

**ВАЗОРАТИ САНОАТ ВА ТЕХНОЛОГИЯҶОИ НАВИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ДОНИШКАДАИ САӢӢӢ, СОӢИБКОРӢ ВА ХИЗМАТ**

МАВОДИ

**КОНФЕРЕНСИЯИ ҶУМҲУРИЯВИИ ИЛМӢ-АМАЛИИ
“БАӢИСОБГИРИИ МУӢОСИБӢ, ТАӢЛИЛ ВА АУДИТ ДАР
ШАРОИТИ ҶАӢОНИШАВИИ ИҚТИСОДИӢТ”
(28 мартӣ соли 2020)**

МАТЕРИАЛЫ

**РЕСПУБЛИКАНСКОЙ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ КОНФЕРЕНЦИИ
“БУХГАЛТЕРСКИЙ УЧЕТ, АНАЛИЗ И АУДИТ В УСЛОВИЯХ
ГЛОБАЛИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ”
(28 марта 2020 года)**

Душанбе - 2020

УДК 657
ББК 65.052

Баҳисобгирии муҳосибӣ, таҳлил ва аудит дар шароити ҷаҳонишавии иқтисодиёт / Маҷмӯаи маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ (28 март соли 2020, ш. Душанбе). – Душанбе: ДССХ, 2020. - 260 с.

Бухгалтерский учет, анализ и аудит в условиях глобализации экономики / Материалы республиканской научно-практической конференции (28 марта 2020 года, г. Душанбе). – Душанбе: ИТПС, 2020. – 260 с.

Ҳайати таҳририя:

Асрорзода У.С., Хоркашов И.С., Каримов Б.Ҳ.

Мавқеи муаллифон ва ҳайати таҳририя метавонад бо ҳам мувофиқат накунад. Маводи нашршаванда аз ҷониби муаллифони мақолаҳо дар шакли таҳриршуда пешниҳод карда шудаанд. Аз ин хотир, барои дурустии ақидаҳои пешниҳодшуда ва воқеияти далелҳои овардашуда ҳуди муаллифони мақолаҳо масъулият мебаранд.

Редакционная коллегия:

Асрорзода У.С., Хоркашов И.С., Каримов Б.Х.

Позиции авторов и редакционной коллегии могут не совпадать. Публикуемые материалы представлены авторами статьей в отредактированном виде. Поэтому за правильность представленных взглядов и объективность приведенных фактов ответственность несут сами авторы.

© Донишкадаи сайёҳӣ, соҳибкорӣ ва хизмат
© Институт туризма, предпринимательства и сервиса

БАХШИ 1. ПРОБЛЕМАҲОИ МУОСИРИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБӢ, ТАҲЛИЛ ВА АУДИТ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

*Асрорзода У.С. – н.и.и., дотсент
Каримиён М.Б. – ассистент
Донишқадаи сайёҳӣ, соҳибкорӣ ва хизмат*

ТАРТИБИ БОЗДОШТКУНИИ АНДОЗИ ИҶТИМОӢ

Боздошткунӣ аз музди кор дар ҳолатҳои бо қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинигардида ба ҷо оварда мешаванд. Пеш аз ҳама аз музди кори корманд (даромади шахси воқеӣ) корфармо андози иҷтимоӣ бо тартиби муайяннамудаи Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон боздошт карда, ба буҷети давлатӣ пардохт мекунад.

Пардохткунандагони андози иҷтимоӣ ҳам кормандон (суғурташавандагон) ва ҳам корфармоён (суғуртакунандагон) мебошанд. Ба шахсони суғурташуда танҳо шахсони воқеӣ-резидентҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон мансуб мебошанд. Суғуртакунандагон инҳо мебошанд:

- шахсони ҳуқуқӣ, қисматҳои алоҳидаи онҳо, муассисаҳои доимии ғайрирезидентҳо ва соҳибкорои инфиродӣ-корфармоён, ки ба шахсони воқеӣ-резидентҳои дар асоси шартнома (қарордод)-ҳои меҳнатӣ ё бе чунин шартнома (қарордод)-ҳо ба таври кироя коркунанда музди кор, подош ва дигар нафъ пардохт мекунанд;

- шахсони ҳуқуқӣ, қисматҳои алоҳидаи онҳо, муассисаҳои доимии ғайрирезидентҳо ва соҳибкорои инфиродӣ, ки бар ивази хизматрасониҳо (корҳо)-и дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бачооовардашуда ба шахсони воқеӣ-резидентҳои ба сифати соҳибкори инфиродӣ бақайдгирифтанишуда дар асоси шартномаҳо (қарордодҳо)-и хосияти шаҳрвандӣ-ҳуқуқӣ дошта ё бе чунин шартномаҳо (қарордодҳо) подош медиҳанд.

Мисол. Шаҳрванди Ҷумҳурии Халқии Демократии Чин Чжо Ян Су (ғайрирезиденти Ҷумҳурии Тоҷикистон) дар доираи шартномаи меҳнатӣ дар ҚДММ “Закариё” чун тарҷумон кор мекунад. Дар моҳи октябри соли 2018 ба вай музди кор ба андозаи 3600 сомонӣ ҳисобузам карда шуд.

Дар ҳолати мазкур Чжо Ян Су ва ҚДММ “Закариё” пардохткунандаи андози иҷтимоӣ нестанд, чунки пардохткунандагони андози иҷтимоӣ танҳо шахсони воқеӣ-резидентҳо, инчунин шахсони бачоорандаи пардохтҳо ба шахсони воқеӣ-резидентҳо мебошанд.

Шахси воқеие, ки дар давоми ҳама гуна давраи пай дар пай ояндаи 12 моҳи дар ҳамин соли тақвимӣ баанҷомрасанда воқеан дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёда аз 182 рӯз қарор дошт, аз рӯзи 183-юм сар карда, ҷиҳати соли тақвимии ҷорӣ резиденти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳисобида мешавад. Агар ин гуна шахси воқеӣ дар соли тақвимии пешин резиденти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳисобида шуда бошад, вай аз 1 январи соли ҷорӣ низ резидент ҳисобида мешавад.

Мисоли 1. Шаҳрванди Федератсияи Россия Николаев Д.В. чун директори филиали корхонаи хоричӣ дар давраи аз 1 ноябри соли 2017 то 2 майи соли 2018 (183 рӯзи тақвимӣ) дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дошт. Бо мақсади андозбандӣ Николаев Д.В. дар давраи аз 1 ноябри соли 2017 то 1 майи соли 2018 (182 рӯзи тақвимӣ) ғайрирезиденти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва аз 2 майи соли 2018 то 31 декабри соли 2018 – резиденти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳисобида мешавад.

Мисоли 2. Шаҳрванди Федератсияи Россия Иванов В.М. чун намояндаи тичоратии корхонаи хоричӣ дар чунин давраҳо дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дошт:

15 январи соли 2018 то 30 майи соли 2018 (136 рӯзи тақвимӣ);

14 июли соли 2018 то 10 августи соли 2018 (28 рӯзи тақвимӣ);

15 сентябри соли 2018 то 31 декабри соли 2018 (108 рӯзи тақвимӣ).

Барои муайян кардани лаҳзаи чун резиденти Ҷумҳурии Тоҷикистон эътироф кардани Иванов В.М., бояд миқдори рӯзҳо дар давраи 12-моҳае муайян карда шаванд, ки вай воқеан дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дошт:

$136 + 28 = 164$ - миқдори воқеии рӯзҳои тақвимиӣ дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор доштани Иванов В.М. дар давраи аз 15 январи соли 2018 то 10 августи соли 2018;

$182 - 164 = 18$ - миқдори иловагии рӯзҳои тақвимиӣ аз 15 январи соли 2018 дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор доштани Иванов В.М., ки пас аз он вай чун резиденти Ҷумҳурии Тоҷикистон эътироф карда мешавад, яъне аз 15 сентябри соли 2018 + 18 рӯзи тақвимӣ = 2 октябри соли 2018.

Ҳамин тавр, Иванов В.М. аз 3 октябри соли 2018 бо мақсадҳои андозбандӣ чун резиденти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳисобида мешавад.

Шахсони воқеие, ки дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти соҳибкории инфиродӣ мебаранд, аз ҷумла аъзоёни хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) бе таъсиси шахси ҳуқуқӣ, ҳамчунин пардохткунандагони андози иҷтимоӣ мебошанд. Дар ин маврид онҳо ҳамзамон ҳам суғуртакунанда ва ҳам суғурташаванда мебошанд.

Мутобиқи моддаи 125 Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба зиммаи шахсоне, ки ба шахсони воқеӣ-резидентҳо музди кор, подошҳо, дигар нафъҳо пардохт мекунанд ва барои хизматрасониҳо ва иҷрои корҳо ба онҳо подош медиҳанд, вазифаҳои агенти андоз вогузор карда мешавад ва онҳо маблағҳои андози иҷтимоиро ҳисоб карда, боздошт мекунанд ва ба бучет мегузaronанд.

Давраи андозбандӣ барои андози иҷтимоӣ моҳи тақвимӣ мебошад. Маблағи андози иҷтимоӣ дар давраи андозбандӣ ба бучети давлатӣ пардохтшаванда бо зарб кардани манбаи андозбандӣ ба меъёри андоз муайян карда мешавад.

Меъёри андози иҷтимоӣ барои шахсони суғурташаванда (кормандон) ба андозаи 1% ва барои суғуртакунандагон (корфармоён) – 25%-и манбаи андозбандӣ муқаррар карда шудааст.

Манбаи андозбандии андози иҷтимоӣ барои андозсупорандагон-шахсони суғурташаванда чун ҷамъи маблағҳои музди кор, пардохтҳо, подошҳо ва дигар нафъҳои дар давраи андозбандӣ гирифтаи онҳо бе тарҳуниҳо муайян карда мешавад.

Ҳама гуна пардохтҳо, нафъҳо ва подошҳо, аз ҷумла дар шакли асли ва ғайримоддӣ, ки шахси воқеӣ гирифтааст, новобаста аз шакл ва макони пардохт, даромади дар намуди музди кор гирифташуда ҳисобида мешаванд.

Даромадҳо аз фаъолияти ғайрISOҳибкории шахси воқеӣ даромадҳои шахси воқеӣ аз фаъолияти ба кори киро тааллуқнадошта ҳисобида мешаванд. Ба онҳо мансуб аст: даромади фоизӣ, дивидендҳо, даромад аз иҷорадиҳӣ (кироядиҳӣ)-и амвол ва (ё) афзоиши арзиш аз фурӯши амвол, роялти, маблағи қарзи шахси воқеӣ, ки қарздиҳанда бахшидааст.

Барои андозсупорандагон-корфармоёне, ки ба шахсони воқеӣ-резидентҳои дар асоси шартнома (қарордод)-ҳои меҳнатӣ ё бе чунин шартнома (қарордод)-ҳо ба таври киро коркунанда музди кор, подош ва дигар нафъ пардохт мекунанд, манбаи андозбандии андози иҷтимоӣ чун ҷамъи маблағҳои музди кор, подошҳо ва дигар нафъҳо, ки онҳо дар давраи андозбандӣ ба шахсони воқеӣ пардохт мекунанд, муайян карда мешавад.

Барои андозсупорандагоне, ки бар ивази хизматрасониҳо (корҳо)-и дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баҷоовардашуда ба шахсони воқеӣ-резидентҳои ба сифати соҳибкори инфиродӣ бақайдгирифтанишуда дар асоси шартномаҳо (қарордодҳо)-и хосияти шаҳрвандӣ-ҳуқуқӣ дошта ё бе чунин шартномаҳо (қарордодҳо) подош медиҳанд, манбаи андозбандии андози иҷтимоӣ чун ҷамъи пардохтҳо, подошҳо ва дигар нафъҳои, ки онҳо дар давраи андозбандӣ ба шахсони воқеӣ подош мекунад (бе тарҳкуниҳо), муайян карда мешавад.

Манбаи андозбандии андози иҷтимоии соҳибкорони инфиродӣ, аз ҷумла аъзоёни хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) бе таъсиси шахси ҳуқуқӣ, ки шахсони суғурташуда ҳисобида мешаванд, чун даромади умумӣ бе тарҳкуниҳо, ки ин гуна андозсупорандагон дар давраи андозбандӣ дар шакли пулӣ ва (ё) дар шакли асли аз ғайриҷаҳати соҳибкорӣ гирифтаанд, муайян карда мешавад.

Мисол. Соҳибкори инфиродӣ Саидзода М.Х., ки дар асоси шаҳодатнома ғайриҷаҳати соҳибкорӣ мебаррад, ба муҳосиби худ Ҳасанзода Т.Б., ки бо вай қарордоди меҳнатӣ бастааст, барои моҳи ноябри соли 2018 ба андозаи 3200 сомонӣ музди кор ҳисобузам кард.

Муҳосиб Ҳасанзода Т.Б., ки даромад дар намуди музди кор мегирад, пардохткунандаи андози иҷтимоӣ – шахси суғурташуда ҳисобида мешавад. Соҳибкори инфиродӣ Саидзода М.Х. аз музди кори ба вай ҳисобузамкарда ба андозаи 1% андози иҷтимоӣ боздошт мекунад: $3200 \text{ сомонӣ} \times 0,01 = 32 \text{ сомонӣ}$.

Соҳибкори инфиродӣ Саидзода М.Х. чун корфармо нисбат ба муҳосиби худ ҳангоми пардохт кардани музди кор пардохткунандаи андози иҷтимоӣ – суғуртакунанда ҳисобида мешавад. Бино бар ин, вай аз маблағи 3200 сомонии музди кори ба муҳосиб Ҳасанзода Т.Б. ҳисобузамшуда 25% андози иҷтимоӣ пардохт мекунад: $3200 \text{ сомонӣ} \times 0,25 = 800 \text{ сомонӣ}$. Дар ин маврид, маблағи мазкури андози иҷтимоӣ маблағи музди кори ба Ҳасанзода Т.Б. пардохтшавандаро кам намекунад, чунки вай ба хароҷоти корфармо зам карда мешавад.

Ҳамзамон соҳибкори инфиродӣ Саидзода М.Х. нисбат ба даромади аз ғайриҷаҳати соҳибкорӣ гирифтаи худ пардохткунандаи андози иҷтимоӣ – шахси суғурташуда мебошад.

Барои соҳибкорони инфиродии дар асоси шаҳодатнома ғайриҷаҳаткунанда меъёри андози иҷтимоӣ чун шахсони суғурташаванда ба 1%-и манбаи андозбандӣ, вале на кам аз андозаи баландтарини андози иҷтимоии барои соҳибкорони инфиродии дар асоси патент ғайриҷаҳаткунанда муқарраркардашуда (бо баҳисобгирии коэффисиенти минтақавие, ки пардохтҳои патентро дар ҳудуди шаҳрҳо ва ноҳияҳо танзим мекунад), новобаста аз андозаи даромади гирифташуда, баробар мебошад. Мутобиқи Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон № 451 аз 31 августи соли 2012 “Дар бораи тасдиқи Қоидаҳои андозбандии соҳибкорони инфиродии дар асоси патент ё шаҳодатнома ғайриҷаҳаткунанда”, маблағи баландтарини андози иҷтимоӣ барои соҳибкори инфиродии дар асоси патент ғайриҷаҳаткунанда 150 сомониро ташкил медиҳад.

Масалан, барои шаҳри Душанбе, маблағи баландтарини андози иҷтимоӣ бо баҳисобгирии коэффисиенти минтақавии 1,2 ба 180 сомонӣ дар як моҳ баробар аст ($150 \text{ сомонӣ} \times 1,2$). Ҳамин тавр, соҳибкорони инфиродии дар шаҳри Душанбе бақайдгирифташуда, ки ғайриҷаҳати худро дар асоси шаҳодатнома ба ҷо меоранд, бояд ҳар моҳ чунин ҳисобкунӣ ба ҷо оранд:

даромади умумӣ $\times 0,1 =$ Маблағи андози иҷтимоӣ аз даромади умумӣ

Агар маблағи андози иҷтимоии аз даромади умумӣ ҳисобкардашуда аз 180 сомонӣ зиёд бошад, ҳамин маблағи андози иҷтимоии аз даромади умумӣ ҳисобкардашуда ба бучет пардохт карда мешавад. Агар маблағи андози иҷтимоии аз даромади умумӣ ҳисобкардашуда

аз 180 сомони кам бошад, маблағи андози иҷтимоӣ ба андозаи 180 сомони ба буҷет пардохт карда мешавад.

Ҳама гуна пардохтҳо, подошҳо ва дигар нафъҳо, ки андозсупоранда ба манфиати шахсони воқеие, ки дар назди вай дар асоси шартномаҳои меҳнатӣ кор намеkunанд ва ба шахсоне, ки дар доираи шартномаи шахрвандӣ-ҳуқуқӣ корҳо ё хизматрасониҳо ба ҷо намеоранд, пардохт меkunанд, бо андози иҷтимоӣ андозбандӣ карда мешаванд.

Мисол. ҶДММ “Закариё” ба клиникаи “Шифо” арзиши табобати шахрванд Бекзода Д.В.-ро, ки барои вай корманди кироя нест, ба андозаи 12000 сомони пардохт кард. ҶДММ “Закариё” бо Бекзода Д.В. ягон хел шартномаи шахрвандӣ-ҳуқуқӣ барои хизматрасонӣ ё иҷрои корҳо надорад.

Дар мавриди мазкур пардохт ба андозаи 12000 сомони объекти андозбандии андози иҷтимоӣ барои ҶДММ “Закариё” (бо меъёри 25%) ва Бекзода Д.В. (бо меъёри 1%) мебошад.

Музди кор, подош ё дигар нафъҳое, ки андозсупоранда дар асоси шартномаҳои меҳнатӣ ва шахрвандӣ-ҳуқуқӣ, ки мазмунашон иҷрои корҳо ва хизматрасониҳо мебошад, ба нафъи шахсони воқеии соҳибкори инфиродӣ набуда пардохт меkunанд, аз ҷумла пардохтҳо ва подошҳо дар асоси шартномаҳои муаллифӣ, бо андози иҷтимоӣ андозбандӣ карда мешаванд.

Мисол. ҶДММ “Закариё” бо шахси воқеии соҳибкори инфиродӣ набуда Рустамов Ш.К. шартномаи хизматрасонӣ оид ба тарҷумаи ҳуҷҷатҳо аз забони чинӣ ба забони тоҷикӣ бааст. Арзиши хизматрасониҳо барои тарҷумаи ҳар як саҳифа 20 сомони нишон дода шудааст. Дар асоси санади қабулу супоридани хизматрасониҳо арзиши хизматрасониҳо 1200 сомони ро ташкил дод.

Мутобиқи моддаи 9 Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, хизматрасониҳои шахси воқеӣ дар доираи шартномаи шахрвандӣ-ҳуқуқӣ чун кори кироя тасниф карда мешавад, фармоишгари хизматрасониҳо нисбат ба шахси воқеӣ чун корфармо эътироф карда мешавад, шахси воқеии хизматрасоникунанда корманд эътироф карда мешавад, арзиши хизматрасониҳо чун музди кор тасниф карда мешавад.

Бино бар ин, пардохт кардани маблағи 1200 сомони ба Рустамов Ш.К. ҳам барои корфармо – ҶДММ “Закариё” (бо меъёри 25%) ва ҳам барои шахси суғурташуда – Рустамов Ш.К. (бо меъёри 1%) объекти андозбандии андози иҷтимоӣ мебошад.

Агар шахси воқеии дар доираи шартномаҳои шахрвандӣ-ҳуқуқӣ хизматрасоникунанда чун соҳибкори инфиродӣ ба қайд гирифта шуда бошад, пас ҳангоми пардохт кардани даромад объекти андозбандии андози иҷтимоӣ ба миён намеояд. Дар ин маврид, манбаи пардохт (шахси пардохткунандаи даромад) бояд нусхаҳои ҳама ҳуҷҷатҳо (шаҳодатнома, патент, ҳуҷҷатҳои бонкӣ оид ба пардохти маблағи патент ва маблағи хизматрасониҳо, инчунин дигар ҳуҷҷатҳо)-ро, ки чун соҳибкори инфиродӣ ба қайд гирифта шудани шахси хизматрасонро тасдиқ меkunанд, дошта бошад.

Маблағҳое, ки дар доираи шартномаҳои шахрвандӣ-ҳуқуқии мазмунашон гузариши ҳуқуқи моликият ё дигар ҳуқуқҳои ашёӣ ба амвол (ҳуқуқҳои амволӣ) буда ва шартномаҳои бо ба истифода супоридани амвол (ҳуқуқҳои амволӣ) алоқамандбуда пардохт карда мешаванд, объекти андозбандии андози иҷтимоӣ нестанд.

Мисоли 1. ҶДММ “Шарбат” аз шахси воқеӣ Курбонов Д.М, ки соҳибкори инфиродӣ нест, маҳсулоти кишоварзии бо ҳуқуқи моликият ба ӯ тааллуқдоштаро харид карда, арзиши маҳсулотро ба маблағи 52000 сомони пардохт меkunанд.

Дар ҳолати мазкур на барои ҶДММ “Шарбат” ва на барои Курбонов Д.М. объекти андозбандии андози иҷтимоӣ ба миён намеояд.

Мисоли 2. Шахси воқеӣ Акбар Т.Б., ки соҳибкори инфиродӣ нест, бинои истиқомати бо ҳуқуқи моликият ба ҳудаш тааллуқдоштаро ба ҚДММ “Шахрисабз” ба иҷора медиҳад. Мутобиқи шартномаи иҷора (шартномаи шаҳрвандӣ-ҳуқуқӣ) иҷорапулӣ барои як моҳ 1800 сомонӣ мебошад.

Дар ҳолати мазкур ҳангоми пардохт кардани маблағҳои иҷорапулӣ на барои ҚДММ “Шахрисабз” ва на барои Акбар Т.Б. объекти андозбандии андози иҷтимоӣ ба миён намеояд.

Андози иҷтимоӣ (1% ва 25%) то санаи 15-уми моҳи пас аз давраи андозбандӣ оянда ба бучет супорида мешавад. Вале бар асари талаботи қисми 3 моддаи 125 Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, шахсоне, ки андозро аз манбаи пардохт боздошт (ҳисоб) мекунанд, инчунин шахсоне, ки барои пардохти музди кор аз ташкилотҳои қарзӣ маблағ мегиранд, бояд андозҳои боздошкардашаванда (ҳисобкардашаванда), аз ҷумла андози иҷтимоиро ҳамзамон бо гирифтани маблағҳо барои пардохти даромад дар намуди музди кор, дар дигар ҳолатҳо – дар муддати 5 рӯзи кории пас аз баанҷомрасии моҳе, ки дар он пардохтҳо ба ҷо оварда шуда буданд, ба бучет супоранд.

Соҳибкорони инфиродии дар асоси патент фаъолияткунанда андози иҷтимоиро ҳамзамон бо супоридани маблағи патент ба бучет пардохт мекунанд. Соҳибкорони инфиродии дар асоси шаҳодатнома фаъолияткунанда то санаи 15-уми моҳи пас аз давраи андозбандӣ оянда эълומияи андозро пешниҳод карда, дар ҳамин муҳлат маблағи андози иҷтимоиро ба бучет пардохт мекунанд.

Андози иҷтимоӣ нисбат ба шахсони воқеӣ, ки дар қисматҳои алоҳидаи шахсони ҳуқуқӣ кор мекунанд, дар макони ҷойгиршавии қисматҳои алоҳида бо баҳисобгирии тақсимоии маблағҳои ин андозҳо дар байни бучетҳои ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ мутобиқи конунгузори бучети Ҷумҳурии Тоҷикистон ба бучет пардохт карда мешавад.

Адабиёт:

1. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 17 сентябри соли 2012. Бо илова ва тағйирот то 1 январи соли 2018. - <http://mmk.tj>

2. Дастурамал дар бораи ҳисоб ва пардохт намудани андози иҷтимоӣ. Фармоиши Раиси Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 11 январи соли 2013, № 1-ф. – <http://andoz.tj>

*Низомов С.Ф. – д.и.и., профессор,
Икромова Д.Ҷ. - магистрант
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

НИЗОМИ НИШОНДИҲАНДАҲОИ МОЛИЯВӢ ВА ҒАЙРИМОЛИЯВИИ БАҲОДИҲИИ СЕГМЕНТИ БИЗНЕС

Маҳакҳои баҳодихӣ дар асоси мақсадҳои мушаххас, ки дар давраи банақшагирии стратегӣ коркард шудаанд, тартиб дода мешаванд. Ҳамаи маҳакҳои, ки дар маросимҳои назорати идоракунӣ истифода мешаванд, дар асоси мақсадҳои, ки дар асоси банақшагирии стратегӣ гузошта шудаанд, тартиб дода мешаванд. Бояд ин мақсадҳо ченшаванда ва ба вақт ниғваронида шуда бошад, ки муқоиса намудани натиҷаи ба даст овардаи сегмент ё ки коргари ҷудоғонаро бо тахминҳои пешакӣ ва нишондиҳандаҳо мумкин бошад. Барои ҳамагуна мақсад бояд параметрҳо ва индикаторҳои назоратшаванда хатман муқаррар карда шавад, вагарна ҳамаи чараҳои идоракунӣ моҳияти худро гум мекунад. Бинобар ин, интиҳоби нишондиҳандаҳои баҳодихӣ фаъолияти сегмент дар низоми баҳисобгирии идоракунӣ пеш аз

хама аз он ки сегмент аз рӯи аломати ташкилӣ чи гуна муайян карда шудааст (маркази харочот, фоида, даромад ва сармоягузорӣ) вобастагӣ дорад. Ҳамин тавр, интиҳоби ин ё он нишондиҳандаҳо барои баҳодихии фаъолияти сегментҳо яке аз вазифаҳои асосии роҳбарияти корхона ҳангоми бунёди низоми назорати идоракунӣ ба шумор меравад.

Дар адабиёт оид ба идоракунӣ ва менеҷмент нишондиҳандаҳои гуногун ва намудҳои он оварда шудаанд, ки барои истифодабарӣ дар назорати идоракунӣ мувофиқ мебошанд.

Дар вақти баҳодихии интегралӣ фаъолияти ҳамагуна корхона, аз он ҷумла фаъолияти сегментҳои бизнес нишондиҳандаҳои самаранокӣ ва самарабахшӣ истифода карда мешаванд. Ин ду мафҳуми гуногунмаъно мебошанд. *Самарабахшии сегмент* дараҷаи расидан ба натиҷаҳои банақшагирифташударо муайян мекунад, яъне расидани сегмент ба мақсадҳои гузошташуда. *Самаранокӣ* – ин таносуби байни натиҷаи ба дастомада ва захираҳои масрафшуда мебошад, яъне иҷроиши ҳаҷми додашудаи кор ҳангоми истифодабарии минималии захираҳои истеҳсолӣ.

Ташаккулдиҳии нишондиҳандаҳои сегментҳои бизнес ва роҳбарони онҳо вазифаи амалии таъминоти иттилоотии назорати идоракунӣ ба шумор меравад. Бинобар ин, интиҳоб ва гуногунии нишондиҳандаҳо бояд ба фаъолияти корхонаи мушахас мувофиқ шуда бошад.

Нишондиҳандаҳое, ки ҷанбаҳои гуногуни фаъолияти корхонаро баҳо медиҳанд дар умум дар самтҳои гуногуни мавзӯҳои илми иқтисод коркард шудаанд. Дар доираи мавзӯи баррасишаванда на дарёфтҳои маҳакҳои нав, балки ташаккули низоми нишондиҳандаҳои баҳодихии сегмент дар низоми назорати идоракунӣ мушкилиро пеш меорад. Зери мафҳуми низоми нишондиҳандаҳои назори идоракунӣ як маҷмӯи батартибовардаи нишондиҳандаҳои бо ҳам алоқаманд ва мувофиқашудаи молиявӣ ва ғайримолиявие, ки тамоми паҳлӯҳои фаъолияти сегментҳои бизнес ва менеҷерони он, инчунин корхонаро дар умум ташкил мекунад, фаҳмида мешавад.

Ҳангоми интиҳоби маҳакҳои баҳодихии фаъолияти сегментҳои бизнес нишондиҳандаҳои арзиши самарабахшии фаъолияти онҳо, ки нишондиҳандаҳои ҳақиқии ба даст омадаро аз банақшагирифташуда, нишондиҳандаи дараҷаи таносуби хароҷоти истеҳсолӣ ва ҳаҷми истеҳсолот, дараҷаи безарарии истеҳсолот, таркиби хароҷот ва имконияти паст карнадани он, даромади маржиналӣ ва ғ. тавсиф менамояд, аҳамияти калон доранд. Методология ва техникаи ҳисобкунии нишондиҳандаҳои фаъолияти сегментҳо аз рӯи ин маҳакҳо (омилҳо) таҳқиқ ва коркард карда шудаанд. Баҳодихии фаъолияти сегментҳои бизнес аз рӯи ин маҳакҳо ба истифодабарии усули “хароҷот-даромадҳо” мусоидат намуда, имконияти назораткунӣ ва оптимизатсиякунонии (муносибгардонии) ин таносубро аз рӯи сегментҳое, ки марказҳои хароҷот ва даромад ба шумор мераванд, таъмин менамояд, ва дар ниҳояти кор самаранокии фаъолияти корхонаро дар умум баланд мебардорад.

Дар адабиёти иқтисодӣ ба сифати маҳакҳои молиявӣ баҳодихии фаъолияти сегментҳои бизнес чор нишондиҳанда оварда мешавад: фоида, даромаднокии активҳо, фоидаи боқимонда ва арзиши иловашудаи иқтисодӣ.

Нишондиҳандаи безарарии фаъолияти сегмент фоида ба шумор меравад. Фоидаи сегмент фарқияти байни даромади гирифташуда ва хароҷотро дар ҷараёни фаъолият ифода менамояд. Он чунин муайян карда мешавад:

Фоидаи сегмент = даромадҳои сегмент ва хароҷоти сегмент (1)

Ин маҳакҳо барои баҳодихии сегментҳое, ки марказҳои фоида ва сармоягузорӣ ба шумор мераванд, муқаррар карда мешаванд. Пас аз муайян намудани қиммати

нишондиҳандаи фоида имконият фароҳам меояд, ки андозаи фоидаи боқимонда ва даромаднокии активҳои сегменти бизнес муқаррар карда шавад.

Нишондиҳандаҳои фойданокӣ и ё ки даромаднокӣ, натиҷаҳои таносуби фоидаи сегмент ва воситаҳои бадастории онро ифода мекунад, бештар самаранокии кори сегментро тавсиф менамояд. Нишондиҳандаи даромаднокии активҳо нисбат ба нишондиҳандаи мутлақи фоидаи сегмент он бартариро дорад, ки ба роҳбарияти корхона имконият медиҳад “манфиатнокӣ” ин ё он зерсохторро баҳо диҳад. Формулаи ҳисобкунии даромаднокии активҳо чунин аст:

$$\text{Даромаднокии активҳо} = \text{фоидаи сегмент} / \text{активҳои сегмент} \quad (2)$$

Моҳияти иқтисодии аксарияти нишондиҳандаҳои мутлақ дар он ифода меёбад, ки онҳо фоидаи гирифташавандаро аз ҳар як сомонӣ воситаи ба активҳои сегмент маблағгузорӣ шудааст, тавсиф менамоянд.

Боҳамалоқаманди байни нишондиҳандаҳои даромаднокии активҳо, гирдгардиши активҳои сегмент ва даромаднокии фурӯши маҳсулоти сегмент вучуд дорад. Он бо формулаи зерин ҳисоб карда мешавад:

$$\text{Даромаднокии активҳо} = \text{гардиши активҳои сегмент} \times \text{даромаднокии фурӯши маҳсулоти сегмент} \quad (3)$$

Дар ҳақиқат:

$$\text{Даромаднокии активҳо} = (\text{фоидаи сегмент} / \text{даромад аз фурӯши маҳсулот (кор, хизмат)}) \times \text{даромад аз фурӯши маҳсулот (кор, хизмат)} / \text{активҳои сегмент} \quad (4)$$

Формулаи (3) диққати менечеронро ба ду нишондиҳанда раवона месозад: фоидае, ки ба як сомонӣ фурӯши маҳсулот (кор, хизмат) ва гирдгардиши активҳои сегмент рост меояд.

Ҳамин тавр, фоидаи сегмент, ки аз ҳар як сомонӣ ба активҳои сегмент маблағгузорӣ шуда гирифта шудааст, аз суръати гирдгардиши воситаҳои сармоягузоришуда ва ҳиссаи фоида дар даромад аз фурӯши маҳсулот (кор, хизмат) вобастагӣ дорад.

Фоидаи боқимонда ба фоидаи софи сегмент алтернативӣ мебошад, вақте, ки арзиши сармояи барои гирифтани ин фоида раवонакардашуда ба инобат гирифта мешавад. Фоидаи боқимонда ин фоидаест, ки сегмент аз меъёри зарурии фоидаи минималии аз тарафи маъмурияти корхона муқаррар шуда, зиёдтар даромад мегирад, ба шумор меравад. Нишондиҳандаи фоидаи боқимонда хавфе, ки бо маблағгузорию воситаҳои алоқаманданд, тавсиф менамояд. Фоидаи боқимонда барои сегменти маркази фоида бо формулаи зерин ҳисоб карда мешавад:

$$\text{Фоидаи боқимонда} = \text{фоидаи сегмент} - (\text{активҳои сегмент} \times \text{меъёри фоидаи мақсаднок}) \quad (5)$$

Ифодаи дар қавс овардашуда баҳои арзишии фойдаро медиҳад, ки барои сегмент мувофиқи меъёри фоидаи барои он муқарраршуда, ҳадди ақал зарур мебошад. Ҳар он чизе, ки аз тарафи сегмент аз ин маблағ зиёдтар даромад мегирад, ба корхона фоида меоварад.

Ба сифати маҳаки баҳодихии фаъолияти сегмент истифода намудани нишондиҳандаи фоидаи боқимонда, фаъолияти менечерро барои расидан ба мақсадҳои мувофиқашудаи корхона ва сегментҳои алоҳидаи он равона месозад.

Ҳамин тавр, низоми нишондиҳандаҳои молиявӣ ҳамчун воситаи назорати идоракунии имконият медиҳад, ки чараёни таъминоти методии баҳодихӣ, назорат ва мониторинги иҷроии мақсадҳои стратегияи молиявӣ ва ҷорӣ кардани таъмин карда шавад, зеро имконият медиҳад:

- нишондиҳандаҳои молиявии фаъолияти сегментҳои бизнесро дар намуди бузургии мушаххаси ченшаванда ифода мекунад, ки барои ба расмият даровардани чараёнҳои идоракунии стратегӣ ва ҷорӣ имконият медиҳад;

- ҳамгирии уфуқии мақсадҳои молиявии зерсохторҳои гуногунро таъмин менамояд;

- мутобиқати нақшаҳои стратегӣ ва ҷорӣ, бучетҳои сегментҳои бизнес ва корхонаро дар умум амалӣ менамояд;

- назорат ва таҳлили майлқуниҳоро мегузаронад, баҳодихии дараҷаи иҷроиши мақсадҳои корхонаро ташаккул медиҳад.

Вобаста ба ин, низоми нишондиҳандаҳои молиявӣ воситаҳои назорати идоракунии стратегӣ ва ҷорӣ назорати идоракуниро ифода карда, имконият медиҳад стратегияи корхона дар намуди бузургии молиявии ҳамгирии боҳамалоқаманд пешниҳод намуд, ки пурра ҳаракати корхонаро ба самти рушди устувор инъикос менамояд.

Вале расман ба кор бурдани усулҳои сифатӣ ва нишондиҳандаҳои арзишӣ (молиявӣ) ба гирифтани натиҷаҳои таҳлили нодуруст ва ба баҳои ҳақиқии номувофиқи фаъолияти сегмент бурда мерасонад. Ба ақидаи бисёре аз муҳаққон, аксари намудҳои фаъолият ҳатто бо ифодаи пулӣ ғайриҷамъовар буда, дар ҳақиқат метавонанд зараровар ё баръакс бошанд [1, с. 200-202].

Маҳакҳои молиявӣ танҳо як қисми ҳодисаро оид ба давраи гузашта тасвир мекунанд ва нишон намедиханд, ки кадом амалҳоро пагоҳ, фардо ва дар оянда қабул кардан зарур аст. Индикаторҳои ғайримолиявӣ бо зудӣ баъзан тавассути занҷираи мураккаби алоқаи сабабӣ-натиҷавӣ нишондиҳандаҳои молиявиро инъикос менамоянд. Чун қоида, ибтидои занҷираи алоқаи сабабӣ-натиҷавиро асосан нишондиҳандаҳои ғайримолиявӣ ташкил медиҳанд (сифати маҳсулот, ҳиссаи бозор, мотиватсияи кормандон, таъби харидорон ва ғ.).

Барои қонёгардонии тлаботи менечмент дар шароити хавф ва номуайяни назорати идоракунии бояд иттилооти зиёд оид ба нақша, имкониятҳо дошта бошад, ба омилҳое, ки ғайриҷамъовар дар давоми давраи дароз ташаккул медиҳанд, яъне ба нишондиҳандаҳои ғайримолиявии калидии бизнес-чараёнҳо, мувофиқакунии иттилооти дохилӣ ва берунӣ, ки ба менечмент барои идоракунии сегменти бизнес пешниҳод мешаванд, таъя намояд.

Аз рӯи моҳият, гапҳои дар боло гуфташуда, маънои васеънамои ҳудуди модели истифобарандаи иттилоотӣ-таҳлилии менечментро дорад: аз модели арзишӣ-молиявӣ ба бизнес-модел. Бизнес-модел ҳамаи нишондиҳандаҳои молиявӣ ва ғайримолиявии муҳим, фаъолияти сегмент ва корхонаро дар умум фаро мегирад.

Барои ҳалли масъалаи бо нишондиҳандаҳои ғайримолиявӣ муқамал намудани бизнес-модел нуқтаи назари Р. Каплан и Д. Нортон наздик мебошад – низоми нишондиҳандаҳои мувозинатшуда (The Balanced Scorecards - BSC).

Нуқтаи назари мазкур ба мувозинати нишондиҳандаҳои молиявӣ ва ғайримолиявӣ асос меёбад ва воситаи назорати идоракуниро ифода мекунад, ки имконият медиҳад, мувозинати оптималии миқдори зиёди нишондиҳандаҳои гуногун ба даст оварда шавад.

Мувофиқи ин равиш, низоми нишондиҳандаҳои мувозинатшуда диққати менечеронро ба ҷор чанбаи мувозинатшуда ва байни ҳам алоқаманди фаъолият равона месозад: *чанбаи молиявӣ* (нишон медиҳад, ки чи қадар ба саҳмдорон сармоягузори намудан ба корхонаи мазкур мафиатовар аст); *чанбаи истеъмоли* (нишон медиҳад, бо чи тавр харидоронро метавон ҳавасманд намуд, ки онҳоро ҷалб намуд ва натиҷаи молиявии заруриро ба даст овард); *чанбаи бизнес-чараёнҳои дохилӣ* (нишон медиҳад, ки кадом бизнес-чараёнҳо нақши хеле асосиро ҳангоми амалиномаи бартариҳои рақобатии корхонаи мазкурро таъмин

месозанд); *чанбаи рушд ва инкишоф* (нишон медиҳад, ки аз ҳисоби кадом донишҳо, малака ва маданияти корпоративӣ мақсади дохилифимавии бизнес-чараёнҳо ба даст меояд, инноватсия, рушди кормандон ва инфрасохторро нишон медиҳад).

Чунин нуктаи назар ба ҳамгирии вазифаҳои старатегиро бо чорӣ мусоидат мекунад ва дар дохили ҳар як чанбаи фаъолият амалишавии занҷираи боҳамалоқаманди «мақсадҳо → вазифаҳо → нишондиҳандаҳо → амал»-ро таъмин месозад.

Дар баробари ин, нишондиҳандаҳо, ки самаранокии фаъолияти корхонаро тавсиф менамоянд, метавонанд дар муқоиса аз миқдори на чандон зиёди тарафҳои муҳими стратегӣ, ки дурнамои рушди онро муайян менамояд, васеъ бошанд.

Ҳамин тавр, барои тасҳеҳӣ ҷиддии нишондиҳандаҳои ҳамгирии баҳодихии фаъолияти сенментҳои корхона, ба ақидаи мо, таҳқиқоти появӣ аз рӯи самтҳои зерин пурзӯр карда шавад:

- ташаккули низоми нишондиҳандаҳои афзалиятноки назоратшаванда дар ҳамаи сатҳҳои идоракунӣ ва таҳияи низоми мониторинги низоми нишондиҳандаҳои мувозинатшуда;

- коркарди низоми нишондиҳандаҳои ғайримолиявии (сифатӣ) умумии баҳодихии фаъолияти сегментҳои бизнес;

- муайян намудани ҳудуди бизнес-низом, таркиб ва иштирокчиёни калидии он ва дар ин асос ташаккул додани тартиби муайян намудани нишондиҳандаҳои фаъолияти чорӣ сегменти бизнес;

- реинжиниринги бизнес-чараёнҳо;

- мукамалгардонии низоми иттилоотии тавсифи фаъолияти корхона.

Адабиёт:

1. Вахрушина М.А. Теория и практика бухгалтерского управленческого учета: диссертация ... доктора экономических наук.- М., 2002. – 405 с.

*Каримов Б.Ҳ. – н.и.и., дотсент
Донишқадаи сайёҳӣ, соҳибкорӣ ва хизмат*

БАҲИСОБГИРӢ ДАР ОЛАМИ ИСЛОМ

Бештари таҳқиқотҳои илмӣ доир ба таърихи пайдоиш ва рушди баҳисобгирии муҳосибӣ чун соҳаи фаъолияти инсонӣ, ки ба хонандаи тоҷик дастрас мебошанд ва муҳтавои аксари асарҳои илмӣ ва китобҳои дарсии муҳосибии имрӯзаро ташкил медиҳанд, аз ҷониби олимони аврупоӣ ба ҷо оварда шудаанд. Аз ин ҷост, ки дар онҳо чун макони пайдоиши баҳисобгирӣ сарзамини Аврупо ёдовар мешавад.

Дар асарҳои муҳаққиқони соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ, аз ҷумла муҳаққиқони бузурги аврупоӣ ва америкоӣ аз асолати шарқии илми муҳосибот ёдовар шудааст. Бо вучуди кам будани шумори худ, маводи таърихӣ басанда шуд, ки баъзе муҳаққиқон далели дар Аврупо (Италия) пайдо шудани илм ва соҳаи фаъолияти муҳосибиро зерини шубҳа гиранд. Онҳо мепиндоранд, ки боби китоби Лука Пачоли “Дар бораи ҳисоб ва катибаҳо”, ки дар он навишти дугарафа ва дигар ҷиҳатҳои пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ шарҳ дода шудаанд, инчунин дигар асарҳо оид ба пайдошавии баҳисобгирии муҳосибӣ аз таҷрибаи пешини пешбурди баҳисобгирӣ аз мамлакатҳои Шарқ маншаъ мегиранд.

Нуктаи муҳиме, ки Лука Пачоли дар китоби беназири худ “Чамъи арифметика, геометрия, таълимот оид ба мутаносибӣ ва таносубҳо” тарғиб кардааст, истифодаи рақамҳои арабиасос мебошад: “шумо дар Китоби асосӣ (шарҳи муаллифон: китоби асосии муҳосибӣ, ки дар он ҳисобҳо бурда мешаванд) рақамҳои солҳоро бо тарзи кухна менависед, яъне рамзҳои алифборо ба кор мебаред (шарҳи муаллифон: алифҳои лотинӣ дар назар аст): MCCCCLXXXIII ва пас шумо мегуед, ки биёед, ҳарфҳоро ба кор барем, ақаллан ба хотири зебогии онҳо” [7, с. 31].

Муҳаққиқони соҳаи баҳисобгирӣ Э.С. Хендриксен ва М.Ф. Ван Бреда қайд менамоянд, ки “то он ки аврупоӣҳо аз пусти ҳайвонҳо ва каппаҳои худ берун баромаданд, дар Шарқи Миёна ва Шарқи Дур алақай иқтисоди рушдффта вучуд дошт...” [7, с. 29].

Муаррихи соҳаи иқтисод Алфред Либбер дар бораи таъсири таҷрибаи иқтисодии мамлакатҳои олами ислом – иқтисодиёти исломӣ ба фаъолияти соҳибқорӣ мамлакатҳои аврупоӣ қайд намудааст: “Тоҷирони Италия ва дигар мамлакатҳои аврупоӣ таҷрибаи аввалии худро оид ба корбурди усулҳои мураккаби пешбурди фаъолияти соҳибқорӣ аз шарикони бозорӣ худ аз он тарафи Баҳри Миёназамин ба худ гирифтаанд, аксари онҳо мусулмон, инчунин чанде насронӣҳо ва яҳудиҳо буданд... Аз асри 7 оғоз карда, арабҳо на танҳо амалҳои ҳарбии забткуниро анҷом медоданд, инчунин ба комёбиҳои муҳими рушди савдои байналмилалӣ дар масирҳои дур ноил гардида буданд” [8, с. 230].

Табиист, ки мафҳумҳои “иқтисодиёти исломӣ” ва “баҳисобгирӣ муҳосибии исломӣ” аз холигӣ пайдо нашудаанд. Рушди иқтисодиёт ва баҳисобгирӣ дар мамлакатҳои олами ислом решаҳои қадим дошта, аз асрҳои миёна оғоз мегирад.

Он замон, соли 571 дар шаҳри Макка Расули Худо - Муҳаммад (с.а.с.) таваллуд шуд. Пайғомбари Худо Муҳаммад (с.а.с.) ва пайравони ӯ қисми зиёди Африкаи Шимолӣ ва Осиёи Марказиро ишғол намуда, ба Аврупо ворид шуданд. Дар аввали асри 9 маркази илмии Хилофати араб шаҳри Бағдод буд. Дар марказҳои илмии шаҳри Бағдод ба ғайр аз омӯзиш ва таълимоти Ислом қорҳои илмӣ дар самтҳои илмҳои табиатшиносӣ - риёзӣ, кимия, техника бурда мешуданд. Он ҷо мактаби риёзие бунёд гардид, ки дар Аврупо бо номи мактаби риёзии Шарқи Наздик маъмул аст. Аксари намоёндогони ин мактаб баромадагон аз Осиёи Марказӣ – тоҷикон буданд. Яке аз онҳо Абӯ Абдуллоҳ Муҳаммад ибни Мӯсо Ал-Хоразмӣ буд.

Ал-Хоразмӣ дар соли 783 дар шаҳри Хива таваллуд шуда ва тақрибан дар солҳои 850 дар Бағдод аз олам гузаштааст. Таълимоти аввалиро вай дар назди олимони бузурги Мовароунаҳр ва Хоразм гирифтааст. Он ҷо Ал-Хоразмӣ бо асарҳои илмии аҳли Ҳинд ва Юнон шинос мешавад. Дар соли 819 Ал-Хоразмӣ ба Бағдод сафар карда, он ҷо муддати зиёди ҳаёти худро ба сар мекунад. Дар Бағдод вай дар замони хилофати Халифа Ал-Маъмун (813-833) роҳбарии маркази илмии “Байт-ул-ҳикмат”-ро ба уҳда дошт [6]. Дар Байт-ул-ҳикмат олимони аз Сурия, Миср, Форс, Хуросон ва Мовароунаҳр фаъолият мекарданд. Китобхонаи Байт-ул-ҳикмат дорои дастнависҳои қадими зиёд ва расадхона буд. Ал-Хоразмӣ бо дархости Халифа-ал-Маъмун оид ба сохтани асбобҳо барои чен кардани ҳаҷм ва доираи замин қорҳои илмӣ-таҳқиқотӣ бурдааст [4].

Ал-Хоразмӣ муаллифи зиёда аз 20 асарҳои илмӣ, аз ҷумла “Китоб дар бораи ҳисоби ҳиндӣ” (“Китоб-ул-чамъ-ва-т-тафриқ би ҳисоб-ул-Ҳинд”) ва “Китоби мухтасар дар бораи алгебра ва муодилаҳо” (“Китоб-ул-мухтасар-фи-ҳисоб-ул-ҷабр-вал-муқобала”) мебошад. Китобҳои мазкур барои рушди афкори илмии асрҳои миёна саҳми арзандае гузоштаанд. Паёмадҳои илмӣ ин ду китоби бузург ҳам барои илми риёзӣ ва ҳам барои илмҳои дигари табиатшиносӣ ва башарии дунё беназиранд.

“Китоб дар бораи ҳисоби ҳиндӣ” ба паҳншавии рақам (адад)-ҳои арабӣ (0,1, 2, 9) ва низоми даҳии навишти ададҳо дар тамоми Хилофат мусоидат кард. Гарчанде матни аслии арабии китоб гум шуда бошад ҳам, тарҷумаи лотинии он аз асри 12 – “Algoritmi de numero Indorum” [1] ҳифз шудааст ва аз он бармеояд, ки олими мумтоз Ал-Хоразмӣ дар ин асар аввалин шуда ифодаи бонизоми арифметикаи бо низоми даҳии ҳисоб ва рақамҳои арабӣ асосёфтaro баён кардааст. Пас аз паҳн шудани низоми даҳии ҳисоб ва рақамҳои арабӣ дар Хилофат, то ба аввалҳои асри 16 алақай тамоми Аврупо ҳам ба низоми даҳии ҳисоб ва рақамҳои арабии пешниҳоднамудаи Ал-Хоразмӣ гузашт.

Тарҷумаи лотинии “Китоб дар бораи ҳисоби ҳиндӣ” бо ибораи “Dixit Algorizmi” - “Гуфт Ал-Хоразмӣ” оғоз меёбад, ки боис шуд, то пас аз чанд вақте номи муаллифи он машҳур ва калимаи “Algorizm” дар аввал ифодакунандаи арифметика ва пас ифодакунандаи ҳама гуна низоми ҳисобкунии бо қоидаҳои муайян тобейбуда гардад. Ҳамин тавр, ба забони мардуми тамоми ҷаҳон “алгоритм”, ворид гардид, ки сипас аз риёзиёт ба илми муосир – кибернетика гузашт.

Дар асари худ “Китоби мухтасар дар бораи алгебра ва муодилаҳо” Ал-Хоразмӣ шаш намуди асосии муодилаҳоро пешкаш намуда, тарзҳои ҳалли онҳоро нишон медиҳад. Мафҳуми пешниҳоднамудаи Ал-Хоразмӣ – “ул-ҷабр”-ро бо транскрипти лотинӣ истифода бурда, олимони аврупоӣ илми бунёднамудаи худро дар бораи ҳалли муодилаҳои мураббаъ ва ҳаттӣ бо ин ном ифода намуданд, ки бо мурури вақт ба алгебраи муосир мубаддал гардид.

Ҳамин тавр, донишҳои нав, ки эҷоди аҳли ислом буданд, берун аз ҳудуди Бағдод ва Хилофат паҳн гардида, тавассути соҳилҳои африқоӣ ба Испания расиданд. Таълимоти нави пайдошуда маҳсули фарҳанг ва тамаддуноҳои гуногун буда, ба нашъунамои пояҳои инсондустӣ ва таҳаммулпазирӣ мусоидат намуданд. Муслмонҳо, яҳудиҳо ва насронӣҳо паҳлу ба паҳлу дар донишгоҳҳо ва дигар марказҳои илмии Аврупо кор мекарданд [7, с. 31].

Паҳн шудани Ислом ба тамоми ҷаҳон ба он овард, ки ақидаҳои иқтисодии исломӣ дар аксари мамлакатҳо истифода мешаванд. Дар мамлакатҳои исломӣ қоидаҳои пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ аз таълимоти исломӣ – илми Шариат маншаъ мегиранд. Пояҳои назариявии муҳосиботи исломӣ оятҳои Қуръони Карим, ҳадисҳои Ҳазрати Муҳаммад (с.а.с.), фикру ақидаҳои уламои ислом оид ба пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва китобҳои навиштаи онҳо мебошанд.

Намояндагони асосии мактаби аввалии иқтисодии исломӣ аввалин олимони машҳури ислом, шахсони бузург, тоҷик – Абӯ Ҳанифа ан Нуъмон ибни Собит Ал Куфӣ (699-767), шогирди Абӯ Ҳанифа - Абӯ Юсуф Яъқуб ибни Иброҳим ал Ансорӣ (731-798), Ибни Халдун (1332-1406) ва дигарон буданд.

Абӯ Ҳанифа дар олами Ислом бо унвони Имоми Аъзам машҳур аст. Вай бо мероси маънавии бузурги худ, ки китобҳо ва рисолаҳои зиёдеро дар бар мегирад, пойдевори таълимоти шариатии иҷтимоӣ-иқтисодии худро бо номи “таълимоти ҳанафӣ” гузоштааст. Яке аз чунин рисолаҳо “Васият” мебошад, ки дар он олими бузург боберо оид ба масъалаҳои пешбурди хочагии хонаводагӣ, андозгундорӣ, муносибат ба савдо ва ҳунар, тақсимооти одилонаи сармоя ва дигар ҷиҳатҳои иқтисодӣ ҷудо намудааст.

Дар рушди иқтисодиёти исломӣ саҳми Абӯ Юсуф ниҳоят бузург мебошад. Вай бо хоҳиши халифа Ҳорунарашид (763-809), ки солҳои 786-809 дар Хилофат ҳукмронӣ кардааст, “Китоби андозҳо” (“Китоб-ул-хироч”)-ро менависад, ки дар он маҷмӯи қоидаҳои танзимкунандаи масъалаҳои молиявии Хилофат таҳия гардида, манбаъҳо ва тарзҳои гуногуни пуркунии ҳазинаи давлатӣ мутобиқи муқаррароти Қуръони Карим ва анъанаҳои

суннӣ нишон дода шуда буданд. Маҳз Абӯ Юсуф хусусиятҳои андозбандиро таҳқиқ карда, аввалин шуда якчанд пояҳои андозбандиро таҳия намудааст, ки имрӯз ҳам аҳамияти худро гум накардаанд, чун: қодир будани андозсупоранда барои пардохт кардани андозҳо, ситонидани андозҳо дар вақти барои андозсупоранда муносиб, мутамарказ кардани идораи андоз.

Яке аз намоёндагони мактаби муҳосибии исломии асримиёнагӣ Абӯ Зайд Абдурраҳмон ибни Муҳаммад ал Хадрамӣ, машҳур бо номи Ибни Халдун буд. Вай дар асарҳои илмии худ қонунҳои иқтисодии зиёдеро кашф ва манзур кардааст, ки баъди садсолаҳо дар Аврупо ба таври расмӣ шинохта шудаанд. Маҳз Ибни Халдун зарурати тақсимои меҳнатро пеш аз Адам Смит исбот намуда, принсипи арзиши меҳнатро пеш аз Давид Рикардо ва нақши давлат дар амалисозии сиёсати истиқрориро пеш аз Чон Мейнард Кейнс шарҳ додааст [3, с. 62].

Ибни Халдун дар асари таърихии худ “Муқаддима” (“Ал-Муқаддима”) сабабҳои иқтисодии рушд ва руқудӣ мамлакатҳоро таҳлил намудааст. Вай диққати асосиро ба кам кардани хароҷоти давлат барои артиш равона намуда, зидди андозбандӣ ва бочу хироҷи монешавандаи тиҷорат ва истеҳсолот буд. Ибни Халдун таъкид менамуд, ки дар он мамлакатҳое, ки давлат дар тиҷорат ва истеҳсолот иштирок мекунад, камшавии нисбии неъматҳо ва руқудӣ иқтисодӣ ноғузир аст. Ин ва дигар принсипҳои иқтисодиро Ибни Халдун чун шартҳои асосии бунёд кардани ҷомеаи мутамаддин меҳисобид [9].

Имрӯз, дар даврони ҷаҳонишавии иқтисодиёт ва мушкилоти бар асари бӯҳрони молиявӣ бамиёномада аксари олимони соҳаи баҳисобгирӣ бар он ақидаанд, ки ғояҳо ва тарзҳои муомилаи дар низомҳои анъанавии баҳисобгирӣ побарҷошуда рисолати худро ба таври муносиб ба ҷо оварда наметавонанд. Бино бар ин, рағбати олимони муҳаққиқон ба қорбурди тарзҳои дигари муомила ва амсилаҳои муҳосибӣ зиёд шудааст. Хоса онҳо ба амсилаи исломии баҳисобгирӣ, ки алақай дар аксари мамлакатҳо рушди худро ёфтааст, майл намуданро таъкид менамоянд. Бо вучуди нисёни муҳтавои асарҳои олимони мусулмон, ки аксари онҳо намоёндагони миллати тоҷик буданд ва онҳоро пештар ёдовар шудем, ғояҳои муҳосибии онҳо аҳамияти дубора пайдо намуда, мубрамишон афзун шудааст.

Дар навбати худ, роҳбарияти сиёсии аксари мамлакатҳои исломии муосир ҷаҳд менамоянд, ки ба шароити нави иқтисодӣ ва пешбурди қорҳо дар доираи талабот ва ҳадафҳои ҷаҳонишавӣ мутобиқ шаванд, ҷиҳатҳои мусбати раванди ҷаҳонишавиро ба қор баранд ва ҳарчӣ имкон доранд, бар зидди ҷиҳатҳои номатлуби он мубориза баранд. Дар ин гуна шароит баҳисобгирии муҳосибӣ дар мамлакатҳои олами ислом таъсири технологияҳои нави босамараи дар мамлакатҳои ғарб тавлидшударо, ки ғояҳои иқтисодии исломиро инқор намекунанд ва ба рушди босамараи муҳити иқтисодии исломӣ мусоидат мекунанд, ба худ қабул менамояд.

Баъзе олимони оид ба эҳёи иқтисодиёти исломӣ, аз ҷумла баҳисобгирии муҳосибии исломӣ дар нимаи дууми асри 20 ёдовар мешаванд. Тавре аз таҳқиқоти мо бармеояд, решаҳои пайдоиш ва рушди аввалии баҳисобгирии муҳосибии исломӣ ба зиёда аз ҳазор соли пешин рафта расиданд. Бино бар ин, раванди муосири рӯ овардан ба қоидаҳои исломии баҳисобгирии муҳосибиро метавон чун даврони эҳёи баҳисобгирии муҳосибии исломӣ ҳисобид.

Равшантар қарда гуем, даврони муосири эҳёи низоми баҳисобгирии муҳосибии исломӣ аз аввали солҳои 80-уми асри 20, пас аз бӯҳрон дар бозори нафт ва зарурати баргараф

намудани манбаъҳои барзиёди сармои бонкҳо оғоз мегирад. Маҳз бонкҳо аввалин шуда ба эҳё намудани низоми баҳисобгирии муҳосибии исломӣ тавҷҷуҳ зоҳир намуданд.

Дар айёми бухрони молиявии ҷаҳонӣ, дар соли 2009 бонкҳои исломӣ фоидаи устувори 15-фоиза гирифта, ҳастии худро дар тамоми ҷаҳон ба андозаи 40 фоиз - то як триллион доллари америкой зиёд намуданд. Бозори қоғазҳои қиматноки аз ҷониби бонкҳои исломӣ назоратшаванда дар даврони бухрони молиявӣ аз ҳама кам осеб дид [5].

Низомҳои анъанавии баҳисобгирии муҳосибӣ хусусиятҳои нодири ниҳодҳои молиявии исломиро ба инобат намегиранд, бино бар ин, аксари мамлакатҳои олами ислом стандартҳои миллии баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявии худро таҳия намуда, ба қор мебаранд. Вале то ҳол ғояи ягонаи баҳисобгирии муҳосибии исломӣ вучуд надорад. Ин азбоисест, ки дар ҳар як давлати исломӣ нигоҳи хоса ба қоидаҳо ва қонунҳои исломӣ бунёд гардидааст ва дар паёмади ин амалиёти молиявӣ ба таври мухталиф маънидод карда мешаванд. Фаҳмиши гуногуни талаботи Шариат монетаи асосӣ барои бунёд гардидани низоми ягонаи умумии баҳисобгирии исломӣ гардидааст [2].

Таърихи низоми исломии баҳисобгирии муҳосибии муосир бо таърихи таъсиси Ниҳодҳои молиявии Исломӣ рост меояд. Дар соли 1963 аввалин шуда дар Миср аз ҷониби Аҳмад бин Начар асосҳои назариявии аввалин бонки исломӣ таҳия карда шуданд ва пас аз ин бонкҳои исломии аввалии ҷаҳон бунёд шуданд. Маҳз бунёд шудани Бонкҳои Исломӣ ва дигар ниҳодҳои молиявии мутобиқ ба Шариат зарурати низоми ба онҳо мувофиқи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявиро ба миён овард. Ин заруратро ба инобат гирифта, 27 март соли 1991 дар Баҳрайн якумин бор Ташкилоти Муҳосибӣ ва Аудиторӣ барои Ниҳодҳои Молиявии Исломӣ (AAOIFI - Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions) таъсис дода шуд. Ин ташкилот сохтори ғайритиҷоратӣ буда, ташаббускори асосии бунёдкунии он олими малайзиягӣ Рифъат Аҳмад Абдулкарим буд. Вай ҳамчунин аввалин котиби ин ниҳоди молиявии исломӣ гардид. Ҳадафи асосии ташкилоти мазкур бунёд намудани низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ барои Ниҳодҳои Молиявии Исломӣ мутобиқи қонуни Шариат ва таҳия намудани стандартҳои ҳисоботи молиявии исломӣ мебошад.

Рукни асосии низоми баҳисобгирии муҳосибии исломӣ ин иҷозат надодан ба даромади бо роҳи ҳанноти бадастомада ва якчанд дигар намудҳои фаъолият мебошад. Натиҷаҳои фаъолияти хоҷагидорӣ набояд бо роҳи зӯрӣ, фиребу найранг, қаллобӣ, фишор овардан ва зулм намудан ба дигарон ба даст оянд. Аз ин ҷост, ки дар Ислом гирифтани фоизи қарз ва дивиденд манъ аст.

Баҳисобгирии муҳосибии исломиро метавон чун амсилае муайян намуд, ки қорбурди он имкон медиҳад на танҳо аҳбори саҳеҳ дар шакли нишондиҳандаҳои молиявии гуногун ба истифодабаранда пешниҳод карда шавад, инчунин ҷонибҳои манфиатдор оғоҳ карда шаванд, ки субъекти иқтисодӣ фаъолияти хоҷагидорӣ ва вазифаҳои иҷтимоию иқтисодии худро мутобиқи талаботи Шариат ба ҷо меорад. Вай бояд ҳангоми бунёд намудани аҳбори молиявӣ ҳалли чунин масъалаҳоро таъмин намояд: ҳисобкунии арзиши закот (андози ҳатмии солона ба манфиати бенавоён), тақсими одилонаи даромадҳои гирифташуда, пешбурди намудҳои фаъолияти иҷозатдодаи Шариат бо кафолате, ки амалкунии субъектҳои иқтисодии исломӣ ба рушди иҷтимоию иқтисодии ҷамъият мусоидат менамояд. Ин тарзи пешниҳодкунии аҳбор хоса барои субъектҳои хоҷагидорие муҳим аст, ки бо ниҳодҳои молиявии исломӣ саруқордоранд. Бонкҳои исломӣ меъёрҳои Шариатро, ки тибқи онҳо қарздиҳӣ бо гирифтани фоиз (судхӯрӣ) мумкин нест, қатъиян риоя менамоянд. Ҳама оломи молиявии исломӣ тавре бунёд

карда шудаанд, ки шартӣ мазкур иҷро шавад ва ҳамзамон субъектҳои иқтисодӣ аз ҷаъолияти худ ғоида ба даст оранд.

Бонки анъанавӣ бо хариду фурӯши маблағҳо аз ҳисоби ғоизи қарз баҳра мегирад. Бонки исломӣ бошад, унсури қарзии соҳибқорӣ молиявиро рӯ ба пояи сармоягузорӣ менигаронад. Бонк маблағҳои саҳмгузoronро ҷалб намуда, дар ҳисобҳои худ ғун менамояд. Сипас ин маблағҳоро ба соҳибқорон пешкаш менамояд. Вале ба ҷойи ғоиз соҳибқор ғоидаи гирифтаи худро бо бонк тақсим менамояд, бонк бошад, дар навбати худ, баҳраи худро бо саҳмгузор тақсим мекунад. Пояи асосии ин намуди ҷаъолияти соҳибқорӣ молиявӣ чунин аст: подоши бонк ё саҳмгузор дар аввал қағолат дода нашуда, чун ҳосила аз ғоидаи соҳибқорӣ пайдо мешавад. Ҳамин тавр, унсури асосии низоми бонки анъанавӣ – ғоизи қарз аз гардиши иқтисодӣ берун бароварда мешавад.

Тамоюлотӣ рушди ҷамъияти инсонӣ дар солҳои охир шаҳодат медиҳад, ки таъсири дин дар равандҳои қабули қарорҳои идоракунии иқтисодӣ ағзун шуда истодааст. Ин ҳоса ба субъектҳои хоҷагидорӣ дахл дорад, ки соҳибмулкон ва шахсони бонуғузи онҳо дини исломро ҷонибдорӣ менамоянд, маҳсулот ва хизматрасониҳои худро аксаран ба мусулмонҳо пешниҳод менамоянд, ё дар муҳити исломӣ ҷаъолият менамоянд.

Баланд шудани сатҳи шуурнокии динии одамон, аз байн рафтани худудҳои ҷуғрофии байни мамлакатҳо, майли ҷалб намудани сармоягузориҳои иловагӣ - ин ҳама ба он овард, ки аксари мамлакатҳо рӯ ба бунёдгузории арсаи иқтисодии мусоиде оварданд, ки хусусиятҳои талаботи миллӣ ва динии субъектҳои иқтисодиро ба инобат мегирад. Гарчанде шумори мамлакатҳои расман исломӣ дар ҷаҳон кам бошад ҳам (Ағғонистон, Эрон, Покистон, Мавритания, Гамбия), дар бештари мамлакатҳо нуғузи ислом зиёд аст. Ин гуна мамлакатҳо роҳи якҷоякунии низомҳои иқтисодии анъанавӣ ва исломиро тавассути кушодани ҳам муассисаҳои қарзии исломӣ ва ҳам бонкҳои анъанавӣ бо бахшҳои алоҳидаи баҷоорандаи хизматрасониҳо мутобиқи талаботи Шариат, пеш гирифтаанд. Ба хотери ҷалб намудани мизочони иловагӣ, баъзе бонкҳои давлатҳои дунявӣ низ амалияи пешниҳод қардани хизматрасониҳои молиявии исломиро қабул қардаанд.

Солҳои охир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки давлатӣ дунявӣ мебошад, бонкҳои тичоратӣ ба хизматрасониҳои молиявии исломӣ тавачҷуҳи бештар зоҳир менамоянд. Талошҳои зиёди низоми бонқдории Ҷумҳурии Тоҷикистон ба он овард, ки дар моҳи сентябри соли 2019 дар мамлакат аввалин ниҳоди молиявии исломӣ - ҶСК “Тавҳидбонк” (дар заминаи ҶСК “Соҳибқорбонк”) таъсис дода шуд. Акнун масъулини ин бонқро зарур аст, ки ба қорҳои фаҳмондадиҳӣ дар байни аҳолӣ ва соҳибқорон диққати муҳим дода, масрафҳои таблиғ ва ташвиқотро зиёд намоянд. Бояд қайд қард, ки мизочони имқонии онҳо – шахсони воқеӣ ва соҳибқорон (чун саҳмгузор ва қарзгиранда) ҳоло ҳам моҳияти хизматрасониҳои молиявии исломиро хуб дарқ намекунанд ва аз ин сабаб онҳо дар ин масир ба душвориҳо рӯ ба рӯ мешаванд.

Адабиёт:

1. Аль-Хоразми. Математические трактаты. Перевод Ю.Х. Копелевич и Б.А. Розенфельда. Ташкент: Фан, 1983. – 360 с.
2. Арчакова-Ужахова М.Б. Исламский бухгалтерский учет как antecedent современной учетной модели: становление и развитие в VII-XII вв. н. э. //Российское предпринимательство. – 2018. - № 5. Том 19 [Манбаи электронӣ]. URL: <http://www.cyberleninka.ru/> (санаи муроҷиат: 10.12.2019)

3. Евдокимов В.В., Грицишен Д.А. Исламская экономическая доктрина как среда формирования и развития исламской модели бухгалтерского учета. // Международный бухгалтерский учет. – 2012. - № 29. – с. 57-64
4. Ибрагим Сеид. Аль-Хорезми – отец алгебры. [Манбаи электронӣ]. URL: <http://www.Islam.plus> (санаи мурочиат: 10.12.2019)
5. Исламская модель: причины кризиса, учет. // Арсенал бизнес решений. [Манбаи электронӣ]. URL: <http://www.arbir.ru/miscellany> (санаи мурочиат: 10.12.2019)
6. Муса аль-Хорезми. [Манбаи электронӣ]. URL: <http://www.safarisilkroad.com> (санаи мурочиат: 10.12.2019)
7. Хендриксен Э.С., Ван Бреда М.Ф. Теория бухгалтерского учета: Пер. с англ. / Под ред. Проф. Я.В. Соколова. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 576 с.
8. Lieber A.E. Eastern Business Practices and Medieval European Commerce // Economic History Review. – 1968. – № 2. – p. 230-243
9. Selim Cafer Karatas. Economic Theory of Ibn Khaldun and Rise and Fall of Nations / Cafer Karatas Selim. [Манбаи электронӣ]. URL: - <http://www.bilgesam.org> (санаи мурочиат: 10.12.2019)

*Рахимов С.Х. – к.э.н., доцент
Институт туризма, предпринимательства и сервиса*

ОСОБЕННОСТИ УЧЕТА И КОНТРОЛЯ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ ТУРИЗМА

Вхождение Республики Таджикистан в мировое хозяйство нуждается в коренной перестройке хозяйственного механизма преимущественно по развитию предприятий малого бизнеса. Для широкого развития предприятий малого бизнеса по всем направлениям хозяйственной деятельности, в том числе актуальном и перспективном развитии предприятий сельского туризма, необходимо разработать целый комплекс мероприятий, которые будут способствовать этому направлению.

Одним из главных мероприятий по развитию малого предпринимательства является упрощение учета, налогообложения, оценка, документальное оформление хозяйственных операций и минимизация отчетности.

Предприятия туризма по оказанию традиционных услуг как для соотечественников, так и для иностранных граждан являются наиболее динамичными и мобильными в развитии с достаточно высоким уровнем рентабельности по сравнению с предприятиями других отраслей народного хозяйства.

Традиционные формы туристических услуг требуют классического материально-технического и кадрового обеспечения (гостиничное хозяйство, объекты питания и бытовое обслуживание). Республика Таджикистан на современном этапе уступает многим странам, хотя в сельском туризме как в объемах, так и у потенциальных возможностей государство имеет значительные возможности.

На местном уровне не в полной мере используются природные потенциальные возможности по организации сельского туризма и государством теряются большие деньги, что "валяются под ногами", которые можно использовать именно для дальнейшего развития сельского туризма и материального обеспечения жителей сел и поселков, так и поступлений в бюджет страны в виде налогов.

Потенциальные возможности развития сельского туризма, практически во всех регионах республики безграничны как в отношении иностранных туристов, так и в отношении отечественных - жителей городов.

Примером интенсивного развития сельского, зеленого туризма можно изучать из опыта Франции [1]. За последние годы во Франции зеленый туризм приобрел широкие масштабы. В 1971г. во Франции была создана ассоциация "Туризм в сельской местности", которая координирует организацию сельского, зеленого туризма в национальном масштабе всей стране. Как следствие, в 1986 году 8 млн. французов (более четверти всех отдыхающих) предпочли проведению отдыха в сельской местности, а в 1997 количество отдыхающих в сельской местности увеличилась вдвое и, кроме того, выбрали зеленый туризм почти 10 млн. иностранцев (немцы, бельгийцы, англоман и др.).

Почему же в нашей республике нельзя развивать этот вид туризма? В государстве есть энтузиасты в каждом регионе, которые могут организовать туристические центры там, где их нет. В отдельных городах областного значения, где есть потенциальные возможности для зеленого туризма, необходимо создать только управление или отделы.

Основными недостатками в развитии сельского туризма в нашей стране, и особенно нового направления - зеленого туризма - является несовершенство упрощенного учета, отчетности и налогообложения.

Упрощенный План счетов могут применять субъекты предпринимательской деятельности - юридические лица, которые в соответствии с действующим законодательством признаны субъектами малого предпринимательства, и юридические лица, которые не занимаются этой деятельностью (кроме бюджетных учреждений), независимо от форм собственности, организационно-правовых форм и видов деятельности, а также представительствами иностранных компаний. Субъекты предпринимательской деятельности этот упрощенный План счетов применяют в случае составления ими финансовой отчетности в соответствии с МСФО. В этих субъектах малого предпринимательства могут быть предусмотрены также внебалансовые счета для обобщения информации о внебалансовых активов и обязательств. Наряду с этим, с целью обеспечения необходимой детализации и аналитической учетно-экономической информации предприятия вводят для этого упрощенного Плана счетов необходимые субсчета для оперативного контроля и управления. Уменьшенная количественно-аналитическая разбивка счетов, но их ведения требует специальной бухгалтерской подготовки.

Считаем целесообразным внедрение на предприятиях зеленого туризма ведения оперативно-аналитического учета, не требующий специальной бухгалтерской подготовки, для этого открывается книга аналитического учета предметов материально-технического обеспечения. Все приобретенные предметы, независимо от того малоценный инвентарь это или основные средства, заносятся в книгу.

Для составления минимизированной отчетности один раз в квартал ведется оперативная книга.

На предприятии ведется кассовая книга в установленном порядке (пронумерована, прошнурована) с выпиской приходных и расходных кассовых ордеров, а также открывается текущий счет, при регистрации юридического лица (общества с ограниченной ответственностью или частного предприятия). Счет средств по кассе или текущем счете согласно выписке банка разносят в книгу оперативного учета оборотных активов.

Остаток денежных средств в книгу оперативного учета не заносится, поскольку он отражен в кассовой книге и в выписке банка с текущего счета.

Не стимулирует развитие сельского, зеленого туризма и вообще всех предприятий малого бизнеса налоговая политика в Республике Таджикистан.

Форма упрощенного налогообложения, то есть единый налог по действующим законодательством, применяется только в год. Если же предприниматель пропустил срок пролонгации разрешения на следующий год до 15 декабря текущего года, то он автоматически переводится на общий порядок налогообложения, требует ведения сложного бухгалтерского учета.

Действующая налоговая политика не всегда последовательной в изменениях форм налогообложения. Единый налог с утвержденных ставок от всех поступлений является оптимальным вариантом как для малых предприятий, так и для налоговых органов.

Главным преимуществом единого налога является простота его начисления как для предприятий, так и для проверки налоговыми органами.

Неуверенность в полноте начисления единого налога по сравнению с общей системой налогообложения исключено проведенными расчетами. В ходе проверок на многих предприятиях оказывается, как показывают аудиторские проверки, большое количество, если не большинство, малых предприятий "извлекли" работать без прибыли и без заработной платы (официально).

С целью ускоренного развития такой важной участка предоставления услуг как сельский, зеленый туризм, предлагается:

- разработать в централизованном порядке методическое обеспечение отнесения предприятий зеленого туризма в соответствующей категории (по десятибалльной системе оценки). Присвоение категории необходимое для обязательного материально-технического оснащения предприятий, соответствующих условий предоставления услуг и расценок в расчете на один день отдыха;

- разработать рецептурные справочники и меню для питания туристов в соответствии с категорией предприятия;

- разработать расчет (калькуляцию) отчислений от валовых доходов предприятия на содержание Центра зеленого туризма и отчислений местным органам управления туристического сбора на развитие благоустройства территории в местах отдыха туристов;

- разработать методические рекомендации по ведению упрощенного оперативно-аналитического учета и отчетности предприятий зеленого туризма;

- внести изменения в систему налогообложения и контроля предприятий зеленого туризма.

Литература:

1. Николенко Т. Мифология туризма // Альманах "Остров Крым". – 2002.
2. Озеров А.М. Бухгалтерский учет и налогообложение в туристических фирмах. – М: ФБК – ПРЕСС, 1999.
3. Панасюк В.М., Ковальчук Е.К., Бобривец С.В. Налоговый учет. - Тернополь: Карт-Бланш, 2002.
4. Финансы и бухгалтерский учет в туризме / Авторский коллектив. - М.: Финансы и статистика, 2001

ИНЪИКОСИ ҲАРАКАТИ ВОСИТАҲОИ ПУЛӢ ДАР ҲИСОБОТИ МОЛИЯВӢ

Ҳангоми гирифтани маълумотҳо аз навиштҳои муҳосибӣ регистрҳои баҳисобгирии муҳосибии ҳаракати воситаҳои пулӣ таҳлил карда шуда, чараёнҳои пулӣ ба намудҳои фаъолият (амалиётӣ, инвеститсионӣ, молиявӣ) ва моддаҳои ҳаракати воситаҳои пулӣ (хариди молҳо ва ашёи хом, подоши меҳнат, адокунии қарзҳо ва ғ.) ҷудо карда мешаванд. Дар ин маврид гардишҳои байни сӯратҳисоб ва хазина, гардишҳои байни корхонаҳои ҳолдинг ихтисор карда мешаванд.

Аксарияти корхонаҳо ҳамарӯза миқдори зиёди амалиётҳои пулӣ мегузаронанд, аз ин рӯ таҳлилкунӣ ва таснифи онҳо кори ниҳоят душвор аст. Хубтараш барои тартибдиҳии ҳисобот оид ба ҳаракати воситаҳои пулӣ маълумотҳои гирифта шаванд, ки аллакай дар баҳисобгирӣ бо усули ҳисобузамкунӣ инъикос гардидаанд ва ҳангоми тартибдиҳии тавозун ва ҳисобот оид ба даромади ҷомеъ истифода шудаанд. Ҳангоми тартибдиҳии ҳисобот оид ба ҳаракати воситаҳои пулӣ бояд таъсири моддаҳои ғайрипулӣ (истехлок, захираҳо) бар тараф карда шуда, тағйирёбии дороиҳо, уҳдадориҳо ва сармояи ширкат ба ҳисоб гирифта шавад.

Барои пешкаш намудани маълумотҳои оиди ҳаракати воситаҳои пулӣ аз фаъолияти амалиётӣ IAS 7 қорбарии ду усулро раво медонад: усули мустақим ва усули ғайримустақим. Ахбор оиди чараёнҳои пулӣ аз фаъолияти инвеститсионӣ ва молиявӣ фақат бо усули мустақим пешкаш карда мешавад.

Дар мавриди истифодабарии усули мустақим ахбор оиди намудҳои асосии воридшавиҳо ва пардохтҳои (хориҷшавиҳои) пулӣ кушода дода мешавад.

Ҳангоми истифодабарии усули ғайримустақим фоида ё зарар бо баҳисобгирии натиҷаҳои амалиётҳои ғайрипулӣ, ҳамагуна воридшавиҳо ё пардохтҳои мавқуфгузошташуда ё ҳисобузамшудаи дар натиҷаи фаъолияти амалиётӣ пайдошуда, инчунин моддаҳои даромад ва хароҷоти бо воридшавӣ ё хориҷшавии воситаҳои пулӣ дар доираи фаъолияти инвеститсионӣ ё молиявӣ алоқамандбуда таҳрир карда мешаванд.

IAS 7 истифодабарии усули мустақимро авлотар медонад. Усули мустақим ахбореро пешкаш менамояд, ки барои баҳодиҳии чараёнҳои пулии минбаъда муфид буда, дар мавриди истифодабарии усули ғайримустақим дастнорас аст.

Ҳангоми истифодабарии усули мустақим ахбор оиди намудҳои асосии воридшавиҳо ва пардохтҳо аз ин манбаъҳо гирифта мешавад:

- а) навиштҳои муҳосибии корхона;
- б) аз тавозуни муҳосибӣ ва ҳисобот оид ба даромади ҷомеъ бо роҳи таҳриркунии моддаҳои мувофиқ бо баҳисобгирии:
 - тағйирёбии захираҳо, қарздориҳои дебиторӣ ва кредиторӣ амалиётӣ давра;
 - дигар моддаҳои ғайрипулӣ;
 - дигар моддаҳои ба пайдошавии чараёнҳои воситаҳои пулии инвеститсионӣ ё молиявӣ оваранда.

Таҳриротӣ асосии барои табдил додани маълумотҳои тавозун ва ҳисобот оид ба даромади ҷомеъ ба маълумотҳои ҳисобот оид ба ҳаракати воситаҳои пулӣ зарурӣ дар ҷадвали 1 оварда шудаанд.

Тахриротӣ дар ҷадвали 1 овардашуда бо он асос меёбанд, ки ҳар як амалиёти хоҷагидорӣ ба тағйирёбии дороиҳо, уҳдадориҳо ва сармоя оварда, дар ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ инъикос мегардад.

Дар ҷадвали 2 порчаи ҳисобот оид ба ҳаракати воситаҳои пулӣ оварда шудааст, ки дар он ҷараёнҳои воситаҳои пулӣ аз ҷаъолияти амалиётӣ бо усули мустақим пешкаш гардидаанд.

Дар мариди истифодабарии усули ғайримустақим ахбор оиди ҳаракати воситаҳои пулӣ аз ҷаъолияти амалиётӣ бо роҳи тахриркунии ғоида ё зарар ба маблағи ҷудокунии истеҳлок, тағйирёбии захираҳои моливу моддӣ, қарздориҳои дебиторӣ ва кредиторӣ, воридшавиҳо аз ғуруши саҳмияҳои худӣ, вомбаргҳо, дивидендҳои гирифташуда, дивидендҳои пардохташуда ва ҳаминсонҳо кушода дода мешавад.

Ҷадвали 1. Табдили маълумотҳои даромад ва хароҷот ба маълумотҳои дар ҳаракати воситаҳои пулӣ

Номгуӣи моддаҳои воридшавии (пардохти) воситаҳои пулӣ	Амсилаи ҳисобкунӣ	Маълумотҳои тавозун ва ҳисобот оид ба даромади ҷомеъ
Воридшавӣ аз ҷаъолияти амалиётӣ	Д- ҚД _{тағ}	Д – даромад аз ҷаъолияти амалиётӣ; ҚД _{тағ} – тағйирёбии қарздо-рии дебиторӣ харидорон*
Пардохтҳо:		
барои хариди ашёи хом ва маводҳо	АА+З _{тағ} + КК _{тағ}	АА – арзиши аслии молҳои ғурухташуда; З _{тағ} – тағйирёбии захираҳои ашёи хом ва маводҳо; КК _{тағ} – тағйирёбии қарздории кредиторӣ ба таъмингарон
барои хароҷоти амалиётӣ	ХА+ДО _{тағ} + ХХ _{тағ}	ХА – хароҷоти амалиётӣ; ДО _{тағ} – тағйирёбии хароҷоти давраи оянда; ХХ _{тағ} – тағйирёбии хароҷоти ҳисобузамшуда
барои пардохти ғоизҳои қарзҳо	Ф- ФХ _{тағ}	Ф – хароҷоти пардохти ғоизҳо; ФХ _{тағ} – тағйирёбии ғоизҳо
барои адокунии қарздорӣ ба буча оиди андозҳо	АФ-ҚАФ _{тағ}	АФ – хароҷоти андоз аз ғоида; ҚАФ _{тағ} – тағйирёбии қарздорӣ аз ҳисоби андоз аз ғоида
* - тағйирёбии қарздории дебиторӣ ва дигар нишондиҳандаҳо чун фарқи байни андозаи онҳо дар охир ва аввали сол ғаҳмида мешавад.		

Ҷадвали 2. Порчаи ҳисобот оид ба ҳаракати воситаҳои пулӣ, ки бо усули мустақим тартиб дода шудааст

Нишондиҳандаи ҳисобот оид ба ҳаракати воситаҳои пулӣ	Маблағ, сомонӣ
Воридшавиҳо аз харидорон	18092500
Пардохтҳо ба таъмингарон ва кормандон	(16560350)
Ҷараёни пулӣ аз ҷаъолияти амалиётӣ	1532150
Ғоизҳои пардохтшуда	(162704)
Андоз аз ғоидаи супоридашуда	(540424)
Ҷараёни пулӣ соф аз ҷаъолияти амалиётӣ	829022

Дар чадвали 3 порчаи ҳисобот оид ба ҳаракати воситаҳои пулӣ оварда шудааст, ки дар он нишондиҳандаҳои бахши “Фаъолияти амалиётӣ” бо усули ғайримустақим ҳисоб карда шудаанд.

Акнун мисоли тартибдиҳии ҳисобот оид ба ҳаракати воситаҳои пулиро дар шакли пурра мебинем, ки бо усули мустақим тартиб дода шудааст (чадвали 4).

Новобаста аз усули интихобнамудаи пешкашкунии ҳисобот оид ба ҳаракати воситаҳои пулӣ маблағи чараёни пулии софи ширкат як қимат мегирад.

Чадвали 3. Порчаи ҳисобот оид ба ҳаракати воситаҳои пулӣ, ки бо усули ғайримустақим тартиб дода шудааст.

Нишондиҳанда	Маблағ, сомонӣ
Фоида то андозбандӣ	2010500
Таҳриркуниҳо барои: истехлок	273585
фарқҳои қурбӣ	24110
даромади инвеститсионӣ	(314315)
хароҷоти пардохти фоизҳо	240800
Чараёни пулӣ аз фоидаи амалиётӣ то тағйирёбии сармояи гардон	2234680
Тағйирёбии сармояи гардон: Зиёдшавӣ (камшавӣ)-и қарздориҳои дебиторӣ ва бунақҳои додашуда	(43800)
Зиёдшавӣ (камшавӣ)-и захираҳои моливу моддӣ	623670
Зиёдшавӣ (камшавӣ)-и қарздориҳои кредиторӣ ва уҳдадориҳои ҳисобузамшуда	(1282400)
Чараёни пулӣ аз фаъолияти амалиётӣ	1532150
Фоизҳои пардохтшуда	(162704)
Андоз аз фоидаи супоридашуда	(540424)
Чараёни пулии соф аз фаъолияти амалиётӣ	829022

Корхона дар ҳисоботи худ намудҳои асосии воридшавиҳо ва пардохтҳои пулии умумии дар рафти фаъолияти инвеститсионӣ ва молиявӣ пайдошударо бояд алоҳида нишон диҳад, ба истиснои чараёнҳои воситаҳои пулие, ки дар ҳисобот ба таври ҳолис (net) инъикос карда мешаванд.

Чараёнҳои пулӣ аз чунин намудҳои фаъолияти амалиётӣ, инвеститсионӣ ва молиявӣ метавонанд дар ҳисобот ба таври ҳолис нишон дода шаванд:

❖ Воридшавиҳо ва пардохтҳои пулӣ аз номи мизочон, вақте ки ҳаракати воситаҳои пулӣ на фаъолияти корхона, балки фаъолияти мизочро инъикос мекунад. Масалан:

- қабул ва пардохти пасандозҳои тодархостии бонкӣ;
- пардохти ичора, ки аз номи соҳибони амвол чамъ карда шуда, ба онҳо гузаронида мешавад.

❖ Воридшавиҳо ва пардохтҳои пулӣ аз рӯи моддаҳои гардишашон тез, дорои маблағҳои калон ва муҳлати адокунии кӯтоҳ. Масалан:

- маблағҳои асосии қарздории дорандагони қортҳои кредитӣ;
- харид ва фурӯши инвеститсияҳо;
- дигар қарзҳои қорӣ, масалан, қарзҳои муҳлати адокуниашон то се моҳ.

Чадвали 4. Ҳисобот оид ба ҳаракати воситаҳои пулӣ, ки бо усули мустақим тартиб дода шудааст, сомонӣ

Моддаи ҳисобот	2013 с.	2012 с.
Ҷараёни пулӣ аз фаъолияти амалиётӣ		
Воридшавиҳо аз харидоронон	18092500	16348505
Пардохтҳо ба таъмингарон	(16560350)	(15025890)
Ҷараёни пулӣ аз фаъолияти амалиётӣ	1532150	1322615
Ҷоиҳои пардохтшуда	(162704)	(192875)
Андоз аз Ҷоиҳои супоридашуда	(540424)	(326500)
<i>Ҷараёни пулӣ соф аз фаъолияти амалиётӣ</i>	829022	803240
Ҷараёни пулӣ аз фаъолияти инвестиционӣ		
Хариди корхонаҳои фаръӣ	(496050)	(380050)
Хариди воситаҳои асосӣ	(624325)	(182500)
Воридшавиҳо аз фурӯши воситаҳои асосӣ	520058	382050
Хариди дороиҳои ғайримоддӣ	(20540)	(10480)
Хариди дороиҳои молиявӣ нақд барои фурӯш дастрас буда	(18370)	(25790)
Қарзҳои ба ҷонибҳои вобаста додашуда	(84600)	(12580)
Адокунии қарзҳои ба ҷонибҳои вобаста додашуда	65200	860020
Ҷоиҳои гирифташуда	78010	58680
Дивидендҳои гирифташуда	15800	12040
<i>Ҷараёни пулӣ соф аз фаъолияти инвестиционӣ</i>	(564817)	701390
Ҷараёни пулӣ аз фаъолияти молиявӣ		
Барориши саҳмияҳои оддӣ	22005	34500
Хариди саҳмияҳои худӣ	(46800)	(1380)
Барориши вомбаргҳои табдилшаванда	18000	-
Барориши саҳмияҳои имтиёздори пӯшонидашаванда	45000	-
Воридшавиҳои қарзҳо	185045	28500
Адокунии қарзҳо	(250040)	(12200)
Дивидендҳои ба саҳмиядорони корхонаи асосӣ пардохтшуда	(32800)	(36540)
Дивидендҳои ба ҳиссаи назоратнашаванда ростоянда	(1840)	(2200)
<i>Ҷараёни пулӣ соф аз фаъолияти молиявӣ</i>	(61430)	10680
Ҳамагӣ ҷараёни пулӣ соф	202775	1515310
Воситаҳои пулӣ ва муродифҳои онҳо дар аввали сол	22625	307890
Воситаҳои пулӣ ва муродифҳои онҳо дар охири сол	225400	1823200

Ҳаракати воситаҳои пулӣ дар натиҷаи амалиётҳо бо асъори хоричӣ пайдошуда, инчунин ҳаракати воситаҳои пулӣ корхонаи фаръӣ хоричӣ бояд бо асъори ҳисоботии корхона бо баҳисобгирии қурби ивазкунӣ дар санаи ҳаракати воситаҳои пулӣ инъикос карда шаванд.

Воридшавиҳо ва пардохтҳои воситаҳои пулӣ вобаста бо гирифтани ва пардохтани Ҷоиҳо ва дивидендҳо пайдошуда бояд алоҳида нишон дода шаванд. Ҳар як чунин воридшавӣ ва пардохткунӣ бояд ба таври муттасил, давра ба давра чун ҳаракати воситаҳои пулӣ аз фаъолияти амалиётӣ, инвестиционӣ ё молиявӣ тасниф карда шаванд.

Маблағи умумии Ҷоиҳои дар муддати давра пардохтшуда новобаста аз он ки вай чун харочот дар ҳисобот оид ба даромади чомеъ эътироф гардидааст ё мувофиқи IAS 23

“Масрафҳои қарз” сармоя шудааст, дар ҳисобот оид ба ҳаракати воситаҳои пулӣ инъикос карда мешавад.

Дивидендҳои пардохтшуда метавонанд чун ҳаракати воситаҳои пулӣ аз ҷаъолияти молиявӣ ҳисобида шаванд, чунки онҳо масраф барои ҷалбкунии сарватҳои молиявӣ мебошанд. Боз ҳам дивидендҳои пардохтшуда метавонанд чун унсури ҳаракати воситаҳои пулӣ аз ҷаъолияти амалиётӣ тасниф карда шаванд, то истифодабарандагон тавоноии корхонаро барои пардохти дивидендҳо аз ҷараёнҳои воситаҳои пулӣ ҷаъолияти амалиётӣ ба осонӣ баҳо диҳанд.

Ҷараёнҳои воситаҳои пулӣ вобаста ба андоз аз Ҷоида пайдошуда бояд алоҳида нишон дода шуда ва чун ҳаракати воситаҳои пулӣ аз ҷаъолияти амалиётӣ тасниф карда шаванд, ба истиснои ҳолатҳои, ки онҳо метавонанд бевосита ба ҷаъолияти инвестиционӣ ё амалиётӣ мансуб доништа шаванд.

Адабиёт:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ”, аз 25 март соли 2011. – Душанбе, 2011.

2. Каримов Б.Ҳ., Бобиев И.А., Қажумова Ғ.А., Набиев Б.А. Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ. Дастури таълимӣ. – Душанбе: Ирфон, 2014. – 440 с.

Маъдиев С. – н.и.и., дотсент,

Тиллоева Н.Ш. – магистрант,

Асламхонова З.В. – магистрант

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

ҶАБҲАҲОИ БАҲИСОБГИРИИ ДОРОИҲОИ ҒАЙРИМОДДӢ ДАР БАРНОМАИ 1С: БУХГАЛТЕРИЯ

Дар шароити муосир идоракунии корхона бе компютер, барномаҳои компютери муҳосибӣ, ки барои тартиб додани ҳуҷҷатҳои пардохтӣ, ордери даромад ва хароҷоти ҳазинавӣ, бурдани баҳисобгирии дохилшавӣ ва ҳаракати молҳо, пешниҳоди ҳисоб-фактураҳо, ба ҳисоб гирифтани ҳаракати воситаҳои асосӣ, дороиҳои ғайримоддӣ, уҳдадорӣҳо, сармояи худӣ ва дигар корҳо ғайри имкон мебошад.

Аз як тараф системаи 1С:Предприятие – ин олои мустаҳкамҳои автаматикунонӣ ва таҳлили ҷаъолияти молиявӣ – иқтисодии корхона мебошад. Аз тарафи дигар – ин маҳсулоти мураккаби барномавӣ мебошад, ки барои истифодаи самараноки он доштани дониши кофӣ натавонанд дар соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ, балки дар соҳаи барномасозӣ зарур мебошад.

Дар иқтисоди бозорӣ бо ташаккули шакли иттиҳодиявии моликият барои гирифтани ҳисоботи аниқ ва дуруст оиди вазъи молиявӣ ва натиҷаи ҷаъолияти субъекти хоҷагидорӣ дар давраи муайян натавонанд органҳои давлатӣ ҳавасманд мебошад. Ба қатори чунин истифодабарандагонӣ ҳавасмандии ҳисобот пеш аз ҳама ҷамъиятҳои саҳомӣ, корхонаҳо, ва иттиҳодияҳо, бонкҳо ва фондҳои сармоягузорӣ, таъминкунандагонӣ ашёи хом ва масолаҳ харидорони маҳсулоти тайёр, ташкилотҳои суғуртавӣ ва ғайраҳо ҳамроҳ мебошад.

Тағйироти муносибатҳои иқтисодӣ дар Тоҷикистон, инчунин муҳити ҳуқуқи шаҳрвандӣ зарурияти табдилдиҳии якхелаи низомии баҳисобгирии муҳосибиро ба стандартҳои байналмилалӣ муайян намуд. Низомии нави баҳисобгирии муҳосибии дорои коркарди шартҳои нав, меъёрҳои гузошташуда ва ба роҳ мондани онҳо бояд комплекси

чузъиёти инфрасохтори бозориро ташкил намојанд, ки иклими мусоидро барои шинос кардани субъектони хоҷагидорӣ бо бозори байналхалқии сармоя, сармоягузори хусусӣ аз он ҷумла бо сармоягузори хориҷро таъмин менамојад [3, с. 204]. Дар як замон ин низом барои ҷорӣ намудани муносибатҳои озоди иқтисодӣ ва афзудани ҳамкориҳо байни Тоҷикистон ва дигар давлатҳои дунё кумак мерасонад.

Имрӯзҳо ҳуҷҷатҳои меъёрию ҳуқуқии зиёд оид ба масъалаҳои тартиб ва шартҳои дуруст пеш бурдани баҳисобгирии муҳосибӣ мувофиқи стандартҳои байналмиллалӣ нашр шудаанд. Ба ҳуҷҷатҳои меъёрию ҳуқуқие, ки пештар нашр шуда буданд ва то ҳол амал мекунанд, тағйироту иловаҳои зиёд ворид карда шудаанд [3, с. 247].

Дар шароити имрӯза яке аз роҳҳои асосии рушди ҳисобдорӣ ва самаранок ба анҷом расонидани фаъолияти шӯъбаи муҳосибот-ин бо барномаҳои компютерӣ, аз ҷумла бо барномаҳои махсусгардонидашудаи ҳисобдорӣ таъмин намудани шӯъбаи муҳосибот мебошад. Дар шароити имрӯза яке аз роҳҳои асосии рушди ҳисобдорӣ ва самаранок ба анҷом расонидани фаъолияти шӯъбаи муҳосибот-ин бо барномаҳои компютерӣ, аз ҷумла бо барномаҳои махсусгардонидашудаи ҳисобдорӣ таъмин намудани шӯъбаи муҳосибот мебошад.

Дар шароити имрӯза дар шӯъбаҳои ҳисобдорӣ давлатҳои гуногун зиёда аз 35 намуди барномаҳои махсусгардонидашудаи ҳисобдорӣ истифода мешавад, ки яке аз онҳо барномаи «1С:Бухгалтерия» мебошад. Ин барнома дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавқеи хоса дорад ва яке аз серхаридортарин барнома ба ҳисоб меравад.

Барномаи «1С:Бухгалтерия» дар солҳои 80-уми асри XX аз тарафи олимони рус дар заминаи барномаи Microsoft Excel сохта шудааст, ки дар аввал танҳо ҳуҷҷатҳои ибтидоии ҳисобдорӣ ба воситаи ин барнома омода карда мешуд. Бо мурури замон доираи фарогирии ин барнома ривочу ронак ёфт ва дар солҳои 90-уми асри XX аллакай ҳамаи амалиётҳои ҳисобдорӣ ба воситаи ин барнома анҷом дода мешуд [4, с. 110].

Айни замон ин барнома аз тарафи ҶДММ «1С»-и ш. Москваи Федератсияи Россия омода карда мешавад. Бо талаботи замон ин ширкат тавонист, ки шаклҳои гуногуни барномаи «1С»-ро вобаста ба талаботи истифодабарандагон омода намојад. Бояд қайд намуд, ки ҳоло ширкат чунин намудҳои барномаи «1С»-ро омода ва ба мизочон пешниҳод менамојад:

1. «1С:Бухгалтерия»;
2. «1С:Истеҳсолот»;
3. «1С:Идоракуни»;
4. «1С:Анбор»;
5. «1С:Савдо»;
6. «1С:Буча»;
7. «1С:Кадр» ва ғайра.

Қайд кардан ба маврид аст, ки маънои асосии «1С» як сония мебошад, яъне ба воситаи ин барнома як амалиёти муҳосибиро дар як сония ба ҳамаи ҳуҷҷатҳои лозимии муҳосибӣ ба қайд гирифта мешавад.

Дар шӯъбаи муҳосибот бештар барномаи «1С:Бухгалтерия» истифода бурда мешавад, зеро маҳз ин барнома метавонад тамоми фаъолияти шӯъбаи муҳосиботро дар бар гирад. Истифодаи ин барномаи дар шӯъбаи муҳосибот аз бисёр ҷиҳатҳо манфиатовар мебошад, ки муҳимтаринаш инҳоянд:

1. Саривақт ва хушсифат анҷом додани корҳо;

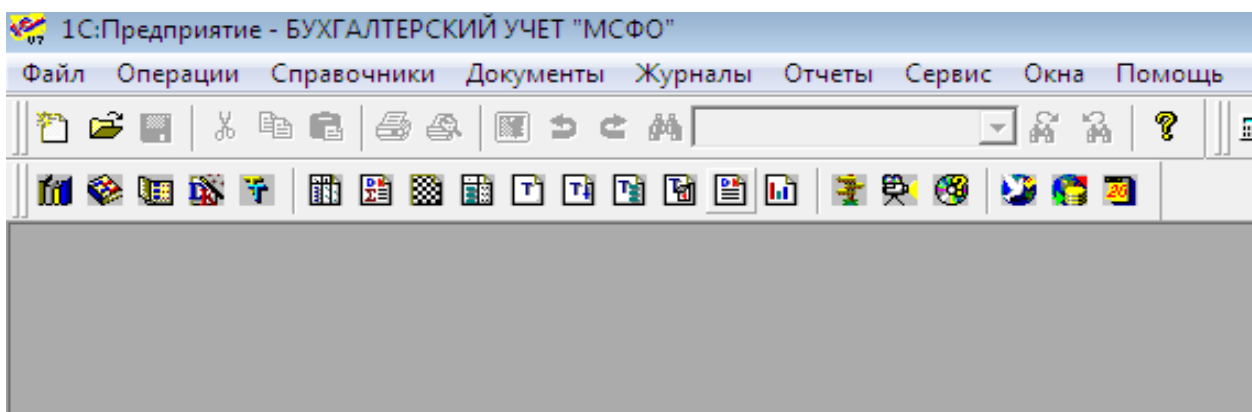
2. Кам кардани хароҷоти молҳои конселярӣ ва дигар хароҷотҳои ташкилӣ;
3. Ихтисори кормандон дар шӯъбаи муҳосибот ва ғайра.

Истифодаи барнома аз муҳосиб зиракӣ ва эҳтиёткориро талаб менамояд. Зеро ҳангоми истифодаи компютер корношоямии техникӣ ва ё аз офатҳои табиӣ зарар дидани компютерро ба назар гирифтани зарур аст. Агар ногоҳ компютер корношоям гардад ва ё аз офати табиӣ зарар бинад, нобуд гардидани маълумотҳои барнома аз эҳтимол дур нест. Аз ин рӯ дар давоми ҳафтаи корӣ ва ё ҳадди ақал дар 15-20 рӯз як маротиба истифодабаранда маълумотҳои дохили барномаро бо роҳи муҳофизат кардан (сохранить) ба диск ё флешкорт гирифта, ҳамаи ҳуҷҷатҳои аз тарафи барнома тартибдодашударо ҷоп карданиш зарур аст.

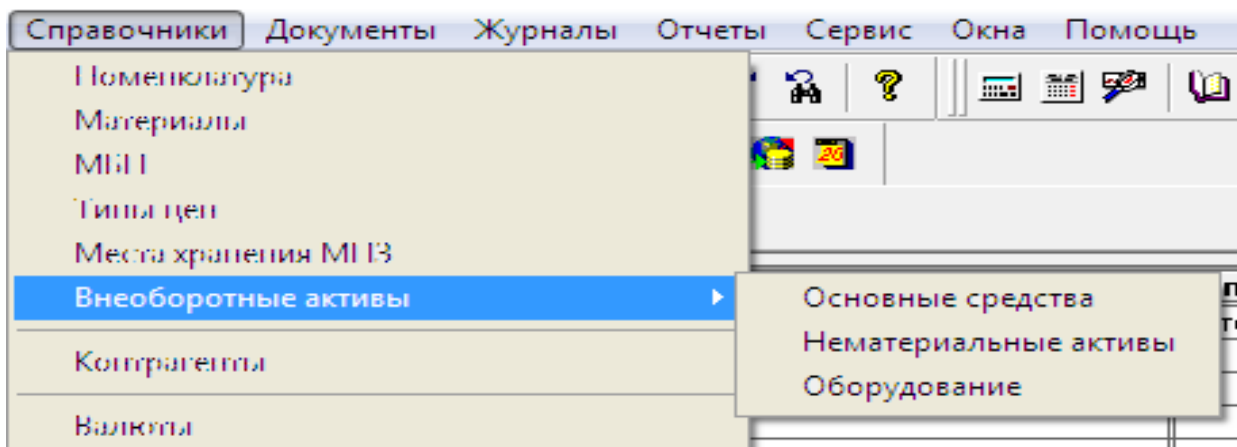
Дар ин ҷо танҳо дар бораи баҳисобгирии дороиҳои ғайримоддӣ дар барномаи 1С:Бухгалтерия менависему халос.

Барои ба ҳисоб гирифтани дороиҳои ғайримоддӣ дар барномаи 1С:Бухгалтерия аз менюи асоси гуруҳи “Справочники” (маълумотҳо) – ро истифода мекунем [4, с. 108].

Справочники (маълумотҳо) – дар ин гуруҳ тамоми ахбороти ҳатмие, ки ба ин ё он шахс, корхона, молҳо, дороиҳои ғайригардон, асъор ва ғайра, ки бо корхонаи ҳисоббаранда алоқаманд аст нигоҳ дошта мешавад.

Дар натиҷа чунин гуруҳи кушода мешавад, ки мо аз ин гуруҳи пайдогардида сатри “Дороиҳои ғайригардон” (Внеоборотные активы) – ро интихоб менамоем:

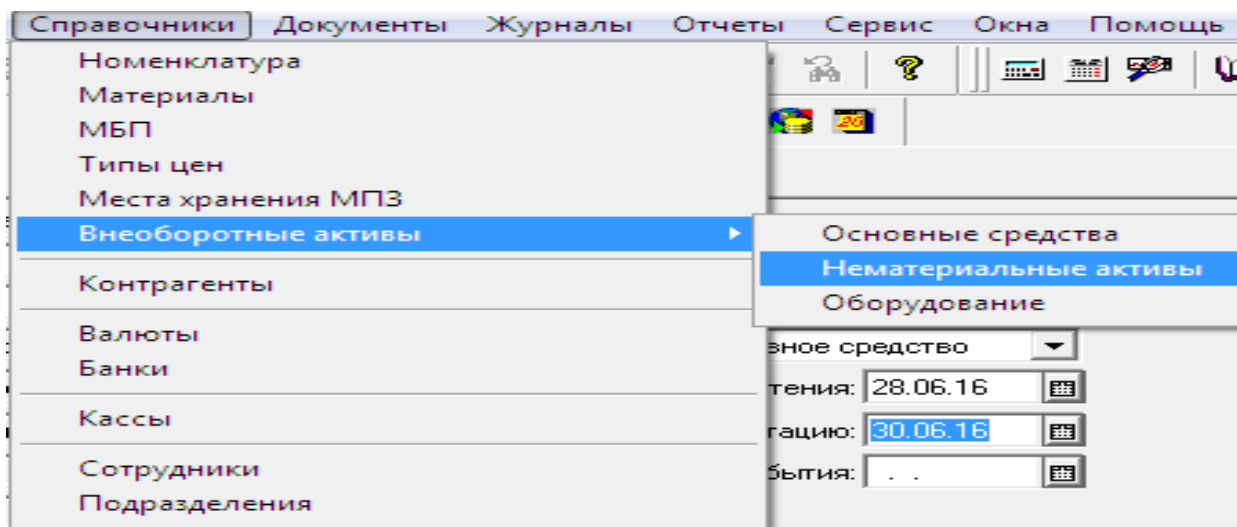

Дороиҳои ғайригардон (Внеоборотные активы). Ин қисми маълумотнома яке аз қисмҳои қалони маълумотнома буда, барои ворид намудани номи воситаҳои асосӣ, дороиҳои ғайримоддӣ ва таҷҳизот, инчунин маълумотҳои заруриро, ки ҳангоми баҳисобгирии

дороихои ғайригардон лозим аст, пешбинӣ гардидааст [1]. Сатри «Дороихои ғайригардон» – и маълумотнома аз се қисм иборат аст, ки инро ҳангоми интихоби сатри «Дороихои ғайригардон» – и «Маълумотнома» – и барнома мушоҳида намудан мумкин аст. Ин се қисм барои ворид намудани се намуди дороихои ғайригардон пешбинӣ гардидааст:

- 1) Қисми яқум “Воситаҳои асосӣ”;
- 2) Қисми дуҷум “Дороихо ғайримоддӣ”;
- 3) Қисми сеҷум “Таҷҳизот”.

Қисми дуҷуми сатри «Дороихои ғайригардон» «Дороихои ғайримоддӣ» (Нематериальные активы) ном дошта, барои вориднамоии дороихои ғайримоддӣ пешбинӣ гардидааст.

Барои вориднамоии дороии ғайримоддӣ мо бояд ин сатри қисми «Дороихои ғайригардон» – ро интихоб намоем [1, с. 108]. Интихоби ин сатр як раванаро боз менамояд, ки барои ҷойгирнамоии дороии ғайримоддӣ пешбинӣ гардидааст. Барои ба ин раванара ворид намудани дороии ғайримоддӣ аз қисми болоии раванара нишонаи «Элементи нав» – ро пахш менамоем. Дар натиҷа боз як раванараи дигар боз мегардад:

1. Дар сатри «Ном» (Наименование) – и ин раванара номи дороии ғайримоддиро ворид менамоем.

2. Дар сатри «Гурӯҳи дороии ғайримоддӣ» (Вид (группа) НМА) ба кадом гурӯҳи дороии ғайримоддӣ шомил шудани дороии ғайримоддиро воридшаванда нишон дода мешавад.

3. Дар сатри «Шахси масъул» (Ответственные лица) номи шахси барои дороии ғайримоддиро мазкур масъулгардидаро интихоб менамоем.

4. Дар сатри «Таксим кардан» (Подразделение) бошад, ба кадом гурӯҳи кормандони корхона вобаста будани дороии ғайримоддиро нишон медиҳем.

5. Дар сатри «Ҳолат» (Состояние) қисми «Ба ҳисоб қабул намудан» (Принят к учету) – ро интихоб намудан лозим аст. Зеро ин ҳуҷҷат ҳангоми ба ҳисоб гирифтнаи дороии ғайримоддӣ тартиб дода мешавад.

6. Дар сатри «Роҳи бадасторӣ» (Способ поступления) бо кадом роҳ ба даст овардани дороии ғайримоддиро нишон медиҳем.

7. Дар сатри «Рӯзи бадасторӣ» таърихи рӯзи бадастории дороии ғайримоддӣ ва дар сатри «Рӯзи ба ҳисоб гирифтани» (Дата приём к учёту) таърихи рӯзи дар ҳисобҳо нишон

додани дороии ғайримоддиро нишон медиҳем. Барои ба таври автоматӣ ҳисоб гардидани таҷдиди дороии ғайримоддӣ ба болои навиштаҷоти «Ҳисоб кардани истехлок» (Начислять амортизацию) ишораи «Аломати қайд» – ро мегузорем.

Пас аз ин ба қисми дуюми равзана мегузарем. Барои гузаштан ба ин қисм аз қисмати болоии равзана «Баҳисобгирии муҳосибӣ» (Бухгалтерский учет) – ро як маротиба паҳш менамоем. Дар натиҷа қисми дуюми равзана ғайри мегардад.

Дар ин қисм арзиши ибтидоии дороии ғайримоддӣ ва мӯҳлати истифодаи дороии ғайримоддиро дар сатрҳои «Арзиши ибтидоӣ» (Первоначальная стоимость) ва «Мӯҳлати муфиди истифодабарӣ» (Срок полезного использования) ворид менамоем.

Дар сатри «Усули ҳисоби таҷдиди дороии ғайримоддӣ» (Способ поступления амортизации) усули ростхаттаро интихоб менамоем. Зеро таҷдиди дороии ғайримоддӣ маҳз бо ҳамин усул ҳисоб карда мешавад. Дар сатри «Ҳисоб» (Счет) рамзи ҳисоби «Ҳароҷоти таҷдиди дороии ғайримоддӣ» – ро дохил менамоем (11390, 55270, 55322). Пас аз ин бо паҳши тугмачаи ОК ин равзанаро маҳкам менамоем.

Пас аз омӯзишу таҳлили мавзуи баррасишуда мо ба чунин хулоса омадан мумкин аст:

1. Дуруст ҳуҷҷатнок кардани дохилшавӣ, ҷойивазкунӣ ва хоричшавии объекти дороиҳо бояд аз барномаи 1С:Бухгалтерия пурра истифода намоянд.

2. Барои гирифтани маълумоти пурраю дақиқ оид ба дороиҳои ғайримоддӣ корхонаҳоро зарур аст, ки бурдани баҳисобгирии таҳлиро дар барномаи 1С:Бухгалтерия чорӣ намоянд.

3. Муқоиса кардани дороиҳои ғайримоддӣ мавҷудбуда бо маълумотҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар 1С:Бухгалтерия.

4. Бехатаргардонӣ ва тақмил додани корҳои назоратӣ дар самти самаранок истифода намудани дороиҳои ғайримоддӣ дар фаъолияти корхонаю муассисаҳо.

Адабиёт:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ», аз 25 март соли 2011, № 702

2. Баҳисобгирии молиявӣ: Дастури таълимӣ. Коллективи муаллифон, ИҶБАК ҚТ – Душанбе: «Контраст», 2011 – 315 саҳ.

3. Каримов Б.Ҳ., Ойев Н.А., Бобиев И.А., Шоймардонов С.Қ. Баҳисобгирии муҳосибии молиявӣ. Китоби дарсӣ. – Душанбе: «Ирфон», 2016 – 550 саҳ.

4. Каримов Н.Я., Комилов А.Ш. 1С:Предприятие 7.7. учебное пособие. – Душанбе: “ЭР–граф” 2014, - 132 с.

*Ойев Н.А. – н.и.и., дотсент,
Акрамова Ҳ.А. – н.и.и., дотсент,
Набиев Б.А. – н.и.и., дотсент,
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБИИ ХАРИДИ ҚОҒАЗҲОИ ҚИМАТНОК ДАР БОНКҲОИ ТИҶОРАТӢ

Амалиётҳои фаъол дар бозори қоғазҳои қиматнок амалиётҳо оид ба харидкунии саҳмияҳо, вомбаргҳо, васиқаҳои шахсони ҳуқуқии дигарро аз ҷониби бонкҳои тиҷоратӣ дар бар мегирад. Ҳадафи асосӣ – ин ба даст овардани фоида аз сармоягузорӣ ба қоғазҳои қиматнок дар шакли фоизҳо ва дивидендҳо, баланд шудани қурби мубодилаи қоғазҳои қиматнок мебошад [4, с.185].

Бонкҳои тиҷоратӣ ҷумҳурӣ дар шароити муосир асосан намудҳои зерини қоғазҳои қиматнокро харидорӣ менамоянд:

- вомбаргҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳукуматҳои дигар кишварҳо;
- уҳдадорҳои қарзии дигар бонкҳо;
- саҳмияҳои ширкатҳо ва бонкҳо;
- васиқаҳои мақомоти ҳокимияти давлатӣ, бонкҳо ва дигар ташкилотҳо.

Ин сармоягузориҳо чи хеле ки дар боло қайд карда шуда, аз се ҷиҳат ба назар гирифта мешаванд:

- қоғазҳои қиматноке, ки барои бозфурӯшии минбаъда харида мешаванд (асосан бо фоида);
- қоғазҳои қиматноке, ки барои сармоягузорӣ харида мешаванд (аз рӯи ин гуна сармоягузориҳо бонк умедвор аст, ки дар шакли фоизҳо, дивидендҳо ва ғайраҳо даромад ба даст орад);
- дигар қоғазҳои қиматнок.

Маълумоти коғазҳои қиматнок аз рӯи эмитентҳо (мақомоти ҳокимияти давлатӣ, бонкҳо ва ташкилотҳо, ғайрирезидентҳо ва ғайра) ба ҳисоб гирифта мешаванд. Васикаҳо инчунин аз рӯи муҳлати онҳо сабт карда мешаванд (аз рӯи дархостшавандагӣ, ба муҳлати то 30 рӯз, ба муҳлати аз 31 то 90 рӯз ва ғайра). Баҳисобгирии таҳлилӣ аз рӯи намуди коғазҳои қиматнок, аз рӯи муҳлати онҳо, аз рӯи шумораи барориш, эмитент ва ғайра ба ҷо оварда мешавад.

Дар асоси талаботи Бонки миллии Тоҷикистон коғазҳои қиматнок аз лаҳзаи ба даст овардан то лаҳзаи баргардонидан ё фурӯш, онҳо бояд дар бонкҳои тичоратӣ бо арзиши одилона ё аз рӯи маҷмӯи хароҷот барои хариди коғазҳои қиматнок, вале бо ташкили захира барои талафоти эҳтимолӣ баҳисоб гирифта мешаванд. Ҳамин тавр, аз лаҳзаи харидани коғазҳои қиматнок бояд азнавбаҳодиҳӣ бо арзиши одилонаи ҷорӣ, аз ҳисоб баровардани фарқият (мусбат, манфӣ) гузаронида шавад. Минбаъд, азнавбаҳодиҳии коғазҳои қиматнок бояд дар рӯзи охирини ҳар як моҳ гузаронида шавад (фарқият дар ҳисобҳои азнавнархгузори инъикос карда мешавад). Дар сиёсати баҳисобгирии бонки тичоратӣ вариант барои ҷен кардани арзиши одилонаи ҷорӣ интиҳоб карда мешавад. Ҳамин тавр, дар бонки тичоратӣ яке аз намудҳои зерини арзиши коғазҳои қиматнок метавонад ҳамчун арзиши ҷорӣ одилона қабул карда шавад [5, с. 321]:

- нархи миёнавазн;
- нархи бозорӣ;
- нарх аз рӯи талабот;
- нархи пешниҳодкунӣ;
- нархи ҳисобӣ.

Коғазҳои қиматноке, ки фурӯхта мешаванд (пардохтшаванда) аз рӯи арзиши воқеӣ, ё арзиши миёна, ё аз рӯи арзиши ибтидоии коғазҳои қиматнок аз рӯи гурӯҳи ҳамсон (усули ФИФО) баҳо дода мешаванд.

Дар нақшаи ҳисобҳои муҳосибӣ барои бонкҳо, ки бо Қарори Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон аз 30 июни соли 2010, №181 тасдиқ шудааст, барои баҳисобгирии коғазҳои қиматноки харидашуда, яъне ҳамчун дороиҳо бобҳои зерин муқаррар гардидааст (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. Иқтибос аз феҳрасти ҳисобҳои тавозунии бонкҳо

11900	КОҒАЗҲОИ ҚИМАТНОК БАРОИ САВДО
11901	Вомҳои Бонки миллии Тоҷикистон барои савдо
11905	Коғазҳои қиматноки қарзии (вомбаргҳои) Ҳукумати Тоҷикистон барои савдо
11909	Векселҳои давлатии хазинадорӣ Тоҷикистон барои савдо
11911	Коғазҳои қиматноки қарзии баровардаи корхонаҳои давлатӣ барои савдо
11915	Коғазҳои қиматноки қарзии баровардаи ҳукумати маҳаллӣ барои савдо
11917	Коғазҳои қиматноки қарзии баровардаи давлатҳои аъзои ИДМ барои савдо
11919	Коғазҳои қиматноки қарзии баровардаи давлатҳои аъзои Ташкилоти ҳамкориҳои иқтисодӣ ва тараққиёт (ТҲИТ) барои савдо
11921	Коғазҳои қиматноки қарзии баровардаи дигар давлатҳо барои савдо
11923	Коғазҳои қиматноки қарзии баровардаи корхонаҳои Тоҷикистон барои савдо
11925	Коғазҳои қиматноки қарзии баровардаи корхонаҳои берун аз Тоҷикистон барои савдо
11927	Коғазҳои қиматноки қарзии баровардаи бонкҳои Тоҷикистон барои савдо
11929	Коғазҳои қиматноки қарзии баровардаи бонкҳои берун аз Тоҷикистон барои савдо
11931	Коғазҳои қиматноки қарзии баровардаи дигари ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ

	барои савдо
11933	Коғазҳои қиматноки қарзии таҳти гавари амалиёти РЕПО барои савдо
11935	Саҳмияҳои корхонаҳои давлатӣ барои савдо
11937	Саҳмияҳои бонкҳои Тоҷикистон барои савдо
11939	Саҳмияҳои бонкҳои берун аз Тоҷикистон барои савдо
11941	Саҳмияҳои ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ барои савдо
11943	Саҳмияҳои корхонаҳои Тоҷикистон барои савдо
11945	Саҳмияҳои корхонаҳои берун аз Тоҷикистон барои савдо
11947	Саҳмияҳои таҳти гавари амалиёти РЕПО барои савдо
11999	Захираи пушонидани талафоти имёнпазир аз рӯи коғазҳои қиматнок барои савдо
13100	КОҒАЗҲОИ ҚИМАТНОК БАРОИ ФУРӯШ
13101	Вомҳои Бонки миллии Тоҷикистон барои фурӯш
13103	Векселҳои давлатии Тоҷикистон барои фурӯш
13105	Коғазҳои қиматноки қарзии (вомбаргҳои) Ҳукумати Тоҷикистон барои фурӯш
13107	Коғазҳои қиматноки қарзии корхонаҳои давлатӣ барои фурӯш
13109	Коғазҳои қиматноки қарзии ҳукумати маҳаллӣ барои фурӯш
13111	Коғазҳои қиматноки қарзии давлатҳои аъзои ИДМ барои фурӯш
13113	Коғазҳои қиматноки қарзии давлатҳои аъзои Ташкилоти ҳамйорӣ иқтисодӣ ва тарақиёт (ТҲИТ) барои фурӯш
13115	Коғазҳои қиматноки қарзии дигар давлатҳо барои фурӯш
13117	Коғазҳои қиматноки қарзии корхонаҳои Тоҷикистон барои фурӯш
13119	Коғазҳои қиматноки қарзии баровардаи корхонаҳои берун аз Тоҷикистон барои фурӯш
13121	Коғазҳои қиматноки қарзии баровардаи бонкҳои Тоҷикистон барои фурӯш
13123	Коғазҳои қиматноки қарзии баровардаи бонкҳои берун аз Тоҷикистон барои фурӯш
13125	Коғазҳои қиматноки қарзии ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ барои фурӯш
13127	Коғазҳои қиматноки қарзӣ таҳти гавари амалиёти РЕПО барои фурӯш
13129	Саҳмияҳои корхонаҳои давлатӣ барои фурӯш
13131	Саҳмияҳои бонкҳои Тоҷикистон барои фурӯш
13133	Саҳмияҳои бонкҳои берун аз Тоҷикистон барои фурӯш
13135	Саҳмияҳои ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ барои фурӯш
13137	Саҳмияҳои корхонаҳои Тоҷикистон барои фурӯш
13139	Саҳмияҳои корхонаҳои берун аз Тоҷикистон барои фурӯш
13141	Саҳмияҳои таҳти гавари амалиёти РЕПО барои фурӯш
13199	Захираи пушонидани талафоти имёнпазир аз рӯи коғазҳои қиматнок барои фурӯш
15100	КОҒАЗҲОИ ҚИМАТНОК ТО МӯҳЛАТИ ПАРДОХТ (САРМОЯГУЗОРӢ)
15101	Вомҳои Бонки миллии Тоҷикистон то мӯҳлати пардохт
15103	Коғазҳои қиматноки қарзии (вомбаргҳои) Ҳукумати Тоҷикистон то мӯҳлати пардохт
15105	Векселҳои давлатии хазинадорӣ Тоҷикистон то мӯҳлати пардохт
15107	Коғазҳои қиматноки қарзии корхонаҳои давлатӣ то мӯҳлати пардохт

15109	Коғазҳои қиматноки қарзии корхонаҳои Тоҷикистон то мӯҳлати пардохт
15111	Коғазҳои қиматноки қарзии корхонаҳои берун аз Тоҷикистон то мӯҳлати пардохт
15113	Коғазҳои қиматноки қарзии ҳукумати маҳаллӣ то мӯҳлати пардохт
15115	Коғазҳои қиматноки қарзии давлатҳои аъзои ИДМ то мӯҳлати пардохт
15117	Коғазҳои қиматноки қарзии давлатҳои аъзои Ташкилоти ҳамкориҳои иқтисодӣ ва тараққиёт (ТҲИТ) то мӯҳлати пардохт
15119	Коғазҳои қиматноки қарзии дигар давлатҳо то мӯҳлати пардохт
15121	Коғазҳои қиматноки қарзии банкҳои Тоҷикистон то мӯҳлати пардохт
15123	Коғазҳои қиматноки қарзии банкҳои берун аз Тоҷикистон то мӯҳлати пардохт
15125	Коғазҳои қиматноки қарзии ташкилотҳои қарзии ғайрибанкӣ то мӯҳлати пардохт
15127	Коғазҳои қиматноки қарзии таҳти гавари амалиёти РЕПО то мӯҳлати пардохт
15129	Саҳмияҳои корхонаҳои давлатӣ барои сармоягузориҳои дарозмӯҳлат
15131	Саҳмияҳои банкҳои Тоҷикистон барои сармоягузориҳои дарозмӯҳлат
15133	Саҳмияҳои банкҳои берун аз Тоҷикистон барои сармоягузориҳои дарозмӯҳлат
15135	Саҳмияҳои ташкилотҳои қарзии ғайрибанкӣ барои сармоягузориҳои дарозмӯҳлат
15137	Саҳмияҳои корхонаҳои Тоҷикистон барои сармоягузориҳои дарозмӯҳлат
15139	Саҳмияҳои корхонаҳои берун аз Тоҷикистон барои сармоягузориҳои дарозмӯҳлат
15141	Саҳмияҳои таҳти гавари амалиёти РЕПО барои сармоягузориҳои дарозмӯҳлат
15199	Захираи пӯшонидани талафоти имконпазир аз рӯи коғазҳои қиматнок барои сармоягузориҳои дарозмӯҳлат

Мисоли 2. Бонки тижоратӣ 01.05.2018 вомбарги арзии исмиаш 1000 сомони ро бо нархи 1100 сомонӣ харид. Мӯҳлати вомбарг – 5 сол ва даромаднокии солонаш 24% мебошад.

Дар охири ҳар як сол (31 декабр) даромади фоизӣ ба вомбарг қабул карда мешавад.

А) Инъикос кардани вомбарги харидашуда:

Дт 11905 Коғазҳои қиматноки қарзии (вомбаргҳои) Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои савдо-----1000

Дт 11999 Захираи пӯшонидани талафоти имконпазир аз рӯи коғазҳои қиматнок (изофанарх)-----100

Кт 10101 Касса – асъори миллий-----1100

Б) Инъикос кардани даромади фоизӣ дар санаи 31.12.2018 ($1000 \times 24\% \times 8/12$):

Дт 17531 Фоиз барои гирифтани – асъори миллий-----160

Кт 40230 Даромади фоизӣ ва дисконт аз коғазҳои қиматноки то мӯҳлати пардохт-----160

В) Инъикос кардани маблағи фоизи қабулкардашуда дар таърихи 01.05.2019:

Дт 10101 Касса – асъори миллий-----240

Кт 17531 Фоиз барои гирифтани – асъори миллий-----160

Кт 40230 Даромади фоизӣ ва дисконт аз коғазҳои қиматноки то мӯҳлати пардохт-----80

Г) Инъикос кардани соқиткунии маблағи изофанарх ба вомбарги харидашуда (1/5 ҳисса):

Дт 57118 Дисконт аз коғазҳои қиматнок барои савдо-----20

Кт 11999 Захираи пӯшонидани талафоти имконпазир аз рӯи коғазҳои қиматнок (изофанарх)-----20

Мисоли 3. ҶСК “Бонки Эсхата” 1 декабри соли 2019 аз мизочи худ васиқаи ҳуҷҷатнокро ба маблағи 15000 доллари ИМА бо даромади 24% солон ва мӯҳлати пардохташ 31 декабри соли 2020 харидорӣ намуд.

Курби асъор, масалан дар ин сана чунин буд: 1\$=9,6 сомонӣ. Дар ин маврид харидани васиқа дар муҳосиботи бонк чунин инъикос карда мешавад:

ДТ 11303 Коғазҳои қиматноки қарзии корхонаҳои берун аз Тоҷикистон то мӯҳлати пардохт – -----144 000с.;

Кт 10305 Суратҳисоби муросилотӣ дар БМТ – асъори хориҷӣ -----144000.

Якбора бо асъори хориҷӣ:

Дт 11303-----15 000;

Кт 10305-----15 000.

31 декабри соли 2019 ҶСК «Бонки Эсхата» дар ҳисоботи молиявии худ даромади фоизиро аз ин васиқа эътироф менамояд. Курби асъор дар ин санаи ҳисоботӣ тағир наёфтааст:

Дт 17533 Фоизҳои ҳисобшуда барои гирифтани – асъори хориҷӣ -----2880*

Кт 40230 Даромади фоизӣ ва дисконт аз коғазҳои қиматноки то мӯҳлати пардохт-----2880

*2880=(15 000×24%×1/12)×9,6

Якбора бо асъори хориҷӣ:

Дт 17533-----2880

Кт 40230-----2880

ҶСК «Бонки Эсхата» санаи 31 январи соли 2020 даромади фоизиро барои моҳи январ ҳисоб менамояд, ки он 2910 сомониро (300×9,7) ташкил медиҳад.

Дар санаи 31 январи соли 2020 низ амалиёти эътирофи фоида аз васиқа тақрибан инъикос карда мешавад:

Дт 17533 Фоизҳои ҳисобшуда барои гирифтани – асъори хориҷӣ-----2910*

Кт 40230 Даромади фоизӣ ва дисконт аз коғазҳои қиматноки то мӯҳлати пардохт-----2910

Якбора бо асъори хориҷӣ:

Дт 17533-----2910

Кт 40230-----2910

31 январи соли 2020 маблағи васиқа бо даромадҳои фоизияш ба суратҳисоби бонк, ки дар дигар бонк воқеъ аст, воид гардид. Курби асъори хориҷӣ дар ин сана тағир ёфта, 1 доллар ба 9,7 сомонӣ баробар шуд. Дар ин маврид чунин навишти муҳосибӣ тартиб дода мешавад:

Дт 10597 Аз ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ дар хориҷа – асъори хориҷӣ-----148410

Кт ДТ 11303 Коғазҳои қиматноки қарзии корхонаҳои берун аз Тоҷикистон то мӯҳлати пардохт – -----144 000с.;

Кт Дт 17533 Фоизҳои ҳисобшуда барои гирифтани – асъори хориҷӣ---2910

Кт Даромад аз фарқияти курбӣ-----1500

Ҳамин тариқ дар бонкҳо амалиётҳо марбут ба хариду фурӯши коғазҳои қиматнок тибқи талаботи санадҳои меъриии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва БМ ба ҷо оварда шуда, низоми худкори дар бонк мавҷудбуда ҳамарӯза тағиротҳои ба миёномадаро оид ба тағирёбии курби асъор, нархи коғазҳои қиматнок ва дигар омилҳо ба инобат гирифта, дар шуъбаи муҳосибот ин тағиротҳо саривақт ба ҳисоб гирифта мешаванд.

Адабиёт:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон», Қарори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 28.06.2011 №722
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бонкҳо ва фаъолияти бонкӣ», Қарори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе аз 19 майи соли 2009, №524
3. Феҳристҳои ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибии ташкилотҳои карзӣ, ки бо Қарори Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон аз 8 ноябри соли 2017, №149
4. Иброҳимов И., Хонҷонов А., Ҳусейнова Д. Амалиётҳои бонкӣ. /Дастури таълим / душанбе: ДМИТ. – 2011. – 300 с.
5. Кавмиддинов К.К. Бухгалтерский учет в банках. Учебник. Душанбе: “Шарки озод”. – 2003. – 434 стр.

*Орзӯев П.Ҷ. – н.и.и., дотсент,
Шарипова Ф.Қ. – магистрант,
Ҳотамов Н.Ҳ. – магистрант*

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

НАҚШИ АУДИТИ ДОХИЛӢ ДАР НИЗОМИ ИДОРАКУНИИ МУАССИСАҲОИ ДАВЛАТӢ

Дар шароити имрӯзаи рушди иқтисодиёти кишвар дар назди мутахассисони соҳаи иқтисодиёт, махсусан дар назди мусоҳибон ва аудиторон вазифаҳои нав ба нав гузошта шудааст. Дар замони муосир аҳамияти аудит ҳамчун яке аз шаклҳои назорати молиявӣ рӯз аз рӯз меафзояд, чунки ҳуди субъектҳои иқтисодӣ дар навбати аввал манфиатдор мебошанд, то ки дурустии ҳисоботи муҳосибии солонаи корхонаро, ки ба ҳамаи истифодабарандагони манфиатдор пешниҳод мекунанд, тасдиқ намоянд. Дар шароити кунунӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон талабот ба муттаҳассисони соҳаи аудит хеле зиёд гардида истодааст, чунки табдили ҳадафҳои идоракунии молияи давлатӣ ва моликияти давлатӣ ба миён омадааст. Ҳадафи асосии ислоҳот баландбардории самаранокии истифодабарии сарватҳои давлатӣ, таъмини аҳли ҷомеа бо молу хизматрасониҳои босифат, ноилгардии шаффофияти фаъолияти мақомоти идоракунии маҳаллӣ ва корхонаҳои бахши давлатии иқтисодиёт мебошад. Дар ин маврид ноилгардӣ ба ҳадафи мазкур аз ҳисоби татбиқи модели нави ташкили раванди бучет – бучетикунони ба натиҷа равонагардида таъмин мегардад. Яке аз унсурҳои калидии модели мазкур мавҷудияти низоми таъсирбахши аудити дохилии молиявӣ дар муассисаҳои бахши давлатии иқтисодиёт ба ҳисоб меравад.

Дар шароити муосир ташкили ҳадамоти аудити дохилӣ дар муассисаҳои бахши давлатӣ имконият фароҳам меоварад, то ба зинаҳои олии идоракунии иқтисодиёти миллӣ оид ба вазъи ҷорӣ корҳо ва натиҷаҳои фаъолияти молиявӣ-ҳочагидории корхонаҳои бахши давлатӣ иттилооти бозғатимод ва дақиқ пешкаш карда шавад. Ҳамзамон аудити давлатӣ ба бунёди низоми босамарои баҳисобгирии муҳосибӣ мусоидат намуда, сари роҳи зухурёбии қонуншиканиҳои молиявӣ ва вайронкунии интизоми бучетиро мегирад, бозғатимодӣ ва воқеияти ҳисоботи воҳидҳои сохтори корхонаҳои бахши давлатиро тасдиқ менамояд. Он ҳангоме, ки масъала оид ба бунёд намудани пояи ғоявии ягонаи низоми назорати молиявии дохилӣ гузошта мешавад, тафовутҳои байни бахшҳои хусусӣ ва давлатии иқтисодиёти миллӣ аз байн мераванд. Аз ин хотир мебошад бо ҳар ду унсури низоми назорати молиявӣ муносибати назариявӣ ва методологии ягона намуд. Ин имкон медиҳад, то кӯшишҳои назорати давлатӣ ва ғайридавлатӣ бо мақсади таъмин намудани рушди босамари

иктисодиёти миллӣ, шаффофӣ ва ошкорнамоии фаъолияти ҳама субъектҳои он муттаҳид карда шаванд. Ғайр аз ин, чунин муттаҳидсозӣ барои рушди муносири назорати молиявии давлатӣ, истифодабарии технологияҳо ва стандартҳои нав ҳангоми амалӣ намудани он, чалб намудани аудиторони нисбатан ботаҷриба ба назорат дар бахши давлатӣ омили такондиҳанда гардида, дар ниҳоят ба баландшавии самаранокии амалҳои назоратии гузаронидашаванда меорад.

Дар таҷриба аудити молиявӣ аксаран чун мафҳуми на онқадар васеъ истифода бурда шуда он ҳамчун аудити ҳатмии ҳисоботи молиявӣ дар назар дошта мешавад. Аудити дохилии молиявӣ ин намуди фаъолияти корхона, ки дар асоси ҳуҷҷатҳои дохилӣ қисми идоракунӣ ва самтҳои гуногуни фаъолияти молиявии корхонаро назорат мекунад.

Ҳамзамон дар вобастагӣ бо гузаронидани ислоҳоти бучетӣ талаботи ҷиҳати баҳодихии фаъолияти иштирокчиёни бахши давлатии иқтисодиёт аз доираи назорати молиявӣ берун мебароянд, чунки ченакҳои миқдорӣ ва сифатии фаъолияти идораҳову муассисаҳои давлатӣ аҳамияти бештар пайдо менамоянд. Ҳамин тавр, зарурати аз нав дидабаромадани методологияи назорати молиявӣ дар бахши давлатӣ пайдо шудааст. Мебояд ҳадафҳо ва вазифаҳои илман асоснокгардидаи назорат, роҳҳо ва тарзҳои баҳодихии фаъолияти субъектҳои бахши давлатӣ, қоидаҳо ва амалҳои услубӣ ба стандартҳои байналмилалӣ мутобиқ таҳия карда шаванд.

Ҳамчунин табдилдиҳии методологияи назорати дохилӣ бо мукамалгардии ҷиддии низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ дар бахши давлатӣ вобаста мебошад. Дар доираи баҳисобгирӣ ва ҳисоботи бучетӣ имрӯзҳо масъалаи татбиқи ҷиддии стандартҳои байналмилалӣ ба миён омада истодааст. Муносибат бо бунёдгардии нишондиҳандаҳои ҳисоботи молиявии муассисаҳои бахши давлатӣ дигаргун шуда, фаҳмиши натиҷаҳои молиявии фаъолияти онҳо дигар мегардад.

Яке аз самтҳои калидии татбиқи вазифаи назоратӣ дар рафти идоракунии молияи давлатӣ ин бачоорӣ назорати молиявӣ мебошад. Назорати молиявӣ яке аз унсурҳои ҷудонопазири раванди идоракунӣ мебошад. Вазифаи назоратӣ дар ягонагӣ бо дигар вазифаи идоракунӣ – вазифаи тақсимкунӣ имкон медиҳад, ки бо роҳи назорати ҳаракати сарватҳои молиявӣ равандҳои тақсимоти арзиши маҳсулоти ҷамъиятии истехсолшуда назорат карда шавад ва мувофиқан ин равандҳо идора карда шаванд.

Дар эълумии Лимагии принципҳои роҳбарикунандаи назорат чунин таърифи назорати молиявӣ оварда шудааст: “назорат на ҳадафи худ ба худ, балки бахши ҷудонашавандаи танзимкунӣ мебошад, ки мақсадаш ошкоркунии тамоилот аз стандартҳои қабулгардида ва вайронкунииҳои принципҳои қонуният, самаранокӣ ва сарфакорӣ харҷи сарватҳои моддӣ дар давраи ҳар чӣ барвақтар мебошад, то ки имконияти дидани чораҳои таҳриркунандаи вазъ бошад ва дар ҳолатҳои алоҳида айбдорон ба ҷавобгарӣ кашида шаванд, товони зарар ҷуброн карда шавад ва ё чораҳое дида шаванд, ки дар оянда ин гуна қонуншиканиҳо ва қоидавайронкуниҳо пешгирӣ карда шаванд» [1].

Ҳамин тавр, назорати давлатии молиявӣ – ин маҷмӯи амалҳо ва чорабиниҳои мебошад, ки аз ҷониби мақомоти ваколатдори махсус бо мақсади назорати риоякунии меъёрҳои ҳуқуқ дар раванди бунёдшавӣ, тақсимот ва истифодабарии манбаъҳои молиявӣ барои саривақт гирифтани иттилои пурра ва муътамад дар бораи рафти татбиқи қарорҳои идоракунии молиявии қабулгардида ба ҷо оварда мешавад. Муҳтавои асосии назорати давлатии молиявӣ дар шароити бозор таъмини сифат ва самаранокии идоракунии молиявӣ-ҳочагидорӣ, химояи манфиатҳои молиявии ҳама субъектҳои идоракунии ҳочагидорӣ, умуман давлат ва

шаҳрвандон, санчиши риоягардии қонунгузори молиявӣ аз ҷониби субъектҳои муносибатҳои молиявӣ, мустақкамгардонии низоми молиявии мамлакат, мусоидат ба ҷиёдасозии сиёсати давлатии ягонаи молиявӣ, қарзӣ ва пулӣ, ошкоркунии захираҳои дохилӣ дар ҳама давраҳои истеҳсол ва тақсимои маҳсулоти ҷамъиятӣ мебошад.

Ҳоло аксари ташкилотҳо ва муассисаҳо, аз ҷумла муассисаҳои бахши давлатӣ дар тамоми ҷаҳон аз ғайрисамаранок истифодабарии захираҳои гуногуни молиявӣ, моддӣ, норасоии иттилооти барои қабули қарорҳои идоракунии лозимӣ, таҳрифкунии ҳисобот ва дигар қонуншиканиҳо азият мекашанд. Бартараф намудани чунин мушкилот бо ташкили низоми назорати молиявии дохилӣ дастрас мегардад.

Назорати дохилӣ равандест, ки ба ноилгардии мақсадҳои муассисаҳо нигаронида шуда, натиҷаи амали роҳбарият ҷиҳати банақшагирӣ, ташкил, мониторинги фаъолияти муассисаҳо ва воҳидҳои сохтори онҳо мебошад. Низоми назорати дохилиро роҳбарияти муассиса ташкил менамояд.

Назорати дохилӣ (аудити молиявии дохилӣ) – ин низоми ҷорабиниҳои ташкилнамуаи роҳбарияти муассисаҳо ва бо мақсади нисбатан самаранок истифодабарии уҳдадорҳои худ аз ҷониби ҳамаи қормандон ҳангоми иҷрои амалиётҳои хоҷагидорӣ мебошад. Назорати дохилӣ қонунӣ будани ин амалиёт ва мақсаднокии иқтисодии онҳоро барои ташкилоту муассисаҳо муайян менамояд.

Ҷиҳати муҳими низоми назорати дохилӣ дар муассисаҳои бахши давлатӣ – ин аудити молиявии дохилӣ мебошад. Аудити молиявии дохилӣ гуфта низоми назорати ташкилнамуаи субъекти хоҷагидорӣ аз болои риоягардии тартиби пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва эътимоднокии амалкунии низоми назорати дохилӣ мебошад, ки барои манфиатҳои роҳбарият ва соҳибмулкони он амал қарда, бо санадҳои дохилӣ танзим қарда мешавад. Аудити дохилӣ – ин фаъолияти бо санадҳои дохилӣ танзимшаванда доир ба назорати зинаҳои идоракунии ва ҷиҳатҳои гуногуни фаъолияти муассиса мебошад, ки аз ҷониби намояндагони мақомоти махсуси назорати муассиса дар доираи кӯмак ба мақомоти идоракунии онҳо дар муқарраркунии қонунияти амалиёти хоҷагидории гузаронидашаванда ва мақсаднокии иқтисодии онҳо, риоякунии тартиби пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ба ҷо оварда мешавад.

Аудити дохилӣ ба муассиса кӯмак мерасонад, то ки мақсадҳои гузошташуда бо истифодабарии муомилаи бонизом ба баҳодихӣ ва баландбардории самаранокии идоракунии хавфҳо, назорат ва низоми идоракунии қорхона ба даст оварда шаванд [2, с. 218].

Аудити дохилӣ яке аз тарзҳои назорати самаранокии фаъолияти воҳидҳои сохтори субъекти хоҷагидорӣ мебошад. Гузаронидани он барои роҳбарият ва соҳибмулкони муассиса аҳамияти иттилоотӣ ва машваратӣ дорад, ҷунки вай ба беҳгардонии фаъолияти муассисаҳо ва иҷрои уҳдадорҳои аз ҷониби роҳбарияти онҳо мусоидат менамояд.

Эҳтиёҷ ба аудити дохилӣ аксаран дар муассисаҳои давлатӣ аз он сабаб ба миён меояд, ки роҳбарияти олии чунин қорхонаҳо ба назорати ҳамарӯзаи фаъолияти қорхона ва ҳадамоти поёнии идоракунии (менечерон) машғул намешавад. Аудити дохилӣ доир ба чунин фаъолият иттилоот муҳайё намуда, саҳеҳии ҳисоботи тартибдодаи менечеронро тасдиқ менамояд. Аудити молиявии дохилӣ асосан барои пешгирии талафоти сарватҳо ва ворид намудани тағйироти лозимӣ дар дохили муассиса зарур мебошад.

Барои ноил гардидани ташкили низоми назорати дохилӣ ҳалли масъалаҳои алоҳида зарур аст. Роҳбарияти муассисаҳои бахши давлатӣ бояд ташкил ва нигоҳдории низоми

назорати дохилиро дар чунон сатҳи зарурие таъмин намояд, ки ин ҷиҳатҳо ба даст оянд [4, с. 98]:

- дар ҳисоботи муҳосибӣ ҳама маълумоте оварда шавад, ки бояд дар он бошад, на ҳар чизе оварда шавад, ки набояд дар он бошад, ҳама он чизе, ки дар ҳисобот оварда мешавад, бояд дуруст муайян, тасниф баҳодихӣ карда шуда ва ба қайд гирифта шуда бошад;

- ҳисоботи молиявӣ доир ба муассиса тасавуроти дуруст ва воқеиро пурра пешниҳод намояд;

- барномаҳои компютери нозораткунандаи низоми баҳисобгирӣ, ки ба расмиятдарории ҳуҷҷатҳои ибтидоӣ, таҳлили онҳо ва гузаронидан ба ҳисобҳои муҳосибиро дар бар мегиранд, набояд таҳриф карда шаванд;

- воситаҳои муассиса набояд ғайриқонунӣ аз худ карда шаванд ва ё ғайрисамаранок истифода шаванд;

- ҳама тамоилот аз нақшаҳо саривақт ошкор карда шуда, таҳлил карда шаванд ва шахсони айбдор ба ҷавобгарӣ кашида шаванд;

- ҳисоботи дохилӣ феврал ба шахсони ваколатдор барои қабули қарорҳои идорақунӣ дода шаванд.

Чуноне аз муҳтавои вазифаҳои гузошташуда дида мешавад, бунёди низоми назорати дохилӣ – ин раванди ниҳоят мураккаб буда, ҳуди низоми назорати дохилӣ – ҷузъи мураккаб буда, баҳши ҷудонопазири он мутлақо тамоми воҳидҳои сохтори муассиса, соҳаҳои фаъолияти он ва фаъолияти ҳар як корманди муассиса мебошанд. Ба ақидае низоми назорати дохилӣ – ин ташкилоти алоҳидае дар дохили муассиса мебошад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мафҳуми назорати молиявӣ ва аудит ҳамзамон бо пойдоршавӣ ва рушди муносибатҳои бозорӣ ба миён омадаанд. Дар солҳои охир онҳо якҷанд марҳилаҳои сифатии рушдро аз сар гузаронидаанд, ки ҳар кадоме аз онҳо ба сатҳи муайяни рушди муносибатҳои иқтисодӣ мувофиқат менамоянд, чунки назорати молиявӣ ва аудит чун шакли фаъолияти идорақунӣ вазифаҳоеро ба ҷо меоранд, ки муҳити иқтисодӣ онҳоро талаб менамояд.

Зарурияти ниҳоми назорати молиявӣ ва аудит дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо оғози азнавсозӣ ва дигаргуниҳои бозорӣ ба миён омад.

Дар мамлакатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ рушд ёфта ба аудити дохилӣ чун ба аудити берунӣ диққати муҳим дода мешавад. Мақомоти аудиторони дохилии ИМА аудити дохилӣ ва мақсадҳои онро ин тавр муайян менамоянд: “Аудити молиявӣ дохилӣ – ин баҳодихии беғараз санҷиш ва муайянкунии самаранокии фаъолият дар дохили корхона мебошад. Мақсади аудити дохилӣ – кӯмак расонидан ба аъзоёни корхона ҷиҳати иҷрои босамараи уҳдадорихи худ. Аудити дохилӣ ба онҳо маълумотро барои таҳлил, баҳодихӣ, тавсияҳо, маслиҳатҳо ва ахборро дар бораи объектҳои санҷидашаванда пешниҳод менамояд” [3, с. 24].

Аудити дохилӣ зинаи муҳими сохтори идорақунии корхона мебошад, аз ин хотир, вай бояд дар сохтори идорақунӣ мавқеи сазовори худро дошта бошад.

Ҳамин тавр, аудити дохилии молиявӣ ҷузъи муҳими ҳар як корхонаю муассисаҳои калон ба шумор рафта он барои муайян ва пешгирӣ кардани хатоҳои, ки ҳангоми гузаронидани амалиётҳои молиявӣ руҳ медиҳанд, тарҳрезӣ шудааст. Ин муносибат имкон медиҳад, ки таваққали муассисаю ташкилотҳо ба таври назаррас кам гардад. Инчунин қарорҳои идорақунӣ тибқи ҳулосаҳои аудити дохилӣ, принципҳо ва усулҳои идорақунии муассиса қабул карда шуда, он метавонанд дар оянда ба фаъолияти ташкилоту муассисаҳои баҳши давлатӣ таъсири назаррасро гузорад.

Адабиёт:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи аудити дохилӣ дар баҳши давлатӣ” аз 21 июли соли 2010, № 631. - <http://mmk.tj>
2. Двуреченских В.А., Чегринцев Е.А., Чернавин Ю.А. Основы государственного аудита // Методология контроля общественных финансовых средств. Материалы Межвузовской научно-практической конференции / Под общ. ред. В.А. Двуреченских. – М.: Финансовый контроль, 2004. – 218 с.
3. Мерззликина Е.М., Никольская Ю.П. Система внутреннего контроля- М.: ИНФРА-М, 2008. – 368 с.
4. Ханс де Брюйн. Управление по результатам в государственном секторе М.: ИКСИ, 2005. – 168 с.

*Маъдиев С. – н.и.у., дотсент
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон*

ТАШАККУЛИ ОБЪЕКТ ВА МАВЗӢИ ОМУЗИШИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБИИ МОЛИЯВӢ ДАР ШАРОИТИ ҶАҲОНИШАВӢ

Бо назардошти дигаргуншавии шароитҳои заминавии ташаккули ахборот, таҷдиди назар намудани масъалаҳои назариявӣ ва амалии баҳисобгирии соҳавӣ аҳамияти муҳим мегирад. Пеш аз ҳама зарурате дар пеш меистад, ки объект ва мавзӯи омузиши баҳисобгирии муҳосибӣ то андозае муқоисашаванда вобаста ба шароитҳои ҷаҳонишавӣ арзёбӣ гардад. Дар самти ҷаҳонишавӣ баробари дигар омилҳо, омузиш ва сафарбар намудани имкониятҳои дохилӣ аз назари мо муайянкунанда мебошад. Маҳз ҳамин ҷиҳат дар мақола заминавӣ ҳисобида мешавад. Баҳисобгирии муҳосибии молиявӣ ин сарчашмаи беҳад муҳими иттилоотӣ буда, ҳамчун фишанг имкониятеро фароҳам меорад, ки самаранокии фаъолияти молиявиро хоҷагидориро дар вақт ва макон идорашаванда бошад. Дарача ва динамикаи ҷойгиркунонии захираҳо, пардохтпазирии корхона субъектҳои муайян аниқ гардида, то кадом дараҷа қарор доштани сатҳи устувории молиявии корхона, ташкилоту муассисаро ифода мекунад. Ҳамаи ин бо намудҳои гуногуни тавозуни баҳисобгирии муҳосибӣ дар давоми тамоми давраи ҳаётии субъектҳои хоҷагидор мураттаб гардонида мешавад. Ин аслан оғози тартибёбӣ ва барҳамхурии ин ё он субъекти хоҷагидорро фарогир ва инъикоскунандаи вазъи молиявиро мулкдорӣ дар даврони гуногуни амал кардани субъектҳо мебошанд. Акнун дар шароите, ки ҷузъҳои таркибии низоми иқтисодӣ мақом ва таъсирбахшии воқеӣ гирифтаанд, равандҳои муосирӣ идоравӣ хусусиятҳои нави ташаккулдиҳии низоми идоравиро мегирад.

Бинобар ҳамин, баҳисобгирии муҳосибии замонавӣ, аз назари мо, ин низоми таърихан ташаккулёфтаи таъмини боварибахшии майлнокии тамоми субъектҳои истеҳсолию хизматрсониҳо барои тамоми арзу буми кишвар ва қисмҳои таркибии он аст. Дар шароити мутобикгардонӣ ва таъмини муқоисашавандагии ҳолат ва ҳодисаҳои бақайдгирифташудаи амалиётҳои хоҷагидорӣ мо бояд пеш аз ҳама аз иқтидор ва вазъи воқеии онҳо дар макон ва вақт маълумоти иқтисодию молиявӣ дошта бошем. Ҳамин тавр, фарқ карда гирифтани соҳаҳои алоҳидаи баҳисобгирии муҳосибӣ, мантиқан асоси моддии муътадилии бучети давлатӣ дар маҷмуъ ва заминаи таъсиси иттилооти амиқи иқтисоди-молиявӣ аз ҳисоби ташаккулёбии субъектҳои алоҳида, алалхусус ҷузъҳои хурди хоҷагидорӣ мебошад. Ҳамин аст

мавқеи пажӯҳиши мақолаи мазкур аз нигоҳи истифодаи фишанги баҳисобгирии муҳосибӣ дар таъмини идоракуни самаранокии молияи давлатӣ ва рушди иқтисоди миллӣ дар шароити муосир.

Имрузҳо чараёни мутобикгардонии фаъолияти муҳосибии субъектҳои иқтисодии кишвар дар ҳолати табдилёбӣ ва мавқеъгирӣ қарор дорад. Баробари дигар амалиётҳои фаъолияти субъектҳо ва робита ба таъсисёбии нишондиҳандаҳои иҷтимоию иқтисодӣ, суръатгирӣ ва таракқиёти амалиётҳои баҳисобгирии ватанӣ ба назар мерасад. Ҳамзамон зарурате дар пеш меистад, ки объект ва мавзӯи омузиши баҳисобгирии муҳосибӣ то ҳадди муқоисашавандагӣ вобаста ба шароитҳои воқеӣ арзёбӣ гардад.

Тибқи ақидаи олимони коршиносони баҳисобгирии муҳосибӣ имкониятҳои сифатии баҳодихӣ бояд аз руи тамоми харочотҳо ва натиҷаҳои зерсохторҳои гуногуни ҷамъият баъътибор гирифта шавад. Дар робита ба лоиҳаҳо масалан, “дар назар бояд дошт, ки тамоми харочотҳо ва натиҷаҳо аз руи лоиҳаҳо нисбат ба ҳисобкуниҳои *нишондиҳандаҳои ҳисобиш анъанавӣ*, бештар ва васеътар муайян карда шаванд” [2, с.395]. Бинобар ҳамин фикр мекунем дар самти тақвияти объект ва мавзӯи баҳисобгирии муҳосибии соҳавӣ, масалан баҳисобгирии муҳосибии молиявӣ раҳнаи ҷиддии сифатӣ дар асоси диверсификатсияи фаъолияти ҳисобдорӣ лозим мебошад. Дар доираи стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботҳои молиявӣ бо пуррагӣ ворид гаштан ва тибқи талаботҳои он бароҳ модани кулли амалиётҳои хоҷагидорӣ, пеш аз ҳама имконияти дохилии баланд бардоштани сатҳи сифати таълим дар тайёр намудани мутахассисони оянда мебошад. Ташаккули дониши васеъ, вусъат додани ҳамкориҳо бо ташкилоту муассисаҳо дар дохил ва бо дигар давлатҳо ҳарчи бештар ташаккули муҳити сифатан нави баҳисобгирии истеҳсолию молиявӣ, алалхусус дарёфт ва сафарбар кардани захираҳои дохилӣ ба миён овардааст. Масалан, аз ҳисоби пешгирифтани баҳисобгирии молиявии хонаводаҳо ҳамчун объекти махсусгардаонидашудаи назаря ва амалияи баҳисобгирии муҳосибӣ. Ҳамзамон дар робита ба ҳамин зарур аст, ки имконияти минтақаҳои кишварро аз ҳисоби тақвияти методология ва методикаи фаъолияти таҳлили сифатӣ барои ташаккул ва баланд бардоштани сатҳи рушди иқтисодӣ маҳал равона созем. Баробари рушди фаъолияти иқтисодию молиявии соҳаҳои истеҳсолӣ ва хизматрасонӣ, рушди минбаъдаи мо аз дарёфт ва сафарбар кардани иқтидор ва захираҳои дохили минтақвӣ дар заминаи хонаводаҳо вобастагии зиҷ мегирад. Зарурате дар пеш меистад, ки барои пурра фарогир будани тамоми дороиҳо, ҳолат ва сатҳи боздеҳи онҳо аз тариқи баҳисобгирии муҳосибӣ тавачҷуҳи бештарро равон намоем. Самаранокии идоракунии ҳамин соҳаро дар самти рушди устувори молия ва иқтисодӣ аз ҳисоби имкониятҳои дар чараёни хонаводагӣ баамалоянда таъмин гардонем. Бо ин қайд карданем, ки сатҳ ва малакаи салоҳияти касбӣ аз фаъолияти муҳосибии доираи иқтисоди хонаводаҳо масалан дар деҳот низ эътибори ҷиддӣ пайдо намояд. Баҳисобгирии муҳосибӣ дар раванди ташаккулёфтани иқтисодӣ хонаводагӣ мақом ва фишанги аз нигоҳи молиявии устувор ва боварибахш майл гирад. Маҳз дар ҳамин замина сохти институтсионалии иқтисоди миллӣ тақвияти минтақавӣ пайдо карда, рушди иқтисоди маҳал ҳамчун рӯкни зерсохтори таъсирбахш характери самараноки идоравӣ пайдо мекунад.

Чараёни мазкур дар сатҳи гуногуни идоравӣ зарурати ба низом даровардани маълумотҳои муайянро мувофиқи вазъ ва ҳолати рушди хоҷагидорӣ ноҳия ва минтақа алалхусус “иқтисодӣ хонавода” ба миён меорад. Дар робита ба рушди маҳал, муҳит ва инфрасохтори хонаводагӣ, васеъ гардидани ҷойҳои корӣ, даромад, дараҷа ва сатҳи зиндагии мардуми деҳотро ба кулӣ тағйир дода, заминаи молиявӣ ва зарурати баҳодихии сифатии

амалиётҳои хоҷагидориро тақозо менамояд. Чунин ҳолат ба нерӯи иттилоотӣ ва фишанги идоравӣ табдил ёфта, таҳлил ва ҳулосабарориҳо дар ин самт бо нишондиҳандаҳои сифатӣ мавқеи истувор мегирад. Баҳодихӣ, назорат ва дарёфти роҳҳои нави рушди бучети маҳалҳо дар заминаи идоракунии мувофиқи вазъи молиявии хонаводаҳо мантиқи муайян гирифта метавонад. Ҳамаи ин дар навбати худ, падидаи миллию маънавии рӯ овардан ба зарурати рушди хонаводаҳо, масалан дар пеш гирифтани рушди деҳот, сайёҳӣ ва эҳёи ҳунарҳои мардумӣ аз ҳисоби сафарбар намудани омилҳои захиравии дохили кишвар мебошад.

Ахбори мучассамгардида бо тамсилаи заминавии баҳисобгирии оморӣ, муҳосибӣ, таҳлил ва назорати рушди деҳот, саноатикунонӣ баромад карда объект ва предмети омузиши ин соҳаи илмиро мазмунӣ сифатӣ зам мекунад. Бо рамзҳои воқеӣ ҳамчун маҳсули ҳисоботи таҳлилии оморӣ эконометрикӣ баромад карда, тадбиқи функционалии идоракунии молиявиро аз тариқи баҳисобгирии сохт ва сарчашмаҳои ташаккулёбии амвол пайдо карда мегирад. Бо назардошти коркарди методикаи омузиши алоқамандии амалиётҳои хоҷагидорӣ бо таркиб ва сарчашмаҳои амволи субъектҳои хурди хоҷагидор баҳисобгирии муҳосибии молиявӣ хусусиятҳои хоси омузиширо пайдо мекунад. Ҳамин тавр, иқтисодии молиявии хонаводаҳо дар маҷмӯъ аз ҳамоҳангии инфрасохтори лозима, шуғл, иқтисодии ҳавасмандгардонӣ ва молиявии хонаводаҳо алоқамандии зич дорад. Маҳз дар ҳамин замина муҳити ахборотии бозғамдор барои идоракунии ва ташаккули маълумотҳои муфид дар таъмини ҳалли ҳадафҳои стратегӣ фароҳам меоянд.

Объектҳои баҳисобгирии муҳосибӣ акнун, метавонанд аз руи хусусияти субъектҳои хурд коркарди ашёи хоми ватаниро бо назардошти рушди маҳсулоти растанипарварӣ ва чорводорӣ дар маҳалҳо фаро гирад. Дар робита ба ҳамин, муҳити иқтисодӣ иҷтимоӣ муайянкунанда мебошад. Алалхусус тақвият додани ҳисоботҳои молиявӣ аз нигоҳи пурратар гардонидани маҷмӯи иҷтимоии онҳо аз тариқи дарҷи бевоситаи хароҷотҳо ва манфиатҳои ҳифзи экологӣ, ташаккул додани ҳудуди ҷалби бекорон дар маҳалҳо бо сафарбар намудани нерӯи сайёҳӣ ҳунармандии мардумӣ. Ҳамаи ин дар умум диверсификатсияи шуғл ва ташаккулёбии иқтисодии молиявии субъектҳои хоҷагидорро дар маҳал бо истифода аз ҳислатҳои нави маълумот дар бар гирифта, танҳо дар доираи устуворона пеш гирифтани баҳисобгирии муҳосибии онҳо таъсирбахш буда, бо назардошти алоқамандии байниқадгари амволи ҷаҳон ва уҳдадорӣ тачассумкунандаи ҳолат ва сарчашмаҳои дигаргуншавии амалиётҳои хоҷагидорӣ дар сатҳи хоҷагиҳои хонаводагӣ баромад карда метавонанд.

Хоҷагиҳои хонаводагӣ ҳамчун дигар системаи таъсисёбандаи ҷамъиятӣ, ҳамзамон муҳити шароитсозии майдони васеи баҳисобгирии муҳосибӣ доимо дар дигаргунӣ ва инкишоф мебошад. Шакл ва ҷараёни он мукамал гардида, мазмун ва мундариҷаи зисти аъзоёни хонаводаҳо аз ҳисоби диверсификатсияи молиявӣ хизматрасонӣ ва инфрасохтори иҷтимоӣ иқтисодӣ сифатан дигаргун мегардад. Чунин ҷараён зарурати объективӣ дошта, аз динамизм ва рушд гирифтани ҷузъҳои таркибии муносибатҳои иҷтимоӣ-иқтисодии кишвар, конвергенсияи низоми хоҷагидорӣ «шаҳрӣ» ва «деҳотӣ», ҳамзамон васеъ кардани хизматрасониҳо дар деҳот аз ҳисоби рушд гирифтани заминаи моддӣ даромадҳои хонаводагӣ ва вазъи молиявии онҳо ҳамчун объект ва предмети махсусгардонидашуда вобастагӣ дорад.

Баланд бардоштани мақоми рақобатнокӣ ва шаклҳои замонавии меҳмоннавозӣ, муаррифӣ карда тавонистани шароитҳои табиӣ, ҳунарҳои мардумӣ дар маҳал ва ташаккул додани бозори хизматрасонӣ аз ҳисоби хонаводаҳо, майлнокии субъекти нави хоҷагидорӣ дар деҳот аз ҳисоби рушд гирифтани моҳият ва мазмунӣ муносибатҳои иқтисодии навро ба

миён меорад. Аз чумла, таъсисёбии «сарватмандони дехотӣ», ки онҳо бо корчалонӣ ва майли созандагӣ ва таъмини зиндагии шоистаи худ, таъсисдиҳандаи бучети маҳал, иқтисоди дехот ва таъмини устувори молияи хонаводаҳо дар кишвар мебошанд. Ҳамаи ин мантиқан зарурати оммавигардонидани баҳисобгирии муҳосибӣ ва баланд бардоштани мақоми идоракунии молияи давлатӣ дар заминаи идоракунии иқтисод ва молияи хонавода баромад менамоянд. Дар ин маврид чараёни иқтисодии хонаводаҳо бо қувва ва нерӯи сифатан нав, аҳамияти аввалиндараҷаи худро танҳо бо таъсиси ахбори ҳисоботию таҳлили воқеъӣ пайдо карда мегардад.

Бо фарогирӣ аз усул ва моделҳои нави баҳисобгирии муҳосибӣ идоракунии чараёни истехсолот ва хизматрасониҳо, ташаббус ва созандагии субъектҳои воқеӣ ва ҳуқуқӣ бештар гардида, майдони корӣ ва заминаи васеъи молиявӣ пайдо мешавад. Аз ҳама муҳим, имконияти фаҳмида гирифтани хавф ва хатарҳои иқтисодию молиявӣ асоснокӣ пайдо намуда, ташаккулёбии равандҳои макроиқтисодии мамлакат аз қабилӣ бекорӣ ва камбизоатӣ дар заминаи тақвияти идоракунии иқтисодӣ хонаводаҳо ҳамчун объекти омузиши баҳисобгирии муҳосибӣ вусъати бештар пайдо менамояд. Маҳз дар ҳамин асос имконияти таъсири баҳодихӣ ва муқаррар намудани дараҷаи арзишнокии он дар рушди иқтисоди миллӣ муҳайё мегардад.

Яъне бо пуррагӣ ва саривақти дарҷёфтани амалиётҳо аз руи маълумотҳои таҳлилии ба ҳисоботҳои замонавӣ асосёфта, замина ва сатҳи шуғли комплекси рофта карда аз дараҷаи сатҳи сифати маълумоти рушди иқтисоди хонаводаҳо вобаста мебошад. Бо назардошти самаранокии қабули қарори идоравӣ, таносуби нишондиҳандаҳои вазъи молиявӣ субъектҳои хурди иқтисодӣ ҳамчун фишанги сафарбар намудани имкониятҳои таъсисёбии бучети хонаводаҳо ва умуман давлат дар самти рушди иҷтимоӣ- иқтисодӣ фаъл мегарданд.

Адабиёт:

1. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года//Утверждено Постановлением Маджлиси намояндагон Махлиси Оли Республики Таджикистан от 1 декабря 2016 года, №636. - Душанбе, 2016.-104 с.

2. Друри К. Введение в управленческий и производственный учет: Учебн. пособие для вузов/Пер.с англ.под.Н.Д.Эриашвили; Предисловие проф.П.С.Безруких. -3-е изд., перераб.и доп.-М.:Аудит, ЮНИТИ, 1998. - 783 с.

*Шоймардонов С.Қ. – н.и.и., дотсент,
Қосимов М.Ш. – магистрант
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

ГУРҶҲАНДИИ МАСРАФОТИ ШИРКАТ БО МАҚСАДИ ҚАБУЛИ ҚАРОРҲОИ ИДОРАКУНӢ

Самаранокии фаъолияти корхона (ширкат) ба таври назаррас аз сатҳи ташкилии низоми идоракунии он вобастагӣ дорад. Низоми ташкилии идоракунӣ дар мавриди худ аз сохтори корхона ва фаъолияти тамоми унсурҳои таркибии он дар самти мақсадҳои мавҷуда вобастагӣ зиҷ дорад.

Зарурати мукамалсозии низоми идоракунӣ дар замони муосир бо омилҳои зиёде алоқаманд аст. Пеш аз ҳама, мувофиқати шумораи кормандони дастгоҳи идоракунӣ, вазифаҳои он, ҷорисозии низомҳои автоматикунонидашудаи идоракунӣ, баҳисобгирии муҳосибӣ ва таҳияи низоми қабули қарорҳои идоракунӣ мебошад.

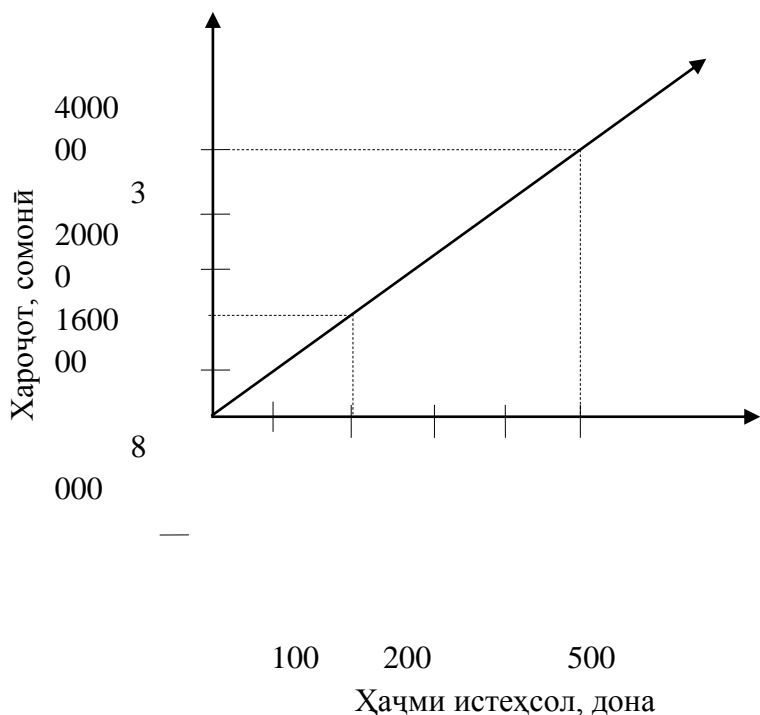
Дар низоми баҳисобгирии истеҳсолот арзиши аслии маҳсулоти истеҳсолшуда ва қору хадамоти иҷрошуда бо мақсади баҳодихии захираҳо ва муайянкунии фоида ҳисоб карда мешавад. Вазифаи низоми баҳисобгирии идоракунӣ пеш аз ҳама омодакунии иттилоот ва пешниҳоди он ба истифодабарандагони дохилӣ бо мақсади қабули қарорҳои муфиди идоракунӣ мебошад. Аз ин хотир, яке аз ҳадафҳои гуруҳбандии хароҷот қабули қарорҳои дурусти идоракунӣ оид ба фаъолияти корхона мебошад, ки он чунин чудо карда мешавад:

Хароҷоти тағйирёбанда, доимӣ ва шартан доимӣ ҳангоми қабули қарорҳои идоракунӣ ду намуди асосии хароҷот ба шумор мераванд. Ин хароҷот аз рӯи нишонаи он, ки маблағи ниҳии он вобаста ба тағйирёбии ҳаҷми истеҳсол тағйир меёбад ё не, аз якдигар чудо карда мешаванд. Хароҷоти тағйирёбанда вобаста ба тағйирёбии ҳаҷми истеҳсол ва фурӯш мутаносибан тағйир меёбад. Хароҷоти доимӣ бошад ба андозаи тағйирёбии ҳаҷми истеҳсол ва фурӯш вобастагӣ надошта, бетағйир боқӣ мемонад.

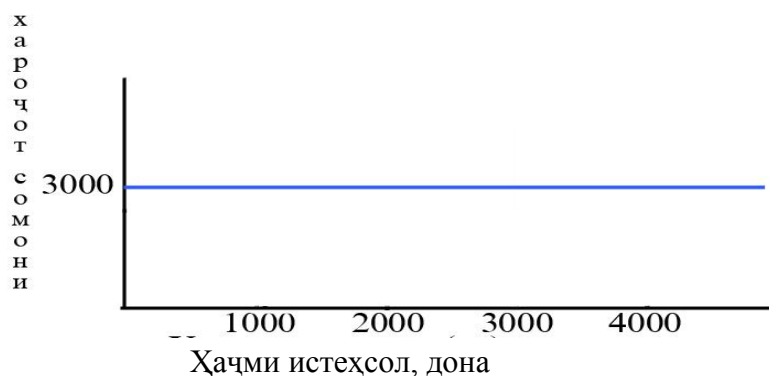
Мисоли хароҷоти доимӣ шуда метавонад: суғуртапулӣ, иҷорапулӣ, андозии моликият, музди меҳнати маъмурият ва ғ.

Хароҷоти тағйирёбанда ва доимиро дар расмҳои 1 ва 2 чунин тасвир кардан мумкин аст.

Ба ғайр аз хароҷоти доимӣ ва тағйирёбанда боз хароҷоти шартан доимӣ, бо ибораи дигар нимдоимӣ ё нимтағйирёбанда вучуд дорад. Хароҷоти нимдоимӣ чунин хароҷоте мебошад, ки то як андозаи муайяни ҳаҷми истеҳсол доимӣ буда, бо саршавии ҳаҷми иловагии истеҳсол ва фурӯш тағйир меёбад.

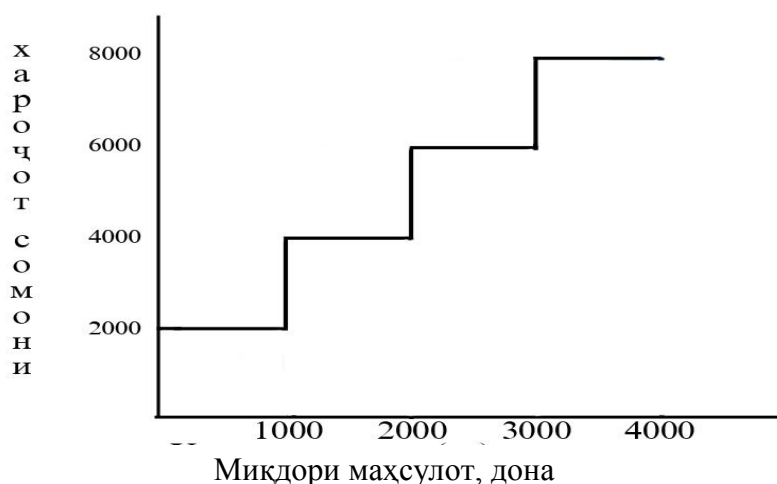

Расми 1. Графики хароҷоти тағйирёбанда

Расми 2. Графики харочоти доимӣ

Дар расми 3 харочоти шартан доимӣ тасвир карда шудааст.

Расми 3. Графики харочоти шартан доимӣ

Вобастагии андозаи харочоти доимӣ ва харочоти тағйирёбанда аз ҳаҷми умумӣ ва ба як воҳиди маҳсулотро дар ҷадвали 1 чунин тасвир кардан мумкин аст:

Ҷадвали 1. Вобастагии харочот аз ҳаҷми истеҳсол

Харочот	Ба ҳаҷми умумии маҳсулот	Ба як воҳиди маҳсулот
Тағйирёбанда	Маблағи умумии харочот вобаста ба тағйирёбии ҳаҷми истеҳсол тағйир меёбад	Маблағи харочот ба як воҳиди маҳсулот бетағйир аст
Доимӣ	Вобаста ба тағйирёбии ҳаҷми умумии истеҳсол бетағйир аст	Вобаста ба тағйирёбии ҳаҷми истеҳсол ба як воҳиди маҳсулот тағйир меёбад
Нимдоимӣ ё нимтағйирёбанда	Вобаста ба тағйирёбии ҳаҷми умумии истеҳсол тағйир меёбад	Ба як воҳиди маҳсулот доимӣ аст

Дар натиҷаи гурӯҳбандии харочот ба доимӣ ва тағйирёбанда мафҳуми харочоти умумӣ ва миёна ба вуҷуд меояд. Алоқамандии харочоти доимӣ ба ҳаҷми маҳсулот боиси пайдо шудани мафҳуми харочоти умумӣ ва миёна мегардад. Ба сифати мисол интиҳоб кардани

харочоти боркашонии маҳсулот мувофиқ аст. Яъне, барои кашонидани маҳсулоти тайёр ба андозаи то 1000 дона то нуқтаи савдо як автомобили боркашро ба маблағи 2000 сомони киро кардан лозим меояд. Дар ин ҳолат харочоти умумӣ ба 2000 сомони баробар ва харочоти миёна ба ҳар як воҳиди маҳсулот бошад ба 2 сомони (2000÷1000) баробар мешавад. Агар ба автомобили боркаш 500 дона маҳсулот бор карда шавад, он гоҳ харочоти умумӣ дар маблағи 2000 сомони боқӣ мемонад, яъне доимӣ аст ва харочоти миёна тағйир ёфта ба 4 сомони (2000÷500) барои ҳар як воҳиди маҳсулот баробар мешавад.

Ҳангоми бастании шартнома бо муассисаи нақлиётӣ барои хизматрасонӣ ба маблағи 2 сомони ба ҳар як воҳиди маҳсулот, масъала ранги дигар мегирад. Дар ин ҳолат харочоти умумӣ вобаста ба ҳаҷми маҳсулоти кашондашаванда тағйир ёфта, харочоти миёна ба ҳар як воҳиди маҳсулот доимӣ (2 сомони) боқӣ мемонад.

Харочоти ба инобат гирифташаванда ва ба инобат гирифтанишаванда ҳангоми ба миён омадани ду варианти амалкунӣ истифода бурда мешавад. Бо ибораи дигар барои ба инобат нагирифтани харочот дигар имконият нест. Яъне аз ноилҷой варианти амали оптималиро қабул намуда, харочотро аз мадди назар дур мегузоранд.

Мисол, ширкати истеҳсоли намуди муайяни масолеҳро барои истеҳсоли маҳсулот ба маблағи 1000 сомони харидааст ва муддати тӯлонӣ аст, ки оид ба маҳсулоти аз он истеҳсолшаванда фармоишро аз мизочон қабул накардааст. Агар вазъият чунин идома ёбад, масолеҳ метавонад корношоам гардад. Ғайричашмдошт, мизоче аз ин намуди масолеҳ маҳсулотеро дархост намуд, ки барои омодакунии он илова бар арзиши масолеҳ боз 2000 сомони харочоти коркард зарур меояд. Харидор барои маҳсулоти хостааш 2600 сомони пешниҳод намуд.

Оё ширкатро зарур аст, ки фармоишро аз мизоч қабул кунад? Чунки аз қабули фармоиш корхона дар маҷмуъ ба маблағи 400 сомони зарар мебинад: маблағи даромад 2600 сомони, маҷмуи харочот 3000 сомони (1000 сомони маблағи ашё ва 2000 сомони харочоти коркард).

Қарори идоракуниро дар натиҷаи муқоисакунии ду варианти амал қабул кардан мумкин аст (ҷадвали 2).

Ҷадвали 2

	Рад кардани фармоиш, сомони	Қабул кардани фармоиш, сомони
Масолеҳ	1000	1000
Харочоти коркард	–	2000
Даромад	–	(2600)
Харочоти соф	1000	400

Маълумоти ҷадвали 2-ро таҳлил намуда, ба хулосае омадан мумкин аст, ки фармоишро қабул кардан дуруст аст. Чунки аз қабули фармоиш харочоти софи корхона ба маблағи 400 сомони коҳиш меёбад. Бо ибораи дигар аз қабул кардани фармоиш даромади корхона ба маблағи 600 сомони меафзояд. Эътимоди қавӣ бояд пайдо намуд, ки дигар ба ин намуди ашё дар корхона имконияти қабули фармоиш аз эҳтимол хеле дур аст.

Ҳамин тавр, барои давраи начандон тӯлонӣ мебошад, ки баъзе аз харочотро ба инобат нагирифт. Дар мисоли мо харочоти масолеҳ ба маблағи 1000 сомони ба инобат гирифта намешавад. Танҳо харочоти коркард ба маблағи 2000 сомони бояд ба инобат гирифта шавад, ки маҳз он барои ба даст омадани даромад ба маблағи 2600 сомони мусоидат менамояд.

Харочоти бартарафшаванда ва бартарафнашаванда. Ин намуди таснифоти харочот айнан ба таснифоти харочоти ба инобат гирифташаванда ва ба инобат гирифтанашаванда шабоҳат дорад. Бартарафшаванда он харочотеро меноманд, ки хангоми қабули варианти мувофиқ он бартараф карда мешавад. Дар мисоли боло харочоти коркарди масолехро ба маблағи 2000 сомони харочоти бартарафшаванда ва харочоти масолех ба маблағи 1000 сомони бартарафнашаванда меноманд, чунки барои бартараф кардани он дигар эътимоди комил нест.

Афзоишбанда харочоти иловагӣ мебошад, ки дар натиҷаи иловагӣ зиёд истеҳсол намудани маҳсулот, қору ҳадамот ва ё зиёд кардани ҳаҷми фурӯш ба миён меояд. Ба харочоти афзоишбанда метавонад харочоти доимӣ ё дохил шавад ва ё не. Агар дар натиҷаи қабули қарорҳои идоракунӣ харочоти доимӣ зиёд шавад, он гоҳ ин зиёдшавӣ ҳамчун харочоти афзоишбанда эътироф карда мешавад ва агар бетағйир монад, дар ин маврид афзоиши харочот баробар ба сифр мемонад.

Мисол. Дар ҷадвали 3 оид ба фаъолияти ширкати тичоратӣ иттилоот пешниҳод карда шудааст.

Ҷадвали 3

Нишондиҳандаҳо	Ченак
Даромад аз фурӯш, сомонӣ	100000
ҳаҷми фурӯш, дона	10000
нархи як воҳид, сомонӣ	10
Нархи хариди воҳиди мол, сомонӣ	5
Харочоти муомилот, сомонӣ	26000
харочоти реклама, сомонӣ	12000
музди меҳнат, сомонӣ	8000
харочоти сафари хизматӣ	6000
Иҷораи нуқтаҳои фурӯш, сомонӣ	15000

Пешниҳод карда мешавад, ки барои аз худ кардани мақоми иловагӣ дар бозор ҳаҷми фурӯшро ба миқдори 2000 дона зиёд кардан лозим аст. Нархи харид ва нархи фурӯш бетағйир аст, танҳо харочоти зеринро зиёд намудан лозим меояд:

- харочоти реклама – 30%;
- иҷорапулии нуқтаҳои фурӯш – 20%;
- харочоти сафари хизматӣ – 10%.

Ҳамин тавр, агар суръати афзоиши даромад аз суръати афзоиши харочот баланд бошад, ин нишон медиҳад, ки ширкат дар бозор мавқеаширо устувор намудааст ва баръакс, агар паст бошад, маънои онро дорад, ки дараҷаи рақобатпазирии ширкат суст шуда истодааст ва гузаронидани таҳлили ҳолати он зарур аст.

Адабиёт:

1. Бобоев М.У., Баҳисобгирии идоравӣ: масъалаҳои амалӣ ва ҳалли онҳо. – Душанбе: «Ирфон», 2012.–196 саҳ.
2. Воронова Е.Ю. Бухгалтерский управленческий учет: 3-е изд., пер. и доп. Учебник для СПО М.: – Издательство Юрайт, 2019.- 428 с.
3. Врублёвский Н. Д. Управленческий учет издержек производство и себестоимости продукции в отраслях экономики. Москва.: – Бухгалтерский учет. – 2004. – 376 с.
4. Низомов С.Ф., Мирзоалиев А.А., Рахимов С.Х. Баҳисобгирии идоракунӣ. Китоби дарсӣ. – Душанбе.: «Ирфон». – 2018. 327 саҳ.

5. Орзуев П.Ч., Шоймардонов С.Қ., Барфиев Қ.Х., Бобиев И.А. Баҳисобгирии муҳосибии идорақунӣ. Китоби дарсӣ барои мактабҳои олий. – Душанбе.: ҶДММ «Балобғат». – 2019. 540 саҳ.

6. Ураков Д. У. Проблемы учёта и контроля затрат в условиях интенсификации производство. Душанбе.: –1988, – 158 с.

*Тоҳирова Р.С. – н.и.и., дотсент
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

ХУСУСИЯТҲОИ АУДИТИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР ШАРОИТИ ГУЗАРИШ БА ИҚТИСОДИЁТИ ИННОВАТСИОНӢ

Инноватсияҳо – омили пешрафт маҳсуб ёфта, бе онҳо гузариши иқтисоди мамлакат ба зинаи боз ҳам баланди самараноки рушд имконнопазир мебошад. Мавзӯи инноватсияҳо ва фаъолияти инноватсионӣ бечунучаро мубрам арзёбӣ мегардад. Исботи ин гуфтаҳо он аст, ки дар Тоҷикистон якҷанд соли охир ба инноватсияҳо аҳамияти ҷиддӣ дода мешавад – ҳатто дар сатҳи давлатӣ чораҳо оиди ҳавасмандгардонии фаъолияти инноватсионӣ қабул мегарданд. Бештар зеро мафҳуми инноватсия офариниш ва истифодабарии ғояҳои нави технологӣ дар назар дошта шудааст, лекин паҳлӯи дигари фаъолияти инноватсионӣ – ташкилӣ вучуд дорад. Навгониҳо метавонанд бо муваффақият на танҳо ҳангоми истехсоли маҳсулот, инчунин дар ташкили тичорат бо мақсади баландбардории самаранокии он истифода бурда шаванд. Маҳз дар ин ҳолат моҳияти аудити инноватсионӣ замина пайдо менамояд.

Аудити инноватсионӣ – ин баҳогузори низомии нишондиҳандаҳои рушди ташкили соҳаи коркард ва тичоратиқунонии навгониҳо, инчунин муайянсозии монеаҳои дохилӣ ва беруна дар роҳи онҳо мебошад.

Аудити инноватсионӣ аз баҳогузори имкониятҳои инноватсионии инноватор: иқтидори инноватсионӣ, муҳити инноватсионӣ, мавқеи инноватсионӣ ва фаъолнокии инноватсионии корхона иборат мебошад. Бояд қайд намуд, ки дар марҳилаи кунунӣ аудити фаъолияти инноватсионӣ – ин нагонӣ дар бозори ватанӣ мебошад, ки имрӯз хеле фаъолна рушд менамояд ва бар ивази намудҳои классикии аудит хидматгузориҳои нав меоянд.

Принсипҳои асосии аудити инноватсионӣ инҳоянд:

-саҳеҳии иттилоот, ки барои гузаронидани аудити инноватсионӣ истифода бурда мешавад;

-мустақилият ва объективнокӣ дар ташаккули хулосаҳо ва батартибдарории хулосаҳои аудиторӣ;

-даврияти гузаронидани тафтиш;

-пуррагии тафтиши тамоми самтҳои фаъолияти инноватсионӣ.

Тартиби гузаронидани аудити инноватсионӣ аз рӯи амиқӣ ва фароҳии фарогирии равандҳои таҳқиқшаванда гуногун арзёбӣ мегардад. Чун қоида корхона худ интиҳоб менамояд кадом соҳаҳо ва дар кадом ҳаҷм бояд зеро таҳлил қарор дода шаванд. Қаринаҳое (вариантҳое) имконпазиранд, ки дар онҳо мушовире, ки аудитор мегузаронад, ба корхона таҳқиқи ин ва ё он ҳаҷми нишондиҳандаҳоро пешниҳод месозад. Ҳамин тариқ, ширкат вобаста аз ҳолат ва имкониятҳои худӣ метавонад таҳлили сатҳӣ ва ё амиқи фаъолияти инноватсионии худро гузаронад.

Муҳаққиқони рус низ нисбати муайянсозии аудити инноватсионӣ ақидаҳои худро ибраз доштаанд. Ҳамин тариқ, аз рӯи ақидаи А. Белозеров, аудити инноватсионӣ бояд аз се ҷанбаи асосии тафтиш иборат бошад: ташкилӣ, технологӣ ва иқтисодӣ [1].

Ҷанбаи ташкилӣ таҳлили ҷунин масъалаҳоро ба монанди: бартарии асосҳои ташкилӣ – идоракунии амалисозии раванди инноватсионӣ; муайянсозии мувофиқати низоми идоракунии раванди инноватсионӣ ба талаботҳо; бартарии имкониятҳои молиявӣ – иқтисодӣ ва техникаии амалисозии раванди инноватсионӣ дар ташкилот пешбинӣ менамояд.

Ҷанбаи технологӣ пеш аз ҳама падидаи иҷрои мувофиқи талаботҳои технологиро нисбати истехсоли маҳсулоти аниқи инноватсионӣ, риояи тамоми меъёрҳои ҳуҷҷатгузорию техникаро дар ҳар як марҳилаи истехсоли он пешбинӣ менамояд.

Хусиятҳои рушди аудити инноватсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Ҷанбаи иқтисодӣ ҷониби бақайдгирифташудаи инъикоси раванди инноватсиониро зимнан дар назар дошта, дорои ду самт мебошад- тафтиши хароҷоте, ки ба фаъолияти инноватсионии корхона таалуқ дорад ва тафтиши сарчашмаи маблағгузорию раванди инноватсионӣ.

Ба вазифаҳои асосии аудити инноватсионӣ метавон нисбат дод:

1. Тафтиши асоснок будан ва нисбат додани хароҷотҳо барои ҷорабиниҳои дорои вижагиҳои инноватсионӣ.

2. Баҳогузорию самаранокии ҷорабиниҳои инноватсионӣ.

3. Баҳогузорию мувофиқи мақсад будани истифодабарии сарчашмаи аниқи фаъолияти инноватсионӣ нисбати ин ва ё он объект.

4. Тафтиши дурустии истифодабарии сарчашмаҳои маблағгузорию фаъолияти инноватсионӣ дар мувофиқа бо муқаррароти амалкунандаи меъёрӣ - ҳуқуқӣ.

5. Баҳогузорию низоми назорати дохилию баҳисобгирии хароҷот ва сарчашмаҳои маблағгузорию онҳо дар қисмати фаъолияти инноватсионӣ.

6. Ошкорсозии мувофиқати тартиби инъикоси баҳисобгирии амалиётҳои хоҷагидорӣ аз рӯи фаъолияти инноватсионӣ ба талаботҳои сиёсати баҳисобгирии корхона.

7. Ташаккули тавсияҳо дар қисмати воридоти ислоҳот ва иловаҳо ба сиёсати баҳисобгирии корхона ва тартиби инъикоси баҳисобгирии амалиётҳои дорои вижагиҳои инноватсионӣ.

8. Баҳогузорию дурустии ҳисобот оиди иҷроиши ҷорабиниҳои инноватсионӣ.

Аудити инноватсионӣ он фишанге мебошад, ки ба роҳбарияти ширкат дар ошкорсозии инноватсияҳои мавҷуда, муайянсозии имкониятҳо ва тамоюлотҳо, инчунин дар ташаккули нақшаи амалиётҳо дар ояндаи наздик имконият фароҳам меорад. Аудити инноватсионӣ таҳлили ҳамаҷонибаи соҳаҳои гуногуни фаъолияти корхонаро пешбинӣ намуда, ба менечерони ширкат дар муайянсозии самтҳои асосии фаъолият, дарки пайдарпайии муваққатии вазифаҳои аввалиндараҷаи онҳо кумак менамояд.

Аҳамияти маҳсууро аудити инноватсионӣ ҳангоми ташҳиси (экспертизаи) лоиҳаҳои инвеститсионии илмталаб ба худ касб намуда, аз маҷмӯи зерини корҳо иборат мебошад:

- гузаронидани баҳогузорию таркиботи иқтисодии лоиҳа;
- баҳогузорию мувофиқати таҳқиқоти маркетингӣ ба талаботҳои, ки барои маҳсулоти инноватсионӣ ва технологияҳои нав хос мебошад;
- таҳлили самаранокии бизнес-схема ва модели иқтисодии интиҳобгардида;
- баҳисобгирии нишондиҳандаҳои иқтисодӣ ва молиявӣ;
- таҳлили устувории лоиҳа ва нақшаи татбиқи он.

Аз рӯи натиҷаҳои аудити гузаронидашуда ҳисоботи муфассал тартиб дода мешавад, ки ба ширкат имконият фароҳам меорад то: объектҳои мавҷудаи моликияти зеҳниро муайян созад; ошкор созад, ки онҳо дар тавозун ҷой дода шудаанд; қаринаҳои (вариантҳои) тичоратикунони онҳоро ба даст орад; таҳлили муқоисавии ширкат ва рақибонашонро, ки дар соҳаи мазкур амал мекунанд, ошкор намуда, самтҳои афзалиятноки рушди минбаъдаи ширкатро муайян созанд.

Чунин ба назар мерасад, ки танҳо гузаронидани аудити инноватсионии салоҳиятнок ва комплексӣ, ки таҳлили доираи васеи нишондихандаҳоро фаро мегирад, метавонад пояҳои бунёдии рушди босамар ва бадастории мақсадҳои дарзмуддати ташкилотро дар мувофиқа бо вазифаҳои он таъмин намояд.

Ҳамин тариқ, аудити инноватсионии имрӯз – ин маҷмӯи тартиботи зарурӣ ва талабкардашудае мебошад, ки дорои аҳамияти калони амалӣ аст. Дар ин ҷода рушди омилҳои субъективӣ – роҳбарияти ширкат хеле муҳим аст, ки бояд имкониятҳои бузурги иқтисодии ин фишангро дарк намояд, ки ин хароҷоти иловагиро талаб наменамояд.

Дар охир метавон чунин хулосабарорӣ намуд:

Якун, аудити инноватсионӣ методологияи мустақили ченкунӣ ва баҳогузорӣ мебошад, ки ба категорияи аудити амалиётӣ нисбат дорад.

Дуюм, бо дарназардошти мақсад, аудити инноватсиониро метавон ҳамчун раванди таҳлил ва баҳогузори маълумотҳои сифатӣ ва миқдорӣ оиди вазъи низоми идоракунии раванди инноватсионии ташкилот муайян намуд.

Сеюм, дар асоси аудити инноватсионӣ бояд модели намунавии махсус коркардгардидаи идоракунии раванди инноватсионӣ нухуфта бошад, ки барои ташаккули нишондихандаҳои аудит ва муқоисаи минбаъдаи маълумотҳо нигаронида шудааст.

Чорум, ҳангоми коркарди тартиботи аудити инноватсионӣ бояд як қатор қисматҳои асосӣ муайян карда шаванд: сохтори аудити инноватсионӣ, субъектҳои, ки аудитро амалӣ месозанд, интиҳоби маҳакҳо ва стандартҳо (модели намунавӣ), гурӯҳи назоратӣ, методҳои гузаронидани аудит, шаклҳои пешниҳоди натиҷаҳои аудит.

Рушди иқтисоди навъи инноватсионӣ ва баландбардории қатъии самаранокии он яке аз вазифаҳои асосии рушд то давраи соли 2020 ба ҳисоб меравад. Баъзан оиди гузариш аз иқтисоди бо истеҳсоли ашёи хом асосёфта ба иқтисоди навъи инноватсионӣ сухан мегӯянд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мафҳуми аудити инноватсионӣ альон умумиэтирофгашта нашудааст. Ин дар он зоҳир мегардад, ки:

➤ Аксарияти роҳбарони ташкилотҳо то имрӯз моҳият ва муҳимияти гузаронидани онро дарк накардаанд;

➤ То имрӯз адабиёти лозимаи маълумотӣ бо забони тоҷикӣ мавҷуд нест;

➤ Камчинии мутахассисони соҳаи мазкур ба мушоҳида мерасад;

➤ Заминаи мувофиқи қонунгузорӣ то имрӯз коркард нагардидааст.

Ҳамаи ин татбиқи як қатор чорабиниҳоро тақозо менамояд, ки як қисмати он бояд дарки назариявии мафҳумҳои асосӣ гардад.

Тафтиши аудиториҳои фаъолияти инноватсионӣ, агар онро аз мавқеи асосҳои методӣ ва методологияи баррасӣ намоём, аз аудити дилхоҳ самти фаъолияти корхона фарқият надорад. Муносибатҳои нисбати аудити берунаи чорабиниҳои инноватсионӣ бо асноди ҳуқуқию меъёрӣ ба танзим дароварда мешаванд, ки амалисозии ҳама гуна тафтиши аудиториҳо танзим менамоянд. Гузориши низоми аудити дохилии дорои вижагиҳои инноватсионӣ бо хусиятҳои ташкилии истеҳсолот, инчунин меъёрҳо ва талаботҳои, ки дар сиёсати

баҳисобгирии корхона нухуфтаанд ва низоми инъикоси баҳисобгирии самтҳои асосии фаъолияти молиявӣ – хоҷагидорӣ онро тавсиф менамоянд, муайян карда мешавад.

Аудити инноватсионӣ бояд дар ҳамаи марҳилаҳои татбиқи лоиҳаи инноватсионӣ гузаронида шавад. Бинобар ин, шартӣ ҳатмии самаранокии гузаронидани он омӯзиши чунин масъалаҳо ба монанди:

➤ Баргари имкониятҳои молиявӣ – иқтисодии амалисозии фаъолияти инноватсионӣ дар корхона;

➤ Иҷроиши муфовиқи талаботҳои технологӣ нисбати истеҳсоли маҳсулоти аниқи инноватсионӣ, риояи тамоми меъёрҳои ҳуҷҷатгузорию техникӣ дар ҳар як марҳилаи истеҳсоли он;

➤ Бузургии хароҷоте, ки ба фаъолияти инноватсионии корхона дахл дорад, инчунин қонунӣ ва ғайриқонунӣ будан ва ё набудан нисбат додани ин ва ё он хароҷот барои чорабиниҳои дорои вижагиҳои инноватсионӣ, мебошад.

Иловатан метавон аудити сарчашмаҳои маблағгузорию фаъолияти инноватсиониро гузаронд. Чун анъана онҳо ду намуд мебошанд: беруна- кредит, маблағҷудокунӣ ва ғ., ва дохила – даромади корхона. Дар ҳолати аввал тафтиши мустақилона ба манфиати қарздиҳандаҳо метавонад амалӣ карда шавад, вақте ки аудитор истифодабарии мақсадноки воситаҳои қарзиро бояд тасдиқ намояд, дар ҳолати дуюм бошад – ба манфиати мақомоти андоз, аз ҷумла аудити даромад ҳамчун объекти андозбандӣ аз мавқеи объективияти истифодабарии имтиёзҳои андозӣ.

Дар интиҳои гузаронидани таҳқиқот дар ҳулоса оиди натиҷаҳои аудит ба шахсони манфиатдор бояд маълумоти объективӣ дар бораи рафти татбиқи чорабиниҳои инноватсионӣ пешниҳод карда шавад, ки онҳо метавонанд ин маълумотро дар доираи идоракунии фаъолияти инноватсионии субъекти хоҷагидорӣ мавриди истифода қарор диҳанд.

Ба он нигоҳ накарда, ки истилоҳи аудит ба мубодилоти илмӣ ва амалӣ ворид карда шудааст, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон он танҳо дар даҳсолаи охир васеъ паҳн гардид ва метавон гуфт, ки талабот ба хизматгузориҳои ин соҳа, аз ҷумла дар соҳаи аудити инноватсионӣ, ботадрич меафзояд.

Мубрамияти самти аввал асосан бо омилҳои самаранокии фаъолияти инноватсионӣ шарҳ дода мешавад. Қонунӣ будани нисбат додан ва ё надодани ин ва ё он хароҷот барои чорабиниҳои вижагиҳои инноватсионидошта низ муҳим арзёбӣ мегардад.

Аудити сарчашмаҳои маблағгузорию фаъолияти инноватсионӣ ҳам дар ҳолатҳои истифодабарии он ба сифати сарчашмаи қарзи тичоратӣ ва ҳам даромади корхона маънии махсус касб менамояд. Дар ҳолати яқум тафтишоти мустақилонаро метавон ба манфиати мақомоти андоз анҷом дод, аз ҷумла аудити даромад ҳамчун объекти андозбандӣ аз мавқеи объективияти истифодабарии имтиёзҳои андозӣ.

Мақсади таҳқиқот коркард ва асосноксозии тавсияҳо оиди мукамалгардонии методҳо ва технологияҳои гузаронидани аудити инноватсионӣ мебошад. Бо дарназардошти мақсади таҳқиқот бояд масъалаҳои зерин мавриди баррасӣ қарор дода шаванд:

- аниқ кардани моҳияти мафҳуми «аудити инноватсионӣ»;
- асосноксозии ҷойгоҳи аудити инноватсионӣ дар низоми назорати дохилихоҷагӣ;
- коркарди методҳо ва технологияҳои гузаронидани аудити инноватсионӣ.

Адабиёт:

1. Булыга, Р.П. Аудит бизнеса как основное научно-образовательное направление финансового университета в области аудиторской деятельности // Экономика и управление: проблемы, решения. – 2014. – № 3 (27). – С. 7–13.

2. Вокина, Е.Б. Инновационный и технический аудит // Инновационное развитие экономики. – 2013. – № 6 (17). – С. 187 – 190.

3. Гугнина, Е.В., Сидунова, Г.И., Самсонова, Е.В., Самсонова, М.В. Инновационные маркетинговые технологии как инструмент повышения конкурентоспособности организации // Фонда-ментальные исследования. – 2016. – № 10-1. – С. 124–128.

4. Саенко, К.С. Инновационный аудит в системе информационного мониторинга хозяйственной деятельности / Л.С. Саенко // Аудит и финансовый анализ. – 2009. – № 6. – С. 263-271.

*Бобиев И.А. – н.и.и., дотсент,
Расулов Д.Т. - н.и.и., муаллими калон
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБИИ ЗАХИРАҲО ВА ФОНДҲО БАРОИ ПЎШОНИДАНИ ТАЛАФОТИ ИМКОНӢ АЗ РӮИ ҚАРЗҲО ДАР БОНКҲО

Яке аз самтҳои фаъолияти бонкҳо дар замони муосир, ки метавонад вазъи молиявии бонкҳои тичоратиро беҳ гардонад, ин пешниҳоди қарз ба шахсони ҳуқуқию воқеӣ мебошад. Имконоти чунин намуди фаъолиятро истифода бурда, бонкҳо метавонанд фаъолнокии қорӣи худро баланд бардошта, ба мизочони худ – субъектҳои хоҷагидорӣ ба гирифтани қарзи бонк эҳтиёҷдошта маблағҳои зарурӣ пешниҳод намоянд.

Ҳангоми ба ҷо овардани амалиётҳои қарзӣ дар баҳисобгирӣи муҳосибӣи муассисаҳои бонкӣ ва ташкилотҳои қарзӣ проблемаҳо ва масъалаҳои ҳалталаби зиёде ба миён меоянд. Аксари чунин проблемаҳо бо он алоқаманд мебошанд, ки бо сабабҳои гуногун баъзе аз қарздорон қарзҳои худро саривақт баргардонида наметавонанд. Аз ин хотир бонкҳоро лозим меояд, ки дар чунин вазъият тибқи талаботи муқаррарнамудаи Бонки миллии Тоҷикистон амал намоянд.

Дар амалияи бонкӣ қарзҳое, ки саривақт баргардонида намешаванд, ба чор гурӯҳи ҷудо мешаванд: – “ғайриқолабӣ”, “шубҳанок”, “хатарнок” ва “беэътимод”. Нисбати чунин қарзҳо дар бонкҳо тибқи талаботи низомии бонкӣ захира ва фондҳо барои пӯшонидани талафоти имконӣ аз чунин қарзҳо кушода мешавад, ки чунин амал фаъолияти қарздиҳӣи бонкро устувор гардонида, талафотҳои эҳтимолиро бартараф менамояд [3, с. 260].

Мутобиқи Дастурамали № 177 “Дар бораи тартиби ташкил ва истифодаи захира ва фонди пӯшонидани талафоти имконпазир (ФПТИ) аз рӯи қарзҳо”, ки бо Қарори Раёсати бонки Миллии Тоҷикистон, № 153, ки аз 27.07.2011 тасдиқ гардидааст, бонкҳои қарздох вазифадоранд, ки захираҳоро барои руйпӯш кардани зиёни имконпазир аз рӯи қарзҳои пешниҳодкардашон кушоянд.

Захира барои талафоти имконпазир аз рӯи қарзҳо фонди махсусест, ки зарурати ташаккули онҳо бо хавфҳои қарзӣ дар фаъолияти бонкҳо ба миён меояд. Захираи мазкур фароҳам овардани шароити нисбатан мӯътадили молиявиро барои бонкҳо таъмин менамояд ва ба пешгирии тағйирёбии даромаднокии бонкҳо дар робита ба соқит кардани зиён аз рӯи қарзҳо мусоидат мекунад [3, с.300].

Захира барои талафоти имконпазир аз рӯи қарзҳо аз ҳисоби маблағчудокунӣ чун хароҷоти бонкҳо ҳисоб карда мешавад.

Захира барои талафоти имконпазир аз рӯи қарзҳо танҳо барои пӯшонидани қисми қарзи асосии пардохтнашудаи мизоч истифода бурда мешавад. Дар бонкҳо ва ташкилотҳои қарзии ҷумҳури хавфҳои қарзиро аз рӯи ҳамаи намуди қарзҳо баробар бо асъори миллий, асъори хориҷӣ ва металлҳои қиматбаҳо баҳогузори мекунад, аз ҷумла:

- ҳамаи қарзҳои додасуда, аз ҷумла қарзҳои (пасандозҳои) байнибонкӣ;
- васиқаҳои аз ҷониби бонк харидасуда;
- маблағҳои кафолатдодаи бонк, ки барқарор нашудаанд;
- амалиёте, ки мутобиқи шартномаи маблағгузори ба гузашт қардани талаботи пулӣ

(факторинг) анҷом дода мешавад.

Дар сурати тағйирёбии ҳолати молиявии муштарӣ ва ҷой доштани маълумот оиди хавфҳои он, ташкилоти қарзӣ ўҳдадор аст қарзҳоро тасниф намояд. Ҳолати молиявии муштарӣ дар асоси таҳлили тавозун, ҳисоботи ғоида ва зарар, ҳисобот оиди гардиши воситаҳои пулии он бо назардошти соҳа ва баҳши фаъолияти муштарӣ бо услубу нишондодҳое, ки бо ҳуҷҷатҳои дохилии ташкилоти қарзӣ қабул шудаанд, муайян карда мешавад.

Ҳолати молиявии муштарӣ дар сурати мавҷуд будани таҳдидҳои мустақими ҷорӣ ба ҳолати молиявӣ бо назардошти дар фаъолияти муштарӣ ҷой доштани тамоюлҳои манфие, ки аз тарафи муштарӣ барои пешгирии онҳо чора андешида намешавад ва дар оянда метавонанд манбаи бавучудоии мушкилоти молиявӣ гардад, шубҳанок баҳогузори карда мешавад.

Ҳолати молиявии муштарӣ дар мавридҳои зерин ғайриқаноатбахш баҳо дода мешавад: агар муштарӣ қобилияти ноустувори пардохтадокуни ва дар фаъолияти истехсолию хочагидории ў тамоюли таҳдидкунанда ба назар расад (фаъолияти зиёновар, камшавии дороиҳои соф, паст шудани ҳаҷми истехсолот, афзоиши ҳаҷми воқеии қарзҳои дебиторӣ ва кредиторӣ), ё мувофиқи қонунгузори муфлис эълон шуда бошад [3, с. 300].

Таснифи қарзҳо мувофиқи талаботи банди 32-и Дастурамали № 177 “Дар бораи тартиби ташкил ва истифодаи захира ва фонди пӯшонидани талафоти имконпазир аз рӯи қарзҳо” гузаронида мешавад. Маълумот дар бораи таснифи қарзҳо ва Фонд бояд бо тартиби муқарраркардасуда ба Бонки миллии Тоҷикистон пешниҳод карда шавад.

Таснифи қарзҳо аз ҷониби бонк мустақилона ё аз ҷониби ташкилоти аудиторӣ (дар асоси шартнома) дар ҷараёни таҳлили сифати дороиҳои бонк амалӣ карда мешавад.

Таснифи қарзҳо ва баҳодихии хавфи қарзӣ дар асоси маҷмӯи якҷанд омилҳо сурат мегирад: вобаста ба вазъи молиявии қарзгир, ки бо истифода аз усулҳои дар амалияи бонкӣ ва байналмилалӣ истифодашаванда ҳисоб карда мешавад, имконияти қарзгир барои пардохти қарзи асосӣ ва ғоиҷҳо ва комиссияпулӣҳои мувофиқасуда бо бонк, инчунин вобаста ба дигар аломтҳо таснифи қарзҳо иҷро карда мешавад [3, с.300].

Қарзҳое, ки маблағи асосӣ ва ғоиҷҳои онҳо саривақт тибқи шартномаи қарзӣ пардохт карда мешаванд, қолабӣ доништа мешаванд. Ташкилоти қарзӣ бояд дурнамои афзоиши андозаи қарзҳои додасударо (қарзҳои қолабиро) барои соли ҷорӣ тартиб диҳад ва дар асоси он аз ҳисоби ғоидаи соли гузашта захира барои пӯшонидани талафоти эҳтимолӣ аз рӯи қарзҳои қолабӣ ташкил кунад, ки дар тавозун дар қисми сармои асосӣ дар ҳисоби тавозунии №30315 «Захираи умумӣ аз ҳисоби ғоида» (барои қарзҳои қолабии бо пули миллий на камтар аз 2%, бо асъори хориҷӣ - 3% аз маблағи қарзии дар Нақшаи кории солони пешбинишуда) ба ҳисоб гирифта мешавад [1, банди 22].

Вобаста аз андозаи хавфи қарзӣ, тибқи Дастурамали №177 “Дар бораи тартиби ташкил ва истифодаи захира ва фонди пӯшонидани талафоти имконпазир аз рӯи қарзҳо” ҳамаи қарзҳо ба 4 гурӯҳ тақсим мешаванд. Бонкҳо барои ҳар як гурӯҳ аз рӯи меъёрҳои муқарраршуда фонди пӯшонидани зарарҳо аз қарзҳои мушкилситонро мекушоянд, ки он дар ҷадвали зерин нишон дода шудааст.

Агар Ҷоизҳои ҳисобкардашуда тибқи шартҳои шартномаи қарзӣ дар муҳлати муқарраршуда аз рӯи қарзҳои қолабӣ пардохт наҷаванд, бақияи қарз ҳамчун қарзҳои ғайриқолабӣ тасниф шуда, ҳисобкунии Ҷоизҳо боз 30 рӯзи дигар давом дода мешаванд ва агар онҳо дар ин ҳолат ҳам пардохт наҷаванд, ҳисоб кардани Ҷоизҳо дар тавозун қатъ гардида, Ҷоизҳои қаблан ҳисобкардашуда ва давом ёфтани ҳисобкунии Ҷоизҳо ба таври ғайринизомӣ ба ҳисоб гирифта мешаванд. Дар ин ҳолат ташкилоти қарзӣ бояд қарзҳоро аз гурӯҳи ғайриқолабӣ ба гурӯҳи шубҳанок гузаронида, вобаста ба Ҷоизҳои ҳисобкардашуда дар ҳисоботи “Ҷоида ва зарар” амалиёти ислоҳкунӣ мегузаронад ва ё дар ҳолати нагузаронидани амалиёти ислоҳӣ барои Ҷоизҳои ҳисобшудаи пардохтнашуда ба андозаи 100% фонд ташкил кунад.

Гурӯҳи қарз	Қолабӣ	Аз рӯи дараҷаи хавфнокӣ			
		Гурӯҳи 1 – Ғайриқолабӣ	Гурӯҳи 2 – Шубҳанок	Гурӯҳи 3– Хатарнок	Гурӯҳи 4– Беэътимод
Меъёри ҳиссаҷудокунӣ барои қарзҳо бо асёри миллий, %	2	5	30	75	100
Меъёри ҳиссаҷудокунӣ барои қарзҳо бо асёри хориҷӣ, %	3	10	40	85	110

Қарзҳои таснифшуда танҳо баъди пурра иҷро кардани ўҳдадорихои муштарӣ (аз рӯи маблағи асосӣ ва Ҷоизҳои ҳисобшуда) ва дар давоми 6 моҳ бе вайронкунӣ иҷро намудани ўҳдадорихои худ аз рӯи шартнома аз нав тасниф карда шуда ба гурӯҳи хавфи пастрар гузаронида мешаванд ва Фонд мувофиқи онҳо кам карда мешавад. Мувофиқи қарори Раёсати ташкилоти қарзӣ дар асоси ҳулосаи Кумитаи қарзӣ ва дар мувофиқа бо Шӯрои нозирони он (дар ҳолати мавҷудияти пайнавишти бо тартиби муқарраршуда ба расмият даровардашуда), қарзҳои беэътимод (қарзҳои ба гурӯҳи 4-уми хавф мутобиқи зербанди г)-и банди 32-и Дастурамали №177 гузаронидашуда) метавонад аз ҳисоби Фонд аз тавозун хориҷ карда шаванд [1, банди 39].

Маълумоти муфассал оид ба таснифи қарзҳо тартиби қушодани фондҳо барои пӯшонидани талафоти имконӣ ва соқиткунии қарзҳои беэътимод дар баҳши 1.3 рисолаи мазкур пешниҳод карда шудааст.

Баҳисобгирии ташкил ва истифодабарии Фонд мувофиқи талаботи стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ ва қоидаҳои ҳисобдорие, ки Бонки миллии Тоҷикистон барои ташкилотҳои қарзӣ муқаррар кардааст, амалӣ карда мешавад.

Ташаккули захира аз рӯи ҳар як қарзи додашуда алоҳида гузаронида мешавад (барои ҳар коғазҳои қиматнокӣ қарзии харидашуда). Қушодани фонд барои пӯшонидани талафоти имконӣ дар ҳисобгирии муҳосибӣ бо дебет навиштани ҳисобҳои гурӯҳи 57100 «Ҷароҷоти ташкили фонди махсус ва захираҳо» ва кредит навиштани ҳисобҳои гурӯҳҳои 107XX, 109XX, 111XX, 113XX ва ғ. ки «Фонди махсус барои қарзҳои...» ном доранд, иҷро карда мешавад. Масалан, БДА ҚТ «Амонатбонк» санаи 20 январи соли 2020 ба мизочи худ –

ЧДММ «Комрон» ба маблағи 100 000 сомонӣ ба муҳлати 1 сол қарз дод. Меъёри фоизи қарз – 24%. Тибқи банди 22 дастурамали 177 дар муҳосиботи бонк санаи 20 январи соли 2020 захира барои пӯшонидани талафоти имконӣ барои чунин намуди қарз – яъне қарзҳои қолабӣ аз ҳисоби фонди захиравие, ки солҳои пешин аз ҳисоби фоидаи бонк ташкил карда шудааст, бо меъёри 2% фонд кушода мешавад:

Дт 30315 Захираи умумӣ аз фоида -----2000 (100000×2%)

Кт 10901 Қарзҳо ба корхонаҳои тиҷоратӣ - пули миллий--2000

Пас аз як моҳ, яъне санаи 20 феввали соли 2020 ЧДММ «Комрон» қисми қарзро ба маблағи 10333 сомонӣ, аз он ҷумла қисми қарзи асосӣ – 8333 сомонӣ ва фоизи қарз – 2000 сомонӣ ба бонк баргардонд.

Бо гузаштани 30 рӯзи дигар яъне пас аз 20 марти соли 2020 аммо қарздор дигар бо сабаби нотавонии вазъи молиявияш қарз ва фоизҳои онро баргардонидани натавонист. Дар ин маврид ба маблағи боқимондаи қарз – 91500 сомонӣ ба меъёри 5% фонд кушода шуда чунин навишти муҳосибӣ тартиб дода мешавад:

Дт 57105 Хароҷот барои фонди махсус аз рӯи қарзҳои таҷдидшуда--4583 (91667×5%)

Кт 10981 Фонди махсус аз рӯи қарзҳои корхонаҳои тиҷоратӣ - пули миллий 4583 (91667×5%)

Ҳамин тавр бо гузаштани 30 рӯз, 60 рӯз ва 180 рӯзи баъдина, ки ЧДММ «Комрон» аз рӯи чадвали пардохт дигар қарзи худро пардохт карда натавонист, дар муҳлатҳои номбаршуда ин қарз аз нав тасниф гардида ба гурӯҳҳои мувофиқан – «шубҳанок», «хатарнок» ва «безътимод» гузаронида мешаванд ва меъёри мувофиқи аз рӯи он фонди пӯшонидани талафоти имконӣ таъсис дода мешавад.

Қарзҳои таснифшуда танҳо баъди пурра иҷро кардани ӯҳдадорихои муштарӣ (аз рӯи маблағи асосӣ ва фоизҳои ҳисобшуда) ва дар давоми 6 моҳ ба вайронкунӣ иҷро намудани ӯҳдадорихои худ аз рӯи шартнома аз нав тасниф карда шуда ба гурӯҳи хавфи пасттар гузаронида мешаванд ва фонди пӯшонидани талафоти имконӣ аз рӯи қарзҳо мувофиқи онҳо кам карда шуда, чунин муқотиботи ҳисобҳо тартиб дода мешавад (дар мисоли боло):

Дт 10981 Фонди махсус аз рӯи қарзҳои корхонаҳои тиҷоратӣ - пули миллий

Кт 42204 Даромад аз барқарорсозии арзиши қарзҳо

Адабиёт:

1. Дастурамали №177 “Дар бораи тартиби ташкил ва истифодаи захира ва фонди пӯшонидани талафоти имконпазир аз рӯи қарзҳо”, Қарори Раёсати БМТ, №153 аз 27.07.2011, –<http://nbt.tj>

2. Нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибии ташкилотҳои қарзӣ Қарори Раёсати БМТ, №181 аз 30.06. 2010,. – <http://nbt.tj>

3. Кавмиддинов К.К. Бухгалтерский учет в банках. Учебник. Душанбе: “Шарқи озод”. – 2003. – 434 стр.

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЙ ПОДХОД К ИССЛЕДОВАНИЮ АУДИТОРСКИХ УСЛУГ

Без применения аудита, отвечающего требованиям международных стандартов, практически невозможно обеспечение достоверной и прозрачной информации, необходимой в процессе управления национальной экономики. Совершенствование деятельности крупных международных аудиторских компаниях (большая четверка), а также рост доли сопутствующих оказанных ими услуг, подтверждают о возрастание роли и значение аудита и аудиторского дела и придают исследованию данных проблем особую актуальность.

Вышеизложенные факторы обусловили необходимость исследования институциональных проблем аудита в современных условиях.

Целью нашего исследования является: анализ нормативно-правовых актов аудиторской деятельности в Республике Таджикистан и выявления институциональных проблем аудита и аудиторских услуги пути их решения.

На наш взгляд, поставленная цель определила необходимость решения следующих задач:

- изучение сущности, содержание аудита и аудиторской деятельности, а также определение ее места в системе финансового контроля страны;
- оценить и проанализировать институциональные аспекты аудиторской деятельности в Республике Таджикистан;
- определить пути решения основных институциональных проблем аудита и аудиторской деятельности в Республике Таджикистан.

Общие вопросы исследования сущности и содержание аудита, проблемы и перспективы развития аудита и аудиторской деятельности нашли свое отражение в научных работах ученых-экономистов за рубежом - Р. Адамса, А. Аренса, Ф.Л. Дефлиза, Р. Доджа, Дж. Лоббека, Дж. Робертсона, Р. Монтгомери и др. стран СНГ - В.Д. Андреева, Г.Б. Полисюк, Ю.А. Данилевского, К.Ш. Дюсембаева, М.С. Ержанова, Ю.М. Иткина, Е.М. Гутцайт, С.Х. Кошкимбаева, В.В. Скобара, В.П. Суйца, А.А. Терехова, А.Д. Шеремета и др.

В нашей стране некоторые аспекты аудита и аудиторской деятельности исследованы в работах отечественных ученых С.Ф. Низомова, М.В. Калемуллоева, А.Х. Менгниева, А.А. Мирзоалиева, М. Шобекова, С.И. Садыкова, Р.К. Курбонова. Тем не менее, комплексное исследование экономических, социальных, проблем, вопросов институционального регулирования аудита, а также совершенствование рынка аудиторских услуг, с учетом требований международного стандарта не проводились.

Следует напомнить, что развитие гражданских и предпринимательских отношений является одним из факторов продвижения экономики. В связи с этим, в республике была разработана Государственная Программа по реализации Концепции прогнозного развития законодательства Республике Таджикистан в сфере гражданского и предпринимательского законодательства на 2012-2015г. [4]. Одной из задач данной Программы является приведение в соответствии с Гражданским Кодексом Республики Таджикистан правовых

норм Закона Республики Таджикистан «Об аудиторской деятельности». Вышеуказанная задача своевременно и качественно осуществилась профессиональными специалистами-правоведами.

В целях более полного понимания понятия обязательства по оказанию аудиторских услуг, его смысла и содержания, сначала рассмотрим такие термины, как «аудит», «аудиторская деятельность» и «аудиторские услуги».

В толковом словаре таджикского языка термин «аудит» комментируется как самостоятельный вид экспертизы финансовой деятельности организации со стороны аудиторов-высококвалифицированных экспертов [9, с. 661]. Можем согласиться с вышеприведенным определением, так как имеет место требование качества (т.е. высокая квалификация) исполнителя услуги, и аудитор должен соответствовать этому требованию, хотя не все аудиторы этим требованиям отвечают. Качественное оказание аудиторских услуг вытекает из этих высококвалифицированных требований и в этом случае обе стороны обязательства при исполнении обязательства по оказанию аудиторских услуг не испытывают трудностей.

Согласно вышеизложенного ст.1 Закона Республики Таджикистан «Об аудиторской деятельности» (далее Закон об аудиторской деятельности) «аудит - проверка, проводимая индивидуальным аудитором или аудиторской организацией на основании договора по заявке заказчика в соответствии со стандартами аудита, в целях выражения независимого мнения о достоверности и соответствии требованиям международных или национальных стандартов финансовой отчетности и прочей информации, связанной с финансовой отчетностью» [5].

В данном определении, прежде всего, отражены все правовые и экономические аспекты аудита, и такая позиция позволяет нам достичь всесторонне и объективно представить сущность и цель аудита.

Например, В.Н. Колесников убежден, что «... понятия «аудит» и «аудиторская деятельность» следует рассматривать как тождественные и вкладывать в их содержание только проведение аудиторской проверки. Оказание сопутствующих аудиту услуг выводится за пределы понятия аудита. В свою очередь понятия аудита и аудиторской деятельности, а также сопутствующих аудиту услуг должны раскрываться через понятие аудиторской услуги» [5, с. 55].

А.А. Терехов «... указывает, что в Законе об аудиторской деятельности имеется сомнительная тождественность между понятиями аудиторской деятельности и аудита. Между тем, аудиторская деятельность определяет работу аудиторов вообще, т.е. включает не только аудит, но и сопутствующие ему услуги» [8, с.14].

А.А. Чумаков «... отмечает, что аудиторская деятельность является более общим понятием по отношению к аудиту. Именно аудит представляет собой деятельность по независимой проверке бухгалтерского учета и финансовой (бухгалтерской) отчетности организацией и индивидуальных предпринимателей» [10, с. 34].

Рассматривая данного вопроса Р.А. Абдуллаева приходят к выводу, «... что суть аудит сводится, во-первых, аудит - это вид деятельности, заключающийся в сборе и оценке фактов, касающихся функционирования и положения экономического субъекта, и осуществляемый компетентным независимым лицом; во-вторых, он направлен на снижение до приемлемого уровня информационного риска, то есть вероятности того, что в финансовых отчетах содержатся ложные и неточные сведения для их пользователей; в-

третьих, он обеспечивает не только проверку достоверности финансовых показателей, но и разработку рекомендации по повышению эффективности хозяйственной деятельности экономического субъекта; в-четвертых, аудит предоставляет обществу информацию о степени возможного доверия к той или иной бухгалтерской отчетности аудируемых организаций. Поэтому аудит нередко определяют, как своеобразную экспертизу бизнеса» [1, с. 18].

Резюмирую вышеизложенного, по нашему мнению понятие аудит и аудиторская деятельность неоднозначны, при их синтезе они дополняют друг друга и преследуют одну и ту же цель. Аудит - это профессиональная деятельность аудиторов по разработке необходимой информации и предоставлении ее заказчику по инициативе и обращению самих заказчиков.

Т.А. Попова справедливо отмечает, «... что смешение двух самостоятельных понятий «аудит» и «аудиторская деятельность» - существенный недостаток закона. По ее мнению, аудиторская деятельность - это деятельность по организации, методологическому обеспечению аудита, а также проведение аудита и оказание сопутствующих аудиту услуг, осуществляемое на профессиональной основе лицами, получившими статус аудитора или аудиторской организации в порядке, установленном законом. Аудит, в свою очередь, как форму финансового контроля следует определять, как отношения по осуществлению независимой проверки бухгалтерского учета и финансовой (бухгалтерской) отчетности, а также иной информации о финансово-хозяйственной деятельности организаций и индивидуальных предпринимателей» [6. с. 41-42].

Однако, как справедливо отметил Ш.К. Гаюров «... аудитор в государственном секторе может быть государственным служащим, которому запрещено заниматься предпринимательством. Вместе с тем, все аудиторы (предприниматели и государственные служащие) являются профессиональными участниками информационной деятельности» [3, с.241]. Действительно аудит не всегда имеет характер предпринимательской деятельности и в свою очередь охватывает все данные и информации аудиторского задания заказчика. И поэтому мы убеждены, что аудитор, как правило, является предпринимателем, но в случаях, когда он работает в государственном секторе или выполняет работы государственного органа по найму в качестве постоянного сотрудника, то не может являться предпринимателем.

Согласно ч.1 ст. 328 Гражданского Кодекса Республики Таджикистан в силу обязательства одно лицо (должник) обязано совершить в пользу другого лица (кредитора) определенное действие, как то: передать имущество, выполнить работу, уплатить деньги и т.п., либо воздержаться от определенного действия, а кредитор имеет право требовать от должника исполнения его обязанности. То есть содержание обязательства составляют права и обязанности сторон - кредитора и должника.

Необходимо сказать, что договор на оказание аудиторских услуг носит предпринимательский аспект, т.е., одна сторона - исполнитель (аудиторская компания, индивидуальный аудитор) получает прибыль за счет профессиональных навыков по предоставлению аудиторского заключения заказчику, а заказчик заинтересован в услугах аудитора в исполнении им своих обязанностей. Так, как правильно отмечает Р.А. Абдуллаева «... договоры о проведении аудиторской проверки и об оказании иных соответствующих аудиторской деятельности услуг является предпринимательскими договорами, заключаемыми юридическими лицами между собой, с гражданами, а также

между самими гражданами, осуществляющими предпринимательскую деятельность» [1, с.134].

По мнению В.Н. Колесников «... договор возмездного оказания услуг не является смешанным, так как не содержит элементы договора подряда и других договоров. На основе данного вывода можно утверждать, что договор оказания аудиторских услуг также не может считаться смешанным. Договор оказания аудиторских услуг является разновидностью договора возмездного оказания услуг и строится по его модели, а значит, может именоваться договором возмездного оказания аудиторских услуг» [5, с.66].

На наш взгляд аудиторские услуги имеет такие специфические черты, который отражают цель и задачи субъекты этих правоотношений, а также через этих особенностях могут отграничивать аудиторские услуги от других разновидностях информационных услуг. Такие особенности могут быть рассмотрены по таким категориям:

1. В зависимости от правового регулирования аудиторских отношений:

а) базовыми правовыми актами в сфере проведения аудита являются Закон Республики Таджикистан «Об аудиторской деятельности», международные и национальные стандарты (правила) аудита, а также другие локальные акты;

б) аудиторские услуги осуществляется на основании предпринимательских договоров;

в) при предоставлении аудиторских услуг, аудитор (исполнитель) проводит такие действия как планирование, проверка, исследование и предоставление отчета заказчику.

2. В зависимости от вида, пределов действия и профессионализму субъектов данных правоотношений:

а) в качестве исполнителя в аудиторских услугах выступают аудиторская компания, индивидуальный аудитор, а в качестве заказчика - юридическое лицо и индивидуальные предприниматели, то есть аудируемое лицо;

б) аудиторские услуги гражданам обязан оказать лично индивидуальный аудитор/или аудиторская организация, то есть услугодатель, которому доверил индивидуальный предприниматель и /или юридическое лицо - то есть заказчик;

в) в обязательствах по оказанию аудиторских услуг исполнители (услугодатели) должны быть профессионалами, обладать способностями качественного оказания услуг, иметь соответствующие знания и навыки в своей области;

г) в качестве конструирующего признака в договоре по оказанию аудиторских услуг выступают профессионализм и квалификация исполнителя;

д) гражданско-правовое оформление аудиторских отношений между аудитором и заказчиком осуществляется через заключение договора на оказание аудиторских услуг;

е) договоры по оказанию аудиторских услуг с одной стороны заключаются с целью передачи актуальной информации заказчику, а с другой стороны должны охватывать такие важные элементы как: достоверность, полнота и своевременность такой необходимой информации;

ё) правильность и достоверность результата аудиторских услуг - то есть аудиторские заключения необходимые заказчику;

з) при некачественном оказании аудиторских услуг, то есть при отсутствии достоверности, полноты и ценности передаваемой информации, исполнитель несет ответственность перед заказчиком, а в других случаях заказчик также несет ответственность при не предоставлении необходимой информации (документы, носители

информации, предметы и т.п.) исполнителю обязательства, при наличии в их действиях вины.

Согласно ч.3 статьи 6 Закон Республики Таджикистан «Об аудиторской деятельности» «... аудиторская организация и индивидуальный аудитор, помимо аудиторской деятельности, могут оказывать также следующие услуги по профилю своей деятельности: анализ финансовой отчетности; восстановление и ведение бухгалтерского учета, составление финансовой отчетности, бухгалтерское консультирование; консультация в области налогов, составление статистической отчетности организаций; анализ финансово-хозяйственной деятельности, обучение ведению бухгалтерского учета и составлению финансовой отчетности, налогообложению, аудиту и анализу финансово-хозяйственной деятельности и финансового планирования; автоматизация бухгалтерского учета, рекомендации по автоматизации ведения бухгалтерского учета и составлению финансовой отчетности, составлению финансовой отчетности; проведению аудита финансово-хозяйственной деятельности и финансового планирования, юридические услуги, связанные с аудиторской деятельностью» [5].

Поэтому характеризуя отличительные особенности между аудиторскими услугами и сопутствующими аудиту услуг, А.А. Чумаков отмечает, «... что аудиторские услуги представляют собой оказываемые заказчику возмездные услуги аудитора по осуществлению аудита (аудиторской проверки) и составлению аудиторского заключения. Осуществление иной аудиторской деятельности (сопутствующей аудиту деятельности) не относится к аудиторским услугам и не является обязательством по оказанию аудиторских услуг» [10, с.40].

Точка зрения А.А. Чумакова не совсем верна, так как по нашему мнению сопутствующие аудиту услуги нельзя отделить от аудиторских услуг, потому что заказчик может потребовать от аудитора во время оказания аудиторских услуг осуществление сопутствующих аудиту услуг и само оказание аудиторских услуг без них бессмысленно. Например, оказание юридических услуг по вопросам финансового законодательства и т.п. Здесь надо отметить, что сопутствующие аудиту услуги имеют консультационный характер и во время оказания аудиторских услуг аудитор дает заказчику необходимую консультацию, совет, рекомендацию.

По мнению Л.И. Булгаковой «... объектом воздействия при оказании аудиторских услуг выступает информация, которая подвергается анализу, обработке, систематизации. При этом характерные для аудиторской проверки отношения не могут быть полностью урегулированы положениями о договоре возмездного оказания услуг, поскольку правовая конструкция этого договора не рассчитана исключительно на них» [2, с.25-26].

Здесь напомним, что термин «аудитор» в Законе Республики Таджикистан «Об аудиторской деятельности» используется не в смысле стороны договора об оказании аудиторских услуг. Согласно ч. 8 ст.1 Закона Республики Таджикистан «Об аудиторской деятельности», аудитор - физическое лицо, отвечающее квалификационным требованиям, установленным уполномоченным государственным органом, имеющее квалификационный аттестат аудитора.

По нашему мнению, для большей определенности и доступности понимания данного термина надо использовать вместо «аудитор» термин «аттестованный специалист в области аудита», а термин «аудитор» надо использовать в качестве стороны договора об оказании аудиторских услуг. Это более близко по сравнению с вышеуказанным словосочетанием

норм данного Закона и соответствует логике.

Теперь перейдем к рассмотрению другого участника обязательства по оказанию аудиторских услуг - заказчика. Заказчик в обязательствах по оказанию аудиторских услуг - это лицо (аудируемое лицо), по поручению которого аудитор проводит бухгалтерский учет и финансовую отчетность, и согласно результатам этой проверки предоставляет аудиторское заключение. В свою очередь оно является пользователем финансовой (бухгалтерской) отчетности аудируемого лица.

Анализ нормативного материала показывает, что в процессе оказания аудиторских услуг функции информационного обеспечения возлагаются на заказчика, т.е., обеспечение доступа в полном объеме к документации аудируемого субъекта, которые важны для проверки. В связи с этим, во время проведения аудиторской деятельности на аудитора возлагаются сбор, обработка и анализ необходимых документов, сведений, прогнозов и данных, в результате которых заказчику представляется аудиторское заключение. Здесь возникает одна проблема, связанная с тем, что обычно во время проведения аудиторской деятельности заказчик не предоставляет необходимую информацию (документы, сведения, сообщения) аудиторам. Среди заказчиков распространена идея о том, что если аудитор заключает договор на оказание аудиторских услуг и на основании этого получает деньги, то должен представлять желаемое заключение по просьбе заказчика. В этом случае аудиторское заключение, принятое по желанию заказчика со стороны аудитора бессмысленно, как и сам проведенный аудит.

Итак, подводя анализ норм гражданского законодательства в сфере оказания аудиторских услуг, указываем следующие признаки, которые выступают в качестве особенности аудиторских услуг:

1. Аудиторская деятельность осуществляется специальными субъектами-аудиторскими организациями и независимыми аудиторами.
2. Данная деятельность осуществляется на возмездной основе и направлена на систематическое получение прибыли, что делает эту деятельность предпринимательской.
3. На осуществление аудиторской деятельности необходимо наличие лицензии (разрешения).

Кроме этого, предлагается включение в ст. 10 Закон Республики Таджикистан «Об аудиторской деятельности» в части обязанности аудиторов следующей нормы: «Оказать аудиторские услуги на высшем профессиональном уровне». Необходимо в этой статье дополнить примечание в следующих смыслах:

«Требования, предъявляемые аудиторам т.е. признаки профессионализма: навыки; эрудированность; опыт; широкое мировоззрение и разностороннее развитие; благоразумность; блюсти высокие эстетические и морально-нравственные качества».

В связи с этим, как верно отмечает В.Н. Колесников «... качество - это то, что нельзя исчислить. Оно проявляется в особенностях, специфических чертах явления, и уровень качества есть ряд свойств, делающих явление ценным, значимым. Следовательно, уровень качества должен определяться набором признаков выполняемой операции. Здесь возникает сложность - как определить те признаки и требования, которым должна отвечать операция, чтобы быть доброкачественной услугой? Чаще всего определение происходит через сроки, соотношение себестоимости и конечной цены, количество обслуженных предметов, то есть через количественные показатели» [5, с.50].

По мнению А.А. Чумакова «... критерием оценки качества аудиторских услуг по

конкретному договору должно является не только соблюдение соответствующего порядка, предусмотренного законодательством об аудиторской деятельности, но и правильность суждения аудитора о достоверности финансовой (бухгалтерской) отчетности заказчика» [10, с.110-111].

В заключение следует отметить, что обязательство по оказанию аудиторских услуг - это разновидность обязательств по оказанию информационных услуг, согласно которому одна сторона - аудитор на основании требования другой стороны, т.е., заказчика, исполняет аудиторские и связанные с ними услуги, а заказчик принимает и оплачивает оказанные аудитором услуги.

Литература:

1. Абдуллаева Р.А. Проблемы правового регулирования аудиторской деятельности в Республике Таджикистан: дис. ... канд. юрид. наук:12.00.03/ Р.А. Абдуллаева. - Душанбе: 2010. - 217 с.
2. Булгакова, Л.И. Правовые вопросы организации и осуществления аудиторской деятельности в РФ: автореф. дис. ... канд. юрид. наук:12.00.03/ Л.И. Булгакова. - Москва: 2008. - 29 с.
3. Гаюров Ш.К. Личное информационное право граждан: проблемы гражданско-правового регулирования в Республике Таджикистан: монография /Ш.К. Гаюров. - М.: Спутник+, 2010. - 361 с.
4. Государственная Программа по реализации Концепции прогнозного развития законодательства Республики Таджикистан в сфере гражданского и предпринимательского законодательства на 2012-2015 годы. [Электронный ресурс]// URL: http://base.mmk.tj/view_sanadholist.php (Дата обращения 04.03.2020 г.).
5. Закон Республики Таджикистан «Об аудиторской деятельности»//Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 22 июля 2013 г., №993,/ [Электронный ресурс]// URL: <http://minfin.tj/index.php?do=static&page=bu> (Дата обращения 04.03.2020 г.).
6. Колесников В.Н. Договор возмездного оказания аудиторских услуг: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03/ В.Н. Колесников. - Москва, 2004. - 176 с.
7. Попова Т.А. Правовое регулирование обязательного аудита в Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук/ Т.А. Попова. - Москва: 2005. -218 с.
8. Стандартизация и сертификация в сфере услуг: учебное пособие/ А.В. Раков, В.И. Королькова, Г.Н. Воробьева и др. - М.: 2002. - 208 с.
9. Терехов А.А. Аудит: законодательные решения/А.А. Терехов. - М.: Финансы и статистика, 2003. - 607 с.
10. Толковый словарь таджикского языка том. 1./ Фарханги мукаммали забони тоҷики/ Под. ред. С. Назарзода, Д. Саймуддинов, М.Х. Султон, С. Каримов, С. Файзиев, Н. Одинаев. Душанбе: Шарки озод, 2011. - 832 с.
11. Чумаков А.А. Гражданско-правовое регулирование договора на оказание аудиторских услуг: дис. ... канд. юрид. наук:12.00.03/ А.А. Чумаков. - Москва: 2005. - 172 с.

АСОСҲОИ ТАШКИЛИ БАҲИСОБГИРИИ ХАРОЧОТ ДАР НИЗОМИ «СТАНДАРТ-КОСТ»

Дар шароити муосири хоҷагидорӣ раванди қабули қарорҳои характери тактикӣ ва стратегӣ дошта ба иттилоот оид ба хароҷотҳо ва натиҷаҳои молиявии фаъолияти корхона асоснок карда мешавад.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ нақши баҳисобгирии идоракуни, усулҳои баҳисобгирии хароҷот ва арзишмуайянкунии маҳсулот хеле боло рафта истодааст. Ҳангоми баҳисобгирии хароҷот ва арзишмуайянкунии маҳсулот (қору хизматҳо) дар фаъолияти корхонаҳои истеҳсолӣ, тижоратӣ ва хизматрасонӣ усулҳои нави замонавӣ хеле васеъ истифода бурда мешавад. Лекин, вобаста ба хусусиятҳои соҳавии субъектҳои хоҷагидорӣ истифодабарии усулҳои мувофиқи баҳисобгирии хароҷот ва арзишмуайянкунии маҳсулот барои пешрафти фаъолияти хоҷагидорӣ ва дуруст муайян кардани арзиши асли кӯмаки амалӣ мерасонанд.

Дар идоракунии хароҷоти корхона яке аз воситаҳои самаранок ин низоми баҳисобгирии «Стандарт-кост», ки дар асоси он принсипи баҳисобгирӣ ва назорати хароҷот дар доираи коидаҳо, меъёрҳои гузошташуда ва тағйирёбӣ аз онҳо ба роҳ монда шудааст, ба шумор меравад. Низоми «стандарт-кост» (Standart Cost) бо вучуди он ки дар ибтидои асри ХХ пайдо шудааст, барои баҳисобгирии муҳосибии ватанӣ усули навтарини баҳисобгирии хароҷот ҳисоб меёбад. Аввалин маротиба оид ба он дар китоби Эмерсон — «Ҳосилнокии меҳнат ҳамчун асоси қори сермаҳсул ва музди меҳнат» сухан гуфта шудааст. Аз рӯи ақидаи Эмерсон баҳисобгирии оммавӣ қобилияти ошкор намудани камбудӣ ва норасогиҳои мавҷударо надорад, ки ин, ба фикри олим, нуқсони чиддии баҳисобгирии мавҷуда ба шумор меравад. Чизи дигарро набояд фаромӯш намуд, ки барои ҳисобдорӣ сифати объектҳо бетафовут буд. Нархи онҳо ба мо маълум, вале баҳояшон ниҳон аст. Ин чунин маъно дорад, ки агар ашӯҳо, масалан ангишт нархи ягона дошта бошанд, новобаста аз сифату хусусиятҳо ва қувванокиашон бо ҳамон нархи ягона ба ҳисоб гирифта мешаванд. Эмерсон боз чунин ақидаро роҳандозӣ намуд, ки баргарӣ доштани нишондиҳандаҳои миқдорӣ бар нишондиҳандаҳои сифатӣ мақсади асосии баҳисобгирии муҳосибӣ ба шумор меравад, ки он дар шароити имрӯза қобили қабул нест. Ба фикри ӯ, ба эҳтиёткорӣ водор намудан ва огоҳонидан аз ҳаводиси оянда вазифаи асосии баҳисобгирии муҳосибӣ мебошад. Эҳтиёткорӣ ва огоҳонидан барои роҳи дуруст ва босамари фаъолияти хоҷагидорӣ лозим аст. Моҳияти он дар қайдкунии тамоми майлқуниҳо аз меъёр зуҳур меёбад. Самти баҳисобгирӣ бояд ба оянда равона карда шуда бошад, зеро «ояндабинӣ ин огоҳонидан аст». Аз ин ҷост, ки тамоми чараёни хоҷагӣ бояд пеш аз шуруъи он пурра зери назорат гирифта шавад. «Муҳосибот ягон намуд меъёрро, ба ҷуз меъёре ки дар таҷрибаи гузашта ҳосил шудааст, қорӣ карда наметавонад» ва бидуни меъёри хароҷот ҳадафи фаъолияти хоҷагидорӣ қомилан ба даст намеояд ва бадбахтии роҳбарият дар он аст, ки оид ба самаранокии фаъолияти корхона ҳарф зада наметавонанд. Эмерсон дар замони худ нишондиҳандаи нави ҳисобдорӣ – *ҳосилнокиро* пешниҳод намуд, ки вай чунин ҳисоб карда мешавад:

$$\frac{Хх}{Хм}$$

дар ин чо:

X₁ – харочоти ҳақиқии ягон намуди муайяни захираи истеҳсолот бо ченаки арзиш;

X₂ – харочоти меъёрии ин намуди захираи истеҳсолот бо ченаки арзиш мебошад.

Дар ин ҳолат *X₂* набояд аз *X₁* зиёд бошад. Ҳар қадаре ки фарқияти харочоти ҳақиқӣ ва харочоти меъёрӣ кам бошад, ҳамон қадар ҳосилнокӣ баланд аст.

Аммо ақидаи Эмерсон дар аввал байни ихтисосмандони соҳаи ҳисобдорӣ дар аввал на он қадар дастгирӣ ёфт. Танҳо дар охири соли 1918 дар ИМА як қатор мақолаҳои Харрисон дар мавзӯи «Баҳисобгирии арзиши асли ба ёрии истеҳсолот» аз чоп баромад, ки дар онҳо на танҳо доир ба ихтилофоти низоми баҳисобгирии арзиши аслии ибтидоӣ сухан рафтааст, балки роҳҳои гуногуни ба низоми «стандарт-кост» вобаста бо озмоиши онҳо дар таҷрибаи корхонаҳои гуногунсоҳа мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор гирифтааст.

Ақидаи аз ҷониби Эмерсон пешниҳодшударо Харрисон дар ду самт роҳандозӣ намуд:

✓ тамоми харочоти ҳақиқии амалишуда бояд бо харочоти меъёрӣ муқоиса карда шавад;

✓ ҳосилшавии зиёдшавӣ ва ё камшавӣ ҳангоми муқоисаи харочоти ҳақиқӣ ва харочоти меъёрӣ бо сабабҳои бояд нишон дода шавад.

Дигар ҳолати муҳимро қайд кардан зарур аст, ки низоми «стандарт-кост» аз ҷониби Ассотсиатсияи муҳосибони истеҳсолот, ки соли 1919 дар ИМА ташкил шуда буд, эътироф карда шудааст. Нақши ин ассотсиатсия дар тайёр кардани мутахассисони соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аз нав тайёр кардани онҳо хеле бузург мебошад.

Мафҳуми «стандарт-кост» дар аввал ҳамчун дигар ибораҳои навпайдо гуногун номгузорӣ карда мешуд. Ба мисли «арзиши аслии меъёрӣ», «арзиши аслии лоиҳавӣ» ва ғ.

Баъдан, ба ин низом номи «стандарт-кост» (Standart Cost) яъне арзиши аслие, ки бояд пешакӣ муайян карда шавад (бар хилофи арзише, ки баъди он маълумот ҷамъоварӣ карда мешавад), гузошта шуд.

Чӣ хеле ки қайд карда шуд, низоми «стандарт-кост» баҳисобгирии харочотро дар заминаи харочоти меъёрии муайянкардашуда ва харочоти ҳақиқии амалишуда ба роҳ мемонад.

Моҳияти низоми «стандарт-кост» чунин аст: он чиз ба ҳисоб гирифта мешавад, ки бояд дар оянда амалӣ шавад, на баҳисобгирии он чизе, ки аллақай гузаштааст, мутаносибан бо ошкоркунии майлқуниҳо ва инъикоси онҳо. Вазифаи асосие, ки дар назди низоми «стандарт-кост» меистад, ин баҳисобгирии талафот ва майлқуниҳо аз меъёр ва манфиати корхона мебошад. Асоси ин низом муайянқунии меъёрҳои сахт ва устувори харочоти масолах, барқ, вақти корӣ, музди меҳнат, ва дигар харочоти марбут ба истеҳсоли ягон намуди маҳсулот ва ё нимфабрикат мебошад. Меъёрҳои муқарраргардида набояд барзиёд иҷро гарданд. Ҳатто иҷроиши он ба 80% низ натиҷаи кори бобарор мебошад. Аз меъёр зиёд иҷро кардани кор ва сарфа намудани меъёри харочот нишонҳои нодуруст гузоштани меъёр мебошад.

Мисол. Зарур аст, ки меъёри харочоти меҳнатро барои иҷроиши кори муайян муқаррар намуд. Бо ин мақсад меҳнати панҷ нафар коргар санҷида шуд, ки натиҷаи он дар ҷадвали 1 нишон дода шудааст.

Коргари якум барои иҷроиши он 610 сония, коргари дуюм – 575 сония, сеюм – 590 сония, чорум – 675 сония ва панҷум – 698 сония вақт сарф карданд.

Чунин пиндоштан мумкин аст, ки меҳнати се коргаре, ки вақти камтаринро барои иҷроиши кори муайян сарф карданд, интихоб карда шуда, шумораи миёнаи он ба сифати

меъери вақти корӣ 592 сония $((576+590+610)÷3)$ қабул карда мешавад. Вале нишондиҳандаи ҳосилшуда низ қобили қабул нест.

Ҷадвали 1

Коргар	Вақти сарфшуда
Якум	610 сония
Дуюм	576 сония
Сеюм	590 сония
Чорум	675 сония
Панҷум	698 сония

Ф. Тейлор – асосгузори ташкили илмии меҳнат дар саноат нишон дод, ки вақти тайёр кардани як дона маснуот дар таҷҳизот аз ду марҳила иборат аст: вақти омодакунии хомӯшкунӣ таҷҳизот ва вақти машғули кор дар таҷҳизот.

Дар вақти шурӯъ кардани кор дар таҷҳизот корҳои омодакунии мошин, гармкунии он, васл намудани қисмҳои зарурӣ, ба назди мошин овардани ашёҳои меҳнат ва ғ. иҷро карда мешавад.

Марҳилаи дуум ин вақти кор бевосита дар мошин мебошад. Вай аз омилҳои зерин вобаста аст: суръати кори мошин, суръати ба мошин гузоштани масолах, сифати қисмҳои зарурии ивазшавандаи (масалан арраи оҳанбурӣ) мошин ва ғ.

Аз ин ҷо чунин хулоса кардан мумкин аст, ки барои муқаррар кардани меъери хароҷоти меҳнатӣ ҳар як омил зикршуда бояд ба эътибор гирифта шавад (ҷадвали 2).

Ҷадвали 2. Тарзи муайянкунии меъери вақти меҳнати коргарон

Коргарон	Вақти омодакунӣ ва хомӯшкунӣ мошин (с)	Вақти кор дар мошин (сония)	Ҷамағӣ (сония)
якум	230	380	610
дуум	205	371	576
сеюм	285	305	590

Аз маълумоти ҷадвали 2 бармеояд, ки коргари сеюм вақти зиёдтарро барои омодакунии таҷҳизот сарф карда (285 сония), мутаносибан вақти кории ӯ дар мошин (305 сония) нисбати ду коргари дигар камтар мебошад.

Вақти камтарини омодакунии мошинро, ки коргари дуум сарф кардааст (205 сония), ба вақти камтарини сарфкардаи коргари сеюм дар мошин (305 сония) чамъ намуда, меъери хароҷоти вақти кориро (510 сония) ҳосил мекунем.

Аз ин маълум гашт, ки боз рақами сахтарро (510 сония) нисбат ба рақами интиҳобгардида (592 сония) ҳамчун меъери вақти корӣ истифода бурдан ба маврид аст.

Чунин тарзи бамеъёрғирӣ дар низоми «стандарт-кост» нисбати дигар хароҷот вобаста ба истеҳсолот ва фурӯши маҳсулот низ амалӣ карда мешавад. Дар охир арзиши аслии меъерии маҳсулот, қору хизматҳо ҳисоб карда мешавад. Барои ҳисобкунии арзиши аслии меъерӣ, аввалан ҳамаи хароҷот аз рӯи моддаҳои арзишмуайянкунӣ тасниф карда мешавад. Дар амалия ҳолатҳои дучор меояд, ки барои ба гурӯҳи муайян дохил намудани ягон намуди хароҷот ба мушқилот дучор гардем. Дар чунин ҳолат мутахассис (ё роҳбарият) худ бояд мустақилона амал намояд.

Ҳисобкунии арзиши аслии меъерӣ дорои алгоритми муайян мебошад. Ҳамаи амалиётҳои марбут ба тайёркунии маҳсулот рақамгузорӣ карда мешаванд. Рӯйхати корҳои вақтбайъ ва корбайъи барои истеҳсоли ин маҳсулот зарур тартиб дода мешавад. Хароҷоти меҳнати аз рӯи шакли пардохти вақтбайъ ҳисобшуда бо роҳи зарб задани меъери вақт барои

ичроиши кори муайян ба меъёри музди яксоата ёфта мешавад. Арзиши меъёрии харчи масолах, бо роҳи зарб задани меъёри масолах ба як воҳид ба нархи меъёрии воҳиди масолах ҳисоб карда мешавад. Ба сифати нархҳои меъёрӣ арзиши бозориро истифода бурдан ҷоиз аст. Инҳо аз рӯи шартӣ таҳвили франкостансия ҳисоб карда мешавад.

Муайянкунии меъёри тақсимкунии хароҷоти ғайримустақим амали мустақилонаро талаб менамояд. Чӣ хеле ки қайд карда шуд, яке аз заминаҳои асосӣ барои тақсим кардани онҳо байни маҳсулоти алоҳида музди меҳнати коргарони истеҳсолоти асосӣ мебошад. Агар корхона дорои якчанд коргоҳҳои истеҳсолӣ бошад ва музди меҳнати коргарони онҳо тақрибан ба ҳам монандӣ дошта бошад, барои муайян кардани асоси тақсимкунии хароҷоти ғайримустақим мушкилӣ пеш нахоҳад омад. Барои ҳар як коргоҳи истеҳсолӣ асоси ягона интиҳоб карда мешавад. Агар сохтори истеҳсолӣ-технологии корхона мураккаб бошад, хусусиятҳои истеҳсолоти коргоҳҳо гуногун бошад, дар ин сурат меъёрҳои (ставка) гуногун барои тақсимкунии хароҷоти ғайримустақим байни коргоҳҳо истифода бурда мешавад ва лозим меояд, ки арзиши аслии меъёрӣ дар ҳар як коргоҳ ҳисоб карда шавад.

Гуфтаҳои болоро ҷамбад намуда, се тарзи ҳамроҳ кардани хароҷоти ғайримустақимро ба арзиши аслии меъёрӣ ҷудо кардан мумкин аст:

- 1) меъёри тақсимкунӣ барои ҳар як мошини коргоҳ;
- 2) меъёри тақсимкунӣ барои ҳар як коргоҳ;
- 3) меъёри умумӣ.

Натиҷаи аниқтаринро усули якум ҳосил менамояд, гарчанде ки меҳнати зиёдтарро талаб менамояд. Чунин меъёр барои тақсим кардани хароҷот ҳангоми зарур будани натиҷаи саҳеҳи дилхоҳ истифода бурда мешавад.

Адабиёт:

1. Аксененко А. Ф. «Нормативный метод учёта в промышленности». Москва, Финансы и статистика- 1983. - 224 с.

2. Бобиев И.А., Барфиев Қ.Х. «Ҳисобгирӣ ва калкулятсияи арзиши аслии маҳсулот бо усули «Стандарт – кост» ва «Директ – костинг». Маводи конфронси ҷумҳуриявӣ илмию амалӣ дар мавзӯи «Масоили рушди ҳисобгирӣ, аудит, таҳлил ва омор дар шароити иқтисоди бозорӣ» (26-27 ноябри соли 2009). Душанбе ҚДММ «Мавлавӣ», саҳ. 83-87

3. Врублёвский Н. Д. «Управленческий учет издержек производство и себестоимости продукции в отраслях экономики». Москва, Бухгалтерский учет, – 2004. - 376 с.

4. Ураков Д. У. «Проблемы учёта и контроля затрат в условиях интенсификации производство». Душанбе-1988. - 158 с.

5. Хорнгрен Ч. Т., Фостер Дж. «Бухгалтерский учёт: управленческий аспект». Москва «ФиС»- 2000г. - 416 с.

6. Орзуев П.Ҷ., Шоймардонов С.Қ., Барфиев Қ.Х., Бобиев И.А. Баҳисобгирии муҳосибии идоракунӣ. Китоби дарсӣ. Душанбе: Балоғат, 2019. -540 с.

Ғуломов З.Т. - докторант (PhD)

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ

МОҲИЯТИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ АУДИТОРӢ ДАР ШАРОИТҲОИ МУОСИР

Рушди муносибатҳои бозорӣ дар иқтисодиёт, равандҳои ҷаҳонишавӣ иқтисодиёти миллӣ, пайдоршавӣ шаклҳои нави ташкилӣ-ҳуқуқии соҳибкорӣ ва гуногунии шаклҳои

моликият – ҳама ин ба механизми назорати молиявӣ (иктисодӣ) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсир расонид. Акнун назорати молиявӣ яке аз унсурҳои муҳими иқтисоди бозорӣ буда, дар намудҳои гуногун амалӣ карда мешавад.

Дар сарзамини тоҷикон авҷи рушди назорати молиявӣ ба давраи ҳукмронии шоҳ Доро (солҳои 522-486 солшумории кӯҳна) рост меояд. Империяи бузурги сермиллат ва артиши калон мавҷудияти дастгоҳи қавии назоратиро талаб мекард. Ҳисобдорҳо ва назоратчиён дар ин империя ҳам баҳисобгирии рӯшод ва ҳам баҳисобгирии махфиро мебарданд. Дар баробари феҳристҳои муҳосибӣ, ки дар онҳо амалиёти хоҷагидорӣ ба қайд гирифта мешуданд, инчунин феҳристи мактубҳои беном бурда мешуд, ки инҳо ҳуҷҷатҳои асосии баҳисобгирӣ ва назорати хоҷагидорӣ баҳисоб мерафтанд. Ба шахси бо баҳисобгирӣ машғул унвони қариб расмии “чашм ва гӯши шоҳ” дода мешуд. Манбаъҳои гувоҳӣ медиҳанд, ки пардохти корҳо қисман бо пул ва қисман бо асл ба ҷо оварда мешуд. Корманд дар идора “дархост-супоришнома” гирифта, онро ба хазинадор меод ва хазинадор ба вай дар асоси феҳристи пардохткунӣ пул дода, доир ба додани пул дар феҳрист қайд мекард. Озуқа низ бо ҳамин гуна дархост-супоришнома дода мешуд. Ҳамин тавр, дар Форс баҳисобгирӣ барои идоракунии давлатии мулки калон саҳми муҳим мегузошт, мансабдорон – кормандони баҳисобгирӣ на танҳо муҳосиб, балки назоратчи ҳам буданд [5, с. 5].

Яке аз намудҳои муҳим ва ояндадори амалисозии назорати молиявӣ дар замони муосир аудит мебошад. Мафҳуми аудит аз калимаи латинии “audire” мебарояд, ки маънояш “гӯш кардан, шунидан”, яъне фаҳмиши раванд ё зухурот ва баҳо дода тавонистани он мебошад. Ба ин маънӣ аудит чун амали тиббии гӯшкунӣ таппиши рағҳои хунгарди инсонӣ бемор барои муқаррар намудани ташҳис, ё амали устои мошин – гӯш кардан ба садои муҳаррик ва дарёфт кардани иллати мошин баромад мекунад. Аудит дар соҳаи иқтисодиёт санҷиши вазъи иқтисодии корхонаро ифода мекунад. Дар баъзе адабиёти илмӣ аудит чун гӯш кардан ба маслиҳати коршинос, мутахассис маънидод карда мешавад [9, с. 17-18].

Фаъолияти аудиторӣ, ки шакли нисбатан нави фаъолияти иқтисодӣ мебошад, дар миёнаҳои асри 19 дар Британияи Кабир (Англия) дар асоси Санад оид ба ширкатҳо (Companies Act) тавлид ёфтааст. Ин санади қонунгузорӣ ба қавле қонун дар бораи ҷамъиятҳои саҳомӣ буд, ки дар соли 1844 қабул карда шудааст ва тибқи он раёсати ширкатҳо водор карда мешуданд, ки на кам аз як маротиба дар сол шахси махсусро барои санҷиши ҳисобҳои муҳосибӣ ва ҳисоботи ба саҳомон пешкашшаванда даъват намоянд.

Заминаҳои асосии ба миён омадани аудит чун соҳаи фаъолияти назорати молиявӣ ва санҷиши дурустии пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва тартибдиҳии ҳисоботи молиявӣ ин рушди фаъолияти соҳибқории ширкатҳо (ҷамъиятҳои саҳомӣ) мебошад. Пурра умед бастанӣ саҳомон ба роҳбарияти худӣ ширкат таваккали муайяно бунёд менамуд, чунки ҳолатҳои муфлисшавии ширкатҳо ба миён меомаданд, ки дар натиҷа саҳомон ва қарздиҳандагон сармояи худро гум мекарданд. Аз як ҷониб нобоварии саҳомон ва қарздиҳандагон пайдо мешуд, аз ҷониби дигар, - нобоварии мақомоти андоз ба саҳеҳии тавозуни муҳосибӣ ва ҳисобот оид ба даромад ва хароҷоти корхонаҳо, ки водор кард, то муҳосибон-аудиторҳо ба миён оянд, ки ҳисоботи ширкати саҳомиро омӯхта ва таҳлил намуда, оид ба саҳеҳии он ҳулосаҳои касбӣ таҳия намоянд. Дар мавриди муҳокимаи ҳисоботи солони ширкат дар маҷлиси умумии саҳомон ҳулосаҳои аудитор шунда мешуданд ва фақат пас аз ин ҳисобот тасдиқ карда мешуд ё намешуд ва ба фаъолияти маъмурияти ширкат баҳо дода мешуд.

Ҳамин тариқ, аудиторҳо ва ширкатҳои аудиторӣ мустақил қафил мегардиданд, ки корхона ҳамон вазъи молиявиеро дорад, ки дар ҳисобот арз гардидааст. Ба маълумоти

санчиши аудиторӣ умед баста, истифодабарандагони гуногуни ҳисоботи молиявӣ метавонанд масъалаҳои сармоягузорӣ, фаъолияти истеҳсолии якҷоя (муштарақ) ва ҳамин гуна масъалаҳои дигарро баррасӣ ва ҳал намоянд [9, с. 25].

Чудошавии соҳибмулкони аз соҳибкории худ ва равандҳои бунёдшавии ахбори тавсифдиҳандаи босамарии соҳибкорӣ тазоди воқеии манфиатҳои соҳибмулк ва менечментро ба миён овард, ки аз тарзи муомилаи анъанавӣ ба мӯчибии (мотиватсияи) идоракунандагон, ки босамарии меҳнати идоракуниро бо босамарии фаъолияти объекти идоракунӣ ҳамбаста менамояд, боис шуда буд. Истифодаи амсилаи мазкури мучибии аз як ҷониб, амалан ногузир аст, вале аз ҷониби дигар – вай заминаи мусоидро барои таҳрифсозии ҳисоботи молиявӣ муҳайё менамояд ва соҳибмулк ин гуна ахбори таҳрифшударо таҳлил намуда, оид ба вазъи молиявии соҳибкории ба худ тааллуқдошта, натиҷаҳои фаъолияти хоҷагидорӣ он хулоса бароварда ва дар бораи андоза ва шакли подош аз ин соҳибкорӣ қарори муҳим қабул менамояд. Бартараф намудани тазоди мазкур бе пайдо шудани субъекти сеюм – аудитори мустақил (ҳолис) дар занҷираи “соҳибмулк – менечер”, ки бояд бо ёрии усулҳои махсус ба саҳеҳии ахбори иқтисодие, ки менечмент дар ҳаёти ҳисобот пешкаш менамояд ва соҳибмулк онро дар мавриди бунёд намудани ҳатти рафтори худ чиҳати соҳибкории худ истифода мебарад, баҳо диҳад, ғайриимкон мебуд [3, с. 84-100].

Ҳамин тавр, пайдоиши аудит бо тафовути манфиатҳои шахсони бевосита ба идоракунии корхона машғулбуда (маъмурият, менечерҳо) ва қасоне ки корхона аз ҳисоби маблағҳои гузоштаи онҳо фаъолият мекунад (соҳибмулкони, сармоягузори, қарздиҳандагон), рабт дорад. Соҳибмулкони ва дигар сармоягузори корхона дар мавриди баҳодихии вазъи молиявӣ ва натиҷаҳои молиявии фаъолияти корхона наметавонанд ва намехоҳанд фақат ба он ахборе така намоянд, ки идоракунандагон ва ҳадамоти муҳосибиву молиявии корхона пешкаш менамоянд. Ҳолатҳои ба назар мерасанд, ки дар паёмади фиребгарӣ ва сохтакориҳои маъмурият корхонаҳо ба муфлисӣ гирифтӣ мешаванд. Соҳибмулкони бояд дилпур бошанд, ки маъмурият ва менечерҳои корхона онҳоро фиреб намекунанд, ҳисоботи молиявӣ ва дигар ахборе, ки онҳо пешниҳод мекунанд, вазъи молиявии воқеии корхонаро инъикос менамоянд. Аз ин хотир, соҳибмулкони ва дигар истифодабарандагони ҳисоботи молиявии корхона барои тасдиқ намудани саҳеҳии ахбори дар ҳисоботи молиявӣ овардашуда қарордиҳанд – аудиторҳои мустақил (беғараз)-ро даъват менамоянд. Талаботи асосӣ барои аудитор – бовиҷдонӣ, беғаразӣ, донишмандии нозуқиҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва омодагии баланди касбӣ мебошад [9, с. 18].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон амалияи фаъолияти аудиторӣ дар шакли муосири худ аз солҳои охири дар ҳаёти Иттиҳоди Шӯравӣ қарор доштани Тоҷикистон маншаъ мегирад. Аввалин ташкилоти аудиторӣ он замон – ҷамъияти саҳомии “Инаудит” буд, ки дар соли 1987 тибқи қарори Шӯрои вазирони ИҶШС дар алоқамандӣ бо пайдоиши корхонаҳои муштарақ дар соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ таъсис дода шуда буд. Сармоягузори хориҷӣ ба ҳифз ва фаоидаоварии гузоришҳои худ ҳавасманд буданд. Онҳо ба низоми назорати давлатии дар Иттиҳоди Шӯравӣ амалкунанда бовар надоштанд, бино бар ин, ба онҳо ахбори воқеъбинона оид ба вазъи молиявии корхонаҳои муштарақ лозим буд. Бо ҳамин сармоягузори хориҷӣ ба пайдоиш ва рушди минбаъдаи аудит дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсири муҳим расониданд.

Оғози марҳилаи гузариш ба иқтисодиёти бозорӣ ва ба даст овардани истиқлолияти миллӣ марҳилаи минбаъдаи рушди аудит дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Дар солҳои аввали соҳибистиқлолӣ дар мамлакат санадҳои қонунгузори танзимкунандаи фаъолияти

аудиторӣ мавҷуд набуданд. Бино бар ин, фаъолияти аудиторӣ дар аввал хусусияти ташаббусӣ дошт. Дар корхонаҳо ботадрич эҳтиёҷ ба хизматрасониҳои машваратӣ ва аудиторӣ пайдо мешуд, ки ин боис ба пайдо шудани пояҳои қонунгузориҳои фаъолияти аудиторӣ гардид. Ҳамин тавр, аввалин санади қонунгузорӣ дар ин самт – Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти аудиторӣ” (№ 602 аз 21 майи соли 1998) қабул карда шуд. Дар соли 2006 тариқаи дигари Қонун “Дар бораи фаъолияти аудиторӣ” (№ 170 аз 3 март соли 2006) қабул гардид. Аз боиси дигаршавии шароитҳои фаъолияти соҳибкорӣ, эҳтиёҷ ба мутобикгардониҳои аудит ба стандартҳои байналмилалӣ қонунгузориҳои танзимкунандаи фаъолияти аудиторӣ зуд-зуд ба тағйироту иловаҳо гирифта мешавад.

Ба рушди минбаъдаи аудит дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маҷмӯи зиёди омилҳои дорои хусусияти иқтисодӣ, ҳуқуқӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ ва касбӣ буда таъсир расониданд. Вобаста ба ин дар санаи 22 июли соли 2013 тариқаи нави Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти аудиторӣ” қабул карда шуд. Дар он мафҳумҳои “аудит” ва “фаъолияти аудиторӣ” дар алоҳидагӣ шарҳ дода шудаанд [1]:

- аудит - санҷишест, ки дар асоси шартнома бо дархости фармоишгар аз тарафи аудитори инфиродӣ ё ташкилоти аудиторӣ мутобиқи стандартҳои аудит, бо мақсади изҳор намудани ақидаи мустақил оид ба саҳеҳӣ ва мутобиқати ҳисоботи молиявӣ ва дигар иттилооти марбут ба ҳисоботи молиявӣ ба талаботи стандартҳои байналмилалӣ ё стандартҳои миллии ҳисобдорӣ гузаронида мешавад;

- фаъолияти аудиторӣ - фаъолияти соҳибкориест оид ба гузаронидани аудит ва дигар хизматрасониҳои марбут ба он, ки аудитори инфиродӣ ё ташкилоти аудиторӣ амалӣ менамояд.

Таърифҳои мазкур моҳияти аудит ва фаъолияти аудиторию нисбатан аниқтар тавсиф медиҳанд, онҳо имкон медиҳанд, ки таъинот ва мақсадҳои аудит мутобиқ ба талаботи байналмилалӣ ва меъёрҳои қонунгузориҳои миллии дарк карда шаванд. Гузашта аз ин, барои боз ҳам чуқуртар дарк кардани моҳияти аудит ва мақсадҳои он дар шароитҳои муосири рушди иқтисодиёт зарур мешуморем, ки назари як қатор мутахассисон ва олимони соҳаро доир ба мафҳуми аудит баррасӣ ва таҳлил намоем.

Олимони ва мутахассисони тоҷик дар мавриди ошкор намудани моҳияти аудит асосан ба маънидодкуниҳои дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти аудиторӣ” (№ 993 аз 22 июли соли 2013) таъя менамоянд. Чуноне Р.С. Тоҳирова аудитор чун санҷиши дурусти пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва саҳеҳии ҳисоботи молиявии корхонаҳо, соҳибкорони инфиродӣ ва муассисаҳои давлатӣ (бучетӣ), ки аз ҷониби ширкатҳои аудиторӣ ва аудиторҳои инфиродии мустақил, инчунин мақомоти назорати молиявии давлатӣ ба ҷо оварда мешавад, маънидод менамояд [9, с. 29].

Назари муаллифони хориҷӣ дар масъалаи моҳияти аудит мухталиф мебошад. Ҳамин тавр, Элвин А. Аренс ва Чеймс К. Лоббек аудитор чун раванде маънидод менамоянд, ки тавассути он корманди мустақили босалоҳият оид ба ахбори аз ҷиҳати миқдорӣ баҳододашаванда ва ба низомии ҳосаи хоҷагидорӣ тааллуқдошта шаҳодатҳоро ғун карда ва баҳо медиҳад, то ки дараҷаи мувофиқати ин ахборро ба маҳакҳои муқарраргардида муайян намуда, онро дар ҳулосаи худ изҳор намояд [2, с. 7].

Муаллифони алоҳида аудитор чун раванди то сатҳи мақбул кам кардани хавфи ахборӣ барои истифодабарандаи ҳисоботи молиявӣ маънидод менамоянд [6]. Институти муҳосибони савгандии Шотландия чунин меҳисобад, ки “аудит маҷмӯи усулҳои ба муқаррар намудани босамарӣ ва мақсаднокии низомии идорақунӣ, аниқии ҳисоботи молиявӣ нигаронидашуда” мебошад [4].

Муаллифи украинӣ Белуха Н.Т. аудитро ҳамчун назорати мустақиле меҳисобад, ки ташкилотҳои аудиторӣ ва аудиторҳои мустақил тибқи шартнома бо корхонаҳо ва соҳибкорон ба ҷо меоранд [3]. Мухтавои фаъолияти аудиторӣ чун яке аз шаклҳои назорати молиявӣ-ҳочагидорӣ аз баҳодиҳии коршиносонаи фаъолияти молиявӣ-ҳочагидорӣ корхона аз рӯи маълумоти баҳисобгирии муҳосибӣ, ҳисоботи молиявӣ ва аудити дохилӣ иборат мебошад.

Муҳаққиқони рус В.П. Суйтс ва В.А. Ситникова чунин меҳисобанд, ки аудит фаъолияти соҳибкорӣ оид ба санчиши мустақилонаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ (муҳосибӣ)-и ташкилотҳо ва соҳибкорони инфиродӣ мебошад [8, с. 8].

Ба ақидаи муҳаққиқони дигари россиягӣ Подолский В.И. ва Савин А.А., ки аудитро ҳамчун илм ва ҳамчун соҳаи фаъолияти амалӣ баррасӣ менамоянд, аудит илми амалӣ оид ба усулҳо ва қоидаҳои назорати молиявӣ мустақил мебошад. Вай бо илмҳои амалӣ, чун баҳисобгирии муҳосибӣ (молиявӣ ва идоракунӣ), таҳлили фаъолияти ҳочагидорӣ дар асоси маълумоти баҳисобгирӣ ва ҳисоботи молиявӣ, идоракунӣ фаврӣ (танзимкунӣ, ҷамоҳангсозӣ ва мониторинг), назорати молиявӣ (бо шумули шаклҳои гуногуни он) ҳамбастагӣ дорад. Аудити амалӣ намуди фаъолияти идоракунӣ мебошад, ки чун назорати молиявӣ мустақили пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва баҳодиҳии ҳисоботи муҳосибӣ (молиявӣ) маънидод карда мешавад. Бино бар ин, маҳз принсипи мустақили моҳияти асосии аудитро муайян мекунад, бо ҳамин вай аз дигар намудҳои назорат фарқ менамояд ва фанни илмӣ ва фаъолияти амалии мустақил мебошад [7, с. 15].

Ҳамин тавр, маънидодкунҳои аудит зиёд мебошанд ва дар ҳар яки онҳо моҳият, таъинот ва мақсадҳои гузаронидани аудит ба назар мерасанд, ки асосан дар тасдиқкунии воқеият ва саҳеҳии ахбори ҳисоботи молиявӣ субъекти иқтисодии санчидашаванда ифода меёбад. Бо вучуди ин, мо чунин меҳисобем, ки дар шароитҳои ҷаҳонишавӣ иқтисодиёт ва рушди низоми менечменти корхонаҳои муосир зарур аст, ки моҳияти аудит боз ҳам васеътар тавсиф дода шавад, ки ин бо таснифи намудҳо (дохилӣ ва берунӣ, ҳатмӣ ва ташаббусӣ ва дигар намудҳо), батартибдорӣ ва татбиқи амалии аудит алоқаманд аст.

Аз диди ботартибӣ аудит ин низоми сунъии ташкилкардашуда мебошад, ки мавҷудияти шакл ва мухтаворо дар назар дорад. Шакл – ин тарзи ташкили низоми санчиши аудиторӣ, мухтаво – шаҳодатҳои аудиторӣ (ахбор) мебошанд, ки санчишгузаронанда барои асосноккунии ақидаи худ оид ба саҳеҳии ҳисоботи молиявӣ корхонаи санчидашаванда ва ҳалли масъалаҳои дигари аудит ҷамъоварӣ кардааст.

Аз диди амалия аудитро метавон чун раванди санчишҳо ва дигар хизматрасониҳои ҳамроҳикунанда барои расидан ба мақсадҳои муқаррарнамудаи иҷрокунандаи аудит тавсиф намуд. Дар ин маврид шахсони санчишгузаронанда ба бартараф намудани зухуроти номатлуб, ҳаҳо дар баҳисобгириим уҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ мусоидат менамоянд.

Аудит ба муқаррар намудани сатҳи на фақат саҳеҳии ахбори ҳисоботи молиявӣ, балки инчунин босамарӣ ва мақсаднокии низоми идоракунӣ дар ҳама зинаҳои тобеияти он, инчунин босамарии дигар низомҳои механизми ҳочагидорӣ субъекти иқтисодӣ нигаронида шудааст. Бо ин зарурати муайян намудани предмети аудит, яъне он чӣ, ки аудит онро дар раванди фаъолияти назоратӣ-аудиторӣ бояд омӯзад (дарк кунад), ба миён меояд. Масъалаи мазкур то ҳол на дар матбуоти даврӣ, на дар китобҳои дарсӣ ва васоити таълимии дигар, инчунин дар асарҳои илмии олимону муҳаққиқон аз ҷиҳати илмӣ пурра таҳқиқ нашудааст. Аз ин рӯ, ҷаҳд менамоем, ки ба ин масъалаи дорои аҳамияти методологӣ ва амалӣ рӯшани андозем.

Адабиёт:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти аудиторӣ”
2. Аренс А., Лоббек Ҷ. Аудит: Пер. с англ.- М.: Финансы и статистика, 2003. - 560 с.
3. Баранов П.П. К вопросу о необходимости формирования научной теории аудита / Вестник НГУЭУ. – 2013 – № 4, с. 84-100
3. Белуха Н.Т. Аудит: учебник. - Киев: “Знания”, КОО, 2000. - 769 с.
4. Бычкова С.М. Доказательства в аудите: монография. М.: Финансы и статистика, 1998. - 176 с.
5. Каримов Б.Ҳ., Каримиён М.Б., Каримиён М.Б. Баҳисобгирии муҳосибӣ. Китоби дарсӣ. / Б.Ҳ. Каримов, М.Б. Каримиён, М.Б. Каримиён. – Душанбе: Ирфон, 2020. – 442 с.
6. Робертсон Дж., Лоуверс Т.Дж. Аудит / пер. с англ. М.: Контакт, 1993. - 496 с.
7. Подольский В.И., Савин А.А. Аудит: учебник. – М.: Издательство Юрайт, 2011. – 605 с.
8. Суйц В.П., Ситникова В.А. Аудит: учебное пособие. –М.: КНОРУС, 2012. – 168 с.
9. Тоҳирова Р.С. Аудит. Китоби дарсӣ. – Душанбе: Ирфон, 2018. – 582 с.

*Бобомуродов П.Х. - муаллими калон,
Бурҳонов М.Н. – магистрант,
Суюнов А.Ю. – магистрант
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон*

ТАСНИФОТИ НАҚШАИ ҲИСОБҲОИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБӢ ТИБҚИ СБҲМ ДАР КОРХОНАҲО

Истифодаи нақшаи ҳисобҳои СБҲМ дар субъектҳои хоҷагидорӣ аҳбори молиявӣ хоҷагидориро фаҳмою мушаххас гардонида, нисбати шинохтани онҳо, баҳодиҳии он ба талаботи иқтисодиёти бозорӣ баланд мегардад. Чунки ҳар як амалиёти хоҷагидорӣ, тағйирёбии он бояд аз назари ҳисобгирӣ дур набояд. Ҳар як моддаи тавозун ва моддаҳои дигаре, ки дар шаклҳои гуногуни ҳисобгирии молиявӣ таҷассум меёбанд, бояд реалӣ буда, сарчашмаю таъйиноти худро дошта бошанд.

Нақшаи ҳисобҳо тибқи меъёрҳои байналхалқӣ, ҳисоботи молиявӣ барои таъмини аҳбори пурраи ҳисобгирии молиявӣ ва фаъолияти хоҷагидорию молиявии субъектҳо пешниҳод карда шудааст.

Нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ тибқи СБҲМ дар корхонаҳои корхонаҳо бо формулаи сохтори ҳисобҳои ростхатта мансуб мебошад. Умуман, сохтори ҳисобҳо якҷанд намуддоранд. Аз ҳама намудҳои паҳнгардида ин нақшаи матритсавӣ ва ростхаттае мебошад, ки дар ҷадвалдида мебароём (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. Нақшаи ҳисобҳои ростхатта дар корхонаҳо

№ п/п	Номи ҳисобҳои ҳисобгирии муҳосибӣ тибқи СБҲМ	Ҳисоби асосӣ	Зерҳисоб
	Дороиҳои гардон		
1.	Воситаҳои пулӣ дар хазина	10100	110-140
2.	Воситаҳои пулӣ дар бонк буда	10200	220-240
3.	Маблағгузориҳои кӯтоҳмуддат	10300	310-400
4.	Ҳисобҳо барои қабул кардан	10400	410-420
5.	Дигар қарзҳои дебиторӣ	10500	510-590

6.	Қарзҳои муассисон оид ба гузориш ба фонди оинномавӣ	10600	-----
7.	Захираҳои молию масолахӣ	10700	710-750
8.	Захираҳои масолахӣ ёрирасон	10800	810-861
9.	Харочотҳои, ки бо тарзи бунакӣ пардохта шудаанд	10900	910-940
	Дороиҳои ғайригардон		
10.	Воситаҳои асосӣ	11000	010-100
11.	Ғункунии фарсудашавӣ	11100	110-460
12.	Маблағгузорӣ ба амволи ғайримоддӣ	11500	510-530
13.	Маблағгузориҳои дарозмуддат	11600	610-840
	Уҳдадориҳо		
14.	Уҳдадориҳои чорӣ	22000	010-410
15.	Уҳдадориҳои дарозмуддат	22600	610-800
	Сармоя		
16.	Сармояи оинномавӣ	33000	010-900
17.	Даромадҳои амалиётӣ	-----	-----
18.	Даромад аз фаъолияти амалиётӣ	44000	010-130
	Харочоти амалиётӣ		
19.	Арзиши аслии маҳсулот ва қору хизматҳои фурӯхташуда	55000	010-600
20.	Даромадҳо ва харочотҳо аз фаъолияти ғайри амалиётӣ	66000	010-300

Сарчашма: Сомонаи расмӣи Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон www.minfin.tj.

Нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ барои ташкили фаъолияти молиявӣ хоҷагидорӣ, дуруст ба роҳ мондану ба ҳуҷҷатгирии ахбор ва коркарди ахбори ҳисобгирӣ аҳамияти аввалиндараҷаро дорад. Бо ёрии нақшаи ҳисобҳо дар субъектҳои хоҷагидорӣ корҳои зерин иҷро карда мешавад:

1. Коркарди мунтазами ахбор, гурӯҳбандӣ ва ҷамъбаस्तкунии он, Ҷоидаи фаъолияти молиявӣ хоҷагидорӣи корхона.

2. Истифодаи методологияи ягона дар хоҷагии халқ

3. Ҷамъбасткунӣ ва ташкили назорати нишондиҳандаҳои фаъолияти хоҷагидорӣ дар асоси истифодаи усулҳои пешқадам ва шаклҳои маъмули ташкили ҳисобгирӣ дар мамлакат.

4. Гирифтани ахборот барои саҳмгузорону маблағгузорон оид ба ҳолати дороиҳо, уҳдадориҳо, сармояи худӣ, даромаду харочотҳои корхона.

5. Ташкили забони ягонаи байналмилалӣ оид ба тартибу низоми ҳисоботи молиявӣ ва нишондиҳандаҳои он.

Бо пешниҳоди Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1.01.2004 сар карда, новобаста ба шакли моликият ҳар як субъекти хоҷагидорӣ бо хоҳиши худ метавонад ҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявиро дар асоси нақшаи нави ҳисобҳои баҳисобгирӣ ташкил кунад [7]. Гузариш ба нақшаи нави ҳисобҳои баҳисобгирӣ тибқи СБҲМ ҳар як субъекти хоҷагидорӣ дар асоси графикаи тасдиқ кардаи Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон иҷро карда мешавад.

Нақшаи нави ҳисобҳои баҳисобгирӣ аз 6 боб иборат мебошад :

Боби 1. Дороиҳо (10 100 – 11 840).

Боби 2. Уҳдадориҳо (22 000 – 22 800).

Боби 3. Сармояи хусусӣ (33 000 – 33 900).

Боби 4. Даромадҳои амалиётӣ (44 000 – 44 130).

Боби 5. Харочотҳои амалиётӣ (55 000 – 55 600).

Боби 6. Даромад ва харочотҳо аз фаъолияти ғайриамалиётӣ (66 000) – 6.

Низоми асосии сифрии кодгузаронии ҳисобҳо инҳо мебошанд:

Бо мақсади муайян кардани категорияи ҳисоб бо коди сифрӣ ба ҳисобҳои зерини ККБ рақамҳои зерин ба сифати сифри якум гузошта шуданд (ҷадвали 2):

Ҷадвали 2. Категорияҳои ҳисобҳои муҳосибӣ.

Якум сифри коди ҳисоб	Категорияи ҳисоб		Гурӯҳи ҳисоб
1	100	Дорой	100-1990
2	200	Уҳдадорӣ	1000-2800
3	300	Сармояи хусусӣ	3000-3900
4	400	Даромад	4000-4100
5	500	Харочот	5000-5600
6	600	Даромаду харочотҳои ғайриамалиётӣ	6000-6300

Сарчашма: Сомонаи расмии Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон www.minfin.tj.

Байни кодҳои сифрии пайдарҳамӣ, ҳисобҳои асосӣ ва счёти амалиётӣ ва навиштаҷотҳо, ҷойҳои ҳоли барои ҳисобҳои истифоданашуда гузошта шудааст. Ин ба он мақсад гузошта шудааст, ки дар оянда бе тағйири сифри коди ҳисобҳои мавҷуда, дохил кардани ҳисобҳои нав имкон пайдо мегардад [7].

Ба мақсади дуруст хондани рамзи ҳисоб, ҳисобҳои навро бо тарзи зерин омӯختан зарур аст:

- ҳисоби доройҳо 1.10.10 (як, даҳ, даҳ) – боби 1, ҳисоби 10, зерҳисоби 10;
- ҳисоби уҳдадорҳо 2.20.10 (ду, бист, даҳ) – боби 2, ҳисоби 20, зерҳисоби 10;
- ҳисоби сармоя 3. 30. 10 (се, сӣ, даҳ) – боби 3, ҳисоби 30, зерҳисоби 10;
- ҳисоби даромад 4.40.10 (чор, чил, даҳ) – боби 4, ҳисоби 40, зерҳисоби 10;
- ҳисоби харочот 5.50.10 (панҷ, панҷоҳ, даҳ) – боби 5, ҳисоби 50, зерҳисоби 10;
- ҳисоби даромаду харочот аз фаъолияти ғайриамалиётӣ 6.60.10 (шаш, шаст, даҳ) – боби 6, ҳисоби 60, зерҳисоби 10 (ба нақшаи нави ҳисобҳои ҳисобгирии муҳосибӣ, ки аз рӯи СБҲМ сохта шудааст.

Дар нақшаи нави ҳисобҳо, чуноне ки дар боло гуфта гузаштем, таснифи ҳисобҳо аз доройҳои муассиса сар карда, бо даромаду харочотҳои фаъолияти ғайриамалиётӣ ба итмом мерасад. Хусусияти истифодаи нақшаи нави ҳисобҳо аз он иборат мебошад, ки мафҳуми бисёр амалиётҳои хоҷагӣ, ки дар шароити имрӯза дар фаъолияти корхонаҳои шакли моликиятҳои гуногун бармеояд, ба мафҳуми ҳисобҳо мувофиқ карда шудаанд [1, с. 187]. Сабаби асосии чунин мувофиқкунӣ инҳо мебошанд:

1. Корхонаҳое, ки ташаккул ёфтаанд, бо иштироки маблағгузарони хориҷӣ фаъолият мекунанд. Омӯзиши фаъолияти молиявӣ хоҷагидорӣ на ба манфиати соҳибмӯлк, балки ба манфиати маблағгузор зарур мебошад. Сармоягузор танҳо бо умед ба фаъолияти ин корхона иштирок мекунанд, ки аз сармояи худ ғолида (дивиденд) гирад. Ба ин мақсад ӯ бояд оиди ахбори молиявӣ хоҷагии корхона шинос бошад.

2. Корхонаҳое ташаккул меёбанд, ки сармоягузори онҳо аз беруни марзи мамлакат мебошад, ё худ дар асоси гирифтани қарзҳои техникӣ ба муваффақият ноил гардидаанд. Дар асоси нишондоди қонунҳои байналхалқии истифодаи қарзҳо хусусан, қарзҳои имтиёздор аз

тарафи маблағгузор – фондҳои ҷаҳонӣ ва дигарҳо дар асоси ҳисоботҳои молиявӣ ва тафтишҳои аудиторӣ гузаронида мешаванд.

3. Ҳамкории муомилоти байналмилалӣ (воридот, содирот), муносибатҳои додугирифти байни корпоратсияҳои байналхалқӣ ва корхонаҳои ҷумхурӣ, умуман бо мақсади нишондодҳои ҳисоботи молиявии корхонаҳои шаффоф, оммафаҳм, ҳолис ва реалӣ бошанд. Чунин ахбор бо ёрии истифодаи ҳисоботи молиявӣ, ки ба меъёрҳои ҷаҳонӣ ҷавобгӯ мебошанд, ба даст оварда мешаванд.

Бо мақсади таҳлили моҳияти қабули нақшаи нави ҳисобҳои баҳисобгирӣ тарзи таснифоти дороиҳои муассисаро, аз он ҷумла, дороиҳои гардонро дар мисоли ин нақшаи ҳисобҳо дида мебароем.

Гурӯҳи аввали ҳисобҳои дороиҳои гардишӣ бо рақами 1.10.00 «Воситаҳои пулии дар ҳазина буда» менигарем.

Гурӯҳи аввали ҳисобҳои «Воситаҳои пулӣ дар ҳазинабуда» ба мақсади ҷамъбаस्तкунии ахбор оид ба ҳолати нақд ва гардиши воситаҳои нақди пулӣ бо арзи миллий ва хориҷӣ ва ҳуҷҷатҳои пулӣ истифода мебаранд.

Дар гурӯҳи ҳисобҳои 11000 пулӣ маблағҳои нақдӣ, ки субъектҳои хоҷагӣ ҳуқуқи ниғадорӣ онҳоро доранд, ба ҳисоб гирифта мешаванд. Мисол, воситаҳои пулие, ки ҳамчун депозит дар ҷевонҳои бонкҳо нигоҳ дошта мешаванд, бояд ҳамчун маблағҳои ҳазинавӣ ба ҳисоб гирифта шаванд.

Дар нақшаи нави ҳисобҳои ҳисобгирӣ барои ҳисобгирии маблағҳои пулӣ дар ҳазина, ҳисобҳои зерин истифода бурда мешаванд.

- 10110 Воситаҳои пулӣ бо арзи миллий;
- 10120 Воситаҳои пулӣ бо арзи хориҷӣ;
- 10130 Ҳуҷҷатҳои пулӣ;
- 10140 Эквивалентҳои пулӣ.

Дар ҳисоби 10110 «Воситаҳои пулӣ бо арзи миллий» воридшавӣ ва хориҷшавии воситаҳои пулӣ танҳо бо арзи миллий ба ҳисоб гирифта мешаванд. Баҳисобгирии арзи миллий бо арзи хориҷа дар як ҳисоб роҳ дода намешаванд. Аз ҳамин сабаб воситаҳои пулӣ бо арзи миллий дар ҳисоби 110 20 ба ҳисоб гирифта мешаванд.

Дар ҳар як давраи ҳисоботӣ бақияи ҳисоби 101 20, бо ифодаи арзи хориҷӣ ба курси БМТ аз нав ҳисоб кардашуда, дар ҳамин рӯз фарқияти курсӣ ба кредити ҳисоби 44070 «Дигар харочотҳои истехсоли» хориҷ карда мешаванд.

Дар нақшаи ҳисобҳои амалкунанда хусусиятҳои ташкилбебию тағйирёбии амволи муассиса, уҳдадориҳо ва сармоя бо назардошти талаботи нақшаи ахбори баҳисобгирӣ ба назар гирифта шудааст. Яке аз камбудии нақшаи амалкунанда, ин набудани синфи ҳисобҳои даромадҳои харочотҳои амалиётӣ (фаъолияти асосии корхона) ва ғайриамалиётӣ (ғайрифурӯш) мебошад. Бояд дар назар дошт, ки солҳои 70 – 80 – уми асри XX олимони иқтисодшинос проф. Ивашкевич В.Б., Гильде Е.А., Палий В.Ф., Наробаев Р., Ёроқов Д.У., Шарифов З.Р., Низомов Ф.Х., Каримов Б.Ҳ. ва дигарон истифодаи нақшаи ҳисобҳои ростхаттаро, ки адади панҷрақама дошт, пешниҳод карда буданд.

Дар мисоли зерин бартарӣ ва камбудии нақшаи ҳисобҳои амалкунанда ва нақшаи ҳисобҳои мутобиқи СБҲМ дар ҷадвали 3 дида мебароем (ҷадвали 3).

Чадвали 3. Бартарӣ ва камбудихоӣ нақшаи ҳисобҳои амалкунанда ва нақшаи ҳисобҳои мутобиқи СБҲМ

Ҳисобҳои амалкунанда	Коди ҳисобҳо	Ҳисобҳои мутобиқи СБҲМ	Коди ҳисобҳо	
			Асосӣ	Зерҳисоб
1. Воситаҳои асосӣ	01 – 09	1. Доройҳо	100	1990
2. Захираҳои истехсоли	10 – 19			
3. Харочотҳои истехсоли	20 – 30	2. Уҳдадорӣҳо	200	2800
4. Маҳсулоти тайёр, молҳо ва фурӯш	37 – 48	3. Сармояи худӣ	300	3900
5. Воситаҳои пулӣ	50 – 58			
6. Ҳисоббаробаркуниҳо	60 – 84			
7. Натиҷаҳои молиявӣ ва истифодаи фоида	80 – 88	4. Даромадҳо	400	4100
8. Сармоя ва захираҳо	85 – 89	5. Харочотҳо	500	5600
9. Қарзҳои бонк ва маблағгузориҳо	90 – 97	6. Даромаду харочотҳои ғайриамалиётӣ	600	6300

Сарчашма: Сономаи расмӣ Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон www.minfin.tj.

Нақшаи ҳисобҳои амалкунанда бештар аз рӯи объектҳои ҳисобгирӣ тартиб дода шудаанд. Нақшаи ҳисобҳои мутобиқи СБҲМ бошад, аз рӯи чараёнҳои гирдгардиши амвол, уҳдадорӣ, сармояи хусусӣ ва натиҷаҳои фаъолияти хоҷагидорӣ тартиб дода шудаанд. Дар нақшаи ҳисобҳои СБҲМ се баробариро дидан мумкин:

- 1) А – У = Сармоя
- 2) У + С = Дорой
- 3) А + С = Уҳдадорӣ

Барои муайян кардани натиҷаҳои молиявӣ аз фаъолияти хоҷагидорӣ чунин формуларо истифода мебарем:

$$Д - X \pm D_{\text{хам}} = \text{фоида ва ё зарар.}$$

Чунин хулоса мебарорем, ки бо ёрии нақшаи ҳисобҳои СБҲМ метавонем дар асоси нишондиҳандаҳои тавозун ҳайат ва ҷойгиршавии амвол, уҳдадорӣҳо, сармояи дохилӣ ва тағйирёбии онҳоро бо нишондоди натиҷаҳои молиявӣ муайян созем.

Омӯзиши адабиёти даврагӣ, дастурамалҳо оид ба ҷорӣ кардани СБҲМ дар Ҷумҳурии Қазоқистон, Қирғизистон, Тоҷикистон, инчунин муассисаҳои иттилоотии ҷумҳурӣ, қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ҷорӣ кардани СБҲМ ва қабули нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ (солҳои 2000, 2004, 2006, 2009), дар раванди тадқиқот натиҷагирӣ карда шуд.

1. Гузариш ба иқтисодиёти бозорӣ ва дохил шудан ба бозори ҷаҳонӣ зарурати таъмини нақшаи ҳисобҳои алоҳида дар корхонаҳо, тибқи СБҲМ барои бештар намудани фаъолият вазифаи муҳими сиёсати иқтисодӣ мешуморем.

2. Таҷрибаҳои аввалини ҷорӣ кардани СБҲМ дар субъектҳои хоҷагидорӣ мамлакат аз он шаҳодат медиҳад, ки дар соҳа ҳоло мутахассисони касбӣ хеле кам буда, рӯз аз рӯз ба онҳо эҳтиёҷ пайдо мешавад.

3. Бо назардошти тезонидани иҷрои қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оиди ҷорабиниҳои иловагӣ доир ба мутобиқ гардонидани меъёрҳои байналмилалӣ ҳисоботи

молиявӣ» дар назди корпоратсияю ширкатҳо, вазоратҳо, алалхусус Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон курсҳои омӯзиши СБҲМ ҷорӣ карда шавад.

4. Омилҳои асосии зарурати пурра гузаштан ба СБҲМ бисёранд. Пеш аз ҳама, ин ба ҷалби сармоя, фаҳмиши ҳолати молиявӣю хоҷагидорӣю субъектҳо, бозоргирии амвол, қобилияти пардохтӣ доштани муассиса ва коғазҳо. Вобаста ба иқтисодӣю корхонаю муассиса пешниҳод менамоем, ки нақшаи ҳисобҳои СБҲМ дар ду вариант – пурра ва одикардасуда, инчунин ҳисоботи молиявӣ ҳам бо ҳамин мазмун тартиб дода шуда, пешниҳод карда шавад.

Хулосаю пешниҳодҳои дар боло овардасуда ҷараёни мавриди ба амал овардани ҳисобҳо тибқи СБҲМ дар корхонаҳо, сифати ахбори субъектҳои хоҷагидорӣю нисбати фаъолияти молиявӣю хоҷагидорӣю баланд мебардоранд.

Адабиёт:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» аз 25.03.2011 № 702

2. Бобиев И.А. Нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ: бартарӣ, камбудӣ ва пешниҳод// Худжанд: Политехнический институт ТТУ им. М.С. Осими// Ношир, 2013- с. 186-189.

3. Бобомуродов П.Х. Стандартҳои байналмилалӣю ҳисоботи молиявӣ - Душанбе, «ЭР-граф» 2012. 216 саҳ.

4. Ойев Н.А., Саидов Р.Н., «Моҳияти ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ мубофиқи СБҲМ дар фаъолияти субъектҳои иқтисодӣ» // Маҷмӯаи мақолаҳои ДМТ, Душанбе, 2014. - 208 с.

5. Каримов Б.Ҳ., Қаюмова Ф.А., Бобиев И.А. «Стандартҳои байналмилалӣю ҳисоботи молиявӣ»/ Душанбе, 2014. - 400с.

6. Каримов Н.Я., Нақшаи ҳисобҳо ва амалиётҳои муҳосибӣ. Дастури методӣ. Раҳматов Б.Қ. Душанбе, ДМИТ 2016. – 318 с.

7. Соมนาи расмӣю Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон [www. minfin.tj](http://www.minfin.tj).

*Раҷабов Т.Б. – н.и.и., дотсент,
Давлатзода М.Х. - н.и.и., дотсент
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

МАСЪАЛАҲОИ МУОСИРИ БАҲИСОБГИРИИ ИДОРАКУНӢ ДАР ФАЪОЛИЯТИ ХОҶАГИДОРИИ КОРХОНА

Дар шароити ҷаҳонишавӣю иқтисодиёт, масъалаи таъмин намудани рақобатпазирии фаъолияти корхонаҳо торафт муҳим шуда истодааст. Ғайр аз он, яке аз масъалаҳои муҳими таъмини рақобатпазирӣ дар шароити иқтисодиёти тағйирёбанда ин мутобиқат намудани низоми баҳисобгирӣ бухгалтерӣ, ҳисоботи молиявӣ ва назорати он ба стандартҳои байналмилалӣ мебошад. Барои ҳалли масъалаҳои бунёдии механизмҳои идоракунӣю иқтисодиёти бозорӣ гузаронидани ислоҳоти низоми баҳисобгирии идоракунӣ аҳамияти хоса дорад.

Зарурияти газаронидани таҳқиқоти назариявӣ дар соҳаи баҳисобгирӣ дар шароити рушди муносибатҳои бозорӣ талаботи нав барои баҳодиҳӣю объектҳои баҳисобгирӣ тибқи принципҳои стандартҳои байналмилалӣю ҳисоботи молиявӣ ва аудит муайян карда мешавад.

Рушди муносибатҳои бозоргонӣ дар ҷумҳурӣ ва пайдоиши шумораи зиёди ташкилотҳои ғайридавлатӣ (тиҷоратӣ) ватанӣ ва хориҷӣ барои баҳисобгирии муҳосибӣ масъалаи навро пеш овард. Яке аз онҳо пешниҳоди иттилоот ба менечерҳо барои қабули қарорҳои идоракунии мебошад. Дар робита ба ин, зарурати ташкили як низоми дохилии иттилоот - баҳисобгирии идоракунии ба миён омадааст, ки принципҳои асосии он ба назари мо, инҳоянд: баҳисобгирии самтҳои идоракунии; дастгирии системаи муайян кардани саҳми ҳар як корхона дар даромади ҳолиси ғоизӣ; принципҳои тақсими хароҷот бо истифодаи усулҳои таҳлили функционалӣ; баҳисобгирии ба идоракунии арзиши сармоя ва маҳсулоти таъиншуда; баҳисобгирии таҳлили тақсими сармоя; баҳисобгирии хавфҳо [2, с.23].

Ҳар як корхона бояд мустақилона қарор қабул кунад, ки баҳисобгирии идоракуниро пеш барад ё не. Ҳамин тавр, ҷорӣ кардани баҳисобгирии идоракунии танҳо дар ширкатҳои калон ва миёна самаранок ва аз ҷиҳати иқтисодӣ асоснок хоҳад буд. Барои корхонаҳои хурд, арзиши иттилооти идоракунии дар бисёр ҳолатҳо аҳамияти камтарро доро хоҳад буд ва аз ин рӯ онҳо метавонанд аз маълумоти баҳисобгирии ғайрӣ истифода баранд.

Имрӯз дар соҳаи идоракунии ду масъалаҳои асосӣ мавҷуданд, яке хароҷот ва дигаре натиҷаҳои молиявии корхона мебошанд. Аввалан, дар шароити иқтисоди бозорӣ дар назди идоракунидагонии корхонаҳо нақши назарияи олимони ватанӣ ва таҷрибаи ҷамъшудаи онҳо оиди ҳалли масъалаҳои нави ба вучуд омада меистад. Дуюм, ташкили системаҳои нави ғайрианъанавӣ барои қабули иттилоот дар бораи хароҷот, истифодаи усулҳои нави арзишмуайянкунӣ ва нархгузорӣ, зерҳисобҳои натиҷаҳои молиявӣ, инчунин усулҳои назорат, таҳлил ва дар ин асос қабули қарорҳои идоракунии мебошад.

Баҳисобгирии идоракунии дар аксари корхонаҳо бурда намешавад ё он қадар тараққӣ накардааст. Асосан инро бо набудани заминаи ягонаи методологӣ, тавсияҳои методӣ оид ба ташкили баҳисобгирии идоракунии дар баъзе бахшҳои иқтисодии ватанӣ, инчунин давраи ташаккул ва рушди он дар таҷрибаи ватанӣ метавон шарҳ дод. Дар айни замон корхонаҳо, ки дар муҳити рақобат ғайрифаъолият мекунанд ва барои пеш бурдани фаъолияти худ мубориза мекунанд ба низоми муассири баҳисобгирии идоракунии эҳтиёҷ доранд [1, с.34].

Аз ин рӯ, масъалаи таҷрибаи он дар амал аҳамияти хоса дорад ва аввалан зарурати омӯзиши амиқи иқтисодӣ, моҳият ва мундариҷаи баҳисобгирии идоракунии ва пояҳои назариявии онро ба вучуд оваранд. Имрӯзҳо, менечерҳои корхона на ҳама вақт нақши баҳисобгирии идоракунии, мақсад ва вазифаҳои баҳисобгирии идоракуниро дарк мекунанд.

Баҳисобгирии идоракунии ҳамчун падидаи иҷтимоию иқтисодӣ доимо ташаккул меёбад: функсияҳои васеъ шуда истодаанд, маҷмӯи вазифаҳо, ки ӯ ҳал мекунанд, меафзояд ва усулҳои истифодааш гуногунранг мешаванд.

Ташкили низоми баҳисобгирии идоракунии дар корхона аз ташкили маҷмӯи қоидаҳои расмикунонидашуда иборат аст, ки ба роҳбарони сатҳҳои гуногун, зерсохторҳо бо гирифтани иттилоот аз манбаъҳои дохилӣ ва беруна барои қабули қарорҳои саривақтӣ ва самаранокиро дар доираи салоҳияти худ таъмин менамояд.

Шиносоӣ бо амалияи хоҷагидорӣ бисёр корхонаҳо нишон медиҳад, ки сабаби асосии ҳолати бавучудномада ин номувофиқии сохтор, усул ва шаклҳои идоракунии истеҳсолот ба шароити нави хоҷагидорӣ мебошад, роҳбарон набояд мустақилона қарорҳоро оид ба таъмини самаранокии истеҳсолот, коркард ва ғайрӯши маҳсулоти он дар бозор қабул кунанд (дар мавриди дастрас набудани иттилооти зерсохторҳо). Аз ин лиҳоз, газаронидани ислоҳоти иқтисодӣ на танҳо ба коркарди беасоси стратегияи иқтисодӣ дар маҷмӯъ, балки ҷузъҳои таркибии он аз ҷумла идоракунии истеҳсолот вобаста ба шароити нав асос

мегузорад. Дар чунин шароит зарур аст, ки қисматҳои таркибии корхонаҳо мавриди омӯзиши дубора коркард қарор дода шавад, зеро корхонаро зарур меояд, ки стратегияи идоракунии худро ба шароити нави хоҷагидорӣ мувофиқ намояд [3, с.245].

Ин мушкилот бо механизми ташкилии идоракунии истеҳсолот ҷудонопазир аст. Зери фаҳмиши идоракунии ва чараҳои хоҷагидорӣ маъмурият бо мақсади зиёд кардани фоида бо роҳи баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот, беҳтар кардани сифати маҳсулот ва дар ин замина рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии коллективи кормандон таъсир расонад. Идоракунанда ҳангоми таҳияи вазифаҳои мушаххас, қабули қарорҳои оптималӣ ва ташкили назорат, танзими ғаврий ва баҳои натиҷаи ғаврияти худ қаноатманд бошад.

Баҳисобгирии бухгалтерӣ мағзи марказии иттилооти иқтисодӣ дар корхонаҳо мебошад ва ҳиссаи асосии ҳама натиҷаҳои иқтисодиро ишғол мекунад, ки муносибати мушаххас ба паҳлӯҳои заифии ғаврияти корхонаро дошта ва тавачҷӯҳи доимии мутахассисонро талаб мекунад. Маҳз дар системаи баҳисобгирии бухгалтерӣ манфиатҳои иқтисодии давлат ва корхона, истеҳсолкунанда ва харидор, корфармо ва коргар, содиркунанда ва воридкунанда, ҳадафҳо ва оқибатҳои раванди истеҳсолӣ ва ғайра зоҳир карда мешаванд.

Аз ин лиҳоз, баҳисобгирии бухгалтерӣ метавонад ҳадафи стратегияи сиёсати иқтисодии кишвар ҳисобида шавад.

Бинобар ин барои боз ҳам беҳтар гардонидани сиёсати иқтисодии кишвар барои мо зарур аст, ки роҳҳои муайян кардани имконият ва вазъи иқтисодии корхонаҳои ватаниро дар робита бо иқтисодии корхонаҳои кишварҳои гуногун, ки бо муносибатҳои бозорӣ рушдбанда мебошанд, ҷустуҷӯ намоём.

Гузариш ба муносибатҳои бозорӣ таҳлили танқидӣ ва азнав баҳодиҳии ғаврияти иқтисодӣ, аз ҷумла ташкил ва усулҳои баҳисобгирии бухгалтерӣ дар алоқаманди бо корхонаҳои саноатӣ талаб мекунад. Идоракунии самарабахши истеҳсолот яке аз омилҳои муҳим ва асосии ғаврияти корхона дар муҳити нави хоҷагидорӣ мебошад. Аз ин рӯ, фаҳмидан зарур аст, ки воқеияти азнавсозии корхонаҳо дар суръат бахшидани механизми нави идоракунии корхонаҳои истеҳсолӣ мебошад.

Маълумоти ғаврий-истеҳсолӣ ҳисоботи ғавриро дар бораи миқдор ва сифати маҳсулот, иқтидори истеҳсолии воҳидҳои зерсохторӣ, шикоятҳои муштариён ва ғайра дар бар мегирад. Ин маълумот пеш аз ҳама ба ҳалли мушкилоти техникаи истеҳсолот ва беҳтар кардани сифати маҳсулот нигаронида шудааст. Иттилооти таҳлилий-молиявӣ ҳисоботро дар бораи харочот, даромаднокии истеҳсолот ва дороиҳои корхонаи мазкур дар бар мегирад [2, с.127].

Иттилооти таҳлилий-молиявӣ мисли маълумоти ғаврий-истеҳсолӣ он қадар муҳим нест, зеро охири манбаест, ки қаблан ҷамъоварӣ ва ба менечер супорида мешавад.

Вазифаи асосӣ дар назди тартибдиҳандаи ҳисоботҳо (муҳосибон, иқтисоддонҳо) дар он аст, ки ҳисоботҳои пешниҳодкардаи онҳо алоқамандии нишондиҳандаҳои истеҳсолӣ ва молиявӣ мебошанд [1].

Вазифаи тавлиди иттилоот дар сатҳи воҳидҳои истеҳсолӣ аз муайян кардани мушкилиҳои пайдоиши онҳо ва назорати чараҳои истеҳсолӣ иборат аст. Ҳадафи асосӣ мусоидат дар зудтар бартараф намудани мушкилот, беҳтар кардани мунтазами натиҷаҳои истеҳсолӣ ва молиявӣ мебошад.

Иттилооти асосии таҳлилий-молиявӣ дар системаи баҳисобгирии истеҳсолӣ, ки барои идоракунандаи корхона заруранд, фойданокии маҳсулоти истеҳсолшаванда мебошанд.

Ҳангоми гузаштан ба муносибатҳои бозорӣ барои менечерҳо иттилооти дақиқ зарур буда, дар асоси он имконпазир мегардад, ки ба натиҷаҳои ғаврияти молиявӣ хоҷагии

корхона ва вазъи молиявӣ-истеҳсолӣ баҳо диҳанд. Маълумоте, ки имкони шиносоии роҳбарон бо омилҳои манфӣ ва мусбатро фароҳам меорад ва метавонад барои рафъи камбудии ҷойдошта ва муттаҳид сохтани муваффақият кӯмак кунад - ин иттилоот аҳамияти стратегӣ дорад.

Ин ба интихоби дар асоси иттилооти гирифташудаи вариантҳои оптималии идоракунии корхона дар давраи дарозмуддат мебошад. Чунин иттилоот барои қабули қарорҳои идоракунии зарур аст, ки инҳоянд:

- ❖ асосноккунии таъминоти захираҳои моддӣ;
- ❖ мувофиқи мақсад будани содирот;
- ❖ самаранокии истеҳсоли маҳсулоти нав;
- ❖ самаранокии тағирот дар доираи молҳо ва ғайра.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ дар назди баҳисобгирии истеҳсолӣ масъалаи таъмини роҳбари корхона бо иттилооти ғаврӣ, таҳлилий, гузашта, ҳозира ва оянда меистад. Роҳбари корхона бояд ҳарҷоти истеҳсолиро назорат кунад, ӯ набояд оиди муқоисаи ҳарҷоти пешакӣ бо натиҷаҳои интизорравандаи молиявӣ қарор қабул кунад.

Яке аз норасоии асосии баҳисобгирии истеҳсолӣ пеш аз баҳисобгирии идоракунии дар он аст, ки масъулият барои ҳамаи намудҳои захираҳои истеҳсолӣ дар тамоми марҳилаҳои гирдгардиши воситаҳо бидуни истисно: ҳангоми истеҳсол ё муомилот ба зиммаи касе гузошта нашудааст. Дар кишварҳои пешрафта ташкили ин намуди баҳисобгирӣ, яъне баҳисобгирии соҳаҳои ғаврият дар сатҳи зарурӣ тадбиқ гардидааст. Ҳангоми ташкили баҳисобгирӣ агар бухгалтер ба истеҳсолот наздиктар бошад ва иттилоот ҳамон қадар таҳлилий мегардад.

Аз ин рӯ, вазифаҳои баҳисобгирии идоракуниро метавон дар самтҳои зерин гурӯҳбандӣ кард:

- ❖ ба роҳбарони ҳама сатҳҳои идоракунии пешниҳод намудани иттилоот, ки барои банақшагирии ҷорӣ, назорат ва қабули қарорҳои амалиётӣ заруранд;
- ❖ ташаккули иттилоот, ки ҳамчун воситаи робитаи дохилӣ байни сатҳи идоракунии ва воҳидҳои гуногуни сохтори ҳамон сатҳ хидмат мекунад;
- ❖ назорати ғаврӣ ва арзёбии натиҷаҳои шӯъбаҳои дохилии корхона барои ноил шудан ба ҳадафҳои муайян;
- ❖ банақшагирии дарозмуддат ва ҳамохангсозии рушди корхона дар оянда дар асоси таҳлил ва баҳодихии натиҷаҳои воқеии ғаврият.

Дар асоси гуфтаҳои боло, мо метавонем хулоса барорем, ки баҳисобгирии идоракунии системаи дохилии иттилоотӣ мебошад, ки барои қабули қарорҳои идоракунии иттилооти заруриро фароҳам меорад. Вазифаҳои ин система, пеш аз ҳама, ҳисоб кардани арзиши корҳо ва хизматрасониҳо (баҳисобгирии истеҳсолӣ), банақшагирӣ (бучетгузорӣ), ҳисобҳои таҳлилий ва дар натиҷа пешниҳоди ҳисоботи идоракуниро дар бар мегиранд.

Адабиёт:

1. Низомов С. Ф., Мирзоалиев А. А., Раҳимов С. Х. Баҳисобгирии идоракунии. Китоби дарсӣ-Душанбе, Ирфон, 2017. -323 с.
2. Управленческий учет и анализ с практическими примерами: учебное пособие/ Л.В. Попова, В.А. Константинов, И.А. Маслова, Е.Ю. Степанова - М: Дело и сервис, 2006
3. Ковалев В. В. Финансовый анализ: Управление капиталом. Выбор инвестиций. Анализ отчетности / В.В. Ковалев. - 2-е изд., перер. и доп., - М.: Финансы и статистика, 2000. - 510 с.

АСОСҲОИ ИНСТИТУТСИОНАЛИИ СТАНДАРТҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ АУДИТ ДАР БАХШИ ДАВЛАТӢ

Ба ҳамагон маълум аст, ки стандартҳои байналмилалӣ аудит дар бахши давлатӣ чун бахши хусусӣ масъулияти аудиторро дар самти ба ҳисоб гирифтани қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар рафти аудити ҳисоботи молиявӣ муқаррар менамоянд.

Бояд қайд намуд, ки қонунҳо ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар қисмати эътиборнокиашон ба ҳисоботи молиявӣ байни худ тавофут дошта, талаботҳои қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ки риояи он аз тарафи ташкилотҳо зарур аст, заминаи меъёрии ҳуқуқӣ барои ҳисоботҳои молиявӣ ба ҳисоб мераванд.

Дар амалияи фаъолияти муассисаҳо меъёрҳои як қатор қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрий-ҳуқуқӣ ба ҳисоботҳои молиявӣ эътибори бевосита дошта, ифода ёфтани ҳаҷми маблағҳо ва дарчи тамоми дигар ҳолатҳои молиявиро дар ҳисоботҳои молиявӣ муайян менамоянд. Меъёрҳои қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ талаботҳои дигарро дар самтҳои гуногун, аз қабилӣ тартиби пешбурди фаъолияти хоҷагидорӣ муқаррар намуда, аз ҷониби роҳбарияти субъект дар ҳамин самт дастрасӣ гардида, ба ҳисоботҳои молиявӣ даҳолат намекунанд [3, с. 57].

Тибқи муқаррароти амалкунанда фаъолияти як қатор ташкилотҳо, аз ҷумла бонкҳо, корхонаҳои саноатӣ бо қонунҳои алоҳида ба танзим дароварда шуда, дар фаъолияти қисми дигари онҳо меъёрҳои қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ татбиқ карда мешавад, ки масъалаҳои умумии фаъолияти онҳоро ба танзим мебароранд.

Риояи нагардидани талаботи қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба оқибатҳои муайян, ба монанди таъин намудани ҷаримаҳо, баҳсҳо ва дигар ҳолатҳо оварда мерасонад, ки ҷой доштани чунин ҳолатҳо ба ҳисоботи молиявӣ субъектҳо таъсири ҷиддӣ расонида метавонад.

Роҳбари ваколатдори ташкилот барои таъмини пешбурди фаъолият дар доираи муқаррароти қонунгузорӣ ва дар маҷмӯъ санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, инчунин таъмини риояи он вобаста ба ифода ёфтани ҳаҷми маблағҳо ва тамоми дигар ҳолатҳои молиявӣ дар ҳисоботи молиявӣ масъул мебошад [1, с. 123].

Ба роҳбарӣ гирифтани талаботи стандартҳои байналмилалӣ аудит ба аудитор дар самти ошкор намудани таҳрифгарӣҳои ҷиддӣ дар ҳисоботи молиявӣ, ки дар натиҷаи риояи нагардидани қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрий-ҳуқуқӣ ба миён омадааст, имконият фароҳам меорад. Бо назардошти ин ҳолат, интизор намеравад, ки аз ҷониби аудитор тамоми ҳолатҳои риояи нагардидани меъёрҳои қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ошкор, пешгирӣ ва аз байн бурда мешаванд. Аз ин рӯ, барои пешгирӣ ва ё аз байн бурдани тамоми ҳолатҳои риояи нагардидани меъёрҳои қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ аудитор масъулият надорад.

Дар асоси меъёрҳои амалкунанда аудитор барои пайдо намудани боварии қатъӣ вобаста ба ҷой надоштани таҳрифгарӣҳои ҷиддӣ дар ҳисоботҳои молиявӣ, ки дар натиҷаи сохтакорӣ ва дигар иштибоҳҳо ба миён омадааст, масъул набуда, зимни амалӣ намудани аудити ҳисоботи молиявӣ заминаи меъёрий-ҳуқуқӣ татбиқшавандаро ба инобат мегирад.

Бо сабаби мавҷуд будани маҳдудиятҳои ҷудоинопазири аудит ва бо вучуди банақшагирии дахлдор ва амалӣ намудани аудит тибқи меъёрҳои стандартҳои байналмилалӣ аудит, хавфи ногузирии ҷой доштани баъзе аз таҳрифгарӣҳои ҷиддӣ дар ҳисоботҳои молиявӣ ва ошкор нашудани он боқӣ мемонад [2, с. 114].

Таҷриба нишон медиҳад, ки эҳтимолияти таъсиррасонии маҳдудиятҳои ҷудоинопазир ба қобилияти аудитор дар самти ошкор намудани таҳрифгарӣҳои ҷиддӣ бо сабабҳои зерин афзун мегардад:

а) амал намудани як қатор қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ки фаъолияти амалиётҳои ташкилотҳоро ба таври пурра ба танзим дароварда, одатан меъёрҳои он ба ҳолати ҳисоботи молиявӣ таъсири ҷиддӣ надошта, бинобар ин зимни омода гардидани ҳисоботи молиявӣ ба инобат гирифта намешаванд;

б) бар хилофи меъёрҳои қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ ҷой доштани амалҳои, ки барои руйпӯш намудани қоидавайронкуниҳо, ба монанди маслиҳати ҷиноӣ, сохтакорӣ ҳуҷҷатҳо, барқасдона инъикос накардани амалиётҳо дар ҳисоботҳо, амалҳои роҳбарияти ташкилотҳо оиди мадди назар намудани воситаҳои назорат ва таҳрифгарӣҳои қасдонаи ҳолатҳои воқеӣ равона гардида, ба аудитор пешниҳод карда шудааст;

в) ба доираи ваколатҳои ҳуқуқӣ дахл доштани баррасии амалҳои, ки ҳолати воқеии риоя нагардидани меъёрҳои қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқиро тасдиқ менамояд.

Хулоса, ҳар қадар ки амалиётҳои молиявӣ дар ҳисоботҳо ифодаёфта берун аз доираи меъёрҳои қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ амалӣ шуда бошад, ҳамон қадар эҳтимолияти ошкор кардани ҳолатҳои риоя нагардидани талаботҳо кам мегардад.

Бо назардошти меъёрҳои стандартҳои байналмилалӣ аудит уҳдадорӣҳои аудитор вобаста ба риоя намудани муқаррароти ду гуруҳи гуногуни қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ ҷудо карда шудааст:

1. Муқаррароти қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ки меъёрҳои он дар самти муайян намудани ифода ёфтани ҳаҷми маблағҳо ва тамоми дигар ҳолатҳои молиявӣ дар ҳисоботи молиявӣ ифодашуда таъсири бевосита дорад. Ба чунин гурӯҳи қонунҳо ва санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ қонунгузорӣҳои андоз, таъмини нафақа ва ғ. мисол шуда метавонад;

2. Дигар қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, ки ба ҳолатҳои зикршуда таъсири бевосита надошта, риояи меъёрҳои он ба ҷанбаҳои амалиётҳои тичоратӣ, қобилияти идома додани фаъолият ва ё пешгирӣ намудани ҷаримабандӣҳои ҷиддӣ мусоидат менамоянд, масалан, риоя намудани шартҳои иҷозатномадиҳӣ, талаботҳо вобаста ба доштани қобилияти адои қарз, ҳифзи табиат ва ғ. Бовучуди он риоя нагардидани он ба ҳисоботи молиявӣ метавонад таъсири ҷиддӣ дошта бошад.

Меъёрҳои стандартҳои байналмилалӣ аудит дар баҳши давлатӣ талаботҳоеро пешниҳод менамояд, ки амалӣ намудани ҷорабиниҳои аудиторӣ бо мақсади ба даст овардани ақидаи аудиторӣ вобаста ба ҳисоботи молиявӣ, метавонад диққати аудиторро ба ҳолатҳои ошкор кардан ва ё эҳтимолияти риоя нагардидани меъёрҳои қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ҷалб намояд ва аудитор доимо бояд барои ба миён омадани чунин ҳолатҳо омода бошад.

Бо мақсади ошкор намудани ҳолатҳои риоя нагардидани меъёрҳои қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ки ба ҳисоботи молиявӣ таъсири бевосита расонида метавонад, ба аудитор лозим аст, то ҷорабиниҳои аудитори зеринро амалӣ намояд: а) вобаста ба риоя нагардидани меъёрҳои қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ аз ҷониби роҳбарияти субъект ва шахсони дорои ваколати роҳбарӣ дархостҳо пешниҳод намояд; б) мукотибахоро бо

мақомотҳои дахлдори иҷозатномадиҳӣ ва дигар мақомотҳои идоракунӣ мавриди санҷиш қарор диҳад.

Бояд қайд намуд, ки дар рафти аудит доир ба андешидани дигар чорабиниҳои аудиторӣ, ки амалӣ намудани он ба ошкор кардани ҳолатҳои риоя нагардидани қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ мусоидат карда метавонад, аудитор ҳамеша бояд омода бошад. Аудитор бо мақсади ба даст овардани маълумот ба роҳбарияти субъект ва шахсони дорои ваколати роҳбарӣ дар бораи пешниҳод намудани маълумоти хаттӣ вобаста ба ҳолатҳои воқеии риоя нагардидани меъёрҳои қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ки таъсири он зимни омода намудани ҳисоботи молиявӣ бояд ба инобат гирифта шавад, метавонад дархост пешниҳод намояд.

Дар сурати тахмин намудани мавҷудияти ҳолати риоя нагардидани меъёрҳои қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ба аудитор зарур аст, ки ҳолати мазкурро бо роҳбарияти субъект ва шахсони дорои ваколати роҳбарӣ муҳокима намояд [2, с. 83].

Дар ҳолати аз ҷониби роҳбарияти субъект ва шахсони дорои ваколати роҳбарӣ пешниҳод нашудани маълумотҳои дахлдор, ки ҳолати риоя нагардидани меъёрҳои қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқиро тасдиқ менамояд, инчунин ба миён омадани ақида дар бораи таъсири ҷиддӣ доштани ҳолати риоя нагардидан ба ҳисоботи молиявӣ, аудитор метавонад зарурати гирифтани маслиҳати ҳуқуқиро баррасӣ намояд. Аммо дар сурати ғайриимкон будани дастрасии маълумотҳои дахлдор оид ба эҳтимолияти ҳолатҳои риоя нагардидани меъёрҳои қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, аз ҷониби аудитор таъсири мавҷуд набудани далелҳои кофӣ ва эътимодноки аудиторӣ ба натиҷаи ҳисобот (хулоса)-и аудиторӣ баррасӣ карда мешавад.

Аз ҷониби аудитор оқибатҳои риоя нагардидани қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ аз нуқтаи назари дигар ҷанбаҳои аудит, аз ҷумла арзёбии хавфҳо ва эътимоднокии маълумотҳои пешниҳоднамудаи роҳбарияти ташкилот арзёбӣ карда шуда, вобаста ба ин ҳолатҳо чораҳои дахлдор бояд андешида шавад.

Ба истиснои ҳолатҳое, ки тамоми шахсони дорои ваколатҳои роҳбарикунандаи ташкилот бинобар иҷрои вазифаҳои худ оид ба ҳолатҳои ошкоршуда ва ё эҳтимолияти риоя нагардидани талаботҳои огоҳӣ пайдо намудаанд, дар дигар ҳолатҳо вобаста ба ҳолатҳои ошкор кардан ва ё эҳтимолияти риоя нагардидани меъёрҳои қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии муҳим шахсони зикргардида бояд хабардор карда шаванд.

Тибқи муқаррароти стандартҳои байналмилалӣ аудит дар бахши давлатӣ дар сурати бевосита даст доштани роҳбарияти субъект ва шахсони дорои ваколати роҳбарӣ дар ҳолатҳои риоя нагардидани меъёрҳои қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ба аудитор зарур аст, ки оиди ҳолати ҷойдошта ба мақоми болоии ташкилот хабар диҳад. Дар мавриди мавҷуд набудани мақоми болоии ташкилот ва ё аудитор гумон барад, ки маълумотҳои пешниҳоднамудаи ӯ ба инобат гирифта намешавад ё ин ки шахси баррасикунанда сазовори боварӣ нест, ҷиҳати ҳуқуқии масъалаи мазкур бояд мавриди баррасӣ қарор дода шавад.

Ҳамчун қоида дар сурати эҷод намудани монеаҳо аз ҷониби роҳбарияти субъект ва шахсони дорои ваколати роҳбарӣ барои ба даст овардани далелҳои кофӣ ва эътимодноки аудиторӣ дар самти ҷой доштани ҳолатҳои риоя нагардидани меъёрҳои қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ба аудитор зарур аст, ки андешаи худро бо шарҳи он баён намояд ва ё бинобар маҳдуд будани миқёси аудит тибқи меъёрҳои стандартҳои байналмилалӣ аудит дар бахши давлатӣ аз изҳори ақида даст кашад.

Аммо дар сурати муайян намудани ҳолати даст надоштани роҳбарияти субъект ва шахсони дорои ваколати роҳбарӣ ва бинобар ҷой доштани маҳдудиятҳо, ки барои муайян намудани ҳолати риоя нагардидан мусоидат намудааст, тибқи меъёрҳои стандартҳои байналмилалии аудит дар бахши давлатӣ зарурати арзёбии таъсири ин ҳолатҳо ба ҳисобот (хулоса)-и аудиторӣ ба миён меояд.

Дар сурати ошкор шудан ва ё эҳтимолияти риоя нагардидани меъёрҳои қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба аудитор зарур аст, ки масъалаи пешниҳоди маводҳоро ба мақомотҳои идоракунӣ ва ё ҳифзи ҳуқуқ дар ин хусус баррасӣ намояд.

Аудиторро зарур аст, ки маълумотҳои дахлдорро вобаста ба ҳолатҳои ошкор кардан ва ё эҳтимолияти риоя нагардидани меъёрҳои қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, инчунин натиҷаҳои муҳокимарониҳо бо роҳбарияти субъект ва шахсони дорои ваколати роҳбарӣ, мақомотҳои идоракунӣ ва ҳифзи ҳуқуқ дар ҳуҷҷатҳои аудиторӣ дарҷ намояд.

Стандартҳои байналмилалии аудитро дар бахши давлатӣ муҳим мешуморем, агар онҳо дурусӣ ва ҳаққонияти аудити молиявӣ ва самаранокиро таъмин карда тавонан. Вобаста ба ҳолати ҷойдошта мо чунин мешуморем, ки стандартҳои байналмилалии аудит дар бахши давлатӣ санҷиши сатҳи касбиро таъмин мекунанд, агар дар мавриди истифодаи онҳо нуқтаҳои зерин ба инобат гирифта шаванд:

- риояи қоидаҳои аз ҷониби мақомоти олии назорати молиявӣ пешниҳодшуда;
- мунтазам такмил додани донишу малакаи аудиторони бахши давлатӣ;
- риояи талаботи Дастурамали истифодабарии стандартҳои байналмилалии аудит дар бахши давлатӣ;

- риояи принципҳои истифодабарии стандартҳои байналмилалии аудит.

Ҳамчун хулоса метавон гуфт, ки бо мақсади ошкор ва бартараф намудани ҳолатҳои риоя нагардидани меъёрҳои қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, муассисаҳои бахши давлатиро зарур аст, то татбиқи чорабиниҳои зеринро таъмин намоянд:

- омӯзиши (мониторинг)-и талаботҳои қонунгузорӣ ва таъмини амалӣ намудани чорабиниҳои амалиётӣ дар доираи ин талаботҳо;

- ташкил ва пешбурди фаъолияти дахлдори низоми назорати дохилӣ;

- таҳияи Кодекси одоб ва риояи меъёрҳои он;

- фаҳмондадиҳии меъёрҳои Кодекси одоб ба ҳайати кормандон;

- омӯзиши (мониторинг)-и риояи меъёрҳои Кодекси одоб ва татбиқи чораҳои интизомӣ нисбати кормандоне, ки ин меъёрҳоро риоя накардаанд;

- ҷалби мушовирон оид ба масъалаҳои ҳуқуқӣ чихати расонидани ёрӣ дар самти омӯзиши (мониторинг)-и талаботҳои қонунгузорӣ.

Адабиёт:

1. Контроль в финансово-бюджетной сфере: науч.-практ. пособие / под ред. И. И. Кучерова и Н. А. Поветкина. М.: 2016. - 320 с.

2. Попова С.В. Международные стандарты аудита. Учебное пособие. – изд. с изм. – М: Экономика. 2015.– 165с.

3. Шинкарева О.В. Государственный и муниципальный финансовый контроль: международные стандарты ИНТОСАИ // Финансы. 2017. № 8. С. 56-60.

НАҚШИ АУДИТИ САМАРАНОКӢ ДАР ИДОРАКУНИИ МОЛИЯИ ДАВЛАТӢ

Самаранокӣи раванди идоракунии молияи давлатӣ аз чорабиниҳои санҷишӣ-назоратӣ ва сатҳи татбиқи онҳо вобастагӣ дорад. Дар дилхоҳ мамлакати ҷаҳон аз болои дуруст ва самаранок истифодабарии воситаҳои давлатӣ ниҳодҳои дахлдор фаъолият менамоянд. Масалан дар ИМА ин ниҳод раёсати Асосии назоратии Конгрес зери роҳбарии назоратчии Генералӣ, дар Британияи Кабир шӯрои миллии ревизорон зери роҳбарии ревизори асосӣ, дар Канада назоратчии Генералӣ, дар Ҷопон раёсати назоратӣ-ревизионӣ, дар Ҳиндустон Комитети парламенти ҳисоботи давлатӣ, дар Финландия панҷ ревизори давлатӣ, дар Фаронса ва Венгрия Палатаи ҳисоб амал менамоянд [3, с. 13].

Мақсади аудити самаранокӣ аз муайян кардани самаранокӣи иқтисодӣ, маҳсулноки ва самаранокӣи истифодаи захираҳои давлатӣ иборат мебошад, ё ин ки мақсади аудити самаранокӣ дар таъмини сифатан беҳтар намудани чараҳои идоракунии захираҳои давлатӣ дар асоси пешниҳоди маълумоти пурра, саҳеҳ ва беғаразона оид ба фаъолияти ташкилотҳое, ки ба раванди бучет ҷалб гардидаанд, дида мешавад [1, с. 2].

Ба сифати маълумотҳои омӯхташаванда дар аудити самаранокӣ ҳуҷҷатҳои инъикоскунандаи натиҷаҳои фаъолият оиди ташаккул ва истифодаи воситаҳои давлатӣ баромад менамоянд.

Дар аудити самаранокӣ ба сифати қоидаҳои санҷишӣ-назоратӣ таҳлили ташкили қор, таҳлили муқоисавӣ, таҳияи меъёрҳои дахлдори баҳодихӣ, пурсишҳо, мусоҳибаҳо баромад мекунанд.

Ба ақидаи мо, аудити самаранокӣ бояд вазифаҳои зеринро иҷро намояд:

- санҷиши фаъолияти ташкилоти назоратшаванда ва муайян намудани сабабҳои ғайрисамаранок истифода бурдани маблағҳои бучетӣ аз тарафи гирандагони онҳо;
- ҷустуҷӯи таҳлилий ва муайян намудани алоқамандии сабабу натиҷаҳои қори мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ ва ҳулосаҳои он;
- ташаккули таркибӣ, муайян намудани тавсияҳо барои беҳтар кардани самаранокӣи фаъолияти ташкилотҳои санҷидашаванда;
- ба мақомоти қонунгузор додани имконияти баҳодихӣ ба натиҷанокӣи қабули қарорҳо оид ба танзими раванди бучетӣ;
- таъмини мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ бо маълумот ва тавсияҳо оид ба баланд бардоштани самаранокӣи истифодабарии захираҳо.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади истифодаи дуруст, мақсаднок ва самаранокӣи воситаҳои бучетӣ мақомотҳои зиёде фаъолият менамоянд. Аммо мақомоте, ки дар соҳаи назорати молиявӣ мақоми олиро дорад, Палатаи ҳисоб мебошад. Бояд қайд кард, ки зарурати мукамалгардонии идоракунии молияи давлатӣ афзоиши бучети давлатӣ ва маблағгузори соҳаҳои бахши бучетию давлатӣ мебошад.

Моҳияти аудити самаранокӣро дар идоракунии молияи давлатӣ дар ҳамон сурат мусбӣ шуморидан мумкин аст, агар чорабиниҳои санҷишӣ – назоратӣ воқеӣ ва қорҳои таҳлилию ташхисиро бо пуррагӣ фаро гирифта тавонанд. Чунин меҳисобем, ки рафти таҳлилҳо ва ташхисҳои гузаронидашаванда ва натиҷаҳои онҳо бояд бо принсипи воқеият таъя намоянд.

Аудити самаранокӣ ҳамчун қисмати муҳими назорати молиявӣ ба омӯзиши ҷиҳатҳои қонунӣ, мақсаднокӣ ва эътимоднокии амалиётҳои хоҷагидорӣ дар асоси маълумоти баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ бо роҳи муқоиса намудани онҳо бо санадҳои меъёрӣ, инчунин баҳо додани ҳолати воқеии объектҳои назоратшаванда нигаронида шудааст, ки дар самаранок идора намудани молияи давлатӣ нақши калидӣ дорад.

Бояд қайд кард, ки дилхоҳ ҷорабиниҳои назоратии аудити самаранокӣ барои иҷрои саривақтии вазифаҳо ва уҳдадорихои дар назди шахсони масъули назоратшаванда дар ҳоле мусоидат менамоянд, ки агар ҷорабиниҳои назоратии амалишаванда таъсиррасон бошанд.

Аудити самаранокӣ дар ҳамон сурат метавонад барои идоракунии молияи давлатӣ мусоидат намояд, агар ҷорабиниҳои назоратӣ омӯзиши ва баҳодихии нуқтаҳои зеринро дарбар гиранд: назорати иҷрои қонунгузори амалкунандаи соҳа; омӯзиши мавҷудияти қарорҳои муассиса оид ба мақсаднок истифода намудани воситаҳои бучетӣ, ки аз санадҳои меъёрӣ – ҳуқуқӣ сарчашма мегиранд; ошкор кардани ҳолати истифодабарии воситаҳои бучетӣ; муайян кардани истифодаи иқтисодии маблағҳои бучетӣ; мусоидат намудан ба муакамалгардонии назорати самаранок истифодабарии воситаҳои бучетӣ.

Оид ба муакамалгардонии механизми аудити самаранокӣ пешниҳод менамоем, ки бояд ба таври зарурӣ ҳама унсурҳои низоми назорати молиявӣ фаъол буда, омӯзиши чунин самтҳоро ба роҳ монанд: омӯзиши қонунии амалиётҳои хоҷагидорай; омӯзиши мақсаднокии амалиётҳои хоҷагидорай; баҳодихии эътимоднокии амалиётҳои хоҷагидорай; баҳо додани амалиётҳои хоҷагидорӣ дар асоси маълумоти баҳисобгирӣ ва ҳисоботӣ; дида баромадани амалиёти хоҷагидорӣ дар мувофиқа бо санадҳои меъёрӣ – ҳуқуқии соҳа; баҳодихии ҳолати воқеии объектҳои назоратшаванда ва ғ.

Яке аз талаботҳои, ки барои дар сатҳи баланди касбӣ иҷро шудани назорати молиявиро таъмин менамояд, риояи принципи *новобастагӣ* мебошад. Яъне аудитори Палатаи ҳисоб ва ё дигар мақомоти марбута дар рафти санҷиш ҳамчун мутахассиси мустақил ва аз ҷиҳати молиявӣ новобаста ба объекти санҷидашаванда муносибат намояд.

Пешниҳод менамоем, ки роҳи актуалии гирифтани сади роҳи истифодаи ғайрисамаранокӣ воситаҳои бучетӣ – ин устувор гардонидани назорати пешакии аз тарафи Палатаи ҳисоб гузаронидашаванда мебошад. Бо ин гуфтаҳо қайд карданем, ки кормандони ин ниҳод дар рафти омӯзиши лоиҳаи бучет нишондиҳандаҳои қисми даромад ва хароҷоти онро аз нуқтаи назари дурустӣ, мақсаднокӣ ва эътимодноқӣ баҳо диҳанд. Яъне пеш аз он, ки ба ин ё он соҳа маблағҳо ҷудо шаванд, асоснокии моддаҳои хароҷотро сахҳ таҳлил кардан лозим меояд. Чунин мешуморем, ки агар ҷорабиниҳои назоратии аудити самаранокӣ дар вақти омӯзиши лоиҳаи бучет ҳамчун назорати пешакӣ самаранок набошад, онгоҳ дар натиҷаи гузаронидани назорати баъдина, ки татбиқи сиёсати молиявии давлатиро ташкил менамояд, истифодаи ғайрисамаранокӣ воситаҳоро ошкор карда наметавонад.

Масъалаи ташкил ва гузаронидани аудити самаранокӣ агар як муаммо бошад, таъсиррасон будани он муаммои дигар аст. Аз таҳлили рақамҳои ҳисоботҳои Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон бар меояд, ки ҳамасола дар натиҷаи санҷишҳои ин ниҳоди давлатӣ норасоӣҳо дар самти истифодаи ғайрисамаранокӣ моликияти давлатӣ ҳамчун зарари молиявӣ ошкор карда мешаванд, ки сол то сол майли афзоишбӣ доранд. Бинобарин чунин шуморидан мумкин аст, ки натиҷаи санҷишҳои Палатаи ҳисоб аз як тараф ошкор намудани истифодаи ғайрисамаранокӣ воситаҳои бучетиро ифода намуда, аз тарафи дигар афзоиши сатҳи коррупсияро дар сохторҳои давлатӣ дар назар дорад. Аз ин хотир чунин мешуморем, ки назорати молиявии аз болои маблағҳои бучетӣ равонашуда на он қадар таъсиррасон ба

назар мерасанд. Бояд тазакурр дод, ки чорабиниҳои назоратӣ бояд таъсиррасон бошанд. Гап сари истифодаи механизми таъсиррасонии назорат аз тарафи ниҳодҳои назораткунанда меравад. Барои исботи ин гуфтаҳо баъзе аз рақамҳоро аз ҳисоботи Палатаи ҳисоб дида мебароем.

Таҳлили муқоисавии натиҷаи санчишҳои Палатаи ҳисоб

Соли 2016			Соли 2017			Соли 2018			Соли 2019 (9-моҳа)		
Санчишҳо (адад)	Зарари молиявӣ млн.сомонӣ	Зарари молиявӣ нисбат ба бучет, %	Санчишҳо (адад)	Зарари молиявӣ млн.сомонӣ	Зарари молиявӣ нисбат ба бучет, %	Санчишҳо (адад)	Зарари молиявӣ млн.сомонӣ	Зарари молиявӣ нисбат ба бучет, %	Санчишҳо (адад)	Зарари молиявӣ млн.сомонӣ	Зарари молиявӣ нисбат ба бучет, %
530	223,9	1,2	349	171,4	0,7	338	396,2	1,6	217	102,5	0,4

Сарчашма: Сомонаи расмии Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон: www.sai.tj , Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон.- Душанбе: 2019.- 422 с. ва ҳисоби муаллифон

Аз таҳлили гузаронидашуда маълум мегардад, ки аудити самаранокӣ дар объектҳои давлатию бучетӣ, алалхусус чорабиниҳои назоратӣ аз болои муносибатҳои идоракунии молияи давлатӣ на он қадар қаноатбахш мебошад. Новобаста аз афзоиши маросимҳои санчишӣ зарари молиявӣ дар солҳои таҳлилшуда тамоюли зиёдшавӣ дорад, ки ин ҳолат ноустувор будани аудити самаранокиро нишон медиҳад.

Ба ақидаи мо аудити самаранокии Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон барои дуруст идоракунии молияи давлатӣ мусоидат менамояд, агар ҳолатҳои зерин ба инобат гирифта шаванд:

- аудити самаранокӣ бояд дар заминаи меъёрҳои амалкунандаи Қонуни Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон, Дастурамал оиди тартиби гузаронидани санчишҳои аудиторӣ Палатаи ҳисоб ба роҳ монда шавад;

- чорабиниҳои аудити самаранокӣ устувор гардонидани низоми назорати молияи давлатиро барои давраҳои дарозмуддат таъмин намояд;

- истифодаи васеи таҷрибаи мамлакатҳои пешрафта дар ташкил ва гузаронидани санчишҳои аудиторӣ;

- коркард ва мукамал намудани методологияи аудити самаранокӣ дар шароити афзоиши ҳиссаи воситаҳои давлатӣ дар муассисаҳои давлатию бучетӣ;

- мувофиқати натиҷаҳо аз рафти санчишҳои ҷорӣ ба натиҷаҳои ниҳоии ба дастомада.

Хулоса, аудити самаранокӣ бояд барои мукамал гардонидани механизми идоракунии молияи давлатӣ мусоидат намояд. Санадҳои меъёрӣ – ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи назорати молиявӣ мукамал буда, муаммоҳои ба миён омадаро метавонанд ҳаллу ҷалб намояд. Аммо нуқсонҳои асосӣ, ки барои таъсиррасон будани назорати молиявӣ монеа эҷод менамояд, ин риоя нагардидани баъзе аз принципҳои ва тартиботи санадҳои меъёрӣ – ҳуқуқии дар фаъолияти мақомотҳои назораткунанда ҷойдошта мебошад.

Дар охир қайд карданием, ки барои устувор гардонидани идоракунии молияи давлатӣ аудити самаранокӣ бояд дар заминаи методикаи мукамал ба роҳ монда шавад. Ба ақидаи мо амали фаъоли унсурҳои аудити самаранокӣ дар низоми назорати молиявӣ метавонанд барои мукамалгардонии идораи молияи давлатӣ мусоидат намоянд.

Адабиёт:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон.- ш. Душанбе, 28 июни соли 2011, № 749.- <http://mmk.tj>
2. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон.- Душанбе: 2019.- 486 с.
3. Саунин А.Н. Аудит эффективности использования государственных средств: Учебное пособие.-М.: Издательство Московского университета, 2015. -336с.
4. Сомонаи расмии Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон: www.sai.tj

*Бобомуродов П.Х. – унвонҷӯ,
Саидмусаламзода А.Ш. – магистрант,
Сафаров Ҳ.Н. – магистрант
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон*

МАСЪАЛАҲОИ БАҲИСОБГИРӢ ВА ҲИСОБОТИ МОЛИЯВӢ ДАР ХОЧАГИҲОИ ДЕҲҚОНӢ (ФЕРМЕРӢ)

Ташкили баҳисобгирӣ ва ҳисоботи молиявӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) айни замон ниҳоят муҳим мебошанд, зеро хусусияти шакли идоракунии мазкур, номуайянии вазъи ҳуқуқи ин субъектҳо интихоби шаклҳо ва усулҳои пешбурди баҳисобгирии муҳосибиро душвор мегардонад, ки ба андозаи муайян аз масшави истеҳсолот ва намуди фаъолият вобастагӣ дорад. Дар зери мафҳуми ҳисобот дар шакли умумӣ низоми нишондиҳандаҳои чамъбасти фаҳмида мешавад, ки шароит ва натиҷаҳои фаъолияти корхонаро дар давраи гузашта тавсиф мекунад.

Баҳисобгирӣ ва ҳисобот дар хоҷагии деҳқонӣ тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон Дар бораи хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ) чунин бурда мешавад:

1. Хоҷагии деҳқонӣ натиҷаҳои корашро ҳатман ба ҳисоб мегирад.
2. Хоҷагиҳои деҳқонӣ ва ассотсиатсияи онҳо ўҳдадоранд тартиби коргузорӣ ва низоми ҳисоботи муҳосибиро риоя намуда, дар бораи фаъолияти худ ба мақомоти маҳаллии омори давлатӣ ва дигар мақомоте, ки қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян кардааст, ҳисобот диҳанд [7].

Хусусиятҳои баҳисобгирии дороиҳои биологӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ аз рӯи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ тибқи СБҲМ бурда мешаванд. Ҳисоби 10750 «Маҳсулоти хоҷагии кишлоқ аз дороиҳои биологӣ» барои баҳисобгирии маҳсулоти хоҷагии кишлоқ аз дороиҳои биологӣ чамъоварӣ шуда, ки ба субъект тааллуқ доранд чӣ барои фурӯш ва чӣ барои коркарди минбаъда таъин гардидаанд, муқаррар шудааст.

Захирае, ки дар натиҷаи коркарди маҳсулоти хоҷагии кишлоқ ба даст омадааст, мувофиқи СБҲМ (IAS) 41 «Хоҷагии кишлоқ» маҳсули коркард аст, на маҳсулоти кишоварзие, ки аз дороиҳои биологӣ чамъоварӣ шудаанд. Стандарти мазкур барои ҳисобгирии маҳсулоти кишоварзӣ (яъне маҳсулоте, ки аз дороиҳои биологӣ ҳосил шудаанд) танҳо дар вақти ба даст овардани (чамъоварӣ) онҳо истифода бурда мешавад. Барои

баҳисобгирии минбаъдаи онҳо СБҲМ - 2 «Захираҳо» ё дигар стандарти қобили истеъмол истифода мегардад.

Ҳангоми эътирофи аввала маҳсулоти кишоварзии аз дороиҳои биологӣ чамъоварӣ шуда дар баҳисобгирӣ бо арзиши асли инъикос мегардад, ки мувофиқи СБҲМ - 41 «Ҳоҷагии кишлоқ» ҳамчун арзиши одилонаи маҳсулоти кишоварзии чамъоварӣ шуда дар замони чамъоварии он бо тарӣи хароҷоти пешбинишудаи фурӯш муайян карда мешавад.

Ҳангоми эътирофи аввалаи маҳсулоти кишоварзии аз дороиҳои биологӣ истеъмолшаванда чамъоварӣ шуда, мукотиботи зерини ҳисобҳо имконпазир аст: дар дебети ҳисоби 10750 «Маҳсулоти ҳоҷагии кишлоқ аз дороиҳои биологӣ» арзиши маҳсулоти кишоварзӣ аз рӯи бузургии арзиши одилонаи он дар замони чамъоварӣ бо тарви хароҷоти фурӯши бо роҳи ҳисобкунӣ муайян (маълум) дар мукотибот бо ҳисоби 44120 «Даромад аз чамъоварии маҳсулоти кишоварзӣ» инъикос мегарданд. Дар ин ҳолат арзиши тавозунии дорои истеъмолшавандаи биологӣ аз кредити ҳисоби 11400 «Дороиҳои биологӣ» дар мукотибот бо ҳисоби 44130 «Ҷоида (зарар) аз тағйирёбии арзиши одилонаи дороиҳои биологӣ» бароварда мешавад [9].

Ҳангоми эътирофи аввалаи маҳсулоти кишоварзии аз дороиҳои биологӣ маҳсуловар чамъоварӣ шуда, дар дебети ҳисоби 10750 «Маҳсулоти ҳоҷагии кишлоқ аз дороиҳои биологӣ» арзиши маҳсулоти кишоварзӣ аз рӯи бузургии арзиши одилонаи он дар замони чамъоварӣ бо тарӣи хароҷоти фурӯши бо роҳи ҳисобкунӣ муайян шуда, дар мукотибот бо ҳисоби 44120 «Даромад аз чамъоварии маҳсулоти кишоварзӣ» инъикос мегардад.

Баъд аз эътирофи аввалаи маҳсулоти ҳоҷагии халқ баҳисобгирии минбаъдаи он бо тартиби муқарраргардида барои баҳисобгирии захираҳо мувофиқи талаботи СБҲМ - 2 «Захираҳо» бурда мешавад ва хусусан:

1. Агар маҳсулоти кишоварзӣ барои коркарди минбаъда таъин гардида бошад, баҳисобгирии минбаъдаи он бо тартиби муқарраргардида барои баҳисобгирии захираҳо, ки дар ҳисоби 10720 «Ашёи хом ва маводҳо» инъикос мегарданд, бурда мешавад. Арзиши маҳсулоти кишоварзии дар истеҳсолот истифодашуда дар ин ҳол аз кредити ҳисоби 10750 ба дебети ҳисоби 10730 «Истеҳсолоти нотаҷом», ки дар он, дар навбати худ, ҳамаи хароҷоти бо коркард алоқаманд чамъ мешаванд, гузаронида мешавад. Арзиши маҳсулоти кишоварзии истифодашуда метавонад бо формулаҳои гуногун муайян шавад: FIFO, арзиши миёна (арзиши миёна баркашида) ё усули айниятдихӣ (идентификатсионӣ).

2. Агар маҳсулоти кишоварзӣ барои фурӯш таъин гардида бошад, баҳисобгирии минбаъдаи он бо тартиби муқарраршуда барои баҳисобгирии захираҳо, ки дар дебети ҳисоби 10710 «Молҳо» инъикос мегарданд, бурда мешавад. Арзиши баҳисобгирии маҳсулоти фурӯхташуда аз кредити ҳисоби 10750 ба дебети ҳисоби 55000 «Арзиши аслии захираҳои фурӯхташуда, кор ва хизматҳо» гузаронида мешавад. Арзиши маҳсулоти кишоварзии фурӯхташуда низ метавонад бо формулаҳои гуногун муайян шавад: ФИФО, арзиши миёна (арзиши миёна баркашида) ё усули айниятдихӣ. Дар ин ҳолат даромад аз фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ дар кредити ҳисоби 44010 «Даромад аз фурӯш» инъикос мегардад.

Баъд аз эътирофи аввалаи арзиши захираҳои маҳсулоти кишоварзӣ, пастшавии нарх (усентнеренка), инчунин дилхоҳ талафот мувофиқи СБҲМ (IAS) 2 «Захираҳо» ба ҳисоб гирифта мешаванд.

СБҲМ (IAS) 41 "Ҳоҷагии кишлоқ" барои ҳисобгирии объектҳои зерин дар ҳолате, ки агар онҳо бо фаъолияти кишоварзӣ алоқаманд бошанд, истифода бурда шавад:

- дороиҳои биологӣ;

- маҳсулоти кишоварзӣ дар вақти ғунучини он; ва
- субсидияҳои давлатӣ.

Фаъолияти кишоварзӣ - мэъмурияи шаклдигаркунии биологии дорониҳои биологӣ бо мақсади фурӯши онҳо, бадастории маҳсулоти кишоварзӣ ё истеҳсоли дорониҳои биологии иловагӣ, ки аз ҷониби корхона амалӣ карда мешавад.

Низоми соҳибкории хурд, ки низоми соддакардашудаи андозсупорӣ, баҳисобгирӣ ва ҳисоботро тағбиқ намекунад ва ўҳдадор нестанд, ки аудити мустақили дурустии ҳисоботи молиявӣ гузаронанд, ҳангоми мавҷуд набудани маълумоти дахлдор метавонанд шакли 3.4, 5 -ро ҳамчун як қисми ҳисоботи солона пешниҳод накунад.

Таҷриба нишон дод, ки шаклҳои намунавӣ барои баъзе ташкилотҳои соҳавӣ аз рӯи нишондиҳандаҳои додашуда аз ҳад зиёд, дар қисми дигар бошад нокифоя буданд. Аз ин рӯ, ҳоло ба корхонаҳо ҳуқуқ дода шудааст, мустақилона шакли ҳисоботи молиявии берунаро дар асоси намунаҳои тасдиқшуда [11] ва бо назардошти талаботи умум муқарраршуда, таҳия кунанд.

Барои корхонаҳои хоҷагии қишлоқ мутобиқи модаи 8 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» аз 25 марти соли 2011 №702 ва банди 1 Нақшаи чорабиниҳо доир ба амалигардонии барномаи ислоҳоти баҳисобгирии муҳосибӣ мутобиқи Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ барои солҳои 2010-2014, ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 майи соли 2010, № 231 «Дар бораи чораҳои иловагӣ оид ба амалигардонии Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» тасдиқ карда шудааст:

- шакли № 5-АПК «Шумора ва маоши кормандони корхонаҳои (ташкилотҳои) хоҷагии қишлоқ»;
- шакли № 6-АПК «Нишондиҳандаҳои асосӣ»;
- шакли № 7-АПК «Фурӯши маҳсулот»;
- шакли № 8-АПК «Ҳарочот ба истеҳсолоти асосӣ»;
- шакли № 9-АПК «Истеҳсол ва арзиши аслии маҳсулоти зироаткорӣ»;
- шакли № 13-АПК «Истеҳсол ва арзиши аслии маҳсулоти чорводорӣ»;
- шакли № 15-АПК «Мавҷудияти чорво»;
- шакли № 16-АПК «Тавозуни маҳсулоти биологӣ»;
- шакли № 17-АПК «Ҳаракати мошинҳои асосии кишоварзӣ ва таҷҳизот».

Тартиби пур кардани шакли варақаҳо дар Дастурамал, ки бо фармоиши Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз «27»майи соли 2011 № 42 тасдиқ шудааст, шарҳ дода шудааст.

Барои ҳисобот дар 9 моҳ шакли махсуси № 8-СХ «Ҳисобот дар бораи натиҷаҳои интизории фаъолияти молиявӣ хоҷагии ташкилоти кишоварзӣ» тасдиқ карда шудааст.

Тавре ки Н.А. Климцов қайд мекунад, [5, с. 56], шаклҳои махсуси ҳисоботи молиявии солоноро корхонаҳои хоҷагии қишлоқ таҳия мекунад, ба истиснои хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ).

Таркиб, мундариҷа, муҳлат ва тартиби таҳия ва пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ ва дигар ҳисоботҳои хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) аз ҷониби мақомоти давлатӣ тибқи қонунгузориҳои амалкунанда муайян карда мешаванд.

Айни замон, ҳисоботи молиявии хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ҳамчун ҳисобот дар бораи натиҷаҳои молиявӣ хоҷагидорӣ пешниҳод шудааст (шакли № 5-КХ), ки ба мақомоти андоз бо мақсади андоз аз ғоида аз фурӯши маҳсулоти ғайрикишоварзӣ ва дигар

хизматрасониҳо пешниҳод карда мешавад. Ведомост нишондиҳандаҳои зеринро дар бар мегирад:

- даромади хочагии хонагӣ - даромад аз фурӯши маҳсулот, аз ҷумла маҳсулоти кишоварзӣ, маҳсулоти коркард, ки аз ҷониби кор анҷом дода мешавад, хизматҳои расонидашуда, даромадҳои дигар (аз фурӯши воситаҳои асосӣ, қоғазҳои қиматнок, дивидендҳо, фоизҳо аз саҳмияҳо, амонатҳо ва ғайра);

- дигар даромадҳо (маблағҳои қарзгирифта, дотатсияҳо аз буҷет ва фондҳои ғайрибуҷетӣ, ҷуброни суғурта, саҳмҳои ройгон, хайрияҳо);

- дар таркиби хароҷот ба истехсолот ва фурӯши маҳсулот (кор, хизматрасонӣ) (сармоягузориҳои пулӣ ва ғайра);

- натиҷаи молиявӣ (фоида ва зарар) аз истехсолот ва фурӯши маҳсулот (кор, хизматрасонӣ), аз ҷумла аз ғайрикишоварзӣ [4, с. 26-27].

Ҳисоботи хочагии деҳқонӣ (фермерӣ) дар асоси маълумоти баҳисобгирӣ, ки бо ҳуҷҷатҳои аввалия тасдиқ шудааст, тартиб дода мешавад. Онро сардори хочагӣ ва муҳосиб (агар бошад), ки барои дурустии он тибқи қонун масъуланд, имзо мегузоранд.

Номгуи нишондиҳандаҳои (ба истиснои ҳисоботи берунӣ) баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи дохилӣ, ки сирри тижоратино ташкил медиҳанд, аз тарафи роҳбари корхона муайян карда мешавад.

Масъалаи ҳисоботи молиявии хочагиҳои деҳқонӣ камтар омӯхта шудааст ва бинобар ин бениҳоят муҳим аст. Баъзан мақомоти андоз аз хочагиҳо талаб мекунанд, ки оид ба андозаи барои шахсони ҳуқуқӣ пешбинишуда ҳисобот диҳанд, ки ба назар ғайриқонунӣ ҳисобида мешаванд.

Ҳамзамон, тағирёбии ҳолати ҳуқуқи хочагиҳо, ба назари мо, бояд дар шакли ҳисоботи молиявии ҷорӣ инъикос карда шавад.

Чӣ тавре ки В.В. Киселёв одилона қайд намудааст то ба имрӯз шаклҳои махсуси ҳисоботи муҳосибии хочагиҳои деҳқонӣ - шахсони ҳуқуқӣ таҳия ва тасдиқ карда нашудааст, шаклҳои баҳисобгирии қаблан истифодашуда мувофиқа карда нашудаанд. Ба қарздиҳанда инчунин метавонад, барои мониторинги қарз ҳисоботҳои даврӣ зарур шавад; бо ин сабаб ҳисобот бояд пурра ва саривақтӣ бошад [6].

Ба давлат ҳуқуқи назорати ғайриқонунӣ хочагиҳои деҳқонӣ дар соҳаи идоракунии замин, ҳифзи меҳнат, ҳифзи сӯхтор, мубориза бар зидди касалиҳои ҳайвонот, касалиҳои растанӣ ва ҳашароти зараррасон, риояи қонунҳо оид ба ҳифзи табиат ва пардохтҳои андоз дода мешавад. Хочагии деҳқонӣ ҳисоботи пешбинишудаи мақомоти омили давлатиро пешниҳод менамояд ва барои дурустии он масъул аст. Аз хочагиҳои деҳқонӣ талаб кардани ҳисоботе, ки қонунгузорӣ муқаррар накардааст, манъ аст [12].

Шаклҳои ҳисоботи оморӣ ва дастурҳо оид ба пур кардани онҳо аз ҷониби Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия ва тасдиқ карда мешаванд. Низоми ягонаи нишондиҳандаҳои ҳисоботӣ имкон медиҳад, ки ҳулосаҳои ҳисоботӣ дар соҳаҳои алоҳида, минтақаҳои иқтисодӣ, ҷумҳуриҳо ва тамоми хочагии кишлоқ тартиб дода шавад.

Аксари иқтисоддонҳо [1] барои хочагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) пур намудани чадвали тавозуниро (сметаи захираҳои мавҷуда ва манбаъҳои ташаккули онҳо) ҳамчун шакли асосии ҳисобот ҳатмӣ мешуморанд. Тартибдиҳии чадвали тавозуни хочагӣ бояд ба тавозуне, ки хочагиҳои кишлоқ ва дигар корхонаҳо истифода мекунанд, мувофиқат кунад. Аммо, дар байни онҳо баъзе фарқиятҳо мавҷуданд. Яқум, бинобар сабаби истифодаи шумораи ками ҳисобҳои кулӣ зарур нест, ки бахши дорой ва ўҳдадори тавозун инъикос шавад. Дуюм, ҳар

як ҳисоби куллӣ, ки дар хоҷагиҳои деҳқонӣ истифода мешаванд, дар тавозуни дар моддаҳои алоҳида сабт мешаванд. Дар чунин ҳолат моддаҳои тавозун бояд аз рӯи дараҷаи афзоишбандаи бозорӣ ҷобачо гузошта шаванд. Талаботи тартибдиҳии ҳисобот дар шакли тавозуни соддакардашуда, ба назари мо танҳо дар муносибат ба хоҷагиҳои деҳқоние, ки шахси ҳуқуқӣ ба ҳисоб мераванд, салоҳият дорад.

Ба сифати шакли ҳисобот баъзе муаллифон пешниҳод мекунанд, ки эълומияи даромад ва хароҷоти хоҷагиҳои деҳқонӣ, ки дар асои китоби даромад ва хароҷот пур карда мешавад, истифода бурда шавад [9]. Эълумия ба ғайр аз нишондиҳандаҳои шакли № 5-КХ маълумот дар бораи даромади маҷмӯӣ (фарқият байни даромад ва хароҷот), ҳисоби андоз дар бучет ва баровардан аз фондҳои ғайрибучавӣ, дар бораи даромади соф (даромади маҷмӯӣ тарҳи андозҳо), дар бораи кишоварзӣ аз даромади соф ҳиссачудокунӣ ба фондҳои ғуншаванда ва истеъсоли хоҷагии деҳқониро дорад.

Ба ақидаи мо, шакли ягонаи ҳисобот, дар шакли Ведомости натиҷаҳои молиявӣ ё эълумия дар бораи даромадҳо, барои хоҷагидорон ва истифодабарандагони ҳисоботи молиявӣ барои таҳлили вазъи молиявии хоҷагӣ, муайян кардани қобилияти пардохтпазирӣ ва устувории молиявии он, кофӣ нест.

Ҳамин тариқ, аз таҳлилу омӯзиши заминаҳои назариявӣ амалии баҳисобгирӣ ва таҳияи ҳисоботи молиявӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки барои ҳалли масъалаҳои хоҷагиҳои мазкур ба эътибор гирифтани чунин нуктаҳо зарур мебошанд:

1. Хоҷагиҳои деҳқонии навъи як оилавӣ метавонанд баҳисобгирии муҳосибиро дар асоси Китоби баҳисобгирии даромад ва хароҷот бо намунаи соддакардашуда (бидуни инъикоси дукарата) пеш баранд.

2. Хоҷагиҳои фермерӣ ва хоҷагиҳои кишоварзии шарикӣ ва кооперативҳо бо истеҳсоли маҳсулоти сермаҳсули кишоварзӣ бояд пешбурди баҳисобгирии муҳосибии худро дар асоси феҳристҳои тавсияшуда тибқи низоми баҳисобгирии дукарата таъмин наоянд.

3. Онҳоро зарур аст, ки ҳангоми таҳияи ҳисоботи молиявӣ аз Дастурамал оид ба тартиби таҳия намудани шаклҳои ҳисоботи молиявӣ, (мутобиқи СБҲМ) ки Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 майи соли 2011 № 42 таҳия гардидааст, истифода баранд.

Адабиёт:

1. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;
2. Бухгалтерский учет для фермерского хозяйства. 1С: Предприятие 7.7: Описание типовой конфигурации (редакция 1).- М.: 1С, 2000
3. Дастурамал оид ба таҳияи намунаи шаклҳои ҳисоботи молиявӣ тибқи Стандартҳои байналмилалӣ ва миллӣ аз 27 майи соли 2012 №42
4. Дупак В.Я. Производственный потенциал и продовольственные ресурсы АПК Подмоскovie // Экономика с.-х. и перераб. предприятий.- 2000.- № 6.- С. 9-11; № 7,-С. 26-27
5. Киселев В.В. О порядке ведения бухгалтерского учета в крестьянском (фермерском) хозяйстве (юридическом лице) // Бух. учет: прил.- 2000.- № 4.- С. 55-56
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» аз 25 март соли 2011 №702
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ)” аз 19 майи соли 2009, № 526

8. Матигина Е. Какие платить налоги // Новый садовод и фермер. - 1999. - № 5,- С. 46-47
9. Международные стандарты финансовой отчетности, том 2 с МСФО (IAS) 28 по МСФО (IAS) 41 МСФО (IFRS) 1 по МСФО (IFRS) 7 - Душанбе, Минфин РТ, 2009 – 323 с.
10. Подгорбунских П.Е., Светлакова Н.А., Зорин Г.Т. Организация фермерского производства: Учеб. пособие.- Пермь: Пермский СХИ, 1992
11. Сомонаи расмии вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон
12. Тафсир ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хочагии деҳконӣ (фермерӣ)» аз 15 марти соли 2016 таҳти №1289

*Ганиев У.Ф. – асистент,
Нусратуллои Х. – магистрант
Таджикский национальный университет*

АНАЛИЗ ФИНАНСОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УСЛОВИЯХ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ

В условиях рыночной экономики предприятия вынуждены непрерывно доказывать свою привлекательность, в том числе и с точки зрения инвестирования средств и партнёрства. Вот почему все большее значение приобретает полнота и достоверность оценки реального положения предприятия, в том числе его имущества, средств, а самое главное долгосрочных перспектив развития.

Основная цель оценки эффективности, деятельности, предприятия это, принятие не просто оптимальных, но и обоснованных управленческих решений.

В системе национальной экономики, когда усилилась конкуренция предприятий на финансовых рынках в вопросе привлечения инвестиций, а условиях мирового финансового кризиса объективно возросло значение финансового анализа, позволяющего сравнивать инвестиционную привлекательность различных экономических субъектов. Как отмечает ученый экономист А.Л. Бурцев важнейшую роль в оценке финансового состояния предприятия играет диагностика и прогнозирование его финансовой устойчивости [1]. Поэтому стратегические цели организации должны совпадать с целями проведения финансового анализа.

Основным результатом проведения анализа финансовой устойчивости конкретного хозяйствующего субъекта является предоставление всем заинтересованным пользователям отчетности (например, таким как учредители и работники, поставщики и покупатели, кредиторы и инвесторы государство и другие контрагенты внутренней и внешней среды деятельности фирмы) необходимой информации, в том числе и об уровне эффективности деятельности предприятия, перспективах его как инвестиционного, так и финансового развития.

Финансовая устойчивость представляет собой весьма содержательную экономическую категорию, которая охватывает все стороны деятельности предприятия. Таким образом, можно сказать, что финансовый анализ является системой поддержки принятия решений топ-менеджмента.

Совокупность методов анализа и прогнозирования финансовой устойчивости организации можно разделить на три группы: логико-экономический; экономико-математический и прочий инструментарий.

Использование данных методов позволяет получить не только искомый результат в процессе работы с собранными данными, но и количественную и/или качественную ретроспективную (перспективную) оценку финансовой устойчивости объекта анализа.

Проводя анализ работ отечественных и зарубежных авторов можно сделать вывод о том, что наиболее распространенные методы и приемы экономического анализа, используемые при диагностике финансовой устойчивости организации, можно классифицировать следующим образом:

1. Логические методы обработки информации:

а) эвристические (логические приемы изучения явлений, например: оценочный метод – использование мнения независимого эксперта при анализе финансового положения организации; наиболее распространенными методами являются оценочный метод и оценочно-поисковые методы),

в) статистические (методы средних и относительных величин, аналитические таблицы, метод группировок, графические методы и сравнительный анализ);

2. Экономико-математические методы:

а) экономико-математическое моделирование (детерминированный (функциональные методы) и стохастический (экономические методы) факторный анализ позволяют выявить все возможные зависимости и закономерности на основе имеющихся данных);

в) анализ коэффициентов;

с) оптимизационное решение экономических задач (теория игр, линейное и нелинейное программирование, исследование операций, методы теории массового обслуживания) ;

д) матричные методы (используются вместе с различными другими методами и приемами экономического анализа и служат, главным образом, для формирования и представления исходных данных в удобном для расчетов и анализа виде, например, матрица данных);

3. Другие диалектические методы и приемы анализа

а) выявление и расчет резервов повышения эффективности деятельности экономического субъекта,

в) функционально-стоимостный анализ (способ выявления резервов сокращения затрат, который основывается на поиске более дешевых способов выполнения главных функций),

с) выявление «узких мест» и «ведущих звеньев» (разделение различных центров ответственности хозяйственной деятельности по степени влияния на результативность и перспективы развития в целом),

д) маржинальный анализ,

е) SWOT - анализ (выявление внутренних сильных и слабых сторон предприятия, а также внешних возможностей и угроз, и установление связей между ними).

В литературах источниках можно встретить достаточно большое разнообразие методов и приемов анализа и прогнозирования финансовой устойчивости предприятия.

В классических методиках анализа финансовой устойчивости наибольшее распространение получили логические методы обработки информации и экономико-математические методы в части анализа коэффициентов. Тем не менее, в последних научных работах все чаще можно встретить использование оптимизационного решения задач и

стохастического факторного анализа. Такая тенденция объективно вызвала необходимостью детализации анализа и частым отсутствием детерминированных меж факторных связей.

Система финансового анализа и коэффициенты, заложенные в её основу, служат в первую очередь для отображения изменений финансового состояния предприятия, определения тенденций, позволяющих составить представление об открывающихся возможностях и рисках, с которыми организация может столкнуться в будущем, а также путях «наращения» первых и минимизации последних.

Как показывает практика, при проведении анализа финансовой деятельности, организациями используются² самые разные подходы и методики, начиная от общепринятого коэффициентного анализа, который подразумевает расчет четырех основных групп показателей (рентабельности, ликвидности, оборачиваемости и структуры капитала), до применения специальных оценочных показателей, расчет которых регламентируется различными регуляторами- государственными органами.

Несмотря на то, что применяемые в ходе анализа финансово-хозяйственной деятельности подходы и методики весьма разнообразны, в каждом отдельном случае перед финансовым директором стоят похожие задачи, в частности: необходимость в объективной оценке, результатов хозяйственной деятельности предприятия и по итогам оценки представление руководству компании предложений оптимального варианта развития событий.

Таким образом, что применение такой рыночной подход способствуют на эффективной развитие предприятия.

Литература:

1. Бурцев А.Л. Современные методы и приемы в прогнозировании финансовой устойчивости организации [Текст] / А.Л. Бурцев // Аудит и финансовый анализ, №1, 2010г. Стр.8-9

2. Бурцев А.Л. Современные методы и приемы анализа и прогнозирования финансовой устойчивости организации [Текст] / А.Л. Бурцев // Аудит и финансовый анализ, №1, 2010г. Стр.9

3. Демин С.С. Экономическое обоснование инновационной концепции организации авиастроительного производства на длительную перспективу. В кн.: Экономика и организация производства и информационный менеджмент в оборонной промышленности - М.: МАИ, 2007, №1.

*Досиев М.Н. - н.и.и., муаллими калон
Донишгоҳи технологии Тоҷикистон,
Самадов Ш.А. – магистрант*

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

АСОСҶОИ ТАШКИЛИ АУДИТИ ХИЗМАТИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБӢ ДАР КОРХОНАҶО

Хизмати муҳосибот қисми асосии объекти аудитшаванда ба ҳисоб меравад. Чунки дар амалияи фаъолияти аудиторӣ маҷмуи чорабиниҳои санҷишӣ дар самти омӯзиши фаъолияти қонунӣ ва тибқи меъёрҳои амалкунанда ба роҳ мондани корҳои ҳисобдорӣ татбиқи мегарданд. Вобаста ба ин, дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти аудиторӣ» оварда шудааст, ки аудит санҷише мебошад, ки дар асоси шартнома бо дархости фармоишгар аз

тарафи аудиторӣ инфиродӣ ё ташкилоти аудиторӣ мутобиқи стандартҳои аудит, бо мақсади изҳор намудани ақидаи мустақил оид ба саҳеҳӣ ва мутобиқати ҳисоботи молиявӣ ва дигар иттилооти марбут ба ҳисоботи молиявӣ ба талаботи стандартҳои байналмилалӣ ё стандартҳои миллии ҳисобдорӣ гузаронида мешавад. Чи тавре, ки дар Қонун оварда шудааст, мақсади аудитор аз ибрази ақидаи мустақил оид ба саҳеҳӣ ва мутобиқати ҳисоботи молиявӣ ба талаботи стандартҳои байналмилалӣ ё стандартҳои миллии ҳисобдорӣ иборат мебошад [1, с. 2].

Бояд қайд намуд, ки ташкилотҳои аудиторӣ ва аудиторони инфиродӣ бо вучуди фаъолияти санчишии худ, боз як қатор хизматрасониҳои марбут ба омӯзиш, таҳлил ва баҳодихии хизмати муҳосиботро иҷро менамоянд, аз ҷумла: таҳлили ҳисоботи молиявӣ; ҷамъоварӣ ва таҳлили маълумоти характери молиявидоштаи низоми иттилоотии баҳисобгирии муҳосибӣ; ташкил, барқарор ва пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ, тартиб додани ҳисоботи молиявӣ, маслиҳати муҳосибӣ; маслиҳатҳо оид ба ташкил, барқарор ва пешбурди баҳисобгирии андозӣ, тартиб додани ҳисоббаробаркуниҳои андозӣ ва эълomiaҳо; тартиб додани ҳисоботи омории ташкилотҳо; дар заминаи иттилооти муҳосибӣ ба роҳ мондани таҳлили фаъолияти молиявӣю хоҷагидорӣ; ба таври муваққатӣ иҷро намудани корҳои таълимӣ дар самти пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва тартиб додани ҳисоботи молиявӣ; ба низоми барномавӣ дохил кардани баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ, тавсияҳо оид ба автоматикунони пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва тартиб додани ҳисоботи молиявӣ, таълими пешбурди автоматикунонидашудаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва тартиб додани ҳисоботи молиявӣ; таҳия ва интишори тавсия ва маводи методӣ оид ба пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ, тартиб додани ҳисоботи молиявӣ ва ғ.

Бояд қайд намуд, ки қисми зиёди ҳуқуқ ва уҳдадориҳои ташкилотҳои аудиторӣ ва аудиторони инфиродӣ дар робита бо фармоишгари аудит ба низоми баҳисобгирии муҳосибӣ алоқаманд мебошанд. Масалан қабули қарор оид ба гузаронидани аудит бо ҳуҷҷатҳои таъсисӣ, ҳуҷҷатҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявии субъекти санчидашаванда ва шиносӣ бо онҳо; санчидани ҳисоботҳо, низоми ҳисобдорӣ ва муқоисаи нишондиҳандаҳои онҳо бо мавҷудияти воқеии молу мулк ва уҳдадориҳои субъекти санчидашаванда; аз кормандони муҳосибот дар шакли хаттӣ ва шифохӣ талаб намудани маълумоти иловагии барои гузаронидани аудит зарурӣ; ҷалб намудани мутахассисони гуногунсоҳа дар мувофиқа бо субъекти санчидашаванда бо назардошти он, ки онҳо барои ташкил ва пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва тартиб додани ҳисоботи молиявӣ масъул робитаи ҳешовандӣ ё манфиати молиявӣ надоранд аз ҷумлаи ҳуқуқҳои мебошанд, ки ташкилотҳои аудиторӣ ва аудиторони инфиродӣ дар робита бо низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ба зима доранд. Ҳамчунин ташкилотҳои аудиторӣ ва аудиторони инфиродӣ вобаста ба низоми баҳисобгирии муҳосибии субъекти аудитшаванда уҳдадоранд, ки оид ба камбудии баҳисобгирии муҳосибӣ, тартиб додани ҳисоботи молиявӣ ва дигар иттилооти ба ҳисоботи молиявӣ алоқаманд ба фармоишгар пешниҳод намоянд.

Вобаста ба зарурат, ки дар сохтори субъекти иқтисодӣ шуъбаи аудити дохилӣ кушода мешавад, қисми зиёди вазифаҳои зерсохтори мазкур ба низоми баҳисобгирии муҳосибӣ алоқаманд мебошанд. Санчиши низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва назорати дохилӣ; мониторинги баҳисобгирии муҳосибӣ ва назорати дохилӣ; таҳия намудани тавсияҳо оид ба беҳдошти кори низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва низоми назорати дохилӣ; санчиши иттилооти муҳосибӣ; омӯзиши махсуси моддаҳои алоҳидаи ҳисобот; амиқ санчидани

амалиёти муҳосибӣ ва бақияҳои ҳисобҳои муҳосибӣ; санчиши татбиқи риояи санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии соҳавӣ; талаботи сиёсати баҳисобгирӣ аз ҷумлаи вазифаҳои шуъбаи аудити дохилӣ мебошанд [3, с. 6].

Ҳамчунин ҳуқуқ ва уҳдадориҳои субъекти санчидашаванда низ ба низоми баҳисобгирии муҳосибӣ алоқаи бевосита доранд. Аз ташкилоти аудиторӣ ё аудитори инфиродӣ дастрас намудани маълумот оид ба камбудии пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ, ҳисоботи молиявӣ ва дигар иттилооти бо ҳисоботи молиявӣ алоқаманд ҳуқуқи фармоишгари аудит ба ҳисоб рафта, ба ташкилоти аудиторӣ ё аудитори инфиродӣ барои сари вақт ва пурра гузаронидани аудит ёри расонидан, маълумот ва ҳуҷҷатҳои муҳосибии заруриро барои гузаронидани аудит пешниҳод намудан, инчунин аз шахсони сеюм иттилооти зарурии тасдиқкунандаи муқоисашавандагии нишондиҳандаҳои баҳисобгирии муҳосибиро талаб намудан уҳдадори он мебошад.

Бояд қайд намуд, ки ҳаҷми санчиши аудитори низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ аз талаботҳои қонунгузори амалкунанда, ҳуҷҷатҳои батанзимдарории меъёрии фаъолияти аудиторӣ, инчунин аз майлу хоҳиши мизочон муайян гардида, одатан омӯзиш ва таҳлили тавозун, ҳисобот оид ба натиҷаҳои молиявӣ, замимаҳо ба шаклҳои ҳисоботӣ ва навиштаҷоти шарҳиро дар бар мегирад.

Ба ақидаи мо, аудитор бояд ҳаққонияти маҳдудиятҳои корхонаро дар ҳуқуқи моликият ба дороиҳо, дараҷаи эътимоднокии кафолатҳо, маълумотҳоро нисбати уҳдадориҳо, дараҷаи боваринокии дороиҳои шартӣ ва уҳдадориҳои, ки микдоран баҳо дода шудаанд, асоснокии маблағҳои қабулшудаи уҳдадориҳоро ба ҳисоби хароҷоти асосии дарпешистода санчида барояд.

Санчиши ҳисоботи молиявӣ ва дурустии пебурди баҳисобгирии муҳосибиро аудитор хангоми дарёфти хатогиҳо ва шубҳаи қаллобӣ амиқтар ва муфассалтар мегузарад.

Ҳангоми санчиши маълумоти баҳисобгирӣ ва ҳисобот мавҷудият ва ҳолатҳои зерин таҳлил карда мешаванд [2, с. 63]:

- мавҷудияти моликият (воситаҳои асосӣ ва маблағзориҳо, захираҳо ва хароҷотҳо, дороиҳои ғайримоддӣ);

- мавҷудияти дигар дороиҳои дарозмуддат (сармоягузориҳои дарозмуддат, маблағзориҳо ба корхонаҳои фаръӣ);

- воситаҳои пулӣ, ҳисоббаробаркуниҳо ва дороиҳои дигар (ҳазина, суратҳисоб, рақами арзӣ, коғазҳои қиматнок ва маблағзориҳои кӯтоҳмуддат, ҳисоббаробаркуниҳо бо ишироқкунандагон, истифодабарии воситаҳои қарзӣ, ҳисоббаробаркуниҳо бо харидорон ва дигар дебиторон);

- уҳдадориҳои дарозмуддат;

- қарзҳо ва дигар амалиётҳои қарзӣ;

- ҳисоббаробаркуниҳо ва дигар уҳдадориҳо.

Дар чараёни аудити низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ дурустӣ ва муқоисашавандагии нишондиҳандаҳо санчида мешаванд.

Ба рафти санчиш ҳамаи амалиётҳои хоҷагидорӣ ва ҳуҷҷатҳои зерини муҳосибӣ фаро гирифта мешаванд, аз ҷумла:

- амалиётҳои, ки дар охири давраи ҳисоботӣ ба қайд гирифта шудаанд;

- нишондиҳандаҳои асосии молиявӣ, коэффитсиентҳо ва рақамҳои назоратӣ, ки аз рақами миёнаи барои 5 соли охир ҳисоббардашуда фарқи кулӣ доранд;

- вазъияти ғайриқаноатбахши дороиҳои чорӣ;

- далелҳои муқарраршуда оид ба зарурияти беасоси афзоиши даромадҳо барои нигоҳдории нархи саҳмияҳо шаҳодатдиҳанда;

- сабабҳои даъвоҳои судӣ ба корхона, хусусан вобаста ба даъвоҳои саҳомон;

- истифодабарии шаклҳои гуногуни ҳисобот дар қисматҳои корхона ва ғайра.

Дар рафти аудити хизмати муҳосибот объекти марказиро ҳисоботи молиявӣ ташкил медиҳад. Дар рафти санчиши ҳисобот аудиторро лозим меояд, ки ба риояи санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии соҳавӣ баҳогузори намояд [2, с. 2]. Ҳамчунин ҳар як моддаи тавозун бояд дар охири сол бо натиҷаҳои барӯйхатгирӣ тасдиқ карда шавад. Тамоми фарқиятҳо, ки бо маълумоти барӯйхатгирӣ ошкор шудаанд, бояд ислоҳ карда шаванд ва дар сабтқунакҳои зарурии баҳисобгирӣ то пешниҳоди ҳисобот ба истифодабарандагон инъикос ёбанд.

Тамоми қоидаҳое, ки оид ба аудит то ба имрӯз оварда шудаанд, моҳиятан ба санчиши сифати маълумоти ҳисобдорӣ ва мувофиқати онҳо ба санадҳои меъёрии амалкунанда ишора мекунад. Дар воқеъ мақсади асосии аудит низ ба тасдиқи эътимоднокии нишондиҳандаҳои ҳисобдорӣ нигаронида шудааст.

Санчиши объектҳои гуногуни ҳисобдорӣ, ки тибқи барнома ва нақшаи аудит анҷом дода мешавад, имкони ҷамъоварии миқдори кофӣи далелҳои аудиториро барои баҳои пурра ва ҳаққонияти нишондиҳандаҳои ҳисоботи молиявӣ фароҳам меорад. Дар рафти санчиш ба таври илова мувофиқати тарзи бадастовардан ва мазмуни нишондиҳандаҳои ҳисобот ба талаботи санадҳои меъёрии амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки тарзи мураттаб сохтану пешниҳод кардани шаклҳои ҳисоботро танзим мекунад, таҳлил ва муқоиса карда мешаванд.

Ҳисоботи ҷамъбасти корхона чун қоида аз аудитор омӯзиши амиқро талаб менамояд. Онро аз рӯи намудҳои асосии фаъолият тартиб додан мувофиқи мақсад аст: саноат, сохтмон, савдо ва дигар бахшҳое, ки ба корхонаҳои фаръӣ ва ҷамъиятҳои марбута вобастаанд. Ҳангоми санчиши шаклҳои ҳисоботи ҷамъбасти солони аудитор бояд дар асоси қоидаҳои муқарраршуда якҷоя инъикосёбии нишондиҳандаҳои ҳисобдорӣи корхонаҳои фаръӣ ва ҷамъиятҳои вобастабударо мавриди санчиш қарор диҳад, ба шарте, ки сиёсати баҳисобгирии қабулшуда ягона бошад [3, с. 158].

Дар сурате, ки аудитор дар ҳисобот вайронкуниҳоро ошкор накард ё вайронкунииҳои ошкоршуда ночизанд ва ба давлат, муассисон (саҳмдорон) зарар ворид намесозанд, ӯ инҳоро дар қисмати таҳлилии хулосаи аудиторӣ нишон медиҳад. Дар чунин маврид ӯ ҳақ дорад хулосаи мусбӣ барорад.

Агар вайронкуниҳое, ки аудитор ошкор кардааст, ба қонунӣ будани фаъолияти корхона таъсир расонад ё ба давлат, муассисон (саҳмдорон) зарар ворид созанд, онҳоро низ аудиторон дар қисмати таҳлилии хулоса сабт мекунад. Аммо дар ин маврид барои бартараф кардани вайронкориҳо аудитор ҳуқуқи додани хулосаи мусбӣи аудиториро надорад.

Аудитор дар рафти санчиши низоми баҳисобгирии муҳосибӣ, алаҳусус ҳисоботи молиявӣ камбудихои эҳтимолии зеринро муайян ва ошкор менамояд:

- нишондиҳандаҳои ҳисоботӣ, ки бо натиҷаҳои барӯйхатгирӣ тасдиқ шудаанд;

- хатоҳои арифметикӣ, ки ҳангоми ҳисоби нишондиҳандаҳои ҳисоботи иҷлӯхтгардонии қисмати нишондиҳандаҳо содир шудаанд;

- набудани алоқамандии нишондиҳандаҳои алоҳидаи шаклҳои гуногуни ҳисобот;

- нопурра будани нишондиҳандаҳои (реквизитҳо)-и хатмии ҳисобот ва ғайра.

Ба ақидаи мо, ташкили аудити хизмати баҳисобгирии муҳосибӣ дар корхонаҳо барои санчиш ва баҳодихии амиқи нишондиҳандаҳои баҳисобгирӣ ва ҳисоботӣ молиявӣ мусоидат менамояд, агар пешниҳодҳои зерин ба инобат гирифта шаванд:

1. Аудит дар асоси стандартҳои байналмилалӣ аудиторӣ ташкил ва гузаронида шавад;
2. Чорабиниҳои санҷишӣ ба омӯзиши асосҳои ташкил ва баргузорию аудити хизмати муҳосибот нигаронида шуда бошад;
3. Аудит муқоисашавандагӣ нишондиҳандаҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявиро муайян ва ошкор намояд;
4. Аудитор рафти ташкили санҷиши хизмати муҳосиботро бо меъёрҳои Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти аудиторӣ» ба роҳ монад;
5. Аудит устувор гардонидани низоми назорати дохилӣ, алаҳқусус низоми баҳисобгирии муҳосибиро таъмин намояд.

Адабиёт:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти аудиторӣ», № 993 аз 22.07.2013сол. <http://www.mmktj>
2. Аудит: (учебник для вузов) В.И. Подольский, П.Г. Макарова, А.А. Савин, Л.В. Сотникова. – М.: Юнити – Дане 2018 г. – 606 с.
3. Организация и методика проведения общего аудита. Барышников Н. П. - Москва: Инф.-издат. дом «ФИЛИНЪ», 2016.- 448 с.

*Каримов Н.Я. - муаллими калон,
Шарипов Ҷ. - магистрант
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон*

ХУСУСИЯТҲОИ АУДИТИ НИЗОМИ НАЗОРАТИ ДОХИЛӢ ДАР ТАШКИЛОТҲОИ СУҒУРТАВӢ

Дар шароити иқтисоди бозорӣ шаклҳои гуногуни назорат амал меомояд, ки назорати дохилӣ аз ҷумлаи муҳимтарини онҳо ба ҳисоб меравад. Назорати дохилӣ бо механизми мунтазамии татбиқи амалҳои назоратӣ-санҷишӣ метавонад аз дигар намудҳои назорат фарқкунанда бошад. Маҳз зери назорати доимӣ қарор додани доройҳо ва амалдиётҳои хоҷагидорӣ ба назорати дохилӣ имконият медиҳад, то самаранокии низоми идоракуниро таъмин кунад. Аммо ҳолатҳои мавҷуданд, ки ба устувории низоми назорати дохилӣ таъсири манфӣ мерасонанд, ки ошкор ва бартараф намудани онҳо истифодаи хизмати аудиториро талаб менамояд. Воқеан, санҷиши аудиторӣ ва низоми машваратҳои аудиторӣ барои устувор намудани унсурҳои низоми назорати дохилӣ ёрӣ мерасонанд.

Назорати дохилӣ воситаи асосии идоракунии фаъолияти ташкилотҳои суғуртавӣ ва танзимкунандаи муносибатҳои истеҳсолӣ ва ғайриистеҳсолӣ баромад мекунад [2, с. 23]. Дар алоқа бо ин, ҳамчун воситаи муҳим корхонаҳо қарорҳои идоракунии пешакӣ ва аҳамияти стратегидоштаро қабул мекунанд.

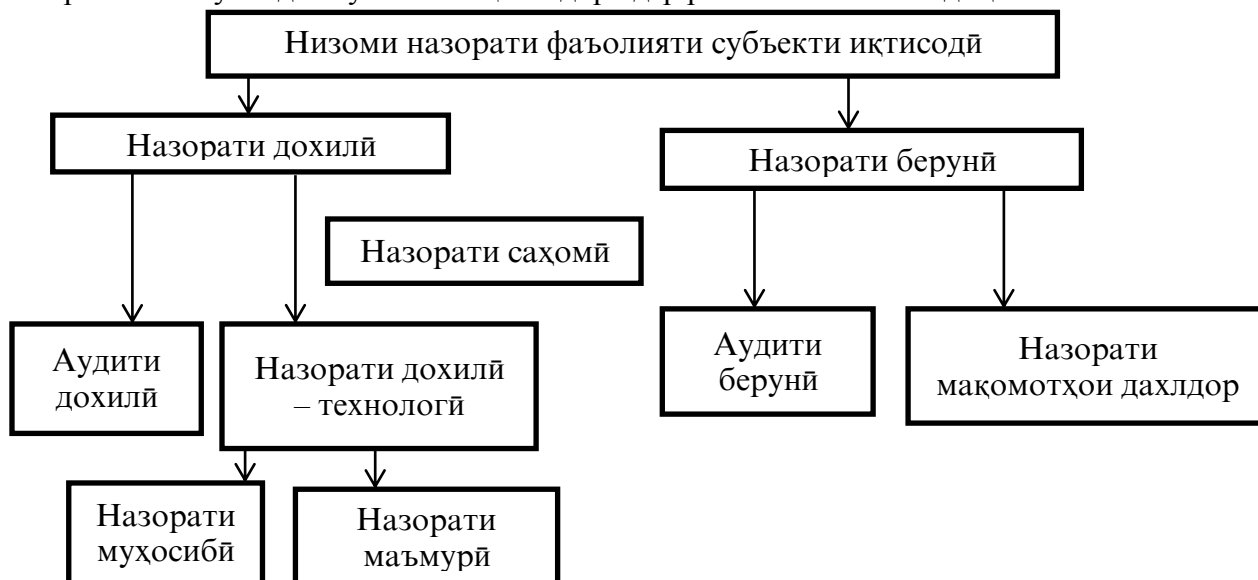
Новобаста аз он ки дар шарҳи низоми назорати дохилӣ маҷмӯи чорабиниҳои характери назоратӣ-санҷишӣ дошта фаҳмида мешавад, аммо он омӯзиши маҷмӯи фаъолияти корхона, қисмҳои таркибии он, самаранокии иқтисодӣ, ба таври қонунӣ амаликунии амалиётҳои хоҷагӣ, пурагии ахбороти муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ, инчунин ҳолати объектҳои назоратиро пурра фаро гирифта наметавонад. Бинобар ин, зарурати назорати аудиторӣ пеш меояд.

Назорати дохилӣ ҳамчун унсурҳои ҷудонашавандаи низоми идоракунии ғаврии ширкатҳои суғуртавӣ мебошад. Ин шакли назорат дар давраи “амаликунии чорабиниҳо

барои ноилгардӣ ба мақсад” ва “танзими чорабиниҳо барои ноил гаштан ба мақсади гузошташуда”, дар чараёни нишон додани амалиётҳои ҳоҷагӣ ва молиявии ширкати суғуртавӣ истифода мешавад. Дар асоси маълумотҳои ҳуҷҷатҳои аввала, ҳисобгирии ғаврӣ ва муҳосибӣ, барӯихатгирӣ ва мушоҳидаи назорати ҷорӣ, огоҳ кардан аз талаф, зарарҳо ва ғайра ба роҳ монда мешавад.

Нақши асосии назорати дохилӣ ба таври ғаврӣ ошкор кардани норасогихо дар истифодабарии қонун ва дастурамалҳои амалкунанда, нишондиҳандаҳои нақшавии тасдиқшуда бо роҳи мувофиқ овардани маълумотҳои ҳақиқӣ бо талаботҳои мавҷуда ба роҳ монда мешавад. Назорати дохилӣ новобаста аз чараёни гузаронидани амалиётҳои ҳоҷагӣ гузаронида шуда, ба ошкоркунӣ ва истифодабарии имкониятҳо равона карда мешавад. Қихати мусбии ин намуди назорат мавҷудияти имкониятҳои саривақт ошкоркунии имкониятҳои васеъкунии фаъолият мебошад [3, с. 42].

Низоми назорати субъекти иқтисодӣ аз маҷмӯи унсурҳои ба ҳамдигар алоқаманд иборат мебошад. Дар ҳолати фаъол набудани яке аз унсурҳои низоми мазкур, таъмин намудани самаранокии фаъолияти идорақунӣ ғайриимкон мегардад. Сохтори низоми назорати амалкунандаи субъекти иқтисодиро дар расми 1. нишон медиҳем.

Расми 1. Сохтори низоми назорати амалкунандаи субъектҳои иқтисодӣ.

Чи тавре, ки аз расми 1 маълум аст, асоси низоми назорати дохилӣро шӯбаи аудити дохилӣ ва шӯбаи муҳосибот ташкил медиҳад. Аз ин рӯ, чорабиниҳои санҷишӣ-назоратии аудитор бояд фаъолияти ин ду сохтори асосиро фарогир бошад.

Дар чараёни аудити низоми назорати молиявӣ ҳолати баҳисобгирии муҳосибӣ бояд ба таври зарурӣ омӯхта шавад. Чунки хизмати муҳосибот унсури асосии низоми назорати дохилӣ доништа мешавад.

Аудитор дар рафти санҷиш ба сифати объекти омӯхташаванда чараёнҳои дар фаъолияти хоҷагидорӣ корхона баамалояндаро аз нуқтаи назари қонунӣ, сахтӣ, мақсаднокӣ, масрафнокӣ, нигоҳдорӣ, моликият, дуруст барасмиятдорӣ ва истифода бурдани сармояи худӣ ва амалиётҳои амсоли инҳоро, ки зерин таъсири низоми назорати дохилӣ қарор доранд, қабул менамояд [4, с. 211]. Ҳамчунин аудитор рафти санҷиш фаъолияти шахсонаи мутасадди корхона, ҳолатҳои ҷудоғона, мушкилоти баҳсталаб, масъалаҳои технологӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва тамоми зухуротҳои, ки ба низоми назорати дохилӣ шомиланд, дида мебарояд.

Мо чунин мешуморем, ки агар аудитор ҳолатҳои зеринро дида барояд, онҳо вай ба устувории низоми назорати дохилии ташкилоти суғуртавӣ баҳо дода метавонад:

- барӯйхатгириҳои гузаронидашуда оид ба мавҷудият ва нигоҳдории арзишҳои масолаҳои, истеҳсолоти нотамом (сохтмони нотамом), нимфабрикатҳо, таҷҳизот барои идораҳо, воситаҳои пулӣ ва дигар дороиҳо;

- санҷиши визуалии дурустии барасмиятдарории ҳуҷҷатҳо (пурра ва ҷиҳати саҳеҳ барасмиятдарории нишондодҳои ҳуҷҷатҳо, ошкоркунии ҳуҷҷатҳои қалбакӣ);

- санҷиши пуррагӣ ва дурустии ҳуҷҷатҳо бо мақсади муайян намудани дурустии маълумоти он, инчунин баҳодиҳии дурустӣ ва бо пуррагӣ нишон додани қайдҳо дар сабтқунакҳои муҳосибӣ, ҷадвалҳои коркардшуда, журнал – ордерҳо, дар китоби асосӣ ва дигар ҳуҷҷатҳо;

- санҷиши дуруст ҳисобкунии нишондиҳандаҳои ҳисобдорӣ аз қабали пардохти уҳдадорӣ музди меҳнат, уҳдадорӣ андозӣ, маблағи фарсудаҷавӣ, захираҳо, ғоизҳои қарзҳо ва ғ.;

- таҳлил ва баҳодиҳии дурустии нишондиҳандаҳои ҳисоботи молиявӣ, идоракунии, андозӣ, оморӣ бо мақсади муайян намудани эътимоднокии онҳо ва ошкор намудани таъсири онҳо ба қабули қарорҳои идоракунии.

Маъмулан аудитор дар чараёни санҷиши низоми назорати дохилии ташкилоти суғуртавӣ қисмати зиёди вақти худро дар санҷиши фаъолияти шуъбаи аудити дохилӣ равона мекунад. Чунки назорати дохилӣ дар шакли аудити дохилӣ унсури асосии низоми мазкур мебошад. Аслан дар субъектҳои иқтисодӣ интихоби шакли назорати дохилӣ аз мураккабии сохторҳои муассисаҳо, шакли ҳуқуқӣ, намуд ва шакли фаъолият, муносибати роҳбарияти муассисаҳо бо назорат ва баҳодиҳии бевоситаи фаъолияти менечерҳо дар тамоми дараҷаҳои идоракунии вобастагӣ дорад.

Бояд қайд намуд, ки ба ғайр аз вазифаҳои, ки хоси аудити дохилӣ мебошад, инчунин иҷроиши санҷишҳои иқтисодӣ, коркарди стратегияи молиявӣ, гузаронидани тадқиқотҳои маркетингӣ ва қарорҳои машваратӣ – идоракунии низ ба он вобаста қарда шудааст.

Чорабинӣҳои санҷиши, ки аудитор аз болои низоми назорати дохилӣ татбиқ менамояд бояд баҳодиҳии ҳама самтҳои фаъолияти низоми мазкурро фаро гирад, аз ҷумла: чорабинӣҳо оид ба сари вақт ошкоркунии ва огоҳонидани нодуруст гузаронидани амалиётҳо дар баҳисобгирии муҳосибӣ ва тартибдиҳии ҳисоботи молиявӣ [1, с. 271].

Аудити низоми назорати дохилӣ дар муқоиса бо дигар намуди объектҳо хусусияти хоси худро дорад, ки ин пеш аз ҳама ба мақсадҳои низоми амалкунандаи назорати дохилӣ алоқаманд мебошад. Вобаста ба ин, мақсади низоми мазкур аз таъмини риояи сиёсати ҳисобдорӣ, стратегияҳои роҳбарият, таъмини нигоҳдории амвол ва ахборот, сари вақт ва ба таври пурра омодакунии ахборот, таъмини риояи талаботҳои қонунгузорӣ иборат мебошад. Ҳамчунин дар баъзе аз адабиёти тахассусии хориҷӣ қайд мешавад, ки вазифаи низоми назорати дохилӣ огоҳ қардан аз ғайрисамаранок истифодабарии дороиҳои қарорхона, хусусан нигоҳдорӣ аз сарфи зиёдании воситаҳо, ошкоркунии шахсони гунаҳкор оиди ғайрмақсаднок истифодабарии захираҳои иқтисодӣ иборат мебошад.

Ба ақидаи мо аудити низоми назорати дохилӣ ба самаранокӣ низоми идоракунии ташкилоти суғуртавӣ мусоидат менамояд, агар, сарчашмаҳои иттилоотии зерин мавриди санҷиш қарор дода шаванд:

- ҳуҷҷатҳои ҳазина ва амалиётҳои ҳазинавӣ;

- ҳуҷҷатҳои бонкӣ ва амалиётҳо бо ҳисобҳои бонкӣ;

- хуччатҳои муҳосибот, аз ҷумла низоми иттилоотии баҳисобгирии идоракунӣ;
- хуччатҳо аз натиҷаи ҳамкориҳо бо таъминкунандагон;
- тавозуни муҳосибӣ ва дигар шаклҳои ҳисоботи молиявӣ;
- бизнес –нақшаи корхона ва дигар хуччатҳои ба низоми назорати дохилӣ алоқаманд.

Дар натиҷаи омӯзиши адабиёти ватанӣ ва хоричӣ, инчунин таҳлил ва баҳодиҳии маълумот аз амалияи корҳои назоратии ташкилотҳои суғуртавӣ ба чунин хулос омадем, ки устувории низоми назорати дохилӣ дар корхона аз фаъолияти пурсамари сохторҳои корхона, қабул ва истифодаи машваратҳои аудиторон, ки барои мукамалгардонии низоми мазкур пешниҳод мешаванд, вобастагӣ дорад. Дар робита ба ин ҳолат, барои қаноатбахш будани низоми назорати дохилӣ пешниҳодҳои зеринро муҳим мешуморем:

1. Бо қаноатмандӣ таъмин будани чараёни назорат бо ахборот, яъне марҳилаи ибтидоии назорат бояд ба чамъоварии ахборот, ки барои коркард ва қабули қарорҳои мувофиқ ёрӣ мерасонад, нигаронида шавад;

2. Назорат бояд на танҳо барои ошкоркунии камбудихо, дуздиҳо, балки баҳри ислоҳкунии онҳо дар давраҳои дуру дароз чораҳо мусоидат намояд;

3. Назорат бояд барои сафарбаркунии ҳамаи захира ва имкониятҳои мавҷудаи корхона нигаронида шуда, баҳри ноилгардӣ ба мақсадҳои мусбӣ ва самаранокии фаъолият мусоидат намояд;

4. Назорат бояд барои кормандони ташкилоти суғуртавӣ ҳамчун воситаи тарбия, бо роҳи таъминоти қонуну қонунгузориҳо, шиносонидани онҳо ба иҷроиши ҳуқуқу ўҳдадорихо равона карда шавад;

5. Назорат бояд дар тамоми давраҳои идоракунӣ истифода шавад, яъне дар давраи гузоштани муаммоҳои ҳалшаванда, муайянкунии мақсад, банақшагирии чорабинихо барои ба мақсад ноилгардӣ. Аслан дар давраҳои нишондодашуда назорат бояд баҳри риояи талаботи қонунгузориҳо ва риояи дигар санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии соҳавӣ нигаронида шавад.

Адабиёт:

1. Бейсова, Р. С. Аудит качества: учебное пособие/ Р. С. Бейсова. - Мазур, И. И. Управление качеством: учеб. пособие/ И. И. Мазур, В. Д. Шапиро. - М.: Высш. шк., 2003. - 334 с.

2. Методика проведения внутреннего аудита в страховой организации // Современный капитал. - 2003. - №9. - С. 22- 25.

3.Новицкий, А. Л. Внутренний аудит. Что дает форма отчета? / Боло-тина Т. Э. // Методы менеджмента качества. - 2005. - N 1. - С. 41-44.

4. Терехов Ф.Ф., Терехов М.А. Контроль и аудит: Основные методологические приемы и технология. М. Финансы и статистика. 2017. - 312 с.

Муҳамадҷони Азиз - ассистент,

Олимзода Фирӯз - магистрант

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ

ТАҲЛИЛИ НАТИҶАҲОИ МОЛИЯВӢ-ИҚТИСОДИИ ФАЪОЛИЯТИ КОРХОНАҲО

Ҳолати молиявии корхона аз рӯи маҷмуи нишондиҳандаҳое, ки ҳолати сармояи корхонаро дар раванди гирдгардиши он ва қобилияти маблағгузорӣ карда тавонистани фаъолияти худро инъикос мекунад, тавсиф медиҳад.

Ҳолатҳои молиявӣ чунин мешаванд: устувор, ноустувор ва бухронӣ. Қобилияти корхона, ки бомуваффақият рушд мекунад, мувозинии актив ва пасивҳои худро дар тағйирёбии муҳити берунӣ ва дохилӣ, қобилияти пардохткунӣ ва ҷалби инвеститсионии худро доимо нигоҳ медорад, аз устувории молиявии корхона дарак медиҳад.

Агар қобилияти пардохткунӣ тарафи берунии ҳолати молиявиро инъикос кунад, усутвории молиявӣ тарафи дохилии онро, яъне мувозинии даромади пулӣ ва молӣ, даромад ва хароҷот ва манбаҳои пайдоиши онро инъикос мекунад.

Ҳолати молиявии корхона, устувории он аз натиҷаҳои истехсолот, тичоратӣ ва молиявии он вобаста мебошад. Агар нақшаҳои истехсолӣ ва молиявӣ бомуваффақият иҷро шавад, он ба натиҷаҳои молиявии корхона таъсири мусбат мерасонад ва баръакс. Ҳамин тариқ, ҳолати устувории молиявӣ – натиҷаи идоракунии босаводона ҳамаи маҷмуи омилҳои, ки натиҷаи фаъолияти молиявии хоҷагии корхонаро муайян мекунад.

Вазиҷаҳои асосии баррасии натиҷаҳои молиявии корхона инҳоянд:

- сари вақт ошкор ва бартараф кардани камбудии дар фаъолияти молиявӣ ва дарёфти захираҳои беҳтар кардани ҳолати молиявии корхона ва қобилияти пардохткунии онҳо;
- пешгӯии натиҷаҳои имконии молиявӣ, даромаднокии иқтисодӣ бо назардошти шароити воқеии фаъолияти хоҷагӣ ва мавҷудияти захираҳои худӣ ва берунӣ;
- таҳияи ҷорабиниҳои мушаххас, ки ба нисбатан самаранок истифодабарии захираҳои молиявӣ ва мустаҳкамкунии ҳолати молиявии корхона равона шудааст.

Натиҷаҳои молиявӣ бояд маълумотхоро оиди ҳолати молиявӣ, фаъолияти молиявиро хоҷагидорӣ корхона, тағйиротҳо дар ҳолати молиявӣ ва ҳаракати воситаҳои хоҷагиро инъикос намояд.

Бояд қайд намуд, ки натиҷаи молиявӣ дар рафти фаъолият, аз даромаду хароҷоти корхона вобастааст ва даромаду хароҷоти корхона бошад ҳамавақт тағйир ёфта меистад. Натиҷаҳои молиявии фаъолияти корхона бо маблағи ғоидаи гирифташуда ва дараҷаи даромадноқӣ тавсиф карда мешавад. Ғоидаро корхонаҳо асосан аз фӯруши маҳсулот ва инчунин аз дигар намуди фаъолият ба монанди додани иҷораи замин ва фондҳои асосӣ, даромад аз коғазҳои қимматнок ва иштирок дар кооператсияи байни хоҷагиҳо ба даст медароранд.

Ҳамин тариқ, дар ҳулоса иро карда мешавад, ки бо мақсади ташкили дурнамои самараноки молиявиро иқтисодии корхонаҳо, беҳтарсозии динамикаи тарози молиявӣ, таъмини амнияти молиявиро иқтисодӣ ва бартараф кардани мушкилиҳои ҷойдошта дар минтақа иҷро карҳои зерин зарур мебошад:

- бедорӣи шуури иқтисодии омма тавассути ташкили ҷорабиниҳои гуногуни илмию-таълимӣ (конференсияҳо, форумҳо, курсҳои кутоҳмуддат, тренингҳо ба хориҷи кишвар ва минтақаҳои дигари ҷумҳурӣ барои таҷрибаомӯзӣ фиристодани шахрвандон) оид ба омӯзиши фарҳангӣ соҳибкорӣ, ҳунармандӣ, истифодаи техника ва технологияи муосир, малакаю маҳорати роҳбарӣ ва ғайра;

- таҳияи барномаҳои нави стратегӣ бо дарназардошти талаботи муосир дар минтақа, шахру ноҳияҳо, ҷамоатҳо ва дар онҳо ба инобат гирифтани мушкилиҳои дохилӣ ва ҳалли масъалаҳои дурнамои иқтисодию иҷтимоӣ дар муддати муайян;

- таъсиси маркази тадқиқоти микроиқтисодӣ бо мақсади ҷалби сармояи хориҷӣ ба соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт, муайян кардани хатарҳои иқтисодӣ, таҳлил, баррасӣ ва пешниҳоди роҳҳои пешгирии хатарҳо ба иқтисодиёт;

- тартиби нақшаи солимгардони молиявии фаъолияти корхонаҳо аз ҷониби роҳбарияти корхонаҳо.

Адабиёт:

1. Низомова Т.Д. Ташкили истехсолот дар корхона. Душанбе, ҶДММ «Бебок», 2012. - 236 с.
2. Комилов С.Ҷ., Давлатзод У. Иқтисоди корхона. Душанбе, нашриёти «Собириён», 2012. - 448 с.

*Оев А.Д. - ассистент,
Изатуллоев Б.И. - магистрант,
Ҷўраев С.М. - магистрант
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди*

МАҚСАД ВА ВАЗИФАҲОИ ТАҲЛИЛИ ҲОЛАТИ МОЛИЯВИИ ТАШКИЛОТҲОИ ҚАРЗӢ

Рушди бахшҳои иқтисодиёти миллиро бе хизматрасониҳои саривақтию самараноки ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ ва ҳазинавӣ тасаввур кардан ғайриимкон аст, ки ин вазифаи муҳим ба зиммаи ташкилотҳои қарзӣ вогузор шудааст.

Дар шароити имрӯза ташкилотҳои қарзӣ зарур мешуморанд, ки фаъолияти худро дар ин ваъзияти мураккаб ба дараҷаи кофӣ ба роҳ монанд. Дар олам як қатор муҳолифатҳои бухронӣ ва душворпешбинишавандаи равандҳои иқтисодӣ ва сиёсии рӯйдиханда мавҷуданд, ки аксарияти ташкилотҳои қарзӣ дар маркази диққати ин равандҳо қарор доранд.

Яке аз ҷузъҳои марказии бахшҳои мустақили худтаъминкунанда ва худмаблағгузоранда дар сохтори бозорӣ, ташкилотҳои қарзӣ ба шумор рафта, барои ҷалби маблағҳои шахсонӣ ҳуқуқӣ ва воқеӣ, инчунин ҷойгиркунии самаранок ва саривақтии маблағҳои ҷалбшуда, аз номи худ бо дарназардошти баргардонидани маблағҳо шароити мусоид фароҳам оварда, ба муҳлатнок истифода гаштани онҳо мусоидат менамоянд.

Мавриди зикр аст, ки дар марҳилаи кунунӣ соҳаҳои алоҳидаи иқтисодиёт, алаҳусус баҳисобгирии ташкилотҳои қарзӣ, бо мушкилот ва муаммоҳои зиёде рӯ ба рӯ мешаванд, ки яке аз онҳо баҳодиҳии молиявии онҳо мебошад.

Баҳодиҳии ҳолати молиявӣ дар ташкилотҳои қарзӣ хусусиятҳои хоси худро доро буда, саривақтӣ ва бехато гузаронидани амалиётҳоро тақозо менамояд. Истифодаи таҷрибаи бонкҳо ва ташкилотҳои молиявӣ қарзии ҷаҳонӣ ва таҷрибаи мутахассисони соҳибтаҳассуси соҳа, барои ташкили низоми муназзам дар бахши ҳисобдорӣ муассисаҳои қарзӣ заминаи мусоид фароҳам меоварад ва ҳамзамон барои рушди он мусоидат менамояд.

Ташкилотҳои қарзӣ институти махсусгардонидашудаи молиявӣ ба шумор рафта онҳо бештар бо ҷалби маблағҳои амонатгузори худ фаъолиятшонро ба роҳ мемонанд ва аз ин хотир барои воситаҳои пулие, ки ба онҳо бовар карда шудаанд, масъулиятро ба зима доранд. Ҳар кадом амонатгузор мехоҳад муътамад бошад, то, амнияти пасандози ӯ таъмин аст. Барои ин пеш аз ба ташкилоти қарзӣ гузоштани воситаҳои пулии худ онҳо зарур мешуморад, ки доир ба ҳолати молиявии ташкилоти қарзӣ ва эътимоднокии фаъолияти он иттилоот дошта бошад. Барои тасдиқи устувории фаъолият ва бозэтимоди худ ташкилоти қарзӣ, бояд доимо ҳолати молиявиашро зерин назорат қарор дода ба вучуд омадани баъзе тағйирёбихоро саривақт муайян кунунад ва пешгирӣ намояд, то ки онҳо боиси дар оянда расонанди зарари

ислохнопазир ба мизоч нагарданд. Ба маънои дигар, натиҷаи дар рафти баҳодихии ҳолати молиявии худ ба даст омадаро ташкилотҳои қарзӣ ҳамчун кафолати бефосила ва самараноки фаъолиятшон ҳисоб менамоянд.

Яке аз сохторҳои асосии иқтисодиёти бозорӣ, низоми қарзӣ ба ҳисоб меравад. Барои дарки амиқи мазмуни ин низом, бояд паҳлӯҳои асосии фаъолияти онро дар шароити бозор таҳлил намоем.

Дар замони муосир, сохтори бозори молиявӣ, хусусан низоми бонкӣ, тартиби муайяни таҳлили қиёсии фаъолияти ташкилотҳои қарзиро тақозо менамояд. Яке аз шартҳои асосии таҳлил, чудо намудани омилҳои мебошад, ки тавассути онҳо фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ баҳогузори қарда мешаванд. Бо ин мақсад, сатҳи даромадноки, бозоргири ва эътимоднокии бонк дар алоҳидагӣ баҳо дода мешаванд. Аммо, бояд тазаққур дод, ки бузургии нисбии ҳар як дорой ё уҳдадорӣ наметавонад ба таври пурра ҳолати молиявии ташкилоти қарзиро ифода намояд.

Пеш аз он, ки ба ҳолати молиявии ташкилоти қарзӣ баҳо дода шавад, зарур аст, ки мафҳуми хусусияти ташкилоти қарзиро донист.

Мувофиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба бонкҳо ва фаъолияти бонкӣ» аз 19.05.2009 № 524 зери мафҳуми ташкилоти қарзӣ шахси ҳуқуқиеро дар назар дошта мешавад, ки дар асоси иҷозатномаи Бонки миллии Тоҷикистон ба ҷалби воситаҳои пулӣ бо роҳи гузаронидани амалиётҳои бонкие, ки дар Қонуни ҶТ «Оид ба бонкҳо ва фаъолияти бонкӣ» дида баромада шудааст фаҳмида мешавад. Дилхоҳ бонки тичоратӣ - ташкилоти қарзӣ ба ҳисоб рафта ҳуқуқи махсуси амалӣ қардани маҷмӯи амалиётҳои муайяни бонкӣ ва бастанӣ шартномаи додугирифтҳо дошта:

- 1) ҷалби воситаҳои пулӣ чун саҳми шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ;
- 2) ҷойгиркунии воситаҳои ҷалбшуда аз ҳисоби худ ва аз номи худ бо шартҳои музднокӣ, бозгаштнокӣ ва муҳлатнокӣ;
- 3) кушодан ва ҳамроҳӣ қардани суратҳисобҳои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ.

Ташкилотҳои қарзӣ дар бозор, пеш аз ҳама, ҳамчун миёнаравҳои молиявӣ фаъолият мекунанд. «Миёнаравии молиявӣ» гуфта, фаъолиятро меноманд, ки ба ҷалби сармояи пулӣ ва ҷойгиркунии он равона шудааст. Яъне, ташкилотҳои қарзӣ дар байни ашхоси ҳуқуқӣ ва воқеие, ки сатҳи даромаднокии онҳо нисбати масоифоташон баландтар аст ва онҳое, ки дар ҳолати баръакс қарор доранд, ҳамчун миёнарав баромад менамоянд. Зеро, дар сурати баланд будани сатҳи даромад ва кам будани масоифот, барзиёдии маблағҳои пулӣ ба вуқӯъ меояд. Шахсони воқеӣ ва субъектҳои хоҷагидорие, ки дорои чунин маблағҳо мебошанд, мекӯшанд, то ин маблағҳоро дар ташкилотҳои қарзии эътимоднок андӯхт намоянд.

Аслан, ташкилотҳои қарзӣ сармояро аз гурӯҳи аввал ҷалб намуда, бо фоизи муайян ба гурӯҳи дигаре, ки ба ин воситаҳо эҳтиёҷи зиёд доранд, пешниҳод менамоянд. Бояд гуфт, ки чунин фаъолият бояд дар сатҳи ниҳоят баланди бозорӣ анҷом дода шавад. Зеро, ташкилоти қарзӣ дар раванди фаъолияти худ уҳдадорихо ва талаботҳои навро ташаккул медиҳанд, ки иҷрои онҳо ҳатмӣ мебошад. Барои мисол, ташкилоти қарзӣ амонат ва пасандозҳоро ҷалб намуда, уҳдадорӣ – пассивро ташкил медиҳад ва сипас онҳоро чун қарз ва самоёгузори ба актив (талаботи бонк ба муштариёни қарзгир) табдил медиҳад. Ин раванд уҳдадорихо ва талаботҳои асосии фаъолияти миёнаравии молиявиро ташкил медиҳад. Ҳаракат, ҷойгиркуни ва гардиши захираҳои молиявӣ аз амонатгузор ба қарзгир ва дигар фаъолияти ба ҳамин вобастаи институтҳои молиявӣ (аз он ҷумла ташкилотҳои қарзӣ), миёнаравии молиявӣ номида мешавад.

Ҳамин тавр, ба мо маълум аст, ки ташкилотҳои қарзӣ маблағҳои пулиро аз сарчашмаҳои гуногун ҷалб намуда, онҳоро ба воситаҳои ҳаракаткунанда табдил медиҳанд ва ба ин васила тақозои бозорро ба қарз қонеъ месозанд. Дар чараёни ин фаъолият ташкилотҳои қарзӣ пайваста ба воситаҳои бозоргир эҳтиёҷ пайдо менамоянд, ки ин дар навбати худ, яке аз роҳҳои танзими сатҳи хавфи молиявӣ ба ҳисоб меравад. Мавриди зикр аст, ки дар шароити иқтисоди бозорӣ ҳама гуна фаъолияти соҳибкорӣ дар худ сатҳи муайяни хавфро доро мебошад. Аз ин лиҳоз, яке аз омилҳои асосии фаъолияти муътадили бонкҳои тичоратӣ, танзими хавф, яъне таваккали молиявӣ ба ҳисоб меравад.

Адабиёт:

1. Ашуров Н., Лалбеков И. Муомилоти пулӣ, қарз ва бонк Душанбе: ҚСШК “Матбуот”, 2002. - 271с.
2. Лаврушин О.И. Банковская система в современной экономике: учебное пособие / под ред. проф. О.И. Лаврушина. – М.: КНОРУС, 2011. – 360 с.
3. Шеремет А.Д. Финансовый анализ в коммерческом банке / А.Д. Шеремет, Г.Н. Щербакова. – М.: Финансы и статистика, 2001. – 256 с.

*Раҳимов З. - муаллими калон,
Латифова Р.Ф. – магистрант,
Давлатов Х.У. – магистрант
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон*

ҲИСОБГИРӢ ВА ТАРЗИ ДУРУСТ ҲИСОБ НАМУДАНИ МУЗДИ МЕҲНАТ БО МЕЪЁРҲОИ АМАЛКУНАНДА

Баҳисобгирии ташкили меҳнат ва музди меҳнат омили ҳалкунандаи меҳнати инсон мебошанд. Баҳисобгирии ҳисоббаробаркунӣ аз рӯи музди меҳнат ва механизми такмил додани он барои тараққиёти самаранокии истеҳсолоти корхонаҳои истеҳсолӣ ва хоҷагии халқи ҷумҳурӣ аҳамияти бениҳоят калон дорад. Муносибатҳои меҳнатӣ бо Қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон, ва дигар санадҳои ҳуқуқиву меъёрӣ (шартномаҳои коллективӣ, созишномаҳои коллективӣ, шартномаҳои меҳнатӣ) танзим карда мешаванд.

Пардохти меҳнат - ин системаи муносибатҳои бо таъмингардонии муқарраркунӣ ва амаликунии пардохтҳо алоқаманд мебошад, ки аз ҷониби кордиҳанда ба коргарон барои меҳнати онҳо дар мувофиқа бо қонунгузорӣ, санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, шартномаҳои созишномаҳои коллективӣ, санадҳои меъёрии маҳаллӣ ва шартномаҳои меҳнатӣ амалӣ карда мешавад. Музди меҳнат- ин мукофотпулӣ барои меҳнат, дар алоқамандӣ аз таҳассуси коргар, мураккабӣ, миқдор, сифат ва шароити корҳои иҷрошаванда, инчунин пардохтҳои хусусияти ҷубронӣ ҳавасмандгардонидошта мебошад.

Дар шакли пардохти меҳнати вақтбайъ андозаи музди меҳнати кормандон аз вақти воқеъан коркардаи кормандон вобаста мебошад. Вақти корӣ – вақте мебошад, ки дар давоми он корманд мутобиқи қоидаҳои дохилии меҳнати ташкилот ва нишондодҳои шартномаи меҳнатӣ бояд уҳдадорӣҳои меҳнатиро иҷро намояд. Давомнокии муътадили вақти корӣ набояд аз 40 соат дар як ҳафта зиёд бошад.

Барои баҳисобгирии ғаврии меҳнати кормандон ва ҳисобкунии музди меҳнат ҳайати кормандон гурӯҳбандӣ карда мешаванд. Кормандон ба гурӯҳҳои (категорияҳои) коргарон, роҳбарон ва мутахассисон ҷудо карда мешаванд.

Коргарон - кормандоне мебошанд, ки бевосита дар раванди истеҳсоли маҳсулот, кашонидан ва омодакунии ашёи хом ва маҳсулоти тайёр, иҷрои кор ва хизматрасониҳо иштирок мекунанд. Баҳисобгирии вақти кории истифодашуда дар табел бо усули бақайдгирии яклухти ба кор ҳозиршавиҳо ва ҳозирнашавиҳо ва ё бо роҳи бақайдгирии фақат ҳозирнашавиҳо ва дермониҳо ба ҷо оварда мешавад. Табелҳои мазкур на фақат барои баҳисобгирӣ ва назорати истифодабарии вақти корӣ, инчунин барои ҳисобузамкунии музди меҳнат низ истифода мешавад.

Дар низомии пардохти меҳнати вақтбайъи оддӣ пардохт бар ивази миқдори муайяни вақти коркардашуда, новобаста аз миқдори корҳои иҷрогардида ба ҷо оварда мешавад. Вобаста аз тарзи баҳисобгирии вақти кор меъёрҳои тарифии моҳона, рӯзона ва соатона истифода шуда метавонанд.

Музди меҳнати кормандон (ба ғайр аз коргарон) дар асоси меъёрҳои тарифии моҳона ё оқлад (маош) ҳисоб карда мешавад: агар ин кормандон тамоми рӯзҳои кории моҳро кор карда бошанд, пас маоши муқарраргардида ба онҳо пардохт карда мешавад; агар онҳо на ҳамаи рӯзҳои кориро кор карда бошанд, пас маоши онҳоро бо роҳи тақсим намудани меъёри (ставкаи) муқарраргардида ба миқдори тақвими рӯзҳои корӣ ва зарб намудани натиҷаи ҳосилшуда ба миқдори рӯзҳои коркардашуда ҳисоб мекунанд.

Фарз мекунем маоши моҳонаи корманд ба андозаи 1600 сомонӣ муқаррар карда шудааст. Шумораи рӯзҳои корӣ мувофиқи тартиб – 21 рӯзи корӣ мебошад, ки 18 рӯзи онро корманд кор кардааст.

Маблағи ҳисобшудаи музди меҳнат чунин аст:

$$1600 \div 21 \times 18 = 1371 \text{ сомонӣ.}$$

Музди меҳнати коргарон бо роҳи зарб кардани меъёри тарифии соатона ё рӯзона ба миқдори соатҳо ё рӯзҳои воқеан коркардашудаи онҳо ҳисоб карда мешавад.

Масалан меъёри тарифии соатонаи коргар 12 сомонӣ мебошад. Коргар дар давоми моҳ 158 соат воқеан кор кардааст.

Маблағи музди меҳнати коргар чунин аст:

$$12 \times 158 = 1896 \text{ сомонӣ.}$$

Дар низомии вақтбайъи мукофотонии пардохти меҳнат ба маблағи музди меҳнат аз рӯи нархнома (тариф) маблағи мукофотпулӣ тибқи низомнома оид ба мукофотонӣ зам карда мешавад. Масалан меъёри нархномавии соатонаи коргар – 12 сомонӣ, шумораи соатҳои коркардашудаи моҳ – 158 соат мебошад. Тибқи шартномаи меҳнатӣ ҳангоми аз миқдори ба нақша гирифташуда кам набудани маблағи фуруши воқеии корхона мукофотпулии ҳармоҳа ба андозаи 20%-и музди меҳнат пешбинӣ шудааст.

Маблағи музди меҳнати ҳисобшуда чунин аст:

$12 \times 158 = 1896 \text{ сомонӣ}$ - музди меҳнати бо низомии вақтбайъи содда ҳисобкардашуда;

$$1896 \times 0,3 = 569 \text{ сомонӣ} - \text{мукофотпулӣ;}$$

$1896 + 569 = 2465 \text{ сомонӣ}$ – маблағи музди меҳнати бо низомии вақтбайъи мукофотӣ ҳисобкардашуда.

Ҳисобкунии музди меҳнат дар шакли пардохти корбайъ дар асоси ҳуҷҷатҳои оид ба коркард ба ҷо оварда мешавад. Дар низомии корбайъи мустақим пардохти музди меҳнати коргарон бо роҳи зарб кардани нархи корбайъи воҳиди кор ба миқдори маҳсулоти истеҳсолкарда, корҳо ва хизматҳои иҷрокардаи коргар дар асоси нархномаҳои

муқарраргардидаи корбайъ ҳисоб карда мешавад. Фарз крда шуд, ки коргар дар давоми моҳ 100 воҳид маҳсулот истеҳсол кард. Нархи музди меҳнат барои воҳиди маҳсулот – 15 сомонӣ. Музди меҳнати моҳонаи коргар ин тавр ҳисоб карда мешавад: $15 \times 100 = 1500$ сомонӣ.

Дар низоми корбайъи прогрессивӣ пардохти меҳнати коргарон бо баназардошти коркарди зиёдаазмеъёрӣ дар асоси нархномаҳои прогрессивӣ (баландкардашуда) ҳисоб карда мешавад.

Агар коргар дар давоми моҳ 130 воҳид маҳсулот, аз ҷумла 30 воҳид аз супориш барзиёд истеҳсол кард. Нархи музд барои воҳиди маҳсулоти дар доираи супориш истеҳсолшаванда – 15 сомонӣ, барои воҳиди маҳсулоти зиёда аз супориш истеҳсолшуда ба андозаи 10% барзиёд пардохт карда мешавад. Маблағи музди меҳнати моҳонаи коргар ин тавр ҳисоб карда мешавад:

$$(15 \times 100) + (15 + 15 \times 0,1) \times 30 = 1995 \text{ сомонӣ.}$$

Дар низоми пардохти меҳнати корбайъи мукофотӣ пардохти меҳнати коргарон бо баназардошти маблағи мукофотонӣ бар ивази барзиёдичрокунии меъёрҳои коркард ва ноилгардӣ ба нишондодҳои сифатӣ (бе ноқис кор кардан) ба ҷо оварда мешавад. Масалан коргар дар давоми моҳ 110 воҳид маҳсулот истеҳсол кард. Нархи музди меҳнат барои воҳиди маҳсулот – 16 сомонӣ. Дар мавриди бе нуқсон кор кардан ба коргар мукофот ба андозаи 10%-и музди меҳнати мувофиқи шакли пардохти корбайъи мустақим ҳисобшуда пардохт карда мешавад. Музди меҳнати воқеии коргар ин тавр ҳисоб карда мешавад:

$$16 \times 110 + (16 \times 110) \times 0,1 = 1936 \text{ сомонӣ.}$$

Дар низоми корбайъи бавосита (ғайримустақим), ки асосан барои пардохти меҳнати коргарони ёрирасон истифода мешавад, маблағи музди меҳнат аз натиҷаҳои кор ва пардохти меҳнати коргарони асосӣ вобаста мебошад. Фарз мекунем маблағи музди меҳнати коргари ёрирасони ба бригадаи коргарони истеҳсолоти асосӣ хизматкунанда баробари 10%-и музди меҳнати ба бригада ҷудошуда мебошад. Маблағи музди меҳнати моҳонаи тамоми бригада 22000 сомонӣ. Ба коргари ёрирасон музди меҳнати моҳона ба ҷунин андоза ҳисоб карда мешавад: $22000 \times 0,1 = 2200$ сомонӣ.

Андозаи пардохти меҳнат вобаста аз натиҷаҳои ниҳойӣ бо фоизҳо аз нишондиҳандаи ниҳойии фаъолияти молиявӣ-ҳочагидорӣ (масалан, аз маблағи фурӯш, фоида ва ғ.) ҳисоб карда мешавад. Тибқи шартномаи меҳнатӣ ба фурӯшандаи дукон ба андозаи 5%-и маблағи фурӯши молҳои фурӯхташуда музди меҳнат ҳисоб карда мешавад; маблағи фурӯши моҳонаи дукон – 62000 сомонӣ. Ба фурӯшанда ба ин андоза музди меҳнат ҳисоб карда мешавад:

$$62000 \times 0,05 = 3100 \text{ сомонӣ.}$$

Дар шакли аккордии пардохти меҳнат маоши умумӣ бар ивази иҷрогардии давраҳои муайяни кор ё истеҳсоли ҳаҷми муайяни маҳсулот ҳисоб карда мешавад. Барои корҳои вазнин, кор дар шароитҳои меҳнати зарарнок ва махсусан зарарнок бо тартиби муаянкардаи конунгузорӣ, шартномаҳои (созишномаҳои) коллективӣ ва шартномаи меҳнатӣ музди меҳнати баландтар муқаррар карда мешавад.

Барои изофакорӣ музди меҳнат барзиёд пардохт карда мешавад.

Ҳар соати кории зиёда аз вақти муқаррарӣ ин тавр пардохт карда мешавад:

1. Ба кормандони музди меҳнаташон корбайъ – на камтар аз нархномаи дукаратаи корбайъ;

2. Ба кормандони музди меҳнаташон вақтбайъ, инчунин ба кормандони маоши вазиравӣ (оклад) гиранда – на камтар аз меъёри дукаратаи соатбайъ.

Мувофиқи аҳд бо корфармо ба корманде, ки зиёда аз вақти муқаррарӣ кор кардааст, пешкаш кардани рӯзи дигари истироҳатӣ мумкин аст.

Барои кор дар рӯзҳои ид ва истироҳат музди меҳнат на камтар аз андозаи дукарата пардохт карда мешавад. Музди ҳар соати кори шабона ба андозаи на камтар аз якуним баробари меъёри муқаррарӣ пардохт карда мешавад. Пардохти зиёдкардашудаи музди меҳнати шабона ба ставкаи тарифӣ (маоши хизматӣ) дохил намешавад.

Ҳангоми иҷро накардани меъёри коркард бо айби корманд музди меҳнат вобаста ба кори воқеан иҷрошуда пардохт карда мешавад. Барои нуқсони пурраи маҳсулот ва бекормониҳои бо айби корманд рӯхдода музди меҳнат дода намешавад.

Ба занони ҳомила пеш аз таваллуд ҳафтад рӯзи тақвимӣ ва баъди таваллуд ҳам ҳафтад (дар ҳолати таваллуди мушкӣл – ҳаштоду шаш ва таваллуди ду ва ё зиёда тифл – як саду даҳ) рӯзи тақвимӣ рӯхсатӣ дода, барояшон кӯмакпулӣ аз рӯи суғуртаи давлатии иҷтимоӣ пардохт карда мешавад. Рӯхсатии ҳомиладорӣ ва таваллуд яқоя ҳисоб карда, пардохти он сарфи назар аз миқдори рӯзҳое, ки қанон воқеан то таваллуд истифода кардаанд, ба ҷо оварда мешавад. Бо хоҳиши зан ҳамчунин барои нигоҳубини тифл то ба синни сесола расиданаш рӯхсатии бепули иловагӣ дода мешавад [1. с, 450].

Дар давраи рӯхсатӣ ҷои кор (вазифа) нигоҳ дошта мешавад.

Мувофиқи талаботи Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон (моддаҳои 13, 95 ва 212) корхона бояд аз музди меҳнати кормандони худ андозҳои аз манбаъи пардохт нигоҳдошташаванда (андоз аз даромади шахсони воқеӣ ва андози иҷтимоӣ)-ро боздошт карда, ба бучет супорад.

Ҳангоми ҳисобузамкунии андоз аз даромади шахсони воқеӣ ба андозаи як нишондиҳанда барои ҳисоб (дар соли 2015-40 сомонӣ) аз манбаъи андозбандӣ (музди меҳнат) тарҳи шахсӣ карда мешавад. Агар корманд ҳамзамон дар якҷанд ҷойҳо кор кунад, тарҳи шахсӣ фақат дар ҷойи кори асосии он татбиқ карда мешавад.

Инчунин ҳангоми ҳисобкунии даромади андозбандишавандаи шахси воқеӣ маблағи андози иҷтимоии аз музди меҳнати корманд ҳисобу замшаванда (1%-и музди меҳнат) аз манбаи андозбандии андоз аз даромади шахсони воқеӣ тарҳ карда мешавад.

Даромади андозбандишавандаи шахси воқеӣ-корманд дар ҷойи кори асосии вай ин тавр андозбандӣ карда мешавад:

- 1) агар аз андозаи тарҳи шахсӣ кам бошад, андозбандӣ карда намешавад;
- 2) зиёда аз андозаи тарҳи шахсӣ то 140 сомонӣ – 8%-и даромади андозбандишавандаи аз тарҳи шахсӣ зиёдбуда;
- 3) зиёда аз 140 сомонӣ – маблағи андози бо меъёри 8% ҳисобшуда + 13%-и даромади андозбандишавандаи аз 140 сомонӣ зиёд.

Музди меҳнати шахси воқеӣ-ғайрирезидент бо меъёри 25% андозбандӣ карда мешавад.

Давраи андоз барои андоз аз даромади шахсони воқеӣ моҳи тақвимӣ мебошад. Супорандагони андози иҷтимоӣ ҳам корфармо (корхонаҳо) ва ҳам кормандон мебошанд. Меъёри андози иҷтимоӣ барои корфармо 25 фоиз ва барои кормандон 1% мебошад. Ёлломияи ягона дар бораи андоз аз даромад ва андози иҷтимоӣ то санаи 15-уми моҳи пас аз давраи андоз оянда пешниҳод карда мешавад.

Барои ҳама гуна музди меҳнат андозаи маблағҳои боздошташаванда набояд аз 20 фоизи музди меҳнати умумии корманд зиёд бошад. Дар ҳолатҳои истисноии пешбинамудаи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон то 50 фоизи музди меҳнати корманд боздошта мешавад.

Ба боздошт кардани маблағ аз ёрдампулиҳои якҷафта, ҷубронпулӣ ва дигар пардохтҳои, ки тибқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон рӯёнидани маблағ аз онҳо манъ аст, роҳ дода намешавад.

Аз қорман рӯёнидани музди меҳнате, ки қорфармо ба вай барзиёд пардохт қардааст, аз ҷумла ҳангоми истифодаи нодурусти қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба истисноии ҳолатҳои ҳисобу китоби нодуруст, мумкин нест.

Мувофиқ ба таҳлилу омӯзиши заминаҳои назариявӣ амалии баҳисобгирӣ ва тарзи дуруст ҳисобкунии музди меҳнат бо меъёрҳои амалқунвнда дар қорхонаҳои ҷумҳурӣ ба ҷунин ҳулоса омадан мумкин аст:

1. Маблағи музди меҳнат ва андозии муайяншуда аз сабабҳои гуногун вобастагӣ дорад. Аз он ҷумла намуди шакл, разряд, категория, ихтисос, намуду ҳаҷми қори иҷрошуда, сабаби зиёдшавии музди меҳнат ва андоз мебошанд.

2. Дар қисман қорхонаҳои истеҳсолӣ, ҳисоб қардани музди меҳнат ва додани ҳаққи меҳнат мувофиқи миқдору сифати меҳнате, ки ҳар як қорман дар ҳоҷагҳои ҷамъиятӣ сарф қардааст, аз рӯи принципи барои меҳнати хуб, барои натиҷаҳои беҳтарин ҳаққи баланд дода намешавад. Бинобар ин ба афзоиши истеҳсоли маҳсулот, иҷрои қорҳо ва адои хизмат, баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат, паст қардани арзиши аслии маҳсулот, ҳавасманд қардонидани қормандон, таъсири ноустувори манфӣ мерасонад.

3. Дар шубҳаи муҳосиботи қорхона насб қардани версияи навтари қораммаи 1С: Муҳосибот (версияҳои 8.2 ё 8.3) барои хуб ба роҳ мондани тарзи ҳисобкунии маоши қормандон.

4. Қорӣ қардани таҷрибаи ҳаҷонии қорманрони муҳосиботи дорои малақаҳои баланди қасбӣ дар қорхонаҳои истеҳсолии ватанӣ.

5. Маълумотҳо ва маслиҳатҳои овардашуда оид ба андозсупорӣ аз музди меҳнат, ки дар ин қор оварда шудаанд, дастур барои ҳисобдорон ва қорқунони андоз мебошанд.

Адабиёт:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ», №702 аз 25.03.2011с

2. Тилақмуродова С.Д. “Хусусиятҳои баҳисобгирии музди меҳнат аз рӯи шакли баҳисобгирии автоматиқунонӣ (1С муҳосибот)”/Маводи Паёми ДМИТ №3(7) –Душанбе соли 2016. Саҳ. 88-92

3. Молия ва ҳисобдорӣ. “Дастурамали намунавии мансабии сармуҳосиб” №7, (142) – 2018 саҳ. 30-31;

4. Фармони Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25.03.2011 № 8 аз 05.05.2013 № 81 н/т.

*Раҳимов М.Ҳ. – магистрант,
Шарипов К.З. - магистрант
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА МОҲИЯТИ АУДИТИ ДАВЛАТӢ

Дар шароити муосир назорати истифодаи сарватҳои давлатӣ яке аз вазифаҳои асосии муқаммалқардонии идорақунии давлатӣ маҳсуб меёбад. Ин пеш аз ҳама бо афзоиши ҳаҷм ва гуногунии шаклҳои истифодаи молияқунонӣ ва тақмили асосҳои демократии идорақунӣ алоқаманд мебошад. Дар тамоми дунё ҷамъият дар шахсияти андозсупорандагон қушиш

менамояд, ки истифодаи окилонаи сарватҳои давлатиро назорат намояд. Чунин ҳолат бо таваҷҷуҳи ҳамаи кишварҳо ва ташкилотҳои байналмиллалӣ ба рушди назорати истифодаи маблағҳои бучетӣ асоснок карда мешавад.

Дар асоси сарчашмаҳои таърихӣ метавон гуфт, ки аудити давлатӣ таърихи тӯлонӣ дошта, ташаккул ва рушди он бо эволютсияи назорати давлатӣ алоқаманд аст. Дар замонҳои қадим, назорати давлатӣ асосан дар давлатҳои бузургтарин, ба мисли Бобул, Миср ва Чин пайдо шудааст. Навиштаҷотҳои қадимии Чинӣ нишон медиҳанд, ки дар соли 700 то милод дар ин мамлакат мансаби аудиторӣ фаъолият мекард, ки вазифаи асосии онҳо назорат аз болои фаъолияти мансабдорони давлатӣ, яъне онҳое, ки ҳуқуқи тақсим кардани пулу моли ҳазинаи давлатиро доштанд, ташкил меод.

Бо мурури замон ва ташаккули муносибатҳои нав дар ҳаёти иқтисодии ҷомеа мафҳуми назорат васеъ гардидааст. Калимаи аз ҷиҳати маъно наздик ин- contra-lego (лот.)-гузаронидани хониши санҷишӣ, ҳисобкунӣ (аз рӯи дастхат) мебошад. Дар забони фаронсавӣ мафҳуми controle чор маъно дорад: 1) назорат, санҷиш, мушоҳида, бозрасӣ, муоина; 2) минтақаи назоратӣ, назорат; 3) назорат, идоракунӣ; 4) ведомост, рӯйхат [5].

Дар забони англисӣ калимаи назорат миқдори бештари маъноҳоро доро буда, аз ҳама бештар ба предмети тадқиқоти мазкур мувофиқ ин: идоракунӣ, роҳбарият; танзимкунӣ; маҳдудият мебошад [4].

Ҳамин тавр, мафҳуми назорат пай дар пай бо мундариҷаҳои иқтисодии зерин пурра гардида истодааст. Назорат-қисми таркибии идоракунии объектҳои иқтисодӣ ва равандро мебошад, ки ба мушоҳидаи объектҳо бо мақсади санҷиши мувофиқатии ҳолати объекти мушоҳидашаванда бо ҳолати зарурии дар қунунгузорӣ, дигар санадҳои меъёрӣ, барномаҳо, нақшаҳо, ва шартномаҳо пешбинишуда, нигаронида шудааст [6].

Низоми назорат зернизоми идоракунии иҷтимоӣ буда, бештар ба таъмини хусусиятҳои сифатии низом, амалнамоӣ ва рушди он вобаста мебошад. Тавассути назорат алоқаи эътимоднок барқарор мегардад, ки имконият медиҳад то ки натиҷаи таъсири идоракунанда ба объекти идорашаванда ошкор гардида, тамоилот аз қарорҳои идоракунӣ, принципҳои ташкилӣ ва танзимкунӣ муайян карда мешавад. Яъне, дар ин замина назорат яке аз вазифаҳои идоракунии давлат фаҳмида мешавад.

Ҳанӯз си сол қабл Э.А.Вознесенский навишта буд: “Ҳамчун функсияи идоракунӣ назорат наметавонад ба ҳалли вазифаҳои берун аз қорҷубаи идоракунӣ буда тобеъ бошад. Бинобар ин, таъиноти назорат бояд ба мақсади ҳуди идоракунӣ, ки дар навбати худ тавассути қонунҳои иқтисодӣ ва сиёсии рушди форматсияи дахлдор муайян карда мешавад, мувофиқат намояд. Аз ин ҷо аҳамияти назорат чун воситаи амалинамоии сиёсати (аз ҷумла иқтисодӣ) синфҳои ҳукмрон ба миён меояд” [3].

Назари Э.А. Вознесенский бо гуфтаи В.И. Ленина мутобиқат менамояд: Дар асл тамоми масъалаҳои назорат ба он нигаронида шудааст, ки кӣ киро назорат менамояд, яъне кадом синф назораткунанда ва кадоми он назоратшаванда аст.

И.А. Белобжетский қайд менамояд, ки “ Назорат пеш аз ҳама бояд ба баҳодиҳии объективонаи ҳолати воқеии объекти идорашаванда ва самаранокии хоҷагидорӣ нигаронида шавад” [1].

Аз нигоҳи мо, мафҳумҳои пешниҳодшударо дақиқ намудан зурур аст, чунки консепсияи баҳсноқ пешниҳод гардидааст, ки назорати молиявиро танҳо ба санҷиши раванди ташаккул ва истифодабарии фондҳои пулӣ марбут менамояд.

Ба ақидаи муаллиф, мафҳуми назорати молиявӣ нисбатан васеътар аз ҷониби Белобжетский И.А. муайян карда шудааст. Муаллиф ба ақидаи ӯ вобаста ба он ки “Доираи амалӣ назорати молиявӣ хеле васеъ мебошад, чунон чӣ самтҳои молиявии кори корхона ва иттиҳодияҳо бо омилҳои моддӣ шартнок гардидааст. Одатан, ҷудо намудани назорати молиявӣ аз хоҷагидорӣ бисёр душвор ва баъзан имконнопазир аст, зеро ки дар бештари амалиёти молиявӣ ин ё он унсури ғаёлияти хоҷагидорӣ ба назар мерасад” [2] комилан мувофиқ аст.

Объекти барномаи аудити давлатӣ ҳамчун қисми низоми назорати молиявӣ маҷмӯи равандҳои хоҷагидорӣ ва муносибатҳои пулӣ, ки ҳангоми амаликунии ғаёлияти хоҷагидорӣ ба миён меоянд, ба шумор меравад.

Алоқаи ҷудонапазири баҳисобгирӣ ва назорат, инчунин нақши он дар ҳаёти иқтисодии давлат ҳануз дар давронӣ шуравӣ аз ҷониби В.И. Ленин қайд гардида буд: “бе баҳисобгирӣ ва назорати давлатии истеҳсолот ва тақсимкунии маҳсулоти синфи меҳнаткашон, озодии меҳнаткашон таъмин карда намешавад”. Чунончӣ “мавҷуд набудани ҳисобот ва назорат дар раванди истеҳсолот ва тақсимкунии маҳсулот ин хазинадуздӣ маҳсуб меёбад”.

Вазифаи асосии аудити давлатӣ муқаррар кардан ва пешгирӣ намудани хазинадуздӣ мебошад. Ба хусусиятҳои ҷолибият ва императивӣ нигоҳ накарда, мафҳуми “назорати давлатии молиявӣ” моҳияти пурраи консепсияи аудити давлатиро инъикос наменамояд. Дар байни мафҳуми “назорати давлатии молиявӣ” ва “аудити давлатӣ” дақиқан монандие, ки дар байни мафҳумҳои “Ҳаққи қудрат” ва “Қудрат ҳақаст” вучуд дорад, дида мешавад.

Мафҳуми мавҷудаи “назорати давлатии молиявӣ”, ки аз ҷониби мақомоти ваколатдори назорати буҷети давлатӣ истифода мешавад, пеш аз ҳама санчиши мақсаднокии истифодаи воситаҳои буҷетӣ ва ошкоркунии тамоилот аз асосҳои меъёрӣ-ҳуқуқии амалкунанда, ки имконияти истифодаи намудҳои гуногуни таҳримҳоро пешбинӣ менамояд, яъне “Ҳаққи қудрат”-ро ифода мекнад.

Аудити давлатӣ бо қувваи маҷбурнамоӣ асоснок нагардида, ба ошкорият, объективият, шафоффият, яъне “Қудрат ҳақаст” таъя мекунад.

Ҳадафи мақомоти аудити давлатӣ ин ҷустуҷӯи роҳҳои ноилгардии самаранокии идоракунӣ ва масъулияти пурраи давлат мебошад. Дар кор мафҳуми “аудити давлатӣ” ба ҷои мафҳуми ибтидоӣ “назорати давлатии молиявӣ” истифода мешавад. Бояд қайд намуд, ки дар шароити кунуни мафҳуми “аудити давлатӣ” нисбатан дақиқтар ба ҳуқуқи муносири байналмиллалӣ мувофиқат менамояд.

Иҷроиши тамоми ғаёлияти мавҷудияти низоми назоратро тақозо менамояд. Ташкили низоми назорат метавонад беҳтар ё ин ки бадтар, содда ё ин ки мушкилтар бошад, вале барои ноилгардии мақсади гузошташуда мавҷудияти он шартӣ зарурӣ мебошад. Низоми назорат (ба мисли дигар низомҳо) маҷмӯи унсурҳои (объект, субъект, воситаи назорат ва ғ.) бо ҳам алоқамандро, ки ягонагӣ ва томии муайянро ифода менамоянд, инъикос мекунанд.

Дар адабиётҳои иқтисодӣ ва ҳуқуқшиносӣ мафҳуми “низоми назорат” қариб истифода намешавад, агар истифода гардад ҳам пеш аз ҳама бе моҳият ва таҳлили терминологӣ мебошад. Дар адабиёти илмҳои техникӣ ин мафҳум ба таври васеъ истифода мегардад, зеро ки сохтани объекти техникӣ бе низоми назорат аз болои ташаккул ва амалкунии он амалан номумкин аст. Дар ин самт низоми назоратро чунин шарҳ медиҳанд:

1) Маҷмӯи таҷҳизоти техникӣ, ки ҷенкунии параметрҳо ва назорати ҳолати объектро бо назардошти алгоритми пешбинишуда дар бар мегирад;

2) Маҷмӯи воситаҳои назорат ва иҷроиш;

3) Маҷмӯи воситаи назорат ва одам-танзимгар, ки ба низоми иттилоотии назорат мутаҳид карда шудааст.

Ҳамин тариқ, низоми назоратро ҳамчун маҷмӯи себъект, объект ва воситаи назорат, ки дар раванди комёбшавӣ ба натиҷаи дар назардошташуда, ченкунии ҳолати объектҳои назорат, таҳлил ва баҳодиҳии нишондодҳои ченкунӣ, интиҳобкунӣ ва амалиёти тасҳеҳкунӣ алоқаманданд, фаҳмидан мумкин аст.

Доираи мафҳуми “низоми назорат” на танҳо аз маҷмӯи унсурҳои ба он дохилшуда, балки аз худӣ объектҳои назорат низ вобаста мебошад.

Масалан, оид ба низоми назорати фаъолияти гирандагони маблағҳои бучетӣ ва оид ба низоми назорати сифати хизматрасониҳо ва барориши маҳсулот.

Ба низоми назорат дохил намудани объектҳои муайян маъноӣ онро дорад, ки система метавонад ягона ва ё барои ҳар як объектҳои мушаххаси назорат тартиб дода шавад.

Бояд қайд намуд, ки мавқеъ ва нақши субъектҳои назорат дар низоми назорат муайян карда шавад. Дар муносибат бо бучетҳои ҷумҳуриявӣ ба сифати субъектҳои назорат пеш аз ҳама давлат (мақомотҳои идоракунии он) баромад менамояд.

Функцияҳои асосии назорати давлатӣ-таъминӣ алоқаи баръакс, ки бо шарофати он субъектҳои идоракунандаи система маълумоти заруриро оид ба ҳолати воқеии он ба даст меорад ва ин имконият медиҳад, ки корҳои воқеан иҷрогардида баҳо додашуда, тамоилот аз мақсад ва ҳолатҳои номатлубӣ бо он алоқаманд ошкор карда шавад.

Аудити давлатӣ - ин низоми аудити мустақили берунаи оммавии фаъолияти мақомотҳои давлатӣ вобаста ба идоракунии захираҳои ҷамъиятӣ (молиявӣ, моддӣ, интеллектуалӣ) мебошад. Аудити давлатӣ дар шароити муосир ҳамчун як институти ҷамъияти назорати молиявӣ баромад мекунад.

Аудити давлатӣ ва назорати давлатӣ ҷузъи зарурии тамоми низомҳои муосири идоракунии захираҳои ҷамъияти махсуб ёфта, якдигарро пурра месозанд. Бо вучуди ин аудити давлатӣ низоми берунии назорати мустақили оммавии фаъолияти мақоматҳои давлатиро ифода менамояд ва дар зери мафҳуми назорати давлатӣ бошад институтҳо ва маросимҳои ба назорати дохилии давлатӣ (пеш аз ҳама мақомотҳои ҳокимияти иҷроия) алоқаманд фаҳмида мешавад.

Дар натиҷаи дар сатҳи зарури ба роҳ мондани низоми аудити давлатӣ ҷамъият маълумоти заруриро оид ба сифати фаъолияти давлат дастрас менамояд ва ин бевосита ба сатҳи ҷонибдорӣ ҳокимияти амалкунанда аз ҷониби ҷамъият мусоидат мекунад. Дар ҳамин замина, бо баҳо додани вазъи низоми аудити давлатии ягон кишвар сатҳи демократия, маданият, шафоқият ва самаранокии фаъолияти мақомотҳои ҳукумати онро маълум намудан мумкин аст.

Бояд қайд намуд, ки мафҳуми аудити давлатӣ ҳамчун институти ҷамъиятӣ, намуди фаъолияти махсус ва раванд фаҳмида мешавад. Фарқияти аудити давлатӣ ҳамчун институт-ин низоми меъёрҳо, қоидаҳо ва механизмҳои маҷбурномаии иҷроии онҳо, танзими муносибатҳои махсуси ҷамъиятӣ мебошад. Аудити давлатӣ ҳамчун намуди фаъолияти махсус фаъолияти касбии кормандони мақомоти махсуси давлатиро ифода менамояд. Аудити давлатӣ чун раванд баҳодиҳии мустақилонаи ахбороти стандартӣ мақомотҳои давлатӣ оид ба истифодаи сарватҳои ҷамъиятӣ ва пешниҳоди ҳулосаи объективона доир ба эътмоднокии ахбороти пешниҳодгардида, инчунин, оид ба мутобикати фаъолияти мақомоти иҷроия бо маҳакҳои қонунӣ, самаранокӣ ва натиҷанокии идоракунии сарватҳои ҷамъиятӣ фаҳмида мешавад. Аудити давлатӣ аз тарафи мақомоти махсуси давлатӣ, ки вақолати санҷиши

берунаи фаъолияти мақомотҳои давлатӣ оид ба идоракунии молияи ҷамъиятӣ ва дигар сарватҳои оммавиरो дорад, амалӣ карда мешавад.

Ба рушди намудҳои нави назорати давлатии молиявӣ ва аудит дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҷрибаи ҷаҳонӣ, методология ва амалияи Ташкилоти байналмиллалӣ мақомоти олии аудит (ИНТОСАИ), маводҳо ва ҳуҷҷатҳои семинарҳои махсус оид ба масъалаҳои аудити самаранокӣ, ки аз ҷониби ЕВРОСАИ, АЗОСАИ ва ғайраҳо гузаронида мешавад, таъсири амиқ мерасонанд. Соли 2007 Кумитаи байналмиллалӣ оид ба коркарди стандартҳои ҳисоботи молиявӣ 26 стандарти махсуси ҳисоботи молиявии бахши давлатиро тасдиқ намуд. Методҳои назорати истифодаи сарватҳои ҷамъиятӣ тавассути стандартҳои байнамиллалӣ мақомоти олии аудит (ИССАИ), ки доим тақдир дода мешаванд, танзимкарда мешавад. Аммо то ҳануз бештари масъалаҳо оид ба назорати истифодаи сарватҳои давлатӣ ба низом дароварда нашудаанд ва тадқиқотҳои илмиро тақозо менамоянд.

Адабиёт:

1. Белобжецкий И.А. Финансовый контроль и новый хозяйственный механизм. М.: Финансы и статистика, 1989
2. Белобжецкий И.А. Финансовый контроль и новый хозяйственный механизм. М.: Финансы и статистика, 1989
3. Вознесенский Э.А. Финансовый контроль в СССР. - М.: Юридическая литература, 1973
4. Новый Большой англо-русский словарь: в 3 т./ Ю.Д. Апресян, Э.М. Медникова, Л.В.Петрова и др.; под общ. рук. Ю.Д. Апресяна и Э.М.Медниковой. - М.: Рус. яз., 1999
5. Французско-русский словарь активного типа/ В.Г. Гак, Ж. Триомф, Г.Г.Соколова и др., Под ред. В.Г.Гака и Ж.Триомфа. - М.: Рус. яз., 2000.
6. Экономическая энциклопедия / Научно-ред. совет изд-ва «Экономика»; Ин-т экон. РАН; Гл. ред. Л.И. Абалкин. -М.: ОАО «Издательство «Экономика», 1999. – 316 с.

***Файзуллоев А.Х. - магистрант,
Шарифзода Ф.Я. - магистрант
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон***

ИНКИШОФИ КОНСЕПСИЯҲОИ КОНТРОЛЛИНГ

Контроллинг яке аз самтҳои муҳимтарини рушди назария ва амалияи ҳисобгирӣ, назорат ва таҳлили фаъолияти хоҷагидорӣ корхона мебошад, зеро қарорҳои мураккаби марбут ба фаъолияти хоҷагидорӣ ташкилкунӣ ва татбиқи консепсияҳои умумии идоракунии муосир, гузариш ба идоракунии системавиरो талаб мекунанд. Муносибати системавӣ асоси бунёди контроллинг мебошад.

Мафҳуми назорат дар адабиёти хориҷӣ хеле васеъ ва гуногун аст. Дар яке аз луғатҳои хоҷиразамони иқтисодии Олмон контроллинг ҳамчун мафҳуми иттилоот ва идоракунӣ муайян карда шудааст. Набояд мафҳумҳои "назорат" ва "контроллинг" бо ҳам омехта шаванд, зеро мисли назорат яке аз функсияҳои контроллинг мебошад [1, с.18].

М. Мескон ва Ф. Ҳедоурӣ контроллингро ҳамчун раванде, ки таъминкунандаи расидани ташкилот ба ҳадафҳои худ мебошад, дарк мекунанд. Дар адабиёти ватанӣ, контроллинг одатан ҳамчун як системаи ҳисобгирӣ ва назорат дар корхона муайян карда мешавад, аммо ин як мафҳум хеле содда аст [1, с.28].

Барои муайян кардани маснад ва нақши контроллинг дар идоракунии корхона, мавқеъ ва вазифаҳои онро муайян кардан лозим аст, ки онҳо аз консепсияҳои контроллинг, ки муаллифони муосир пайравӣ мекунанд, вобастаанд.

Дар шароити муосир, муҳаққиқон якҷанд намуди консепсияҳои контроллингро баррасӣ мекунанд. Ҳар кадоми онҳо моҳияту вазифаҳои худро доранд.

Тахти консепсияи контроллинг мо маънои умумии ақидарониҳоро дар бораи аз ҷиҳати функционалӣ ҷудо кардани он, расмияткунонии институтсионалӣ ва мусаллаҳии инструменталии он дар заминаи ҳадафҳои корхона, ки ба контроллинги самаранок дахл доранд ва ҳадафҳои контроллинг, ки аз ҳадафҳои корхона бармеоянд, дар назар дорем.

Чор консепсияи контроллингро аз ҳам фарқ мекунанд [2, с.15]:

1. Контроллинг ҳамчун функцияи идоракунӣ.
2. Контроллинг ҳамчун як қисми раванди идоракунӣ.
3. Контроллинг ҳамчун унсури сохтори ташкилӣ.
4. Контроллинг ҳамчун маҷмӯи фаъолият.

Дар адабиёти англо-американӣ контроллинг одатан ҳамчун як функцияи мустақили идоракунӣ баррасӣ карда мешавад. Дар ин ҳолат, мафҳуми менеҷмент барои таъйини идоракунии хоҷагидорӣ истиҳсолот истифода мешавад ва тафсири функционалии он дода мешавад.

Баръакси доктринаи истиҳсолӣ - хоҷагидорӣ Олмонӣ, ки дар он постулати асосӣ тақсимои максималии функцияҳо мебошад, дар консепсияи америкӣ консепсияи ҳамгирӣ бартарӣ дорад. Ин маънои онро дорад, ки ба унсурҳои ҷудогонаи функцияҳо нисбат ба алоқаҳои интегратсионӣ функцияҳо дар ҳолати алоҳидагии онҳо камтар диққат дода мешавад.

Мавқеи контроллинг дар ин консепсия вобаста ба дараҷаи ҷудокунӣ раванд ба унсурҳои инфиродӣ муайян карда мешавад. Масалан, муаллифон Кунтс ва О'Доннел функцияҳои идоракунӣро ба нақшагирӣ, ташкилкунӣ, омодаسازیи кормандон, идоракунӣ ва контроллинг тақсим мекунанд. Ҳеккер ва Вилсон 3 функцияро аз ҳам ҷудо мекунанд: банақшагирӣ, ташкил ва контроллинг. Вусъати муҳимияти қиматҳои функционалии контроллинг аз ҷониби муаллифон хеле фарқ мекунанд. Аксар вақт функцияҳои контроллинг ҳамроҳангсозӣ, танзим, баҳисобгирӣ, назорат, таҳлилро дар бар мегиранд [2, с.89].

Мазмуни консепсияи дуввуми контроллингро асосан вобаста ба ҷараёни идоракунии истиҳсолот муайян мекунанд. Дар ин маврид, контроллинг на ҳама унсурҳои идоракунӣро бидуни истисно фаро намегирад, онро одатан ҳамчун зерсистемаи ҳисобгирӣи идоракунӣ ишорат мекунанд, ки вазифаҳои ёрирасони идоракунии истиҳсолотро дар бар мегирад. Дар байни онҳо функцияҳо ба монанди нақзорати нишондиҳандаҳои нақшавӣ ва ҳақиқӣ, таҳлили вазъи молиявии корхона, тайёркунии маълумот барои қабули қарорҳои стратегияи иқтисодӣ ва ғайра мавҷуданд. Дар ин маврид диққати асосӣ ба татбиқи функцияҳои ҳисоботӣ ва назорат дода мешавад. Ин консепсия ба он равона шудааст, ки ҳама гуна дастгоҳи идоракунӣ бояд роҳбареро дастгирӣ кунад, ки ӯ дар масъалаҳои идоракунии иқтисодии корхона қарор қабул мекунад. Контроллинг дар ин консепсия воситаи мушоҳида, ҳамроҳангсозӣ, танзим ва ғайра мебошад.

Контроллинг ҳамчун унсури сохтори ташкилӣ дар доираи муносибат аз рӯи вазъият нисбати таҳқиқкунии ташкилот зоҳир мегардад. Дар ин маврид механизми комплекси ҳамроҳангсозии вазифаҳои ошкоркунандаи тағиротхоро дар муҳити атроф ошкор мекунад, имкон медиҳад, ки ба онҳо ба таври мувофиқ воқуниш нишон дода шавад, робитаҳои байни

воҳидҳои сохтори алоҳидаро барои амалӣ намудани ҳадафҳои идоракунии вазъият ҳамчун баранда ва воситаи коммуникатсия барқарор намуда шавад [1, с.65].

Контроллинг ҳамчун функцияи банақшаگیرӣ: он дастгирии раванди банақшаگیرӣ, ҷамъовари маълумот, муқарраркунии мӯҳлатҳо, шартҳо ва ҳадафҳои банақшагириро амалӣ мекунад ва мақсадҳои банақшаگیرӣ, ҷамоҳангсозӣ ва агрегатсиякунонии қисматҳои нақша, коркардабароии системаҳои банақшаگیرӣ, назорати ҷамаҷонибаи нақшаро муттаҳид мекунад, системаҳои банақшагириро таҳия менамояд ва нақшаро ҷамаҷониба амалӣ мекунад.

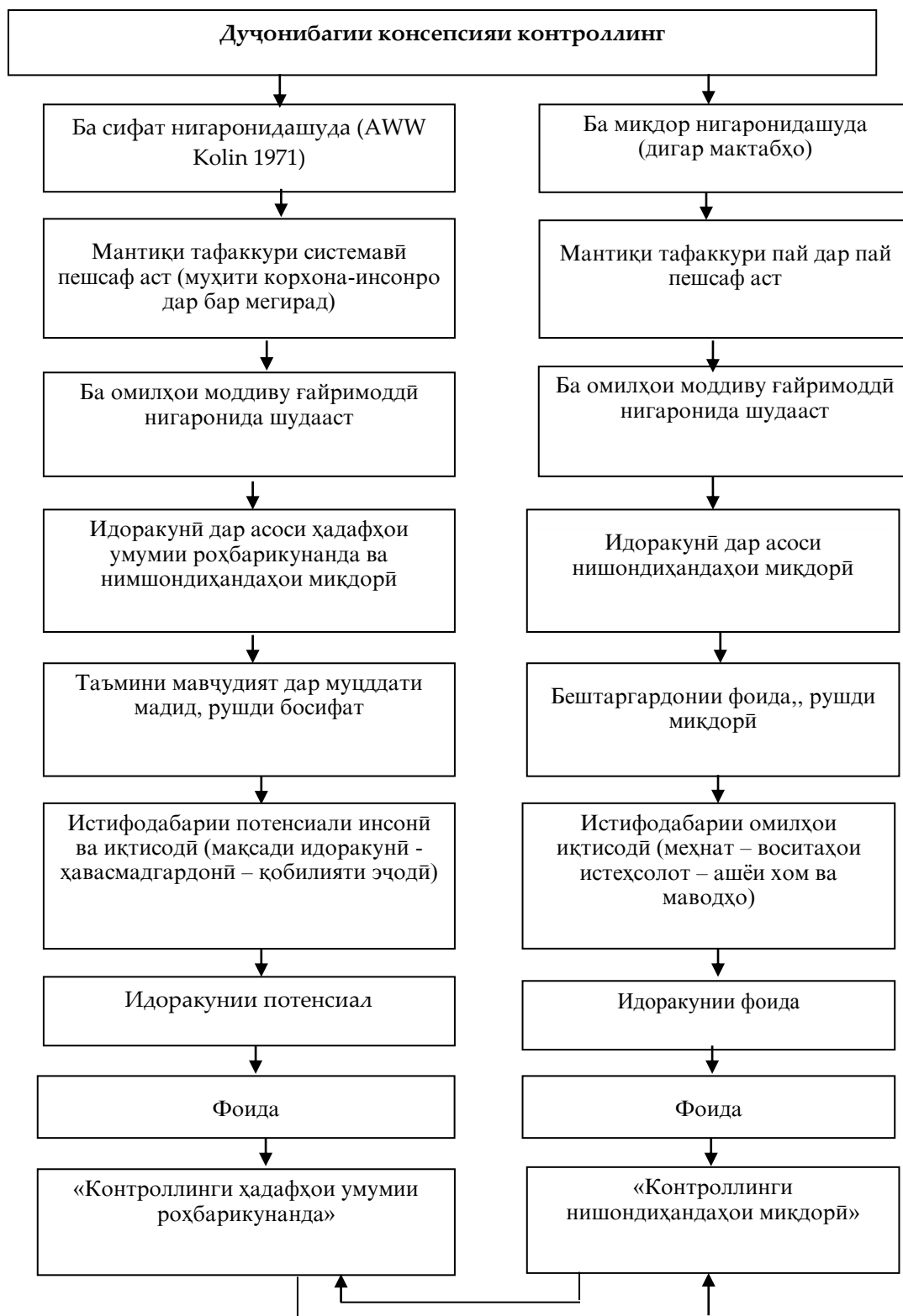
Контроллинг ҳамчун функцияи назоратӣ: муқоисакунии нишондиҳандаҳои нақшавӣ ва ҳақиқиро, муайян кардани сатҳи ба мақсад ноилгардии корхона, ошкоркунии майлқуниҳо ва амалҳои танзимқунанда, таҳлили майлқуниҳо ва тавсияҳо аз рӯи амалҳои ислоҳқуниро амалӣ менамояд.

Контроллинг ҳамчун функцияи ҳисоботдиҳӣ ва машваратдиҳӣ: ҳадафи он эҷоди як меъморӣ системаи иттилоотӣ, муносибатҳои байни нишондиҳандаҳои ҷудоғонаи маълумот, ба роҳ мондани муносибатҳои сабабӣ, аз ҷумла ҷамъоварӣ ва омодакунии иттилоот, омода кардани маводи рақамӣ барои назорат ва танзими ҷаъолияти корхона, таҳияи асосҳо, таҳияи инструментҳо ва воситаҳои банақшаگیرӣ дар системаи контроллинг, машварат дар интиҳоби қарорҳои идорақунӣ, баҳисобگیرӣ ва систематизатсияи вариантҳои алтернативӣ, таҳлили шартномаҳои, ки корхона бастааст, гузаронидани тадқиқоти махсуси ҷаъолияти истеҳсолӣ-ҳочагидорӣ, таҳияи ҳисоботҳо барои истифодабарандагони беруна, омӯзиши қобилияти пардохтадокунии корхона ва шарикони он мебошад [2, с.57].

Ба амал татбиқномаи консепсияи охири дар асоси муносибати системавӣ ҳамчун муносибати асосии методологии идоракунии истеҳсолот имконпазир аст. Таҳлили консепсияҳои мавҷудаи контроллинг нишон медиҳад, ки баъзе муаллифон мавқеи худро ба хусусиятҳои сифатии системаи истеҳсолот ва дигарон ба усулҳои миқдории идорақунӣ таъкид мекунанд. Нуқтаи назари муосир оид ба моҳияти контроллинг аз муносибати маҷмӯӣ нисбат ба сохтори он иборат аст (расми 1).

Аммо, маҳдудқунии он танҳо бо нишондиҳандаҳои пулӣ равиши ба назар ниҳоят маҳдуд менамояд. Вазифаи асосии контроллинг ин ҷо дар ҷамоҳангсозии қабул ва омодакунии иттилоот бо талабот ба он ҳисобида мешавад. Мувофиқи тафсири П. Приселер, контроллинг - ин воситаи идорақуниест, ки аз доираи як функцияи инструменти идорақунӣ берун мебарояд ва раванди дохилифирмавии идорақунӣ ва қабули қарорҳоро бо ёрии интиҳоби мақсаднок ва коркарди иттилоот дастگیرӣ мекунад [2, с. 46].

Консепсияҳои ба ҷамоҳангсозӣ нигаронидашуда ба фарқияти миёни системаи идорақунӣ ва системаи иҷроӣ асос ёфтаанд. Ҷамоҳангсозии аввалияи иҷроӣ қарорҳои идорақунӣ вазифаи худ системаи идорақунӣ мебошад. Ҷамоҳангсозии дуввум дар дохили системаи идорақунӣ, ки ба як қатор зерсистемаҳо тақсим карда мешавад, ба контроллинг тааллуқ дорад. Дар муносибат бо ҳаҷми вазифаҳои ҷамоҳангсозии он, ду гурӯҳи консепсияҳо фарқ мекунанд - бо самтгиронӣ ба банақшаگیرӣ ва назорат ва бо самтгиронӣ ба системаи идорақунӣ дар маҷмӯӣ.

Расми 1. Дучонибагии моҳияти контроллинг

Ҷадвали 1. Концепсияҳои асосии контроллинг

Нигаронидашавии концепсия	Моҳият ва вазифаҳои асосии контроллинг дар доираи ин концепсия
Ба системаи баҳисобгирӣ	Самтбахшии системаи баҳисобгирӣ аз гузашта ба оянда, дар асоси маълумоти ҳисобгирӣ ташкили системаи иттилоотӣ оид ба дастгирии қарорҳои идоракунии бо ба банақшагирӣ ва назорати фаъолияти корхона алоқаманд
Ба системаи иттилоотии идоракунӣ	Таъсиси системаи ягонаи иттилоотии идоракунӣ (management information system). Коркардабароии концепсияи системаи ягонаи иттилоотӣ, татбиқи он, ҳамоҳангсозии фаъолияти системаи иттилоотӣ, оптимизатсияи чараёни иттилоот
Барои ҳамоҳангсозӣ: • бо тавачҷӯҳ ба банақшагирӣ ва назорат • бо тавачҷӯҳ ба системаи идоракунӣ	Банақшагирӣ ва назорати фаъолияти қисматҳои сохтори корхона Ҳамоҳангсозии фаъолияти системаи идоракунии корхона (Идоракунии маъмурият)

Концепсияҳои ба нақшагирӣ ва назорат нигаронидашуда барои ҳамоҳангсозии банақшагирӣ, назорат ва таъминоти иттилоотӣ нигаронида шудаанд, вале бо доираи васеи вазифаҳо нисбат ба равишҳои ба иттилоот нигаронидашуда тавсиф карда мешаванд.

Ҳамин тавр, контроллинг пеш аз ҳама барои дастгирии равандҳои қабули қарорҳо нигаронида шудааст ва маҳз барои муҳити бесубот ва доимо тағйирёбандаи иқтисодӣ самаранок аст.

Адабиёт:

1. Контроллинг в бизнесе. Методологические и практические основы построения контроллинга в организациях / А.М.Карминский, Н.И.Оленев, А.Г.Примак, С.Г.Фалько. – М.: Финансы и статистика, 2004. - 256 с.
2. Контроллинг как инструмент управления предприятием / Е.А.Ананькина, С.В.Данилочкин, Н.Г. Данилочкина и др.; Под ред. Н.Г.Данилочкиной. – М.: Аудит, ЮНИТИ, 2004. – 279 с.
3. Контроллинг, как система выявления, анализа и предупреждения отклонений на предприятии // Управленческий учет, №9 - 2004.

*Ҳисайнов А.С. - ассистент,
Чорубов О.Р. – магистрант*

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

**МОҲИЯТИ СТАНДАРТҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ АУДИТ ДАР БАЛАНД
БАРДОШТАНИ СИФАТИ САНЧИШҲО**

Дар солҳои охир талабот ба ташкили низоми баҳисобгирӣ ва ҳисоботдиҳии боэътимод ба таври назаррас афзоиш ёфта истодааст. Дар чунин шароит ҳисоботи молиявӣ сарчашмаи асосии иттилооте гардидааст, ки имкон медиҳад то вазъи молиявӣ ва амволии субъектҳои хоҷагидорӣ арзёбӣ карда шавад. Аммо таъминкунандаи эътимоднокии нишондиҳандаҳои

ҳисоботи молиявӣ аудит шуда метавонад. Чунки чорабиниҳои санҷишию баҳодиҳие, ки дар рафти аудит ба роҳ монда мешавад, ба омӯзишу таҳлили ҳисоботи молиявӣ нигаронида шудааст.

Стандартҳои аудит ҳуҷҷатҳои мебошанд, ки талаботи ягонро дар назар дошта, риояи онҳо таъмини сифат ва эътимоднокии хизматрасониҳои ба он алоқамандро кафолат медиҳанд [3, с. 45]. Аз ин рӯ, стандартҳо муносибати умумии гузаронидани аудит, доираи аудит, намудҳои ҳисоботи аудитор, масъалаҳои методологӣ ва принципҳои асосиро, ки ҳама мутахассисон бояд новобаста аз шартҳои гузаронидани аудит риоя кунанд, муайян мекунанд.

Дар натиҷаи таҳлили адабиёти ватанӣ ва хориҷӣ муайян карда шуд, ки ҳадафи стандартҳои байналмилалӣ аудит таъмин намудани муттаҳидсозии фаъолияти аудиторӣ ва баланд бардоштани эътимод ба натиҷаҳои аудит дар сатҳи байналмилалӣ мебошад. Ин стандартҳо ба ҳамаи аудиторҳо ва истифодабарандагони хизмати аудиторӣ фаҳмиши ягонаи принципҳо ва вазифаҳои аудит, ҳуқуқи ӯҳдадорихои аудитор, методологияи аудиторро таъмин менамояд.

Назорати иқтисодӣ қисми муҳимтарини ҳар як низоми иқтисоди бозорӣ мебошад. Ба тӯфайли назорати иқтисодӣ имкон пайдо шуд, ки вазифаи танзими фаъолияти субъектҳои иқтисодӣ анҷом дода шавад. Унсурҳои ҷудонопазир ва навтарин намуди назорати молиявӣ ин назорати аудиторӣ мебошад, ки дар шакли назорати мустақил амалӣ карда мешавад.

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти аудиторӣ” ҳадафи аудит ҳамчун иброи ақида дар бораи эътимоднокии ҳисоботи молиявӣ субъекти хоҷагӣ ва мутобиқати тартиботи баҳисобгирии он ба қонунгузори амалкунанда оварда шудааст [1, с. 1].

Дар тӯли солҳо ташаққули аудит, ваколатҳои бо иқтисоди пешрафта низоми талабот, қоидаҳо ва муқаррарот, мувофиқат таҳия кардаанд, ки ба баланд бардоштани сифат ва эътимоднокии аудит кумак мекунанд. Дар сарчашмаҳои гуногуни иқтисодӣ панҷ давраи асосӣ дар таърихи ташаққули амалияи аудити ҷаҳонӣ шартан ҷудо карда мешаванд [4, с. 241]:

Давраи 1-ум бо қабули қонун дар Британияи Кабир дар соли 1844 ва сипас дар соли 1867 дар Фаронса як қатор муқаррарот, ки зарурати муҳосибони мустақилро барои санҷиши ҳисоботи молиявӣ ба назар гирифтааст.

Давраи 2-юм 1805-1905-ро дар бар мегирад, ки он вақт фаъолияти аудиторӣ ба баҳодиҳии фаъолияти корхонаҳо, ошкор кардани хатогиҳои иқтисодӣ нигаронида шуда буд. Дар ин марҳила дар ИМА аввалин ширкатҳои аудиторӣ ташаққули ёфтанд.

Давраи 3-юм аз соли 1905 оғоз ёфта то соли 1933 давом кард, ки бо раванди афзоиши маблағҳои пулӣ, тақсимоли манфиатҳои моликони ва кормандон равона шуда буд. Дар чунин шароит, мақсади аудит тағйир ёфта, диққати асосӣ ба истифодаи маълумоти оморӣ ва арзёбии таъсири назорати дохилӣ дода шуд.

Давраи 4-ум то соли 1940 давом мекунанд ва бо хусусиятҳои хоси худ ин давра фарқ мекунанд, аз ҷумла: талабот ба сифати мониторинги аудит, дар амал татбиқ кардани усули озмоиш, ки метавон хатогиҳои қасдан ва низомро муайян кард.

Давраи 5 -ум аз соли 1940 оғоз ёфта, то имрӯз давом дорад. Дар ин марҳилаи рушди биржаҳои фондӣ ва ширкатҳои трансмиллӣ бо суръати баланд инкишоф ёфтанд, инчунин ташаққули ҷамъиятҳои иқтисодии байналмилалӣ, ки шартҳои зарурии стандартикунонии сифат ва тартиби истифодаи усулҳои аудит мебошад, дар назар дошта мешавад.

Дар асоси замнаҳои умумии рушди аудит ва баҳисобгирӣ дар сатҳи макро, стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ (СБҲМ) ва стандартҳои байналмилалӣ аудит ҳамчун

тағйирдиҳии баҳисобгирӣ ва аудит дар Тоҷикистон ҳамчун асос қабул карда шуданд. Сабаб он аст, ки ин стандартҳо дар сатҳи байналмилалӣ қабул карда мешаванд ва онҳо каме душвор буда, барои ворид кардани тағйирот кушодаанд.

Дигаргунсозии низоми баҳисобгирӣ, пайдоиш ва рушди баҳисобгирии андоз, чорӣ намудани қоидаҳои аудит ва стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ тағйироти назаррасро ба талаботҳои аудит муайян намуд.

Аудит дар Тоҷикистон айни замон дар раванди гузариш қарор дорад, яъне мутобиқсозии фаъоли стандартҳои байналмилалӣ аудит ба хусусиятҳои иқтисодии Тоҷикистон идома дорад, талабот ба тахассуси аудиторҳо тағйир ёфта истодааст.

Дар асоси ин гуфтаҳо хулоса баровардан мумкин аст, ки ҳадафҳои асосии стандартҳои аудит инҳоянд: таъмин намудани фаҳмиши ягонаи принципҳо ва ҳадафҳои асосии тамоми аудиторҳо ва истифодабарандагони ҳадамоти аудит, муттаҳидсозии ҳуқуқи уҳдадорӣ, инчунин усулҳои ташаққули хулоса аз аудити мустақил.

Бояд қайд кард, ки стандартҳои байналмилалӣ аудит як қисми маҷмӯи ҳуҷҷатҳои мебошанд, ки фаъолияти аудиториро дар сатҳи байналмилалӣ танзим мекунанд ва бо СБҶМ зич алоқаманд мебошанд. Ин робита аз он далел бармеояд, ки СБҶМ барои таҳияи ҳисоботи молиявӣ ҳамчун асос хизмат мекунанд, ки таҳияи он тибқи стандартҳои байналмилалӣ супоришҳои аудиторӣ назорат карда мешавад. Яке аз мушкилоте, ки тавассути гузаштан ба стандартҳои байналмилалӣ дар соҳаи аудит ҳал мешавад, қонунӣ будани ҳисоботи аудиторӣ мебошад. Аммо аз тарафи дигар, ин гузариш мушкилоти аудити ҳисоботи муҳосибӣ (молиявӣ) -ро, ки мутобиқи СБҶМ таҳия шудаанд, ба миён меорад, ки он фарқи байни стандартҳои байналмилалӣ супоришҳои аудит ва стандартҳои СБҶМ-ро дар бар мегирад.

Мурақаб будани пешниҳоди матни стандартҳои байналмилалӣ бо мавҷудияти шумораи зиёди мисолҳои амалӣ шарҳ дода мешавад [2]. Вобаста ба ин, қайд кардан ба маврид аст, ки хусусияти стандартизатсия дар кишварҳои англисизабон дар соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар ин кишварҳо, маҷмӯи таҷрибаи амалӣ ҳамеша бартарият дошт. Имрӯз, дар стандартизатсияи байналмилалӣ баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит, тамоюли ба таври амиқ шарҳ додани амалҳои аудитор дар ҳар як ҳолати мушаххас мавҷуд аст.

Ба назари мо, стандартҳо бояд методологияи умумиро мутаҳид созанд ва ҳангоми таҳияи онҳо роҳнамо ё тавсияҳо таҳия карда шаванд, ки истифодаи асосҳои умумии методологияро дар ҳолатҳои мушаххас шарҳ диҳанд. Бояд қайд кард, ки ширкатҳои давлатҳои пешрафтаи хориҷӣ стандартҳои байналмилалӣ аудиториро ҳамчун асос истифода набурда, танҳо ба инбат мегиранд. Ҳар яке аз ин ширкатҳо стандартҳои дохилии худро доранд, ки сирри моликияти зеҳнӣ ва тичоратии онҳо мебошанд. Маҳз чунин муносибат имконият медиҳад, ки афзалиятҳои рақобатпазирро муайян карда, ҷузъҳои амалӣ ва назариявӣ фаъолияти аудиториро инкишоф дода шавад.

Тибқи стандартҳои байналмилалӣ аудит, мақсади аудит баланд бардоштани эътимоднокии иттилооти ҳисоботи муҳосибӣ (молиявӣ), ки дар андешаи аудитор баён шудааст, дар назар дошта мешавад.

Дар асоси талаботи стандартҳои байналмилалӣ ва миллии аудит дар посух ба хавфҳои арзёбишаванда, амали аудитор бояд расмиёти дахлдорро дар бар гирад, ки ин хавфҳо то сатҳи имконпазир коҳиш медиҳад, аз ҷумла [4, с. 117]:

- васеъ намудани доираи расмиёти аудит бо зиёд шудани хавфи хатогиҳои таҳрифшуда;

- дар минтақаҳои муқарраршудаи хавф бо роҳи фиристодани дархост ба манбаҳои беруна, новобаста аз шахси санҷидашаванда, далели бештарро гирифтани зарур аст. Дар ин ҳолат, аҳамияти далелҳо бояд ба назар гирифта шаванд;

- истифодаи равиши маҷмӯӣ, аз ҷумла санҷишҳои муфассали назорат ва тартиботи асоснок: расмиёти таҳлилий ва санҷишҳои муфассал аксуламали афзалиятнок ба хатарҳои муайяншуда мебошанд;

- тартиби дақиқи тафтиш ба санаи охири давраи ҳисоботӣ тамаркуз карда мешаванд, алахусус дар ҳолатҳои қаллобӣ;

- истифодаи усулҳои компютери аудити навъҳои алоҳида дар шакли алоҳида;

- муайян ва тағйир додани низоми назорати дохило, ки пас аз давраи аудити қаблӣ рух додаанд;

- васеъ намудани доираи назорати санҷиш.

Метавон гуфт, ки стандартҳои байналмилалӣ аудит барои муҳосибон ва ширкатҳои аудиторӣ аудитори инфиридии ватанӣ нақши муҳим доранд, зеро дар навбати аввал, аксарияти корхонаҳои ватанӣ ба сармоягузори хориҷӣ нигаронида шуда, аллакай аудиторҳои баландиҳтисос, ки санҷишҳоро мувофиқи стандартҳои байналмилалӣ аудит мегузаронанд, талаб мекунанд.

Дуюм, санадҳои меъёрии байналхалқӣ асоси стандартҳои фаъолияти аудиторӣ ташкил медиҳанд. Ҳамзамон, нақши стандартҳои байналмилалӣ аудит аз мусоидат ба равандҳои ҳамгироии аудити миллӣ ба муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ иборат мебошад. Инчунин, ин стандартҳо рушди касбии аудиторӣ мутобик ба талаботи байналмилалӣ кафолат дода, муносибати ягонро барои фаҳмидан, гузарондани фаъолияти аудиторӣ ва сифати он ташкил медиҳанд.

Адабиёт:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти аудиторӣ», № 993 аз 22.07.2013сол. <http://www.mmkt.tj>

2. Михайлович Т.Н. Стандарты аудита как важнейший инструмент регулирования аудиторской деятельности. Переход на международные стандарты аудита (МСА). Режим доступа: <http://abpconsultant.ru>

3. Попова С.В. Международные стандарты аудита. Учебное пособие. – изд. с изм. – М: Экономика. 2015. – 165 с.

4. Серебрякова Т.Ю. Международные стандарты аудита как объект исследования // Международный бухгалтерский учет. 2015. № 4.- 320 с.

Каримов Н.С. – ассистент,

Давлатов Э.Ҷ. – магистрант,

Иброҳимов Д.Н. - магистрант

Донишқадаи сайёҳӣ, соҳибкорӣ ва хизмат

ҚОИДАҲОИ ПЕШБУРДИ БАҲИСОБГИРИИ АМАЛИЁТИ АСЪОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Шарти асосии ташкили баҳисобгирии муҳосибии амалиётҳои вобаста ба фаъолияти иқтисодии байналмилалӣ ширкатҳои тичоратӣ ин таъмин будани баҳисобгирии воқеии амалиёти дар дохили мамлакат ва берун аз қаламрави мамлакат бачоовардаи корхона

мебошад. Ба ташкили баҳисобгирии муҳосибии амалиёти фаъолияти иқтисодии байналмилалӣ амалияи дар корхона пойдоршудаи фурӯши маҳсулот таъсир мерасонад: бевосита худи истехсолкунанда ва ё тавассути корхонаҳои миёнарав.

Вобаста аз шакли баҳисобгирии ҳисобикуниҳо бо харидорон ва таъминкунандагон (аз ҷумла харидорон ва таъминкунандагони хориҷӣ) баҳисобгирии муҳосибӣ ба чунин намуди баҳисобгириҳо ҷудо мешавад:

- баҳисобгирии молҳо, корҳо ва хизматрасониҳо бо пардохти пулӣ, аз ҷумла бо роҳи пардохти пешакӣ (пешпардохт);

- баҳисобгирии молҳо ва хизматрасониҳо ба сифати қарзи давлатӣ;

- дигар шаклҳои ҳисобикуниҳо, ки бо шартномаи додугирифт (аҳд) муқаррар карда шудаанд.

Корхонаи содироткунанда бояд ҳатман баҳисобгирии молҳои содиротшударо аз маҳалли таҳвил то макони расонидани онҳо ба харидори хориҷиро барад, ки ин имконият медиҳад, то назорати миқдорӣ ва сифатии ҳифзи молҳо ба ҷо оварда шавад, ҳангоми зарурат, дар дилхоҳ лаҳза гирифтани маълумоти бозьтимод оиди гузариши молҳо ба ҷойҳои нигоҳдорӣ ва самтҳои ҳаракати онҳо таъмин гардад.

Баҳисобгирии амалиёти содиротӣ бояд ҳам бо ифодаи миқдорӣ ва ҳам бо ифодаи пулӣ бурда шуда ва молҳо бо нархҳои ҳисобикунии шартномавӣ баҳисоб гирифта шаванд.

Вазифаҳои асосии баҳисобгирии муҳосибии амалиёти воридотӣ ва содиротӣ инҳо мебошанд:

- назорати ҳаракати молҳо;

- назораи доимӣ аз болои саривақт бастан ва иҷроиши шартномаҳои воридотӣ ва содиротӣ;

- назорати вазъи ҳисобикуниҳо бо харидорон ва таъминкунандагони хориҷӣ;

- назорати ҳифзи миқдорӣ ва сифатии молҳо;

- баҳисобгирии хароҷот аз рӯи амалиёти содиротӣ ва воридотӣ;

- сари вақт ва бозьтимодона тартиб додани ҳисобот оид ба амалиёти содиротӣ ва воридотӣ.

Пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва тартиб додани ҳисоботи молиявии корхонаҳои ба фаъолияти иқтисодии байналмилалӣ машғул дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ” (аз 25 март соли 2011, № 702), Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон (аз 17 сентябри соли 2012, № 901), Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон (аз 3 декабри соли 2004, № 62) ва дигар сандҳои меъёриву ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷо оварда мешавад.

Ҳангоми тартибдиҳии ҳисоботи молиявӣ корхонаҳо нишондодҳои стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ (СБҲМ)-ро ба инобат мегиранд. Дар ин маврид асосан муқаррароти СБҲМ 21 “Таъсири тағйирёбиҳои қурбҳои асъор” ба кор бурда мешавад, чунки ҳисобикунӣ аз рӯи амалиёти воридот ва содироти молҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад бо асъори хориҷӣ ба ҷо оварда шавад [3, с. 418].

Дар шароитҳои муносири иқтисодӣ баҳисобгирии амалиёти содиротиро метавон аз рӯи тарҳи зерин ба ҷо овард (ҷадвали 1).

Раванди ташкили баҳисобгирии муҳосибии фурӯши маҳсулоти содиротшаванда ҳалли чунин масъалаҳоро дар назар дорад:

- назорати иҷроиши нақшаҳои таҳвили маҳсулоти содиротшаванда;

- муоинаии доимӣ аз болои саривақт бастанӣ шартнома ва қарордодҳо оид ба содироти молҳо ва иҷроиши дақиқи ҳама шартҳои қарордодҳо;

- назорат аз болои ҳисобикуниҳо бо харидорони хориҷии маҳсулоти содиротшаванда;

- муайян намудани сатҳи самаранокии молҳои ба таври содирот фурӯхташуда.

Ҷадвали 1. Тарҳи баҳисобгирии амалиёти содиротӣ

Муҳосибот	Баҳисобгирӣ ва назорати маҳсулоти содиротшаванда, ҳаракат, боркунӣ (тахвил) ва фурӯши он; Тартиб додани ҳисобот; Баҷоории ҳисобикуниҳо бо харидорон барои маҳсулоти содиротшуда; Назорат аз болои воридшавии воситаҳои асъори хориҷӣ.
Шуъбаи робитаҳои иқтисодии хориҷӣ	Бастанӣ шартномаҳо ва қарордодҳо, назорат аз болои иҷрошавии онҳо; Бақайдгирии фармоишҳо-супоришҳо.
Шуъбаи фурӯш	Назорати иҷроиши нақшаҳои тахвили маҳсулоти содиротшаванда; Нигориш ва барасмиятдарории ҳуҷжатҳои ҳамроҳикунандаи бор.

Ҳангоми ташкили баҳисобгирии амалиёти содиротӣ лаҳзаи муҳим ин шароитҳои тахвили молҳо мебошанд. Онҳо дар қоидаҳои тафсири мафҳумҳои байналмилалӣ – “Инкотерм” ҷамъбаст гардидаанд. Вобаста аз ин ё он шароити тахвил лаҳзаи гузариши ҳуқуқи моликият ба мол гуногун мебошад. Масалан, дар мавриди тахвил қардани бор бо шароитҳои “Франко кашонанда” (FCA) фурӯшанда уҳдадорҳои худро оид ба тахвили мол иҷрошуда меҳисобад, агар софкунии гумрукиро гузашта бошад ва бор ба ширкати нақлиёти кашонанда, ки харидор интиҳоб намудааст, дар ҷои муқаррарнамудаи харидор супорида шуда бошад. Қорхонаи содироткунанда дар ин маврид на хароҷот ва на таваккалро вобаста ба кашонидани бор надорад.

Барои муқоиса: дар шароитҳои “Франко-сарҳад” (DAF) фурӯшанда уҳдадорҳои худро оид ба тахвили моли содиротшаванда иҷрошуда меҳисобад, агар мол ба макони муқарраршуда дар сарҳад расонида шуда бошад. Дар ин ҳолат фурӯшанда хароҷотро оид ба кашонидани бор то сарҳад ва пардохти бочҳои гумрукиро ба зимма мегирад.

Тибқи қонунгузориҳои гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон мизонҳои коркарди кифояи мол амал мекунанд.

Агар дар истеҳсоли мол ду ё зиёда кишвар иштирок намояд, кишвари истеҳсолкардаи мол кишваре ҳисоб меёбад, ки дар он амалиёти охири коркард ё истеҳсоли моли тибқи муқаррароти ҳамин модда ҷавобгӯи мизони коркарди дахлдор мебошад, сурат гирифтааст. Нисбати намуди моли алоҳида ё ягон кишвар хусусиятҳои муайян намудани кишвари истеҳсолкардаи моле, ки ба қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид шудааст, қоидаи умумӣ татбиқ карда мешавад. Мол маҳсули ҳамон кишваре ба ҳисоб меравад, ки агар дар натиҷаи амалиёти коркард ё истеҳсоли мол коди таснифоти мол нисбати Номгӯи молҳои фаъолияти иқтисодии хориҷӣ дар сатҳи ҳама гуна чор аломати аввали он тағйир ёфта бошад.

Ин амалиётҳо ҷавобгӯи мизони дахлдори коркард ҳисобида намешаванд [3]:

- амалиёти ҳифзи мол ҳангоми ниғаҳдошт ва интиқоли он;

- амалиёти омода намудани мол барои фурӯш ва интиқол (тақсими партияи мол), ташкили ирсолот, навбандӣ, бастабандии нав);

- амалиёти оддии сарчамъ кардан ва амалиёти дигаре, ки ичрои он ҳолати молро мувофиқи тартиби муайяннамудаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон куллан тағйир намедихад;

- якҷоякунии моле, ки дар кишварҳои мухталиф истеҳсол шудааст, агар хусусияти маҳсулоти ниҳой аз хусусияти моли якҷояшаванда фарқи калон надошта бошад.

Барои муайян намудани кишвари истеҳсолкардаи мол мувофиқи тартиби муайяннамудаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мизони коркарди куллии мол низ дар чунин ҳолатҳо истифода бурда мешавад:

- анҷом додани амалиёти муайяни истеҳсоли ё технологӣ барои он, ки кишвари истеҳсолкардаи мол ҳамон кишваре ҳисобида шавад, ки амалиёт дар он сурат гирифтааст,;

- тағйир додани арзиши мол, ҳангоме ки ҳиссаи фоизии арзиши масолеҳи истифодашуда ё арзиши изофашуда ба ҳиссаи муқарраргардидаи нархи маҳсулоти ниҳой баробар мешавад (қоидаи ҳиссаи адвалорӣ).

Бо мақсади пешниҳоди тарифи имтиёзнок Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқ дорад шартҳои истифодаи хариди мустақим ва интиқоли мустақими молро муайян намояд.

Моли ба партияхо ҷудокардашуда ё васл карданашудае, ки бинобар шароити истеҳсоли ё нақлиётӣ имконияти як партиа карда фиристоданаш вучуд надорад, ҳамчунин моле, ки як партиааш иштибоҳан ба чанд партиа тақсим карда шудааст, бо хоҳиши декларант ҳангоми муайян кардани кишвари истеҳсолкардаи мол бояд ҳамчун моли ягона, яклухт доништа шавад.

Дар ин маврид чунин шартҳо бояд иҷро карда шаванд:

- пешакӣ огоҳонидани мақоми гумрук аз моли ба қисмҳо ҷудо кардашуда ё васл карданашудае, ки ё бо якҷанд партиа фиристода шудааст, бо зикри сабаби чунин молрасонӣ ва пешниҳоди мушаххасоти ҳар як дастаи мол бо зикри коди таснифотии мол мувофиқи Номгуи молҳои фаъолияти иқтисодии хориҷӣ, арзиш ва кишвари истеҳсолкардаи мол, ки ба ҳар як дастаи мол дахл дорад ё пешниҳоди ҳуҷҷати тасдиқкунандаи иштибоҳан ба чанд даста тақсим карда шудани мол;

- тамоми дастаи молро аз як давлат фиристодани як боррасон;

- декларатсия кардани тамоми дастаи мол дар як мақоми гумрук;

- ворид намудани тамоми дастаи мол ба қаламрави гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мӯҳлате, ки аз рӯзи декларатсияи гумрукиро қабул кардани мақоми гумрук ё ба анҷом расидани муҳлати пешниҳоди декларатсия кардани дастаи аввали мол бештар аз як сол набошад. Бо дархости асосноки декларант ин муҳлат аз ҷониби мақоми гумрук ба муҳлати барои ворид намудани тамоми дастаи ин мол зарурӣ дароз карда мешавад.

Таҷҳизот, қисмҳои эҳтиётӣ ва асбобу анҷоме, ки барои истифодаи мошину таҷҳизот ва дастгоҳу воситаҳои нақлиёт заруранд, маҳсули ҳамон кишваре ба ҳисоб мераванд, ки мошину таҷҳизот, дастгоҳу воситаҳои нақлиёт ба онҳо марбутанд, ба шарте ки ин таҷҳизоту қисмҳои эҳтиётӣ ва асбобу анҷом ҳамроҳи ҳамин мошину таҷҳизот, дастгоҳҳо ё воситаҳои нақлиёт ба миқдоре якҷоя оварда ва истифода бурда шаванд, ки маъмулан онҳоро бо ин таҷҳизот мефиристанд.

Бастабанде, ки дар он мол ба қаламрави гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид карда мешавад, низ маҳсули ҳамон кишваре доништа мешавад, ки дар он мол истеҳсол шудааст, ба истиснои ҳолатҳое, ки бастабанди мол бояд алоҳида декларатсия карда шавад. Дар ин ҳолат кишвари истеҳсоли бастабанд алоҳида аз кишвари истеҳсолкардаи мол муайян карда мешавад.

Дар мавриди амалиёти содиротӣ ва воридотӣ низомҳои андозбандӣ ва гумрукии тибқи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинишуда амал мекунад. Молҳои аз сарҳади гумрукию Ҷумҳурии Тоҷикистон бароянда аз андозбандӣ бо андоз аз арзиши иловашуда озод мебошанд. Озод кардан аз андоз аз арзиши иловашуда маънои онро дорад, ки таҳвили молҳо, иҷрои қорҳо ва хизматрасониҳои аз андоз аз арзиши иловашуда озодкардашуда амалиёти андозбандишаванда намебошанд ва арзиши онҳо аз ҷониби андозсупоранда ба амалиёти андозбандишаванда дохил карда намешавад, воридоти аз андоз аз арзиши иловашуда озодкардашуда бошад, ба арзиши воридоти андозбандишаванда дохил карда намешавад. Ҳамзамон, мутаносибан арзиши чунин таҳвили молҳо, иҷрои қорҳо, хизматрасониҳо ва чунин воридоти молҳо барои аз ҷониби андозсупоранда тибқи моддаи 181 Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳисоб кардани андоз аз арзиши иловашуда асос шуда наметавонад.

Молҳои ба қалмарави Ҷумҳурии Тоҷикистон воридшаванда бо андоз аз арзиши иловашуда ва бочҳои гумрукию андозбандӣ мешаванд.

Арзиши воридоти андозбандишаванда арзиши гумрукию молҳо, ки мутобиқи қонунгузорию гумрукию Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда мешавад, инчунин ҷамъи маблағи бочи гумрукию ва андозҳои мебошад, ки ҳангоми воридоти молҳо ба Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд супорида шаванд, аммо бидуни андоз аз арзиши иловашуда [2].

Ҳангоми тавассути сарҳади гумрукию Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби шахсони воқеӣ интиқол гардидани молҳои барои фаъолияти истеҳсолӣ ё фаъолияти дигари соҳибқорӣ пешбинишуда метавонад тартиби соддакардашуда ё имтиёзноки пардохти андоз истифода гардад. Ҳамзамон арзиши молҳои харидашудаи барои истифодаи шахсӣ пешбинишуда набояд аз маблағи муқаррарнамудаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёд бошад. Маблағи зиёдотӣ мувофиқи тартиби умумии муқарраршуда (беимтиёз) таҳти андозбандӣ қарор мегирад. Нисбат ба чунин амалиёт татбиқ кардани низоми соддакардашуда ё имтиёзноки андозбандӣ мувофиқи тартиби муқаррарнамудаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон сурат мегирад. Андозсупоранда ҳангоми риоя накардани шартҳои низоми гумрукию интихобкардааш дар ҳолатҳои пешбинишудаи қонунгузорию гумрукию Ҷумҳурии Тоҷикистон маблағи андоз, инчунин фоизҳои ба ин маблағ ҳисобшударо мепардозад.

Содироти молҳо, ба ғайр аз металлҳои қиматбаҳо ва сангҳои қиматбаҳо, маснуоти заргарӣ аз металлҳои қиматбаҳо ва сангҳои қиматбаҳо, алюминийи аввалия, концентрати металлҳо, оҳанпораи металлҳои сиёҳ ва ранга, металлҳои дигари дар Ҷумҳурии Тоҷикистон истеҳсолшаванда, молҳои дар минтақаҳои озоди иқтисодӣ истеҳсолшуда, нахи пахта, калобаи пахта, пахтаи қоркардашуда бо андоз аз арзиши иловашуда аз рӯи меъёри сифр андозбандӣ карда мешавад [2].

Ҳангоми тасдиқ нашудани содироти молҳо дар қараёни 90 рӯзи тақвими аз санаи сабти мақоми гумруке, ки руҳсати молҳоро таҳти низоми гумрукию содирот анҷом додааст ва ё ҳангоми баровардани молҳо таҳти низоми гумрукию содирот тавассути хатҳои интиқоли қувваи барқ ё бо истифодаи расмиёти эълумияи ноқурраи даврӣ – аз санаи қайди мақоми гумрук, ки барасмиятдарории гумрукиро анҷом додааст, таҳвили ин молҳо бояд аз арзиши иловашуда бо рӯи меъёри 18% андозбандӣ гардад.

Бонкҳои ваколатдор амалиёти мубодилавӣ бо асъори хориҷиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва берун аз он бе маҳдудият анҷом медиҳанд. Резидентҳо ва ғайррезидентҳо амалиёти мубодилавӣ бо асъори хориҷиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон танҳо тавассути бонкҳои ваколатдор ва шахсони ваколатдор бо тартиби муқарраркардаи Бонки миллии Тоҷикистон анҷом дода метавонанд [1].

Ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид намудани асъори хориҷии нақд ва коғазҳои қиматноки бо асъори хориҷӣ дар шакли ҳуччатӣ ифодаёфта аз ҷониби резидентҳо ва ғайррезидентҳо бе маҳдудият бо риояи талаботи қонунгузорию гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон анҷом дода мешавад. Ба Ҷумҳурии Тоҷикистон интиқол додан ва ё ирсол намудани асъори хориҷӣ ва коғазҳои қиматноки бо асъори хориҷӣ дар шакли ҳуччатӣ ифодаёфта аз ҷониби шахсони воқеӣ - резидентҳо ва ғайррезидентҳо бе маҳдудият бо риояи талаботи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон анҷом дода мешавад. Ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид намудани пули нақди миллий ва коғазҳои қиматноки бо пули миллий ифодаёфта бе маҳдудият анҷом дода мешавад. Аз Ҷумҳурии Тоҷикистон баровардани асъори хориҷӣ ва коғазҳои қиматноки бо асъори хориҷӣ дар шакли ҳуччатӣ ифодаёфта аз ҷониби шахсони воқеӣ - резидентҳо ва ғайррезидентҳо тибқи талаботи муқаррарнамудаи санадҳои меъёрии ҳуқуқии Бонки миллии Тоҷикистон ва мақомоти гумрук анҷом дода мешавад.

Шахсони воқеӣ - резидентҳо ва ғайррезидентҳо ҳуқуқ доранд асъори хориҷӣ ва коғазҳои қиматноки бо асъори хориҷӣ дар шакли ҳуччатӣ ифодаёфтаре, ки қаблан ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид, интиқол ё ирсол шудаанд, бо риояи талаботи қонунгузорию гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба маблағи дар декларатсияи гумрукӣ ё ҳуччати дигари тасдиқкунандаи ворид, интиқол ё ирсолӣ онҳо нишондодашуда аз Ҷумҳурии Тоҷикистон бароранд.

Аз Ҷумҳурии Тоҷикистон пули нақди миллий ва коғазҳои қиматноки бо пули миллий ифодаёфта тибқи талаботи муқаррарнамудаи санадҳои меъёрии ҳуқуқии Бонки миллии Тоҷикистон ва мақомоти гумрук бароварда мешаванд.

Адабиёт:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи назорат ва танзими асъор”
2. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон.
3. Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон.
4. Каримов Б.Х., Бобиев И.А., Қаюмова Ф.А., Набиев Б.А. Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ. Дастури таълимӣ. – Душанбе, Ирфон, 2014. – 440 с.

*Фуломова З.З. – ассистент,
Абдурахмонов С.Ф. – ассистент,
Қосимов А.У. – магистрант
Донишқадаи сайёҳӣ, соҳибкорӣ ва хизмат*

МУКАММАЛГАРДОНИИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБИИ АМАЛИЁТИ ВОРИДОТӢ ВА СОДИРОТӢ

Тарзи ҳисобикунӣ, ки мо дар банди пешини рисолаи таҳассусии хатм баррасӣ намудем, инкассо (амрнома) ном дорад, ки онро ҳангоми ҳисобикунӣ бо харидорони хориҷӣ истифода бурда фурушанда – ҚДММ “Меҳровар” таваққал менамояд. Бинобар ин барои мукамалсозии раванди баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисобикунӣ дар мавриди савдои хориҷӣ тадбирҳои зарурӣ андешидан лозим аст.

Амрнома (амрномаи инкассавӣ) ҳуччати пардохти мебошад, ки дар асоси он ситонидани бечунучарои маблағ аз суратҳисоби муштарӣ ба ҷо оварда мешавад [1].

Амрнома дар чунин мавридҳо истифода мешавад:

- ситонидани маблағ тибқи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- тартиби бечунучаро ситонидани маблағ бо шартномаи байни бонк ва муштарӣ муқаррар шуда бошад.

Дар мавриди ситонидани маблағ тибқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сатри “шарти пардохт” ибори “бидуни пазируфтани” сабт карда шуда, инчунин ишорат ба қонун (бо нишондиҳии рақами он, санаи қабул ва моддаи дахлдор) карда мешавад. Дар мавриди ситонидани маблағ тибқи шартнома дар сатри “шарти пардохт” ибори “бидуни пазируфтани” сабт карда шуда, инчунин ишорат ба шартнома (бо нишондиҳии сана, рақами шартнома ва банди дахлдори он, ки ҳуқуқи бидуни пазируфтани ситониданиро медиҳад) карда мешавад.

Амрнаморо ташкилоти қарзии иҷроқунанда бо замиаи шартномае, ки ҳуқуқи бе пазируфтани ситонидани маблағро медиҳад ва дар ҳолати бо қонунгузорӣ пешбини шудани ҳуҷҷатҳои иҷро, - бо замиаи чунин ҳуҷҷатҳо ё нусхаи расман тасдиқгардидаи онҳо қабул менамояд. Дар ҳолати пас аз гузашти муҳлати бо қонунгузорӣ муқарраршуда пешниҳод шудани ҳуҷҷати иҷро ба амрнома замиагардида, ташкилоти қарзӣ амрнаморо барои иҷро қабул намекунад. Агар ҳуҷҷатҳои лозимӣ замиа нашуда бошанд, ё ҳуҷҷати пардохтӣ бо нишонаҳои амрнома мутобиқ набошад, ташкилоти қарзии иҷроқунанда дар ин бора шахси пешниҳоднамудаи амрнаморо дарҳол огоҳ менамояд, то вай ин камбудихоро бартараф намояд. Дар ҳолати бартараф нагардидани камбудихо ташкилоти қарзӣ ҳуқуқ дорад ҳуҷҷатҳоро бе иҷроиш бозпас гардонад [1].

Дар амрномаи дар асоси ҳуҷҷати иҷроияи судӣ тартибдодашуда мебошад ба санаи додани ҳуҷҷати иҷроия, рақами он, рақами парвандае, ки дар асоси он қарор қабул шудааст ва номи мақомоти бароварандаи қарор истинод (ишорат) оварда шавад. Агар маблағро иҷроии суд ситонад, дар амрнома бояд дар бораи аз ҷониби иҷроии суд ситонидани маблағ ишорат шуда, инчунин ба сана ва рақами ҳуҷҷати иҷроияи иҷроии суд истинод оварда шавад [2].

Ҳангоми истифодабарии тарзи пардохт бо ёрии амрнами инкассавӣ харидор метавонад маблағи фурушро нагузаронад ва борро нагирад. Пас ҚДММ “Меҳровар” маҷбур мешавад, ки дар мамлақати хориҷӣ харидори дигарро пайдо намояд ва ё борро баръақс гирад, ки хароҷоти иловагиро талаб менамояд. Ба хотири ки чунин ҳодисаи номатлуб рӯх надиҳад, ҚДММ “Меҳровар” метавонад шакли аккредитиви ҳисобиқуниро бо харидорони хориҷӣ истифода барад.

Аккредитив (этиборнома) - уҳдадорӣ шартӣ ташкилоти қарзӣ мебошад, ки дар асоси он ташкилоти қарзӣ бо супориши пардохтқунанда уҳдадор мешавад, ки ба гирандаи пул маблағро пардохт намояд, ё пардохт намудани маблағро ба ташкилоти қарзии дигар вогузор намояд, агар ҳуҷҷатҳои дар аккредитив пешбинишуда пешниҳод гарданд ва шартҳои дигари аккредитив иҷро шуда бошанд.

Агар ташкилоти қарзие, ки аккредитив баровардааст (ташкилоти қарзии ношир) бо супориши пардохтқунанда (харидор) маблағҳоро ба ташкилоти қарзии дигар - ташкилоти қарзии таҳвилгар интиқол диҳад, дар ин маврид барои иҷро намудани пардохт бо вучуди иҷроӣ ҳамаи шартҳои дар аккредитив пешбинишуда, дар ташкилоти қарзии таҳвилгар ҳисоби тавозунии алоҳида кушода мешавад. Дар ин ҳолат иҷроӣ аккредитив, яъне пардохтҳои он бевосита аз ҷониби ташкилоти қарзии ба таҳвилгар хизматрасонанда пас аз таҳвили мол ба ҷо оварда мешавад.

Ташкилотҳои қарзӣ метавонанд чунин намудҳои аккредитивҳоро кушоянд:

- ботаъмин (амонатгузошташаванда) ё бетаъмин (кафолатдор);
- бозхостшаванда ё бозхостнашаванда.

Аккредитивҳои ботаъмин аккредитивҳои мебошанд, ки ташкилоти қарзии ношир ҳангоми кушодани онҳо маблағҳои пардохткунанда ё қарзи ба вай додашударо ба ихтиёри ташкилоти қарзии таҳвилгар ба суратҳисоби алоҳида интиқол медиҳад.

Ҳангоми дар байни ташкилотҳои қарзӣ барқарор гардидани муносибатҳои муस्ताқими муросилотӣ, аккредитиви бетаъмин мумкин аст дар ташкилоти қарзии иҷроқунанда, бо роҳи ба вай додани ҳуқуқи хорич намудани ҳамаи маблағи аккредитив аз суратҳисоби дар он будаи ташкилоти қарзии ношир кушода шавад.

Ҳар як аккредитив бояд дақиқу равшан нишон диҳад, ки он бозхостшаванда аст ё бозхостнашаванда. Дар акси ҳол аккредитив бозхостшаванда ҳисобида мешавад.

Аккредитиви бозхостшаванда имкон дорад аз ҷониби ташкилоти қарзии ношир бе мувофиқати пешакӣ бо таҳвилгар тағйир дода шавад, ё аз эътибор соқит гардад (масалан, дар ҳолати риоя накардани шартҳои дар шартнома пешбинишуда, аз ҷониби ташкилоти қарзии ношир пеш аз муҳлат рад кардани кафолат оид ба пардохт бо аккредитив).

Аккредитиви бозхостнашаванда уҳдадории устувори ташкилоти қарзии ношир доир ба амалӣ намудани пардохти аккредитив ҳангоми иҷрои ҳамаи шартҳои он мебошад, ки аз ҷониби ташкилоти қарзии иҷроқунанда илова бар уҳдадории ташкилоти қарзии ношир тасдиқ карда шудааст. Аккредитиви бозхостнашаванда имкон надорад бе розигии таҳвилгаре, ки он ба манфиати вай кушода шудааст, тағйир дода шавад, ё аз эътибор соқит гардад.

Таҳвилгар метавонад пеш аз муҳлат аз истифодаи аккредитив даст кашад, агар ин дар шартҳои аккредитив пешбинӣ шуда бошад.

Аккредитив барои ҳисобикунӣ фақат бо як таҳвилгар таъин карда мешавад.

Муҳлати амал ва тартиби ҳисобикунӣ бо аккредитив дар шартномаи байни пардохткунанда ва таҳвилгар муқаррар карда мешавад.

Аз ҷониби ташкилоти қарзии ношир кушодани аккредитивҳои кафолатдор бо шартнома бо харидор ва мутобиқи шартҳои муносибатҳои муросилотӣ бо ташкилоти қарзии дигар амалӣ карда мешавад. Иҷрои чунин аккредитивҳо аз ҷониби ташкилоти қарзии таҳвилгар бо тартиби муқарраршудаи умумӣ амалӣ мешавад.

Барои гирифтани маблағ бо аккредитив таҳвилгар молҳоро фиристода, феҳристи ҳисобҳои молҳои фиристодашаванда, ки бо шартҳои аккредитив пешбинӣ шудаанд ва ҳамчунин ҳуччатҳои дахлдорро ба ташкилоти қарзии хизматрасон пешниҳод менамояд. Ҳуччатҳое, ки пардохтҳоро бо аккредитив тасдиқ мекунад, бояд аз ҷониби таҳвилгар то ба анҷом расидани муҳлати аккредитив ба ташкилоти қарзӣ пешниҳод гарданд ва иҷрои ҳамаи шартҳои аккредитивро тасдиқ намоянд. Дар ҳолати вайрон гардидани яке аз ин шартҳо пардохт бо аккредитив амалӣ карда намешавад.

Агар дар шартҳои аккредитив тасдиқи розигии харидор пешбинӣ шуда бошад, дар ин маврид мавҷудияти имзои харидор ва мувофиқати имзои вай бо намунаи пешниҳодшуда муқоиса карда мешавад.

Аз аккредитив бо пули нақд пардохт намудан мумкин нест. Ташкилотҳои қарзӣ барои оқибатҳои саривақт нарасонидан ё дар роҳ гум шудани ҳуччатҳо ҷавобгар нестанд.

ҚДММ “Меҳровар” метавонад бо ягон ширкати миёнарав шартнома бандад, ки вай ҳама қарзҳои расонидани бори содиротӣ ба харидор ва гирифтани маблағи фурӯшро ба ба зиммаи худ мегирад. Дар шартнома бояд шакли ҳисобикунӣ бо ширкати миёнарав муқаррар карда шаванд.

Корхонаи содироткунандаи мол метавонад шароитҳои қарзи тичоратиро истифода барад. Дар ин маврид ҳангоми содирот намудани маҳсулот одатан аз 5 то 20%-и арзиши моли содиротӣ ба таври пешпардохт гирифта мешавад, маблағи боқимонда бошад, ба таври мавкуфгузории пардохт гирифта мешавад. Баҳисобгирии ин гуна амалиёт аз тарҳи умумии баҳисобгирии муҳосибии амалиёти фурӯш фарқ наменамояд.

Тавре дидем, ҳаракати маҳсулоти тавассути воридот ба анбори ҚДММ “Меҳровар” воридшаванда дар ҳисоби 10720 “Ашӯи хом ва маводҳо” бурда шуда, аз тарҳи маъмули хариди ашӯи хом тафовуте надорад. Ба хотири мукамал гардонидани баҳисобгирии ашӯи хоми аз таъминкунандагони хориҷӣ воридшаванда зарур аст, ки дар нақшаи кории ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибии ҚДММ “Меҳровар” ҳисобҳои алоҳидае барои баҳисобгирии ашӯи хоми аз хориҷи мамлакат воридшаванда муқаррар карда шаванд, чун 10721 “Ашӯи хом ва маводҳои воридотӣ дар роҳи берун аз марзи мамлакат”, 10722 “Ашӯи хом ва маводҳои воридотӣ дар роҳи дохили мамлакат”, 10723 “Ашӯи хом ва маводҳои воридотии дар анбор ва коркард дар хориҷа”, 10724 “Ашӯи хом ва маводҳои воридотӣ дар анборҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон”. Бо ин роҳ ҳамеша дар қучо қарор доштани ааҳсулоти аз хориҷа ба ширкат воридшаванда муоина карда мешавад ва ҳангоми пайдо шудани монеаҳо дар роҳ имконият медиҳад, ки февран қарорҳои идоракунии муносиб аз ҷониби менеҷмент ва роҳбарияти корхона қабул карда шаванд.

ҚДММ “Меҳровар” метавонад ҳангоми хариди ашӯи хом аз таъминкунандагони хориҷӣ назорати иҷроиши шартномаву қарордодҳои воридотӣ ва содиротиро ба роҳ монанд. Ба ин хотир ба ҳар як чунин шартнома ё қарордод ҳисоби таҳлилии алоҳида кӯшодан зарур аст.

Ба кормандони муҳосибот ва менеҷменти ҚДММ “Меҳровар” тавсия дода мешавад, ки ҳангоми тартиб додани матни шартномаҳои воридотӣ ва содиротӣ ба ҷиҳатҳои ҳуқуқии пуркунии онҳо диққати ҷиддӣ диҳанд.

Акнун ҷиҳатҳои мукамалсозии тартибдиҳии ҳисоботи молиявии ҚДММ “Меҳровар”-ро баррасӣ менамоем.

Эътимоднокии ҳисобот он вақте таъмин мегардад, ки аҳбори доир ба амалиёти воридотӣ ва содиротии ширкат, ки барои тартибдиҳии ҳисоботи молиявӣ истифода мешавад дар асоси қоидаву талаботи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ва стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ бунёд гардида бошад. Талаботи пуррагии ҳисобот ҳаминро мефаҳмонад, ки дар он бояд ҳама маълумоти зарурӣ ва пурра оид ба мавҷудият ва ҳаракати ашӯи хоми аз ширкатҳои хориҷӣ харидашаванда ва маҳсулоти тайёри ба ширкатҳои хориҷӣ фурӯхташаванда оварда шуда бошад.

Ҳисоботи молиявии ширкат он гаҳе пурра ва боэътимод мебошад, ки вай бо натиҷаҳои барӯйхатгирии дороиҳо ва уҳдадориҳои корхона асоснок шуда бошад. Дар ҳақиқат, пеш аз тартибдиҳии ҳисоботи молиявии соли 2017 директори кулли ҚДММ “Меҳровар” фармони худро дар бораи гузаронидани барӯйхатгирии пурраи дороиҳо ва уҳдадориҳои ширкат ба имзо расонид.

Ҳисоботи молиявӣ вазъи молиявӣ, натиҷаҳои молиявӣ ва ҳаракати воситаҳои пулии корхонаро бояд боэътимодона тасвир намояд. Тасвири боэътимодона талаб менамояд, ки паёмадҳои амалиёти хоҷагидорӣ, дигар рӯйдодҳо ва шароитҳо мувофиқи қоидаву маҳакҳои эътирофкунии дороиҳо, уҳдадориҳо, даромад ва хароҷот воқеъбинона инъикос карда шаванд.

Корхонаи ҳисоботи молиявиаш ба СБҲМ мувофиқаткунанда бояд оид ба чунин мувофиқаткунӣ дар замимаҳо бар ҳисоботи молиявии худ бечуну чаро ва дақиқ иброз кунад.

Агар ҳисоботи молиявии корхона ба тамоми талаботҳои СБҲМ мувофиқат накунад, пас набояд вай ҳамчун тибқи СБҲМ тартибдодашуда ҳисобида шавад [3].

Дар ҳолатҳои истисноӣ, вақте ки роҳбарияти корхона андеша дорад, ки риоякунии ин ё он талаботи стандартҳо ё тафсири стандартиҳо ба андозае истифодабарандаро ба гумроҳӣ меандозад, ки зиддиятро бо ҳадафи ҳисоботи молиявӣ ба миён меорад, ширкат бояд аз риояи ин талабот даст кашад, агар санади меъёрӣ-ҳуқуқии мувофиқ чунин дасткаширо пазирад ё манъ накунад.

Агар корхона аз риоякунии талаботҳои ягон СБҲМ дасткашӣ кунад, пас вай бояд инро дар замимаҳо аснонок карда, шарҳ диҳад.

Ҳангоми омодакунии ҳисоботи молиявӣ роҳбарияти ҶДММ “Меҳровар”-т бояд тавонгари корхонаро барои давом додани фаъолияти худ баҳо диҳад. Ҳисоботи молиявӣ бояд дар асоси раводид оид ба беистии фаъолияти корхона тартиб дода шавад, ба истисноӣ он ҳолатҳое, ки роҳбарият нияти қатъ кардани ягон ҷиҳати фаъолият ё барҳам додани корхонаро дошта бошад. Агар роҳбарияти корхона дар рафти баҳодихӣ номуайянии муҳимро дарк намояд, ки ба тавонгари корхона барои давом додани фаъолият шубҳаи ҷиддӣ меандозад, пас бояд чунин номуайяни дар ҳисобот кушода дода шавад. Агар ҳисоботи молиявӣ на дар асоси раводид оид ба беистии фаъолият тартиб дода шуда бошад, пас ин далел бояд дар ҳисобот ҳамчун ба раводиди асосии дар омодакунии ҳисобот истифодашуда, инчунин сабаби нотавонии давом додани фаъолият кушода дода шавад.

Корхона бояд ҳисоботи молиявии худро дар асоси принсипи ҳисобузамкунӣ тартиб диҳад, ба истисноӣ ахбор оид ба ҳаракати воситаҳои пулӣ. Ҳангоми истифодабарии принсипи ҳисобузамкунӣ моддаҳои ҳисобот чун дороиҳо, уҳдадориҳо, сармоя, даромад ва хароҷот (унсурҳои ҳисоботи молиявӣ) эътироф карда мешаванд, агар онҳо ба мафҳумҳо ва маҳакҳои эътирофкунии ин унсурҳо тибқи СБҲМ мувофиқат кунанд.

Корхона бояд ҳар як гурӯҳи муҳими моддаҳои ҳамсонро дар ҳисоботи молиявӣ алоҳида нишон диҳад. Корхона бояд моддаҳои, ки бо хислат ва вазифаҳои фарқ мекунанд, алоҳида нишон диҳад, ба истисноӣ ҳолатҳое, ки онҳо номуҳим мебошанд.

Адабиёт:

1. Низомнома оиди баҳисобгирии муҳосибии 1/99 “Сиёсати баҳисобгирии корхонаҳо”
2. Дастурамали БМТ № 193 “Дар бораи ҳисобикуниҳои ғайринақдӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон”
3. Каримов Б.Ҳ., Бобиев И.А., Қаюмова Ф.А., Набиев Б.А. Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ. Дастури таълимӣ. – Душанбе, Ирфон, 2014. – 440 с.

Ҳисайнов А.С. – ассистент,

Кубиков Э.Г. - магистрант,

Раҳимов Ф.Р. – магистрант

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

ХУСУСИЯТҲОИ АУДИТИ ЗАХИРАҲОИ ИСТЕҲСОЛӢ ДАР КОРХОНАҲОИ ТИҶОРАТӢ

Назорати молиявӣ яке аз унсурҳои ҷудонопазири раванди идоракунӣ мебошад. Дар шароитҳои муосири ислоҳоти иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон табдили ҳадафҳои идоракунӣ корхонаҳо ва моликияти онҳо ба миён омадааст. Ҳадафи асосии ислоҳот

баландбардории самаранокии истифодабарии сарватҳои корхонаҳо, таъмини аҳли чомеъа бо молу хизматрасониҳои босифат мебошад.

Ҳолати муосири рушди фаъолияти аудиторӣ имкон медиҳад, ки оид ба ташкили базаи муайяни методологии аудити ҳисоботи молиявии корхонаҳои тичоратӣ дар Тоҷикистон ҳарф занем. Аммо фаъолияти аудиторӣ танҳо бо як аудити ҳисоботи молиявӣ маҳдуд нагардида он аудити самаранок истифода бурдани захираҳои истеҳсолии корхонаҳоро низ дар бар мегирад.

Дар шароити гузариш ба муносибатҳои бозоргонӣ харочотҳои молию моддӣ одатан, дар арзиши аслии маҳсулот таносуби ниҳоят калон дорад. Бинобар ин истифодаи самаранокии захираҳои молию моддӣ яке аз омилҳои асосии паст кардани арзиши аслии маҳсулот ва зиёд кардани даромаднокии истеҳсолот ба ҳисоб меравад.

Захираҳо ҳамчун категорияи иқтисодӣ дар соҳаи истеҳсолот ва муомилот нақши муҳимро мебозад. Захира мафҳумест, ки дар фанҳои иқтисодӣ хеле васеъ истифода бурда мешавад: захираҳои молӣ, захираҳои моддӣ, захираҳои истеҳсолӣ, захираҳои пулӣ ва ғ.

Ҳангоми дар алоҳидагӣ истифода намудани ҳар кадоми онҳо, дар ҳол хонанда пайҳас менамояд, ки сухан дар хусуси кадоме аз намудҳои он меравад. Фанҳои иқтисодӣ вобаста ба мақсади омӯзиш ва вазифашон ҷои алоҳида ва хусусиятҳои махсуси истифодабарии захираҳои иқтисодиро меомӯзанд.

Масалан, аз рӯи ақидаи Хахонова Н.А. “захираҳои истеҳсолӣ захираҳое мебошанд, ки дар марҳилаҳои гуногуни истеҳсолот ва муомилоти маҳсулот ва молҳои, ки барои таъминоти техникаи истеҳсолӣ, маснуоти ниёзи мардум ва дигар молҳои, ки дар раванди истеҳсолоти истеҳсолӣ ё шахсӣ истифода бурда мешавад, баромад менамояд” [5, с.169]. Тибқи ақидаи Меньшикова П.А. “захираҳои истеҳсолӣ дороиҳое, ки чун ашё, масолеҳ ва ғ. дар раванди истеҳсоли маҳсулот истифода бурда мешаванд ва барои фурӯш (кор, хизмат) ва инчунин истифодабарӣ бо мақсадҳои идоракунии корхонаҳо таъин шудааст, мебошанд” [2, с.9]. Чӣ хеле, ки қайд карда шуд, захираҳои иқтисодӣ хеле мафҳуми васеъ буда омӯзиши васеъро талаб мекунад. Омӯзиши онҳо дар фанҳои ҳисобгирии муҳосибӣ мавқеи марказиро ишғол менамоянд. Омӯзиши яклухти онҳо дар фаъолияти хоҷагидории корхона аз ҷониби фанҳои ҳисобгирии муҳосибӣ мушкилотро ба миён оварда, барои хонанда нофаҳмо мегардад.

Мақсади гузаронидани тафтиши аудиторӣ захираҳои истеҳсолӣ – ин ҳулосабарорӣ оиди дурустии нишондиҳандаҳои ҳисобот аз рӯи моддаҳои арзишҳои масолеҳӣ ва инчунин мувофиқати усулҳои дар корхона қабулшудаи ҳисобгирӣ ва андозбандии амалиётҳои захираҳои истеҳсолӣ бо ҳуҷҷатҳои меъёрии амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Ин дар ҳолати гузаронидани тафтиш аз рӯи мавҷудият, инчунин сохтори назорат, низоми ҳисобгирии муҳосибӣ ва баҳои таваккали аудит, ки аз хусусияти захираҳои корхона ва муҳимии онҳо барои ҳисоботҳои муҳосибӣ вобаста аст, ба даст оварда мешавад.

Дар ҷараёни тафтиш аудитор бояд муқаррар кунад:

- мавҷудияти ҳақиқии захираҳои истеҳсолиро;
- оё ҳама амалиётҳо бо захираҳои иқтисодӣ, ки бояд дар ҳисобҳои ҳисобгирӣ инъикос ёбанд, воқеӣ нишон дода шудаанд;
- оё корхона соҳиби ҳама захираҳои иқтисодӣ мебошад, яъне ба онҳо ҳуқуқи моликиятдорӣ дорад;
- баҳодихии дурусти захираҳои иқтисодӣ ва ўҳдадориҳои ба он алоқаманд;
- принципҳои ҳисобгирии захираҳои иқтисодӣ оё дуруст интиҳоб ва истифода шудаанд.

Ҳангоми тафтиши аудиторӣ чунин масъалаҳои дахлдори ҳисобгирии муҳосибӣ бояд дида шаванд:

- 1) Баҳодиҳии ташкили ҳисобгирии захираҳои арзишдор.
- 2) Ташкилкунӣ ва тартиби бурдани хоҷагии амборӣ.
- 3) Омӯзиши шартномаҳо оиди таъминоти арзишҳои масолахӣ.
- 4) тафтиши риояномаҳои корхона қонунгузорию андозро аз рӯи амалиётҳои бо бадастории, истехсолкунӣ ва баҳогузорию арзишҳои масолахӣ вобастабуда.

Тафтиши аудиторию амалиётҳо оиди захираҳои иқтисодӣ бо чунин пайдархамӣ гузаронида мешавад:

1. Омӯзиши мавқеи сиёсати ҳисобгирӣ дар қисми муайяншудаи тафтиш.
2. Баҳодиҳии дараҷаи мустақамии низоми назорати дохилӣ вобаста ба захираҳои истехсолӣ.
3. Тафтиши хоҷагии амборӣ ва ҳолати биноҳои амбории дар ҳудуди корхонабуда.
4. Омӯзиши ташкили ҷавобгарию моддӣ ва ҳисоботдиҳии шахсони ҷавобгарию моддӣ.
5. Таҳлили таркиби захираҳои истехсолӣ дар санаи ҳисоботӣ.
6. Муайянкунии ҳаҷми иқтибос ва мавқеъ барои гузаронидани тафтиши интиҳобӣ.
7. Таҳлили ҳаракати захираҳои истехсолӣ.
8. Тафтиши дуруст баҳодиҳии захираҳои истехсолӣ.
9. Тафтиши ҳолат ва ташкили ҳисобгирии ҷузъӣ ва кулии захираҳои истехсолӣ.

Ҳамаи ин масъалаҳои дар боло зикршуда бо роҳи тафтиши мустақими аудиторию захираҳои истехсолӣ дар корхонаҳои нонпазӣ мувофиқи барномаи таҳиякарда ба даст оварда мешавад.

Дар ҷараёни тафтиши аудиторӣ бояд амборҳо ва дигар ҷойҳои нигоҳдорию захираҳои истехсолӣ тафтиш карда шуда, шароити нигоҳдорию онҳо, ҳолати беҳатарии зидди сӯхторию биноҳои амбориро аз назар гузаронида, бо таҷҳизоту техника ва асбобҳои таъмин будани амборҳоро ва дуруст истифодабарии онҳоро, ҳолати муҳофизатии биноҳои амбориро аудитор бояд тафтиш намояд.

Инчунин дар ҷараёни тафтиш ба ташкили коргарони ҷавобгарию моддӣ бо қабулкунӣ, нигоҳдорӣ ва харидкунии арзишҳои масолахӣ алоқаманданд, аҳамияти муҳим дода мешавад. яке аз шартҳои самаранок истифодабарӣ ва нигоҳдорию масолах дар корхона коркард ва супоридани вазифаҳои дастурӣ ба шахсони ҷавобгарию моддӣ, ки дар онҳо вазифаҳо ва ҳуқуқи коргарон, тартиби кори онҳо, тартиби қабул ва супоридани арзишҳо, барасмиятдарории ҳуҷҷатҳои онҳо, бурдани ҳисобгирӣ дар амборҳо бо ченаки арзишӣ, мӯҳлати пешниҳодномаҳои ҳисобот ба муҳосибот ва дигар шартҳо муайян шудаанд.

Ҳангоми аз назар гузаронидани ҷойҳои нигоҳдорию захираҳои истехсолӣ, ҳуҷҷатҳои дар дасти шахсони ҷавобгарию моддӣ буда барои он тафтиш карда мешаванд, ки оё онҳо сари вақт қабул ва барориши арзишҳоро ба расмият мебароранд ва онҳоро дар китобҳо ё варақчаҳои ҳисобгирӣ амборӣ сабт мекунанд. Масолахҳои зиёдоманди ҳисобнашударо бо чунин роҳҳо метавонем ташкил кунем:

- ивазкунии ашёи хом ҳангоми тайёркунии маҳсулоти тайёр аз ҳисоб задани супорандагони ашёи хом ва масолахҳо аз вазн, намнокӣ, пасткунии навъи онҳо, аз вазн задан, аз ҳисоб задан, андозгирӣ харидорон ҳангоми додани маҳсулоти тайёр ба онҳо;

- беасос тартибдиҳии санад барои талафи масолахҳо ҳангоми молкашонии онҳо ё ҳангоми нигоҳдорию онҳо дар амборҳо.

Масолехҳои зиёдати ҳисобнашударо аслан алоҳида нигоҳ медоранд ва барои ошкоркунии онҳо бояд маълумоти ҳисобгирии амбори истифода шаванд. Агар барзиёдатиҳои ҳисобнашуда мавҷуд бошад, пас хароҷоти намудҳои алоҳидаи арзишҳо дар давраи муайян аз рӯи тартиби даромади онҳо меафзояд. Чунин барзиёдхароҷоткунӣ аз ҳисоби дохилшавиҳои оянда ва даромадкунии масолехҳои номгӯи монанд (орди навҳои 1, 2 ва ғ.) пӯшонида мешавад. Барзиёдатиҳо аз ҳисоби даромадкуниҳои оянда ё бе ҳуччати молӣ то тафтиши мавҷудияти ҳақиқӣ ҳангоми барӯйхатгирии онҳо ошкор шуда, ба расмият дароварда мешаванд.

Асосноккунии амлиётҳо аз рӯи дохилшавӣ ва даромадкунии захираҳои истехсолӣ бояд дар асоси шартномаҳо бо таъминкунандагон ва ҳуччатҳои ваколатдиханда (борхатҳои молӣ – нақлиётӣ, ҳисоб – фактура, супоришномаҳо, тамғаҳои борпечонӣ, шаҳодатномаҳои сифатӣ, қвитансияҳои қабул ва ғ.) тафтиш карда шаванд.

Воситаҳои умумии тафтиши амалиётҳои даромадҳо дар амбор, муқоисакунии ҳуччатҳои даромади амбор бо ҳуччатҳои ҳамроҳии таъминкунандагон, ва ҳуччатҳои бадастории масолехҳо дар савдои чакана бо пули нақд мебошад.

Адабиёт:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти аудиторӣ», ш. Душанбе, аз 22 июли соли 2013, таҳти № 993 (бо тағйироту иловаҳо), www.mmk.tj

2. Меньшиков П.А. Бухгалтерия без авторов и проблем / П.А. Меньшиков.-М: МаНН, Иванов и Фербер, 2013. – 336 с.

3. Петров А.М. Учет и анализ: Учебник / А.М. Петров, Е.В. Басалаева, А.А. Мельникова. 3-е изд. перераб. доп.-М: Курс: Инфра-М.: 2015. – 512 с.

4. Суйц В.П. Аудит: учебное пособие / В.П. Суйц, В.А. Ситникова. – М.: КНОРУС, 2012. – 168 с.

5. Хахонова Н.А. Бухгалтерское дело: Учебное Пособие / Н.А. Хахонова. М: КноРус, 2014. – 570 с.

Ҳакимова М.С. – ассистент,

Буриев Х.М. – магистрант

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

ИДОРАКУНИИ РАВАНДҲОИ БУЧЕТӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар низоми молияи давлатӣ раванди бучетӣ маҷмӯи чораҳо оид ба таҳия, баррасӣ, тасдиқ, иҷро ва назорати бучети сатҳи гуногун ва мушаххасро фаро гирифта, ҳамчун қисми таркибии муҳими он эътироф гардидааст. Аз лиҳози иқтисоди раванди бучетӣ ҳамчун раванди муайянкунии даромаду хароҷоти бучетӣ ва таъмини мувозинати онҳо, сафарбаркунии даромадҳо ва амалӣ кардани хароҷотҳо, инчунин ҳамчун омили таъсирбахши беҳдошти самаранокии механизми молиявӣ баромад менамояд.

Бо назардошти нақши муҳими бучетӣ давлат дар таъмини рушд ва устувории ҳаёти сиёсӣ ва иҷтимоию иқтисодии кишвар зарурати пайваста такмил додани низоми идоракунии молияи давлатӣ, аз ҷумла идоракунии самаранок ва оқилонаи чараёни бучетӣ ба миён меояд. Ҳалли мушкилоти мазкур ба саҳеҳияти дарки равандҳои асосии бучетӣ ва сатҳи касбияти иштирокчиёни раванди бучетӣ алоқаманд буда, дурнамои дар амал татбиқ намудани сиёсати молиявии давлатиро муайян менамояд. [3, с.129]

Таъмини ҳамгиروي мунтазам ва ҳамачонибаи тахияи бучети давлатӣ ва фаъолнокии иштирокчиёни он метавонад ба сатҳи шаффофият ва пуррагии иҷроиши нишондодҳои бучетӣ таъсири худро расонад. Саҳми қиддии иштирокчиёни раванди бучетӣ дар баррасӣ ва тасдиқи лоиҳаи бучети давлатӣ донишҳои саҳеҳу васеъ ва шиносоии амику пурраро ба унсурҳои чараёни бучетӣ тақозо менамояд. Барои ин зарур аст, ки бо истифода аз гуногуншаклии воситаҳои аёнӣ ба раванди бучетӣ бештару хубтар ҷалб карда шаванд.

Ҳалли масъалаҳои марбут ба ташкили оқилона, танзими ҳамачониба ва идоракунии босамари раванди бучетӣ, самтҳо ва вазифаҳои ислоҳоти идоракунии молияи давлатӣ, назорати фаврии истифодабарии маблағҳои бучетӣ, тақмили ҷанбаҳои гуногунии идоракунии давлатии соҳаи молиявӣ, миқёси иштироки мақомоти давлатӣ дар раванди бучетӣ ва тақвияти ҳамкориҳои байниҳамдигарии онҳо дар шароити имрӯзаи иқтисодиёт хеле муҳим арзёбӣ мегардад.

Раванди бучетӣ, фаъолияти мақомоти давлатӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва дигар иштирокчиёни раванди бучетӣ оид ба тахия ва баррасии лоиҳаи бучетҳо, фондҳои мақсадноки давлатӣ, тасдиқ ва иҷрои онҳо, инчунин оид ба назорати иҷрои бучетҳост, ки тавассути санадҳои қонунгузорӣ ба танзим дароварда мешаванд.

Мақсади тахияи лоиҳаи бучети давлатӣ таъмини муттаҳидкунӣ ва тақсимооти самараноки захираҳои молиявии давлат дар дурнамои миёнамуҳлат бо назардошти зарурати расидан ба стандартҳои ҳадди ақали иҷтимоии давлатӣ дар асоси меъёрҳои харочоти молиявӣ барои хизматрасонии давлатӣ ва дигар меъёрҳои муқаррарнамудаи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи мақсадҳои дарозмуҳлату миёнамуҳлат ва афзалиятҳои сиёсати давлатӣ мебошад [4, с. 146].

Дар асоси моддаи 38-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон», чараёни тахияи бучети давлатӣ аз ду марҳила иборат аст [1, с.16].

Дар марҳилаи аввал - Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон самтҳои асосии сиёсати молиявӣ бучетӣ ва андозиро барои давраи банақшагирии бучетӣ тахия намуда, онро барои баррасӣ ба Комиссияи доимоамалкунандаи бучетии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод менамояд. Самтҳои асосии сиёсати молиявӣ қарзӣ ва андозӣ дар давраи банақшагирии бучетӣ барои ҳар як сол бояд маълумотҳои зеринро дар бар гиранд:

- нишондиҳандаҳои бучети давлатӣ аз рӯи даромад, харочот, каср ё барзиёдӣ, ҳаҷми қарзӣ давлатӣ;
- нишондиҳандаҳои ҳисобии бучети заминавӣ;
- нишондиҳандаҳои сармоягузориҳои давлатӣ;
- ҳаҷми умумии харочот барои татбиқи самтҳои нави сиёсати давлатӣ;
- пешниҳод оид ба самтҳои афзалиятнокии харочот барои татбиқи самтҳои нави сиёсати давлатӣ, ки бо назардошти пешниҳодоти дахлдори тақсимкунандагони асосии маблағҳои бучетӣ омода шудаанд;
- ҳадди ниҳоии харочот а рӯи нишондиҳандаҳои васеи гурӯҳбандии бучетӣ;
- дигар маълумотҳо, ки барои тахияи бучети давлатӣ зарур мебошанд.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи тартиби муқарраргардида, пас аз баррасии самтҳои асосии сиёсати молиявӣ қарзӣ ва андоз дар давраи банақшагирии бучетӣ, дар бораи маъқул донишҳои онҳо метавонад қарор қабул намояд.

Пас аз маъқул донишҳои шудани самтҳои асосии сиёсати молиявӣ қарзӣ ва андоз дар давраи банақшагирии бучетӣ аз ҷониби Комиссияи доимоамалкунандаи бучетии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳадди ниҳоии

харочотро аз рӯи нишондиҳандаҳои васеи гурӯҳбандии бучетӣ ба маълумоти тақсимкунандагони асосии маблағҳои бучетӣ мерасонад.

Дар давраи дуҷуми таҳияи бучетӣ давлатӣ дар асоси ҳадди ниҳоии тақсимшудаи бучетӣ, тибқи тартиб ва муҳлатҳои муқаррарнамудаи Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, тақсимкунандагони асосии маблағҳои бучетӣ, ки масъули таҳия ва пешбурди сиёсати давлатӣ дар бахшҳои соҳаи бюджет мебошанд:

➤ Стратегияи менамӯҳлати харачоти бучети бахшҳои дахлдорро таҳия ва ба Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод менамоянд;

➤ Харачоти бучетро мувофиқи гурӯҳбандии бучетӣ тақсим ва дархости бучетиро таҳия карда, ба Ваорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод менамоянд.

Нақшаҳои стратегии бучетии бахшҳо бояд маълумоти зеринро дар бар гиранд:

➤ нишондиҳандаҳои харачоти бучети бахшҳо мувофиқ ба гурӯҳбандии бучетӣ:

➤ нишондиҳандаҳои иҷтимоию иқтисодии бахш ва индикаторҳои натиҷавӣ:

➤ тавсифи барномаҳо ва нишондиҳандаҳои асосии натиҷаҳои онҳо.

Мақомоти иҷроияи маҳалии ҳокимияти давлатӣ лоиҳаи бучетҳои маҳаллиро оид ба даромад ва харочот мувофиқи гурӯҳбандии бучетӣ ба Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод менамоянд.

Инчунин қайд кардан зарур аст, ки раванди бучетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, панҷ марҳилаи асосиро дарбар мегирад:

1. Марҳилаи банақшагирии стратегӣ бо назардошти муайян намудани нишондиҳандаҳои асосии сиёсати андозу бучетӣ дар давраи миёнамӯҳлат;

2. Марҳилаи мушаххаси таҳияи Бучети давлатӣ барои соли навбатии молиявӣ;

3. Марҳилаи мушаххаси таҳияи Бучети давлатӣ барои соли навбатии молиявӣ;

4. Ҳисобдиҳӣ ва аудит;

5. Таҳлили самтҳои асосии сиёсати давлатӣ дар бахши молия ва бюджет.

Вобаста ба нақшаи тасдиқшудаи Вазорати молия, моҳи январи соли 2013 «Дастурамал оид ба таҳия намудани самтҳои асосии сиёсати молиявӣ ва Бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2014-2016» тасдиқ гардида, ба иштирокчиёни асосии раванди бучетӣ барои корбарӣ пешниҳод гардид.

Тақвими бучетӣ маҷмӯи давраҳои пайдарҳамаи гардиши бюджет мебошад, ки ҳамасола ва саривақтӣ будани бучетро тақозо менамояд. [2, с. 281]

Ҳамин тавр, шартҳои муҳими раванди муваффақонаи бучетӣ риояи тақвими бучетӣ мебошад. Он аз ҳамаи иштирокчиёни раванди бучетӣ талаб мекунад, ки моҳияти ин мафҳум, суботи таърихӣ он, муттасилии технологӣ, муҳлатҳои мувофиқ ва таъҷилии таҳия, тасдиқ ва иҷрои бучетро дарк намоянд.

Адабиёт:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон», ш. Душанбе, 28 июни соли 2011, № 723.

2. Бучет ва низоми бучет. Зери таҳрири умумии Буриева М.Ч. Нашриёти «Эр-граф», Душанбе, 2014. - 400 с.

3. Васоити таълимӣ. Модули 3. Ташаккулёбӣ ва идоракунии равандҳои бучетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. - 229 с.

4. Идораи молияи давлатӣ. Китоби дарсӣ. – Душанбе. 2013. - 263 с.

МОҲИЯТ ВА ШАРОИТҲОИ ИСТИФОДАБАРИИ НИЗОМИ “СТАНДАРТ-КОСТ”

Низоми “стандарт-кост” шакли дигаркардашудаи усули меъёрии баҳисобгирии масрафҳо ва ҳисобкунии арзиши асли мебошад. Вай дар амалияи хориҷии баҳисобгирии идоракунӣ ба таври васеъ истифода мешавад.

Моҳияти ин усул дар он ифода меёбад, ки дар баҳисобгирӣ он чизе ворид карда мешавад, ки мебояд ба вуқӯъ ояд, на он чизе ки рӯҳ додааст, бо инъикоскунии чудоғонаи тамоилоти пайдошуда. Вазифаи асосии ин усул - баҳисобгирии муфассалкардашудаи талафот ва тамоилот дар масрафҳо ва ғоидаи корхона мебошад. Асос ин ҷо таҳияи стандартҳо (меъёрҳо)-и масрафҳои моддӣ, нерӯ, вақти корӣ, меҳнат, музди меҳнат ва дигар хароҷоти истеҳсолии мустақими бо истеҳсоли маҳсулот, иҷрои корҳо ва хизматрасониҳо алоқаманд, мебошад. Зимнан, меъёрҳои тасдиқгардида наметавонанд барзиёд иҷро карда шаванд. Иҷрошавии меёр ҳатто ба андозаи 80% кори бомуваффақро ифода менамояд, иҷроиши барзиёд – беасосии меёрро мефаҳмонад.

“Стандарт” миқдори барои истеҳсоли воҳиди маҳсулот лозимии масрафҳои моддӣ ва меҳнатӣ ё масрафҳои моддӣ ва меҳнати пешакӣ ҳисобкардашударо барои истеҳсоли воҳиди маҳсулот, корҳо, хизматрасониҳо ифода менамояд.

“Кост” ифодаи пулии хароҷоти истеҳсолиро барои истеҳсоли воҳиди маҳсулот ифода менамояд.

“Стандарт-кост” олооти назоратие мебошад, ки барои танзимкунӣ ва назорати масрафҳои мустақими истеҳсоли маҳсулот нигаронида шудааст.

Авалин маротиба доир ба низоми “стандарт-кост” дар китоби Г. Эмерсон “Ҳосилнокии меҳнат чун асоси кори ғаврӣ ва музди кор” хотиррасон карда шудааст. Г. Эмерсон чунин меҳисобид, ки муҳосиботи анъанавӣ “камбудие дорад, ки ягон хел муносибатро байни он ки чӣ ҳаст ва чӣ бояд бошад, муқаррар намекунад”. Ба ақидаи ӯ ин яке аз камбудии асосии муҳосиботи анъанавӣ мебошад. Эмерсон навиштааст, ки “ҳадафи асосии баҳисобгирӣ дар он ифода меёбад, ки шумора ва шидатнокии эҳтиёткуниҳоро зиёд намояд” [2, с. 22]. Ин эҳтиёткуниҳоро барои муайян кардани самти дурусти фаъолияти хоҷагидории корхона лозим мебошанд. Моҳияти онҳо дар муқаррар намудани ҳама тамоилот аз меёрҳо ифода меёбад. Баҳисобгирӣ бояд ба оянда нигаронида шуда бошад, чунки “пешбинӣ намудан – яъне огоҳ намудан аст”. Ҳамин тариқа, тамоми раванди хоҷагидорӣ бояд қатъиян то оғози воқеӣ бояд назорат карда шавад. Вале “ягон хел меёр, ба ғайр аз меёрҳои алақай дар гузашта бадастомадаро муҳосибот гузошта наметавонад”, аммо бе меёрҳо фаъолияти хоҷагидорӣ ҳадафи худро гум мекунад, ва бадтар аз ин, маъмурияти корхона наметавонад, ки оид ба ҳосилнокии кори корхона ҳукм ронад.

Дар байни мутахассисон ӯояҳои Г. Эмерсон зуд дастгирӣ наёфтанд. Танҳо дар соли 1918 дар ИМА як қатор мақолаҳои Д.Ч. Гаррисон дар мавзӯи “Баҳисобгирии арзиши асли ба ёрии истеҳсолот” пайдо мешаванд. Дар онҳо ба масъалаҳои бо ҳам рост наомадани низоми баҳисобгирии “таърихӣ”-и арзиши асли диққат дода шуда буд – дар онҳо тасвирҳои зиёди

тарихаҳои низоми “стандарт-кост” оварда шуда буданд, ки Геррисон ба амалияи корхонаҳои шаклҳо ва андозаҳои гуногун ҷорӣ намуд.

Ғояҳои бамиёновардаи Эмерсонро Гаррисон ба ду муқаррарот дигаргун карда буда:

- ҳама хароҷоти кардашуда бояд дар баҳисобгирӣ бо хароҷоти меъёрӣ (стандартӣ) муносиб доништа шаванд;

- зиёдшавӣ ё камшавӣ ҳангоми муқоиса намудани хароҷоти воқеӣ бо хароҷоти стандартӣ бояд бо сабабҳо тафриқаандозӣ карда шавад.

Ҳолати муҳими дигари эътироф намудани низоми “стандарт-кост” ин таъсис додани ассотсиатсияи миллии муҳосибони истеҳсолотӣ буд, ки дар ИМА дар соли 1919 пайдо шуда ва дар омодаасозӣ ва бозомӯзии муҳосибони аҳли амал нақши бузург бозидааст [1, с. 219].

Хусусиятҳои усули “стандарт-кост” дар алгоритми ҳисобкунии арзиши аслии стандартӣ ифода меёбанд, ки чунин даврахоро дар бар мегирад:

▪ ҳама амалиётҳои бо истеҳсоли маҳсулот алоқаманд рақамгузорӣ мешаванд. Рӯйхати корҳои корбайъ ва вақтбайъи ба як маснуот ростоянда тартиб дода мешавад;

▪ хароҷоти музди меҳнати вақтбайъ бо зарб задани вақти стандартӣ барои иҷроиши ҳар як амалиёт лозимбуда ба андозаи соати стандартӣ муайян карда мешавад;

▪ арзиши стандартӣ маводҳо чун ҳосили зарби нархи стандартӣ ба харҷи стандартӣ маводҳо барои як маснуот ҳисоб карда мешавад. Ба сифати нархҳои стандартӣ нархҳои бозорӣ истифода мешаванд;

▪ муқарраркунии андозаи тақсимкунии хароҷоти ғайримустақим амалиёти ҳисобкунии мустақил мебошад. Асоси бештар истифодашаванда барои тақсимкунии хароҷоти ғайримустақим дар байни маснуоти алоҳида – масрафҳои музди меҳнати коргарони истеҳсолии асосӣ мебошад.

Агар дар корхона якчанд коргоҳҳо мавҷуд бошанд ва масрафҳои меҳнати онҳо барои истеҳсоли ҳама маснуоти истеҳсолшаванда тақрибан яқсон бошанд, пас метавон бе анҷомдиҳии ҳисобкуниҳои мураккаб тақсимкунии хароҷоти бологузошташударо бо коргоҳҳо, бо истифодабарии як андозаи умумии (яқсонкардашудаи) хароҷоти ғайримустақим ба ҷо овард. Агар сохтори корхона мураккабтар бошад ва андозаҳои коргоҳии тақсимкунии хароҷоти бологузошташуда истифода шаванд, пас арзиши аслии стандартиро низ бо коргоҳҳо тафриқабандӣ кардан лозим меояд.

Ҳама гуфтаҳоро ҷамъбаст намуда, метавон се усули имкони дохилкунии хароҷотро ба арзиши аслии стандартӣ номбар намуд:

- ✓ бо андозаи тақсимкунӣ ба ҳар як дастгоҳи коргоҳ;
- ✓ бо андозаи барои ҳар як коргоҳ муқарраргардида;
- ✓ бо андозаи ягона (ҳамсонкардашуда) барои корхона (барои ҳамаи коргоҳҳо).

Натиҷаҳои дақиқтарро усули яқум медиҳад, ки нисбатан меҳнатталаб мебошад. Вайро дар ҳолатҳои истифода мебаранд, ки аниқии хоса дар ҳисобкуниҳои арзиши аслии стандартӣ талаб карда мешавад.

Стандартҳои меъёрҳоро корхонаҳо худ мустақилона таҳия менамоянд. Мақсади таҳияи стандартҳо – зиёд намудани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот мебошад. Ҳама стандартҳоро метавон ба се зина ҷудо намуд:

Зинаи яқум. Вобаста аз усули истифодашавандаи ҳисобкунии нархҳо стандартҳо метавонанд чунин бошанд:

▪ олий – андозаҳои нисбатан созгори нархҳои маводҳо, тарофаҳо ва хизматрасониҳо, андозаҳои пардохти меҳнат ва андозаҳои сметагии хароҷоти бологузошташударо дар назар доранд;

▪ муътадил – дар асоси нархҳои миёнаи давоми даври истеҳсоли ҳисоб карда мешаванд;

▪ чорӣ – дар асоси нархҳои давраи баҳисобгирии муайян, ҳам нархҳои интизорӣ ва ҳам нархҳои дар ҳамин давра амалкунанда ҳисоб карда мешаванд;

▪ появӣ – нархҳо дар оғози сол муқаррар карда шуда, дар давоми сол бетағйир мемонанд. Онҳо асосан барои ҳисоб кардани индекси нархҳо ба кор бурда мешаванд.

Зинаи дуюм. Вобаста аз истифодабарии иқтидорҳои истеҳсоли стандартҳо метавонанд чунин бошанд:

▪ назариявӣ – нархҳои ноилгардидаи корхона ҳангоми истифодабарии хуб ё олии иқтидорҳои истеҳсоли, яъне истифодабарии пурраи иқтидорҳо, бузургии бамеъёрдаровардашудаи вақти истироҳат, тамоман ҷой надоштани сақат, бекорхобӣ, вайроншавӣ;

▪ нархҳои истифодабарии миёнаи пешин – аз рӯи маълумоти оморӣ баррасӣ гардида, масрафҳои алақай ҷойдоштаи сақат, бекорхобӣ ва вайроншавӣ, яъне камбудихои давраи гузаштaro дар бар мегиранд;

▪ иҷроиши муътадил – сатҳи миёнаи интизории шиддатнокии меъёрҳо дар давраи оянда.

Зинаи сеюм. Вобаста аз ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот стандартҳо метавонанд чунин бошанд:

▪ назариявӣ – бо иқтидори истеҳсоли муайян мешаванд: азхудкунии 100%-и вай ё фақат бо тартиби якмаротибагӣ;

▪ амалӣ – аз ҷониби корхона дар сатҳи наздик ба назариявӣ ба даст оварда шуда, талафоти ногузирро раво медонанд;

▪ муътадил – ноилгардии сатҳи истеҳсоли маҳсулот дар асоси бузургии миёнаи ҳаҷмҳои баландтарин ё пасттарини истеҳсолот дар муддати даври истеҳсоли;

▪ интизорӣ – дар асоси шароитҳои мушаххаси истеҳсолот ва дар мавриди ҳаҷми интизории барориши маҳсулот ҳисоб карда мешаванд.

Дар асоси стандартҳои кормандони муҳосибот дар варақаҳои арзиши аслии стандартӣ маълумотро оид ба масрафҳо барои маснуот, қисматҳои корхона ва ғайра то оғози раванди истеҳсоли ворид менамоянд. Варақаҳо барои маснуот, фармоиш, қисматҳои истеҳсоли дар истеҳсоли маҳсулот ё фармоиши мазкур иштирокдошта тартиб дода мешаванд.

Дар шароитҳои низоми “стандарт-кост” стандартҳо на фақат барои арзиши аслии истеҳсоли, инчунин барои ҳамаи дигар омилҳои ба даромадноқӣ таъсиррасонанда (ҳаҷмҳои фуруш, хароҷоти тижоратӣ, маъмури ва ғ.) ҳисоб карда мешаванд.

Мақсади низоми “стандарт-кост” – саривақт ошкоркунии тамоилот аз меъёрҳо ва инъикоскунии онҳо дар ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ мебошад. Дар ин низоми дар назди менечерҳо масъалаи на қайд кардани тамоилот, балки роҳ надодан ба пайдошавии онҳо, ҳангоми ҷой доштани тамоилот – ошкор кардани муҳимтарини онҳо ва таҳлил кардани масрафҳои истеҳсолот гузошта мешавад.

Адабиёт:

1. Вахрушина М.А. Бухгалтерский управленческий учет. Учебник. – М.: Изд-во «Омега-Л», 2010. – 570 с., с. 219

2. Соколов Я.В. Основы теории бухгалтерского учета. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 495 с.

*Раҷабов С.К. – магистрант,
Тоиров Т.Т. - магистрант
Донишқадаи сайёҳӣ, соҳибкорӣ ва хизмат*

МОҲИЯТ ВА АҲАМИЯТИ ҲИСОБОТИ МОЛИЯВИИ КОРХОНА ДАР ШАРОИТИ СБҲМ

Баҳисобгирии муҳосибӣ ахбори заруриро барои идоракунии корхона, пешгирикунии ходисаҳои номатлуб дар рафти бачоории фаъолияти хоҷагидорӣ, барои назорати вазъи дороиҳо, уҳдадориҳо ва сармояи корхона, таҳлили вазъи молиявӣ ва натиҷаҳои молиявии фаъолияти корхона пешкаш менамояд. Алоқаи байни баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявии корхона фақат он гаҳе муқаррар карда мешавад, ки агар маълумотҳои натиҷавии дар баҳисобгирии муҳосибӣ бунёдгардида бо шаклҳои дахлдори ҳисоботи молиявӣ дар шакли нишондиҳандаҳо ҳамчун мегарданд. Тартиб додани ҳисоботи молиявӣ – марҳилаи ниҳойии раванди баҳисобгирии муҳосибӣ мебошад, ки ахбор дар бораи он бояд барои фосилаи мушаххаси вақт пешниҳод карда шавад [1, с. 118].

Вазифаи асосии баҳисобгирии муҳосибӣ ба шахсони манфиатдор пешкаш намудани ахбори пурра ва бозғимод оид ба вазъи молиявӣ ва натиҷаҳои фаъолияти корхона, тағирёбиҳо дар вазъи молиявии вай мебошад [2, с. 8]. Чунин вазифа тавассути омода намудани ҳисоботи молиявӣ ва ба шахсони манфиатдор – истифодабарандагони ахбори молиявӣ пешниҳод намудани он ба ҷо оварда мешавад. Шахсони манфиатдор ахбори дар ҳисоботи молиявӣ овардашударо барои қабули қарорҳои идоракунии истифода мебаранд.

Ҳисоботи молиявӣ – низоми нишондиҳандаҳои мебошад, ки вазъи молиявии корхонаро дар санаи муайян ва натиҷаҳои молиявии онро дар давраи муайян инъикос менамояд. Ҳисоботи молиявӣ вазъи молиявӣ ва натиҷаҳои молиявии фаъолияти корхона, инчунин тағирёбиҳо дар сармоя ва ҳаракати воситаҳои пулии корхонаро бояд бозғимодона ва воқеъбинона инъикос намояд. Бозғимодии ахбори ҳисоботи молиявӣ бо истифодабарии муқаррароти стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ, интиҳоб ва истифодабарии дурусти сиёсати баҳисобгирии корхона таъмин мегардад. Ахбори бозғимодӣ дар ҳисоботи молиявӣ овардашуда дар ҳамчунӣ бо ахбори иловагии онро шарҳдиҳанда, ки дар замимаҳо ба ҳисоботи молиявӣ оварда мешавад, ба истифодабаранда имкон медиҳад, ки моҳияти далелҳо, амалиёт, равандҳо ва зухуроти фаъолияти хоҷагидорӣ, таъсири онҳоро ба вазъи молиявӣ ва натиҷаҳои молиявии фаъолияти корхона дарк намояд [3, с. 14].

Ахбор оид ба вазъи молиявии корхона дар санаи муайян асосан дар тавозуни муҳосибӣ (ҳисобот оид ба вазъи молиявӣ)-и корхона оварда мешавад. Ахбор оид ба натиҷаҳои молиявии корхона дар давраи муайян дар ҳисобот оид ба ғайри зарарҳо (ҳисобот оид ба натиҷаҳои молиявӣ)-и корхона оварда мешавад. Ахбор оид ба тағирёбиҳои вазъи молиявии корхона дар ҳисоботи алоҳида – ҳисобот оид ба тағирёбиҳо дар сармояи худии корхона оварда мешавад. Ҳаракати воситаҳои пулии корхонаро дар давраи муайян ҳисобот оид ба ҳаракати воситаҳои пулии корхона шарҳ медиҳад.

Бахшҳои таркибии ҳисоботи молиявӣ ҳамбаста мебошанд, чунки онҳо ҷиҳатҳои гуногуни ҳамон як далелҳо ва зухуроти хоҷагидориро инъикос менамоянд. Гарчанде ҳар як шакли ҳисоботи

молиявӣ ахбореро пешкаш менамояд, ки аз ахбори дар дигар шаклҳои ҳисобот овардашуда тафовут дорад, яғне аз шаклҳои ҳисоботи молиявӣ ҳама ахборро барои қонеъгардонии эҳтиёҷоти мушаххаси истифодабарандагон пешкаш карда наметавонад. Масалан, ҳисобот оид ба фоида ё зарарҳо наметавонад сӯрати комили натиҷаҳои молиявии фаъолияти корхонаро пешкаш намояд, агар вай ҳамчоя бо тавозуни муҳосибӣ ва ҳисобот оид ба тағирёбиҳо дар сармояи худии корхона истифода нашавад.

Ба ҳисоботи молиявии кохона маълумоти иловагии шарҳдиҳандаи ҷиҳатҳои алоҳидаи он замима карда мешавад. Масалан, замимаҳо метавонанд ахбори иловагiero оид ба моддаҳои алоҳидаи тавозуни муҳосибӣ ва ҳисобот оид ба натиҷаҳои молиявии корхона дар бар гиранд, ки барои қонеъгардонии талаботи ахбории истифодабарандагон муҳим мебошанд. Дар замимаҳо метавонад номуаййяниҳои ба фаъолияти хоҷагидорӣи корхона таъсиррасонанда ва ҳамагуна сарватҳо ва уҳдадорӣҳои дар тавозун инъикоснашуда шарҳ дода шаванд.

Ҳамин тариқа, ҳисоботи молиявии корхона аз чунин шаклҳои ҳисобот иборат мебошад [3, с. 40]:

- ҳисобот оид ба вазъи молиявии корхона дар санаи муайян (тавозуни муҳосибӣ), одатан дар санаи анҷоми давраи ҳисоботӣ;
- ҳисобот оид ба фоида, зарарҳо ва дигар унсурҳои натиҷаи молиявии ҷомеъ (ҳисобот оид ба натиҷаҳои молиявӣ) дар давраи муайян;
- ҳисобот оид ба тағирёбиҳо дар сармояи худии корхона дар давраи муайян;
- ҳисобот оид ба ҳаракати воситаҳои пулии корхона дар давраи муайян;
- замимаҳо ба ҳисоботи молиявӣ, ки шарҳи мухтасари муқаррароти асосии сиёсати баҳисобгирӣи корхона ва дигар ахбори иловагiero дар бар мегиранд.

Ҳисоботи молиявии корхона ба истифодабарандагон камаш барои ду давраи ҳисоботӣ (давраи ҷорӣ ва давраи пешин) пешкаш карда мешавад.

Ҳисоботи молиявии корхона дар асоси нишондод ва муқаррароти стандартҳои байналмилалӣи ҳисоботи молиявӣ (СБҲМ) омода карда мешавад.

СБҲМ - дастуралалҳо оид ба омодакунӣ ва пешкашкунӣи ҳисоботи молиявӣ мебошанд. Аксари ширкатҳои ҷаҳон ҳангоми тартибдиҳӣи ҳисоботи молиявии худ ба СБҲМ таъя менамоянд [3, с. 17].

Мақомоти таҳиякунандаи стандартҳои байналмилалӣ - Кумита оид ба стандартҳои байналмилалӣи баҳисобгирӣи муҳосибӣ (КСББМ) - International Accounting Standards Committee (IASC) бо бошишгоҳаш дар шаҳри Лондон 29 июни соли 1973 созмон ёфта буд. Дар моҳи апрели соли 2001 дар сохтори КСББМ тағирот ба амал омад. Акнун вай ба Фонди кумитаи стандартҳои байналмилалӣи баҳисобгирӣи муҳосибӣ (ФКСББМ) – International Accounting Standards Committee foundation (IASCF) мубаддал гардид. Соли 2010 ин ташкилот Фонди стандартҳои байналмилалӣи ҳисоботи молиявӣ (ФСБҲМ) - International Financial Reporting Standards Foundation (IFRSF) ном гирифт.

ФСБҲМ-ро асосан ширкатҳои аудиторӣи калонтарини ҷаҳон - “ҷоргонаи бузург” (Pricewaterhouse Coopers, Deloitte, Ernst & Young, KPMG), ширкатҳои бузурги ҷаҳонӣ ва ташкилотҳои байналмилалӣи маблағгузорӣ мекунанд.

30 августи соли 2006 байни ФСБҲМ ва Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон “Шартнома-дасткашӣ аз ҳуқуқҳои муаллифӣ дар марзу буми маҳдуд” ба имзо расид, ки тибқи он Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳиби ҳуқуқи истифодабарӣи СБҲМ гардид.

СБҲМ тавсияшаванда мебошанд. На ФСБҲМ ва на ҷамъиятҳои муҳосибон ваколат надоранд, ки истифодабарӣи ҳамагонаи СБҲМ-ро талаб намоянд. Ин стандартҳо ба он хотир

истифода мешаванд, ки дар аксари мамлакатҳо мақомоти танзимкунандаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ онҳоро эътироф кардаанд. Истифодаи СБҲМ ба ширкатҳо имконият фароҳам меорад, ки ба бозори байналмилалӣ сармоя ворид шаванд.

Ахбори дар ҳисоботи молиявӣ пешкашшаванда мувофиқи аломатҳои асосии иқтисодӣ ба гурӯҳҳои муттаҳид мешавад, ки унсурҳои ҳисоботи молиявӣ ном доранд. *Унсури ҳисоботи молиявӣ* – моддаҳои ҳисобот мебошанд, ки вазъи молиявӣ ва натиҷаҳои молиявии фаъолияти корхонаро тавсиф медиҳанд.

Дар *тавозуни муҳосибӣ* (*ҳисобот оид ба вазъи молиявӣ*) маълумот доир ба се унсури ҳисобот – дороиҳо, уҳдадориҳо ва сармояи худӣ оварда мешавад, ки онҳо вазъи молиявии корхонаро тавсиф медиҳанд. Ин унсурҳо байни худ алоқаманд мебошанд ва ин алоқамандӣ дар амсилаи тавозунӣ (муодилаи тавозунӣ) таҷассум меёбад [2, с. 14]:

$$\text{ДОРОИҲО} = \text{УҲДАДОРИҲО} + \text{САРМОЯИ ХУДӢ}$$

Аз амсилаи тавозунӣ дида мешавад, ки тавозуни муҳосибӣ аз се бахш иборат аст: I - ДОРОИҲО, II - УҲДАДОРИҲО, III- САРМОЯИ ХУДӢ.

Дороиҳо сарватҳои мебошанд, ки корхона онҳоро назорат ва ихтиёрдорӣ мекунад, онҳо дар натиҷаи рӯйдодҳои давраҳои пешин пайдо шудаанд ва корхона ният дорад дар оянда аз онҳо нафъҳои иқтисодӣ гирад. Дороиҳои корхона ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд: дороиҳои гардон ва дороиҳои ғайригардон.

Дороиҳои ҷорӣ воситаҳои пулӣ, сармоягузориҳои кӯтоҳмуҳлат, қарздорҳои дебитории кӯтоҳмуҳлат, ашё (захираҳои моливу моддӣ), хароҷоти давраҳои оянда, дороиҳои ғайриҷорӣ барои фурушро дар бар мегиранд. Дар назар дошта шудааст, ки дороиҳои ҷорӣ дар муддати то 12 моҳи пас аз санаи ҳисоботӣ ба корхона нафъи иқтисодӣ меоранд.

Воситаҳои пулӣ – пулҳои нақд дар ҳазина ва дар ҳисобҳои бонкии корхона мебошанд. Муродифҳои пул низ ба воситаҳои пулӣ мансубанд. *Муродифҳои пул* сармоягузориҳои кӯтоҳмуҳлате мебошанд, ки бо осонӣ ба пули нақд мубаддал мегарданд. Амонатҳои бемуҳлат низ ба муродифҳои пул мансубанд.

Қарздорҳои дебиторӣ – қарздорҳои дигар корхонаҳо ва шахсон аз корхонаи мазкур мебошанд. Дар ин маврид корхонаҳову шахсони аз корхона қарздор – дебиторҳо ва маблағҳое, ки бояд ба корхона баргарданд, - қарздорҳои дебиторӣ ном доранд. Қарздорҳои дебиторие, ки дар натиҷаи ба таври нася фурухтани дороиҳои корхона (молҳо, маҳсулоти тайёр), иҷрои корҳо ва хизматрасониҳо пайдо мешаванд, *қарздорҳои дебитории тичоратӣ* ном доранд. Дар амалияи баҳисобгирии муҳосибӣ қарздорҳои дебитории тичоратӣ чун *ҳисобҳои барои қабул* номбар мешаванд. Қарздорҳои дебитории дар натиҷаи амалиёти ғайритичоратӣ пайдошуда (қарздорҳои дебитории кормандон, андозҳои подошшаванда, андозҳои пешпардохтшуда, фоизҳо барои қабул, дивидендҳои барои қабул) *дигар қарздорҳои дебиторӣ* ном доранд.

Ашё - молҳо, ашёи хом ва мавод, сӯзишворӣ, қисмҳои эҳтиётӣ, лавозимот ва асбобу анҷом, истеҳсолоти нотаҷом ва маҳсулоти тайёрро дар бар мегиранд.

Хароҷоти давраҳои оянда (*хароҷоти пешпардохтшуда*) - хароҷоте мебошанд, ки дар давраи ҳисоботии ҷорӣ ба ҷо оварда шуда, вале дар давраҳои ҳисоботии оянда ба арзиши аслии маҳсулот (корҳо, хизматрасониҳо) зам карда мешаванд, масалан, маблағҳои пешакӣ додашудаи иҷорапулӣ, суғуртапулӣ, обунапулӣ ва ғ.

Дороиҳои ғайриҷорӣ барои фуруш - машину таҷҳизот, биноҳо ва дигар амволи ғайриҷорие мебошанд, ки корхона онҳоро барои аз нав фурухтан ба даст овардааст ё нияти фурухтани онҳоро дорад.

Дороиҳои ғайриҷорӣ сармоягузориҳои дарозмуҳлат, қарздориҳои дебитории дарозмуҳлат, воситаҳои асосӣ, дороиҳои ғайримоддӣ ва дороиҳои биологиро дар бар мегиранд. Дороиҳои ғайриҷорӣ дар муддати зиёда аз 12 моҳи пас аз санаи ҳисоботӣ ба корхона нафъи иқтисодӣ меоранд.

Сармоягузориҳои дарозмуҳлат - қоғазҳои қиматноке мебошанд, ки корхона онҳоро бо мақсади гирифтани даромад ба муҳлати зиёда аз як сол нигоҳ медорад.

Қарздориҳои дебитории дарозмуҳлат – қарздориҳои дебиторие мебошанд, ки муҳлати ба корхона баргаштанашон аз 1 сол зиёд аст.

Воситаҳои асосӣ – дороиҳои ҷисмоние мебошанд, ки корхона онҳоро дар раванди истеҳсол ё кашонидани молҳо, хизматрасониҳо, ғангоми ба иҷора додан ё бо мақсадҳои маъмурий дар муддати зиёда аз 1 сол истифода мебарад. Воситаҳои асосӣ дорои арзиши баланд мебошанд.

Воситаҳои асосӣ дар фаъолияти хоҷагидории корхона муддатҳои дароз иштирок карда, арзишашонро қисм ба қисм, бо мурури *истеҳлок* ба арзиши аслии маҳсулот мегузаронанд. Воситаҳои асосӣ биноҳо, иншоот, мошину тачҳизот, воситаҳои нақлиёт ва дигар воситаҳои меҳнатро дар бар мегиранд.

Дороиҳои ғайримоддӣ – дороиҳои ғайриҷорие мебошанд, ки бунёди ҷисмонӣ надошта, вале дорои арзишанд, чун: ҳуқуқҳои истифодабарии замин ва дигар сарватҳои табиӣ, патентҳо, ҳуқуқҳои муаллифӣ, литсензияҳо (ичозатномаҳо), моликияти зеҳнӣ, нишони савдо, барномаҳои компютерӣ ва ғ. Дороиҳои ғайримоддӣ ба мисли воситаҳои асосӣ арзиши худро тавассути истеҳлок ба арзиши маҳсулот (корҳо ва хизматрасониҳо) мегузаронанд.

Дороиҳои биологӣ – растанӣ ва ҳайвонҳо мебошанд. Дороиҳои биологиро мебошад аз маҳсулоти кишоварзӣ фарқ намуд. *Маҳсулоти кишоварзӣ* – маҳсулоти аз дороиҳои биологӣ корхона гирифташуда (гушт, шир, пашм) ё ҷамъоваришуда (мева, сабзавот) мебошанд.

Уҳдадориҳо ва сармояи худӣ манбаи бунёдшавии дороиҳои корхона мебошанд. Уҳдадориҳо чун манбаи ҷалбгардида ва сармоя чун манбаи худии бунёдшавии дороиҳо баҳисоб мераванд [2, с. 19].

Уҳдадориҳо – қарздориҳои корхона мебошанд, ки дар натиҷаи рӯйдодҳои давраҳои пешин пайдо шуда, дар оянда аз корхона баромадани нафъҳои иқтисодиро талаб менамоянд. Уҳдадориҳое, ки аз корхона баромадани нафъҳои иқтисодиро дар муддати то 12 моҳ талаб менамоянд – уҳдадориҳои кӯтоҳмуҳлат ном дошта, уҳдадориҳое, ки аз корхона баромадани нафъҳои иқтисодиро дар муддати аз 12 моҳ зиёд - уҳдадориҳои дарозмуҳлат номида мешаванд.

Уҳдадориҳо қарздориҳои кредиторӣ, қарзҳои бонкӣ, вомҳо, уҳдадориҳои ҳисобузамшуда, захираҳои хароҷот ва пардохтҳои оянда, даромадҳои мавқуфгузошташударо дар бар мегиранд.

Қарздориҳои кредиторӣ – қарздориҳои корхона аз дигар корхонаҳову шахсон (кредиторон, қарздохон) мебошанд. Қарздориҳои кредиторие, ки дар натиҷаи ба таври нася харидани дороиҳо (молҳо, маҳсулоти тайёр), қабули корҳо ва хизматрасониҳо пайдо мешаванд, *қарздориҳои кредитории тичоратӣ* ном доранд. Дар амалияи баҳисобгирии муҳосибӣ қарздориҳои кредитории тичоратӣ чун *ҳисобҳо барои пардохт* номбар мешаванд. Қарздориҳои кредитории дар натиҷаи амалиёти ғайритичоратӣ пайдошуда – *дигар қарздориҳои кредиторӣ* ном доранд.

Қарзҳои бонкӣ – маблағҳое мебошанд, ки бонк ба корхона ба муҳлати муайян ва мақсадҳои муайян, бо шартҳои баргардонидан ва пардохти фоизҳо медиҳад. *Вомҳо* қарзҳои аз дигар корхонаҳо гирифташуда (ғайр аз қарзҳои бонкӣ) ва дигар уҳдадориҳои қарзии корхона

мебошанд. *Уҳдадорихои ҳисобузамшуда* – музди меҳнат, андозҳо, дивидендҳо ва фоизҳо барои пардохт мебошанд.

Захираҳои хароҷот ва пардохтҳои оянда – уҳдадорихои корхона мебошанд, ки дар давраи чорӣ бо мақсади ба масрафҳои истехсоли ва тичоратӣ баробарандоза зам намудани хароҷоти чорӣ бунёд карда мешаванд (захираҳо барои пардохти рухсатиҳои меҳнатӣ, хизматрасониҳои кафолатӣ ва ғ.).

Даромадҳои мавқуфгузошташуда – даромадҳои давраҳои оянда мебошанд, ки дар давраи чорӣ ҳисобузам (гирифта) шудаанд, вале ба давраҳои ҳисоботии оянда тааллуқ доранд.

Сармояи худӣ чун фарқи байни дороиҳо ва уҳдадорихо муайян карда мешавад. Вай маблағи уҳдадорихоро дар назди иштирокчиён, муассисон, соҳибмулкони бо сабаби ба корхона пешкашкунии сарватҳо нишон медиҳад. Сармояи худии корхона аз сармояи оинномавӣ, сармояи иловагӣ, сармояи захиравӣ, фоидаи тақсимнашуда ва ҳиссаи назоратнашаванда иборат аст.

Адабиёт:

1. Анализ финансово-экономической деятельности предприятия: учебное пособие для вузов / Под ред. Н.П. Любушина. -М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2009.-472 с.
2. Каримов Б.Ҳ. Асосҳои баҳисобгирии муҳосибӣ. – Душанбе, 2016. – 220 с.
3. Каримов Б.Ҳ., Ойев Н.А., Бобиев И.А., Шоймардонов С.Қ. Баҳисобгирии муҳосибии молиявӣ. Китоби дарсӣ. – Душанбе, Ирфон, 2016. – 550 с.

*Ализода М.Н. – магистрант,
Шарипов Д.И. – магистрант,
Ҳафизов Ҷ.К. - магистрант
Донишқадаи сайёҳӣ, соҳибкорӣ ва хизмат*

ТАҲЛИЛИ УМУМИИ ВАЗЪИ МОЛИЯВИИ БОНК ДАР АСОСИ ТАВОЗУНИ МУҲОСИБӢ

Бонки тичоратии ҶСК “Бонки Эсхата”, ки номгӯйи гуногуни хизматрасониҳои бонкӣ ва амалиёти бонкиро барои соҳибкории хурд ва миёна ба ҷо меорад, яке аз бонкҳои рушдёфта дар бозори молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор меравад.

Дар солҳои охир, ки аксарияти ташкилотҳои қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба вазъияти ногуворӣ молиявӣ дучор гардиданд ва чанде аз онҳо ҳатто муфлис гардид, Бонки Эсхата вазъи муътадили молиявии худро нигоҳ дошта, боварии мизочони худро баланд намуд. Аз моҳи декабри соли 2005 Бонки аврупоии таҷдид ва рушд ва Shop Car саҳомони ҶСК “Бонки Эсхата” мебошанд. Самтҳои афзалиятноки рушди бонк муомилаи фардӣ ба хизматрасонии мизочон ва беҳгардонии сифати хизматрасониҳои ба мизочон пешкашшаванда мебошад. ҶСК “Бонки Эсхата” ба шумори ташкилотҳои қарзии устувортарин Ҷумҳурии Тоҷикистон мансуб аст [3].

ҶСК “Бонки Эсхата” ба низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон шомил буда, дар фаъолияти худ бо қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, дигар санадҳои меъёриву ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, санадҳои меъёрии Бонки миллии Тоҷикистон, инчунин оинномаи бонк таъя менамояд.

Бо мақсадҳои хизматрасониҳои фаврии қарзӣ-ҳисоббаробаркунии корхонаҳо ва ташкилотҳо – мизочони бонк, ки аз макони ҷойгиршавии бонки тичоратӣ дуртар ҷойгир

мебошанд, ҚСҚ “Бонки Эсхата” шабакаи филиалҳои худро таъсис додааст, ки ба мизочони худ дар тамоми маҳалҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон хизматрасонӣ менамояд. Дар ин маврид масъалаи оид ба кушодани филиал метавонад бо саридораи макони кушодани филиал мувофиқа карда шавад.

Филиалҳои бонк воҳидҳои сохтори алоҳида, ки берун аз макони ҷойгиршавии бонк мавқеъ доранд ва метавонанд ҳама амалиёт ё баъзе амалиётҳои бонкиро иҷро намоянд, ҳисобида мешаванд. Филиали бонк шахси ҳуқуқии алоҳида набуда, амалиётҳо ва хизматрасониҳои бонкиро дар асоси ваколати додаи сарбонк, ки иҷозатномаи Бонки миллии Тоҷикистонро доир ба иҷро намудани амалиётҳои бонкӣ дорад, ба ҷо меорад. Филиали бонк бо мизочон ва дигар ташкилоту муассисаҳо шартнома баста ҷаъолияти хоҷагидорӣ худро аз номи бонки тижоратии ҚСҚ “Бонки Эсхата” анҷом медиҳад.

Дар солҳои амалкунии худ ҚСҚ “Бонки Эсхата” ба боварии мизочон ноил гардида чун шарикӣ ҳамкори боэътимод эътироф гардидааст. Имрӯз Бонки Эсхата ба мақсади асосии стратегӣ худ – нигарон шудан ба мизочон, яъне ба онҳо наздиктар гардиданро диққати муҳим дода, мизочони худро бештар ҷалб менамояд. Сол ба сол филиалҳо, марказҳои хизматрасонӣ ва нуктаҳои интиқоли маблағҳои нав кушода мешаванд, ки онҳо ба аҳоли барои истифодабарии хизматрасониҳои бонкӣ дар макон ва маҳали ба онҳо мусоид ёрдам мерасонанд.

Вазъи молиявии бонк – ин мафҳуми иқтисодие мебошад, ки вазъи сармояро дар раванди гирдгардиши он ва тавоноии субъекти хоҷагидориро барои рушд ёфтани дар лаҳзаи муқарраргардидаи вақт ифода мекунад. Таҳлили вазъи молиявии ширкат дар асоси тавозуни муҳосибӣ дар ошкоркунии омилҳои асосии ба беҳбудии молиявии ширкат таъсиррасонанда аҳамияти калон дорад.

Тавозуни муҳосибӣ имконият медиҳад, ки самаранокии ҷойгиркунии сармоя, кифоягии он барои ҷаъолияти хоҷагидорӣ ҷорӣ ва оянда, андоза, сохтор ва самаранокии истифодабарии манбаъҳои ҷалбгардида баҳо дода шавад. Дар асоси ахбори тавозун истифодабарандагонӣ берунӣ метавонанд қарорҳоро оиди мақсаднокӣ ва шароитҳои пешбурди корҳо бо ширкати мазкур чун бо шарикдор қабул намоянд; қарзгиронидатаронии ширкатро чун қарзгиранда баҳо диҳанд; таваккалҳои эҳтимолии гузоришҳои худ, мақсаднокӣ харидорӣ намудани саҳмияҳо ва дороиҳои ширкати мазкурро баҳо диҳанд.

Ҳангоми тартиб додани тавозуни таҳлилии қиёсӣ метавон якҷанд моддаҳоро вобаста ба ҳамсонӣ ва наздикии моҳияти унсурҳояшон муттаҳид намуд. Дар ин маврид шумораи моддаҳои тавозун кам карда шуда, айёнияти он баланд мешавад. Ин имконият медиҳад, ки тавозуни ширкати мазкур бо тавозунҳои ширкатҳои дигар муқоиса карда шавад.

Дар ҷадвали 1 тавозуни муҳосибии ҚСҚ “Бонки Эсхата” ба санаи 1 январи соли 2015 оварда шудааст [2].

Ҷадвали 1. Тавозуни муҳосибии ҚСҚ “Бонки Эсхата” ба санаи 1 январи соли 2015 (сомони)

НОМГҶИ МОДДАҶО	1 январи соли 2015
ДРОИҶО	
Воситаҳои пулӣ	177404979
Воситаҳо дар Бонки миллии Тоҷикистон	78068171

Барои гирифтани аз дигар бонкҳо	105030978
Қарзҳои ба мизочон пешниҳодшуда, бо тарҳи захираҳои барои талафот аз рӯи қарзҳо	857383486
Воситаҳои асосӣ ва дороиҳои ғайримоддӣ соф	68242093
Ҳисобҳои барои қабул ва пешпардохтҳо	22206709
Дигар дороиҳо	12860863
ҲАМАГӢ ДОРОИҲО	1321197279
УҲДАДОРИҲО	
Қарзҳо ва воситаҳои бонкҳо ва ташкилотҳои молиявӣ ғайрибонкӣ	608912437
Ҳисобҳои мизочон тодархост	119070181
Ҳисобҳои мизочон, муҳлатнок	295718321
Дигар уҳдадориҳо	41806905
Ҳамагӣ уҳдадориҳо	1065507844
САРМОЯ	
Сармоияи ойнномавӣ	16344090
Фоидаи тақсимнашудаи давраҳои пешин	86157401
Дигар захираҳо	24840301
Қарзҳои субординари таснифшуда	61571640
Фоидаи тақсимнашуда	66776003
Ҳамагӣ сармоя	255689435
ҲАМАГӢ УҲДАДОРИҲО ВА САРМОЯ	1321197279

Ба таъсири манфии бухрони молиявӣ ҳаҷми нақд дар соли 2016 ҚСҚ “Бонки Эсхата” сатҳи бозоргирии бонк дар маҷмаи баланд истода, ҳама уҳдадориҳои он дар назди муштариёни худ ва шарикони кории он дар муҳлатҳои зарурӣ иҷро карда шудаанд, ки ин барои пардохти фоизҳо аз рӯи депозитҳои байнибонкӣ ва депозитҳои субъектҳои хоҷагидорӣ ва шахсонӣ воқеӣ ниҳоят муҳим мебошад.

Дороиҳои ҚСҚ “Бонки Эсхата” дар соли 2015 нисбат ба соли 2014 ба андозаи 8% баланд шуда, ба санаи 1 январи соли 2016 1800 миллион сомони ро ташкил додаанд [2].

Сармоияи умумии бонк дар соли 2015 нисбат ба соли 2014 ба андозаи 12% зиёд гардида, ба вазъи санаи 1 январи соли 2016 13,5 миллион сомони ро ташкил додааст.

Фоидаи тавозунии тоандозбандии ҚСҚ “Бонки Эсхата” дар соли 2015 8 миллион сомони ро ташкил дода, фоидаи пас аз андозбандӣ ба 4,4 миллион сомонӣ расидааст, ки ин нишондиҳанда нисбат ба соли 2014 ба андозаи 6% зиёд мебошад.

Тавассути ҳисобҳои транзитии ҚСҚ “Бонки Эсхата” ба ҳисобҳои дахлдор маблағи зиёда аз 6,2 миллион сомонӣ аз воситаҳои гирифташудаи пардохти андозҳо ва пардохтҳои

хатмӣ, инчунин воситаҳои иқдомҳои суғуртаи иҷтимоӣ ба андозаи 11,5 миллион сомонӣ интиқол дода шудааст.

Чалбқунии воситаҳои хориҷӣ, чун давраҳои пешин яке аз самтҳои асосии фаъолияти ҚСҚ “Бонки Эсхата” дар арсаи байналмилалӣ мебошад. Дар тамоми муддати фаъолият бонк зиёда аз 18,5 миллион доллари америкоӣ чалб гардидааст, ки ба дастгирии лоиҳаҳои рушди хоҷагии қишлоқ ва саноат, шинонидани растаниҳо ва коркарди маҳсулоти кишоварзӣ барои содирот равона гардидаанд. Воситаҳои қарзии пешкашнамудаи бонк ба рушди соҳаҳои афзалиятноки иқтисодиёт равона гардидаанд. Дар соли 2017 бо ёрии қарздиҳӣ 150 нафар сокинони мамлакат бо кори доимӣ ва мавсимӣ таъмин гардидаанд.

Дар соли 2017 ҚСҚ “Бонки Эсхата” сиёсати қарзии худро дигар намуда, онр ба нафъи мизочони худ равона намуд, меъёри фоизии қарзхоро то ба 6 банд паст карда муҳлати баргардонидани қарзхоро то 3 сол зиёд намуд. Ин навовариҳо имконият доданд, ки пойгоҳи муштариёни бонк аз як тараф васеъ гардид, ва аз тарафи дигар ин имконият дод, ки аҳолии мамлакат воситаҳои қарзии худро самараноконатар истифода барад.

Инфрасохтори оид ба гирифтани ва пардохт намудани қарзҳои бонкӣ дар шабакаи савдои чакана мунтазам меафзояд. Пардохти молҳо ва хизматрасониҳо дар соли ҳисоботӣ тавассути қарзҳои пардохтии ҚСҚ “Бонки Эсхата” дар 28 нуқтаҳои шабакаи савдо ба ҷо оварда мешавад.

ҚСҚ “Бонки Эсхата” минбаъд мустаҳкам намудани пояҳои техникӣ ва васеъгардонии шабакаи терминалии худро барои фардиқунии васеи қарзҳои бонкӣ ва хизматрасонии саривақтии муштариён ба нақшагирӣ менамояд. ҚСҚ “Бонки Эсхата” минбаъд ният дорад, ки ҷиҳати иҷроиши супоришҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон тадбирҳои саривақтиро андешад. ҚСҚ “Бонки Эсхата” тамоми қувваи худро ба татбиқи нақшаҳои стратегӣ, мустаҳкамгардонии мавқеи худ дар бозори байнибонкии мамлакат, баландбардории сифати хизматрасониҳо ва қабули чорабиниҳои мувофиқ оид ба пасстқунии хавфҳои фаъолияти бонкӣ равона менамояд.

Саҳми ҚСҚ “Бонки Эсхата” дар бозори бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин аст:

- дороиҳо – 6%;
- сармоя – 5,2%;
- сандуқи қарзӣ – 5,3%;
- депозитҳо – 8%;
- амонатҳои аҳоли – 10%.

Дар соли 2017 ҚСҚ “Бонки Эсхата” ҳама меъёрҳои муқаррарнамудаи Бонки миллии Тоҷикистонро риоя намуд. Ҳамин тариқ, меъёри кифоягии сармоя К1-1, ки тибқи методикаи НБТ ҳисоб шудааст чунин аст: “Таносуби сармоя ба дороиҳо, ки бо баназардошти хавфт барқашшудааст”, ба ҳолати 31 декабри соли 2017 19%-ро ташкил додааст, ки меъёри муқарраргардида на кам аз 15% мебошад, коэффисиенти К1-2 – “Таносуби сармоя ба дороиҳои умумии бонк” бошад, - 12%-ро ташкил додааст, ки меъёри муқарраргардидаи ин нишондиҳанда на кам аз 10% мебошад [2].

Бо мақсади ошкор намудани сатҳи хавфҳои бонкӣ, коэффисиентҳои дохилии оид ба муайянқунии хавфҳо дар фаъолияти бонк таҳия карда шудаанд. Фаъолият ҷиҳати идорақунии хавфҳо дар асоси сиёсати идорақунии хавфҳои бонкӣ ба ҷо оварда мешавад. Дар асоси ин сиёсат ҚСҚ “Бонки Эсхата” стратегияро доир ба идорақунии хавфҳо бо мақсадҳои

нигоҳдории сатҳи басандаи бозоргирӣ, гирифтани даромаднокии баландтарин аз гузоштани воситаҳои ҷалбгардида ва ҷалбкунии сармоягузориҳо таҳия менамояд.

ҶСК “Бонки Эсхата” дар соли 2017 ба 16 ҳазор муштарӣни худ ба маблағи зиёда аз 548 миллион миллиард сомонӣ қарз пешниҳод намудааст, ки нисбат ба соли пешин ба андозаи 12 миллион сомонӣ зиёд аст. Аз воситаҳои мазкур қарзҳо бо асъори миллий 17% ва бо асъори хориҷӣ 83%-ро ташкил додаанд.

Қарзҳои байнибонкӣ дар соли 2017 112 миллион сомонино ташкил додаанд, ки аз онҳо 28% бо асъори миллий ва 72% бо асъори хориҷӣ мебошанд.

Бақияи сандуқи қарзии бонк ба санаи 31 декабри соли 2017 848 миллион сомонино ташкил дод. Дар муқоиса бо соли пешин (784,3 миллион сомонӣ) ин нишондиҳанда ба андозаи 63,7 миллион сомонӣ ё 8% зиёд шудааст.

ҶСК “Бонки Эсхата” ҳамкориҳоро бо ташкилотҳои байналмилалӣ молиявӣ бо мақсади ҷалб намудани сармоягузориҳои хориҷӣ ба иқтисодиёти мамлакат вусъат медиҳад. Натиҷаҳои кори бомуваффақона дар ин соҳа бо ташкилотҳои молиявӣ пешоҳанги хориҷӣ ва байналмилалӣ, чун Бонки рушди исломӣ, Бонки рушди Осиё, Бонки аврупоӣ тачдид ва рушд, Бонки давлатӣ рушди Хитой ва дигар ташкилотҳо мебошанд.

ҶСК “Бонки Эсхата” аз фурӯши молу мулки ба гарав гузошташуда маблағи қарзи асосӣ, фоизҳои ҳисобшуда ва дигар харочотҳоро мепӯшонад. Иҷрои ўҳдадориҳои қарзгир инчунин ба воситаи дигар усулҳои пешбиниамудаи қонун ё шартнома таъмин карда мешаванд.

Бо мақсади пешгирӣ намудани талафоти имконпазир аз рӯи қарзҳои додашуда, ҶСК “Бонки Эсхата” аз болои онҳо назорати доимӣ бурда, робитаи доимино бо қарзгир таъмин ва мониторинги қарзро пайваста амалӣ менамояд. Корманди ваколатдори бонк дар ҳолати ошкор кардани ягон аломати коҳишёбии ҳолати молиявӣ муштарӣ, февран Кумитаи қарзиро барои андешидани чораҳои дахлдор огоҳ менамояд.

Пардохти маблағи қарзи асосӣ аз суратҳисобҳои қарздор ҶСК “Бонки Эсхата” ба тарзи зайл ва дар асоси ҳуҷҷатҳои зерин рӯёнида мешавад:

- аз суратҳисобҳои қарздор (суратҳисоби пасандозӣ, суратҳисоби амонатӣ дарҳостӣ, суратҳисоби амонатӣ мўҳлатнок), музди меҳнати ҳисобкардашудаи қарздор, дар асоси фармоиши хаттӣ, агар дар шартномаи қарзӣ чунин ҳуқуқ пешбинӣ шуда бошад;

- ба суратҳисоби ташкилоти қарзӣ ба воситаи муассисаҳои алоқа ё дигар ташкилотҳои қарзӣ дар асоси супориши хаттӣ он;

- дар асоси варақаи вориди ба ҳазинаи ташкилоти қарзӣ қабул кардани маблағи қарзи асосӣ.

Адабиёт:

1. Ойев Н.А., Бобиев И.А., Алиев О.М., Каримов Б.Ҳ., Таҳлили ҳисоботи молиявӣ. Васоити таълимӣ. – Душанбе, ДСХ, 2014. – 220 с.

2. Ҳисоботи молиявӣ ҶСК “Бонки Эсхата” дар соли 2017

3. Сайти расмӣ ҶСК “Бонки Эсхата”

*Бахронов Ш.Ю. – ассистент,
Баротов Н.Н. – магистрант
Донишқадаи сайёҳӣ, соҳибкорӣ ва хизмат*

ҚОИДАҲОИ АСОСИИ БАҲИСОБГИРИИ САРМОЯИ ХУДӢ ВА ЗАХИРАҲОИ БОНКИ ТИҶОРАТӢ

Дар тавозуни муҳосибӣ ва ҳисобот оид ба фоида ё зарар ва дигар даромади чомаъ ахбори умумӣ оид ба нишондиҳандаҳои бунёдкунандаи сармоияи худии бонк оварда мешавад. Бо мақсади омӯзиши муфассали раванди бунёдгардӣ ва тағйирёбии сармоияи худии бонк ҳисобот оид ба тағйирёбиҳо дар сармоия тартиб дода мешавад.

Таҳлили муҳтавои СБҲМ нисбат ба баҳисобгирии сармоия аз он гувоҳӣ медиҳад, ки дар тавозуни муҳосибӣ сармоия бо се баҳши (моддаҳои) асосӣ ифода мегардад :

- воситаҳои гузоштаи соҳибмулкони;
- фоидаи тақсимнашуда;
- захираҳо.

Воситаҳои гузоштаи соҳибмулкони (саҳҳомон, муассисон, иштирокчиён) бо мафҳуми сармоияи инвеститсияшуда ифода меёбанд, ки аз сармоияи ойинномавӣ (саҳҳомӣ) ва сармоияи иловагӣ иборат аст. Фоидаи тақсимнашуда ва захираҳо бо сармоияи ғуншуда ифода меёбанд, ки дар раванди амалкунии бонк пайдо мешавад.

Ҳамин тариқа, дар ҳайати сармоия чунин унсурҳо ҷудо карда мешаванд [2, с. 386]:

- сармоияи ойинномавӣ;
- сармоияи иловагӣ;
- фоидаи тақсимнашуда;
- сармоияи захиравӣ.

Мувофиқи СБҲМ сармоияи иловагӣ ба чунин моддаҳо ҷудо мешавад:

- ✓ сармоияи иловагии бариловаи арзиши исмии саҳмияҳо гирифташуда (даромади эмиссионӣ);
- ✓ сармоияи иловагии дар натиҷаи азнавбаҳодиҳӣ пайдошуда;
- ✓ баъзе фарқҳои қурбӣ.

Сармоияи захиравӣ ба чунин моддаҳо ҷудо мешавад:

- ✓ захираҳо;
- ✓ захираҳои дар натиҷаи тақсимкунии фоидаи софи ғуншуда бунёдшаванда;
- ✓ захираҳои дар натиҷаи таҳриркуниҳои таъминкунандаи нигоҳдории сармоия бунёдшаванда.

Сармоияи захиравӣ захираҳои соф ва захираҳои дуршударо дар бар мегирад.

Ба захираҳои соф фонди захиравӣ мансуб аст, ки аз фоидаи тақсимнашудаи корхона бунёд шуда, таҳриро талаб намекунад.

Захираҳои дуршуда аз ду унсур иборатанд: захираҳои харочотӣ ва захираҳои шартӣ (баҳододашаванда).

Захираҳои харочотӣ (барои пардохти ояндаи руҳсатиҳои кормандон, пардохти подоши хизмати тулонӣ, таъмир ва хизматрасонии кафолатӣ, таъмири воситаҳои асосӣ, харочоти истеҳсолӣ оид ба корҳои омодакунӣ вобаста ба мавсимияти истеҳсолот, харочоти дарпешбуда оид ба чорабиниҳои ҳифзи табиат ва ғ.) дар ҳайати харочоти намудҳои

муқаррарии фаъолият, яъне дар ҳайати хароҷоти бунёдкунандаи арзиши аслии маҳсулот (корҳо, хизматрасониҳо) эътироф карда мешаванд.

Захираҳои баҳододашаванда (захираҳо барои қарзҳои шӯбҳанок, захираҳо барои коҳишбандии арзиши дороиҳои молиявӣ, захираҳо барои пастшавии арзиши сарватҳои моддӣ) дар ҳайати дигар хароҷот эътироф карда мешаванд.

Амалиётҳо бо сахмияҳои худии аз сахҳомон харидашуда мувофиқи СБҲМ чун тағйирбандии сармояи худӣ инъикос карда мешаванд.

Ифодакунии сармоя бо тарзи муоинашуда ба таҳлилчӣ имконият медиҳад, ки дараҷаи маҳдудиятҳои ҳуқуқӣ ва дигар маҳдудиятҳоро нисбат ба тақсимкунӣ ё истифодабарии сармояи худӣ муайян намояд. Ҳамин тариқа, захираи азнавбаҳодихӣ ва даромади эмиссионии корхона наметавонанд чун манбаъҳои бевоситаи пардохти дивидендҳо ба соҳибмулкони баромад намоянд.

Дар шароитҳои муайян ва вобаста аз сиёсати баҳисобгирии роҳандозишудаи корхона захираи азнавбаҳодихӣ метавонад ба ҳайати ғоидаи тақсимнашуда гузаронида шавад (IAS 16 “Воситаҳои асосӣ”) ва бо ҳамин манбаъҳои пардохти дивидендҳо зиёд карда шаванд. Сохтори сармоя дар тавозуни муҳосибӣ инчунин метавонад ҳаҷмҳо ва дараҷаи ҷаҳди соҳибмулкони бар амволи корхона инъикос намояд, агар вай ҳиссаи иштироки онҳоро дар сармоя ифода намояд ва дар замимаҳо бар ҳисоботи молиявӣ ҳуқуқҳои онҳо зикр гардида бошанд (масалан, ҳуқуқи соҳибони сахмияҳои имтиёзноки синфҳои гуногун).

Захираҳои аз ҳисоби ғоидаи корхона бунёдшуда, чун унсури сармоя дар СБҲМ чун дар ҳисобот намоиш додани маҳдудиятҳои муайян барои истифодабарии ғоидаи бадастовардаи корхона маънидод карда мешаванд. Ин маънидодкунӣ сармояро чун чизи ниҳоят муҳим барои баҳодихии вазъи молиявии корхона таъкид менамояд.

Бунёд намудани захираҳо, чи тавре ки дар СБҲМ қайд шудааст, ҳам барои ҳифзи ҳуди корхона ва ҳам қарздиҳандагон аз оқибатҳои зарарҳои имконӣ дар назар дошта мешавад. Зимнан, бунёдкунии чунин захираҳо истифодабарии ғоидаи тақсимнашуда мебошад, на хароҷот.

Дар амалияи тартибдиҳии ҳисоботи молиявӣ ҳолатҳои рӯх медиҳанд, ки ҳамон як олоғи молиявӣ метавонад ҳам чун сармоя ва ҳам чун уҳдадорӣ тасниф шавад. Барои роҳ надодан ба ҳатоғӣ ҳангоми инъикоскунии сармоя дар ҳисоботи молиявӣ, зарур аст, ки на фақат қоидаҳои СБҲМ, балки инчунин шакли ташкилӣ-ҳуқуқии корхона ва ҳам талаботҳои қонунгузори мамлакат ба инобат гирифта шаванд.

Дар СБҲМ стандарти алоҳидае ба масъалаҳои эътирофкунӣ ва баҳодихии сармояи корхона ва унсурҳои он бахшида нашудааст. Тавсияҳо оид ба таснифи унсурҳои сармоя, баҳодихӣ ва дар ҳисоботи молиявӣ пешкашкунии онҳо дар якҷанд стандартҳо оварда шудаанд (ҷадвали 1).

Мувофиқи IAS 1 дар ҳисобот оид ба тағйирбандии дар сармоя корхона чунин ахборро пешкаш менамояд:

- даромади ҷомеаи умумии давра, бо алоҳида нишон додани маблағҳои ҷамъбасти ба соҳибони корхонаи асосӣ ва ба ҳиссаҳои назоратнашаванда мансуббуда;
- барои ҳар як унсури сармоя – таъсири аз диди гузашта истифодабарии сиёсати баҳисобгирӣ ва ё аз диди гузашта азнавҳисобкунӣ, ки мувофиқи IAS 8 эътироф гардидааст (чунин таҳрирҳо бояд барои ҳар як давраи пешин ва аввали давраи ҷорӣ кушода дода шаванд);

➤ барои ҳар як унсури сармоя – муқоисакунии арзиши тавозунӣ дар аввал ва охири давра, бо алоҳида кушода додани тағйирёбиҳо аз ҳисоби:

Ҷадвали 1. Бо СБҲМ танзимкунии эътирофкунӣ ва инъикоскунии сармоя

Қоидаҳои баҳисобгирии унсурҳои сармоя	Стандарт
Мафҳуми сармоя	Ғояҳои СБҲМ
Хусусиятҳои сармоя ва фарқи он аз уҳдадорихо	IAS 32 “Олотҳои молиявӣ: пешкашкунӣ ахбор”, IAS 37 “Захираҳо, уҳдадорихои шартӣ ва дороихои шартӣ”
Дар ҳайати сармоя инъикос намудани тағйирёбиҳои арзиши намудҳои алоҳидаи дороихо, инчунин андозҳои мавқуфгузошташудаи вобаста ба ин пайдошаванда	IAS 16 “Воситаҳои асосӣ”, IAS 38 “Дороихои ғайримоддӣ”, IAS 39 “Олотҳои молиявӣ: эътирофкунӣ ва баҳодихӣ”, IFRS 9 “Олотҳои молиявӣ”, IAS 12 “Андозҳо аз фоида”
Дар ҳайати сармоя инъикос намудани натиҷаҳои тағйирёбиҳои сиёсати баҳисобгирӣ ва ислоҳадории хатогиҳои муҳим	IAS 8 “Сиёсати баҳисобгирӣ, тағйирот дар баҳодихҳои муҳосибӣ ва хатогиҳо”
Дар ҳайати сармоя инъикос намудани фарқҳои қурбӣ дар ҳолатҳои алоҳида	IAS 21 “Таъсири тағйирёбии қурбҳои ивазкунии асъори хориҷӣ”
Кушодадихии ахбор оид ба сармояи худӣ дар ҳисоботи молиявӣ	IAS 1 “Пешкашкунӣ ҳисоботи молиявӣ”, IAS 32 “Олотҳои молиявӣ: пешкашкунӣ ахбор”,

- моддаҳои фоида ё зарар;

- моддаҳои дигар даромади ҷомеъ;

- амалиётҳо бо соҳибмулкони, бо алоҳида ифода намудани саҳмҳои гузоштаи соҳибмулкони ва тақсимоти ба манфиати соҳибмулкони, инчунин тағйиротҳо дар ҳиссаҳои бевоситаи иштирок дар корхонаҳои фаръие, ки ба аз даст додани назорат намеоранд.

Барои ҳар як унсури сармоя корхона бояд таҳлили дигар даромади ҷомеъро бо ҷудокунӣ бо моддаҳои дар ҳисоботи оид ба тағйирёбиҳо дар сармоя, ё дар замимаҳои пешкаш намояд. Унсурҳои сармоя иборатанд, масалан, аз ҳар як гуруҳи сармояи гузошташуда, бақияи ғуншудаи ҳар як гуруҳи дигар даромади ҷомеъ ва фоидаи тақсимнашуда.

Корхона ё дар ҳисоботи оид ба тағйирёбиҳо дар сармоя, ё дар замимаҳои маблағи дивидендҳои ҳамчун тақсимоти ба манфиати соҳибмулкони дар давра эътирофгардида, инчунин маблағи мувофиқи дивидендҳои бар як саҳмияи пешкаш менамояд.

Тағйирёбиҳо дар сармояи корхона дар байни ду давраи ҳисоботӣ афзоиш ё камшавии дороихои софи онро дар ин давра нишон медиҳанд. Ба истиснои тағйирёбиҳои дар натиҷаи амалиётҳо бо соҳибмулкони сармоя ба амал омада (чун саҳмгузориҳо ба сармоя, харидани олотҳои саҳмӣ худии корхона ва пардохти дивидендҳо) ва масрафҳои бевосита бо чунин амалиётҳо алоқаманд, тағйирёбии умумии сармоя дар давра маблағи умумии даромад ва хароҷот, аз ҷумла фоида ё зарарҳои дар натиҷаи фаъолияти корхона дар муддати давраи ҳисоботӣ бадастомадаро ифода менамояд [1, с.72].

IAS 8 “Сиёсати баҳисобгирӣ, тағйирот дар баҳодихҳои муҳосибӣ ва хатогиҳо” талаб мекунад, ки барои инъикос намудани тағйирёбиҳои сиёсати баҳисобгирӣ то ҳадди имкони таҳриркуниҳо аз диди гузашта гузаронида шаванд, агар шартҳои гузариш ба тартиби нави

баҳисобгирӣ дар дигар СБҲМ талаботи дигареро нагузошта бошанд. IAS 8 инчунин водор менамояд, ки то ҳадди имкон барои ислоҳкунии хатогиҳо азнавҳисобкунӣ аз диди гузашта гузаронида шавад. Таҳриркуниҳо ва азнавҳисобкуниҳои аз диди гузашта иҷрошаванда тағйирёбиҳо дар сармояро ифода намеkunанд, вале таҳрири бақияи воридшавандаи фоидаи тақсимнашуда мебошанд, агар ягон СБҲМ таҳриркунӣ аз диди гузаштаи дигар унсури сармояро талаб накунад.

Мувофиқи IAS 1 дар *ҳисобот оид ба тағйирёбиҳо дар сармоя* (корхонаҳо чунин ахборро пешкаш менамоянд [1, с. 55]:

➤ даромади чомеъи умумии давра, бо алоҳида нишон додани маблағҳои чамъбасти ба соҳибони корхонаи асосӣ ва ба ҳиссаҳои назоратнашаванда мансуббуда;

➤ барои ҳар як унсури сармоя – таъсири аз диди гузашта истифодабарии сиёсати баҳисобгирӣ ва ё аз диди гузашта азнавҳисобкунӣ, ки мувофиқи IAS 8 эътироф гардидааст (чунин таҳрирҳо бояд барои ҳар як давраи пешин ва аввали давраи қорӣ кушода дода шаванд);

➤ барои ҳар як унсури сармоя – муқоисакунии арзиши тавозунӣ дар аввал ва дар охири давра, бо алоҳида кушода додани тағйирёбиҳо аз ҳисоби:

• моддаҳои фоида ё зарар;

• моддаҳои дигар даромади чомеъ;

• амалиёт бо соҳибмулкони, бо алоҳида ифода намудани саҳмҳои гузаштаи соҳибмулкони ва тақсимоти ба манфиати соҳибмулкони, инчунин тағйиротҳо дар ҳиссаҳои бевоситаи иштирок дар корхонаҳои фаръие, ки ба аз даст додани назорат намеоранд.

Барои ҳар як унсури сармоя корхона бояд таҳлили дигар даромади чомеъро бо ҷудокунӣ ба моддаҳо дар ҳисобот оид ба тағйирёбиҳо дар сармоя ё дар замимаҳо пешкаш намояд. Унсурҳои сармоя иборатанд, масалан, аз ҳар як гурӯҳи сармояи гузашташуда, бақияи ғуншудаи ҳар як гурӯҳи дигар даромади чомеъ ва фоидаи тақсимнашуда.

Корхона бояд ё дар ҳисобот оид ба тағйирёбиҳо дар сармоя, ё дар замимаҳо маблағи дивидендҳои ҳамчун тақсимоти ба манфиати соҳибмулкони дар давра эътирофгардида, инчунин маблағи мувофиқи дивидендҳоро бар як саҳмия пешкаш намояд.

Тағйирёбиҳои сармояи корхона дар байни ду давраи ҳисоботӣ афзоиш ё камшавии дороиҳои софи онро дар ин давра нишон медиҳанд. Бо истисноии тағйирёбиҳои дар натиҷаи амалиёт бо соҳибмулкони сармоя ба амал омада (саҳмгузориҳо ба сармоя, харидани олотҳои саҳмии худии корхона, пардохти дивидендҳо) ва масрафҳои бевосита бо чунин амалиёт алоқаманд, тағйирёбии умумии сармоя дар давра маблағи умумии даромад ва хароҷот, аз ҷумла фоида ё зарарҳои дар натиҷаи фаъолияти корхона дар муддати давраи ҳисоботӣ бадастомадаро ифода менамояд.

IAS 8 “Сиёсати баҳисобгирӣ, тағйирот дар баҳодиҳиҳои муҳосибӣ ва хатогиҳо” талаб мекунад, ки барои инъикос намудани тағйирёбиҳои сиёсати баҳисобгирӣ то ҳадди имкон таҳриркуниҳо аз диди гузашта гузаронида шаванд, агар шартҳои гузариш ба тартиби нави баҳисобгирӣ бо дигар СБҲМ талаботи дигареро нагузошта бошанд. IAS 8 инчунин водор менамояд, ки то ҳадди имкон барои ислоҳкунии хатогиҳо азнавҳисобкунӣ аз диди гузашта гузаронида шавад. Таҳриркуниҳо ва азнавҳисобкуниҳои аз диди гузашта иҷрошаванда тағйирёбиҳои сармояро ифода намеkunанд, вале таҳрири бақияи воридшавандаи фоидаи тақсимнашуда мебошанд, агар ягон СБҲМ таҳриркунӣ аз диди гузаштаи дигар унсури сармояро талаб накунад [2, с.73].

Адабиёт:

1. Каримов Б.Х. Назарияи баҳисобгирии муҳосибӣ. Дастури таълимӣ. – Душанбе: Ирфон, 2013. – 213 с.
2. Панова Г. С. Кредитная политика коммерческого банка. М.: Финансы и статистика, 2004. - 258 с.

*Одинаев Б.Х. – муаллими калон,
Қаюмов Ҳ.Б. – магистрант,
Авзонов И.М. - магистрант
Донишқадаи сайёҳӣ, соҳибкорӣ ва хизмат*

ҲИСОБОТИ МОЛИЯВӢ ЧУН МАНБАӢИ АҲБОРИИ ТАҲЛИЛИ ПАРДОХТТАВОНӢ ВА ҚАРЗАДОКУНӢ

Вазъи молиявии корхона – ин мафҳуми иқтисодие мебошад, ки вазъи сармояро дар раванди гирдгардиши он ва тавоноии субъекти хоҷагидориро барои рушд ёфтани дар лаҳзаи муқарраргардидаи вақт ифода мекунад.

Таҳлили вазъи молиявии корхона дар асоси тавозуни муҳосибӣ дар ошкоркунии омилҳои асосии ба беҳбудии молиявии корхона таъсиррасонанда аҳамияти калон дорад.

Тавозуни муҳосибӣ имконият медиҳад, ки самаранокии ҷойгиркунии сармоя, кифоягии он барои фаъолияти хоҷагидорӣ ҷорӣ ва оянда, андоза, сохтор ва самаранокии истифодабарии манбаъҳои ҷалбгардида баҳо дода шавад. Дар асоси ахбори тавозун истифодабарандагони берунӣ метавонанд қарорхоро оид ба мақсаднокӣ ва шароитҳои пешбурди корҳо бо корхонаи мазкур чун бо шарикдор қабул намоянд; қарзгардонидатаравонии корхонаро чун қарзгиранда баҳо диҳанд; таваккалҳои эҳтимолии гузоришҳои худ, мақсаднокии харидорӣ намудани саҳмияҳо ва дороиҳои корхонаи мазкурро баҳо диҳанд [1, с. 45].

Барои баҳодиҳии вазъи молиявии корхона таҳлили амудӣ (сохторӣ)-и дороиҳо ва манбаъҳои бунёдшавии онҳо (ухдадорӣ ва сармояи худӣ) аҳамияти бузург дорад. Чунончи, таносуби байни сармояи худӣ ва ҷалбгардида дар мавриди ба манфиати сармояи худӣ будан аз худмухторӣ ва устувории молиявии корхона гувоҳӣ медиҳад. Таҳлили трендии моддаҳои алоҳидаи тавозуни муҳосибӣ дар муддати вақти нисбатан тулонитар бо истифодабарии усулҳои махсуси риёзӣ иқтисодӣ (афзуншавии миёна, суръати зиёдшавии миёна, муайян намудани функсияҳои шарҳдиҳандаи рафтори моддаи мазкури тавозун ва ғ.) барои таҳрир намудани стратегияи молиявии корхона ва муайянсозии пешомадҳои вазъи молиявии он аҳамияти махсус дорад.

Вазъи молиявии корхона метавонад устувор, ноустувор (пешазбухронӣ) ва бухронӣ бошад. Тавоноии корхона барои ҳамзамон ба ҷо овардани пардохтҳо, молиякунонии фаъолияти густурдаи худ, нигоҳ доштани қарзадокунии худ дар ҳолатҳои номусоид аз вазъи молиявии устувори он гувоҳӣ медиҳад ва баръакс [1, с. 46].

Бо мақсади иҷро намудани таҳлили умумии вазъи молиявии корхона тавозуни таҳлилий (қиёсӣ) тартиб дода мешавад, ки вай нишондиҳандаҳои асосии муттаҳидкардашудаи тавозун, сохтор, динамика ва динамикаи сохтори тавозунро дар бар мегирад. Дар асоси чунин тавозуни нишондиҳандаҳо муттаҳидкардашуда таҳлили динамика ва сохтори амволи корхона ба ҷо оварда мешавад.

Ҳангоми тартиб додани тавозуни таҳлилии қиёсӣ метавон якчанд моддаҳоро вобаста ба ҳамсонӣ ва наздикии моҳияти унсурҳояшон муттаҳид намуд. Дар ин маврид шумораи моддаҳои тавозун кам карда шуда, айёнияти он баланд мешавад. Ин имконият медиҳад, ки тавозуни корхонаи мазкур бо тавозунҳои корхонаҳои дигар муқоиса карда шавад.

Методикаи баҳодиҳии вазъи дороиҳои корхона ва манбаъҳои бунёдшавии онҳо чунин чиҳатҳоро дар бар мегирад [1, с. 46-47]:

- таҳлили уфуқӣ, ки ба омӯзиши динамикаи нишондиҳандаҳо ва муайянкунии тағйиротҳои мутлақ ва манфии онҳо асос меёбад;

- таҳлили амудӣ, ки сохтори дороиҳо ва манбаъҳои бунёдшавии онҳоро меомӯзад. Дар рафти таҳлили амудӣ вазни қиёсии моддаҳои алоҳида дар ҷамъбасти тавозун муқаррар карда мешавад.

Дар асоси нишондиҳандаҳои тавозуни муҳосибии ҶДММ “Иттиҳодияи истеҳсолии нассочии тоҷик” (ҷадвали 1) тавозуни таҳлилно тартиб медиҳем (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. Тавозуни муҳосибии ҶДММ “Иттиҳодияи истеҳсолии нассочии тоҷик” дар 31.12.2019 с.

	Сатр	31.12.19	31.12.18
ДОРОИҲО			
Дороиҳои ҷорӣ			
Воситаҳои пулӣ ва сармоягузориҳои ҷорӣ	010	1794000	945510
Қарздории дебитории тижоратии ҷорӣ	040	6258010	7547000
Дигар қарздории дебитории ҷорӣ	050	54000	31560
Захираҳои моливу моддӣ	070	6568010	4689000
Харочоти пешпардохтшуда	080	780500	568420
Дороиҳои ғайриҷорӣ барои фурӯш	090	1264500	894500
Ҳамагӣ дороиҳои ҷорӣ	099	16719020	14675990
Дороиҳои ғайриҷорӣ			
Воситаҳои асосӣ	100	10321526	10321436
Истеҳлоки воситаҳои асосӣ	110	3146512	3203631
Арзиши тавозунии воситаҳои асосӣ	119	7175014	7117805
Қарздории дебитории ғайриҷорӣ	180	124451	135684
Ҳамагӣ дороиҳои ғайриҷорӣ	199	7299465	7253489
ҲАМАГӢ ДОРОИҲО	099+199	24018485	21929479
УҲДАДОРИҲО			
Уҳдадориҳои ҷорӣ			
Қарздории кредитории тижоратии ҷорӣ	200	5312580	3946367
Уҳдадориҳои ҷорӣ қарзӣ	210	1364800	1084016
Уҳдадориҳои ҷорӣ ҳисобузамшуда	220	566070	758465
Андозҳо барои пардохт	230	254510	189456
Захираҳо барои хароҷот ва пардохтҳои дарпешбуда	240	75840	94586
Дигар уҳдадориҳои ҷорӣ	250	284800	212580
Ҳамагӣ уҳдадориҳои ҷорӣ	259	7858600	6285470
Уҳдадориҳои ғайриҷорӣ			
Уҳдадориҳои ғайриҷорӣ	260	484292	174815

Даромадҳои мавкуфгузошташуда	270	26847	32564
Уҳдадориҳои андозии мавкуфгузошташуда	280	4956	3780
Ҳамагӣ уҳдадориҳои ғайричорӣ	289	516095	211159
ҲАМАГӢ УҲДАДОРИҲО	299	8374695	6496629
САРМОЯИ ХУДӢ			
Сармоия ойнномавӣ (33000)	300	10500000	10500000
Сармоия иловагӣ (33100)	310	1785000	1789450
Сармоия захиравӣ (33300)	330	1012900	954000
Фоидаи тақсимнашуда	320	2345890	2189400
Ҳамагӣ сармоияи худӣ	339	15643790	15432850
ҲАМАГӢ УҲДАДОРИҲО ВА САРМОЯИ ХУДӢ	399	24018485	21929479

Акнун дар асоси тавозуни муҳосиби ҚДММ “Иттиҳодияи истеҳсолии насосҳои тоҷик” барои санаи 31 декабри соли 2019 таҳлили молиявиро ба ҷо меорем. Тавре маълум аст, амсилаи асосии тавозунӣ чунин аст [1, с. 49]:

$$\text{ДОРОИҲО} = \text{УҲДАДОРИҲО} + \text{САРМОЯИ ХУДӢ}$$

Ин амсила нишон медиҳад, ки ҳар як воҳиди ба дороиҳои корхона гузошташуда ё аз ҷониби қарзدهон ва ё аз ҷониби соҳибмулкони вай пешкаш шуда ва ба намуди муайяни дороиҳо гузошта шудааст. Мувофиқи маълумотҳои тавозуни муҳосибӣ дар ҚДММ “Иттиҳодияи истеҳсолии насосҳои тоҷик” амсилаи тавозунӣ чунин намуд гирифтааст (ҷадвали 2).

Ҷадвали 2. Динамикаи ҷамъбасти тавозуни ҚДММ “Иттиҳодияи истеҳсолии насосҳои тоҷик”, сомонӣ

Давра	Дороиҳо	Уҳдадориҳо+Сармоияи худӣ
Дар аввали соли 2019	21929479	21929479
Дар охири соли 2019	24018485	24018485

Аз ҷадвали 2 дида мешавад, ки дар ҚДММ “Иттиҳодияи истеҳсолии насосҳои тоҷик” амсилаи асосии тавозунӣ риоя гардидааст. Ҷамъбасти тавозун дар давраи ҳисоботӣ ба андозаи назаррас – 2089006 сомонӣ (24018485-21929479), ё 9,5% (24018485/21929479×100) афзоиш ёфтааст.

Ҷамъбасти тавозун маблағи воситаҳои дар ихтиёри корхона қарордоштаро ба таври тақрибӣ баҳо медиҳад. Ин баҳо маблағи воқеии воситаҳои пулиро, ки аз ҳисоби амвол, масалан, дар мавриди барҳамдиҳии корхона метавон ба даст овард, ифода намекунад, чунки баҳои ҷорӣ дороиҳоро вазъи бозор муайян менамояд ва вай метавонад аз баҳои баҳисобгирии онҳо фарқ кунад.

Бевосита аз тавозуни муҳосибӣ чунин ҷиҳатҳои тавсифи вазъи молиявии корхона ба даст оварда мешаванд [1, с. 51-52]:

- арзиши умумии дороиҳо;
- бузургии умумии дороиҳои гардон;
- маблағи воситаҳои пулии озод ва инвеститсияҳои ҷорӣ;
- бузургии қарздории дебитории ҷорӣ ва ғайриҷорӣ;
- арзиши дороиҳои ҷорӣ моддӣ (захираҳои моливу моддӣ, ашёҳо);
- арзиши воситаҳои ба сармоия асосӣ ва дигар воситаҳои ғайригардон гузошташуда;

- бузургии сармоягузориҳои дарозмуҳлат;
- бузургии сармояи ҷалбгардида;
- бузургии сармояи худии корхона;
- ахбор барои ҳисобкунии коэффисиентҳои тавсифдиҳандаи бозоргирии дороиҳо, қарзадокуни ва устувории молиявии корхона.

Аз рӯи тавозун сохтори дороиҳо ва тағйиротҳои дар давоми давра дар он рӯхдодаро таҳлил намуда, бояд ба чунин ҷиҳатҳо диққат дод: суръати зиёдшавии дороиҳои гардон, сохтори дороиҳои гардон, суръати зиёдшавии дороиҳои ғайригардон, муқоисакунии суръатҳои зиёдшавии дороиҳои гардон ва дороиҳои ғайригардон.

Манбаи зиёдшавии дороиҳои гардон инҳо буда метавонанд [1, с. 52]:

- афзоиши сармояи гардони худии корхона;
- афзоиши қарздорихо аз рӯи қарзҳои бонкӣ ва вомҳо;
- афзоиши қарздории кредиторӣ;

Сабабҳои камшавии дороиҳои гардон инҳо буда метавонанд:

- гузоришҳои молиявии дарозмуҳлат;
- сохтмони нотамом;
- камшавии қарздорихо аз рӯи қарзҳои бонкӣ ва вомҳо;
- камшавии қарздории кредиторӣ.

Дар соли ҳисоботи 2019 дар ҚДММ ““Иттиҳодияи истеҳсолии нассочии тоҷик” дороиҳои гардон ба андозаи 2043030 сомонӣ (16719020-14675990), ё 13,9% зиёд шудаанд. Вазни қиёсии дороиҳои гардон дар ҷамъбасти тавозун дар аввали сол – 66,9%, дар охири сол – 69,6%, тағйирёбӣ – 2,7 банди фоизӣ мебошад.

Агар ба сохтори дороиҳои гардон назар кунем, мебинем, ки воситаҳои пулӣ ва сармоягузориҳои ҷорӣ (яъне дороиҳои бозоргириашон баландтар) ба андозаи 848490 сомонӣ (1794000-945510), ё 89,7% зиёд шудаанд. Вазни қиёсии дороиҳои бозоргириашон баландтар низ дар охири сол нисбат ба аввали сол ба андозаи 3,2 банди фоизӣ (7,5-4,3) зиёд шудааст.

Азбаски воситаҳои пулӣ ва сармоягузориҳои ҷорӣ бахши серҳаракаттарини дороиҳои гардон мебошанд, ба миён омадани андозаи зиёди онҳо натиҷаи баландбардории гардиши сарватҳои моливу моддии корхона мебошад. Мавҷудияти воситаҳои пулии озод аз як тараф бозоргирӣ ва пардохттавонии умумии корхонаро баланд бардорад, аз тарафи дигар, аз нодуруст ба роҳ мондани идоракунии воситаҳои пулӣ дарак медиҳад, чунки воситаҳои пулӣ набояд дар ҳисобҳо беамал хоб кунанд, онҳо бояд ҳамеша даромад оранд. Мавҷуд будани воситаҳои пулии озод дар корхона ба васеъгардонии фаъолияти асосии корхона ва инвеститсиягузориҳои иловагӣ низ оварда метавонад.

Ҳаминро ба назар бояд гирифт, ки агар пайдошавии воситаҳои пулии озод аз ҳисоби кам шудани дигар дороиҳои гардон ба миён омада бошад, зухуроти хуб нест, чунки ин натиҷаи аз гардиш баровардани дигар сарватҳои корхона мебошад.

Ҳисобкуниҳо нишон медиҳанд, ки дар ҳақиқат андозаи назарраси воситаҳои пулии озод аз ҳисоби аз гардиши хоҷагӣ баровардани сарватҳои моливу моддӣ ба миён омадааст.

Акнун ба бахши дороиҳои ғайригардони тавозуни муҳосибии ҚДММ “Иттиҳодияи истеҳсолии нассочии тоҷик” менигарем. Намоён аст, ки дар давраи ҳисоботӣ ин бахши дороиҳои корхона ба андозаи 45976 сомонӣ (7299465-7253489), ё 0,6% зиёд шудааст. Вазни қиёсии дороиҳои ғайриҷорӣ дар ҷамъбасти тавозун ба андозаи 2,8 банди фоизӣ кам шудааст (дар аввали сол – 33,1%, дар охири сол – 30,4%).

Аз тавозуни муҳосибӣ (ҷадвали 1) намоён аст, ки як қисми воситаҳои асосии корхона дар давоми соли ҳисоботӣ аз фаъолияти асосӣ бароварда шуда, ба гуруҳи дороиҳои ғайриҷорӣ барои фурӯш нигоҳдошташаванда ва дороиҳои ҳайати гуруҳи бароянда гузаронида шудаанд. Омили асосии камшавии воситаҳои асосӣ низ ҳамин мебошад.

Адабиёт:

1. Ойев Н.А., Бобиев И.А., Алиев О.М., Каримов Б.Ҳ. Таҳлили ҳисоботи молиявӣ. Дастури таълимӣ. – Душанбе, Ирфон 2015.-218 с.
2. Кондраков Н.П. Бухгалтерский учет: Учебник. – М.: ИНФРА-М, 2007. – 592 с.

*Курбанова С.М. – муаллими калон,
Қосимов А.У. – магистрант
Донишқадаи сайёҳӣ, соҳибкорӣ ва хизмат*

ФАЪОЛИЯТИ БЕРУНИИ ИҚТИСОДӢ ЧУН ОБЪЕКТИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Фаъолияти иқтисодии берунӣ амалиёти хоҷагидориеро дар бар мегирад, ки дар байни корхонаҳои ватанӣ ва хориҷӣ рӯҳ медиҳанд. Дар ин маврид муносибатҳои иқтисодӣ доир ба содирот ва воридоти маҳсулот ва молҳо, инчунин доир ба амалиёт бо асёр ҳам дар сатҳи давлатӣ ва ҳам дар сатҳи субъектҳои хоҷагидорӣ ба миён меоянд.

Иштироки давлат дар фаъолияти иқтисодии берунӣ бо муқаррар намудани асосҳои муносибатҳои байнидавлатӣ – ба имзо расонидани қарордодҳо байни ду ва зиёда давлатҳо, таҳияи барномаҳои додугирифтӣ байниҳамдигарии иқтисодӣ дар соҳаҳои мухталиф, изҳори эълomiaҳо оид ба омодагӣ барои мустаҳкам намудани ҳамкориҳои созанда, бунёд намудани ташкилотҳо ва комиссияҳои байниҳукуматӣ бо мақсади ба ҷо овардани машваратҳо ва таҳия намудани пешниҳодҳо дар соҳаи ҳамкориҳои иқтисодӣ ва савдо зоҳир мегардад. Давлат бояд шароитҳои мусоиди ҳуқуқӣ ва иқтисодиро барои пешбурди фаъолияти иқтисодии берунии корхонаҳо муҳайё созад [3].

Фаъолияти иқтисодии берунӣ дар доираи субъектҳои хоҷагидорӣ бо мақсади гирифтани фоида ба ҷо оварда мешавад. Вай дар шаклҳои гуногун – хариду фурӯши молҳо, хизматрасониҳои молиявӣ, хариду фурӯши қоғазҳои қиматноки ширкатҳои хориҷӣ, иҷораи молиявии (лизинги) техника, таъсис додани корхонаҳои муштарак ва дигар шаклҳо ба ҷо оварда мешавад [2].

Қор дар корхонаҳои бачоорандаи фаъолияти иқтисодии берунӣ аз муҳосиб омодагии баланди касбӣ, донишдони забонҳои хориҷӣ, донишҳо ва малақаҳои амалии тартибдиҳии ҳисоботи молиявиро дар асоси СБҲМ талаб менамояд. Бе омодагии баланди касбӣ муҳосиб наметавонад, ки пайомадҳои иқтисодӣ ва андозии фаъолияти иқтисодии берунии корхонаро дарк намояд. Дар қатори малақаҳои амалӣ ва донишҳои касбӣ дар соҳаи асосҳои танзимкунии баҳисобгириим уҳосибии фаъолияти иқтисодии берунӣ ба муҳосиб ҳамчунин доштани ахбор оид ба масъалаҳои ба ҷо овардани амалиёт бо асёр, назорати асёр, барасмиятдарории гумрукӣ, ҳисобкунӣ ва пардохт кардани бочҳо ва дигар пардохтҳои гумрукӣ лозим мебошад. Донишдони паёмдҳои маъмурӣ ва дигар қонуншиканиҳои гумрукӣ, асёрӣ ва андозӣ ҳамеша мубрам мебошанд. Мунтазам дигаршавии қонунҳо, муқаррарот, қарорҳо аз муҳосиб омодагии ҷиддии касбӣ, омӯзиши мустақилонаи меъёрҳои санадҳои ҳуқуқиро талаб менамояд.

Фаъолияти иктисодии берунӣ – ин фаъолияти савдои берунӣ, инвеститсионӣ ва дигар намудҳои фаъолият, аз ҷумла ҳамкориҳои кооператсияи истеҳсоли дар соҳаҳои мубодилаи байналмилалӣ молҳо, ахбор, корҳо, хизматрасониҳо, натиҷаҳои фаъолияти зехнӣ (ҳуқуқҳо ба онҳо) мебошад [1].

Фаъолияти савдои хориҷӣ – ҳама намуди фаъолияти марбут ба интиқоли мол, дигар молу мулки моддӣ, ҳуқуқҳо ё хизматрасонӣ, ки байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва кишварҳои дигар ё дар қаламрави берун аз ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон сурат мегирад.

Савдои хориҷии (берунии) молҳо чун содирот ва воридот фаҳмида мешавад. Содироти молҳо ин баровардани молҳо аз сарҳади гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон бе ухдадорӣ боздаровардани онҳо мебошад. Воридоти молҳо аз сарҳади гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба дохил даровардани молҳо бе ухдадорӣ бозгашта баровардани молҳо мебошад.

Савдои берунии хизматрасониҳо – ин ба ҷо овардани хизматрасони (ичрои корҳо), аз ҷумла истеҳсоли, тақсимот, маркетинг, таҳвили хизматҳо (корҳо) мебошад. Савдои хизматрасониҳо бо чунин роҳҳо анҷом дода мешавад:

- аз марзи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба марзи мамлакати хориҷӣ;
- аз марзи мамлакати хориҷӣ ба марзи Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- дар марзи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба фармоишгари хориҷии хизматрасониҳо;
- дар марзи мамлакати хориҷӣ ба фармоишгари хизматрасониҳо аз Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ғ.

Савдои берунии моликияти зехнӣ – ин додугирифтӣ ҳуқуқҳои истисноӣ ба объектҳои моликияти зехнӣ ва ё пешкашкунӣ ҳуқуқҳо барои истифодабарии объектҳои моликияти зехнӣ аз ҷониби шахси шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон буда ба шахси хориҷӣ ва ё аз ҷониби шахси хориҷӣ ба шахси Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Савдои берунии ахбор чун намуди мустақили савдои берунӣ баромад намекунад. Савдои берунии молҳо ҳамзамон ҳамчунин савдои берунии ахборро дар бар мегирад, агар ахбор ҷузъи таркибии ин молҳо бошад. Савдои берунии моликияти зехнӣ ҳамзамон савдои берунии ахбор мебошад, агар додугирифтӣ ахбор чун додугирифтӣ ҳуқуқҳо ба объектҳои моликияти зехнӣ бошад.

Ба амалҳои додугирифтӣ савдои берунии сармоягузори инҳо мансуб мебошанд:

- хариди қоғазҳои қиматнок;
- суғурта;
- хизматрасонии пардохтҳо ва дигар хизматрасониҳои бонкӣ.

Аз ҷониби мамлакатҳои хориҷӣ иштирокчиёни фаъолияти иктисодии берунӣ инҳо буда метавонанд:

- шахсони ҳуқуқӣ ва ташкилотҳои дигар шаклҳои ташкилӣ-ҳуқуқӣ, ки ҳуқуқҳои шаҳрвандии онҳо бо қонунгузори давлати хориҷӣ муайян мешавад;
- шахсони воқеӣ, ки ҳуқуқҳои шаҳрвандии онҳо бо қонунгузори давлати хориҷе, ки онҳо шаҳрвандаш мебошанд, муайян мешавад;

Ҳамеша бо анҷом додани фаъолияти иктисодии берунӣ муносибатҳои асбобӣ ба миён меоянд. Муносибатҳои асбобӣ ҷузъи ногусастани муносибатҳои иктисодии берунӣ мебошанд.

Асбоб – пули пули миллии мамлакатҳои хориҷӣ мебошад, ки чун воситаи пардохт дар фаъолияти иктисодии берунӣ истифода мешавад. Пардохтҳо хангоми баҷоорӣ фаъолияти иктисодии берунӣ ҳамчунин метавонанд бо пули миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон – сомонӣ ба ҷо оварда шаванд.

Фаъолият оид ба анҷомдиҳии амалиёт бо асъори хоричӣ дар асоси иҷозатномаи аз ҷониби Бонки миллии Тоҷикистон додашаванда амалӣ карда шуда, намудҳои зеринро дар бар мегирад:

- мағозаҳои савдои бебӯҷ;
- хизматрасонии махсус бо асъори хоричӣ;
- нуқтаҳои мубодилаи асъори шахсони ваколатдор;
- миёнаравӣ дар бозори байналмилалӣ асъор.

Тибқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба назорати асъор дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷунин амалиёти асъорӣ байни резидентҳо ва ғайрирезидентҳо ба ҷо оварда мешавад [1]:

- амалиёте, ки дар он яке аз тарафҳо Бонки миллии Тоҷикистон ва ё Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад;

- амалиёте (аҳде), ки бонкҳои ваколатдор ва шахсони ваколатдор бо асъори хоричӣ мутобиқи иҷозатномаи гирифташон ва ё санадҳои меъёрии ҳуқуқии танзими асъор бо сарватҳои асъорӣ анҷом медиҳанд;

- пардохти ҳаққи хизмати бонкҳо барои амалиёти бонкӣ, пардохти маблағи ҷаримаҳо аз рӯи шартномаҳои хизматрасонии бонкӣ бо асъори хоричӣ;

- гузоштани пасандозу амонат бо асъори хоричӣ аз ҷониби шахсони воқеӣ ба номи худ ва ё шахсони воқеии дигар;

- харид, фурӯш, додани даромад ва ё пардохти коғазҳои қиматноки бо асъори хоричӣ ифодаёфтаи резидентҳо ва ғайрирезидентҳо;

- пардохт ва интиқоли маблағ аз рӯи шартномаҳои содиротӣ (воридотӣ) хангоми истифодаи эътиборномаҳои интиқоли (аккредитивҳо);

- пардохти хароҷоти сафарҳои хизматӣ ба кишварҳои хоричӣ ва ғ.

Адабиёт:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти савдои хоричӣ” аз 3 июли соли 2012, № 846 - <http://mmk.tj>

2. Лупикова Е.В., Пашук Н.К., Учет и Аудит внешнеэкономической деятельности: учебное пособие. – М.: КНОРУС, 2009. – 256 с.

2. Касьянова Г.Ю., Экспорт и импорт. – М.: АБАК, 2011. – 272 с.

Қосимов М.Ш. – магистрант

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Раҳимова О.М. – магистрант

Донишқадаи сайёҳӣ, соҳибкорӣ ва хизмат

МУКАММАЛСОЗИИ БАҲИСОБГИРИИ МАСРАФОТ ВА РОҲҲОИ КАМ КАРДАНИ ОНҲО

Амалияи пешқадами ҷаҳонии пешбурди баҳисобгирии идоракунӣ имконият медиҳад, ки барои корхонаҳои сохтмонӣ ва хоса барои ҶДММ “Порвоғ” усулҳои нисбатан самараноки баҳисобгирии масрафот ва арзишмуайянкунӣ ба кор бурда шаванд.

Низоми ҳисобкунии арзиши асли бо масрафоти меъерӣ дар ҶДММ “Порвоғ” дар мавриди истехсоли маҳсулоте истифода мешавад, ки раванди истехсоли маҳсулот аз силсилаи амалиётҳои умумӣ таркиб ёфтааст. Масалан, агар барориши маҳсулот дар корхона

натичаи чор амалиёти умумӣ бошад, пас дар рафти ин амалиётҳо метавонад маҷмӯи намудҳои гуногуни маҳсулот истехсол шавад. Бинобар ин, комилан имкон ҳаст, ки дар натичаи шумораи начандон зиёди амалиётҳои умумӣ номгӯии васеи маҳсулот истехсол карда шавад. Масрафоти меъёрӣ барои барориши маҳсулот бо роҳи ҷамъкунии масрафоти меъёрии он амалиётҳои муайян карда мешаванд, ки барои истехсоли маҳсулоти мушаххас лозиманд. Ин раванд дар ҷадвали 3 нишон дода шудааст.

Ҷадвали 3. Масрафоти меъёрии амалиёт ва намудҳои маҳсулот

Маркази масъулият	№-и амалиёт	Масрафоти меъёрӣ, сомонӣ	Намуди маҳсулот							Масрафоти меъёрии умумӣ, сомонӣ
			I	II	III	IV	V	VI	VII	
А	1	10	+	+		+	+	+	+	60
Б	2	15		+		+		+		45
В	3	20	+		+		+			60
Г	4	25	+	+	+				+	100
Арзиши меъёрии сомонӣ	асли маҳсулот,		55	50	45	25	30	25	35	265

Дар назар дошта шудааст, ки барои ҳар як амалиёти аз 1 то 4 масрафоти меъёрӣ мувофиқан - 10, 15, 20, 25 сомонӣ мебошанд. Ҳамин тариқа, масрафоти меъёрӣ барои намуди маҳсулоти I – 55 сомонӣ мебошанд, ки аз 10 сомонии амалиёти 1 ҷамъи 20 сомонии амалиёти 3 ва 25 сомонии амалиёти 4 ташкил ёфтаанд. Масрафоти меъёрӣ барои ҳама дигар намудҳои маҳсулоти боқимонда бо ҳамин тарз ҳисоб карда мешаванд.

Ғайр аз ин, масрафоти меъёрии умумии давраи ҳисоботӣ барои тамоми маҳсулоти истехсолшуда бо ҳар як амалиёт ҳисоб карда шудааст. Масалан, бо анҷомёбии амалиёти 1 бо шаш намуди маҳсулот (ба истиснои маҳсулоти намуди III) масрафоти меъёрӣ барои ин амалиёт баробар ба 60 сомонӣ мебошанд (6 маҳсулот бо 10 сомонӣ барои ҳар кадоме). Пас аз анҷомёбии амалиёти 2 се намуди маҳсулот ба маблағи 45 сомонӣ масрафоти меъёриро ташкил медиҳанд. Бо ҳамин тарз натичаи амалиётҳои дигар ҳисоб карда мешавад.

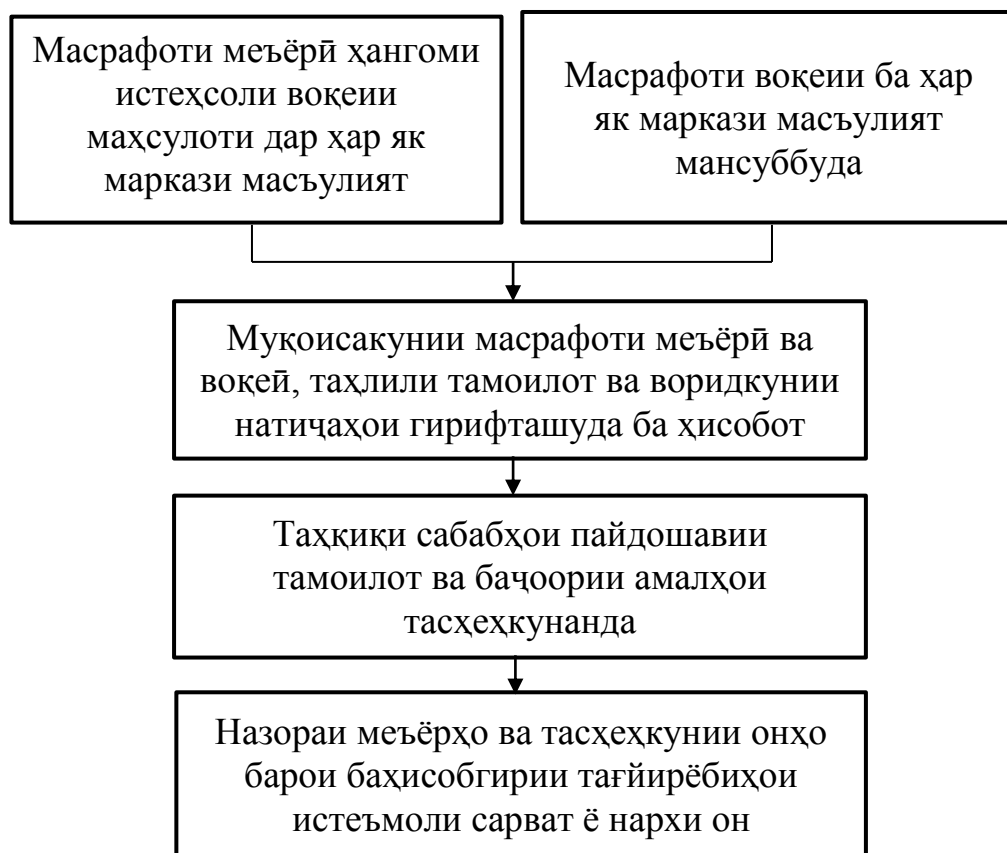
Чуноне аз ҷадвали 3 дида мешавад, барои ҳар як амалиёти алоҳида маркази масъулияти худ ҷавобгар аст. Дар ин маврид барои мақсадҳои идоракунии муқоиса намудани масрафоти воқеии маҳсулоти намуди I бо масрафоти меъёрии 55 сомонӣ маврид надорад (беҳуда аст), чунки барои тамоилоти марказҳои масъулияти А, В ва Г ҷавобгар мебошанд. Ин ҷо ягон маркази масъулият худ мустақилона барои тамоилоти ҷавобгар буда наметавонад.

Бо мақсадҳои идоракунии ва кам кардани масрафот зарур аст, ки барои марказҳои масъулият масрафоти меъёрӣ бо баҳисобгирии барориши маҳсулот муайян карда шаванд. Ҳамин тариқа, агар масрафоти воқеии маркази масъулияти А бо масрафоти меъёрии баробар ба 60 сомонӣ барои истехсоли 6 намуди маҳсулот қиёс карда шаванд, пас менечери маркази маъулияти мазкур барои тамоми бузургии тамоилоти амалиёти 1 ҷавобгар мебошад. Фақат тамоми маблағи масрафоти воқеиро бо масрафоти меъёрии умумии ҳар як амалиёти маркази масъулият дар давраи ҳисоботӣ муқоиса намуда, метавон масрафотро самаранокона идора намуд. Ҳувайдост, ки муқоиса намудани масрафоти меъёрии истехсоли маҳсулот бо

масрафоти воқеии он мумкин нест, агар онҳоро якчанд марказҳои масъулият ба ҷо оранд. Тарҳи умумии амалкунии низоми ҳисобкунии арзиши аслии меъёрӣ дар расми 1 нишон дода шудааст.

Аз тарҳ намоён аст, ки масрафоти меъёрӣ барои маҳсулоти дар давраи муайян воқеан истехсолшуда то марказҳои масъулият ва менечерҳои онҳо, ки ба ин ё он амалиёт ҷавобгаранд, назора карда мешаванд. Ба марказҳои масъулият инчунин масрафоти воқеии хамин давраи ҳисоботӣ низ тақсим карда мешаванд. Сипас бо муқоисакунии масрафоти воқеӣ ва меъёрӣ тамоилот ҳисоб карда мешавад.

Аз расми 1 намоён аст, ки низоми ҳисобкунии арзиши аслии меъёрӣ имконият медиҳад, ки ба ҳисобот таҳлили муфассали тамоилоти масрафоти воқеӣ аз масрафоти меъёрӣ ворид карда шавад. Масалан, метавонанд бо ҳар як унсури масрафот тамоилот барои ҳар як маркази масъулият ошкор карда шуда, пас онҳо бо нархҳо ва миқдори сарватҳо таҳлил карда шаванд. Муҳосиб ба менечерҳо ёрдам медиҳад, ки онҳо маконҳои пайдошавии тамоилотро муқаррар намоянд, барои ошкоркунии сабабҳои ин тамоилот бошад, менечерҳои марказҳои масъулият метавонанд таҳқиқотҳои заруриро гузаронанд. Масалан, муҳосиб чун сабаби тамоилоти маводҳои асосӣ зиёдаҳарҷкунии ашёи муайяно дар раванди мушаххас ошкор намуд, менечери маркази масъулият метавонад омӯзиши иҷроиши ин равандро гузаронида, сабаби зиёдаҳарҷкуниро дарёфт кунад. Дар натиҷаи чунин омӯзиш бояд амалҳои тасҳеҳкунандаи дахлдор ба ҷо оварда шаванд ва агар маълум гардад, ки тамоилот аз ҳисоби сабабҳои доимӣ ба миён меояд, пас мебошад меъёр бо баҳисобгирии ин сабабҳо аниқ карда шавад.

Расми 1. Тарҳи умумии амалкунии низоми ҳисобкунии арзиши аслии меъёрӣ

Дар мавриди қорбурди усули меъёрии баҳисобгирии масрафот ва ҳисобкунии арзиши аслии дар корхона барои ҳар як намуди маснуот варақаи арзишҳисобкунии меъёрии пешакӣ

тартиб дода мешавад, ки дар он арзиши асли дар асоси меъёрҳои дар аввали давраи ҳисоботи амалкунандаи харчи маводҳо ва меҳнат ҳисоб карда мешавад.

Банақшагирӣ дар ҚДММ “Порвоғ” ин раванди муайянкунӣ ва муқарраркунии меъёри нишондиҳандаҳои фаъолияти молиявӣ-ҳочагидорӣ ва самаранокии натиҷаҳои ин фаъолият мебошад. Раванди банақшагирӣ бо раванди назорат алоқаи ногустастанӣ дорад.

Банақшагирӣ дар қатори назорат яке аз вазифаҳои асосии идоракунӣ буда, раванди муайянкунии амалҳои дар оянда иҷрошаванда мебошад. Асоси банақшагирӣ ва назорат таҳлили ахбори молиявӣ ва ғайримолиявӣ давраҳои пешин мебошад. Ахбори молиявӣ барои банақшагирӣ лозимӣ дар низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ғун гардида ва коркард мешавад.

Пеш аз банақшагирии фаъолияти ҚДММ “Порвоғ” раванди тартибдиҳии сметаҳо – бучанигорӣ ба ҷо оварда мешавад. *Смета (ё буча)* – ҳуҷҷати молиявӣ мебошад, ки то иҷроиши амалҳои пешбинишуда асосан барои як сол тартиб дода мешавад. Ба гуфти дигар, смета – ояндабинии кӯтоҳмуҳлати амалиётҳои молиявӣ буда, талаботи корхонаро бо сарватҳои пулӣ барои давраи оянда ва пайдарпайии амалҳоро оид ба ҳисобкунии нишондиҳандаҳо муайян мекунад.

Бучанигорӣ дар баҳисобгирии идоракунӣ чун раванди банақшагирии молиявӣ фаҳмида мешавад. Яъне буча – ин нақшаи амал (ҳочагидорӣ) ё фаъолияти амалии молиявӣ мебошад.

Банақшагирии молиявӣ - раванди муайянкунӣ ва муқарраркунии меъёри нишондиҳандаҳои воридшавӣ ва харҷкунии воситаҳои пулӣ ва самаранокии истифодабарии онҳо дар давраи нақшавӣ мебошад. Вобаста аз давраи банақшагирӣ дар ҚДММ “Порвоғ” ба ҷо оварда мешаванд:

- *банақшагирии молиявӣ стратегӣ* - нишондиҳандаҳои молиявӣ корхонаро барои давраи тӯлонӣ муайян менамояд, ки дар давоми он истифодабарии стратегияи муайяни бозорӣ ва истеҳсолӣ дар назар дошта шудааст;

- *банақшагирии молиявӣ тактикӣ* – дар асоси нақшаи стратегӣ нишондиҳандаҳои молиявиро барои соли нақшавӣ муқаррар менамояд ва давраи ниҳойии бизнес-банақшагирии мунтазам мебошад;

- *банақшагирии молиявӣ фаврӣ* – бо мақсади тақсим кардани нишондиҳандаҳои молиявӣ нақшаи тактикӣ ба давраҳои дохилсолона – семоҳа ва моҳҳо ба ҷо оварда мешавад.

Нақшаҳои молиявӣ стратегӣ, тактикӣ ва фаврии ҚДММ “Порвоғ” унсурҳои ҳам низоми умумии банақшагирии фаъолияти истеҳсолӣ-ҳочагидорӣ ва ҳам зернизоми он – банақшагирии молиявӣ мебошанд. Ин нақшаҳо байни ҳамдигар алоқаманд буда, мақсадҳои ҷузъии худро доранд, ки аз таъминкунии маблағгузори муттасил дар давраи муайян иборат мебошанд. Татбиқи чамъонаи тамоми нақшаҳои молиявӣ барои ноилгардӣ ба мақсади умумии корхона – вазъ ва рушди устувори бозорӣ, иқтисодӣ ва молиявӣ шароитҳои воқеиро бунёд менамояд.

Бучанигорӣ хоса ҳангоми ба ҷо овардани таҳлили стратегияи фаъолияти ҚДММ “Порвоғ” муҳим аст. Стратегия инро ифода мекунад, ки корхона чӣ гуна имконоти мавҷудаи худро бо имкониятҳои ноилгардии мақсадҳо дар бозор муқоиса менамояд.

Дар натиҷаи истифодабарии бучанигорӣ *буча* - нақшаи бунёдгардии даромадҳо ва хароҷоти ҚДММ “Порвоғ” (бучаи корхона), воҳиди сохтори алоҳида (бучаи қисмат) ё самти фаъолият (бучаи намуди фаъолият) таҳия карда мешавад. Принсипи асосии бучанигорӣ дар

он ифода меёбад, ки маблағи харочот ва даромадҳои бучаҳои чузъӣ (қисматҳо, самтҳои фаъолият) бояд ба харочот ва даромадҳои бучаи умумии корхона баробар бошад.

Ғояи методии асосии бучанигорӣ аз он иборат аст, ки унсури аввалии он банақшагирии чараёнҳои молиявии воридшаванда ва хоричшавандаи корхона мебошад. Вобаста ба ин нақшаҳои ҳаракати воситаҳои пулӣ аз фурӯши маҳсулот, сарватҳои моддии чорӣ (хариди воситаҳои гардон), масрафоти асосӣ (харидан ва сохтани воситаҳои асосӣ), воситаҳо барои пардохти меҳнат, пардохтҳои андоз ва дигар амалиётҳои молиявии корхона тартиб дода мешаванд. Татбиқкунии ин ғоя имконият медиҳад, ки ҚДММ “Порвоғ” тавозуни байни воридшавӣ ва хоричшавии воситаҳои пулиро нигоҳ дорад, чунки банақшагирии молиявӣ маблағи фурӯшро бо дигар воридшавиҳои сарватҳои молиявӣ (қарзгирӣ, даромадҳои ғайрифурӯшӣ) пурра намуда, онҳоро бо бучаҳои чузъӣ тақсим мекунад.

Адабиёт:

1. Қодирова Г.Т., Қаюмова Ф.А., Акрамова Ҳ.А. Баҳисобгирии идоракунии. Васоити таълимӣ. – Душанбе, ДСХ, 2017. – 252 с.
2. Шоймардонов С.Қ., Орзуев П.Ҷ., Барфиев Қ.Х., Бобиев И.А. Баҳисобгирии идоракунии. Васоити таълимӣ барои мактабҳои олий. – Душанбе, Ирфон, 2017. – 468 с.
3. Янковский К.П., Мухарь И.Ф. Управленческий учет. Учебное пособие. – СПб, Питер, 2011. – 368 с.

Абдувоҳидов М.Р. – ассистент

Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон

АСОСҲОИ ҲУҚУҚИИ ФАЪОЛИЯТИ АУДИТОРӢ ВА ОМИЛӢОИ БА РУШДИ ОН ТАЪСИРКУНАНДА

Яке аз таркиби хочагидорӣи бозор амал кардани **бозор**и хидматрасонии аудиторӣ мебошад. Айни замон дар бисёр кишварҳои тараққиёфта аудит унсури муҳими инфрасохтори бозор мебошад, ки шакли назорати махсусро ифода менамояд.

Дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон пас аз гузаштан ба муносибатҳои бозорӣ аудит ҳамчун фаъолияти касбӣ нав пайдо гардидааст. Аз руи қонун асоснок кардани моликияти хусусӣ ва ташкил шудани шаклҳои ширкату чамъиятҳои хочагидорӣ, ки сармояи оинномавии онҳо аз ҳисоби амонатҳои шахсони воқеӣ ва ташкилотҳои тичоратӣ муттаҳид гардидаанд, зарурияти коркарди низоми назоратро аз болои фаъолияти молиявӣи хочагидорӣ пеш овард. Маълум аст, ки ин гуна санҷиш аз тарафи мақомоти давлат ва на аз тарафи сохторҳои молиявии ҳуди ин чамъиятҳо ба амал бароварда мешаванд. Зеро ин муносибат боиси нодурустӣ, номувофиқатӣ ва ғайривоқеӣ гардидани иттилоот нисбати вазъи молиявӣи хочагидорӣи онҳо мегардад.

Дар муносибатҳои бозор ҳамчун қоида аз руи фаъолияти молиявӣи хочагидорӣи ширкату чамъиятҳои хочагидорӣ танҳо аудит, фаъолияти аудиториро ба зиммаи худ гирифта метавонанд.

Фаъолияти аудиторӣ намуди фаъолияти соҳибкорӣ буда, асоси конститусионӣ дорад, яъне тибқи моддаи 12-уми Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон «Давлат фаъолияти озоди иқтисодӣ, соҳибкорӣ, баробарҳуқуқӣ ва хифзи ҳуқуқи ҳамаи шаклҳои моликият, аз ҷумла моликияти хусусиро кафолат медиҳад» [1].

Ҳар як субъекти хочагидор бояд дар фаъолияти худ баҳисобгирии бухгалтериро

истифода бурда, дар бораи он ҳисобот пешниҳод намояд. Баҳисобгирии бухгалтерӣ барои роҳбари ташкилоти тичоратӣ, мақомоти назоратӣ, контрагентҳо ва дигар шахсон аҳамияти калон дорад [5, с. 217].

Имруз дар иқтисодиёти Тоҷикистон бозори хидматрасонии аудиторӣ ба вучуд омадааст, ки бозори хидматҳои соҳа, маҷмуи шаклу тарзҳои ба ҳам алоқаманд ва таъсиррасони субъектони хоҷагидор мебошад. Дар навбати худ ин имкон медиҳад, ки манфиатҳои соҳибмулкнорро аз нодурустӣ ва суиистеъмом дар соҳаи ҳисоби муҳосибӣ ва ҳисоботи молия ҳимоя ва сатҳи таваккалии иттилоотро барои истифодабарандагон кам намояд.

Аудит дар ҳар кадом кишвари ру ба иқтисоди бозорӣ ниҳодае, ки танҳо мазмун ва вазифаҳои унсури изомии молиявӣ хоҷагидориро муқаррар мекунад, амал менамояд.

Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатии худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон санаи 26 декабри 2019 қайд намуданд, ки «... дар заминаи ислоҳоти татбиқнамудаи Ҳукумати мамлакат дар се соли охир шумораи санчиши фаъолияти субъектҳои хоҷагидор шаш баробар кам шудааст» [2].

Ҳамин тариқ, аудит, фаъолияти аудиторӣ амалӣ соҳибкорӣ дар масъалаи санчиши мустакилонаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи муҳосиби молиявӣ фаъолияти соҳибкорони инфиродӣ ва шахсони ҳуқуқӣ, яъне шахсони санчишшаванда мебошад. Қайд кардан зарур аст, ки ҳар кадом фаъолият мақсади пешгирифтаи худро дорад. Мақсади аудит ва фаъолияти аудиторӣ изҳори ақида дар бораи эътимодноки ва дараҷаи аниқи ҳисоботи муҳосибӣ молияро ифода менамояд, ки ба истифодабарандаи ҳисобот барои баровардани ҳулосаҳои дуруст дар бораи натиҷаҳои фаъолияти хоҷагӣ, вазъи молия ва моликияти шахсони санчишшаванда имкон медиҳад.

Ба ҳайяти субъектони хоҷагидор ва соҳибкорон бо аудити ҳатмии ҳарсола инҳо фаро гирифта мешаванд: бонкҳо; ташкилотҳои молияи ғайри бонк, ки шаклҳои алоҳидаи муомилоти бонкиро анҷом медиҳанд ва ташкилотҳое, ки ба хариду фуруши коғазҳои киматнок машғуланд; ҷамъияти саҳомии кушода; ташкилотҳои суғурта; ҳазинаҳои ҷамъиятӣ; субъектҳои инҳисори табиӣ; биржаҳои мол ва ҳазина, ҳазинаҳои сармоягузорӣ ва корхонаҳои воҳиди давлатии дорои ҳуқуқи пешбурди хоҷагӣ [4, с. 141].

Дар низомии қонунгузориҳои ҷорӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон доираи васеи фаъолиятҳо иҷозатнок гардидааст, аҷ чумла фаъолияти аудиторӣ. Дар ҷодаи ба амал бароварда шудани фаъолияти аудиторӣ қонунгузор шартҳои (принсип) асосии фаъолияти аудиториро муқаррар кардааст, ки барои рушди соҳаи мазкур бевосита таъсири мусбӣ мегузаронад ва ин фаъолият бояд дар асоси риояи онҳо татбиқ карда шуда бошад:

- Қонуният. Шарти мазкур умумисоҳавӣ ва умумихатмӣ мебошад ва татбиқи он дар ҳаёт асоси сохтмони давлати ҳуқуқбунёд аст. Мутобиқи ин шарт дар фаъолияти аудиторӣ, аз тарафи шахсон, соҳибкорон бечунучаро риоя кардани талаботи меъёрҳои ҳуқуқие фаҳмида мешавад, ки фаъолияти муайянро ба танзим медарорад. Фаъолияти соҳибкорӣ бояд қатъӣ бо риоя намудани талаботи қонун ва санадҳои меъёрию ҳуқуқи зерқонун ба амал бароварда шавад. Тибқи шарти мазкур ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии шахрвандон, шахсони ҳуқуқӣ, ҳифзи тартиботи ҳуқуқӣ амалӣ гардонида мешаванд.

- Салоҳияти касбӣ. Шарти мазкур зарурияти сатҳи касбии аудиторро металабад, ки хидматрасонии касбӣ пешкаш менамояд. Салоҳияти касбии аудитор, алалҳусус, дар супоридани имтиҳоноти касбӣ, гирифтани шаходатномаи (аттестат) касбӣ, маҳорати таҷриба

дар ҷодаи пешкаш намудани хидматҳои аудиторӣ ва ғайра асоснок мегардад. Тавре аз қонун бармеояд, шаҳодатномаи таҳассуси аудиторӣ ҳуҷҷатест, ки аз тарафи Комиссияи таҳассуси аттестатсиякунонӣ ва иҷозатномадиҳӣ дода, таҳассуси касбии аудиторро тасдиқ менамояд.

- Махфият. Шарти мазкур яке аз шартҳои муҳими ҷаъолияти аудиторӣ мебошад. Маълумоти махфиро дар бораи мизочон, хидматрасониҳои касбии ба онҳо расонида аудитор бояд дар махфият, новобаста аз давомнокии муносибат ё қатъ гардонида шудани он, нигоҳ дошта бошад. Сирри аудиторӣ маълумот ва ҳуҷҷатҳоест, ки аз ҷониби аудитори инфиродӣ ва ташкилоти аудиторӣ зимни ҷаъолияти аудиторӣ ба даст омадаанд ва онҳо ҳуқуқ надоранд онро ба шахси сеюм диҳанд, ё бе розигии ҳаттии субъекти санҷидашаванда фош кунанд, ба истиснои ҳолатҳои пешбинишудаи қонунгузори Тоҷикистон.

- Воқеият. Тибқи шарти мазкур ҷаъолияти аудитор, новобаста аз он ки ҷӣ гуна хидмат мерасонад, бояд воқеъбинона ба амал бароварда шавад. Шарти мазкур пешбинӣ менамояд, ки ҳулосаҳои асосӣ, тавсияҳо ва натиҷабарориҳои аудитор метавонад, танҳо дар ҳаҷми зарури иттилооти талабшаванда бароварда шуда бошад.

- Беғаразӣ. Поквичдонӣ низ чун дигар шартҳои муҳим дар амалигардони ҷаъолияти аудиторӣ асоснок карда шудааст.

Ҳамин тариқ, аудит яке аз намуди шакли баҳодиҳии ҷаъолияти хоҷагидориҳои субъектони хоҷагидор мебошад. Агар нисбати муқоиса бо тафтиш (ревизия) аудитро дар як ҷо гузорем, маълум аст, ки «ревизор, пеш аз ҳама, кушиш мекунад, қонуниятро муайян намояд, аудитор бошад, муқаррар намудани ҳақиқатро кӯшиш мекунад.

Тибқи қонунгузориҳои ҷаъолияти аудиторӣ кодекси одоби касбии аудиторон - маҷмӯи қоидаҳои одоби ҷаъолияти касбии аудиторон, ки аз тарафи мақоми ваколатдори давлатӣ тасдиқ гардида, риояи онҳо барои аудиторон, аудиторони инфиродӣ, ташкилотҳои аудиторӣ ва ташкилотҳои касбии аудиторон ҳатмӣ мебошад [3].

Аз таҳлил ва омузиши танзими ҳуқуқи ҷаъолият ва хидматрасониҳои аудиторӣ чунин ҳулосаҳои мухтасар бароварда мешаванд:

1. Бозори хидматрасониҳои аудиторӣ маҷмуи шакл ва воситаҳои муносибатҳои субъектони аудит мебошад, ки имкон медиҳад, манфиатҳои соҳибмулкдоронро аз нодурустӣ, суиистифода дар соҳаи ҳисоби муҳосибӣ ва ҳисоботи молия, паст кардани таваққали иттилоот барои истифодабарандагони ҳисобот ҳифз карда шавад.

2. Дар қонунгузориҳои ҷорӣ намудҳои аудит, субъектони асосии ҷаъолияти аудиторӣ муқаррар карда шудаанд. Баробари ин, номгуи асосӣ, ки ҳатман бояд зери аудит қарор дода шавад, пешбинӣ гардидааст.

3. Дар асоси қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷаъолияти аудиторӣ» ба сифати аудиторон метавонанд, амал кунанд: а) аудитор, ки қорменти ташкилоти аудиторӣ буда, дар асоси шартномаи меҳнатӣ ҷаъолият мебарад; б) соҳибқор, ки ҷаъолияти худро бидуни таъсиси шахси ҳуқуқӣ ба амал мебарорад (аудитори инфиродӣ).

4. Ҷаъолияти аудиторӣ дар асоси Кодекси одоби касбии аудиторон, одоби рафтори касбӣ арзишҳои ахлоқиро, ки дар ҷомеаи аудиторон тасдиқ мегардад ва аз ҳамаи вайронқунию таҷовузҳои эҳтимолӣ ҳифз менамояд, муқаррар намудааст. Аудиторон уҳдадоранд, ки ҳуқуқҳои умумибашари ахлоқ ва меъёрҳои ахлоқро дар амалҳо ва қарорҳои худ риоя намуда, аз руи вичдони соф ҷаъолият баранд.

5. Ташкилотҳои аудиторӣ ва аудиторони инфиродӣ ҳуқуқ надоранд, ки бидуни гирифтани иҷозатномаҳои мувофиқат хидматрасониҳои аудиторӣ ва ё дигар намудҳои

фаъолиятро ба амал бароранд. Фаъолияти аудиторӣ дар асоси талаботи қонунгузори чорӣ фаъолияти иҷозат гирифта мебошад.

6. Фаъолияти аудиторӣ танҳо дар асоси шартнома ба амал бароварда мешавад. Меъёрҳои боби 37 Кодекси граждани Қумҳурии Тоҷикистон «Хидматрасонии пулакӣ» нисбати ба амал баровардани фаъолияти аудиторӣ татбиқ карда мешаванд. Аз руи шартномаи хидматрасонии пулакӣ бо супориши фармоишгар иҷроқунанда вазифадор аст, хидмате расонад (амали муайяне ё фаъолияти муайянеро анҷом диҳад), ки дорой шакли ашё набошад ва фармоишгар уҳдадор аст, арзиши онро пардозад.

7. Фикри аудитор дар бораи дурустии ҳисоботи муҳосибии (ҳисоботи молия) шахси санҷидашаванда дар асоси ҳулосаи аудиторӣ бароварда мешавад.

Қайд кардан лозим аст, ки дар мамлакатҳои мутараққӣ ба фаъолияти аудиторӣ диққати ҷиддӣ дода мешавад. Фирмаҳои аудиторӣ дар ин мамлакатҳо, асосан, ба хизматҳои маслиҳатдиҳӣ машғул мебошанд. Аз ин ру, бозори хизматҳои консалтинги сол аз сол вусъат меёбад.

Адабиёт:

1. Конститутсияи Қумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 (бо тағйири иловаҳо аз 26.09.1999с., 22.07.2003с. ва 22.05.2016с.) - www.mmk.tj.

2. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Қумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Қумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, 26 декабри соли 2019. - www.president.tj.

3. Қонуни Қумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти аудиторӣ» // Ахбори Маҷлиси Олии Қумҳурии Тоҷикистон, с. 2013, №7, мод. 521; с. 2014, №7, қ. 2, мод. 411; Қонуни ҚТ аз 02.01.2018 с., №1503.

4. Самадов Б. О. Ҳуқуқи соҳибкорӣ. Китоби дарсӣ, қ.2. – Хучанд, Ношир, 2019. – 429 с.

5. Маҳмадхонов Т. Лексияҳо аз ҳуқуқи тиҷорат. Маводи таълимӣ. Душанбе, Озар, 2011. - 474.

*Оқилов Ф.М. – ассистент,
Шарифов И.Х. – магистрант,
Иброҳимов Д.Н. – магистрант
Донишқадаи сайёҳӣ, соҳибкорӣ ва хизмат*

ПЕШБУРДИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБӢ ДАР БОНКИ ТИҶОРАТӢ

Нақшаи ҳисобҳо – унсури техникии баҳисобгирии муҳосибӣ мебошад, ки дар раванди ислоҳот ба вай диққати аз ҳама бештар дода мешавад. Дар баҳисобгирии муҳосибӣ миқдори зиёди ҳисобҳои гуногун истифода мешаванд, ки барои гирифтани ахбори зарурӣ барои тартибдиҳии ҳисоботи молиявии корхона истифода мешаванд.

Дар шаклҳои муҳимтарини ҳисоботи молиявӣ - тавозуни муҳосибӣ ва ҳисобот оид ба ғайри зарар на худи равандҳои хоҷагидорӣ, балки натиҷаҳои онҳо нишон дода мешаванд. Вале барои идорақунӣ ва назорати фаъолияти корхона ба ғайр аз ахбори ифодақунандаи вазъи молиявӣ ва натиҷаҳои молиявӣ боз маълумот дар бораи ҳаракати дороиҳо, уҳдадориҳо, сармоя, даромадҳо ва хароҷот низ зарур аст. Чунин ахбор дар ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ғун карда мешавад [1].

Ҳисоби муҳосибӣ чун воҳиди асосии ҳифзи ахбори баҳисобгирии фаҳмида мешавад. Ҳисобҳо барои ҳар як намуди дорой, уҳдадорӣ, сармоя, даромадҳо ва хароҷот дар аввали давраи ҳисоботӣ (сол) кушода мешаванд.

Ҳама ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибии корхона дар нақшаи ҳисобҳо гирд оварда мешаванд. Корхона вобаста аз миқдори амалиёти хоҷагидории иҷрошаванда ва ҳаҷми фаъолияти худ аз якҷанд то садҳо ҳисобҳо истифода бурда метавонад. Барои бурдани ҳисобҳо дар муҳосибот Китоби асосӣ кушода мешавад, ки дар он ҳисобҳо мувофиқи нақшаи ҳисобҳо ба низом дароварда мешаванд.

Дар аксари мамлакатҳо, ки онҳо баҳисобгирии муҳосибӣ дар асоси СБҲМ бурда мешавад (ИМА, Британия Кабир), риоя намудани ягон ҳел нақшаи ҳисобҳо ба таври ҳатмӣ муқаррар намешавад. Корхонаҳо ҳангоми бунёд намудани нақшаи ҳисобҳои муҳосибии худ мустақиланд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чун дар баъзе дигар мамлакатҳо (Олмон, Франция, Россия) нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибиро мақомоти давлатӣ (вазирати молия) тасдиқ менамояд, ки вай барои истифодабарии ҳама субъектҳои хоҷагидорӣ ҳатмист.

Вазирати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи чорабиниҳо оиди татбиқи ислоҳоти баҳисобгирии муҳосибӣ соли 2011 нақшаи нави ҳисобҳои муҳосибиро тасдиқ намуда, барои истифодабарӣ барои ҳама корхонаҳои тичоратӣ тавсия намудааст.

Ҳамаи субъектҳои хоҷагидор, новобаста аз шакли моликият ва тобеияти идоравиашон, аз 1 январи соли 2012 ҳангоми интиҳоб намудани сиёсати баҳисобгирӣ мувофиқи Стандартҳои миллий ва ё Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ Нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибии фаъолияти молиявӣ–хоҷагии субъектҳои хоҷагидории мазкурро мавриди истифода қарор диҳанд. Назорат аз болои иҷрои фармоиши мазкур ба зиммаи Роҳбари Гуруҳи корӣ доир ба татбиқи Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявии назди Вазирати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Муовини Вазири молия Раҷабов Р.С. воғузур карда шаванд [2].

ҶСК “Ориёнбанк” чун дигар банкҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбурди баҳисобгирии муҳосибии худро дар асоси дастурнамалҳои БМТ ба ҳо меоранд. Барои ташкилотҳои қарзӣ ва ташкилотҳои маблағгузори хурд Нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ бо қарори Раёсати БМТ аз 30 июни соли 2010, таҳти рақами 181 тасдиқ шудааст. Бо қарори Раёсати БМТ аз 22 октябри соли 2015, № 220 Тартиби таҳия ва пешниҳоди ҳисоботҳои молиявии ташкилотҳои қарзӣ тасдиқ шудааст.

Таҳлили фаъолияти молиявии ташкилоти қарзӣ бо тартиби муқарраршуда иҷро гардидани мақсаду вазифаҳои асосии танзим, назорат ва фаъолияти дурусти иқтисодии ташкилотҳои қарзиро ба хоҳири нигоҳдории суботи низоми банкк, ҳимояи манфиатҳои истеъмолкунандагони хизматрасониҳои низоми банкӣ ифода мекунад.

Таҳлили фаъолияти ташкилоти қарзӣ бо тартиби муқарраршуда таъсири қарорҳои роҳбарияти ташкилоти қарзиро ба пардохтпазирӣ, даромаднокӣ, сифати доройҳо ва кифояти сармоя ифода менамояд. Ҳисобот дар асоси маълумоти баҳисобгирии муҳосибӣ омода гардида, барои ҳисоббаробаркунии андоз бо буҷет асос шуда наметавонад.

Ҳисоботи молиявии ҶСК “Ориёнбанк” маълумоти зеринро дар бар мегирад [3]:

- маълумот дар бораи ҳайати Шӯрои назирон ва ҳайати кормандони роҳбарикунандаи ташкилоти қарзӣ (солона ва дар ҳолати ба амал омадани тағйирот);

- маълумоти асосӣ оид ба ташкилоти қарзӣ (солона ва дар ҳолати ба амал омадани тағйирот).

ҶСК “Ориёнбанк” корманди масъулро барои пурра, дуруст ва саривақт пешниҳод намудани баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ вазифадор менамояд. Ин корманди

масъул барои алоқаю тамос бо Бонки миллии Тоҷикистон оид ба ҳамаи масъалаҳое, ки ба маълумоти дар ҳисобот инъикосёфта алоқаманд аст, масъул ҳисобида мешавад. Ҳисобот дар шакли хаттӣ ва электронӣ дар муҳлати муқарраршуда ба Бонки миллии Тоҷикистон супорида мешавад. ҶСК “Ориёнбонк” барои саривақт насупоридани ҳисобот ва пешниҳоди маълумоти нодуруст мутобиқи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷавобгар мебошад.

Ҳисоботи молиявии ҶСК “Ориёнбонк” аз рӯи тартиби зайл пешниҳод карда мешавад:

- ҳисоботи дахрӯза дар давоми 6 рӯзи тақвими баъди давраи ҳисоботӣ;
- ҳисоботи санаи охири ҳармоҳа дар давоми 12 рӯзи тақвими баъди давраи ҳисоботӣ;
- шакли электронии ҳисобот ба Департаменти назорати бонкии Бонки миллии Тоҷикистон аз соати 08:00 то соати 17:00 як рӯз пеш аз рӯзи ҳисоботӣ бо тартиби муқарраршуда супорида мешавад;

- ҳисоботи хаттӣ ба Департаменти назорати бонкии Бонки миллии Тоҷикистон аз соати 8:00 то 12:00 рӯзи ҳисоботӣ супорида мешавад.

Агар дар ҳисобот хатогӣ ошкор карда шавад, ҳисобот барои ислоҳ намудан ба ҶСК “Ориёнбонк” баргардонида мешавад ва бонк ба Бонки миллии Тоҷикистон ҳисоботро дар муҳлатҳои зерин пешниҳод менамояд [3]:

- барои ҳисоботи дахрӯза – 2 рӯзи корӣ;
- барои ҳисоботи моҳона – 3 рӯзи корӣ;
- барои ҳисоботи солона – 5 рӯзи корӣ.

Дар мавриди тибқи муҳлатҳои муқарракарда ислоҳ накардани камбудихо нисбати ҶСК “Ориёнбонк” чораҳои фаврии ислоҳӣ ва таъсиррасонӣ андешида мешавад.

Нусхаи ҳисоботҳои молиявӣ бо хулосаи аудитори берунии ҶСК “Ориёнбонк” ба Бонки миллии Тоҷикистон баъди ба охир расидани тафтиши аудит пешниҳод карда мешавад. Ҳисоботҳои молиявии ҶСК “Ориёнбонк” дар шаклҳои ҳисоботҳо пур карда шуда, ба Бонки миллии Тоҷикистон пешниҳод мегардад.

ҶСК “Ориёнбонк” дар асоси Нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ барои ташкилотҳои қарзӣ нақшаи кории баҳисобгирии муҳосибии фаъолияти худро таҳия менамоя, ки баҳисобгирии муҳосибии қарзҳои байнибонкӣ тибқи он бурда мешавад.

Дар поён порча аз Нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибии ҶСК “Ориёнбонк” оварда шудааст.

10000	Дороихо
10100	Пули нақд ва дигар ҳуччатҳои касса
10101	Касса – пули милли
10103	Дар банкоматҳо – пули милли
10105	Касса – асъори хориҷӣ
10107	Дар банкоматҳо – асъори хориҷӣ
10109	Чек ва дигар ҳуччатҳои кассавӣ
10111	Пули дар роҳ буда – пули милли
10115	Пули дар роҳ буда – асъори хориҷӣ
10117	Пули нақд дар воҳидҳои дигари сохторӣ – пули милли
10119	Пули нақд дар воҳидҳои дигари сохторӣ – асъори хориҷӣ
10121	Чеки сафарӣ
10131	Сабикаи тилло
10300	Барои гирифтани аз Бонки миллии Тоҷикистон
10301	Суратҳисоби муросилотӣ дар БМТ – пули милли

10305	Суратҳисоби муросилотӣ дар БМТ – асъори хориҷӣ
10309	Захираҳои ҳатмӣ дар БМТ – пули миллӣ
10311	Захираҳои ҳатмӣ дар БМТ – асъори хориҷӣ
10315	Ҳисобҳои дигар бо пули миллӣ
10317	Ҳисобҳои дигар бо асъори хориҷӣ
10500	Суратҳисоби муросилотӣ барои пардохт
10501	Суратҳисоби муросилоти бонкҳо дар Тоҷикистон – пули миллӣ
10505	Суратҳисоби муросилоти бонкҳо дар Тоҷикистон – асъори хориҷӣ
10507	Суратҳисоби муросилоти бонкҳо дар хориҷа – пули миллӣ
10509	Суратҳисоби муросилоти бонкҳо дар хориҷа – асъори хориҷӣ
10510	Ҷойгиркунии муҳлатноки бонкҳо
10511	Ҷойгиркунии муҳлатноки бонкҳо дар Тоҷикистон – пули миллӣ
10513	Ҷойгиркунии муҳлатноки бонкҳо дар Тоҷикистон – асъори хориҷӣ
10515	Ҷойгиркунии муҳлатноки бонкҳо дар хориҷа – пули миллӣ
10517	Ҷойгиркунии муҳлатноки бонкҳо дар хориҷа – асъори хориҷӣ
10518	Ҷойгиркунии муҳлатноки ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ
10519	Ҷойгиркунии муҳлатноки ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ дар Тоҷикистон – пули миллӣ
10521	Ҷойгиркунии муҳлатноки ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ дар Тоҷикистон – асъори хориҷӣ
10530	Қарзҳои байнибонкӣ барои гирифтани
10531	Қарзҳои байнибонкии бонкҳо дар Тоҷикистон – пули миллӣ
10533	Қарзҳои байнибонкии бонкҳо дар Тоҷикистон – асъори хориҷӣ
10535	Қарзҳои байнибонкии бонкҳо дар хориҷа – пули миллӣ
10537	Қарзҳои байнибонкии бонкҳо дар хориҷа – асъори хориҷӣ
10539	Қарзҳои байнибонкии ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ дар Тоҷикистон – пули миллӣ
10541	Қарзҳои байнибонкии ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ дар Тоҷикистон – асъори хориҷӣ
10543	Қарзҳои байнибонкии ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ дар хориҷа – пули миллӣ
10545	Қарзҳои байнибонкии ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ дар хориҷа – асъори хориҷӣ
10550	Қарзҳои субординарӣ
10570	Қарз дар асоси РЕПО барои гирифтани
10700	Иҷораи молиявӣ (лизинг) ва овердрафт
10900	Қарзҳо
10901	Қарзҳо ба корхонаҳои тиҷоратӣ – пули миллӣ
10903	Қарзҳо ба корхонаҳои тиҷоратӣ – асъори хориҷӣ
10905	Қарзҳо ба корхонаҳои кишоварзӣ – пули миллӣ
10907	Қарзҳо ба корхонаҳои кишоварзӣ – асъори хориҷӣ
10909	Қарзҳо ба корхонаҳои давлатӣ – пули миллӣ
10911	Қарзҳо ба корхонаҳои давлатӣ – асъори хориҷӣ
11100	Қарзҳои тамдидшуда
11300	Қарзҳои ипотекаӣ

11500	Қарзҳо аз рӯи эътиборномаҳо
11700	Пазираҳо (аксепт) барои гирифтган
11900	Қоғазҳои қиматнок барои савдо
13100	Қоғазҳои қиматнок барои фурӯш
15100	Қоғазҳои қиматнок то муҳлати пардохт (сармоягузорӣ)
15300	Металлҳо ва сангҳои қиматбаҳо барои фурӯш
15500	Амалиёт бо асъори хоричӣ
17500	Дигар доронҳо
20000	Уҳдадорихо
20200	Амонатҳо

Дар ҳисоби 10530 бақияи суратҳисобҳои муросилотии/ҷорӣи бонкҳои, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон амал мекунанд, бо пули миллии нишон дода мешавад [3].

Дар ҳисоби 10505 “Суратҳисобҳои муросилотии бонкҳо дар Тоҷикистон – асъори хоричӣ» - бақияи суратҳисобҳои муросилотии/ҷорӣи бонкҳои, ки дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон амал мекунанд, бо асъори хоричӣ нишон дода мешавад.

Дар ҳисоби 10507 “Суратҳисобҳои муросилотии бонкҳо дар хорича – пули миллии» бақияи суратҳисобҳои муросилотии/ҷорӣи бонкҳои, ки берун аз қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон амал мекунанд, бо пули миллии нишон дода мешавад.

Дар ҳисоби 10511 “Ҷойгиркунии мӯҳлатноки бонкҳо дар Тоҷикистон – пули миллии» бақияи маблағҳои озод бо пули миллии, ки ташкилотҳо бо шартҳои муайян дар ташкилотҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мӯҳлати муайян ҷойгир мекунад (ба ғайр аз қарзҳои (кредитҳои) байнибонкӣ ва суратҳисобҳои муросилотӣ/ҷорӣ), инъикос мегардад. Қарзҳои байнибонкӣ бонкҳо дар Тоҷикистон – пули миллии - ин ҳисоб бақияи қарзҳоро бо пули миллии, ки ба ташкилотҳои маҳаллӣ дода шудаанд, нишон медиҳад. Қарзҳои байнибонкӣ аз ҷойгиркунии мӯҳлатнок бо он фарқ мекунанд, ки онҳо мақсади муайян доранд [3].

Ҳисоби 10533 “Қарзҳои байнибонкӣ бонкҳо дар Тоҷикистон – асъори хоричӣ” ин ҳисоб бақияи қарзҳоро бо асъори хоричӣ, ки ба ташкилотҳои маҳаллӣ дода шудаанд, нишон медиҳад. Қарзҳои байнибонкӣ аз ҷойгиркунии мӯҳлатнок бо мақсади муайян доштани фарқ мекунанд.

Адабиёт:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ”, аз 25 март соли 2011, № 702. – <http://mmk.tj>.
2. Нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ташкилотҳои қарзӣ (Қарори Раёсати БМТ аз 30 июни соли 2010, таҳти рақами 181). – <http://nbt.tj>.
3. Тартиби таҳия ва пешниҳоди ҳисоботҳои молиявӣ ташкилотҳои қарзӣ (Қарори Раёсати БМТ аз 22 октябри соли 2015, № 220). – <http://nbt.tj>

*Давлатов Э.Ҷ. –магистрант,
Иброҳимов Д.Н. – магистрант,
Ализода М.Н. – магистрант,
Авгонов И.М. - магистрант
Донишқадаи сайёҳӣ, соҳибкорӣ ва хизмат*

ТАҲЛИЛИ АМАЛИЁТИ АСЪОРИ ВА ҚАРЗӢ ДАР БОНКИ ТИҶОРАТӢ

Азбӯисе ки ҳангоми ба ҷо овардани фаъолияти иқтисодии байналмилалӣ субъектҳои муносибатҳои иқтисодӣ аксаран ба зарурати истифодабарии қонунгузори Ҷумҳурии

Тоҷикистон оид ба андозбандӣ ва ғаёлияти гумрукӣ, инчунин қонунҳо ва қоидаҳои байналмилалӣ танзимкунандаи ғаёлияти савдои хориҷӣ ва ба ҷо овардани ҳисобикуниҳо бо асъори хориҷӣ дучор мешаванд, ба муҳосибон лозим аст, ки оиди амалиёти хориҷӣ, қоидаҳои бачоорӣ амалиёт бо асъори хориҷӣ ва тартиби дурусти баҳисобгирии чунин амалиёт дар баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ маълумот ва дониши зарурӣ дошта бошанд. Тафовути амалиёти воридотӣ, содиротӣ ва амалиёт бо асъори хориҷӣ аз дигар объектҳои баҳисобгирии муҳосибӣ аз ҷиддигии муомилаи мақомоти давлатӣ ва қатъигии назорат аз болои ғаёлияти иқтисодӣ берунӣ ва амалиёт бо асъори хориҷӣ ба миён меоянд. Дар ин маврид бояд ба эътибор гирифт, ки яқум, амалиёт бо асъори хориҷӣ на ҳама вақт иҷозат дода мешаванд ва дуҷум, амалиёти воридотӣ, содиротӣ ва амалиёт бо асъори хориҷӣ ниғориши махсусро талаб менамоянд [3, с, 28].

ҶСК “Бонки Эсхата” аз рӯи ҳаҷми дороиҳо, сармоя ва шабакаҳои густурдаи худ дар бозори бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз мавқеъҳои намоёнро ишғол менамояд. Тавре таҳлили молиявӣ ғаёлияти бонк дар солҳои охир нишон медиҳад, нишондиҳандаҳои молиявӣ афзӯншавандаи ҶСК “Бонки Эсхата” аз минбаъд баландшавии самаранокии ғаёлияти бонк ва боэътимодии он барои муштариёр гувоҳӣ медиҳанд.

Ба таъсири манфии бухрони молиявӣ ҷаҳонӣ нигоҳ накарда дар соли 2016 ҶСК “Бонки Эсхата” сатҳи бозоргирии бонк дар мавқеи баланд истода, ҳама уҳдадориҳои он дар назди муштариёни худ ва шарикони кории он дар муҳлатҳои зарурӣ иҷро карда шудаанд, ки ин барои пардохти ғоизҳо аз рӯи депозитҳои байнибонкӣ ва депозитҳои субъектҳои хоҷагидорӣ ва шахсони воқеӣ ниҳоят муҳим мебошад.

Дороиҳои ҶСК “Бонки Эсхата” дар соли 2015 нисбат ба соли 2014 ба андозаи 8% баланд шуда, ба санаи 1 январи соли 2016 1800 миллион сомони ро ташкил додаанд [2].

Сармояи умумии бонк дар соли 2015 нисбат ба соли 2014 ба андозаи 12% зиёд гардида, ба ваъи санаи 1 январи соли 2016 13,5 миллион сомони ро ташкил додааст.

Ҷоидаи тавозунии тоандозбандии ҶСК “Бонки Эсхата” дар соли 2015 8 миллион сомони ро ташкил дода, Ҷоидаи пас аз андозбандӣ ба 4,4 миллион сомонӣ расидааст, ки ин нишондиҳанда нисбат ба соли 2014 ба андозаи 6% зиёд мебошад.

Тавассути ҳисобҳои транзитии ҶСК “Бонки Эсхата” ба ҳисобҳои дахлдор маблағи зиёда аз 10 миллион сомонӣ аз воситаҳои гирифташудаи пардохти андозҳо ва пардохтҳои хатмӣ, инчунин воситаҳои иқдомҳои суғуртаи иҷтимоӣ ба андозаи 19 миллион сомонӣ интиқол дода шудааст.

Ҳаҷми умумии пардохтҳои коммуналӣ дар соли 2015 ба андозаи 56 миллион сомонӣ расидааст.

ҶСК “Бонки Эсхата” мутобиқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии Бонки миллии Тоҷикистон сабтҳои ҳуҷҷатиро дар шакли парвандаи алоҳида барои ҳар як қарзгир ба роҳ мемонад. Сабтҳои мазкур ҳамаи маълумоти зарурӣ дар бораи қарзгирон ва шартҳои додани қарзро дар бар мегирад.

Оид ба ҳисобгирии маълумот дар хусуси дараҷа ва шаклҳои робитаи мутақобилаи қарзгирони ташкилоти қарзӣ, ки қарздории онҳо ҳангоми муайян кардани ҳудуди қарздиҳӣ ҷамъ карда мешаванд, ташкилоти қарзӣ дар китоби алоҳида сабт ворид менамояд.

ҶСК “Бонки Эсхата” қабл аз пешниҳоди қарз ба муштарӣ (то ба имзо расонидани шартномаи қарзӣ), бо таври хаттӣ маълумот дар бораи ҳамаи намудҳои қарзҳои додашаванда, шартҳои қарз, шартҳои пардохт (муҳлатҳои воқеии пардохти қарзи асосӣ ва ғоиз), арзиши умумии қарз, намудҳои таъминоти қабулшаванда ва ғайраро пешниҳод

менамояд. Маълумотномаи мазкур дар шакли варақаи деворӣ ё китобчаи ташвиқотӣ тартиб дода мешавад, ки аз ҷониби Раёсати ташкилоти қарзӣ тасдиқ мегардад.

Қор оид ба додани қарз аз лаҳзаи қабул кардани дархост аз муштарӣ оғоз мегардад. Агар ба сифати таъмини қарзи гирифташаванда қафолат нома ё замонат истифода шавад, дар ин маврид омӯзиши кафил ё зомин, обрӯю эътибори касбии он, доштани қобилияти қарзадоқунӣ, масъулият ва омодагиаш барои иҷрои ўҳдадориҳо муайян карда мешавад. Ҳамаи амалҳои кормандон оид ба омӯхтани қарзгир, ки дар боло номбар шуданд, дар асоси ҳуҷҷатҳои дохилии ташкилоти қарзӣ, ки салоҳият ва ўҳдадориҳои вазифавии кормандони мазкурро муайян мекунад, амалӣ карда мешаванд.

Аз ҷониби ҚСҚ “Бонки Эсхата” ҳамаи дархостҳо барои гирифтани қарз, новобаста аз қарори қабулгардида оид ба дархост дар дафтари ҳисобгирӣ (дар шакли қоғазӣ ё электронӣ) сабт карда мешаванд. Дар чараёни баррасии дархостҳо барои гирифтани қарз, ҚСҚ “Бонки Эсхата” дар навбати аввал дархости муштарӣро, ки барои ба бюрои таърихи қарз додани маълумот оид ба қарзхояшон розигӣ додаанд, баррасӣ менамояд. Баъд аз иҷро гардидани ҳамаи талаботи дар боло зикршуда, шахсоне, ки қарзгирро меомӯзанд (чун қоида, онҳо кормандо не мебошанд, ки ба сатҳи аввали шахсони масъули додани қарз дохил мешаванд), дар асоси маълумоти омодашуда оид ба додан ва ё надодани қарз ба қарзгир хулоса пешниҳод менамоянд [2].

Қарор оид ба додан ё надодани қарз бо иштироки корманди ваколатдор дар Кумитаи қарзии ҚСҚ “Бонки Эсхата” қабул карда мешавад. Кумитаи қарзӣ метавонад чихати санчиши иловагӣ ва пурра намудани маълумот дар бораи муштарӣ барои тақмили хулоса қарор қабул намояд. Қарори оид ба додан ва ё надодани қарз ҳуҷҷати дохилибонкӣ ба шумор рафта, нусхаи он ба муштарӣ дода намешавад. Дар ҳолати мувофиқат накардани дархости қарз ба талаботи намуди қарз, ташкилоти қарзӣ ҳуқуқ дорад қарз надихад ё маблағ ва мўҳлати қарзи дархостшударо кам намояд. Оид ба қарори дахлдор ба муштарӣ бо таври шифоҳӣ маълумот дода мешавад ва бо талаби муштарӣ ташкилоти қарзӣ метавонад ба ӯ маълумоти хаттӣ ирсол намояд.

ҚСҚ “Бонки Эсхата” вобаста ба андозаи қарз, мўҳлати қор бо дархост, омӯзиши ҳуҷҷатҳо, огоҳ намудани муштарӣ дар хусуси рад кардани додани қарз ва ғайраро муқаррар менамояд, аз ҷумла:

- дархост барои гирифтани қарз дар давоми то 5 рӯзи қорӣ аз лаҳзаи ворид гардидани он баррасӣ карда мешавад;

- таҳлили ҳуҷҷатҳо ва қабули қарор вобаста аз маблағи қарз дар ҳаҷми то 500 000 (панҷсад ҳазор) сомонӣ - дар муддати то ду ҳафта ва зиёда аз 500 000 (панҷсад ҳазор) сомонӣ - то як моҳ аз лаҳзаи пешниҳоди ҳуҷҷатҳо амалӣ мегардад;

- огоҳӣ дар хусуси рад кардани додани қарз дар давоми то се рӯзи қорӣ аз лаҳзаи қабули қарор амалӣ карда мешавад;

- робитаи доимӣ бо қарзгир, ҳангоми зарурат, санчиши истифодаи қарз.

ҚСҚ “Бонки Эсхата” дар ҳуҷҷатҳои дохилии худ мўҳлатҳои пешбинишударо вобаста бо андозаи қарзҳои пешниҳодшаванда дар ҳудуди он аниқ менамояд. Риояи раванди баррасии дархости муштарӣ дар бораи додани қарз аз ҷониби мақомоте, ки дар ташкилоти қарзӣ назорати дохилиро амалӣ менамояд, дар асоси дафтари ҳисобгирии дархостҳо ва дигар ҳуҷҷатҳои дохилӣ, мунтазам зери назорат ва санчиш қарор мегирад.

Муносибатҳои ҚСҚ “Бонки Эсхата” бо муштарӣ оид ба додани қарз ва баргардонидани он тибқи шартнома, қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Дастурамали мазкур танзим

карда мешавад. Ҳангоми бастанӣ шартномаи қарзӣ дар он ҳамаи шартҳое, ки мувофиқи онҳо қарз дода мешавад, пешбинӣ мегардад, аз ҷумла: маблағ, мӯҳлат, намуди асъор, меъёри фоиз, таърихи бастанӣ шартнома, шакли додани қарз, таъминнокӣ (агар зарур доништа шаванд), тартиби додан ва манбаҳои пӯшонидани қарз, тартиби пардохти қарз дар ҳолати ба таъхир афтодани он, ё дар ҳолати азнавташкилдихии шахсони ҳуқуқӣ, мушаххасоти тарафҳо, маълумот оид ба пешниҳоди таърихи қарзи муштарӣ ба бюрои таърихи қарз бо розигии ӯ. Чадвали пардохти қарз бо тавсифи муфассали тартиб ва мӯҳлати пардохт таҳия ва якҷоя бо шартнома имзо гардида, ба шартномаи қарзӣ замима карда мешавад.

Бо мақсади мутобиқати фаъолияти қарзгир ба нақшаи кории пешниҳодшуда, дурнамои гардиши маблағҳо, риоя ва назорати чадвали пардохти қарз, дар шартномаи қарзӣ пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ аз ҷониби қарзгир бо нишон додани мӯҳлат, дар давраи истифодаи маблағҳои қарзӣ, пешбинӣ карда мешавад. Ташкилоти қарзӣ метавонад бо мақсади мониторинги қарз аз қарзгир ҳуҷҷатҳои дигари ба иҷрои назорат алоқамандро талаб намояд. Дар шартнома ҳамаи намудҳои ҷавобгарии тарафҳо ва чораҳое, ки дар ҳолати иҷро нагардидани ўҳдадориҳо андешида мешаванд, мушаххас пешбинӣ ва муқаррар карда мешавад/

Миқдори нусхаи шартномаи басташаванда набояд аз миқдори тарафҳое, ки онро мебанданд, камтар бошад. Ҳар як тарафи иштирокдори шартнома бояд нусхаи аслии шартномаи қарзиро, ки аз ҷониби тарафҳо ба имзо расидааст, гирад. Шартномаи қарзӣ набояд хилофи қонунгузориҳои ҷорӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии Бонки миллии Тоҷикистон бошад.

ҚСҚ “Бонки Эсхата” наметавонад ба қарзгире, ки талаботҳои шартномаи қарзии амалкунандаро вайрон менамояд, қарзи нав диҳад. Дар парвандаи қарзии қарзгир мазмуни мухтасар ҳамаи вохӯриву сӯҳбатҳо, гуфтушунидҳои телефонӣ бо қарзгир, натиҷаҳои он ва ҳулосаҳо аз рӯи санчиши қарзгир қайд карда шуда, инчунин ҳамаи мукотиботи вобаста ба қарз замима карда мешаванд. Ҳамаи ҳисоботҳо ва ҳуҷҷатҳое, ки талаб карда мешаванд, на камтар аз 5 сол баъди баргардонидани қарз дар парвандаи қарзӣ ниғаҳдорӣ мешаванд. Дар парвандаи қарзӣ нусхаи ҳуҷҷатҳои аввалиндарача оид ба додани қарз ва пардохти он бо фоизҳояш якҷоя бо беруннависи ин суратҳисобҳо ниғаҳдорӣ карда мешаванд.

Иҷрои ўҳдадориҳои қарзгир метавонад бо гавари молу мулк таъмин карда шавад. Дар ҳолати қарзро напардохтани қарзгир ташкилоти қарзӣ бояд бо тартиби муқаррарнамудаи қонун ва шартнома ба молу мулки зерӣ гаварбуда рӯёниш намуда, маблағи бадастомадаро ба пардохти қарз равона намояд.

Агар ҚСҚ “Бонки Эсхата” қарзро таҳти гавар диҳад, ғайр аз шартномаи қарзӣ, шартномаи гавар низ баста мешавад ва минбаъд ҳамаи муносибатҳои бо гавар алоқаманди байни тарафҳо, тибқи қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ипотека” ё “Дар бораи гавари амволи манқул” амалӣ мегардад. Ба шартнома рӯйхати пурраи молу мулки ба гавар гузошташуда бо нишон додани арзиши онҳо, тасдиқномаҳо, шаҳодатномаҳо ва дигар ҳуҷҷатҳои техникӣ (ҳуҷҷатҳои ҳуқуқмуайянкунандаи ҳуқуқи молумулкӣ) замима мегарданд. Шартномаи гавар бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузорӣ ба расмият дароварда мешавад. Дар ҳолати таҳти гавар додани қарз, хусусиятҳои молу мулки ба гавар гузошташуда, бо назардошти талаботи бозор ба инобат гирифта мешавад. Гавари нисбатан афзалиятнок барои ташкилоти қарзӣ коғазҳои қиматноки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва коғазҳои қиматноки Бонки миллии Тоҷикистон, инчунин пасандозҳо ба ҳисоб мераванд. Агар қарз зерӣ чунин гавар дода шавад, ҚСҚ “Бонки Эсхата” месанҷад, то ки лаҳзаи пардохти

коғазҳои қиматнок ва мӯҳлати пардохти пасандоз то анҷоми мӯҳлати пардохти қарз фаро нарасад.

ҚСҚ “Бонки Эсхата” ҳангоми додани қарз таҳти гарав мансубияти молу мулки қарзгирро месанҷад ва дар сурати ба гарав гузоштани моликияти якҷояи зиёда аз як шахс (шахсони воқеӣ ё ҳуқуқӣ), розигии ҳаттии ҳамаи соҳибмулкони талаб менамояд; қаблан ба қарздеҳи дигар ба гарав гузоштан ё нагузоштани ин молу мулкро месанҷад; дар ҳолати шубҳанок будани арзиши гарав, ки дар ҳуҷҷатҳои тасдиқкунандаи он нишон дода шудааст, пешакӣ онро мустақилона баҳо диҳад ё дар мувофиқа бо қарзгир-гаравдеҳ тавассути даъвати нархгузори мустақил арзиши ҳақиқии онро муқаррар менамояд; тадқиқоти маркетингии молу мулки ба гарав гузошташавандаро гузаронида, дараҷаи пардохтпазирӣ, арзиши воқеии бозорӣ ва нархи тахминии фурӯши гаравро муайян намуда, нақшаи назорат аз болои шароити ниғаҳдории онро тартиб медиҳад; дар ҳолати ҷой доштани хавфи паст шудани нархи молу мулки ба гарав гузошташуда (масалан, аз сабаби пастшавии мавсимии нарх), ташкилоти қарзиро зарур аст, ки таъмини иловагии иҷрои ӯҳдадорӣ қарзиро талаб намояд.

Адабиёт:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи танзими асъор ва назорати асъор” аз 13 июни соли 2013, № 964. - <http://mmk.tj>.
2. Ҳисоботи молиявии ҚСҚ “Бонки Эсхата” дар соли 2015
3. Морозова Е.В., Лотоцкая И.В. Учет и анализ внешнеэкономической деятельности. Учебное пособие. – Сыктывкар, СЛИ, 2012. – 136 с.

БАХШИ 2. НАҚШИ СОҲАҲОИ АЛОҲИДА ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ МИЛЛӢ

Хоркашов И.С. – *н.и.и., дотсенти
Донишкадаи сайёҳи, соҳибкорӣ ва хизмат*

Нодиров Ф.М. – *н.и.ҳ. дотсенти
Донишкадаи сайёҳи, соҳибкорӣ ва хизмат*

ХУСУСИЯТИ ТАВСИФДИҲАНДАИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРИИ АУДИТОРӢ

Бо ташаккулёбии иқтисодиёти дорои низоми бозорӣ сохторҳои гуногуни мувофиқ ба он арзи ҳастӣ менамоянд, ки аз ҷумлаи онҳо фаъолияти соҳибкории аудиторӣ мебошад. Мусаллам аст, ки на ҳамаи навъҳои аудиторӣ, аз қабили аудити дохилӣ, ба чунин сифат баромад менамоянд, вале танҳо фаъолияти соҳибкории аудиторӣ дар арсаи байналмилалӣ мавқеи махсусро бо хусусияти беғаразияш касб намудааст. Ҳамин тариқ, аудит яке аз унсурҳои муҳими хоҷагии бозорӣ буда, дорои таъриҳӣ муайян мебошад. Агар аудитор ҳамчун шакли назорати молиявӣ муаррифӣ намоем, пас Хитой якумин давлате мебошад, ки дар он ҷо чунин сохтор ба вучуд омада буд.

Сарчашмаҳои қадимаи Хитой нишон медиҳанд, ки ҳанӯз дар солҳои 700- уми то мелод дар онҷо вазифаи аудиторӣ генералӣ вучуд дошт, ки фаъолияти бовичдононаи кормандони давлатиро, ки бо пул ва молу мулкӣ давлатӣ сару кор доштанд, қафолат меод.

Дар асри 111 то давраи нав идоракунондаҳои Рим квесторҳо, магистрҳо ва мансабдорони хазинадорро таъин мекарданд, ки ӯҳдадорӣ онҳо тафтиш намудани муҳосибони ҳамаи вилоятҳо ва шифоҳӣ дар бораи кори иҷронамуда ҳисобот меоданд.

Дар асрҳои миёна дар Аврупо одати тасдиқ намудани дурустии аҳдҳо бо роҳи бақайдгирии онҳо аз ҷониби ду шахси гуногуни масъул ба роҳ монда шуда буд.

Аудит дар маънои ҳозира дар миёнаи асри XIX дар Бритониёи Кабир ба вучуд омад ва ба давраи инкишофи муносибатҳои бозоргонӣ алоқаманд буд.

Дар низоми бозорӣ иқтисодиёт имконияти муфлисшавии саросарии ширкатҳо вучуд дошта метавонад, ки бештари онҳо на дар натиҷаи омилҳои объективӣ, балки бевичдонӣ ва суиистеъмолкунии менеҷерҳо ба вучуд меоманд. Бинобар ин, сахмиядорони муфлис ба ҳимоя, сармоягузори воқеӣ ба иттилооти дуруст оид ба вазъи молиявии ширкат зарурат доранд.

Дар нимаи асри XIX дар Шотландия гурӯҳи аудиторҳои таъсис дода шуда, чунин меҳисобанд, ки дар ҷои мавҷудияти онҳо фиреб умуман вучуд надорад ё ин ки эҳтимолияти он ниҳоят кам мебошад.

Дар замони ҳозира дар бештари кишварҳои ҷаҳони муосир аудит ҷузъи муҳими инфрасохтори бозор, ҳамчун шакли ташкили махсуси санҷиш баромад менамояд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аудит ҳамчун як намуди фаъолияти касбӣ таъриҳӣ начандон дуру дароз дорад. Мустақамгардонии қонунии моликияти хусусӣ ва таъсиси ҷамъиятҳои хоҷагӣ ва ширкатҳо, ки сармояи оинномавии онҳо дар асоси маблағҳои шахсонӣ тижоратӣ ва шахсонӣ қисмонӣ ба вучуд меоянд, зарурияти низоми махсуси санҷиши фаъолияти молиявӣ - хоҷагии онҳоро ба миён овард.

Мусаллам аст, ки ингуна санчиш аз ҷониби мақомоти давлатӣ ва аз ҷониби сохторҳои молиявии худ ин ҷамъиятҳо ба амал бароварда намешавад, чунки ин боиси безъятиборӣ, нокифоягӣ ва ғайриобъективӣ гардидани иттилоот дар хусуси вазъи молиявӣ - хоҷагии онҳо мегардад. Аз тарафи дигар на ҳамаи сармоягузoron ба иттилоотӣ таҳия намудаи сохторҳои дохилии ширкату ҷамъиятҳо бовар доранд. Бинобар ин, чунин санчиши мустақилро аз рӯи фаъолияти молиявӣ - хоҷагии ширкатҳои хусусӣ ба зиммаи худ танҳо аудиторӣ беруна гирифта метавонад. Дар натиҷа талабот ба хизматрасонии аудиторӣ аз ҷониби истифодабарандагони анъанавии чунин хизматҳо, яъне саҳомон, сармоягузoron ва қарздиҳандагон ба вучуд омада, боиси ташаккулёбӣ ва рушди бозори хизматрасониҳои аудиторӣ мегардад.

Мавҷудияти бозори хизматрасониҳои аудиторӣ хусусияти тавсифдиҳандаи иқтисодӣ муосири кишвар мебошад. Бозори хизматҳои аудиторӣ маҷмӯи шакл ва тарзҳои ба ҳам таъсиррасонии субъектҳои аудит буда, имконият медиҳад, манфиатҳои моликонро аз нодурустӣ ва суиистеъмом дар соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ ҳимоя ва дараҷаи таваккали иттилоотиро барои истифодабарандагони дигар кам намояд.

Аудит дар давлатҳои гуногун ҷузъи низоми иқтисоди молиявии онҳо мебошад. Барои ҳамин дар кишварҳои гуногун тафсириҳои гуногуни истилоҳи «аудит» вучуд дорад. Масалан, дар ИМА кумита оид ба консепсияҳои асосии аудити ассотсиатсияҳои муҳосибон онро ҳамчун раванди объективии ҷамъ ва баҳодиҳии маълумотҳо дар бораи ҳаракат ва ҳодисаҳои иқтисодӣ ба мақсади муайян намудани мувофиқии ин маълумотҳо ба нишондодҳои муқарраргардида ва пешниҳод намудани натиҷаҳои санчиш ба истифодабарандагони манфиатдор, муаррифӣ менамоянд.

Дар Бритониёи Кабир кумита оид ба амалияи аудиторӣ чунин мафҳуми оддии аудитро пешниҳод намудааст: аудит - баррасии новобастаи ҳисобҳои молиявии корхона ва инъикоси фикри муайян дар бораи онҳо бо риоя намудани қоидаҳои муқаррарнамудаи қонун аз ҷониби аудиторӣ барои ин кор махсус таъингардида мебошад.

Дар адабиёт низ оид ба аудит фикрҳои гуногун иброз шудааст. Истилоҳи «аудит» ба маънои гуногун фаҳмида мешавад, аз ҷумла, ба маънои васеъ, аудит пеш аз ҳама фаъолияти мебошад, ки моҳияти онро санчиши мустақил, новобаста, баҳодиҳӣ, ташхиси ҳисоби муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ ташкил медиҳад. Ҳамин тариқ, истилоҳи «аудит» дар давлатҳои хориҷа барои муайян намудани намуди махсуси фаъолият, яъне бо роҳи гузаронидани санчиш тасдиқ намудани ҳисоби молиявӣ мебошад.

Асоси ҳуқуқии фаъолияти аудиториро Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти аудиторӣ» ташкил медиҳад, ки мувофиқи қисми 1 моддаи 1 он аудит санчише мебошад, ки дар асоси шартнома бо дархости фармоишгар аз тарафи аудиторӣ инфиродӣ ё ташкилоти аудиторӣ мутобиқи стандартҳои аудит, бо мақсади изҳор намудани ақидаи мустақил оид ба саҳеҳӣ ва мутобиқати ҳисоботи молиявӣ ва дигар иттилооти марбут ба ҳисоботи молиявӣ ба талаботи стандартҳои байналмилалӣ ё стандартҳои миллии ҳисобдорӣ гузаронида мешавад.

Дар қисми 2 моддаи 1 мафҳуми фаъолияти аудиторӣ дода шудааст, ки мувофиқи он фаъолияти аудиторӣ ин фаъолияти соҳибкорӣ оид ба гузаронидани аудит ва дигар хизматрасонии марбут ба он мебошад, ки аз ҷониби аудиторӣ инфиродӣ ё ташкилоти аудиторӣ амалӣ гардонидани мешавад.

Фаъолияти аудиторӣ ҳамчун навъи алоҳидаи фаъолияти соҳибкорӣ бо хусусияти касбӣ буданаш аз дигар навъҳои фаъолияти соҳибкорӣ фарқ мекунад. Бинобар ин, барои ба даст овардани вазъи ҳуқуқии соҳибкорӣ барои машғул шудан ба ин навъи фаъолият довталаб бояд дар қатори талаботҳои муқаррарӣ, инчунин ба якҷанд талаботи дигар низ ҷавобгӯ бошад. Аз қабилӣ муҳимтарини ин талаботҳо доштани таҳсилот дар бахши таҳассусҳои иқтисодӣ ё ҳуқуқӣ мебошад. Ҳамзамон, пешниҳод намудани аттестати таҳассусӣ низ аз аҳамият бархурдор аст.

Доираи амали Қонун дар бораи фаъолияти аудиторӣ ҳамаи шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, филиалу намояндагии онҳо, аз он ҷумла филиалҳо ва намояндагии шахсони ҳуқуқии хориҷие, ки дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд гирифта шудаанд, мебошад, ба истисноӣ санҷиши аудитори муассисаҳои бучетӣ.

Санҷиши аудиторӣ амали намудани назорати давлатии эътимоднокии ҳисоботи муҳосибиро (молиявино), ки мувофиқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз тарафи мақоми ваколатдори давлатӣ анҷом дода мешавад, истисно намекунад.

Мақсади фаъолияти аудиторӣ изҳори ақида дар бораи эътимоднокии ва дараҷаи аниқии ҳисоботи муҳосибӣ (молиявӣ) мебошад, ки ба истифодабарандаи ҳисобот барои баровардани ҳуҷҷаҳои дуруст дар бораи натиҷаҳои фаъолияти хоҷагӣ, вазъи молиявӣ ва моликияти шахсони санҷишшаванда имкон медиҳад.

Аудитори инфиродӣ ва ташкилоти аудиторие, ки дорои иҷозатномаи мақоми ваколатдори давлатӣ оид ба амалӣ намудани фаъолияти аудиторӣ дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд, ҳуқуқи машғул шудан ба фаъолияти аудиторино доранд.

Ташкилоти аудиторӣ ва аудитори инфиродӣ ба зами фаъолияти аудиторӣ, хизматрасонии зеринро аз рӯи соҳаи фаъолияти худ анҷом дода метавонанд:

- таҳлил кардани ҳисоботи молиявӣ;
- иҷрои расмиёти мувофиқашуда;
- ҷамъоварӣ ва таҳлили маълумоти молиявӣ;
- ташкил, барқарор ва пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ, тартиб додани ҳисоботи молиявӣ, маслиҳати муҳосибӣ;
- пешниҳоди хизматрасонии аудити дохилӣ;
- маслиҳатҳо марбут ба андоз, ташкил, барқарор ва пешбурди баҳисобгирии андозӣ, тартиб додани ҳисоббаробаркунонии андозӣ ва эълomiaҳо;
- тартиб додани ҳисоботи омории ташкилотҳо;
- таҳлили фаъолияти молиявию хоҷагидорӣ, банақшагирии сармоягузорӣ ва молиявӣ;
- таълими пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва тартиб додани ҳисоботи молиявӣ, андозбандӣ, аудит ва таҳлили фаъолияти молиявию хоҷагидорӣ ва банақшагирии молиявӣ;
- автоматикунонии баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ, тавсияҳо оид ба автоматикунонии пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва тартиб додани ҳисоботи молиявӣ, таълими пешбурди автоматикунонидашудаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва тартиб додани ҳисоботи молиявӣ;
- таҳия ва интишори тавсия ва маводи методӣ оид ба пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ, тартиб додани ҳисоботи молиявӣ ва гузаронидани аудит фаъолияти молиявию хоҷагидорӣ ва банақшагирии молиявӣ, инчунин оид ба хизматрасонии вобаста ба соҳаи фаъолияти худ мутобиқи стандартҳои аудит;

- хизматрасонии ҳуқуқие, ки бо фаъолияти аудиторӣ алоқаманд аст.

Ба аудиторони инфиродӣ ва ташкилотҳои аудиторӣ машғул шудан ба ин ё он намуди фаъолияти соҳибкорӣ, ба ғайр аз гузаронидани аудит ва расонидани хизматҳои ба он дахлдор, манъ карда мешавад.

Ташкилоти аудиторӣ ва аудитори инфиродӣ ўҳдадоранд, ки аудитро мутобиқи стандартҳои миллӣ ё байналмилалӣ аудит ва Қонун дар бораи фаъолияти аудиторӣ гузаронанд. Мувофиқи қонунгузориҳои ҷорӣ фаъолияти аудиторӣ – фаъолияти соҳибкорӣ мебошад ва дар шакли таъмини корҳои ташкилӣ ва методии гузаронидани аудит, иҷрои амали тафтиши аудиторӣ ва ғайраҳо ба амал бароварда мешавад.

Таҳлили нишонаҳои соҳибкорӣ ва фаъолияти аудиторӣ имконият медиҳад, ки ҳамаи нишонаҳои фаъолияти соҳибкориро дар ин намуди фаъолият пайдо намоем, яъне фаъолияти аудиторӣ - фаъолияти мустақил, бонизом, расмие мебошад, ки барои мунтазам ба даст овардани фоида аз расонидани чунин хизмат аз ҷониби шахсоне, ки ба чунин сифат бо тартиби пешбиниамудаи қонун ба қайд гирифта шудаанд, равона шудааст.

Мустақилияти аудиторӣ - инфиродӣ дар ҳуқуқҳои аудитор зоҳир меёбад, ки бо хоҳиши худ шакл ва усулҳои гузаронидани аудитро муайян мекунад, ба истиснои ба нақшагирӣ ва ҳуҷҷатгузориҳои аудит, тартиб додани ҳуҷҷатҳои кории аудит, ҳулосаи аудиторӣ ва ғайраҳо, ки бояд мувофиқи қоидаҳои бо қонун пешбинишуда ба амал бароварда шаванд.

Мунтазам ба амал баровардани фаъолияти аудиторӣ низ пурра ба нишонаи мунтазам будани фаъолияти соҳибкорӣ монанд мебошад.

Ба расмият даровардани фаъолияти аудиторӣ танҳо бо ба қайди давлатии аудиторҳои инфиродӣ ва ташкилотҳои аудиторӣ алоқаманд намебошад, чунки он бо дигар тарзҳо низ ба амал бароварда мешавад, яъне бо роҳи бастанӣ шартнома барои расонидани хизмати аудиторӣ. Фарқи фаъолияти аудиторӣ аз фаъолияти соҳибкорӣ бо хусусияти мақсади ин фаъолият ҷудо карда мешавад.

Фаъолияти аудиторӣ дар як вақт ду вазифаи ба ҳам наздикро ҳал менамояд: яқум, дар рафти ба амал баровардани фаъолияти аудиторӣ ҳулосаи аудитор дар бораи дуруст будани ҳисоботи муҳосибӣ ва молиявии шахси санҷидашаванда бароварда шуда, инчунин мувофиқати ин амалҳо бо қонунгузориҳои ҷорӣ санҷида мешавад; дуюм, дар ҳамин асос аз фаъолияти аудиторӣ ва хизматҳои ба он наздик фоида хоҳад гирифт.

Дар қонунгузориҳои ҷорӣ нишонаҳои таснифкуандаи фаъолияти аудиторӣ вучуд нашофта бошанд ҳам, вале меъёрҳои алоҳида дар бораи аудити ҳатмӣ, ташаббусӣ, аудитори инфиродӣ, ташкилотҳои аудиторӣ ва ғайраҳо вучуд доранд.

Намудҳои алоҳидаи аудит аудити беруна ва дохилӣ ба ҳисоб мераванд. Аудити беруна ба аудити ҳатмӣ ва ташаббусӣ ҷудо мешавад. Аудити ҳатмӣ аз тарафи ташкилотҳои аудиторӣ гузаронида мешавад.

Бо аудити ҳарсолаи ҳатмӣ фаро гирифта мешаванд:

- субъектҳои дорой манфиати умум;

- дигар субъектҳо дар ҳолатҳои пешбиниамудаи санадҳои меъёрии ҳуқуқии

Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Субъектҳои санҷидашаванда, ки бояд ба аудити ҳарсолаи ҳатмӣ фаро гирифта шаванд, ўҳдадоранд бо ташкилоти аудиторӣ оид ба гузаронидани аудити ҳатмӣ шартнома ба имзо расонида, ба гузаронидани аудити саривақтӣ ва мукамал мусоидат намоянд.

Адабиётҳо:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти аудиторӣ» аз 22 июли соли 2013, № 993; 2014, №7к.2, мод.411, 2018, №1, мод.33.
2. Нодиров Ф.М. Ҳуқуқ. Китоби дарсӣ. Душанбе: Эр-граф, 2019. С.467.
3. Предпринимательское право РФ М.: 2017 С.764-797.
4. Исмоилов Ш.М. Танзими ҳуқуқи фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Васоити таълимӣ. Душанбе. 2007. С.165-173.

*Алишоев Х.Ҳ. – н.и.и., дотсент
Донишқадаи сайёҳӣ, соҳибкорӣ ва хизмат*

НИЗОМИ МОЛИЯВИИ ИСЛОМӢ ВА НАҚШИ ОН ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ

Ба ҳамагон маълум аст, ки баъд аз бӯҳрони молиявии ҷаҳонӣ рейтингҳои бонкдорӣ исломӣ хело боло рафт. Зеро сарчашмаи асосии пайдоиши бӯҳрони молиявии ҷаҳонӣ ин фоизи қарз ба ҳисоб меравад.

Дар замони ҷаҳонишавии иқтисодӣ ва пешравии илму техника истифодаи молияи исломӣ ба мақсад мувофиқ буда қисми зиёди давлатҳои ҷаҳон онро қабул карда истодаанд. Ҷумҳурии Тоҷикистон низ барои баланд бардоштани сатҳи хизматрасонии бонкдорӣ ва инчунин саҳми арзанда гузоштан дар ин соҳа қонуни дахлдоро қабул намуд. Ба ин восита дар Ҷумҳури маблағгузори давлатҳои исломӣ зиёд шуда сатҳи иқтисодӣ- иҷтимоии давлатро дар арсаи байналмилалӣ нишон медиҳад.

Соҳаи молияи исломӣ - яке аз соҳаи босуръат пешраванда дар ҷаҳон ба ҳисоб рафта дар даҳсолаи охир бо суръати афзоиши солонаи дороиҳои 20-25% афзоиш меёбад. Молияи исломӣ нақши худро дар соҳаҳои нави иқтисодӣ васеъ намуда истодааст ва бо назардошти олимони соҳа гардиши дороиҳои он то соли 2018 беш аз 3 трилион ва то соли 2020 ба 4,2 трилион доллар мерасад.

Рушди молияи исломӣ дар баъзе кишварҳои собиқ шӯравӣ низ ба назар мерасад. Ҳукумати Қазоқистон ва Қирғизистон, бо шинос шудан бо дурнамои ин соҳа, мутобикгардонии қонунгузориро ба талаботи молияи исломӣ мутобик намудаанд. Дар Озарбойҷон бошад, айни замон рушди қонунгузори махсус ба итмом расида истодааст ва дар базаи Бонки байналмилалӣ Озарбойҷон лоиҳаи пилотӣ оид ба ҷорӣ намудани бонкдорӣ исломӣ амалӣ шуда истодааст.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, низоми молияи исломӣ нисбат ба кишварҳои дигари собиқ Шӯравӣ суст рушдкардааст. Дар айни замон, танзим ва рушди саноати молияи исломӣ дар ин кишвар хеле муҳим аст.

Ин низоми дар кишварҳои пешрафтаи Араб, кишварҳои, ки манбаҳои саршори нафту газ доранд ҳукмфармо мебошад. Сабаби асосии пешрафти иқтисоди ин кишварҳо, маблағҳои калоне мебошад, ки аз ҳисоби фурӯши нафту газ ба даст меоянд. Дар Ҷумҳурии мо низ имконият вучуд дорад, то ки таҷрибаи кишварҳои пешрафтаи Исломӣ ба роҳ монда шавад.

Қайд кардан ба маврид аст, ки рушди низоми молияи исломӣ ба рушди низоми молиявии давлат дар маҷмӯъ мусоидат менамояд. Ин на танҳо ба агентҳои нави иқтисодӣ ва дастрасии онҳо ба бозори молиявӣ роҳ мекушояд, балки боиси қисми зиёди агентҳоро аз

хизматрасонии молиявии анъанавӣ ба исломӣ мегузаронад ва он ба васеъ намудани доираи хизматрасониҳои молиявӣ оварда мерасонад.

Дар маҷмӯъ ин рақобатро дар бозори молиявӣ пурзӯр намуда тақсимои самаранокии сармояро дар иқтисодиёт ба роҳ мемонад. Рушди низоми молияи исломӣ дар иқтисодиёти Тоҷикистон ҷалби сармоягузории хориҷиро аз Ховари Миёна ва Осиёи Ҷанубу Шарқӣ, ки ба рақобати солим дар бозорҳои молиявии ҷаҳон фаъолият мекунад, ба роҳ мемонад. тақвият хоҳад кард.

Дар низоми бонқдорӣ исломӣ якҷанд шартҳои вучуд дорад ки онҳо бо хусусияти худ аз бонқҳои анъанавӣ фарқ мекунад.

Манъи миқдори фоиз. Дар низоми молиявии исломӣ «рибо», ки зери он ҳама гуна афзоиши бедалели сармоя ҳангоми қарздиҳӣ ва ё харидуфуруш фаҳмида мешавад, манъ карда шудааст. Ба таври дигар баён намоем, тамоми намуди миқдори пешақӣ муайянкардашудаи фоиз, ки аз мӯҳлат ва бузургии қарз вобастагӣ дошта аз барорнокии маблағгузорӣ вобастагӣ надорад, «рибо» ном дошта фаъолияти он дар ин низоми манъ мебошад.

Қисми зиёди олимони ислом ба мафҳуми «рибо» на танҳо фоизи баланди судхурӣ, балки ҳамагуна фоизи қарзиро мансуб медонанд. Ин гунна манъкунӣ бо маълумотҳо дар бораи адолати иҷтимоӣ, баробарӣ ва ҳуқуқҳои моликият асоснок карда мешавад. Ислом ба дар овардани фоидаро дастгирӣ менамояд, аммо истифодаи фоизро бо мақсади ба дастоварии фоида манъ мекунад, чунки чунин фаъолият ба истехсоли маҳсулот оварда намерасонад ва инчунин сатҳи некуаҳволии ҷомеаро низ боло бурда наметавонад.

Адолати иҷтимоӣ талаб менамояд, ки қарздиҳандагон ва қарзгирандагон муқофотпулӣ ва ё зарарро дар асоси баробарӣ ба даст оранд ва раванди ҷамъкунӣ ва офариниши боигарӣ дар иқтисод саҳми аниқӣ агентҳои иқтисодиро ба рушди иқтисодӣ инъикос намояд.

Тақсимои хатар (хафв). Ба хоҳири манъ будани гирифтани фоиз дар низоми молиявии исломӣ, шахсоне, ки воситаҳои пулии худро барои қарз пешниҳод мекунад на қарздиҳанда, балки маблағгузор ҳисобида мешаванд. Моликиятдори сармояи молиявӣ ва соҳибкор ҳафвхоро (хатархоро) байни худ барои тақсимои фоида ҷудо мекунад.

Пул ҳамчун сармояи иқтидорӣ. Воситаҳои пулӣ ҳамчун сармояи иқтидорӣ дида баромада мешаванд, яъне онҳо ҳамон вақт сармояи воқеӣ ҳисобида мешаванд, агар ба фаъолияти истехсолӣ сармоягузорӣ карда шаванд.

Манъ будани муносибатҳои фиребдиҳанда (чаллобӣ), ки онро ҳамчун «майсир» ном мебаранд. Дар низоми молиявии исломӣ гун доштани маблағҳо қобили қабул набуда, инчунин фаъолияти, ки бо номуайянии калон тасниф мешавад (бозии қимор), манъ карда шудааст.

Дар алоқа бо мавҷудияти «майсир», ки маънии «фаъолияти манъшуда»-ро дорад, дар низоми молиявии исломӣ чоришавии фишангҳои молиявии ҳосилшуда ба амалиётҳои, ки ба онҳо хатари зиёд мансуб аст, душвор ба ҳисоб меравад.

Роия намудани шартномаҳо. Ислом иҷроӣ ӯҳдадорӣҳои шартномавиро ҳамчун вазифаи муҳими дучониба тарғиб менамояд. Чунин талаботҳо барои паст кардани сатҳи хатарҳо, минҷумла хатарҳои маънавӣ равона карда шудаанд. Ба ғайр аз ин ислом бадаст овардани бартариятҳои яктарафаро дар шартнома маҳкум месозад.

Ба ҳамин минвол «ғарар», ки маънои хатари барқасдро дорад, низ манъ карда шудааст. Умуман зери мафҳуми «ғарар» ҳаммаи муносибатҳои чаллобиро мансуб медонанд.

Бонкҳои исломӣ таркиби муҳими низоми молиявии исломӣ ба ҳисоб мераванд. Дар низоми иқтисоди исломӣ бонкҳо ҳамон вазифаҳоро иҷро мекунанд, ки бонкҳои анъанавӣ низ аз ӯҳдаи он мебароянд. Яъне, низоми пардохтҳои миллиро таъмин карда дар шакли миёнарави молиявӣ баромад менамоянд. Агар ба қисми пардохти маблағҳо назар афканем, бонкҳои исломӣ аз руи шартҳои кории худ аз бонкҳои анъанавӣ фарқият надоранд. Аммо агар ба миёнаравии молиявӣ назар кунем, дар ин ҳолат бонкҳои исломӣ зиддияти асосиро доро мебошанд.

Чихати муҳими фарқияти бонкҳои исломӣ аз институтҳои молиявии Ғарб дар он аст, ки онҳо дар амалиётҳои худ мукофотпулӣ дар шакли фоизи қарзро истифода намеkunанд. Чи хеле, ки дар боло қайд кардем ислом ба даст овардани фоидаро рад намеkunад. Яъне мукофотпулии соҳибони сармоя на бояд шакли даромади маблағи дар назардоштаашро

дошта бошад, ки ҳатто дар ҳолати даромад ба даст наовардани корхона низ кафолат дода шавад. Ин ҳамчун фоизи қарз ба назар гирифта мешавад, ки инро бонкҳои исломӣ манъ кардаанд. Мувофиқи қоида ва ахлоқи исломӣ, ҳамон боигарие, ки сарчашмааш меҳнати шахсӣ мебошад, ё ин ки ба мерос мондааст ва ё тӯҳфа аст боинсофона ба ҳисоб меравад. Ба ғайр аз ин фоида мукофотпулие барои хатар ба ҳисоб меравад, ки ҳар як корхона онро аз саргузаронидааст.

Бонк метавонад бе ситониданидани фоиз даромад ба даст орад, агар он иштирокчии лоиҳа ба ҳисоб равад. Ба ҳамин хотир бонк бояд пурра бо корхона фоида ва хатарро тақсим намояд.

Аз руи қонуни Шариат маблағгузорӣ ба амалиётҳое, ки бо тамоку, машруботи спиртӣ, яроқ ва инчунин паҳн кардани суратҳои бараҳна, рушди қиморбозӣ ва ғайраҳо алоқаманд аст қатъиян манъ мебошад.

Қайд кардан зарур аст, ки дар таҷрибаи ҳаҷонӣ ҳам ташкилотҳои молиявии алоҳида, ки дар асоси ахлоқи исломӣ дар доираи низоми молиявии анъанавӣ амал мекунанд, фаъолиятдоранд ва инчунин давлатҳое низ ҳаҷдоранд, ки низоми молиявиашон аз руи қонунҳои Шариат амал мекунанд. Бинобар ин ҳар як институти молиявии исломӣ дорои мушовири динӣ мебошад, ки аз шӯрои назоратии Шариатӣ ташкил ёфтааст. Ба вазифаҳои ин ташкилот иҷозаи воситаҳои молиявии имконпазир, ҳисоб ва пардохти закот, тавтиши амалиётҳои бонкӣ мувофиқи қонунҳои Шариат ва инчунин тайёр кардани тавсияҳо оид ба тақсими даромад ва харочот байни маблағгузoron ва бонкҳо дохил мешаванд. Инчунин муассисаҳои марказӣ низ ҳаҷдоранд, ки мувофиқ будани фаъолияти бонкҳои исломӣ аз руи нормаи Шариатро назорат мекунанд.

Сундарачан ва Эррико дар тадқиқоти худ фарқияти асосии бонкҳои исломиро аз бонкҳои анъанавӣ нишон додаанд, ки дар шакли чадвал оварда шудаанд.

Чадвали 1. Фарқиятҳои асосии бонкдорӣ исломӣ ва анъанавӣ

Тавсифнома	Бонкҳои исломӣ	Бонкҳои анъанавӣ
Пардохтҳои кафолатноке, ки ба амонатҳои дархостӣ пардохта мешавад		Вучуд дорад
Пардохтҳои кафолатноке, ки ба амонатҳои маблағгузорӣ пардохта мешавад	Вучуд надорад	Вучуд дорад
Микдори фоиз ба амонатҳо	Муайян карда нашудааст ва инчунин барои амонатҳои маблағгузорӣ	Муайян карда шудааст ва кафолат дода намешавад

	кафолат дода намешавад	
Тартиби муайян кардани миқдори фоиз ба амонатҳо	Бо воситаи фоиданокии бонк ва даромаднокии маблағгузор муайян карда мешавад	Аз фоиданокии бонк вобастаги надорад.
Иштироки амонатгузoron дар фоида ва зарари бонк	Вучуд дорад	Амалан вучуд надорад
Истифодаи самараи молияи исломӣ	Вучуд дорад	Амалан қабул нашудааст
Ҳуқуқи бонк, ки оид ба додани қарз вабаста ба таъмин намудани он қарор қабул мекунад.	Дар ҳолати иштироки амонатгузoron дар фоида ва зарари бонкӣ, бонки исломӣ ҳуқуқи мизочонро поймол кардан наметавонад	Ҳама вақт вучуд дорад

Хулоса: Институтҳои молиявии исломӣ дар ҳаҷон дар натиҷаи афзоиши талабот ва ҷамъи захираҳои молиявӣ аз ҷониби баъзе мамлакатҳои мусулмонӣ хело ртнвоч ёфтаанд. Бозорҳои молиявии давлатҳои исломӣ беш аз беш инкишоф ёфта истодаанд, ширкатҳои хоричи бошанд барои ҷалби сармоягузoronи хоричӣ рақобат мекунанд. Ҳамаи ин заминахоро барои омузиши амики хусусиятҳои амалкарди бонкҳои исломӣ ва баромади онҳоро ба бозорҳои молиявӣ ба миён меорад.

Адабиёт:

1. “Islamic Capital Market Fact Finding Report” (2004), Report of the Islamic Capital Market Task Force of the International Organization of Securities Commissions, July 2004, <http://www.iosco.org>.
2. “Islamic Financial Services Industry Development: Ten-Year Framework”, A joint initiative of the Islamic Research & Training Institute, Islamic Development Bank & Islamic Financial Services Board, 2006.
3. «Cash flow management», Oman Economic Review, April 2002.
4. Abu Dhabi Islamic Bank, <http://www.adib.ae>
5. Al-Jarhi, M. A. (2002): “Islamic finance: an efficient equitable option”, Islamic research and training institute, Islamic development Bank.
6. Al-Jarhi, M. A., Iqbal, M. (2001): “Islamic Banking: Answers some frequently asked questions”, Islamic development Bank, Islami Research and Training Institute, Occasional Paper No.4, 2001.
7. Anwar, M. (2003): «Islamicity of Banking and Modes of Islamic Banking», Arab Law Quarterly, 2003, volume 18, issue 1, p. 62-80.
8. Ayub M. Islamic Banking and Finance: Theory and Practice // State Bank of Pakistan Press, Karachi, Pakistan. 2002.
9. Bank Islam, <http://www.bankislam.com.my>
10. Burhonov, J. (2006): «Islamic Bankig Operations of Commercial Banks under Islamic Banking Scheme (IBS) of Malaysia: The Performance Analysis», Thammasat University.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ УПРАВЛЕНИЯ РАСХОДОВ ТУРИСТИЧЕСКИХ ПРЕДПРИЯТИЙ

В современных экономических условиях усиливается конкурентная борьба между туристическими предприятиями, что связано как с общим экономическим кризисом, уменьшением объемов потребления туристического продукта, а также с увеличением количества туристических предприятий, ростом количества их услуг, увеличением требований потенциальных покупателей к качеству продукта. В таких условиях выживают те предприятия, которые могут привлечь большее количество клиентов, предложив лучшую услугу при низкой цене. Учитывая это, управление затратами, которое направлено на их исследования, анализ, является важной задачей туристического предприятия, поскольку оно приводит к экономии затрат и рост доходности.

Вопрос совершенствования управления затратами в настоящее время является актуальным и требуют дальнейших исследований.

Несмотря на схожесть понятия расхода в национальных стандартах и в МСФО, могут быть ситуации, когда в нашем национальном учете затраты возникают, а в отчетности по международным правилам они не показываются.

Специального стандарта по расходам, среди МСФО нет, как, например, для учета доходов (МСФО 18 «Выручка»). Определение расходов и условия их признания в финансовой отчетности содержит документ «Принципы подготовки и составления финансовой отчетности».

Согласно этому документу: «Расходы - это уменьшение экономических выгод в течение отчетного периода, происходящее в форме выбытия или уменьшения стоимости активов или увеличения обязательств, ведущих к уменьшению капитала, не связанному с его распределением между участниками» [1].

Расходы туристических предприятий имеют свою специфику в зависимости от вида субъекта туристической деятельности - будь то туроператор или турагент. Так, к расходам туроператоров относятся:

1) расходы на производство туристического продукта (расходы на размещение и проживание в гостинице, транспортные расходы на проезд к месту отдыха и обратно, расходы на питание, экскурсионное обслуживание, визовый, медицинское обслуживание, страховые расходы, расходы на услуги культурно-просветительского, культурно-развлекательного и спортивного характера, услуги гидов-переводчиков, сопровождающих);

2) расходы на персонал туроператора (оплата труда, отчисления на социальные мероприятия, командировки и т.д.);

3) накладные расходы (расходы на оплату труда управленческого персонала, расходы на содержание и эксплуатацию зданий и помещений административного и хозяйственного назначения; расходы на пожарную и сторожевую охрану; аренда имущества турфирмой; оплата услуг связи; расходы на рекламу, прочие расходы) [2].

В свою очередь к расходам турагентов относятся: стоимость турпродукта, сформированного туроператором в виде турпакета или тура, затраты на маркетинговые исследования, оплата труда работников турагентства, расходы на социальные мероприятия,

расходы на рекламу, расходы на сбыт, аренда офиса, амортизационные отчисления, коммунальные услуги, банковские услуги и др.

В экономической литературе выделяют различные направления классификации расходов.

Следует отметить, что все расходы на создание туристического продукта являются производственными. По отношению к объекту расходов они делятся на прямые, прямо можно отнести к объекту расходов, и косвенные, которые не могут прямо относиться на объект затрат.

К прямым расходам туристических предприятий можно отнести: прямые расходы на закупку туристических услуг у других предприятий и свои затраты на создание и предоставление услуг (перевозка, размещение, питание, оформление виз и другие); прямые расходы на оплату труда работникам, занятым формированием турпродукта; отчисления на социальные мероприятия и т.д. [2, 3].

Косвенные расходы в туристической деятельности представлены общепроизводственных расходов, включают оплату труда управленческого персонала структурных подразделений предприятия и отчисления в социальные мероприятия, расходы, охрану труда, технику безопасности, охрану окружающей среды и тому подобное.

Одним из направлений классификации является разделение затрат на постоянные и переменные. Так, переменные затраты - это затраты, величина которых меняется с изменением объемов производства. В туризме к ним относятся услуги транспортировки, размещения, питания, культурного и рекреационно-оздоровительного обслуживания туристов, оформление виз, оплата труда экскурсоводов и гидов-переводчиков.

Соответственно, постоянные затраты не зависят от объемов реализации турпродукта. Они включают расходы на сбыт, административные расходы, содержание необоротных активов и т.п. [2].

В планировании и учете текущие затраты классифицируют также по видам деятельности, экономическими элементами и статьям расходов.

Так, по видам деятельности текущие расходы туристических предприятий классифицируются по следующим группам: расходы операционной деятельности; расходы финансовой деятельности; другие расходы обычной деятельности; чрезвычайные расходы. В свою очередь, расходы операционной деятельности подразделяются на [3]: расходы, включаемых в себестоимость реализованной продукции; административные расходы; расходы на сбыт; другие операционные расходы.

Расходы операционной деятельности по их экономическому содержанию группируются по экономическим элементам и статьям расходов. Выделяют следующие элементы затрат: материальные затраты, затраты на оплату труда, отчисления на социальные мероприятия, амортизация, прочие операционные расходы.

Если сравнивать структуру расходов турагентов и туроператоров, можно сделать вывод, что они в корне отличаются. Для туроператоров характерна большой удельный вес материальных затрат, связанных с формированием тура. На турагентскую фирмах, наоборот, материальные затраты незначительны, однако достаточно велики прочие операционные расходы. Это объясняется тем, что стоимость турпродукта, закупленного у туроператоров, турагенты относят на другие операционные расходы [2].

Затраты в совокупности по всем калькуляционным статьям составляют полную себестоимость товарной продукции, товаров, работ, услуг. Возможны два способа расчета

себестоимости турпродукта. Самый простой предусматривает исчисление себестоимости тура путем деления общих затрат на объем продаж. Однако он может использоваться только тогда, когда реализуются стандартные групповые туры, в которых доля косвенных расходов будет незначительной. Второй способ предполагает расчет себестоимости каждого тура путем суммирования всех прямых затрат, а косвенные расходы распределяются в соответствии с выбранной базы распределения.

Спецификой калькуляции себестоимости турпродукта является то, что к прямым относятся расходы на проживание, питание, проезд сопровождающих группу туристов лиц (гидов, переводчиков и т.д.) [3]. С учетом этого, сначала вычисляется себестоимость на всю группу туристов с учетом расходов на сопровождающих лиц, а уже потом определяется себестоимость на одного туриста.

За продажу туристического продукта турагент получает комиссионное вознаграждение, по-разному может включат в расходы. Если комиссионные включаются в цену туристического продукта, то их следует учитывать при определении себестоимости, а в противном случае они включаются в расходы на сбыт туроператора. Если же турагент по условиям договора перечисляет туроператору разницу между суммой дохода от реализации туров и своей наградой, то последняя вообще не отражается в составе расходов туроператора [3].

Согласно законодательству, туристические предприятия для возмещения убытков, причиненных туристу при возникновении обстоятельств неплатежеспособности туроператора или турагента или в результате нарушения процесса признания его банкротом, должны создавать финансовое обеспечение, которое также относится к расходам. Такая гарантия оформляется в виде соглашения, заключенного в письменной форме между туристическим предприятием и банком или иной кредитной учреждением.

Размер и периодичность таких расходов определяются условиями договора с банковской или другой кредитным учреждением. Такие расходы, связанные с выполнением обязательств перед туристами во время потребления туристических продуктов и поэтому относятся к косвенным производственным затрат [3].

Таким образом, при отнесении расходов туристического предприятия к определенному виду нужно учитывать вид предприятия, договорные условия и другие факторы.

Расходы является важным показателем деятельности предприятия, поскольку от них зависит прибыль. Чем меньше затраты, тем доходность выше, поэтому перед предприятиями стоит задача поиска путей снижения, экономии затрат. Такими направлениями могут быть: 1) диверсификация туристических услуг для увеличение количества туристов; 2) выбор дешевых, оптимальных способов перевозки туристов; 3) сокращение управленческих, сбытовых и других накладных расходов; 4) поиск самых дешевых поставщиков определенных услуг и товаров (гостиничных, экскурсионных услуг, питание).

Для оптимизации затрат туристического предприятия необходимо проводить управления ими, которая предусматривает: выбор наиболее эффективного метода формирования расходов; сбор информации о расходах и ее анализ для принятия управленческих решений; контроль расходов с целью выявления направлений их сокращения и неэффективного использования.

Существуют различные методы управления затратами, которые широко применяются в зарубежной практике: директ-кост, стандарт-кост, анализ точки безубыточности, ABC-анализ, сравнительный анализ затрат, кост-килинг и другие [4].

Отдельно выделяют методы планирования расходов, то есть предсказания их будущего размера с целью предварительного исчисления себестоимости продукции, услуг, выявление отклонений фактических расходов от плановых, установление причин их возникновения, виновников, а также на основе этого разработка корректирующих меры для недопущения перерасхода. К таким методам относятся стандарт-кост, бюджетирования и другие.

Так, бюджетирования предполагает расчет различных бюджетов: прямых затрат, общепроизводственных расходов, административных, сбытовых расходов, продаж и других.

Например, бюджет прямых затрат может содержать следующие показатели туристических предприятий: расходы на проживание, питание, перевозка, экскурсионное обслуживание туристов, зарплата работников, непосредственно занятых в создании туристического продукта, и начисления единого социального взноса на нее, другие расходы.

В свою очередь, бюджет общепроизводственных расходов делится на две части: переменные расходы (относятся оплата труда аппарата управления структурного подразделения и начисления на нее, командировки работников и т.д.) и постоянные расходы (амортизация основных средств производственного назначения, расходы на канцелярские товары, расходы на содержание помещения туристического предприятия: отопление, освещение, водоснабжение и т.д.).

Бюджет административных расходов включать [1, 5]: расходы на содержание руководящего персонала туристического предприятия, командировки административного персонала, содержание офиса (отопление, освещение, уборка и т.д.), вознаграждения за профессиональные услуги (юридические, аудиторские), расходы на связь, интернет, амортизация основных средств и нематериальных активов (специального программного обеспечения, лицензий на туроператорскую деятельность), плата за расчетно-кассовое обслуживание банков тому подобное.

Бюджет сбытовых расходов может содержать: расходы на рекламу и исследования рынка, расходы на зарплату работников, занятых продвижением туристического продукта, и другое.

Кроме того, следует разрабатывать бюджет доходов, содержащий ожидаемые доходы туристического предприятия, а также бюджет финансовых результатов, состоящий на основе приведенных выше бюджетов и включать доходы, расходы, чистая прибыль предприятия. Следует отметить, что бюджет финансовых результатов является формой Отчета о финансовых результатах (отчета о совокупном доходе) и должен содержать предусмотренные в нем показатели.

Разработка таких бюджетов позволит планировать расходы, доходы и прибыль, а также оценивать деятельность предприятия, устранять выявленные недостатки. Однако данный метод на туристических предприятиях не получил широкое распространение из-за отсутствия методики составления бюджетов, а также из-за трудоемкости данных работ. Поэтому для его внедрения на предприятии следует разработать и утвердить правила составления бюджетов.

Обобщив результаты проведенного исследования, следует отметить, что на структуру расходов туристического предприятия влияет ряд факторов, в частности такие как вид предприятия (туроператорская или турагентская), договорные условия предоставления туристических услуг (с гостиницами, перевозчиками, туристами и т.п.), законодательные требования к деятельности (лицензирование туроператорской деятельности, наличие финансового обеспечения) и ряд других факторов.

Кроме того, необходимо осуществлять управление затратами, используя передовые методы, такие как бюджетирования, стандарт-кост, директ-кост. Их внедрение позволит оптимизировать расходы и улучшить результаты деятельности туристических предприятий.

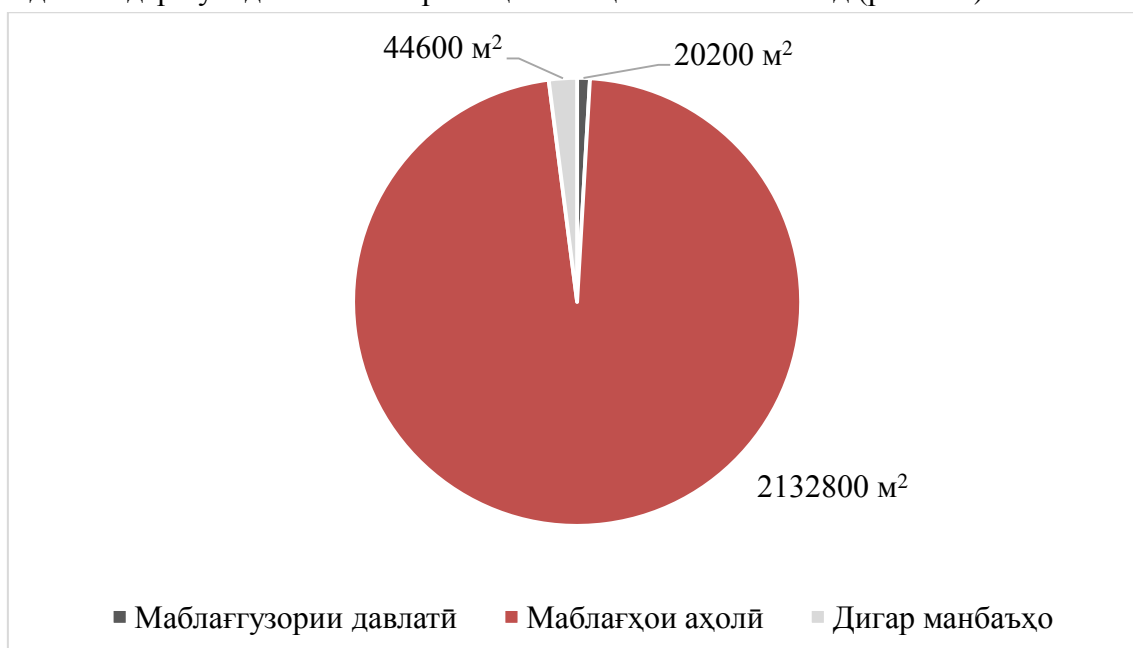
Литература:

1. "Международный стандарт финансовой отчетности МСФО (IFRS) 1 "Представление финансовой отчетности": «Принципы подготовки и составления финансовой отчетности» Источник: <http://refleader.ru/bewbewjgepol.html>
2. Сорокина А.С. Анализ себестоимости туристского продукта и пути ее снижения / А.С. Сорокина, Ф.Ф. Шамсутдинов [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://sn-econmanag.crimea.edu/7>
3. Король С. Учет затрат туристического предприятия / С. Король // Вестник КНТЭУ. - 2011. - № 4. - С. 72-84.
5. Нападовская Л.В. Управленческий учет: [учеб. для вузов] / Л.В. Нападовская. - второй изд. - М.: КНТЭУ, 2010.- 648 с.
6. Гончаренко А. М. Совершенствование методики бюджетирования расходов туристического предприятия / А. Н. Гончаренко // Эффективная экономика электронное научное специализированное издание [Электронный ресурс]. - Режим доступа: www.economy.nayka.com.ua

*Шафиев Б.З. – ассистент
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ*

ВАЗЪИ НИЗОМИ ҚАРЗҲОИ ИПОТЕКӢ ДАР ВИЛОЯТИ ХАТЛОН

Дар вилояти Хатлон дар давраи солҳои 2012-2018 ба масоҳати 2197600 метри мураббаъ манзили истиқоматӣ сохта ба истифода додашудааст, ки 27,8%-и ҳаҷми умумии сохтмони манзил дар микёси ҷумҳуриро ташкил медиҳад [3, с. 307]. Бояд гуфт, ки сохтмони манзил дар вилояти Хатлон асосан аз ҳисоби маблағгузориҳои худӣ аҳоли ба ҷо оварда мешавад. Саҳми давлат дар бунёди манзил барои аҳоли ниҳоят кам мебошад (расми 1).

Расми 1. Манбаъҳои маблағгузори сохтмони манзил дар вилояти Хатлон

Аз 2197600 метри мураббаъ манзили дар давраи солҳои 2012-2018 дар вилоят бунёдгардида, 2132800 метри мураббаъ аз ҳисоби маблағҳои худи аҳоли сохта шудааст. Аз ҳисоби маблағгузориҳои давлатӣ – 20200 метри мураббаъ ва аз ҳисоби манбаъҳои дигар (сармоягузориҳои хориҷӣ ва маблағҳои ташкилотҳои дигар) – 44600 метри мураббаъ манзил барои аҳоли бунёд карда шудааст. Дар ин маврид аҳоли барои сохтмони манзил аксаран воситаҳои қарзи бонкиро истифода мебарад.

Аз 2197600 метри мураббаъ манзили дар давраи солҳои 2012-2018 дар вилоят бунёдгардида, 2132800 метри мураббаъ аз ҳисоби маблағҳои худи аҳоли сохта шудааст. Аз ҳисоби маблағгузориҳои давлатӣ – 20200 метри мураббаъ ва аз ҳисоби манбаъҳои дигар (сармоягузориҳои хориҷӣ ва маблағҳои ташкилотҳои дигар) – 44600 метри мураббаъ манзил барои аҳоли бунёд карда шудааст. Дар ин маврид аҳоли барои сохтмони манзил аксаран воситаҳои қарзи бонкиро истифода мебарад.

Дар шароитҳои муносири рушди муносибатҳои қарзӣ воситаи муҳими қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти аҳоли ба манзил ин рушди минбаъда ва тақмили низоми қарзи ипотекии манзилӣ мебошад. Ипотека – яке аз шаклҳои гарав мебошад, ки дар мавриди он объекти моликияти ғайриманқули ба гарав гузошташуда дар истифодабарии соҳиби он (гаравдиҳанда) мемонад. Ҳангоми иҷро нашудани уҳдадорӣ қарздор, қарздеҳ ҳуқуқи қонеъгардонии талаби пулиро аз ҳисоби фуруши амволи ба гарав гузошташуда мегирад.

Мақсади рушди низоми қарзи ипотека аз як ҷиҳат, беҳгардонии шароити манзили аҳоли ва аз ҷиҳати дигар – ҳавасмандкунии талабот дар бозорҳои сохтмон ва истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ мебошад. Ғайр аз ин, дастгирии давлатии рушди қарздиҳии ипотека заминаи воқеии рушди иқтисодии миллӣ ва минтақа мебошад.

Ҳоло дар мамлакат пояҳои иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ барои ташаккулёбии ва пайдоргардии ниҳоди қарзи ипотека бунёд гардидаанд. Рушди муносибатҳои моликияти хусусӣ асосҳои иқтисодии ташаккули бозорҳои манзил, амволи ғайриманқул ва қарзи ипотекиро муҳайё намуд. Гарчанде пояҳои меъёрӣ ва ҳуқуқии танзимкунандаи бозори қарзи ипотека дар мамлакат дорои камбудҳои зиёд бошанд ҳам, заминаҳои муайяне барои васеъгардонии нақши соҳаи қарзӣ-молиявӣ дар бозори манзил аз ҳисоби фароҳам овардани шароитҳо барои истифодаи механизмҳои бозории сафарбаркунии маблағҳо тавассути низоми қарздиҳии ипотекии дарозмуҳлат пайдо шудаанд. Бо татбиқ ва рушди низоми қарзи ипотека аҳолии вилояти Хатлон имкони бунёд кардан ва харид кардани манзилро аз ҳисоби ҷалби қарзҳои ипотека ба даст овард.

Пас аз қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ипотека” (аз 20 марти соли 2008, № 364) мафҳуми ипотека чӣ дар гуфтугузори аҳолии вилояти Хатлон ва чӣ дар муносибатҳои қарзии бонкӣ ба таври васеъ истифода мешавад. Акнун аксари бонкҳои тижоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба пешниҳод намудани қарзи ипотека диққати муҳим медиҳанд. Шумораи филалҳо ва намоёндагҳои бонкҳои тижоратӣ дар шаҳру деҳоти вилояти Хатлон зиёд шуданд.

Вале бухрони молиявии иқтисодӣ ба вазъи бозори қарзҳои ипотека таъсири манфии худро расонид. Бонкҳои тижоратӣ, ки унсури асосии бозори қарзҳои ипотека ба шумор мераванд, дарҳол аз паёмадҳои бухрони молиявӣ мутаассир шуданд. Онҳо шумори маҳсулоти ипотека ва барномаҳои ипотекии худро дарҳол кам карда, арзиши сарватҳои ипотекии худро баланд бардоштанд. Барои қарзҳои ипотекии пешкашкардашуда масъалаи

дигаркунии сохтори онҳо ба миён омад, ки ин мушкили бонкҳои тичоратиро дар ҷаҳолияти ипотекаӣ боз ҳам пурзӯр намуд.

Табиист, ки қарзи ипотекаӣ лоиҳаи дарозмуҳлат буда, давраи 10-20 солро дар бар мегирад. Бино бар ин, бонкҳо барои худ кафолат талаб менамоянд ва худ қарзгир ҳам бояд эътимод дошта бошад, ки метавонад дар ин муддати тӯлонӣ давра ба давра маблағи қарзи гирифтаи худро баргардонад. Дар шароитҳои муносири вазъи бозорӣ, вақте ки даромадҳои аҳоли ноустувор мебошанд, ягон кас ин гуна кафолатро дода наметавонад. Вобаста ба ин қарзи ипотекаии дарозмуҳлат бо хавфи муайян алоқаманд мебошад. Чун қоида, бонкҳо барои кадре дур қардани хавф ва ҷуброн қардани талафоти имконӣ меёриҳои ғоизии қарзро баланд мебардоранд. Қарзгирҳо бошанд, танҳо аз ҷониби давлат ва санадҳои қонуғузори нисбат ба қарзҳои ипотекаӣ қабулшаванда ҳимоя шуда метавонанд [6].

Ба вазъи аввали соли 2020 дар мамлакат (аз ҷумла дар вилояти Хатлон) ғоизии миёнабаркашшудаи қарзҳои ипотекаӣ 21,84%-ро ташкил додааст. Ҳаҷми қарзҳои ипотекаӣ дар давоми солҳои 2012-2018 ба андозаи 22% зиёд шудааст [4], вале вазни қиёсии қарзҳои ипотекаӣ дар ҳаҷми умумии бақияи қарзҳо ба вазъи охири моҳи октябри соли 2019 ҳамагӣ 2,36%-ро ташкил додааст. Ҳамин тавр, андозаи умумии бақияи қарзҳо дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вазъи охири моҳи октябри соли 2019 маблағи қариб 9,24 миллиард сомониро ташкил додааст, ки аз он ба қарзҳои ипотекаӣ 218,6 миллион сомонӣ рост меояд [5].

Аз маълумоти оморӣ бармеояд, ки вазъи бозори қарзҳои ипотекаӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муносиб нест. Аксари аҳолии мамлакат ба манзил ва беҳгардонии шароити манзил эҳтиёҷ дорад. Шумораи аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 1992-2019 аз 5505600 нафар ба 9126600 нафар расидааст, ки ин суръати афзоиши баробар ба 165,7%-ро ташкил медиҳад. Дар баробари ин, ба вазъи санаи 1 январи соли 2019 шумораи аҳолии доимии мамлакат 9126600 нафарро ташкил медиҳад, ки аз он 3274900 нафар ба вилояти Хатлон рост меояд. Шумораи истиқоматкунандагон дар як километри мураббаи масоҳати вилояти Хатлон 132,6 нафарро ташкил медиҳад, ки аз бузургии нишондиҳандаи мазкур барои тамоми ҷумҳурӣ (64,5 нафар) ду маротиба зиёд мебошад [3, с. 26].

Дар соли 2018 нишондиҳандаи таъмин будани аҳоли бо манзил ба ҳисоби як нафар истиқоматкунанда барои вилояти Хатлон ба ҳисоби миёна ҳамагӣ бузургии 10,1-ро ташкил додааст [3, с. 177]. Ин аз зиёд будани шумораи эҳтиёҷмандон ба манзил дар вилоят гувоҳӣ медиҳад. Вале ҳиссаи зиёди эҳтиёҷмандон ба манзил дар вилояти Хатлон барои гирифтани қарзи ипотекаӣ қодир нест. Омилҳои муҳими ба ин боисгардида сатҳи баланди ғоизии қарзҳои ипотекаӣ ва сатҳи пасти даромадҳои аҳоли мебошанд.

Мувофиқи омили расмии Бонки миллии Тоҷикистон вазни қиёсии қарзи ипотекаӣ дар ҳаҷми умумии қарзҳои низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои охир тамоюл ба зиёдшавӣ дорад. Агар дар охири соли 2012 бақияи қарзҳои ипотекаӣ ҳамагӣ 57 миллион сомониро ташкил дода бошад, пас ба вазъи охири моҳи октябри соли 2019 ин нишондиҳанда ба 218,6 миллион сомонӣ расидааст, ки қариб чор маротиба зиёд (383,5%) мебошад [5, с. 36].

Бояд қайд кард, ки ҳама заминаҳо барои рушди бозори қарзҳои ипотекаӣ дар вилоят мавҷуд мебошанд, вале як қатор мушкилоте низ ҳастанд, ки ба ин монеа эҷод менамоянд, чун:

- ноустувории вазъи иқтисодӣ дар бозори қарзӣ;
- сатҳи пасти даромади ҳиссаи аксари аҳоли, баҳусус дар муқоиса бо арзиши амволи ғайриманкул (манзил);

- мавҷуд набудани пояҳои муносиби меъёрӣ ва ҳуқуқӣ;
- сатҳи баланди гаронии андоз барои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ;
- арзиши баланди хароҷоти бологузошташуда (иловагӣ) ҳангоми амалисозии муносибатҳои қарзӣ бо амволи ғайриманкул;
- нарасидани мутахассисони соҳибқасб барои кор дар тичорати ипотекаӣ ва дигарҳо.

Дар ҳақиқат, аксари мушкилоти низоми қарзи ипотекаӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба номукаммалии пояҳои ҳуқуқиву меъёрии низоми қарздиҳӣ алоқаманд мебошанд. Давлат тавассути санадҳои қонунгузорӣ метавонад рушди бозори қарзи ипотекаро таъмин намояд.

Аз сабабе ки ипотека самти нав ва рушдбандаи бозори қарзӣ мебошад, ба қонунгузори танзимкунандаи он тез-тез дигаргунӣҳо ва иловаҳо ворид карда мешаванд. Дар моҳи декабри соли 2019 ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ипотека” ислохот ворид гардид, ки тибқи он гузариши амволи бағаравгузошташуда ба қарздиҳанда бе муурофияи судӣ ба амал омада метавонад. Коршиносон ба он ақидаанд, ки ислоҳоти мазкур метавонад ба рушдбии қарзи ипотекаӣ муосидат намояд.

Иштироки давлат ва мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ дар татбиқи барномаҳои ипотекаӣ хоса дар марҳилаи муосири рушди бозори қарзҳои ипотекаӣ ниҳоят муҳим ва муайянкунанда буда, механизми босамараи чунин иштирокро талаб менамояд. Ҳангоми таҳия намудани механизмҳои дахлдор маҳдудияти имконоти молиявии давлат ва зарурати истифодаи афзалиятноки усулҳои ғайрипулии дастгирӣ ва иштироки давлат дар барномаҳои ипотекаӣ ба инобат гирифта мешавад.

Механизми мазкур бояд пешкашкунии кафолатҳоро аз хавфи иқтисодӣ ва дигар намудҳои хавф, истифодаи маҳдуди воситаҳои буҷетро дар асоси бозпасгардонӣ, истифодаи кӯмак (мусоидат)-и давлатии манзилӣ ва дигар тадбирҳои баландбардории қобилияти харидорикунии аҳолиро пешбинӣ намояд. Ҳамчунин ба инобат гирифтани ҳавасмандкунии давлатии қарзи ипотекаӣ бо мақсади пурзӯркунии самари тақонбахшии он ба рушди умумии иқтисодиёт зарур аст.

Дар асоси таҳқиқоти гузаронидашуда муаллиф назари худро ба рушди низоми қарзи ипотекаӣ дар вилояти Хатлон ибраз меорад. Ҷояи муаллиф дар ин самт стратегияи рушди давлатии низоми қарзи ипотекаро барои вилояти Хатлон муайян менамояд. Таҳия ва татбиқи ғояи мазкур ба таъмин намудани дастрасии аҳолии вилоят, ки сатҳи даромаднокии аксари он паст мебошад, ба сарватҳои қарзи ипотекаӣ мусоидат карда метавонад.

Ба пиндори муаллиф ғояи рушди қарзи ипотекаӣ аз дастгири давлатии рушди низоми қарзи ипотекаӣ ва бунёд намудани шароитҳо барои ҷалб намудани манбаъҳои молиявӣ ба ин самти қарздиҳӣ иборат мебошад. Масъалаҳое, ки ҳангоми татбиқи ғояи мазкур бояд ҳал карда шаванд, чунинанд:

- бунёд намудани имконияти воқеии хариди манзил бо қарзи ипотекаӣ бо кафолати амнияти иҷтимоӣ ва иқтисодии қарзгир;
- бунёд кардани инфрасохтори таъминкунандаи ҳамкориҳои босамараи ҳама субъектҳои низоми қарзи ипомеханизми молиявии фаъолияти низоми қарзи ипотекаӣ, ки барои амалкунии он дар шароитҳои ноустувори иқтисодӣ ва молиявӣ имкон диҳад.

Адабиёт:

1. Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қисми 1. - <http://www.mmk.tj>
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ипотека” аз 20 марти соли 2008, № 364 – <http://www.mmk.tj>

3. Омори солонаи Чумхурии Тоҷикистон, 2019. Агентии омори назди Президенти Чумхурии Тоҷикистон. Душанбе: Издательство ООО «ТоРус», 2019. – 478 с.
4. Бюллетени омори бонкӣ. 2018. № 12 (281). Бонки миллии Тоҷикистон. – <http://www.nbt.tj>
5. Бюллетени омори бонкӣ. 2019. № 10 (291). Бонки миллии Тоҷикистон. – <http://www.nbt.tj>
6. Ипотека: 100 вопросов и ответов: справ. / Ю.Ф. Симионов, И.Л. Далаксакушвили, В.Л. Ясько. – Ростов н/Д: Феникс, 2009. – 251с.

*Расулов Т.М. – к.э.н., доцент
Институт туризма, предпринимательства и сервиса*

РЕФОРМИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ И СОЗДАНИЕ НОВОЙ КОНЦЕПЦИИ И МЕТОДОЛОГИИ УПРАВЛЕНИЯ НАУЧНО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ ВУЗА

Экономическая реформа, проводимая в нашей стране, затронула, глубинны корни не только экономики, но и социальной сферы. Высшее образование, как часть социально-экономической системы, не может и не должно оставаться в стороне от реформ. Тем более что именно от квалифицированного решения проблем высшей школы, использования ее научно-технического потенциала как инструмента антикризисного регулирования, обеспечения инвестиционного и инновационного развития экономики во многом зависит процветание государства, как в ближайшем, так и в отдаленном будущем.

В условиях реформирования системы высшего образования особенно-значимой становится проблема создания новой концепции и методологии управления научно-образовательной деятельностью вуза, включающей в себя разработку системы нововведений (инноваций) и комплекс мероприятий по их широкому практическому использованию в деятельности современного вуза.

Понятие «инновация» впервые появилось в XIX веке и означало введение элементов одной культуры в другую. С тех пор оно претерпело значительные изменения.

К ключевым понятиям инновация относится также понятие инновационная деятельность, которая представляет собой деятельность субъектов, связанную с разработкой и (или) внедрением нового продукта (услуги, метода, механизма и т.д.), более эффективного, чем предшествующие.

Субъекты инновационной деятельности в вузе -это физические лица и коллективы, непосредственно участвующие в разработке и создании новых образовательных, информационных, управленческих и иных технологий, других новых продуктов интеллектуальной деятельности.

В настоящее время общее признание получила такая точка зрения, согласно которой инновационная деятельность является мощным рычагом преодоления спада экономики в нашей республике, реструктуризации промышленности, создания эффективного рынка, наполненного конкурентоспособной продукцией.

В современном мире состояние инновационного образования и перспективы его развития в очень большей степени зависят от государственной образованности. Во многих странах, несмотря на различия в политических взглядах все более осознается, что высокий профессиональный и общекультурный уровень населения является важнейшим условием социально-экономического развития страны, сохранения и повышения ее конкуренто-

способности на мировых рынках, ее безопасности и социальной стабильности. Как эмпирически, так и теоретически, есть много доводов в пользу того, чтобы образование и развитие людских ресурсов получили особое внимание правительств, стремящихся к экономическому росту и развития человека.

Итак, можно предположить, что инновационное образование - это смена парадигмы, новая педагогика, новые образовательные процессы, новые технологии. Чтобы создать фундаментальное научное обеспечение образования, потребуется немало усилий. Высшая школа, находясь в системной связи с экономикой и социальными структурами, оказалась пораженной кризисом. Мы мало знаем истинный характер, сущностные закономерности и возможные последствия этого движения: оно пугает нас сегодня своей противоречивостью, за которой скрываются как ростки нового качества в образовательной среде, так и разрушительные процессы.

Однако кризис переходного периода является, как нам не покажется это странным, благоприятным фактором для скорейшего осознания необходимости инновационной системы образования. Ведь именно развитию способности ориентироваться в новых условиях, адаптироваться к новым требованиям оно и служит.

Таким образом, профессиональное образование в результате экономических реформ оказалось в ситуации, когда оно не только должно готовить высококвалифицированных специалистов для рыночной экономики, но и самостоятельно находить средства для практической реализации этого процесса. Другими словами деньги пришлось (и придется в дальнейшем) зарабатывать самим, и возможные пути такого заработка известны.

Первый - арендная плата. Это источник уже практически исчерпан и в скором времени совсем исчезнет, потому, что государство, естественно, за свое имущество и площади будет взимать те же деньги.

Второй путь - зарабатывания денег на платном обучении. Среди механизмов получения таких средств должны быть как предусмотренные законом Республики Таджикистан «Об образовании», так и другие новые. Пока ещё не реализованы различные способы финансирования, например, целевые образовательные кредиты, ваучеры, персональные стипендии различных фондов и предприятий, страховые образовательные взносы и т.п.

Особо важную роль могут сыграть механизмы подушевого финансирования по принципу «деньги следуют за учащимся», а также государственная система контроля над качеством образования, которые во всевозрастающей степени будут дополнять, а постепенно и замещать действующую ныне практику вступительных экзаменов (например, путем введения единого государственного экзамена). Однако в недалеком будущем этот источник поступлений, т.е. плата за обучение, с неизбежностью начнет иссякать в силу той демографической ситуации, которая складывается в Республики Таджикистан.

В этих условиях одним из основных внебюджетных источников привлечения средств, станет оказание дополнительных образовательных услуг. Профессиональная школа просто обречена в массовом порядке (она это делает уже сегодня) на всемирное развитие сферы дополнительных образовательных услуг. Например, сегодня на региональном рынке образовательных услуг Согдийской области развиваются и действуют государственных (в том числе и вузовских) и частных образовательных структур, специализирующихся в области подготовки и переподготовки специалистов, пригодных для работы в условиях рыночной

экономики. Образовательные программы и комплексы отличаются по уровню, объемам профессиональной ориентации.

Вновь возвращаясь к проблеме финансирования профессиональной школы, заметим, что государство в свою очередь должно более целеустремленно выращивать и поощрять новых инвесторов в профессиональное образование. Необходимо вовлечение в процесс финансирования не только регионов, но и юридических, а также физических лиц, заинтересованных в деятельности образовательной системы, при сохранении определяющей роли государственного финансирования в тех случаях, когда другие источники являются малоэффективными. К таким ситуациям относится бюджетное финансирование специальностей, отражающих политические, экономические и социальные устремления государства.

Нельзя умолчать ещё об одной возможности изыскания профессиональной школой дополнительных средств - это возрождение в современных условиях института попечительства.

Попечительские советы учебных заведений Республики Таджикистан появились как институты во второй половине XIX века. Их целью было оказание помощи со стороны общества учебным заведениям в их развитии. Первое упоминание и первые положения о попечительском совете встречаются в документах 60-х годов XIX века.

Попечительские советы в Республики Таджикистан, являлись квинтэссенцией царствовавшего в стране вплоть до 1987 года духа меценатства. В это время каждый уезд, каждый город знал своего благодетеля - попечителя, прежде всего по построенным на его средства больницам и школам, приютам и богадельням. Эта славная традиция была прервана после Великой Октябрьской Революции и возрождается только в последние десять лет. Создание попечительских советов при учреждениях профессиональной школы - это один из возможных выходов её из сложных условий финансового дефицита.

Таким образом, поиск источников финансирования в реалиях нынешней экономики является сегодня одной из актуальных проблем в сфере профессионального образования.

Фактически в настоящее время идет процесс формирования четырех укладов в финансирование образования: государственно-гарантного, субъектно-муниципального, индивидуально-частного (негосударственного) и смешанно-инвестиционного. Этим укладом должно соответствовать и многообразие механизмов и источников финансирования.

Как показывает анализ хозяйственно-экономической деятельности зарубежных и отечественных учреждений профессионального образования в рыночных условиях, наиболее перспективной формой улучшения их финансово-экономического состояния в условиях недостаточного и имеющего устойчивую тенденцию к снижению объемов централизованного (бюджетного) финансирования является расширение состава и объемов, платных образовательных услуг. Кроме того, можно утверждать, что в отечественной практике в связи с неблагоприятным экономическим состоянием многих предприятий стабильно уменьшается возможности предоставления платных образовательных услуг по договорам с предприятиями (юридическими лицами). В то же время сфера привлечения средств населения (физических лиц) для оплаты образовательных услуг используется слабо.

Новое, далеко идущее значение для ускорения экономического развития приобретает деятельность высшего образования по переподготовке и повышению квалификации работников всех категорий, их адаптации к новому содержанию и условиям труда. Уже первые этапы реформирования экономики Республики Таджикистан показали необходимость массовой переподготовки кадров экономистов, управленцев,

организаторов производства. Особое значение, данное направление деятельности вузов приобретает на первых стадиях формирования региональных рынков труда, когда происходит массовая переструктуризация спроса на специалистов.

Ограничимся далее рассмотрением, отдельных результатов и проблем становления и развития в высшей школе инновационной деятельности.

Подчеркнем, что комплекс организационно-экономических инноваций должен носить законченный характер и выполнять функции ориентира для дальнейшего внедрения новых инноваций в учебную, научную, финансовую, хозяйственную и социальную деятельность вуза. Кроме этого, разработанные локальные нормативно правовые акты должны соответствовать современным (с учетом мировых аналогов) взглядам на экономику высшей школы и действующему законодательству Республики Таджикистан. Предложенная система инноваций должна также учитывать сохранение бюджетного и внебюджетного финансирования вузов.

В качестве примера приведем комплекс инновационных решение успешно внедренный в управленческую деятельность Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни.

По нашему мнению основные задачи формирования организационно-экономических инноваций в сфере высшего образования Республики Таджикистан в переходный период сведены к следующему:

1. Обеспечение удовлетворения потребности общества и личности в высшем профессиональном образовании по определенным уровням и направлениям подготовки кадров.

2. Реализация конституционного права граждан Республики Таджикистан на бесплатное (по конкурсу) высшее профессиональное образование.

3. Формирование действенной системы государственных гарантий (государственной поддержки) в области высшего профессионального образования, исходя из приоритетности этой сферы.

4. Создание равных организационно - экономических условий функционирования учебных заведений всех организационно-правовых форм. Под учебными заведениями здесь и в дальнейшем имеются образовательные учреждения, реализующие образовательные программы профессионального образования, имеющие статус юридического лица и государственную аккредитацию.

5. Обеспечение реальной автономии учреждений высшего образования в качестве хозяйствующего субъекта, четкое определение его организационно - правового статуса как единого учебно-научно-производственного комплекса.

Таким образом, что имея сейчас высокий уровень академической и хозяйственно-экономической автономии, высшие учебные заведения при соблюдении всех прочих общих условий своего функционирования становятся наиболее адаптивными к возникающим новым задачам именно в результате активного применения организационно-экономических инноваций.

Вот поэтому инновационную деятельность вуза следует рассматривать сегодня как один из важнейших факторов его устойчивого развития.

Литература:

1. Конституция Республики Таджикистан. Душанбе., 1994.
2. Закон Республики Таджикистан «Об образовании». Душанбе, 1993

3. Закон Республики Таджикистан О высшем и послевузовском профессиональном образовании». Душанбе 2003.

4. Расулов Т. Некоторые подходы к управлению знаниями интеллектуальным капиталом в современной экономике // Инновации - 2003. -№-1(57).-С. 53-61.

5. Расулов Т. Высшее образование и стратегия развития «Наука и образование в стратегии национальной безопасности»: Материалы Международной конференции. — Душанбе, 2011. - С. 205-212.

Кадыров А.Л.,

Сабуров И.М.

Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи акад. Б.Ғафуров

ОПТИМАЛИГАРДОНИИ РУШДИ САЙЁҲӢ

Моделли динамикии ҷолибияти маблағгузори ба сайёҳи ва гузориши масъалаи оптимали гардони рушди он бисёр актуали мебошад ва онро мавриди баррасӣ қарор медиҳем. Дар он воситаҳои молиявӣ барои рушди соҳаҳои алоҳидаи саноати сайёҳӣ тақсим бояд шаванд. Мо индустрияи сайёҳиро ба N - секторҳо тақсим менамоем: ҷобачогузорӣ, нақлиёт, таъмини хӯрок, фарҳанг, дилхушиҳо, анҷуману намоишҳо, шикор, варзиш ва ғ. Тамоми объектҳо ба объектҳои сохтмони нав ва объектҳои мавҷуда тақсим мешаванд.

Ифодаҳои зеринро дохил мекунем: Q - ҳаҷми умумии маблағҳои мавҷуда ё барои рушди сайёҳи ҷалбшаванда; x_i – ҳиссаи Q , ки ба рушди соҳаи индустрияи сайёҳи равона шудааст ($i=1, N$) $QI = Qx_i$; - ҳаҷми маблағҳои, ки ба рушди сайёҳи i равона мешаванд; Q^r_i - маблағгузорӣ ба объектҳои сохташаванда ва таъмиршавандаи соҳаи i - ум дар давраи t ; qr - тавоноии объекти j -уми сохтмони нав ва таъмири соҳаи i -уми сектор дар давраи t ; C^r_{ij} - арзиши объекти j -уми сохтмони нав ва таъмири воҳид дар сектори i дар давраи t ; $<jr_{oi}$ - тавоноии объектҳои сектори i - ум, ки дар оғози давраи t - татбиқ; Q : ~ чамъи маблағгузориҳо аз манбаи l -уми маблағгузорӣ дар давраи t ; p_l - нархи маблағгузорӣ аз манбаи l -ум (фоизи қарз);

Q^r_l - воридшавии максималии маблағҳо аз манбаи l -ум дар давраи t ; AQ ; - бақияи воситаҳои сармоягузори объектҳои сохтмони нав ва таъмир дар сектори i дар охири давраи t (аз ин ҷо, $\Delta Q^o = 0$); U^r_k – теъдоди турҳои навъи сайёҳии k дар давраи t ; d^r_k - фоидаи соф аз як тури навъи сайёҳии k дар давраи t ; w_{ik} - меъёри талабот ба хизматрасониҳои сектори i -ум оид ба навъи сайёҳии k , ки ба тури маъмулан пешниҳодшаванда мувофиқат дошта, бо индексҳо (ik) муайян мегардад; a_l - коэффитсиенти табдили чамъи хароҷот ё фоида дар давраи t , ба марҳилии оғози татбиқнамоӣ:

$$\alpha_t = \frac{1}{(1+r)^{st}}$$

Дар ин ҷо S шумораи солҳои, ки аз оғози татбиқ то охири давраи t гузаштаанд; T - шумораи даврҳои, ки муҳлати татбиқ тақсим шудааст; r – миқдори фоизи солони бонк ба сармоя. Коэффитсиенти меъёри баргардонидани маблағгузориҳо аз ҳисоби фоида дар соҳаи сайёҳи: чунин муайян мешавад:

$$\beta = \frac{1}{t_{cp}}$$

дар ин ҷо t_{cp} - муҳлати оидии миёнаи дар соҳа қабулшудаи баргардонидани маблағгузориҳо аз ҳисоби фоида; s_T - шумораи солҳо дар давраи t ; H^p - маблағҳои

чудошуда аз ғоидаи маблағгузорӣ дар давраи τ ; H - ҷудокунии маблағҳо барои андоз дар ҳиссаҳо аз ғоидаи тавозунӣ; I - маҷмӯи секторҳо; J - маҷмӯи объектҳои сохтмони нав ва таъмиршаванда; L - маҷмӯи манбаҳои маблағгузорӣ; I_C - рақами манбаи маблағгузориҳо аз пасандозҳои хусусӣ.

Агар тариқи V , - басомади вақти аз ҷониби сайёҳ истифода бурдани тавоноии сектор, бо m_i , - талаботи нисбии сайёҳро ба воситаҳои аз тарафи сектори i пешниҳодшаванда ифода намоем, он гоҳ имконияти гузарониши G_i^τ тавоноии мавҷудаи q_{0i}^τ - ва дубора воридшавандаи q_{ij}^τ сектори i бо шумораи сайёҳоне ифода меёбад, ки хизматрасониро дар сектори мазкур дар даври τ талаб менамояд:

$$G_i^\tau = \frac{(q_{0i}^\tau + \sum_{j=1}^{J_i} q_{ij}^\tau)}{V_j m_i}, i = \overline{1, N}.$$

Чунин ҳисобидан мумкин аст, ки чараён бо ҳудуди поёнӣ ва болои маҳдуд аст:

$$G_{imin} \leq G \leq G_{imax}$$

Чараёни сайёҳи якхела нест, зеро онро аз рӯйи якчанд категория ба қисмҳо (сегментҳо) ҷудо кардан мумкин аст: мақсади сафар, минтақаҳои зист ва ғ. Ҳар як қисм дорои хусусиятҳои хоси талабот ба хизматрасониҳои сайёҳи ва маълумот оид ба тақсими чараён аз рӯйи навҳо ва тавсифҳои талабот ба қисмҳои индустрияи сайёҳи мебошад [4],

$$G_i = \sum_{k=1}^K G_{ik}$$

ки дар ин ҷо G_{ik} - шумораи сайёҳони навъи k , ба хизматрасониҳои сектори $i, i = \overline{1, N}$ талабот доранд, K - шумораи навъҳои сайёҳи.

Бо ифодаҳои қабулшуда модели динамикии беҳтар гардонидани рушди сайёҳи шакли зерин дорад:

Ёфтани:

$$\sum_{\tau=1}^T \sum_{k=1}^K \alpha_\tau s_\tau d_k^\tau U_k^\tau - \sum_{\tau=1}^T \beta \alpha_\tau \sum_{i=1}^N Q_i^\tau - \sum_{\tau=1}^T \sum_{\substack{l=1 \\ l \neq l_c}}^L \alpha_\tau Q_l^\tau p_l \rightarrow \max \quad (1)$$

ва шартҳо ба намуди маҳдудиятҳои зерин:

Балансҳо аз рӯйи тавоноии шабақаҳои хизматрасонӣ мувофиқи секторҳо:

$$\sum_{k=1}^K w_{ik} U_k^\tau - \sum_{i=1}^I \sum_{j=1}^{J_i} q_{ij}^\tau \leq q_{0i}^\tau, i = \overline{1, N}, \tau = \overline{1, T}. \quad (2)$$

Балансҳои маблағгузориҳо оид ба тавоноииҳо аз сохтмони нав ва таъмири объектҳо:

$$\sum_{j=1}^{J_i} c_{ij}^\tau q_{ij}^\tau \leq Q_i^\tau, i = \overline{1, N}, \tau = \overline{1, T} \quad (3)$$

Маҳдудият ба ҳаҷми корҳо оид ба сохтмони нав ва таъмири биноҳо бо назардошти тавоноииҳои мавҷуда:

$$\sum_{l=1}^{\tau} q_l^{\tau} \leq q_{ij}^p, \quad , \quad i = \overline{1, N}, \quad j = \overline{1, J_I} \quad (4)$$

Балансҳо оид ташаккул ва самтҳои истифодаи маблағгузориҳо:

$$\sum_{l=1}^{\tau} q_l^{\tau} \leq q_{ij}^p, \quad , \quad i = \overline{1, N}, \quad j = \overline{1, J_I} \quad (4)$$

Маҳдудият аз рӯйи манбаҳои маблағгузориҳо:

а) Аз рӯйи фонди маблағгузориҳо, ки аз пасандозҳои худӣ дар давраҳои гузашта ташаккул ёфтаанд:

$$\sum_{i=1}^{\tau} Q_{l_c}^{\tau} \leq \sum_{l=1}^{\tau-1} \sum_{k=1}^K d_k^l s_l U_k^l H_l^p (1 - H), \quad \tau = \overline{1, T}, \quad l_c \in L \quad (6)$$

б) Аз рӯйи манбаҳои дигари маблағгузориҳо (аз бучети давлатӣ, аз бучети маҳаллӣ, аз маблағгузориҳои хориҷӣ ва ғ.):

$$Q_l^{\tau} \leq \overline{Q}_l^{\tau}, \quad l \in L, \quad l \neq l_c, \quad \tau = \overline{1, T} \quad (7)$$

в) Аз рӯйи воридоти бақияи маблағгузориҳо (воситаҳои истифоданашида дар охири давра) пас аз даври r : $\sum_{i=1}^N \Delta Q_i^{\tau} = \sum_{i=1}^N (Q_i^{\tau} - \sum_{j=1}^{J_I} c_{ij}^{\tau} q_{ij}^{\tau})$, $\tau = \overline{1, N}$. (8)

Маҳдудият оид ба маҷрои сайёҳон:

$$\frac{(q_{0i}^{\tau} + \sum_{j=1}^{J_I} q_{ij}^{\tau})}{V_i m_i} \leq G_{imax}^{\tau}, \quad i = \overline{1, N} \quad (9)$$

Шартҳои раднашаванда будани тағйирёбандаҳо:

$$q_{ij}^{\tau}, Q_i^{\tau}, U_i^{\tau} \geq 0, \quad i = \overline{1, N}, \quad j = \overline{1, J_I}, \quad k = \overline{1, K}, \quad l \in L, \quad \tau = \overline{1, T} \quad (10)$$

Модел аз ҳисоби тафрикаи муваққатии шартҳои рушд ва амалкарди индустрияти сайёҳи мураккаб гардонида шудааст. Модели динамикиро ба низоми даврагии моделҳо табдил дода, декомпозицияи муваққатии онро пешниҳод менамоем. Он масъалаҳои беҳтаргардониро ба миён оварда, дараҷаи зарурии мувофиқатро ба равандохое, ки моделсозӣ мешаванд, нигоҳ медорад. Аз ҳалли масъалаи марҳалаи қаблӣ тавоноии дохилшудаи объектҳо ҳисоб карда мешаванд, ки дар натиҷаи сохтмони нав ва таъмири объектҳо ҳосил шудаанд:

$$\sum_{j=1}^{J_I} q_{ij}^{\tau-1} \leq B \quad (0)$$

Ин тавоноии иловагӣ дар марҳалаи m ба тавоноии ибтидоии (марҳалаи $\tau - 1$) объектҳои сектори мазкур илова мешаванд:

$$q_{0i}^{\tau-1} + \sum_{j=1}^{J_I} q_{ij}^{\tau-1} \rightarrow q_{0i}^{\tau}, \quad i = \overline{1, N} \quad (11)$$

Дар (4) ба ҳисоб бояд гирифт, ки захираи тавоноии объектҳо аз ҳисоби сохмону таъмири дар рафти марҳалаи гузашта анҷомёфта кам мешавад:

$$q_{ij}^p - q_{ij}^{\tau-1} \rightarrow q_{ij}^p, \quad i = \overline{1, N}, \quad j \in J_I \quad (12)$$

Моделро ҳамчун низоми моделҳои тибқи марҳалаҳо ба ҳам алоқаманд дар намуди зерин нишон дода, шартҳои моделро барои марҳалаи ихтиёрии τ ҳосил кардан мумкин аст. Дар ин замина натиҷаи (11)-(12) инкишофи низомро дар $\tau - 1$ марҳалаи қаблӣ бояд ба ҳисоб гирифта шаванд ва

дар ин ҳолат:

$$\sum_{\tau=1}^T \sum_{k=1}^K \alpha_{\tau} s_{\tau} d_k^{\tau} U_k^{\tau} - \sum_{\tau} \beta \alpha_{\tau} \sum_{i=1}^N Q_i^{\tau} - \sum_{\tau=1}^T \sum_{\substack{l=1 \\ l \neq l_c}}^L \alpha_{\tau} Q_l^{\tau} p_l \rightarrow \max(13)$$

$$\sum_{k=1}^K w_k U_k^{\tau} - \sum_{j=1}^{J_l} q_{ij}^{\tau} \leq q_{0i}^{\tau}, i = \overline{1, N} \quad (14)$$

бо назардошти маҳдудият аз рӯйи маҷрои сайёҳон (9) (11) (12) (13) (14) (15) ба ҳисоб гирифта мешавад:

$$\sum_{j=1}^{J_l} c_{ij}^{\tau} q_{ij}^{\tau} \leq Q_i^{\tau}, i = \overline{1, N} \quad (15)$$

$$q_{ij}^{\tau} \leq q_{ij}^p, i = \overline{1, N}, j = \overline{1, J_l} \quad (16)$$

$$\sum_{i=1}^N Q_i^{\tau} \leq \sum_{l=1}^L Q_l^{\tau} + \sum_{i=1}^N \Delta Q_i^{\tau} \quad (17)$$

$$Q_{l_c}^{\tau} \leq \sum_{k=1}^K d_k^{\tau-1} s_{\tau-1} U_k^{\tau-1} H_{\tau-1}^p (1-H), l_c \in L \quad (18)$$

$$Q_l^{\tau} \leq \overline{Q}_l^{\tau}, l \in L, l \neq l_c \quad (19)$$

$$\sum_{i=1}^N \Delta Q_i^{\tau} = \sum_{i=1}^N \left(Q_i^{\tau} - \sum_{j=1}^{J_l} c_{ij}^{\tau} q_{ij}^{\tau} \right) \quad (20)$$

$$\frac{q_{0i}^{\tau} + \sum_{j=1}^{J_l} q_{ij}^{\tau}}{V_i m_i} \leq G_{imax}^{\tau}, i = \overline{1, N} \quad (21)$$

$$q_{ij}^{\tau}, Q_l^{\tau}, U_k^{\tau}, Q_j^{\tau} \geq 0, i = \overline{1, N}, j = \overline{1, J_l}, k = \overline{1, K}, l \in L \quad (22)$$

Дар модели $\alpha'_{\tau} = \frac{1}{(1+r)^{\frac{s_{\tau}}{2}}}$ ки дар ин ҷо s_{τ} - шумораи солҳо дар давраи τ аст, зеро ғоида ва

харочот дар соли аввали ҳар як давра оварда мешаванд ва воридшавии онҳо дар дохили давра баробар тақсим шудааст. Коэффитсиентҳои дисконтнамоӣ мазмуни коэффитсиентҳои додашудаи дохилимарҳалагиро дар бар мегиранд: онҳо самареро меоранд, ки тӯли солҳои ҳар як давра ба даст меоянд (бо назардошти воридшавии тахминии онҳо дар давоми s_{τ} сол то лаҳзаи оғози ҳар як давраи τ). Азбаски а зарбкунандаи умумии устувор дар функсияи мақсадноки масъала мебошад, он ба интиҳоби варианти беҳтарини рушд ва амалқарди комплекси саёҳи дар марҳалаи τ таъсир намерасонад. Аммо баъди ҳалли тамоми масъалаҳо ҳангоми ҳисоб қардани самарайи овардашуда дар τ -давраҳо он нақши муҳими коэффитсиенти вазнии самараро дар ҳар як марҳала иҷро мекунад.

Шарти (18) истифодаи пасандозҳои хусусӣ ба сифати манбаи маблағгузориҳо чунин аст, ки зарурати ҳар ҷи барвақт ва пурра истифода бурдани ғоидаи барои инкишоф ҷудошуда ва харочотбарории маблағгузориҳоро дар марҳалаҳои пештара тақозо менамояд. Дар айни замон барои пасандозҳои хусусӣ ҳангоми то ҳадди зиёдтарин расонидани маблағгузорӣ дар ҳар як марҳала замина ташаккул меёбад.

Дар формулаи (18) - маҳдудият оид ба фонд маблағгузориҳо, ки аз пасандозҳои хусусӣ ташаккул меёбад, чунин далел ба ҳисоб гирифта мешавад, ки маблағҳои

такроран гузошташаванда аз Ҷоидои давраи пайдо гаштаанд. Бинобар ин, аз ҳалли масъалаи марҳалаи $t-1$ барои ташаккули марҳалаи t бузургии зерин ҳисоб карда мешавад:

$$\sum_{k=1}^K d_k^{t-1} s_{t-1} U_k^{t-1} H_{t-1}^p (1 - H)$$

Ҷудокунии маблағҳо аз Ҷоидои баланси барои пардохти Ҷоизҳои қарз дар асоси маълумот оид ба маблағгузориҳо чиҳати рушди комплекси саёҳи дар солҳои қаблӣ муайян мегарданд. Зарбкунандаи s_t чунин маъно дорад, ки Ҷоидои зиёдтарини солна ба ҳисоби миёна, ки дар марҳалаи $t - 1$ ба даст омадааст, бояд ба миқдори солҳо дар ин давра зарб шавад. Маҳз аз ҳамин ҷамъи Ҷоидо ҷудокунии маблағҳо барои васеъ намудани истеҳсолоти маҳсулоти сайёҳи дар давраи оянда амалӣ мегардад.

Мувофиқи (17) бо назардошти (20) тамоми маблағгузориҳо барои объектҳои нав ва таъмиршаванда аз ҷамъи манбаъҳои берунаи давраи мазкур ва маблағҳои то ин вақт андӯхта набояд зиёдтар бошад.

Моделҳои мазкур, ки раванди рушди сайёҳиро аз рӯи марҳалаҳо дар фосолаи додасудаи вақт тасвир менамоянд, вазифаҳои барномарезии хаттиро ташкил медиҳанд, ки барои ҳалли онҳо алгоритмҳои самаранок коркард шудаанд.

Тарзи пешниҳодшудаи декомпозицияи модел ба зермасъалаҳо, ки пайдарпай аз рӯи марҳалаҳои вақт ҳал мешаванд, муаммои андозадориро ба таври принсипиалӣ ҳал менамояд. Андозадории масъалаҳои барномарезии хаттӣ дар ҳар як марҳала T маротиба кам мешавад.

Дар натиҷаи ҳалли силсилаи масъалаҳои T натиҷаҳои зеринро барои давраи $\sum_{r=1}^T s_r$ сол ҳосил менамоем.

Ҷамъи Ҷоидои балансии овардашуда аз сайёҳи дар тамоми давраи T аз рӯи формулаи зерин муайян мегардад:

$$\sum_{r=1}^T \alpha_r \left[\sum_{k=1}^K \alpha'_k s_r d_k^r U_k^r \right]$$

Дар қавсҳои квадратӣ ҷамъи Ҷоидои баланси оварда шудаанд, ки аз ифодаҳои функсияи мақсаднокӣ ҳалли беҳтарини масъала барои ҳар як марҳалаи t бидуни ба ҳисоб гирифтани пардохтҳои Ҷоизҳои қарз ва ҷамъи маблағгузориҳо ҳосил гардидаанд.

Ҷамъи Ҷоидои софи овардашуда дар давраи T бо назардошти пардохти Ҷоизҳои қарз ва пардохти андозҳо ҳисоб карда мешавад:

$$\sum_{r=1}^T \alpha_r \left[\sum_{k=1}^K \alpha'_k s_r d_k^r U_k^r (1 - H) - \sum_{\substack{l=1 \\ l \neq l_c}}^L \alpha'_l Q_l^r p_l \right]$$

Агар давраи баррасишавандаи T на камтар аз муҳлати меъерии хароҷотбарории сармоягузориҳо ба соҳаи сайёҳи идома ёбад, самарабахшии иқтисодии рушди комплекси саёҳиро аз рӯи бузургии афзоиши ҳолиси овардашудаи активҳои соҳаи комплекси саёҳи дар давраи T муайян кардан мумкин аст [68]:

$$\sum_{r=1}^T \alpha_r \left[\sum_{k=1}^K \alpha'_k s_r d_k^r U_k^r (1 - H) - \sum_{i=1}^N \sum_{j=1}^{J_i} \alpha'_j Q_{ij}^r - \sum_{\substack{l=1 \\ l \neq l_c}}^L \alpha'_l Q_l^r p_l \right]$$

Ифодаҳои мувофиқтарини U_k^t сохтору динамикаи беҳтаринро дар рушди сайёҳии самташон гуногунро нишон медиҳанд. Инҳо: шумораи роҳхатҳо ба турҳои типӣ, ки аз рӯйи марҳалаҳои давраи баррасишаванда бо назардошти типҳо ва таносуби рушди инфрасохтори сайёҳи татбиқ намудан мумкин аст.

Ифодаҳои мувофиқтарини Q : ҳаҷми маблағгузориҳои рушдро аз рӯйи марҳалаҳо ва манбаъҳои маблағҳо, аз он ҷумла, аз пасандозҳои хусусӣ муайян мекунад.

Бузургҳои мувофиқтарини q' навбати зарурии (индекси t) сохтмони нав ё таъмири объектҳои мушаххаси ҳар як секторро нишон медиҳанд.

Адабиёт:

1. Кадыров А.Л. Модели организационных структур управления национальной экономикой. Худжанд: Иттифок, 1999. – 352 с.

2. Кадыров А.Л. Преимущества k -ближайшего прогнозирования по сравнению с традиционными методами// Учёные Записки, Серия естественных и экономические науки – Худжанд: “Нури маърифат”, 2019 - № 4 (51) – С. 138-144. (0,7 п.л., в соавтор., автором 0,23).

3. Денис Квятковский, Питер С. Б. Филлипс, Питер Шмидт и Ягчеол Шин, Проверка нулевой гипотезы стационарности против альтернативы единичного корня., Журнал эконометрики (1992), с.159-178.

4. Гебхард Кирхгасснер и Юрген Уолтерс, Введение в современный анализ временных рядов, 2007.

Ғафуров С.Х. – ассистент,

Нуров Н.Қ. - ассистент

Донишқадаи сайёҳӣ, соҳибкорӣ ва хизмат

МЕХАНИЗМИ ДАСТГИРИИ ДАВЛАТӢ ДАР РУШДИ ИННОВАТСИОНИИ КОРХОНАҲОИ САНОАТӢ

Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯзҳои аввали ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ стратегияи ислоҳоти қуллии иқтисодиро бо мақсади таъмин намудани сатҳи баланди зиндагии мардум, таъсиси коргоҳҳои нави истеҳсоли хизматрасонӣ, навсозӣ ва босамар намудани фаъолияти корхонаҳои саноатӣ, инчунин дар ҳамин замина ҷалби сармояи хориҷӣ ва ворид намудани технологияҳои нави замонавиро пеш гирифт.

Тоҷикистон дар даҳсолаҳои охири мавҷудияти собиқ Иттиҳоди Шуравӣ ба яке аз ҷумҳуриҳои саноатӣ-аграрӣ табдил ёфта буд. Ҳиссаи маҳсулотҳои кишоварзӣ дар маҷмуи маҳсулоти дохилӣ нисбати маҳсулоти саноатӣ хеле кам буд. Соли 1991 шумораи умумии корхонаҳои саноатӣ ба 2308 адад мерасид. Аз ин миқдор 425 ададаш корхонаҳои нисбатан калон ва 207 корхонаи саноати вазнин, инчунин 119 корхонаи саноати сабукро ташкил медоданд.

Дар натиҷаи гузариши иқтисодиёти мамлакат ба иқтисоди бозорӣ ва хусусигардонии моликияти давлатӣ як қатор корхонаҳои саноатӣ ба ҷамъиятҳои саҳомӣ табдил дода шуданд ва корхонаҳои муштарак бо сармоягузориҳои хориҷӣ ва корхонаҳои хусусӣ таъсис ёфтанд.

Қайд кардан бамаврид аст, ки саноати ҳозираи Тоҷикистон қариб пурра дар солҳои Ҳокимияти Шуравӣ ба вуҷуд омадааст. Аммо Ҷанги шаҳрвандӣ дар солҳои 1992-1997 ба фаъолияти саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши манфӣ гузошт. Аксари корхонаҳои саноатии Тоҷикистон аз соли 1996 инҷониб аз фаъолият бозмонданд. Соли 1997 истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ нисбати соли 1990 32,3% кам шуд.

Баъди солҳои 2000-ум дар низоми молия ва иқтисодиёти миллӣ тағйиротҳои назаррас ва қувваҳои пешбаранда ба вучуд омаданд. Ҳукумати мамлакат дар бунёди корхонаҳои саноати азим саҳми калон гузошта истодааст.

Мақсади сиёсати давлатӣ дар соҳаи саноат аз инҳо иборат аст:

- рушди босубот ва инноватсионии саноат;
- афзунгардонӣ ва таъмини рақобатпазирии иқтисодиёти миллӣ ва дар асоси онҳал намудани вазифаҳои иҷтимоии давлат, таъмини амнияти миллӣ;
- гузариши иқтисодиёти кишвар аз шакли тавлидкунандаи ашёи хом ба истеҳсолкунандаи маҳсулоти ниҳой;
- мусоидат ба шуғли аҳоли, ташкили ҷойҳои нави корӣ.

Рушди саноати миллӣ дар таъмини бехатарии иқтисодиёт нақши калидӣ дорад. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд намуданд, ки «...бо дарназардошти аҳамияти соҳаи саноат дар ҳалли масъалаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва таъсиси ҷойҳои корӣ пешниҳод менамоем, ки саноатикунони босуръати кишвар ҳадафи чоруми миллӣ эълон карда шаванд».

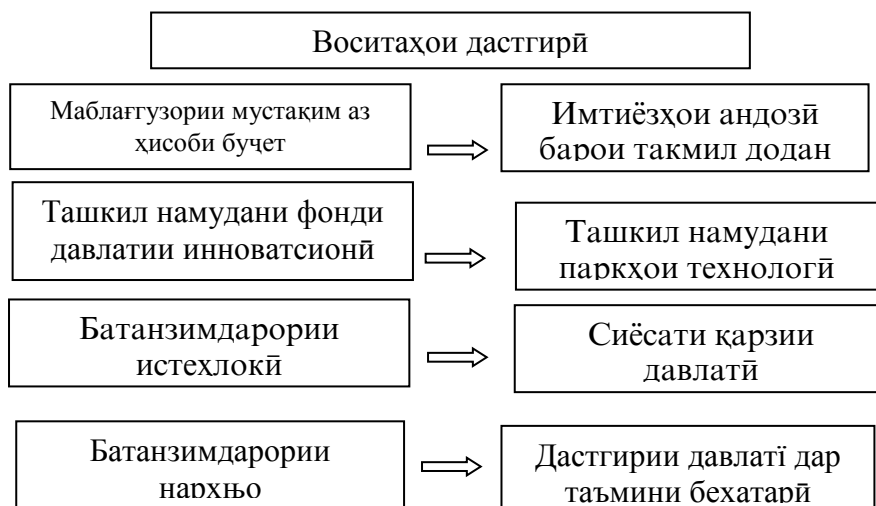
Бояд қайд намуд, ки устувории мавқеи корхонаҳои саноатӣ дар таъмини истиқлолияти энергетикӣ ва озуқаворӣ мамлакат ваҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ хеле муҳим мебошад. Зиёд гардидани ҷойҳои нави корӣ, бо ин роҳ баланд бардоштани некӯахлоқии мардум, таъмини истиқлолияти озуқаворӣ, афзун гардидани воридоти воситаҳои пулӣ ба ҳисоби бучети давлат барои рақобатпазирии иқтисодиёт заминаи муҳим фароҳам меорад. Рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо такмилдиҳии механизми ташкилӣ-иқтисодӣ ва ташаккулёбии низоми саноати минтақа вобастагии зич дорад.

Низоми саноати минтақа бошад, ба рушди фаъолияти субъектҳои алоҳида ва сарфакорона истифода бурдани захираҳои имкониятҳои мавҷуда алоқаманд мебошад.

Дар шароити муосир механизмҳои дастгирии давлатӣ бояд бо истифода аз талаботҳои зерин дар фаъолияти корхонаҳои истеҳсолӣ татбиқ карда шаванд:

- мақсади татбиқи лоиҳаҳои инвеститсионӣ дар корхонаҳои истеҳсолии ватанӣ баланд бардоштани мавқеи онҳо дар сатҳи иқтисодиёти миллӣ ва минтақаҳо ба ҳисоб рафта, риояи талаботҳои мазкур дар озмуни ҷойгиркунии дархостҳои давлатӣ амалӣ гардонидани мешавад;
- азхудкунии лоиҳаҳои инвеститсионӣ, ки дар онҳо дастгирии давлатӣ дида мешавад (одатан то ду солро дар бар мегиранд), муайян ва риоя карда мешаванд.

-ҳаҷми захираҳои сармоягузор аз рӯи лоиҳаҳои инноватсионӣ бояд на кам аз 20 дарсади маблағи умумии сармояро ташкил диҳад. Механизми дастгирии давлатӣ дар рушди инноватсионӣ дар расми 1 нишон дода мешавад.

Расми 1. Механизми дастгирии давлатӣ дар рушди инноватсионӣ

Дар натиҷаи омӯзиши таҷриба ва таҳлилҳои гузаронидашуда муайян карда шуд, ки дастгирии давлатии лоиҳаҳои инноватсионӣ дар сатҳи иқтисодии кишвар якҷанд норасоӣҳо низ дорад. Пеш аз ҳама, ҳангоми гирифтани кумақҳои молиявӣ (субсидия) аз рӯи категорияҳои махсуси лоиҳаҳои инноватсионии корхонаҳои истеҳсолии ватанӣ масъалаҳои техникӣ, тичоратӣ ва қимматҳои иҷтимоӣ ба эътибор гирифта намешаванд. Интиҳоби муносиби лоиҳаҳои инноватсионӣ, ки зери дастгирии давлатӣ қарор доранд, барои тамоми соҳаҳои хоҷагии халқӣ мамлакат татбиқ карда мешавад. Ҳангоми маблағгузорӣ аз ҳисоби бучети давлатӣ ба корхонаҳои истеҳсолӣ зарур аст, ки аз рӯи категорияҳои дар боло овардашуда муносиб карда шаванд.

Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон барномаи «Стратегияи рушди инноватсионии Тоҷикистон то давраи соли 2020» қабул гардидааст, ки он асосҳои ташкилӣ, ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва инчунин самтҳои бавучудой ва татбиқи сиёсати инноватсионии давлатиро дар фазои корхонаҳои истеҳсолӣ дар бар мегирад. Соли 2018 бо мақсади пешбурди сиёсати фискалӣ ба корхонаҳо ва соҳибкорон имтиёзҳои андозӣ пешниҳод гардиданд. Дар ҳамаи давра татбиқи 57 лоиҳа, ки онҳо асосан ба мутобиқ гардонидани қонунгузориҳои соҳаи андоз ва пешниҳоди имтиёзҳои андозӣ ба корхонаҳои истеҳсолӣ, кишоварзӣ ва хизматрасонӣ нигаронида шуда буданд, сатҳи гаронии андозро хеле паст намуданд. Имтиёзҳои андозӣ яке аз воситаҳои муҳими васеъ намудани доираи фаъолияти корхонаҳои истеҳсолӣ ба ҳисоб мераванд. Давра ба давра ба Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид намудани тағйироту иловаҳо бо мақсади дастгирии соҳибқорон хурду миёна, дастгирии корхонаҳои истеҳсолӣ ва васеъ намудани иқтидори истеҳсолии молҳои ниёзи мардум, инчунин молҳои воридотивазкунанда мебошад. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқи моддаҳои 104, 110, 169 имтиёзҳои андозиро барои субъектҳои алоҳидаи хоҷагидор дар мавриди истеҳсол, қору хизматрасонӣ ва таҳвили молҳо пешбинӣ намудааст. Масалан, дар аксари давлатҳои пешрафтаи Аврупо имтиёзҳои андозӣ нисбати он корхонаҳо татбиқ карда мешаванд, ки ба истеҳсол ё хизматрасонӣ нигаронида шудаанд ва дар таъмин намудани аҳоли ба чойҳои нави қорӣ фаъол мебошанд. Ин иқдом дар шароити иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон низ роҳандозӣ мегардад.

Адабиёт:

1. Қаюмов Н.К. Саноати Тоҷикистон: масъалаҳои модернизация//Монография (бо забони русӣ). – Душанбе, 2017. - С. 125.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 майи соли 2017 № 1415. «Дар бораи сиёсати давлатӣ дар соҳаи саноат». – С.4.
3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 декабри соли 2018. [нусхаи электронӣ] <http://www.president.tj>
4. Сомонаи расмии Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии шаҳри Душанбе. [нусхаи электронӣ] <http://dushanbe.tj/economic/industry/>
5. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. – Душанбе, 2016. - С.6.
6. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2018. – 483.

САБАБҲОИ БА ХАВФ ДУЧОР ШУДАНИ БОНКҲО ВА РОҲҲОИ БАРОМАДАН АЗ ХАВФИ БОНКӢ

Бонкҳо дар чараёни фаъолияти худ вазифаҳои гуногунро иҷро намуда байни худ ва дигар субъектҳои хоҷагидорӣ алоқаи дучониба барқарор менамоянд. Ҳолати гузаронидани амалиёт ба хавфҳо дучор меоянд. Аз ин рӯ, дар шароити иқтисоди бозорӣ, бонкҳо хавфи худро бояд дуруст арзёбӣ намоянд.

Дар чараёни фаъолият, бонкҳо дар натиҷаи ба даст наовардани даромади пешбинишуда ва ё зиёд шудани хароҷоти амалиётӣ, имкон дорад зарар бинанд. Масалан, тағйирёбии фоизи қарз дар бозор боиси кам шудани даромади фоизӣ, кам шудани захираҳои қарзӣ боиси афзоиши фоизи онҳо, баланд кардани музду маош дар дигар бонкҳо боиси баланд кадани музду маош гардида хароҷоти бонкҳои ҷудогонро зиёд мекунад ва ғайра.

Бонкҳо дар натиҷаи гузаронидани навъи амалиёт ба хатар ва хавфҳо дучор мешаванд. Дар низоми бонки хавфҳо ва хатарҳои бонкиро ба чунин қисматҳо ҷудо намуданд: хатари қарзӣ, хатари бозорӣ, хатари фоизӣ, хатари асёрӣ, хатар аз амалиёти байнидавлатӣ, хатари ба таъхир афтодани пардохтҳо, хатар аз махфи доштани маълумотҳо, хатари сиёсӣ, хатари ғайриҷашмдошт (форсмажорӣ) [1, с. 35].

Дар тамоми бонкҳо дар рафти фаъолиятшон ба чунин намудҳо хавф дучор мешаванд. Дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон низ таи ду соли охир бонкҳо ба чунин намуди мушкили дучор шуданд. Ба қатори он бонкҳое, ки ба хавфи бонки дучор шуданду оқибат ба бухрони бонкӣ оварда расонид инҳо дохил мешаванд: “Фононбонк”, “Тоҷиксодиротбонк”, “Агроинвестбонк” “Тоҷпромбонк”, ки ба мушкилоти амиқи молӣ гирифтор шудаанд.

Бонкдорӣ дар Тоҷикистон баъд аз соли 2000 хеле тараққӣ кард ва яке паси дигар дар кишвар даҳҳо бонк ва ташкилотҳои қарзӣ ба фаъолият шурӯъ карданд. Тибқи маълумоти Бонки миллии Тоҷикистон ҳоло дар кишвар 18 бонк, 38 ташкилоти амонатии қарзии хурд, 22 ташкилоти қарзии хурд ва 34 фондҳои қарзии хурд фаъолият мекунанд. Ин дар ҳоле, ки 22 ташкилоти қарзӣ дар ҳоли барҳам хӯрдан қарор доранд. Иқтисодшиносон мегуянд, ки дар таърихи бонкдорӣ Тоҷикистон хавфҳои бонкие, ки имруз ба бухрони моли бонк оварда расонидаст мисли рӯзҳои мо вучуд надоштааст [2].

Қоршиносони масоили иқтисодӣ 9 фарзияро матраҳ карданд, ки бонкҳои Тоҷикистон ба камбудии молӣ гирифтор кард.

Якум: Яке аз манбаҳои асосии даромади бонкҳои Тоҷикистон ин додани қарз барои содирот ва воридот буд. Дар пайи бухрони молӣ тижорати хориҷии Тоҷикистон коҳиш ёфт ва даромади бонкҳо аз ин ҳисоб башиддат кам шуд. Пас аз инчо маълум мешавад, ки яке аз сабабҳои бу бухрон дучор шудан ин хавфҳои қарзи мебошад.

Дуюм: Кам шудани пули муҳочирони қарз. Соли 2013 муҳочирон ба ватан қариб 4 млрд. доллар маблағи интиқол доданд. Ин маблағ гардиши бонкҳоро зиёд мекард. Мардум низ аз ин ҳисоб хароҷот мекарданд. Бо кам шудани маблағи муҳочирон хароҷоти мардум 2-2,5 маротиба кам шуд. Дар пайи кам шудани хароҷоти мардум тижорати хориҷӣ низ кам шуд. Ин сабаби асосие аст, ки бонкҳоро ба бухрон кашид.

Сеюм: Таназзули бозори сохтмони хона дар Тоҷикистон. Мушкилоти сеюм, ки ба бонкҳои Тоҷикистон зарба зад, ин таназзули бозори сохтмон мебошад. Як қисмати муҳиме, ки қарзҳои бонкҳои меоданд ин ба ширкатҳои сохтмонӣ буд. Вақте нархҳо поин рафтанд бозори сохтмон ҳам тақрибан пош хурд ва бонкҳои дигар наметавонанд ғоидаи зиёд ба даст оранд.

Чорум: Ин ба иқтисоди русия вобаста будани иқтисоди Тоҷикистон ҳам дар баҳши муҳочират ва ҳам дар баҳши қарзҳои байнибонкӣ аст. Тақрибан то 60 дарсади маблағи бонкҳои калонтарини Тоҷикистон меоварданд ин пулҳои бонкҳои Русия буд. Вақте Русия ба бӯҳрон ва таҳрим рубару шуд ин бонкҳои маблағгузори бонкҳои Тоҷикистонро бамаротиб кам карданд.

Панҷум: Имрӯз бонкҳои ватании мо сармояи кофӣ надоранд, на ба асҳори хоричӣ на бо асҳори миллий ва мизочони онҳо низ ангуштшуморанд.

Шашум: Ин нарасидани мутахассисони таҷрибанок мебошад. Имруз бояд тамоми бонкҳои тичоратӣ фаъолияти худро ба талаботи имрузаи иқтисодиёт мутобиқ гардонид, аз рӯи стандартҳои ҷаҳонӣ кор баранд. Барои амалӣ намудани чунин иқдомҳо мутахассисони дорой таҷрибаи нави бонкдорӣ зарур аст.

Ҳафтум: Ин ҷой доштани унсурҳои корупсионӣ аз қабилӣ ҳешутаборбозӣ ва роҳ додан ба ошногарой, истифода аз мансабҳои давлатӣ мебошад. Бо ин роҳҳо маблағҳои пулӣ дар шакли қарз дода шуда, масъалаҳои саривақт бозгардии ин сармояҳо фикр карда намешавад. Чунин ҳолатҳо боиси зиёд гардидани қарзҳои мушкилситон гардида, фаъолияти молиявии бонк коҳиш меёбад.

Ҳаштум: Сохтани филиалҳои зиёд дар минтақаҳои Тоҷикистон ва харчи беҳудаи маблағҳо. Бонкҳои кишвар бахусус “Тоҷиксодиротбонк”, ки ҳоло бо бӯҳрон дасту панҷа нарм мекунад қариб дар аксари минтақаҳои кишвар филиалҳои худро ифтитоҳ кард, ки ин нодуруст буд. Вақте филиалҳо зиёд шуд, теъдоди кормандон низ зиёд мешавад. Дар ҷойҳои, ки як бонк барои мардум кифоя аст, бонкҳои гуногун филиал кушоданд, вале даромад нашуд. Барои ҳамин ба муфлисӣ наздик шудаанд.

Нӯҳум: Маош ва мукофотпулиҳои аз ҳад зиёд. Солҳои ахир бонкҳои кишвар барои роҳбарон ва кормандони худ маош ва мукофотпулиҳои калон таин карданд ва ин кор вазъии моли бонкҳоро ба ҳоли табоҳ овард.

Аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки дар бӯҳронии бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон хавфи қарзӣ, хавфи асҳорӣ, хавфи ғоизӣ, хавфи бозорӣ таъсир расонидааст.

То имрӯз ҳаддиқал 4 бонк дар Тоҷикистон ба бӯҳрон гирифта мебошанд. Қариб 20 ташкилоти қарзӣ дар пайи бӯҳрони молӣ аз қатъи фаъолияти худ хабар доданд. Бӯҳрон дар Тоҷикистон ва дар умум ҷаҳон идома дорад ва боз кадом бонки Тоҷикистонро бӯҳрон интизор аст.

Бонки Миллии Тоҷикистон дар ҳолати бӯҳрон дар бонкҳо ба ин муассисаҳо маъмурияти муваққатӣ равон мекунад. Чунин таҷриба то имрӯз дар “Ҷононбонк” ва “Тоҷиксодиротбонк” таҷриба шуда истодааст.

Мавриди зикр аст, ки ҶСП “Тоҷпромбонк” ҶСП “Ҷононбонк” ҶСК “Тоҷиксодиротбонк” ва ҶСК “Агроинвестбонк” таъин тақрибан ду соли охир ба бӯҳрон дучор шуда, пардохтпазирии худро аз даст дода буданд. Ҳукумати Тоҷикистон охири соли гузашта барои начоти ин ҷаҳор бонк дар маҷмӯъ 3 миллиард сомонӣ баробар ба 500 миллион доллари амрикоӣ кумак кард. “Тоҷиксодиротбонк”, “Агроинвестбонк”, “Ҷононбонк” ва

"Точпромбанк", ки мардум аз банкоматҳояшон ба сахтӣ пул мегирифтанд, баъди дарёфти кумак ба фаъолиятшон идома дода будаанд.

Бо вучуди ин ҚСП «Точпромбанк» ва ҚСП «Фононбанк» –ду банкӣ дар гузашта дучори мушкил – баста шуданд. Қарори Бонки Миллии Тоҷикистон дар ин бора рӯзи 24 феврал содир, вале то кунун сабабҳои расмиаш эълон нагардидааст. Танҳо мақомот дар баёнияти расмӣ гуфтанд, ки ин тасмим аз тарафи "Раёсати Бонки Миллии Тоҷикистон бар асоси сабабҳои асоснок гирифта шудааст" [3].

Таҷрибаҳои ҷаҳонӣ бахусус таҷриба аз бухрони баромадани банкҳо дар ИМА дар замони бухрони соли 2008 нишон медиҳад, ки дар ин ҳолатҳо сохторҳои давлатии кишвар ба банкҳо маблағ дода, онҳоро аз вазъи бухронӣ наҷот медиҳанд. Дар Тоҷикистон низ қаблан чунин таҷриба буд, вале каме дигаргунатар. Ду сол пеш Ҳукумати Тоҷикистон ба хотири наҷоти "Агроинвестбанк" 52 фоизи саҳмияҳои онро харидорӣ кард. Аммо ба назар мерасад, ки ин иқдом натавонист ин банкҳо аз бухрон барорад. Муштариён чанд вақти охир аз мушкилоти худ барои гирифтани маош ва пасандозҳои худ дар ин банк шикоят доштанд.

Ба назари коршиносони масоили иқтисодӣ "барои наҷоти банкҳои ба бухрон гирифтورشудаи Тоҷикистон, механизми ягона мавҷуд нест, чунки сабабҳои бад гардидани вазъияти моливӣ онҳо гуногунанд. Ҳар яке аз ин банкҳо бояд Стратегияи муаяни рушд тархрезӣ карда, вобаста ба хусусиятҳои хоси ин банкҳо, бояд амалӣ карда шавад." Ин ҳам дар ҳоле, ки ҳеҷ кадоме аз банкҳои Тоҷикистон дар бораи иқдомҳои зиддибухронии худ хабар намодаанд ва аслан вазъи худро бухронӣ ҳисоб намеkunанд. Ҳамзамон онҳо дуруҳи баромаданаз бухронро пешниҳод карданд:

Якун дарёфти қарз ва дуввум фуруши саҳмияҳои банкҳо ба хоричиҳо. Дарёфти қарз барои наҷоти банкҳо ҳам дар шароити кунунии Тоҷикистон бисёр мушкил аст ва агар дарёфт ҳам шуд он дар аввал банкҳоро гӯё наҷот медиҳад, аммо дар оянда боиси дарди сари ҳам ҳукумат ва ҳам худи банк мегардад, ки имкон дорад вазъи банкро бадтар аз имрӯзааш гардонад. Боқӣ мемонад фуруши саҳмияҳои банкҳо ба хоричиҳо. Бо вазъи иқтисодиву ҳуқуқие, ки Тоҷикистон дорад, агар ин имкон пайдо шуд, яъне харидор ҳозир шуд, танҳо ҳамин роҳ боқӣ мемонад,-мегӯяд ин коршинос.

Ба назари коршиноси масоили иқтисодӣ роҳи ҳалли бухрон дар банкҳои Тоҷикистон ин ҷалби пулҳои арзон ба низоми банкӣ мебошад. "Пулҳои арзон яъне бо фоизи 2-8%-и солона. Айни ҳол гирифтани ин пулҳо аз Русия ғайриимкон аст. Ду манбаи дигар боқӣ мемонад, ки ин ҳам бошад гирифтани маблағ аз Чин ва дуввум аз созмонҳои байналхалқӣ. Ҳоло овардани ҳудуди 1 млрд. доллар метавонад низоми бонкии Тоҷикистонро наҷот бидиҳад. Дар ҳоли дигар низоми бонкии Тоҷикистон тақрибан заиф шуда меравад."

\Адабиёт:

1. Идора кардани хатари банкӣ, Душанбе -2013, Ашуров, А., с. 35.
2. Сомонаи расмии Бонки Миллии Тоҷикистон.www.nbt.tj
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки Миллии Тоҷикистон». Душанбе, с.

2011

САНОАТИ САБУК ДАР БОЗОРИ МИЛЛӢ БА ЧАШМ НАЗАРРАС МЕБОШАД

Дар Паёми имсолаи Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти муаззами мо, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон оиди ҳадафи чоруми стратегии кишвар оварда шудааст «Мо саноаткунони босуръатро ҳамчун ҳадафи чоруми стратегии кишвар қабул кардем, зеро рушди саноат барои таъмин намудани устувории иқтисодиёт ташкили ҷойҳои нави корӣ, баланд бардоштани иқтидори содиротии мамлакат ва рақобатнокии он замина мегузорад».

Дар натиҷаи тадбирҳои андешида шуда дар ҳафт соли охир ҳаҷми истехсолоти маҳсулоти саноати қариб 3 баробар (аз 10 миллиард сомонӣ ба 27,5 миллиард сомонӣ) ва ҳиссаи соҳа дар маҷмӯъ маҳсулоти дохилии кишвар 5,1 банди фоиз (аз 12,6 ба 17,7 фоиз) зиёд гардидааст. Табирҳои андешидаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамаи соҳаҳои саноат босуръат пеш рафта истодааст. Саноати сабук махсусан духти либос истехсоли либос эълон шудани солҳои рушди деҳот, саёҳи ва ҳунарҳои мардуми ба ин соҳаи саноат мусоидат намуд. Ҳунармандон дар шаҳру деҳот корхонаю коргоҳи дӯзандагӣ истехсоли либосҳои босифатро ба роҳ монданд. Бо назардошти аҳамияти бузурги соҳаи саноат дар рушди иқтисоди мамлакат ҳадафи чоруми стратегии миллӣ қарор ёфтани саноаткунони босуръати мамлакат иқдоми муҳимест, ки ба афзоиши коркарди ашёи хом ва зиёд гардидани ҳаҷми маҳсулоти саноатии рақобатпазирӣ содиротию ивазкунандаи воридот таъсири ҷидди мебахшад. Нишондиҳандаҳои иқтисоди нишон медиҳанд, ки таи чанд соли охир соҳаи саноати сабук дар кишвари мо рӯ ба рушд дорад.

Дар баҳши ресандагӣ иқтидорҳои нави истехсолӣ, назирӣ маҷмааи Насоҷии «Ҷунтай-Данғара», «Син Силу Текстил», «Файзи истиқлол- 2011», «Ҷавонӣ», «САТН» «Спитамен текстайл», « Неку Хучанд», «Ресандаи Кӯлоб» « Химаи текстил» ба кор андохта шуда, корхонаҳои пешина бо техникаю технологияи замонавӣ мучаҳҳаз гардонидани шудаанд. Имрӯзҳо дар корхонаҳои ресандагии мамлакат пешрафтатарини хатҳои технологияи коркарди нахи пахта аз Италия, Шветсария. Олмон. Чин, Ҷопон, Чехия, Россия ва дигар ширкатҳои маъруфи кишварҳои пешрафта ва мутараққӣ васлу насб карда шудаанд.

Корхонаҳои дӯзандагии кишвар низ дар пайи амалисозии тадбирҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба кор дароварда шуда барои пешрафти рушди мамлакат хизмат мерасонад.

Мувофиқи маълумоти Вазорати саноат ва технологияи нави истехсоли дӯзандагӣ босуръат пеш меравад ва рушд менамоянд. Ҳаҷми истехсоли маҳсулот аз 124,2 миллион сомонӣ, саноати соли 2014, соли 2018 ба 267,2 миллион сомонӣ расида шуд. Сураъти рушд 2,2 баробарро ташкил медиҳад, ки дар давоми 4-соли ниҳоят қадами устувор гузошт. Ба ин соҳа рушди содирот яке аз вазифаҳои муҳимтарини кормандону маъсулони баҳши насоҷию дӯзандагии кишвар ба шумор рафта, ҳамкориҳои пешрафтаи Ҳукумати мамлакат бо кишварҳои дар ин соҳа пешрафта ва созмонҳои байналмиллалии тиҷорат ба барномаҳои дастгирии соҳаҳои насоҷию дӯзандагии кишвар самараҳои хуб боровардааст. Соли 2018 Ҷумҳурии Тоҷикистон ба барномаҳои Ҷаҳонии дӯзандагӣ дохил шуд. Ҳадафи асосии барнома мусоидат

намудан ба афзоиши ҳаҷми маҳсулоти содироти аст, пойгоҳи хубест барои дарёфтани шарикони тичорати ва харидорони маҳсулоти Ватанӣ дар хориҷи кишвар.

Ҳоло 24- корхони насочию дӯзандагии шаҳри Душанбе , вилояти Суғд, вилояти Хатлон ва шаҳру ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ аъзои фаъоли барномаанд. Дар 6-моҳи аввали соли 2019 намояндагони ин корхонаҳо молу маҳсулоти худро дар бонуфузтарин намоишгоҳҳои ҷаҳони маҳсулоти насочию дӯзандагӣ дар шаҳрҳои калонтарини Туркия, Испания, Россия ва Покистон ба намоиш гузошта, фӯруши хизматанд. Молу маҳсулоти кишвари мо дар ин намоишгоҳҳо баҳои баланд гирифтанд. Пайваста омӯхтани вазъи бозор хусусан ҳиссаи истеҳсолоти ватанӣ дар он, яке аз роҳҳои самарабахши рушду равнақи истеҳсоли маҳсулоти ватани ва беҳтар намуднаи сатҳи рақобатпазирии он мебошад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳоло қариб 100 корхонаи дӯзандагӣ фаъолият менамоянд. Аксарияти онҳо дар вилояти Суғду Хатлон ва шаҳри Душанбе ҷойгир мебошанд. Таъсиси корхонаҳои нав ва фароҳам овардани ҷойҳои нави корӣ афзоиши ҳаҷми содирот мусоидат намуд. Дар бозорҳои дохилӣ мавқеи либосҳои воридоти мо то андозае маҳдуд гардид. Тавре ки аз омӯзиши бозорҳои дохили муайян шуд ҳаҷми умумии либос дар бозори кишвар дар соли 2018 қариб ба 250 миллион долларро ташкил дод. Қисми бештари либосвори аз Чин ва Туркия, қисми ноҷизи он аз Россия (0,5 дарсад_ Қирғизистон (0,5), Италия (1), Кореяи ҷанубӣ (0,9) Ҳиндустон (0,9) Испания (0,7) ва аморати мутаҳҳидаи Араб (0,6 дарсад) ворид мегардад.

Маълумотҳои дақиқ доир ба вазъи бозори либос, омилҳо ва тамоюли рушди он барои беҳбудии фаъолияти корхонаҳои соҳа ва соҳибкорон аҳамияти калон дорад. Дар асоси ин роҳҳои рушди додани истеҳсолот вобаста ба талабот ва равандҳои бозори муайян карда мешаванд. Ашёи хом барои истеҳсоли либосворӣ пахта ва абрешим ба ҳисоб меравад. Мувофиқи маълумоти коршиносон харидорон зиёд молҳоро харидорӣ менамоянд, ки дорой навишти 100 фоиз Cotton (100 фоиз аз пахта бошад).

Сарвари давлати мо Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти муаззами мо, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон нишон дод, ки ашёи хомро то ҳадди ниҳон коркар намудани пахта бештар чилвагар мешавад. Ҷумҳурии Тоҷикистон барои дар бозори либос мавқеи шоиста пайдо намудан имконият хуб дорад.

Дар Тоҷикистон тамоюли саноати сабук пешрафти устувори болоравӣ дорад, ин хушбинкунанда ба ҳисоб меравад.

Адабиёт:

1. Паёми Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон . шаҳри Душанбе, 26 декабри соли 2019.
2. Рӯзномаи Ҷумҳурият, Саноати сабук шаҳри Душанбе , 13-июни соли 2019 саҳ 3.
3. Рӯзномаи Ҷумҳурият, Саноат ояндаи саноати сабук, шаҳри Душанбе, 18 феввали соли 2019.

*Мавлонов Р.А. - н.и.и., дотсент,
Якубова Э.Н. – муаллими калон
Донишгоҳи Давлатии Хучанд ба номи академик Б.Гафуров*

БА МАСЪАЛАИ ТАШАККУЛИ МОДЕЛИ ИДОРАКУНИИ КОРПОРАТИВИИ ВАТАНИ

Таъмини саноатикунонии босуръати иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба февран мутобиқсозии нерӯи ширкатҳои ватаниро ба эҳтиёҷоти рӯзафзуни кишвар дар рушди нерӯи истеҳсоли тақозо мекунад. Ҳамоҳангсозии потенциали қувваҳои истеҳсолкунандаи ҷумҳурӣ ба эҳтиёҷоти босуръат афзояндаи чома ба арзишҳои моддӣ ва маънавӣ, ҳалли мушкилоти мунтазам баланд бардоштани самаранокии корпоратсияҳои ватаниро дар асоси баланд бардоштани, рақобатпазирии онҳо дар бозорҳои дохиливу хориҷӣ талаб мекунад.

Таҳлили синтезиронидашудаи асосан олимон - муҳаққиқон ва коршиносони кишварҳои хориҷаи дуру наздик [1, 2, 6, 8, 10], инчунин таҳқиқоте, ки аз ҷониби институтҳои байналмилалӣ [4] дар Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронида шудааст, нишон медиҳад, ки яқум, захираҳо барои баланд бардоштани самаранокии ширкатҳои ватанӣ вучуд доранд; дуҷум, ҳеҷ гуна усулҳои тайёр дар амалияи кишварҳои постиндустриалӣ вучуд надоранд, ки истифодаи онҳо самаранокии баланди ширкатҳоро дар фазои мушаххас дар фаъолияти корпоративии дигар кишвар таъмин карда тавонад.

Ҳамаи ин ба он оварда мерасонад, ки олимон ва коршиносони кишварҳои, ки иқтисодиёташон дар марҳилаи гузариш қарор доранд, мутобиқсозии ҷаҳорҷӯбаи идоракунии корпоративиро ба таҷрибаи ин ё он кишвар идома медиҳанд. Таҳлили натиҷаҳои ин кӯшишҳо нишон медиҳанд, ки интиҳоб ва мутобиқ кардани моделҳо ва концепсияҳои идоракунии корпоративӣ ба таҷрибаи ширкатҳои кишварҳои дар давраи гузариш қарор дошта хеле мушкил буда, ҳам аз ҷиҳати назариявӣ ва ҳам аз ҷиҳати амалии мавзӯи мақола шаҳодат медиҳад.

Асоси назариявии идоракунии корпоративӣ ба се мафҳуми маъруф - монистикӣ, дуалистӣ ва гуногунандешӣ асос ёфтааст. Концепсияи монистикии, ки афзалияти манфиатҳои танҳо як гурӯҳи иштирокчиён - саҳмдоронро таъкид мекунад, дар ИМА, Бритониёи Кабир, Канада, Австрия, Осиёи Ҷанубу Шарқӣ ва Амрикои Лотинӣ васеъ паҳн шудааст. Дар он ҷой модели мавҷуд аст, ки парокандагии саҳмҳоро пешбинӣ мекунад, қонунгузори манъ кардани даҳлат ба бонкҳо ба ширкатҳо бо монанди дар ихтиёри онҳо ҷамъ намудани саҳмҳо амал мекунад.

Концепсияи монистикӣ пешбинӣ мекунад: ҳуқуқи қаблии саҳмдоронро ҳангоми қабули қарорҳо, баҳусус қарори стратегӣ дар бозори тараққикардаи саҳмияҳо. Дар кишварҳои, ки концепсияи монистикӣ васеъ паҳн шудааст, одатан, заминаи қонунгузорӣ ва институтҳо мавҷуданд, ки манфиатҳои дигар иштирокчиёни муносибатҳои корпоративиро ҳимоя мекунанд.

Концепсияи дуалистии идоракунии корпоративӣ асосан дар Олмон, Австрия ва Нидерландия паҳн шудааст, ки манфиатҳои ду гурӯҳи иштирокчиён - саҳмдорон ва коллективи меҳнатиро амал мекунад. Ин гурӯҳҳо бо пешниҳоди намояндагони худ дар Шӯрои нозирон манфиатҳои худро ҳимоя мекунанд. Норасоии асосии концепсияи мавҷудияти қабули қарорҳо аз ҷониби қарорҳои стратегӣ оид ба яқҷояшавӣ, таъсиси филиалҳо, харидани ташкилотҳо ва корхонаҳо ё як қисми саҳмияҳои онҳо, як гурӯҳи кориро

дар бар мегирад, ки манфиатҳои онҳо, тавре ки натиҷаҳои таҳқиқоти олимони хориҷии дуру наздик нишон медиҳанд, на ҳама вақт мувофиқат мекунанд.

Ин мафҳум дар байни моделҳои континенталӣ - аврупоӣ ё олимони менеҷменти васеъ паҳн шудааст, ки нишондиҳандаи асосии он [11, с. 66] “иштироки фаъоли бонкҳо дар раванди идоракунии корпоративӣ. Бонкҳои тичоратӣ саҳномони корпоратсияҳо мебошанд... . Бонкҳои тичоратӣ универсалӣ мебошанд ва ба корпоратсияҳо хидматҳои гуногун медиҳанд: қарздиҳӣ, брокерӣ ва машваратӣ. Ҳамзамон, онҳо метавонанд нақши бонки сармоягузorro иҷро карда, тамоми қорҳои вобаста ба баровардани саҳмияҳоро ба анҷом расонанд. Одатан, бонкҳо дар шӯрои нозирон намояндагӣ мекунанд ва мутахассиси корпоратсия мебошанд”.

Агар дар муҳити риояи консепсияи монистикӣ заминаи қавии қонунгузорӣ ва муассисаҳои давлатӣ манфиатҳои иштирокчиёни муносибатҳои корпоративиро ҳимоя кунанд, пас дар консепсияи дуалистӣ, механизми ҳимояи манфиатҳои иштирокчиён ташкили ҳамкориҳои зич байни иштирокчиён дар доираи қонунгузориҳои амалкунанда мебошад. Самаранокии консепсияи дуалистӣ, тавре ки аз маводи таҳлили боло дида мешавад, асосан аз ҳисоби нақши фаъоли бонкҳо дар таъмини самаранокии сохторҳои тичоратӣ ва дар натиҷаи ба даст овардани консентратсияи баланди саҳмияҳо дар дасти доираи маҳдуди саҳномон - бонкҳои тичоратӣ, муассисон ва ташкилотҳои ғайриҳукуматӣ вобаста аст.

Консепсияи гуногунандешӣ асосан дар Ҷопон паҳн шудааст ва он ҳимояи манфиатҳои ҳамаи иштирокчиёни муносибатҳои корпоративӣ - истеъмолкунандагон, кредиторон, ташкилотҳои касбӣ, ташкилотҳои чамъиятӣ, иттифоқҳои касаба, соҳибон, қувваи қорӣ, шарикони тичорат ва дар маҷмӯъ ҷомеаро таъмин менамояд. Хусусияти бисёрҷонибаи консепсияи плюралистӣ ба мо имкон медиҳад, ки мафҳуми идоракунии корпоративиро дар шакли зерин таҳия кунем: "ин як системаи мақомоти интихобшуда ва таъиншудае мебошад, ки ширкатро аз ном ва ба манфиати ҳама ҷонибҳои манфиатдор, аз ҷумла соҳибон, роҳбарияти он, қордон, шарикони тичоратӣ, истеъмолкунандагон, қарздиҳандагон, ассотсиатсияҳо ва иттифоқҳои касаба, ташкилотҳои давлатӣ ва шӯъбаҳо барои ба даст овардани фоида ва устувории молиявӣ ширкатаст ", ки ба андешаи мо хеле мазмуни мутобиқ аст.

Барои муқоиса қардани мазмуни он, мо таърифи асосии идоракунии корпоративӣ, ки аз ҷониби Созмони ҳамкориҳои иқтисодӣ ва рушд пешниҳод шудааст, пешниҳод мекунем, дар он ИД ҳамчун система тавсиф мешавад:

- муносибатҳои байни роҳбарияти ширкат (ҳайати роҳбарикунанда), Шӯрои директорони он (Шӯрои нозирон), саҳмдорон ва дигар тарафҳои манфиатдор;

- назорати фаъолияти ширкат;

- барои муайян қардани ҳадафҳои ширкат ва василаҳои ба онҳо расидан хизмат мекунад;

- ҳавасмандӣ ба шӯрои директорон ва роҳбарияти ширкат барои иҷрои ин ҳадафҳо [1, с. 214] мебошад.

Бо муқоисаи таърифҳои дар боло овардашуда, мо мувофиқи мақсад мешуморем, ки ғояи мазкур дар асоси консепсияи плюралистӣ мазмуни консепсияи идоракунии корпоративиро ба қадри қофӣ инъикос мекунад, зеро он зарурати ба назар гирифтани манфиатҳои қариб ҳамаи иштирокчиёни идоракунии корпоративиро дар бар мегирад, аммо ба андешаи мо, муаррифии систематикӣ вучуд надорад. идоракунии корпоративӣ, ки дар варианти OECD мавҷуд аст. Воқеан, азбаски илми муосир дар се равиши маъруф -

системавӣ, вазъӣ ва равандӣ асос ёфтааст, бояд дар чаҳорҷӯбаи ин воситаҳо идоракунии корпоративӣ ҳамчун як ҷузъи таркибии назарияи умумии идоракунии ташкил карда шавад.

Бо назардошти фикрҳои дар боло овардашуда, таърифи идоракунии корпоративиро метавон бо ибораи зерин пешниҳод кард: "идоракунии корпоративӣ - ин раванди таъсири мақсадноки мақомоти интиҳобшуда ва таъиншуда ба аъзои корпоратсия бо мақсади ба роҳ мондани ширкат дар ҳолати мушаххас дар фазо ва вақти муайян, дар ҳолати таъсири ҷаҳонишавии муносибатҳои иқтисодии ҷаҳонӣ. оид ба вазъи ҷамъиятию сиёсии ҷаҳон, дар минтақаҳои алоҳида ва бо назардошти манфиатҳои иштирокчиёни муносибатҳои корпоративӣ. " Бидуни даъвати ҳаматарафа ва амиқи инъикоси моҳият ва мундариҷаи идоракунии корпоративӣ дар таърифи мазкур, дар асоси ягонагии се равиш "вазъият, систематикӣ ва раванд" сохта шудааст, ки ба мо имкон дод, ки идоракунии корпоративиро ҳамчун "раванди мутамарказ дар фазо ва вақти муайян" тавсиф кунем. .

Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки демократияи корпоративӣ [10], ки хусусиятҳои модели Чопонро инъикос мекунад, боиси афзоиши шумораи ҳайати директорон мегардад. Ҳамин тавр, дар ватани концепсияи плюралистӣ - Чопон, дар баъзе ширкатҳо шумораи аъзоёни шӯрои директорон ба 50 нафар мерасад, дар Олмон (бо концепсияи дуалистӣ) ва ИМА (ҷонибдори концепсияи монистӣ) ин арзиш аз 9 то 14 нафар мебошад. Ҷолиб он аст, ки мувофиқи қонунҳои амалкунандаи Чопон, намояндагони гурӯҳҳои гуногуни ширкаткунандагони корпоратсия, квотаҳо бо қарори шӯрои директорон тақсим карда мешаванд. Ҳамин тариқ, тибқи таҳқиқоти ширкатҳои чопонӣ, тақрибан 50% ҷойҳои Шӯрои директорони банкҳои Чопонро намояндагони саҳмиядорон, роҳбарияти банк ва ҳайати қорӣ ишғол мекунад, 25% ҷойҳоро намояндагони банкҳо ва корпоратсияҳо (шарикон) ва 25% ҷойҳоро намояндагони мақомоти давлатӣ доранд.

Самарабахшии сатҳи баланди концепсияи идоракунии корпоративӣ дар Чопон хусусиятҳои модели идоракунии корпоративии Японияро таъмин мекунад, ки "дар зерин таъсири ду омил таҳия шудааст: анъанаҳои Чопон ва демократикунории Чопон аз ҷониби амрикоӣҳо пас аз Чанги Дуюми Ҷаҳонӣ" (1, с. 67).

Хусусияти фарқкунандаи идоракунии корпоративии Япония аз моделҳои Англия ва Аврупо дар он аст, ки модели идоракунии корпоративии Япония на танҳо иштироки фаъоли банкҳо дар фаъолияти корпоратсия, балки дар асоси концепсияи дуалистӣ (модели континенталӣ) тавассути ба даст овардани ҳиссаи баланди саҳмияҳои ширкат таъмин менамояд, балки бо густариши васеи сармояи ширкатҳо, ки занҷири ягонаи "тахвили ашёи хом - истеҳсоли молҳо (хизматрасониҳо) татбиқ – ҷойгиркунии фармоишхоро дарбар мегирад.

Дар қонунҳои Чопонии таҳлили муҳити саҳҳомон, фарқ кардани ба ном «банкҳои асосӣ», ки нақши кредитор, саҳмдори қалон, муассисаи машваратӣ, банки хизматрасон, ташкилоти қоршinosон ва дигар хизматрасониҳои хоси банк ва соҳиби онро мебозанд, маъмул аст. Дар аксар ширкатҳои қалон қарздиҳандаи асосӣ банки асосӣ мебошад. Модели идоракунии корпоративии Чопон бо тамаркузи зиёди сармоя дар дохили саҳҳомони қалон дар муқоиса бо модели Англо-Амрикоӣ, ки бо паҳншавии саҳмияҳо хос аст, фикр мекунад.

Мувофиқи гуфтаҳои муаллифони монография [3], 16% ширкатҳои қалони Чопон банки асосӣ ҳамчун саҳмдори қалонтарин нақш мебозад, баъзеи 22% ширкатҳои қалон банки асосӣ дуввум саҳмдори қалонтарин мебошад ва дар 15% ширкатҳо банки асосӣ саҳмдори қалонтарини сеюм ба ҳисоб меравад. Ин ба шарофати вижагиҳои модели идоракунии корпоративии Япония, ки консентратсияи баланди сармоя, иштироки қатъии банкҳо дар

ташаккули сармояи ширкат, гузариши дохилии менечерҳо ва тичорати дохили гурӯҳӣ дар корпоратсияҳои Чопон таъмин менамояд.

Оид ба ташкили савдои дохили гурӯҳӣ [7] ҳаҷми онҳо то 20% маҷмӯи маҳсулотро ташкил медиҳад, ки ин барои ба даст овардани самараи ширкатҳои ба гурӯҳ шомилшуда хеле назаррас аст. Амалияи "сарфа намудани сармоя" дар ширкатҳои Чопон, ки дар пешниҳоди пешакии сахмияҳои ширкатҳо ба аъзои "занҷири технологӣ" ифода ёфтааст, ҷолибтар аз ҷиҳати рақобатпазирии ширкат мебошад. Дар натиҷа, вазъият ба вучуд омадааст, ки соҳиби асосии ширкатҳои чопонӣ ширкатҳо ва шахсони алоҳидаи Чопон оид ба сармоягузориҳои хориҷӣ мебошанд, пас онҳо дар сатҳи ҳадди аққал қарор доранд. Ширкатҳои асосии гурӯҳ (на филиалҳо ва на филиалҳо) маҳсусан муҳофизат карда мешаванд. Дар доираи қонунгузори амалкунанда ширкатҳо ва давлат онҳоро аз воридшавии соҳибони хориҷӣ ҳимоя мекунанд.

Давлат дар баробари татбиқи чораҳои муҳофизатӣ аз воридшавии сармояи хориҷӣ ба ширкатҳои Чопон, барои рушди иқтисодиёт аз ҷониби:

- рушди самтҳои нисбатан умедбахши рушд ва самти иқтисодиёт дар самти мазкур;
- фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди иқтисодиёти миллӣ рушди инфрасохтор аз ҳисоби маблағҳои бучетӣ ва кӯмак ба соҳаҳо ва ширкатҳои алоҳида иборат аст;

- рушд ва нигоҳдории шаклҳо ва муносибатҳои ташкилӣ (ҳам дар дохили ширкат ва ҳам дар байни онҳо), ки ба баланд шудани самаранокии истеҳсолот, баланд бардоштани рақобатнокии маҳсулоти Чопон мусоидат мекунанд. [1, с. 68].

Рӯйхати дар боло зикршудаи самтҳои таъсири давлат ба иқтисодиёт, дар амалияи Ҷумҳурии Тоҷикистон татбиқ карда мешавад. Ҳукумати кишвар консепсияҳои дарозмуддати рушди иқтисодиёти миллӣ, соҳаҳо ва соҳаҳои онро таҳия карда, ба мақомоти қонунгузори кишвар лоиҳаҳои санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқиро пешниҳод менамояд, ки барои рушди қувваҳои истеҳсолкунанда муҳити мусоид фароҳам меорад, баҳусус афзалиятнок дар самти баланд бардоштани ҳосилнокии як коргар дар ояндаи наздик. Он фазои мусоиди андоз, молиявӣ ва методологиро барои баланд бардоштани рақобатпазирии корхонаҳо дар соҳаҳои иқтисодии миллӣ, ки ба рӯйхати афзалиятнок дохил карда шудаанд, муҳайё мекунанд, ҷузъҳои инфрасохтори қувваҳои истеҳсолкунандаи кишварро рушд медиҳад ва шаклҳои ташкилии танзими давлатии иқтисодро такмил медиҳад.

Ҳамаи ин идома додани заминаҳои баланд бардоштани самаранокии ширкатҳои ватаниро идома медиҳад, ки эҳтимолияти хатари холисро (новобаста аз шахс (роҳбарияти ширкатдор) қабул мекунанд) аз ҷаҳонишавии системаҳои иқтисодии ҷаҳон бармеояд. Дар ин ҳолат, "малакаҳои соҳибкорӣ" -и роҳбарияти ташкилот, натиҷаи фаъолияти шӯрои директорон ва маҷлиси умумии сармоядорон ҳамчун омили асосии баланд бардоштани самаранокии ширкатҳо боқӣ мемонанд. Ба ибораи дигар, дар чунин ҳолат хавфҳои марбут ба қабули қарорҳо "табiiй мебошанд", зеро онҳо асосан аз сифатҳои касбии роҳбарон ва мақомоти идоракунии сохторҳои тичоратӣ, ки ин қарорро қабул кардаанд, вобастагӣ доранд.

Ташаккул ва истифодаи самаранокии потенциали иштирокчиёни муносибатҳои корпоративӣ (на танҳо мақомоти роҳбарикунандаи ширкатҳо) ба модели чопонии идоракунии корпоративӣ равона карда шудааст, ки зухуроти он чунинанд:

- бархӯрди васеи манфиатҳо ва соҳаҳои фаъолияти корпоратсияҳо ва кормандон, дараҷаи баланди вобастагии кормандон аз корпоратсияи онҳо.

- афзалияти принципи коллективӣ нисбат ба индивидуализм, пешрафти ҳамаҷонибаи ҳамкориҳо байни мардум дар дохили корпоратсия, фазои баробарии байни кормандон, новобаста аз вазифаҳо.

- нигоҳ доштани таносуби таъсир ва манфиатҳои се қувваи асосӣ, ки фаъолияти корпоратсияро таъмин мекунад: соҳибон, роҳбарон ва кормандон.

- табодули робитаҳои мухталиф байни корпоратсияҳо ва шарикони тичорати онҳо, аз ҷумла дар навбати аввал байни таъминкунандагон ва гирандагон маҳсулот. [11, с. 69].

Рӯйхати дар боло овардашуда хусусиятҳои муносибатҳои корпоративиро, ки ба модели японии идоракунии корпоративӣ хос аст, инъикос мекунад, ки корманд одатан манфиатҳои ширкатро аз манфиатҳои ҷаҳулоддааш болотар мегузорад, зеро тақдирӣ ӯ ва беҳбудии оилаи ӯ аз дараҷаи самаранокии ширкат вобаста аст. Дуввум, ширкат кормандонро мувофиқи саҳми корманди мушаххас дар таъмини самаранокии ширкат подош медиҳад. Сеюм, дар ширкатҳои Ҷопон оғози коллективӣ бартарӣ мегирад, вақте манфиатҳои коллектив аз манфиатҳои инфиродӣ ва гурӯҳӣ болотар гузошта шаванд. Чорум, қарорҳо ба таври дастаҷамъона қабул карда мешаванд ва сарфи назар аз андешаи иштирокчӣ, сарфи назар аз он ки дар созмон кадом мавқеъро ишғол мекунад, роҳ дода намешавад. Панҷум, корманд ба пешрафти ояндаи ширкат ҳавасманд аст, зеро системаи ҷобачогузори киroyaи ҷопонӣ ба корманд имкон медиҳад дар вазифаҳои гуногун дар синни нафақа ё дар корпоратсия ё "корпоратсия - узви занҷираи технологӣ" кор кунанд. Ҳамаи ин ба он оварда мерасонад, ки коргарон дар ҳама ҷо принципи "бештар аз коре, ки барои шумо пардохт мекунад" [12] риоя мекунад ва саъй мекунад, кор кунанд, то натиҷаи кори онҳо аз ҷониби ҷомеа ҳамчун неқӯахволии моддӣ ва маънавӣ, ки талаботи рӯзафузунашонро қонеъ мекунад, даъво карда шавад. Хусусиятҳои дар боло овардашудаи модели японии идоракунии корпоративӣ на танҳо муҳаққиқон, балки ҳукуматҳои Осиёи Ҷанубӣ ва Шарқӣ, ки дар ин ҷо васеъ истифода мешаванд, мавриди тавачҷӯх қарор медиҳанд. Модели японии идоракунии корпоративӣ ҳамчун механизми ҳавасмандкунии иштирокчиён дар муносибатҳои корпоративӣ, ба назари мо, метавонад дар амалияи ширкатҳои ватанӣ бомуваффақият татбиқ карда шавад:

- шомил кардани намояндагонии соҳибони на танҳо саҳмдорони калон, балки саҳмдорони хурд, то ки саҳмдорони хурд тавассути пешниҳоди намояндагонии онҳо манфиатҳои онҳоро ҳимоя кунанд;

- ҳамроҳ намудани намояндагонии роҳбарикунанда, то ки онҳо масъулияти баланди маънавию барои самаранокии қарорҳои қабулкардаашон дар ҷараёни идоракунии ширкат ҳис кунанд;

- ҷалби намояндагонии дастаи ширкат барои фароҳам овардани муҳити инъикос, ҳамбастагии мақсадҳои кормандони ширкат бо мақсадҳои ширкат;

- шомил намудани намояндагонии "ширкатҳо - аъзои занҷири технологӣ", то ин ки ҳангоми қабули қарорҳо "вазъи корҳо дар ширкат дар маҷмӯъ бо назардошти хусусиятҳои ширкатҳо, аъзои занҷири технологӣ", ки заминаҳои баланд бардоштани сатҳи асоснокии илмӣ ва амалии қарорҳои стратегиро фароҳам меорад;

- ба шӯрои директорон шомил намудани директорони мустақил, бо назардошти зарурати таъмини шаффофияти маълумот дар бораи фаъолияти ширкат, ки ба талаботҳои стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ мувофиқат мекунад;

- додани ҳуқуқи ҷалби аудиторони мустақил ба маҷлиси умумии саҳмдорон;

- ҷалби аудиторҳои ширкатҳои гуногуни аудиторӣ ҷиҳати таъмини шаффофият ва воқеияти аудит. -

Ичрои шартҳои дар боло зикршуда, *ceteris paribus*, афзалияти коллективикунониро нисбат ба ибтидои инфиродӣ дар корпоратсияҳои ватанӣ таъмин мекунад, ки барои фароҳам овардани заминаҳои манфиатҳои шахсони воқеӣ ба манфиатҳои созмонҳо имконият фароҳам меорад, ки бомуваффақияти онҳо имконият медиҳанд, ки эҳтиёҷоти маънавӣ ва моддӣ кормандони ташкилотҳоро қонеъ гардонанд. Оид ба ҳамкориҳои одамон дар дохили корпоратсия ва фароҳам овардани фазои ҳамкорӣ ва кӯмаки мутақобила, ин маъноӣ онро дорад, ки танҳо “равона кардани потенциали зехнӣ ва касбии даста барои ноил шудан ба ҳадафҳои ширкат тавассути қабули қарорҳои аслиӣ ва оптималӣ ба ҳадафҳои ширкат, новобаста аз он ки кӣ ин қарорро пешниҳод кардааст. ». Риояи ин принцип, *ceteris paribus*, ба фикри мо, муҳити «хавасмандӣ ва хавасмандкунии умумӣ дар гурӯҳ» -ро ба вучуд меорад, [12], ки оқибатҳои онро ба бор меорад.

Дар чамъбаст, қайд менамоем, ки истифодаи самараноки имкониятҳои идоракунии корпоративӣ дар асоси консепсияи плюралистӣ, корпоратсияҳои ватанӣ заминаҳои иштироки на танҳо намоёндогони моликон ва менечмент, балки тамоми ҷонибҳои манфиатдорро фароҳам меоранд, зеро он: аввалан, барои афзоиши хавасмандкунии иштирокчиён дар идораи корпоративӣ дар ноил шудан ба натиҷаҳои баланди ширкат бо назардошти манфиатҳои онҳо ва музди меҳнати онҳо мувофиқи саҳми онҳо дар ичрои ширкат; дуюм, баланд бардоштани сатҳи эътибори илмӣ ва амалии қарорҳоро тавассути таъмини шаффофияти иттилооте, ки ҳангоми қабули қарор истифода бурда мешавад; сеюм, баланд бардоштани сатҳи тавачҷӯҳи сармоягузори имконпазири хоричӣ ва ватанӣ ба фаъолияти ширкатҳо; чорум, бинобар шаффофияти иттилоот дар бораи фаъолияти молиявӣ хоҷагидорӣ ширкат, дар бораи ширкат дар бораи ширкат назари мусбӣ ба вучуд омадааст, ки боиси афзоиши шумораи на танҳо истеъмолкунандагони маҳсулот, балки сармоягузoron аз маъруфияти охири мегардад. Ҳамаи ин, *ceteris paribus*, заминаҳои «пахншавии принципҳои коллективӣ нисбат ба фардият» -ро бо оқибатҳои минбаъда ба вучуд меорад.

Адабиёт:

1. Идоракунии корпоративӣ дар бонк. Монография. Сумӣ УБАДНБУ. 2008.- 332с.
2. Идоракунии корпоративӣ: масъалаҳои амалия ва баҳогузори ширкатҳои Россия. Эд. А.В. Бухвалова. SPb, Мактаби олии менечмент. 2012, Коллект.Монография. -328 с.
3. Идоракунии менечмент дар Русияи муосир: таҷриба ва дурнамо. Маркази технологияҳои сиёсӣ, Москва: 2007. - 99 с.
4. Таҳлили фазои сармоягузорӣ ва ҷалби сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Лоихаи БРСММ. Душанбе 2012. - 18с.
7. Омӯзиши амалияи идоракунии корпоративӣ дар Русия: таҳлили муқоисавӣ аз рӯи натиҷаҳои солҳои 2004-2010. 2011.67.
8. Н.Н. Пахомова. Асосҳои назарияи муносибатҳои корпоративӣ (ҷанбаи ҳуқуқӣ). Екатеринбург 2004.- 113с.
9. Pence I.Sh., Furs S.A. Идоракунии корпоративӣ дар саноати муосири Русия: ҳолат ва омилҳои пешрафт. Монография. М. 2008.- 120с.
10. А.Н. Asaul., V.I. Pavlov, F.I. ва дигар корпоратсия ва идоракунии корпоративӣ. SPb. Гуманизм. 2006. – 308 с.
11. Антонов В.В., Крылов А.Ю., Кузьмичев. Идоракунии корпоративӣ. Дастури омӯзишӣ. «ИНФРА - М». М.2010. 288 с.

*Мирзоева Е.Ш. – муаллими калон,
Олимов З.А. – магистрант
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон*

АСОСҲОИ ҲУҚУҚИИ ИДОРАКУНИИ МОЛИЯИ ДАВЛАТӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Низоми идоракунии давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пеш аз ҳама дар асоси Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Ҳукумати Тоҷикистон», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи низоми мақомоти идоракунии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон», дигар қонунҳо, қарорҳои Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, санадҳои байналмилалӣ ҳуқуқӣ, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон эътироф кардааст, муайян ва танзим карда мешавад.

Мутобиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон», Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мақоми иҷроияи ҳокимияти Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад ва роҳбарии самараноки фаъолияти иқтисодиёт, соҳаҳои иҷтимоӣ ва маънавӣ, иҷроиши Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарорҳои Маҷлиси Олӣ, Фармон ва Дастурҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистонро таъмин менамояд.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон низоми мақомоти идоракунии давлатиро сарварӣ мекунад, фаъолият ва ҳамкориҳои муттафиқонаи онҳоро таъмин месозад. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи низоми идоракунии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» низоми мақомоти идоракунии давлатиро муайян месозад, асосҳои ҳуқуқӣ ва ташкилии ҷаъи онҳоро ба танзим мебарорад. Қонуни асосие, ки бевосита ба танзими низоми молияи давлатӣ равона гардидааст, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» мебошад.

Қонуни мазкур асосҳои ҳуқуқӣ, принсипҳои ташкилии идоракунии молияи давлатӣ, ба низоми даровардани буҷет ва гуруҳбандии он, таҳия, ташаккул, тақсимот ва истифодаи маблағҳои марказонидашудаи пулиро муайян, муносибатҳои молиявии байнибуҷетиро танзим намуда, мавқеи мақомоти ҳокимият, идоракунии давлатӣ ва мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, инчунин дигар иштирокчиёни ҷараёни буҷетиро дар таҳия ва баррасии лоиҳаҳои буҷетӣ, таҳияву тасдиқи ҳисобот ва назорати иҷрои онҳоро муқаррар менамояд.

Қорҳои таҳияи буҷети давлатӣ аз ҷониби Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил карда мешаванд, ки он тартиб ва мӯҳлати ташаккули лоиҳаи буҷетро тасдиқ менамояд. Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои тақсимкунандагони асосӣ ва дигар иштирокчиёни ҷараёни буҷетӣ Дастурамали ташаккули лоиҳаи буҷетро таҳия ва тасдиқ менамояд, ки дар он ҷадвал ва расмиёти омодагии буҷетӣ давлатӣ муайян карда мешавад.

Дар ҳолати аниқ намудани нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ дар раванди таҳияи буҷети давлатӣ Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон сохтори ҷамъбастии хароҷотро оид ба нишондиҳандаҳои васеи гуруҳбандии буҷетӣ ташаккул дода, лоиҳаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи Буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистонро барои соли навбатии молиявӣ бо мактуби тавзеҳотии он таҳия ва ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод менамояд.

Мақтуби тавзеҳотӣ ба лоиҳаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи Бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли навбатии молиявӣ бояд маълумоти зеринро дар бар гирад:

- самтҳои асосии сиёсати молиявиро қарзӣ ва андозии аниқшуда, тавсифи хароҷот оид ба бахшҳои соҳаи бучетӣ;

- инчунин маълумоти дигаре, ки барои баррасии лоиҳаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи Бучети давлатӣ барои соли навбатии молиявӣ зарур аст.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон лоиҳаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи Бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли навбатии молиявиро бо ҳуҷҷату маводи зарурии пешниҳодгардида баррасӣ намуда, пас аз маъқул донистан ба Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод менамояд.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун мақоми дорои ваколатҳои идоракунии раванди иҷтимоӣ ва иқтисодӣ дар таҳияи сиёсати молиявӣ- бучетӣ ва сиёсати андоз дар марҳилаи банақшагирии бучетӣ нақши муҳимро мебозад. Мутобиқи моддаи 25 қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон иштирокчиҳои раванди бучетӣ мебошад[1].

Мувофиқи моддаи 27 қонуни мазкур Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон[1]:

- татбиқи ягонаи сиёсати молиявӣ, андоз, бучетӣ ва пуливу қарзиро таъмин мекунад;

- ҳар сол ид ба тарихи таҳияи лоиҳаи бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои марҳилаи навбатии банақшагирии бучетӣ қарор қабул мекунад;

- ба Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон лоиҳаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар бораи бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли навбатии молиявӣ якҷоя бо санадҳои меъёрӣ ва ҳуқуқӣ ва дигар ҳуҷҷатҳо ва маводи зарурӣ пешниҳод мекунад;

- баъди қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи бучети давлатӣ барои соли навбатии молиявӣ оид ба таъмини иҷроиши он қарор қабул мекунад ва инчунин дар ҳудуди сатҳи тасдиқшудаи касри бучет мустақилона аз манбаъҳои дохилӣ ва хориҷӣ барои маблағгузориҳои он грант ва қарз ҷалб менамояд.

Қайд кардан зарур аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бахши ислоҳоти идоракунии молияи давлатӣ тавассути омилҳои мазкур ба инкишофи назаррас ноил гаштааст [3, с. 167]:

- ислоҳоти низоми хазинадорӣ дар соли 1997, ки тамоми қисматҳои бучети давлатиро дар бар мегирад;

- такмили мунтазами гурӯҳбандии бучетӣ;

- татбиқи таҷрибавии барномаи миёнамуҳлати хароҷотҳои давлатӣ ва банақшагирии хароҷотҳо мувофиқи стратегияҳои соҳавӣ;

Ба қатори комёбиҳои асосӣ дар бахши ислоҳоти низоми идоракунии молияи давлатӣ аз соли 2001 инҳо дохил мешаванд: қисман автоматикунони хазинадорӣ барои дақиқтар назорат кардани иҷрои бучет ва ҳисоботҳо дар Хазинадории марказӣ, барпо намудани Ҳисобҳои ягонаи хазинадорӣ дар Бонки миллии Тоҷикистон барои бучетҳои ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ:

❖ чорӣ намудани бучетикунони миёнамуҳлат;

❖ маблағгузориҳои сарикасӣ дар соҳаҳои маориф ва тандурустӣ;

❖ чорӣ намудани шаклҳои гуногуни гурӯҳбандии даромад ва хароҷотҳои давлатӣ;

❖ гузариш ба шакли бучетикунони барномавӣ.

Дар фарқият бо як қатор чораҳо оид ба беҳсозии идоракунии молияи давлатӣ дар муддати 10 соли охир дар соҳаи такмил додани назорати берунаи бучет аз ҷониби Парламент ё чалб намудани шаҳрвандон ба раванди бучет, ки ба маблағҷудокунии дахлдори бучет дар асоси эҳтиёҷоти воқеии аҳоли мусоидат менамояд, нисбатан инкишофи ночиз ба назар мерасад

Раванди бучетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тавассути Қонун дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси андоз ва дигар санадҳои қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ба низом дароварда шудааст. Ин тартиб ба Маҷлиси Намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ба мақомоти қонунгузори маҳаллӣ имконияти саривақт қабул намудани бучетро дода, ба мақомотҳои ҳокимияти иҷроияи қорбарии муттасил ва дорои захираҳои зарури молиявӣ гардиданро фароҳам меоварад.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барномаи комплекси ислохотро амалӣ менамояд. Дар доираи ин барномаи ислохот ба масъалаҳои идоракунии молияи давлатӣ диққати махсус дода мешавад. ИМД дар се ҳуҷҷати асосии зерини стратегияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷои муҳимро ишғол менамояд:

- ❖ Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030;
- ❖ Стратегияи баланд бардоштани сатҳи некуаҳволӣ;
- ❖ Стратегияи идоракунии молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Мақсади Стратегияи ИМД муайян намудани барномаи нисбатан муфассали ислоҳоти ИМД мебошад. Стратегияи ИМД, ки дар ин ҳуҷҷат тавсиф ёфтааст, барномаи бисёрсолаи ислоҳоти соҳаи ИМД-ро дар бар мегирад. Мақсади дарозмуҳлати Стратегияи мазкур аз ислоҳоти низоми ИМД дар давраи дарозмуҳлат барои беҳтар намудани интизоми муттаҳидгардонии молиявӣ, самаранокии тақсими захираҳо ва самаранокии хизматрасонӣ иборат мебошад.

Низоми ИМД – низоми ташкил, муқаррароти қонунгузорӣ, тартиб ва равандҳои барои идоракунии дороиҳои молиявии қорхонаҳои давлатӣ мебошад. Иҷрои се вазифаи асосии низоми ИМД, яъне [4, с. 6]:

1. Риояи интизоми умумии молиявӣ.
2. Таъмини тақсимооти стратегияи захираҳо.
3. Таъмини самаранокии фаъолияти қорӣ барои ба даст омадани мақсадҳои зерин имконият медиҳад: назорати даромад, хароҷот ва қарз ва тавозуни устувори байни онҳо; тақсими захираҳо бо дарназардошти афзалиятҳои стратегияи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Ҳамин тавр, Қонуни ҚТ «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» яке аз санадҳои муҳими қонунгузори ҚТ мебошад, ки таъминкуандаи фазои ягонаи ҳуқуқӣ ва комили низоми бучети давлатии ҚТ мебошад. [2, с. 17]

Дар ин Қонун низоми молияи давлатӣ, принципҳои он, даромаду хароҷоти бучети давлатӣ, баробаркунии бучетӣ, қарзи давлатӣ, муносибатҳои байнибучетӣ, раванди бучетӣ, аз он ҷумла тартиби таҳия, баррасӣ, пешниҳод ва иҷроиши бучети давлатӣ дарҷ гардидаанд. Инчунин тартиби пешниҳоди ҳисобот оид ба иҷрои бучети давлатӣ ва дигар масъалаҳои муҳими танзимкуандаи муносибатҳои бучетӣ ифода ёфтаанд.

Адабиёт:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон», ш. Душанбе, 28 июни соли 2011, № 723

2. Бучет ва низоми бучет. Зери таҳрири умумии Буриева М.Ч. Нашриёти «Эр-граф», Душанбе, 2014. - 400 с.

3. Васоити таълимӣ. Модули 3. Ташаккулёбӣ ва идоракунии равандҳои бучетӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон - 229 с.

4. Стратегияи идоракунии молияи давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2009-2018. ш. Душанбе, 20 марти соли 2009, № 639

**Нуров Н.Қ. – ассистент,
Муродова Ф.П. – ассистент
Донишқадаи сайёҳӣ, соҳибкорӣ ва хизмат**

ТАКМИЛИ СИСТЕМАИ ИДОРАКУНИИ КОРХОНАҲОИ САНОАТӢ ДАР ШАРОИТИ МОДЕРНИЗАТСИЯ ВА ТАШАККУЛИ ИҚТИСОДИЁТИ ИННОВАТСИОНӢ

Ворид шудан ба роҳи рушди инноватсионӣ, модернизатсияи босуръати иқтисодиёт ва ҷомеа таваҷҷӯҳи афзояндаро ба ҷустуҷӯи воситаҳои ҳалли мушкилоти дахлдор дар тамоми сатҳҳои иқтисодиёти миллӣ ҳам дар миқёси ҷумҳурӣ ва чи дар минтақа афзоиш медиҳад. Дар шароити ҳозира, он бо ташкили шаклҳои нави истеҳсолот, меҳнат ва идоракунӣ дар робитаҳои ибтидоии бахшҳои мухталифи иқтисодиёт зич алоқаманд аст. Ҳамзамон, ҳалли ин вазифаи муҳимтарин бо номукаммалии дигаргуниҳои иқтисодӣ, мавҷуд набудани сиёсати возеҳи молиявӣ қарзӣ ва норасоии манбаҳои маблағгузорӣ барои инноватсия бозмедорад. Аз ин рӯ, дар марҳилаи ҳозира, ташкили системаи нави идоракунии корхона, ки ба рушди он бар асоси рушди инноватсионии истеҳсолот ва фаъолияти инноватсионии қормандон нигаронида шудааст зарурат ба бор меорад.

Динамикаи баланди рушди иқтисоди муосир, тағироти кулӣ дар шароити иқтисодӣ ва иҷтимоӣ барои тамоми сатҳҳои иқтисоди миллӣ мушкилоти нав эҷод мекунад. Дар шароити ҳозира, он бояд на танҳо фаъолияти самаранок ҳамзамон рушди устувори иншоотро бо назардошти таҳкими рақобатпазирӣ дар ояндаи наздик ва дарозмӯҳлат таъмин намояд. Иҷрои ин талабот таъсиси системаи идоракунӣ, ки ба гузариш ба иқтисодиёти инноватсионӣ ва модернизатсияи он ҷавобгӯ аст, муайян мекунад.

Дар шароити нави иқтисодиёт пешгӯиҳо, тадқиқот ва эҷодкорӣ, ки барои воқуниши саривақтӣ ва муносиби корхона ба дигаргуниҳои пайдошаванда заруранд, аҳамияти хос доранд. Моҳиятан, онҳо дар салоҳияти менечерон дар соҳаи идоракунии стратегӣ зоҳир мешаванд, ки имкониятҳои фаъолияти самаранок ва рушди устувори корхонаро муайян мекунад. Ҳамзамон, он бояд на танҳо афзалиятҳои рақобатпазирӣ ва самтҳои рушдро муайян кунад, балки тамоми зерсистемаҳои махсуси идоракунӣ (хайати кадрҳо, сифат, инноватсия, сармояи зеҳнӣ ва ғайра) ба як воҳид муттаҳид созад. Аз ин рӯ, тасдиқи мутахассисон, ки муваффақият дар бозор дар шароити муосир 75% ё бештар аз сифати идоракунии фаъолияти соҳибкорӣ вобаста аст, қомилан мантиқӣ аст.

Низоми кунунии идоракунии корхонаҳо дар маҷмӯъ ба талаботи зикршуда ҷавобгӯ нест, ки самти такмили онро дар самти тавсия ва амиқсозии таъсир ба тағиротҳои инноватсионӣ дар истеҳсолот, фаъолияти иқтисодӣ ва рушди иҷтимоӣ муайян мекунад. Мавҷуд набудани чунин самт дар шароити муосири иқтисоди бозаргонӣ яке аз сабабҳои пастравии самаранокӣ ва рақобатпазирӣ шумораи зиёди корхонаҳои саноатии минтақа гардидааст. Дар ин робита, баҳодихӣ ба фаъолияти идоракунии субъектҳои мавҷуда, ки ба

барқарорсозӣ ва рушди онҳо дар раванди модернизатсия дар заминаи дигаргуниҳои инноватсионӣ саҳм мегузоранд, муҳим аст.

Аз ин нуқтаи назар, фаҳмидани мураккабӣ ва гуногунрангии намудҳои фаъолияти хоҷагидорӣ корхонаҳои комплекси саноатӣ таҳлил ва баҳодихии хусусиятҳои муҳимтарини системаи идоракуниро тақозо мекунад, ки тағир додани корхонаи мушаххасро ба роҳи инноватсионӣ рушд таъмин намояд. Аз ин ҷиҳат, онҳо бояд ҷанбаҳои асосии корхона ва идоракуниро, ки аз як тараф эътимоднокии фаъолияти онро инъикос мекунанд ва аз ҷониби дигар имкони таъсири идоракуниро ба ҷараёни равандҳои инноватсионӣ инъикос кунанд.

Ин нуқтаи назар ба таҳлил ва арзёбии намудҳои зерини шароити молиявӣ, инноватсия ва идоракунии корхонаи саноатӣ мувофиқат мекунад:

- устувории молиявӣ;
- самтҳои асосии инноватсия;
- сохторҳо ва системаҳои идоракунӣ;
- рафтори ташкилию иқтисодии кормандон;
- татбиқ ва назорати қарорҳои идоракунӣ.

Дар маҷмӯъ, онҳо имкон медиҳанд, ки ифодаи миқдории хусусиятҳои умумӣ ва минтақавии фаъолияти онро ба даст орем, ки ба қабули қарорҳои оқилонаи идоракунӣ, ки ба тақмил додани фаъолияти идоракунӣ ва дигаргунсозии сохтори корхона дар асоси навсозии иқтисодӣ он асос ёфтаанд, дар асоси навсозии инноватсионӣ саҳм мегузоранд.

Ҳамзамон, самти умумии тақмил додани системаи идоракунӣ дар модернизатсия бояд пеш аз ҳама аз имкониятҳои мавҷудаи ҳар як корхона вобаста бошад. Аз бисёр ҷиҳатҳо, онҳо бо вазъи молиявӣ он муайян карда мешаванд, ки қобилияти таъмини самтҳои муайяни фаъолияти инноватсионӣ дар маҷмӯъ устувории молиявӣ корхонаро инъикос мекунад. Он бояд ҳамаҷониба бо назардошти паҳлӯҳои гуногуни фаъолияти молиявӣ хоҷагидорӣ корхона баррасӣ карда шавад.

Аз ин мавқеъ ва мавҷудияти омилҳои мухталифи тағйирёбии устувории молиявӣ барои таҳлили вазъи он дар динамика, истифодаи системаи нишондиҳандаҳо дар назар дошта мешавад. Барои ҳисобҳои амалӣ онҳо бояд ҷанбаҳои зерини фаъолияти молиявӣ корхонаро инъикос кунанд:

- ҷамъшавии сармоя;
- вобастагии молиявӣ корхона;
- қобилияти идоракунӣ манбаъҳо;
- тамаркузи сармояи қарзгирифта;
- таносуби маблағҳои худӣ ва қарзӣ;
- устувории рушди иқтисодӣ;
- ғоида ва даромаднокии фаъолияти иқтисодӣ.

Аз ин нуқтаи назар, корхона бояд ҳамчун як маркази муассири иттилоотӣ баррасӣ карда шавад, ки фаъолиятҳо бо ду ҷараёни иттилоот таъмин карда мешавад: дохилӣ- дохили корхона ва берунӣ, ки мубодилаи иттилоотро байни корхона ва муҳити беруна таъмин мекунад. Дар дохили корхона раванди иттилоотӣ аз чор марҳила иборат аст. Оғози ҷараёни иттилоотӣ ин тавлиди иттилоот, марҳилаҳои нигоҳдорӣ ва паҳнкунии иттилоот ва охири ин силсила дарк ва тафсири иттилоот мебошад.

Масъалаи тархрезии инфрасохтори модели иттилоотии корхонаро дар назар гирифта, коршиносон бар онанд, ки унсури калидии фаъолияти ҳар як корхонаи муваффақ дар асри ХІ ин мавҷудияти системаи электронии хоҳад буд. Аз нуқтаи назари онҳо, системаи электронии

корхона бояд ба хама гуна дигаргуниҳо дар ҷаҳони атроф ғавран вокуниш нишон диҳад ва вазъро таҳлил карда, дар қабули қарори дуруст кӯмак кунад.

Адабиёт:

1. Кудрявцев Е.М. Организация, планирование и управление предприятием. М.: АСВ, 2011. - 416 с.
2. Ширяев В.И., Баев И.А., Ширяев Е.В. Управление предприятием: моделирование, анализ, управление. М.: Либроком, 2015. - 272 с.
3. Варфоломеев, В.П. Управление высокотехнологичным производством / В.П. Варфоломеев. - М.: Экономика, 2009. - 366 с.
4. Лукина, Е.М. Экономика и управление приборостроительным производством: учебное пособие / Санкт-Петербург 2010. - 138 с.

Рахматбеков Ш.Б. – ассистент,

Шарипов Х.А. – ассистент,

Махмадализода М. - магистрант

Институт туризма, предпринимательства и сервиса

БЕДНОСТЬ КАК СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

Настоящее время главнейшими вопросами, которыми озабочено большинство квалифицированных и работоспособных граждан страны - преодоление той нищеты, в которой оказалось значительная часть населения, обретение гарантий труда, образование, защиту жизни, обеспеченное детство и старость. Ясно, что этих социально-экономических проблем, возможно, избежать лишь при условии восстановления производства, эффективности и конкурентоспособности отечественной экономики, которая в связи с гражданской войной в 90-х годах было отброшена на несколько лет назад. По приблизительным подсчетам, Республика Таджикистан понесла ущерб в сумме более 10 миллиардов долларов США [1]. И по данным приведённым в Конференции в Люцерне 20-22 января 2003 г в котором были приведены некоторые индикаторы социально-экономического развития стран СНГ-7 в 1990-х. [2].

Сочетание глубокого спада производства и увеличения неравенства привело не только к резкому росту уровня бедности, но также:

✓ к увеличению глубины бедности (средний доход бедных на 25-35% ниже черты бедности в странах СНГ-7);

✓ к высокой степени зависимости уровня бедности от определения черты бедности (поскольку распределение доходов сильно сжато, и имеет место высокая концентрация домохозяйств в узком диапазоне значений его нижней части).

Но после установления мира и согласия, в результате активной деятельности руководства республики во главе с Основоположителем мира и согласия лидером нации уважаемым Президентом Эмомали Рахмоном осуществлен значительный объём работ.

Актуальность данного вопроса заключается в том, что социальная поляризация, расслоение нашего общества на бедных и богатых является основной из ее характеристик на данный момент и в наше время.

Решения такой острой социальной проблемы как бедность является одним из направлений деятельности государства и связано с поддержкой на уровне хотя бы

прожиточного минимума тех, кто не смог обеспечить себе лучшую жизнь, а также сокращением числа лиц, живущих за чертой бедности. В противном случае рост численности бедняков чреват социальными взрывами и нестабильностью в жизни общества.

Таблица 1. Некоторые индикаторы социально-экономического развития стран СНГ-7 в 1990-х.

	Реальный ВВП 2000/	ВВП на душу населения 2000, парите	Реальные офици альные	Уровень бедности, \$2.15/день	Уровень бедности, \$4.3 0/день 1998-99	Доля неофици- ального	Коэффицие нт Джини (доход), 1998	Доля сельского населения, % 2000
Армения	0.63	2559	0.11	0.44	0.87	нет данных	0.58	30.0
Азербайджан	0.50	2936	0.36	0.24	0.64	0.59	0.42	42.7
Грузия	0.25	2664	0.06	0.19	0.54	0.63	0.41	39.3
Кыргызская Республика	0.59	2711	0.45	0.49	0.84	0.36	0.42	66.7
Молдова	0.36	2109	0.23	0.55	0.85	0.38	0.41	53.9
Таджикистан	0.33	1152	0.01	0.68	0.96	нет данных	0.47	72.5
Узбекистан	0.79	2441	1.32	нет данных	нет данных	0.30	нет данных	63.1

представлены некоторые результаты последних оценок бедности, проведенных Всемирным банком [3].

Важным направлением в социальной политике при решении вопросов защиты личных доходов является поддержка беднейших слоев населения. Решающее значение в социальной защите этих слоев населения имеет развитая система денежных и натуральных пособий. Такая система существует во всех странах с рыночной экономикой и служит важным социальным амортизатором, смягчающим многие негативные последствия ее развития.

Для отнесения определенных категорий населения, к числу имеющих право на получение социальной помощи используются показатели, определяющие уровень (порог) бедности. Сама бедность в социальной практике измеряется с помощью прожиточного минимума. Последний выражается в двух видах:

- ✓ *социальный минимум*
- ✓ *физиологический минимум.*

Социальный минимум - помимо минимальных норм удовлетворения физических потребностей включает затраты на минимальные духовные и социальные запросы. Он представляет собой совокупность товаров и услуг, выраженных в стоимостной форме и предназначенных для удовлетворения потребностей, которые общество признает необходимыми для сохранения приемлемого уровня жизни; при этом предполагается, что бедные имеют более или менее нормальные жилищные условия.

Физиологический минимум - рассчитан на удовлетворение только главных физических потребностей и оплату основных услуг, причем в течение относительно короткого периода (без приобретения одежды, обуви и других непродовольственных товаров).

В заключении, можно сделать вывод, что бедность не однородна и имеет свою сложную структуру и при изучении социальной ситуации важно анализировать следующие сигнальные параметры:

- ✓ величину и структуру доходов семьи;
 - ✓ величину и структуру расходов семьи;
 - ✓ дифференциацию доходов и расходов;
 - ✓ динамику розничных цен в целом по стране, по регионам, по группам товаров и услуг;
 - ✓ динамику денежных расходов, соотношение темпов их роста с темпами роста розничных цен;
 - ✓ дифференциацию материального и финансового состояния семей (обеспеченности жильем, личным транспортом, бытовой техникой, сбережений);
 - ✓ состояние здоровья населения;
 - ✓ уровень и дифференциацию образования (общего и специального);
 - обеспеченность работой и занятость);
 - ✓ разрыв социальных связей (распад семей, вынужденная миграция, социальные девиации);
 - ✓ дифференциацию населения по факторам экологического неблагополучия;
 - ✓ величину и структуру использования располагаемого свободного времени
- [4].

С учетом данных сигнальных параметров хотелось бы сказать о том, что зарубежные страны, которые накопили большой многолетний опыт в решении проблем бедности в своих странах использования этой практики для нашей страны при выборе собственной модели развития социального обеспечения и решения проблем бедности играет важную роль.

Литература:

1. Шарифзода Абдуфаттох, Гафуров Абдулло. Начотбахши миллат.-Душанбе -2012. С.185-320 с.
2. Всемирный банк (2000b), Schneider and Enste (2000), и Статистическое приложение.
3. Всемирный банк (1999, 2000bc, 2001b, 2002bcdfg)
4. Ресурс – интернет <http://www.inosmi.ru/world/20090525/249332.html>

Раҳматов У.Р. – ассистент,

Талбаков Л.Қ. – ассистент

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ

САРМОЯГУЗОРИҲО АЗ ҶОНИБИ СОЗМОНҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ МОЛИЯВӢ БА СОҶАҲОИ МУХТАЛИФ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Барои пешрафти рушди соҳаҳои иқтисодии мамлакат моро зарур аст, ки бештар ҷалби сармоягузориҳои хориҷиро ба роҳ монем. Бо ҳамин хотиряке аз дастовардҳои бузург дар даврони Истиқлолияти давлатӣ дар самти сиёсати иқтисодии хориҷии кишвар ин узвияти ҷумҳурии Тоҷикистон ба соҳаҳои байналмилалии молиявӣ мебошад. Бо шарофати истиқлолият Ҷумҳурии Тоҷикистон беш аз 100 кишвари олам муносибатҳои дипломатии худро барқарор намуда ба узвияти беш аз 30 созмону ташкилотҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ молиявӣ иқтисодӣ шомил гардид [1, с.8].

Маҷмӯи лоиҳаҳои сармоягузори давлатии амалкунанда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳолати 1 июли соли 2018 аз 70 адад (25 лоиҳаи грантӣ, 13 лоиҳаи қарзӣ ва 32 лоиҳа дар ҳаммаблағгузори қарзу грант) иборат мебошад, ки маблағи умумии он 29,8 млрд. сомонӣ (3,26 млрд. доллари ИМА)-ро ташкил медиҳад [4].

Аз маҷмӯи лоиҳаҳои амалкунанда 8 адади онҳо - «Барномаи омӯзиши касбӣ барои паст кардани сатҳи камбизоатӣ», «Бехтаркунии ғизодиҳи дар ноҳияҳои таъминнокии ғизояшон дар сатҳи ноустувор қарордоштаи вилояти Хатлон», «Соҳилмустаҳкамкуни, сохтмони саддҳо ва дандонасадҳои селмуҳофизати дар дарёи Панҷ ва сойи Чубек дар ноҳияи Ҳамадонӣ», «Сохтмони нақби автомобилгарди “Истиқлол”, “Таҷдиди роҳи автомобилгарди Айнӣ-Панҷакент-сарҳади Ҷумҳурии Узбекистон», «Идоракунии экологии замин ва рушди сарчашмаҳои зиндагӣ дар деҳот», «Мукамалсозии хизматрасонии гидрометеоролога дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва «Барқарорсозии системаи обтаъминкунии ноҳияи Панҷи вилояти Хатлон» дар марқилаҳои гуногуни анҷомёби (гузаронидани расмиёти қабули давлатии иншоот, пардохти ниҳои корҳои иҷрошуда, омодагии ҳисоботи ҷамъбасти ва ғайра) қарор доранд.

Дар таркиби маҷмӯи лоиҳаҳои амалкунанда маблағҳои қарзӣ 15,9 млрд. сомонӣ (1,74 млрд. доллари ИМА) ё 53,5%, маблағҳои гранти 12,4 млрд. сомонӣ (1,35 млрд. доллари ИМА) ё 41,4%, саҳми Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон 1,32 млрд. сомонӣ (143,6 млн. доллари ИМА) ё 4,4% ва дигар сарчашмаҳо, аз ҷумла саҳми корхонаҳои давлатии ҷумҳурӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлат, ҷамоаҳо (бенефитсиарҳо) ва ғайра 215,5 млн. сомонӣ (23,53 млн. доллари ИМА) ё 0,7%-ро ташкил медиҳад. Дар доираи татбиқи лоиҳаҳои амалкунанда 14,5 млрд. сомонӣ ё 1,58 млрд. доллари ИМА азхуд карда шудааст, ки ин 48,5%-и маблағи умумии лоиҳаҳо ро ташкил медиҳад.

Барои татбиқи лоиҳаҳои болозикр ба иқтисоди кишвар зиёда аз 1,8 млрд. доллари ИМА сармоягузори мустаким ворид гардида, 5000 ҷойи кории нав муҳайё карда мешавад. Инчунин, бо маблағгузори давлати хатар лоиҳаҳои «Сохтмони маҷмааи «Диёри Душанбе» бо сармоягузори зиёда наздики 300 млн. доллари ИМА ва лоиҳаи «Сохтмони масҷиди калони замонавӣ дар шаҳри Душанбе» бо сармоягузори 85 млн. доллари ИМА рафта истодааст.

Дар доираи лоиҳаҳои амалкунанда дар нимсолаи якуми соли 2018, 1,4 млрд. сомонӣ (153,4 млн. доллари ИМА) азхуд карда шудааст, ки ин дар маҷмӯъ ба 87%-и нақшаи молиявии давраи ҳисоботӣ (нақшаи молиявии нимсолаи якуми соли 2018 - 176,7 млн. доллари ИМА) баробар аст. Аз ҷумла дар соҳаҳои:

- нақлиёт дар доираи 16 лоиҳа - 406,6 млн. сомонӣ (44,4 млн. доллари ИМА) (60%-и нақшаи давраи ҳисоботии соли 2018);
- энергетика дар доираи 11 лоиҳа - 596,1 млн. сомонӣ (65,1 млн. доллари ИМА) 133%);
- ирригатсия дар доираи 6 лоиҳа - 98,0 млн. сомонӣ (10,7 млн. доллари ИМА) 91%);
- маориф дар доираи 7 лоиҳа - 36,1 млн. сомонӣ (3,94 млн. доллари ИМА) 91%);
- хоҷагии манзилию коммуналӣ дар доираи 14 лоиҳа - 83,0 млн. сомонӣ (9,06 млн. доллари ИМА) 74%);
- экология/ҳолатҳои фавқулодда дар доираи 5 лоиҳа - 42,1 млн. сомонӣ (4,6 млн. доллари ИМА) (70%);
- молия (аз ҷумла, қисматҳои «маблағгузори ихурд»-и лоиҳаҳо) дар доираи 5 лоиҳа - 36,4 млн. сомонӣ (3,98 млн. доллари ИМА) (90%);
- кишоварзӣ дар доираи 4 лоиҳа - 54,9 млн. сомонӣ (6,0 млн. доллари ИМА) (104%);

- тандуруст йва ҳифзии ҷтимоии аҳоли дар доираи 2 лоиҳа -3,95млн. доллари ИМА (112%);

- дигар соҳаҳо дар доираи 4 лоиҳа-14,6 млн.сомонӣ (1,6 млн. доллари ИМА (29%).

Аз маблағи умумии дар доираи лоиҳаҳои амалкунанда дар соли 2018 азхудгардида 811,3 млн.сомонӣ (88,6 млн. доллари ИМА) (57,8%-и маблағ умумии азхудшуда) маблағҳои қарзӣ, 526,5 млн.сомонӣ (57,5 млн. доллари ИМА(37,5%))воситаҳои гранти, 54,0 млн.сомонӣ (5,9 млн. доллари ИМА (3,8%))саҳми Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонбуда, 12,8 млн.сомонӣ (1,4 млн. доллари ИМА (0,9%))дигар сарчашмаҳоро ташкил медиҳанд.

Боядқайд кард, ки манбаи маблағгузори мачмӯи лоиҳаҳои сармоягузори давлатии амалкунанда асосан аз тарафи созмонҳои байналмилалии молиявии мазкур ба ҷумҳурӣ ворид шудаанд:

- Бонки Осиёгии Рушд - 769,9 млн. доллари ИМА (23,7%-и маблағи умумии портфел),

- Бонки Умумиҷаҳонӣ - 618,9 млн. доллари ИМА (19%),

- Ҷумҳурии Халқии Хитой - 479,4 млн. доллари ИМА (14,7%),

- Бонки Аврупоии Таҷдид ва Рушд- 414,9 млн. доллари ИМА (12,7%),

- Бонки Исломии Рушд -159,7 млн. доллари ИМА (4,9%),

- Фонди Саудии Рушд - 110,0 млн. доллари ИМА(3,4%),

- Бонки Аврупоии Сармоягузорӣ - 89,1 млн. доллари ИМА (2,7%),

- Бонки осиегии сармоягузориҳои инфрасохторӣ - 87,5 млн. доллари ИМА (2,7%),

- Фонди байналмилалӣ рушди соҳаи кишоварзӣ - 67,7 млн. доллари ИМА (2,1%),

- Ҳукумати Ҷопон - 55,3 млн. доллари ИМА (1,7%),

- Хазинаи Созмони давлатҳои содиркунандаи нафт (СДСН) - 49,0 млн. доллари ИМА (1,5%),

- Вазорати рушди байналмилалӣ Британияи Кабир (DFID) - 38,5 млн. доллари ИМА (1,2%),

- дигар созмонҳои байналмилалӣ молиявӣ (давлатҳои донор) - 148,5 млн. доллари ИМА (4,6%),

- Саҳми Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон - 143,6 млн. доллари ИМА (4,4%) ва дигар сарчашмаҳо (саҳми корхонаҳои давлатии ватанӣ, маҳомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, ҷамоаҳо) - 23,53 млн. доллари ИМА (0,7%).

Дар мачмӯ дар доираи созишномаҳои сармоягузори ва шартномаи консессияи имзошуда дар мачмӯ 13 корхона, аз ҷумла 3 корхонаи бузурги семент барори, 2 корхонаи истеҳсоли масолеҳи сохтмон, 2 корхонаи бузурги коркарди нафт, 1 корхонаи бойгардонии маъдан, 2 корхонаи бузурги металлурги, 1 корхонаи замонавии истеҳсоли нӯшокиҳои ташнашикан, 1 корхонаи истеҳсоли нуриҳои минералӣ, 1 неругоҳи барқии ҳарорати ва азнавсозии КВД «Ангишт» дар минтақаҳои гуногуни кишвар сохта ба истифода дода шуд.

Аз гуфтаҳои боло мо ба чунин хулоса омадем, ки имрӯзҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ аз ҷониби созмонҳои байналмилалӣ молиявӣ дар бахшҳои муҳими иқтисодӣ аз ҷумла саноат, сохтмон, кишоварзӣ равона карда карда шудааст. Сармоягузориҳои хориҷӣ метавонад яке аз омилҳои асосии таъсиргузор дар рушди иқтисодӣ бошад, инчунин дар бахшҳои дигари иқтисодӣ низ мусоидаткунанда бошад.

Адабиёт:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 декабри соли 2016. – Душанбе; Шарқи озод, 2016. – 40 с.

2. Тағоев М. Р. Заминаҳои ҳуқуқӣ ва дурнамои ташкили ҳамкориҳо бо созмонҳои байналмилалӣ молиявӣ //Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, бахшии лмҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ. -Душанбе- 2018с. №4.

3. Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатӣ соли 2018 Investcom.tj

Сайдуллоева Д.К.,

Хотамов А.Р.

Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова

К ИССЛЕДОВАНИЮ ВОПРОСА ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ И ЕЁ ВЛИЯНИЯ НА ЭКОНОМИЧЕСКИЙ РОСТ

В становлении и формировании цифровой экономики в нашем государстве огромная роль принадлежит правительству. Без правительства создать сложную систему экономических отношений, базирующую на цифровой экономике невозможно, ибо оно определяет систему законов, регулирующих «правила игры» национальной экономики. Государство там, где нужно ограничивает деятельность предпринимательских звеньев, а там где надо стимулирует деятельность звеньев экономики. В соответствии с этим, функции, выполняемые предпринимательскими звеньями, могут увеличиваться или сокращаться. Степень ограниченности деятельности, как государства, так и предпринимательских звеньев в каждой национальной экономике различна, ибо условия их функционирования, факторы развития, методы и способы регулирования носят дифференцированный характер. Национальные мундиры вносят значительное количество особенностей в соотношении роли государства и предпринимательских структур в экономике [4].

Действительно, на текущем этапе развития страны становление цифровой экономики в контексте повсеместного развития элементов рынка, особенно на фоне усиления индустриализации национальной экономики, остаётся пока недостаточно исследованным и разработанным в отечественной экономической науке. Вышеотмеченное положение предполагает исследование существующих теорий и зарубежного опыта развития цифровизации экономики, корректировку функций государства в целях их адаптации к условиям цифровой экономики, формирование стратегии развития цифровой экономики на долгосрочную перспективу.

Исследование роли и места государственного регулирования процессов цифровизации в любом национальном хозяйстве представляет собой сложнейший и многоаспектный социально-экономический процесс, изучению которого посвящены труды зарубежных и отечественных ученых - экономистов.

Значительный вклад в развитие теории цифровой экономики внесли Н.Негропonte, А. В.В.Иванов, Г.Г. Малиневский, К.Шваб и др. До сегодняшнего дня в вопросах понимания сущности цифровой экономики нет единого подхода, хотя еще в 1995 году Николас Негропonte, информатик Массачусетского технологического института предложил концепцию электронной (цифровой) экономики [3]. Если классическая экономика – это хозяйственная деятельность общества, а также совокупность отношений, складывающихся в системе производства, распределения, обмена и потребления, и применение средств автоматизации, информационных систем, сотовых телефонов отнести к «потреблению», то цифровую экономику можно считать экономическими отношениями, произведенными в

электронной форме. Такая трактовка смысла цифровой экономики обосновывается в научных трудах профессора Мещерякова Р.М., который считает, что цифровая экономика, с одной стороны, основана на цифровых технологиях в области продаж товаров и услуг, с другой - это экономическое производство с использованием цифровых технологий. «В настоящее время,

- поясняет Роман Мещеряков, - некоторые эксперты считают, что надо расширять это понимание и включать в него цепочку товаров и услуг, которые оказываются с использованием цифровых технологий, в том числе такие понятия как: интернет вещей, Индустрия 4.0, умная фабрика, сети связи пятого поколения, инженеринговые услуги прототипирования и прочее [6].

Другой учёный, В.Иванов, считает, что «Цифровая экономика – это виртуальная среда, дополняющая нашу реальность»[6]. Цифровая экономика та, в которой в качестве производственной системы выступает киберфизическая система, виртуальная часть мира. Мир – это экономика, производство, и достоинство такого симбиоза в том, что в этом мире можно делать все, что угодно, достичь виртуального совершенства, но в рамках цифровой экономики - это модель функционирования продукта по качествам и свойствам, не отличимая от реального [6].

Известно и такое мнение: «При слиянии реального и виртуального миров образуется новый гибридный мир, в котором будут работать другие законы и правила, отличные от привычных нам сегодня. С этой точки зрения надо сказать, что нет такого явления как «Цифровая» экономика, которое было бы отделено от остальной экономики» [2]. Цифровая экономика не может существовать как тип экономики, а могут быть цифровые сегменты, являющиеся интернет зависимыми, то есть материализация добавленной стоимости осуществляется с помощью цифровых технологий.

Принятая Концепция цифровой экономики в Республике Таджикистан разработана на основе Послания Президента Республики Таджикистан, Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона предусматривает постепенный, поэтапный переход к реализации видения цифровой трансформации в республике. Концепция предполагает три этапа развития цифровой экономики:

1. Период до 2025 года
2. Период до 2030 года
3. Период 2040 года.

Концепцией ставится цель - создание инновационной экономики будущего, которая предполагает реализацию комплекса взаимосвязанных мер необходимых для достижения этой цели. Цифровизация экономики позволит создать новую модель экономического роста, привлечь международные инвестиции, дать толчок трансформации существующих и развитию новых видов производства, усилить экспортную ориентацию и в то же время удовлетворить внутренний спрос путем импортозамещения [1].

Рост цифровой экономики влияет на всю экономику. В условиях глобального роста населения и мобилизации ресурсов он не только ограничивается электронной торговлей, но также затрагивает все аспекты жизни: здравоохранение, образование, банковское дело и многое другое. В цифровой экономике, согласно международной практике, существует четыре направления ее формирования: технологическое развитие; изменение организационных и бизнес моделей; отраслевые и пространственные услуги. В Республике

Таджикистан развитие цифровой экономики осуществляется с использованием всех четырех направлений, указанных выше.

Технологическое направление развития цифровой экономики, которое включает в себя внедрение новых технологий, находит свое отражение в Республике Таджикистан, которая быстро наращивает объемы импорта высококачественной продукции. Импорт основных средств в период 2014-2018 гг. составил в среднем 20% по стране, в том числе 30% в Согдийской области и 28% в Душанбе. В результате, если в 2014 году стоимость основных фондов, занятых в республике, составила 4019,0 млн. сомони, в 2018 году он составил 4859,3 млн.сом. Согдийская область увеличила стоимость вовлечённых основных фондов с 855,6 млн.сомони в 2014 году - до 1118,6 млн. сомони в 2018 году. Основными используемыми средствами являются новейшие технологии и технологии, которые опираются на информационные технологии и позволяют производству работать с использованием гибких производственных систем. Расширение гибких производственных систем позволило создавать автоматизированные, управленческие, технологические и научные решения. Это направление развития цифровой экономики в стране позволило довести транзакционную стоимость продукции до уровня показателей мирового рынка. Предприятия, введенные в эксплуатацию в течение периода анализа, в том числе завод по производству бумаги в Бустоне, производительностью 50 тонн сырья в месяц, предприятие по производству растительного масла – Зирк эко в Худжанде с производительностью 30 тонн масла в сутки. ООО «Таджфилиз» в городе Бустон, который будет производить 600 тонн металла в месяц и производить более 200 видов строительных гвоздей, предприятие «Сиёма» по производству питьевой воды и алкогольной продукции в городе Душанбе предоставлено ООО «Авесто Групп» производственной мощностью 33 млн.литров - примеры этого. Направлением пространственных услуг в развитии цифровой экономики в стране является не только электронная и коммерческо-электронная связь, но и внедрение программируемых цифровых устройств, элементов цифровой экономики на уровне производства, и она стремительно развивается. В прошлом вышеупомянутые области цифровой экономики широко использовались в процессе управления бизнес-структурами и местными органами власти. Динамика отрасли связи, которая является неотъемлемой частью цифровой экономики, показывает, что в 2014-2018 годах выручка сектора связи выросла с 113,5 млн. сомони до 263,1 млн.сомони, что составляет 231% роста. В то же время количество средств связи сократилось с 634 в 2014 году до 490 в 2018 году, что свидетельствует об увеличении пропускной способности средств связи и технического и технологического подразделения компаний связи. В стране действуют 11 мобильных компаний, четыре из которых предоставляют услуги сотовой связи населению, а остальные предоставляют телематические услуги населению.

Телекоммуникационные и телематические услуги Республики Таджикистан предоставляют такие компании, как ЗАО «ГТ-Мобайл», ООО «Тселл», ООО «Интерком», ООО «Вавилон-Т», ООО «Вавилон-Мобайл», ООО «Таком». ЗАО «Телекоммуникации», Saturn-Online, ЗАО «ТК Мобайл», ОАО «Тоджиктелеком», где количество абонентов интернета составило 2947 627, а количество абонентов сотовой связи - 6852513 человек. На душу населения старше 16 лет приходится 1,4 мобильных телефонов, что является высоким показателем. Это связано с тем, что некоторые клиенты пользуются услугами двумя или более сотовой связи.

Концепция цифрового сервиса цифровой экономики в стране быстро развивается и в основном реализуется в сфере торговли и логистики. Суть его заключается в предоставлении конкретных деловых и общественных услуг для координации деятельности различных сегментов рынка. Используя пространство участников процесса воспроизведения, они могут подключаться и обслуживать других участников без каких-либо географических ограничений. В стране существует ряд специализированных транспортных организаций. В частности, в Согдийской области растут такие транспортные услуги, как «Экспресс-Такси», «Максим», «Рахш-Такси», «Дорога», «Арзон», «Хамсафар», и их клиенты растут с каждым годом. Создание благоприятных условий для создания этих услуг продолжается. Услуги сектора цифровой экономики смоделированы на современном цикле производства от продукта до продажи и послепродажного обслуживания. В этом секторе все этапы производства и продажи заменены новыми технологическими комплексами. В частности, цифровой центр (центр учета), цифровизация предприятий, цифровой склад и цифровой транспорт (определение местоположения транспорта, текущий транспорт), электронная коммерция и цифровые услуги. Концепция включает в себя систему производства и доступа к агропромышленной продукции, безалкогольным напиткам, производству продуктов питания и молока, а также распределительную сеть электричества и воды, электронную торговлю и другие.

Анализ развития отдельных направлений цифровой экономики в стране показал, что в стране существуют правовые, нормативные, финансовые и налоговые основы для методической организации развития цифровой экономики. Это позволит развивать отдельные аспекты интеграции, закладывая основу для устойчивого экономического роста. Быстрый рост валового внутреннего продукта и ВВП на душу населения также тому подтверждение.

Таким образом, новые технологии несут пользу бизнесу, человеку и обществу в целом. Однако уже очевидны и негативные последствия цифровой трансформации, для преодоления которых необходима сильная государственная рука, в виде государственного регулирования процессов становления и формирования цифровой экономики.

Литература:

1. Постановление Правительства Республики Таджикистан от «30» декабря 2019 года, №642. Концепция цифровой экономики в Республике Таджикистан.
2. Введение в «Цифровую» экономику / А.В. Кешелава В.Г.Буданов, В.Ю. Румянцев и др.; под общ. ред. А.В. Кешелава; гл.«цифр.»конс. И.А. Зимненко. – ВНИИГеосистем, 2017. – 28 с. (На пороге «цифрового будущего». Книга первая).
3. Negroponte N. Being Digital / N. Negroponte. – NY: Knopf, 1995. URL: <http://web.stanford.edu/class/sts175/NewFiles/Negroponte.pdf> (дата обращения: 05.03.2018).
4. Сайдуллоева Д.К. Государственный сектор национальной экономики Таджикистана. Lambert. Akademik Publishing RU. 2019/
5. Цифровая экономика. [Игорь Ужинский (2017)]//Некоммерческое партнерство в сфере развития образовательного потенциала граждан «Редакционно-издательский дом «ПостНаука» [Официальный сайт]. 12 апреля 2017 г. URL: <https://postnauka.ru/video/74646>
6. Что важнее: реальная или цифровая экономика? //Информационно-аналитический Центр (ИАЦ) [Официальный сайт]. URL: <http://inance.ru/2017/09/cifrovaya-ekonomika>

*Султонова Насиба – асистент,
Кабиров Аслиддин – магистрант
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ*

ТАҲЛИЛИ РАВАНДИ МАБЛАҒГУЗОРИИ САРИКАСӢ ДАР СОҲАИ МАОРИФИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Яке аз омилҳои муҳимтарин дар ислоҳоти соҳаи маориф ташкили системаи нави маблағгузорӣ аст, ки ба талаботи иқтисоди бозорӣ ҷавобгӯ буда, ба таври шаффоф истифода шудани маблағҳои бучетӣ ва ғайрибучетиро метавонад таъмин намояд ва ҳам барои ҷалби сармояҳои гуногун ва сарфи оқилонаи онҳо барои пешрафти соҳа шароити мусоид фароҳам оварад. Дар ин замина зарур аст, ки ҳуқуқҳо ва вазифаҳои мақомоти идораи маориф ва муассисаҳои таълимиро ба таври дақиқ муайян намуда, ҳисси масъулияти онҳо дар татбиқи ислоҳот, рушди соҳа ва мониторинги захираҳои молӣ баланд бардошта шавад.

Ҳанӯз соли 2004 дар Паёмашон ба Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Ҷаноби Олӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯхтарам Эмомалӣ Раҳмон ба зарурати ислоҳоти механизмҳои маблағгузории соҳаи маориф ва ба талаботи иқтисоди бозорӣ мувофиқ гардонидани он ишора намуда гуфта буданд “Ислоҳоти соҳаи маориф ва дигар бахшҳои, ки аз бучети давлат маблағгузорӣ мешаванд, аз рӯи муҳим ва афзалиятноки сиёсати иҷтимоии давлат ба ҳисоб меравад. Аммо маблағҳои барои соҳа ҷудошуда рушди устувори онро ҳанӯз таъмин карда наметавонанд. Ин вазъият моро водор мнсозад, ки сохтори бахшҳои маорифро тағйир дода, ба шароити муносибаҳои нави бозорӣ мутобиқ гардонем” [1].

Дар асоси Нақшаи ислоҳоти соҳаи маориф қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон 1 ноябри соли 2004, № 441 «Дар бораи ба шакли нави идора ва маблағгузорӣ гузаронидани муассисаҳои таҳсилоти умумии шаҳри Кӯлоб, ноҳияи Ёвон вилояти Халон, шаҳри Хучанд вилояти Суғд, шаҳри Хоруғ вилояти мухтори Кӯҳистони Бадахшон ва шаҳри Ваҳдат» қабул карда шуд, ки тибқи он 1 январи соли 2005 муассисаҳои таҳсилоти ин шаҳру ноҳияҳо ба шакли нави идоракунӣ ва маблағгузории сарикасӣ гузаронида шуданд. Бояд қайд намуд, ки ноҳияҳои тачрибавӣ аз минтақаҳои гуногуни ҷумҳурӣ интихоб шуда буданд, то ин ки дар раванди тачриба хусусиятҳои ҳамаи маҳалҳо ба инобат гирифта шавад.

Дар гули ду сол ин самти ислоҳот натиҷаҳои мусбат дод. Аз ин сабаб аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарори №502 «Дар бораи ба шаклҳои нави идоракунӣ ва маблағгузорӣ гузаронидани баъзе муассисаҳои таълимии умумӣ» ба имзо расид, ки тибқи он муассисаҳои таълимии ноҳияҳои Б.Ғафуров, Шаҳринав, Шугнон, Шохмансур ва шаҳрҳои Сарбанд, Қайроқум, Чкалов 1 январи соли 2007 ба шаклҳои нави маблағгузорӣ ва идоракунӣ гузаронида шуданд.

Аз 1 январи соли 2008 тибқи қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни соли 2007, № 350 «Дар бораи марҳилаҳои гузариши муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ба шаклҳои нави идоракунӣ ва маблағгузорӣ» муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии шаҳри Нораки вилояти Хатлон, ноҳияҳои Сино, Фирдавсӣ ва Исмоили Сомонии шаҳри Душанбе, ноҳияҳои Рӯдакӣ, Турсунзода ва Ҳисор ба шаклҳои нави маблағгузорӣ гузаронида шуданд.

Мақсади асосии ба шаклҳои нави маблағгузорӣ гузаронидани мактабҳо таъмини истифодаи самаранок ва мақсадноки маблағҳои бучетӣ мебошад, ки он бо роҳи васеъ

намудани мустақилияти мактабҳо дар идораи захираҳои молию пулӣ ва инсонӣ ба даст оварда мешавад.

Низоми маблағгузори сарикасӣ ба натиҷаи фаъолияти муассисаи таълимӣ равона гардидааст ва дар алоқамандӣ бо дигар самтҳои ислоҳот, ки дар соҳаи маоиф амалӣ карда мешаванд шароити иловагиро барои баланд бардоштани сифати таҳсилот муҳаё мекунад. Роҳбарони мактаб метавонанд, мустақилона роҳҳои дуруст ва самаранок истифода бурдани маблағҳои барои мактаб чудошударо истифода баранд, ки барои беҳтар намудани пояи моддию техникий мактаб ва ҳавасманд намудани кормандони он равона карда мешавад.

Бо мақсади баҳогузорӣ ва мониториғи рафти чорӣ намудани маблағгузори сарикасӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ маҷмӯи нишондиҳандаҳои мониториғ таҳия гардидааст. Таҳлил нишондиҳандаҳои мазкур нишон медиҳанд, ки чорӣ намудани маблағгузори сарикасӣ тибқи нақша амалӣ гардида, самаранок истифода бурдани маблағҳои бучетиро таъмин менамояд.

Принсипи асосии чудо намудани маблағҳо ба мактабҳо тибқи меъёр ва пакети ягона (маблағи умумӣ) бе тақсимот ба моддаҳои гурӯҳбандии бучетӣ риоя намегардид. Ин навоарӣ дар маблағгузори мактабҳо маблағгузори меъёрӣ гуфта намешуд, зеро меъёри ягона барои як хонанда, ки дар ҳамаи муассисаҳои таҳсилоти умумии ҷумҳурӣ истифода шавад, вучуд нашо. Мустақилияти молиявӣ статуси шахси ҳуқуқиро, ки муассисаҳои таълимии шакли нав доро мебошанд, пурра менамояд ва имкон медиҳад, ин муассисаҳо фаъолияти молиявӣ-ҳочагидори худро мустақилона дар асоси механизмҳои мавҷудаи ҳуқуқӣ-иқтисодӣ пеш баранд.

Аз 1 январи соли 2008 тибқи қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни соли 2007, № 350 «Дар бораи марҳилаҳои гузариши муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ба шаклҳои нави идоракунӣ ва маблағгузорӣ» муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии шаҳри Нораки вилояти Хатлон, ноҳияҳои Сино, Фирдавсӣ ва Исмоили Сомонии шаҳри Душанбе, ноҳияҳои Рӯдакӣ, Турсунзода ва Ҳисор ба шаклҳои нави маблағгузорӣ гузаронида шуданд [4].

Ҳамон сол, 1 октябр қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, №505 «Оид ба тасдиқи Қоидаҳои маблағгузори меъёрии (сарикасии) муассисаҳои таҳсилоти умумӣ», қабул карда шуд, ки тибқи он қоидаҳои маблағгузори меъёрии муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, механизми маблағгузори меъёрӣ, меъёрҳои минималӣ барои як хонанда ва як мактаб, коэффитсиентҳои махсус барои муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии ҷумҳурӣ ва чадвали гузариши муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ба маблағгузори меъёрӣ тасдиқ карда шуданд.

Чадвали 1. Меъёрҳои минималӣ барои як нафар хонанда вобаста аз шакли мактаб дар солҳои 2011-2017, (сомонӣ)

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Мактабҳои ибтидоӣ	389	418	510	775	1007	1098	1257
Мактабҳои асосӣ	303	334	407	619	804	1008	1137
Мактабҳои миёна	244	268	327	497	646	809	912

Агар меъёрҳои минималиро барои як нафар хонанда таҳлил карда бароем, маълум мегардад, ки маблағи барои ҳар як хонанда ва ҳар як мактаб чудошаванда сол ба сол тамоюли болоравӣ дорад. Агар дар соли 2012 барои мактабҳои миёна барои як хонанда 153 сомонӣ чудо карда шуда бошад, дар соли 2017 ин маблағ 646 сомонӣ муқаррар гардида 4 маротиба зиёд шудааст.

Ҳиссаи маблаггузорироро дар сохторҳои алоҳидаи низоми маориф дида бароем аз ҳамма ҳиссаи калон дар мактабҳои таҳсилоти миёна ба назар мерасад, ки он ба 63,8% хароҷоти умумии ин соҳаро ташкил медиҳад.

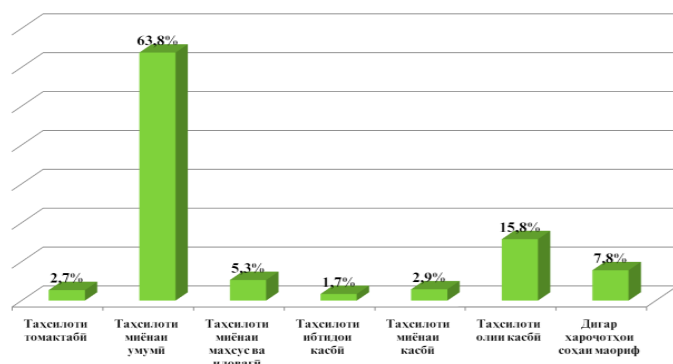
Ҳамин тариқ ба таҳсилоти то мактабӣ 2,7%, ба таҳсилоти махсус ва иловагӣ 5,3%, ба соҳаи таҳсилоти ибтидоӣ касбӣ 1,7%, ба миёнаи касбӣ 2,9% хароҷотҳо равона карда шудааст.

Дар соли 2017 дар сатҳи ҷумҳурӣ хароҷот барои ҳар як нафар хонанда бо ҳисоби миёна 90,5 сомонӣ рӯст меояд. Дар шаҳри Душанбе хароҷот ба ҳар як хонанда 746,3 сомонӣ дар НТҚ 906,5 сомонӣ дар вилояти Хатлон 884,8 сомонӣ дар вилояти Суғд 897,5 сомонӣ ва дар ВМКБ 1953,4 сомонӣ рӯст меояд.

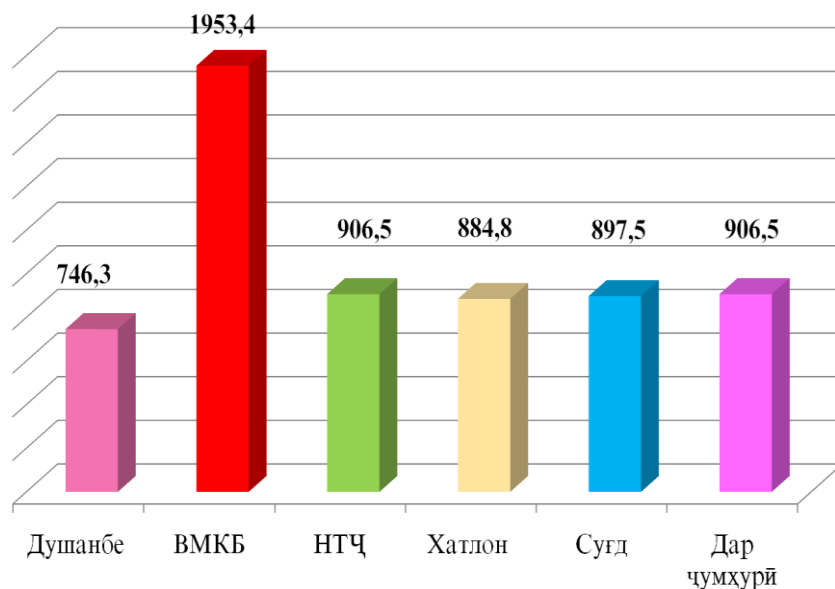
Барои бозҳам дуруст ҳисоб намудани буҷети муассисаҳои таҳсилоти умумӣ бояд:

Барои дуруст ҳисоб намудани буҷети солонаи муассисаи таҳсилоти умумӣ, пеш аз ҳама бояд, ки сметаи ягонаи даромад ва хароҷоти муассисаи таҳсилоти умумӣ таҳия карда шавад.

Диаграмаи №1. Ҳиссаи маблаггузориҳои соҳаи маориф бо зинаҳои таҳсилот дар соли 2017

Диаграмаи №2. Хароҷот барои як нафар хонанда (сомонӣ)

Аз тарзи дуруст ва тибқи талабот тартиб додани сметаи ягонаи даромад ва хароҷоти муассисаи таҳсилоти умумӣ маблаггузориҳои тамоми хароҷот вобастагӣ дорад

Ба бовари коршиносон, зимни роҳандозии низоми мазкур хусусиятҳои арсаи маорифи Тоҷикистон то охир ба инобат гирифта нашуда, он ҳанӯз ҳам ба такмил ниёз дорад, ҳарчанд бисёр мушкилоти соҳаро ҳаллу фасл кардааст.

Адабиёт:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомали Раҳмон ба Маҷлиси Олии кишвар 2004 с
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маблағгузори сарикасӣ»
3. Қарор «оид ба тасдиқи қойдаҳои маблағгузори сарикасӣ» 1.10.2007, №505
4. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни соли 2007, № 350 «Дар бораи марҳилаҳои гузариши муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ба шаклҳои нави идоракунӣ ва маблағгузорӣ»
5. Дастурамал оид ба маблағгузори сарикасӣ барои муассисаҳои таҳсилоти умумӣ.
6. Барномаи давлатии банақшагирии бучети соҳаи маориф дар асоси маблағгузори сарикасӣ.

Тоҷибоева С.Н. - магистрант

Донишқадаи иқтисод ва савдои донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон дар шаҳри Хучанд,

ПРИНЦИПҲО ВА УСУЛҲОИ ИДОРАКУНИИ ХАРОЧОТИ ИСТЕҲСОЛӢ

Муваффақияти ҳама гуна корхона бо сатҳи рақобатпазирии он муайян карда мешавад. Корхонаи рақобатпазиртарин онест, ки маҳсулоти он таносуби беҳтари нарху сифатро дорад.

Тавре ки маълум аст, нархи маҳсулот бо арзиши истеҳсоли он муайян карда мешавад. Фоидаи ояндаи корхона аз хароҷот вобаста аст. Чӣ қадаре ки фоида зиёд бошад, ҳамон қадар маблағ барои васеъкунӣ, таҷдиди техникаи истеҳсолот, коркард ва татбиқи намудҳои нави маҳсулот сарф мешавад. Аз ин рӯ, шарти муҳимтарини рушд ва тавсеаи корхонаҳо идоракунии оқилонаи хароҷоти истеҳсолӣ мебошад.

Дар доираи идоракунӣ гуфта мешавад, ки таъсири ҳадафи субъекти назорат ба объекти он барои ба даст овардани натиҷаҳои муайян мебошад. Аз ин рӯ, идоракунии хароҷот – ин таъсири онҳо барои беҳтар намудани натиҷаҳои корхона, ба даст овардани натиҷаҳои баландтари иқтисодӣ мебошад. Ин ба ҳамаи элементҳои идоракунӣ дахл дорад.

Ба вазифаҳои идоракунии хароҷот инҳо дохил мешаванд [2, с. 86]:

- муайян кардани нақши хароҷот ҳамчун омилҳои афзоиши нишондиҳандаҳои иқтисодӣ;
- ҳисоб кардани хароҷот барои шӯъбаҳои алоҳидаи корхона;
- ҳисоб кардани хароҷоти зарурӣ барои як воҳиди маҳсулот;
- таҳияи базаи иттилоотӣ, ки имкон медиҳад нархҳои ҳангоми интиҳоб ва қабули қарорҳои тичоратӣ баҳо диҳад;
- ҷустуҷӯи захираҳо барои кам кардани хароҷот дар тамоми марҳилаҳои раванди тичорат ва дар тамоми шӯъбаҳои корхона.

Ҳангоми ташкили идоракунии хароҷот, як қатор принципҳои роия кардан лозим аст, ки имконияти сохтани базаи рақобатпазирии иқтисодии корхонаро медиҳад.

Принсипҳои идоракунии хароҷот қоидаҳои умумӣ ва бунёдӣ мебошанд, ки бояд дар тамоми сатҳҳои идоракунӣ ба назар гирифта ва татбиқ карда шаванд.

Принсипҳои асосии идоракунии хароҷот инҳоянд:

- муносибати систематикӣ ба идоракунии хароҷот. Ин принцип омӯзиши объекти назорат ва системаи назоратро дар ҳамдастӣ ва дар алоҳидагӣ медиҳад. Муносибати систематикӣ маънои зарурати истифодаи таҳлили система ва синтезро дар ҳар як қарори

идоракуни дорад. Ин равиш дар он ифода меёбад, ки самаранокии идоракунии хароҷот бо самаранокии системаи сусти звено баҳо дода мешавад;

- ягонагии усулҳои дар сатҳҳои гуногуни идоракунии хароҷот истифодашаванда. Ягонагии методологӣ талаботи яктаарафаро барои таъминоти иттилоотӣ, банақшагирӣ, баҳисобгирӣ, таҳлили хароҷотро талаб мекунад.

- идоракунии нархҳо дар ҳама марҳилаҳои давраи ҳаёти маҳсулот. Давраи зиндагии маҳсулот ин чараҳои таҳия, коркард, истеҳсол, истифода, коркард ва ихтиёрдорӣ маҳсулот мебошад;

- роҳ надодан ба хароҷоти зиёдатӣ;
- ба таври васеъ паҳн кардани усулҳои самаранокии паст кардани хароҷот;
- зиёд кардани тавачҷӯҳи тамоми шӯъбаҳои корхона ба кам кардани хароҷот.

Ҳалли вазифаҳои дар назди корхона гузошташуда конкретизатсия ва систематизатсияи усулҳои асосии идоракунии хароҷотро талаб мекунад. Асосӣ ва аз ҳама самараноктарини онҳо инҳоянд.

Методи аввал идоракунии хароҷот бо истифода аз системаи «стандарт-кост» аст.

Истилоҳи «стандарт-кост» маънои хароҷоти стандартиро дорад: стандарт - миқдори хароҷоти зарурии истеҳсоли (моддӣ, меҳнатӣ) барои истеҳсоли як воҳиди маҳсулот ё хароҷоти пешакии ҳисобшуда; кост - ифодаи пулии хароҷоти истеҳсоли барои як воҳиди маҳсулот аст [3, с. 5].

Системаи «стандарт-кост» ҳамчун воситаи қавӣ барои назорати хароҷоти истеҳсоли хизмат мекунад. Дар асоси меъёрҳои муқарраршуда, пешакии андозаи хароҷоти пешбинишаванда барои истеҳсол ва фуруши маҳсулотро муайян кардан, хароҷотро барои муайян кардани нархҳо ҳисоб кардан, даромади даромади пешбинишударо дар соли оянда муайян кардан мумкин аст.

Ин система ба стандартизатсияи пешакии (пеш аз истеҳсол) ашёи арзиш асос ёфтааст: маводи асосӣ, музди меҳнати асосии истеҳсолкунандагон, хароҷоти истеҳсоли (музди меҳнати коргарони ёрирасон, маводи ёрирасон, ичора, фарсудашавӣ), хароҷоти фуруш (арзиши маркетингӣ, фуруши маҳсулот).

Меъёрҳои пешакии ҳисобшуда ҳамчун меъёрҳои муқарраршуда бо мақсади мувофиқ кардани хароҷоти воқеӣ ба стандартҳои тавассути идоракунии оқилонаи хароҷот баррасӣ карда мешаванд. Дар ҳолати барҳамхӯрӣ, меъёрҳои стандартӣ тағйир намеёбанд, ба истиснои тағйироти ҷиддӣ, ки бо шароити нави иқтисодӣ ба вуҷуд омадаанд.

Ҳангоми муқаррар намудани стандартҳои физикӣ (миқдорӣ) истифода бурда мешаванд, ки имконияти аз ҷиҳати ҷисмонӣ истеъмоли масолах, миқдори меҳнат ва ҳаҷми хизматҳои барои истеҳсоли ин маҳсулот зарурро чен кунанд, медиҳанд. Сипас ин меъёрҳои ҷисмонӣ аз рӯи омилҳо аз ҷиҳати пул афзун карда мешаванд ва меъёри муқаррарии хароҷотро мегиранд.

Барои он моддаҳои хароҷот, ки нисбати онҳо меъёрҳо бештар буданд, таҳлили ҳамачонибаи сабабҳои тамоюлӣ гузаронида шуда, роҳҳои кам кардани хароҷот ба арзишҳои стандартӣ ҷустуҷӯ карда мешавад.

Бояд қайд кард, ки ин усул ба ҷустуҷӯи доимии захираҳо ва роҳҳои паст кардани хароҷот нигаронида шудааст, зеро стандартҳои дарназардошти он, ки ширкат дар шароити мӯътадил кор мекунад, ҳисоб карда мешаванд. Метавонем бигӯем, ки ин стандартҳои «идеализатсия» шудаанд, яъне он бехтаринест, ки корхона барои он кӯшидааст. Аммо,

муҳите, ки дар он ширкат амал мекунад, динамикӣ буда, номуайянии кофӣ дорад, аз ин рӯ арзиши аслии хароҷотҳо одатан аз стандартҳо зиёданд.

Бартарихи асосии ин усул аз инҳо иборатанд:

- гирифтани маълумот дар бораи хароҷоти стандартии намудҳои алоҳидаи маҳсулот;
- бақайдгирӣ ва баҳисобгирии тамоюлоти амалиётӣ дар ҷойҳо ва сабабҳои пайдоиши онҳо;
- назорат ва синтези маълумот дар бораи талафоти воқеӣ ва хароҷоти бесамар;
- ҷустуҷӯи захираҳо барои кам кардани хароҷот;
- баҳодихӣ ба натиҷаҳои кори бахшҳои истеҳсоли ва корхонаҳо дар соҳаи тиҷорат.

Норасоии назаррасии ин метод душворӣ муайян кардан ва тартиб додани стандартҳо дар шароити таваррум ва иҷрои фармоишҳои сершуморе мебошад, ки бо характер ва намудҳои худ дар муддати нисбатан кӯтоҳ фарқ мекунанд. Ғайр аз он, стандартҳо наметавонанд барои тамоми хароҷоти истеҳсоли муқаррар карда шаванд ва аз ин рӯ назорат аз болои онҳо ҳамеша дар маҳалҳо суғат карда мешавад.

Минбаъд, усули идоракунии хароҷотро аз рӯи навъи фаъолияти хоҷагидорӣ баррасӣ кардан мумкин аст (Activity-Based Costing). Ин усул дар назар дорад, ки хароҷот дар натиҷаи фаъолияти хоҷагӣ ва равандҳои бизнес ба вучуд меоянд ва маҳсулоти ниҳой талаботро ба намудҳои алоҳидаи фаъолияти хоҷагидорӣ ба вучуд меорад.

Ҷангоми истифодаи ин усул ташаккули иттилоот дар бораи хароҷот аз се марҳила мегузарад:

- муайян кардани миқдори истеъмоли захираҳо аз ҷониби воҳидҳои ташкилии корхона (аз ҷониби филиалҳо, бахшҳои сохторӣ, шӯъбаҳо, секторҳо, бахшҳо);
- бар асоси арзиши истеъмоли захираҳо, хароҷот барои ҳар як намуди фаъолияти хоҷагидорӣ ва равандҳои бизнес, ки дар як ё якҷанд бахшҳои корхона гузаронида мешаванд, ҳисоб карда мешаванд;
- бар асоси арзиши аслии хароҷот барои намудҳои алоҳидаи фаъолияти хоҷагидорӣ ва ҳаҷми истеъмоли ин фаъолият, арзиши истеҳсол муайян карда мешавад.

Барои татбиқи ин усули идоракунии хароҷот, бояд таркиби захираҳои корхона муайян карда шавад. Он гоҳ намудҳои фаъолияти хоҷагиҳои деҳқониро, ки дар корхона ба амал бароварда мешаванд, қайд кардан зарур аст. Як намуди фаъолияти хоҷагиҳои деҳқонӣ қисми қор бо мақсади муайян мебошад. Намудҳои фаъолияти хоҷагиҳои деҳқонӣ метавонанд ба равандҳои тиҷорат муттаҳид карда шаванд.

Усулҳои муайян кардани намудҳои фаъолияти хоҷагиҳои деҳқонӣ ва равандҳои бизнес саволномаҳо, аксҳои рӯзи қорӣ ва нақшаҳо мебошанд. Дар асоси ин маълумотҳо номенклатураи намудҳои фаъолияти хоҷагидорӣ ва равандҳои бизнес тартиб дода мешавад.

Ҷангоми сохтани сохтори ташкилии ба раванд нигаронидашуда барои ҳар як намуди фаъолияти хоҷагидорӣ, шахси масъул таъин карда мешавад. Ӯ дар бораи рафъи равандҳои бесамар ва исрофқорона қарор қабул мекунад, захираҳоро барои коҳиш додани хароҷот муайян мекунад [4, с. 21].

Марҳилаи ниҳой дар ин усул ҳисоб кардани арзиши аслии маҳсулот мебошад. Хароҷот аз рӯи намудҳои фаъолияти хоҷагидорӣ чамъ карда шуда, дар байни намудҳои алоҳидаи маҳсулот тақсим карда мешавад. Тақсимот мутаносибан ба вақти қорҳои хоҷагии деҳқонӣ ва ба миқдори парвандаҳои хоҷагиҳои деҳқонӣ рост меояд.

Афзалиятҳои зерини ин усул ҷунинанд:

- муайян кардани захираҳои иловагӣ барои кам кардани хароҷот хангоми рационализатсияи равандҳои бизнес;
- саҳеҳии баланд хангоми муайян кардани арзиши аслии маҳсулот;
- муайян кардани робитаи сабабӣ байни андозаи хароҷот ва равандҳое, ки дар корхона рух медиҳанд;
- такмили механизми назорат ва идоракунии хароҷот.

Камбудии ин усул дар он аст, ки омилҳои зиёде ба ҳар як раванд таъсир мерасонанд ва муайян кардани онҳо аксар вақт мушкил аст. Махсусан муайян намудани омилҳои кӯтоҳмуддати ба равандҳои соҳибкорӣ таъсирбахш душвор аст.

Акнун дар поён доир ба усули нархгузори маълумот оварда мешавад (Target costing).

Хароҷоти мақсаднок дар марҳилаи банақшагирӣ ва таҳияи маҳсулот амалӣ карда мешавад. Таҳқиқотҳо муайян кардаанд, ки дар марҳилаи кунунӣ тақрибан 80% хароҷоти истеҳсолӣ гузошта мешавад. Аз ин рӯ, барои коҳиш додани хароҷот имкониятҳои назаррас мавҷуданд. Амалисозии онҳо ташаққул додани иттилооти бисёрҷанбаи пешгӯиро дар бораи хароҷотро талаб мекунад, ки ин усули ҳисоби хароҷоти мақсаднокро осон мекунад.

Хароҷоти мақсаднок - равише барои муайян кардани арзиши асли, ки тавассути он истеҳсол ва фурӯши маҳсулот бо назардошти функция ва сифат сатҳи зарурии фоидаро бо нархи пешниҳодшудаи фурӯш таъмин мекунад, мебошад [1, с. 171].

Дар чараёни нархгузори мақсадноки хароҷоти истеҳсолӣ, банақшагирӣ дар се соҳаи стратегияи рақобат сурат мегирад: арзиш/нарх, сифат ва имкониятҳои функционалӣ.

Ин усул дар марҳилаҳои зерин амалӣ карда мешавад:

- муайян кардани нархи мақсадноки фурӯши маҳсулот дар асоси интизориҳои бозор, муайян кардани ҳаҷми мақсадноки истеҳсолот;
- муайян кардани фоидаи мақсаднок бо назардошти стратегияи умумии рушди корхона;
- муайян кардани арзиши мақсаднок, ки ҳамчун фарқияти нархи фурӯши мақсаднок ва фоидаи мақсаднок ҳисоб карда мешавад;
- муайян кардани ҳадафҳои коҳиш додани хароҷот бо роҳи ба даст овардани арзиши чорӣ банақшагирифташуда аз нишондиҳанда ва тақсим кардани фарқияти бадастомада аз рӯи намуди нарх, инчунин функцияҳои истеъмолии маҳсулот.

Бо истифода аз ин усул дар истеҳсоли бисёрсоҳавӣ, имконпазирии кам кардани доираи моделҳо, миқдори ҷузъҳоро тавассути стандартисозӣ, муттаҳидсозии онҳо ва имкони истифодаи якҷанд намуди маҳсулотро дар истеҳсол муайян кардан мумкин аст. Хароҷоти асосӣ афзоиш меёбанд, аммо онҳо аз ҳисоби кам шудани хароҷот барои фармоиш, қабул, нигоҳдорӣ ва коркарди миқдори зиёде ҷузъҳои нодир ҷуброн карда мешаванд.

Ҳисоб кардани нархҳои пайваста такмил додани хароҷоти истеҳсолӣ воситаи идоракунии хароҷот мебошад, ки дар марҳилаи истеҳсол ва маркетинги маҳсулот истифода бурда мешавад, то сатҳи даромаднокии маҳсулот ва дар маҷмӯъ корхона таъмин карда шавад. Он усули ҳисоби мақсадноки хароҷоти истеҳсолиро пурра мекунад.

Методикаи ҳисоб кардани муттасил бехтар кардани хароҷоти истеҳсолӣ дар ду сатҳ истифода бурда мешавад:

- дар сатҳи корхонаҳо, хароҷоти кайзен ба муайян кардани роҳҳои самаранок анҷом додани равандҳои бизнес дар соҳаҳои истеҳсолот, маркетинг ва хизматрасонӣ кӯмак мерасонад ва ҳамин тавр коҳиш додани хароҷоти асосӣ ва изофапулиро таъмин менамояд;

- дар сатҳи маҳсулот, ҷустуҷӯи роҳу воситаҳо оид ба коҳиш додани арзиши як намуди маҳсулоти истеҳсолшуда ё ҷузъҳои алоҳидаи маҳсулоти истеҳсолшаванда анҷом дода мешавад.

Дар сатҳи корхонаҳо усули хароҷоти Кайзен дар якҷоягӣ бо буҷет амалӣ карда мешавад. Якум, арзиши мақсадноки такмили ғоида муайян карда мешавад, ки он фарқи байни ғоидаи мақсадноки буҷет ва ғоидаи ҳисобшуда мебошад. Ҳаҷми мақсадноки такмил додани ғоида бо арзиши мақсадноки коҳиш додани хароҷот вобаста аст. Дар ин ҳолат, меъёрҳои мақсадноки солонаи паст кардани унсурҳои инфиродӣ ва намудҳои хароҷотро муайян кардан мумкин аст. Минбаъд, арзишҳои мақсадноки паст кардани хароҷот байни шӯъбаҳо ва шӯъбаҳои корхона тақсим карда мешаванд. Дар агрегатҳое, ки намуди нави маҳсулотро роҳандозӣ мекунанд, меъёрҳои баландтари коҳиш додани хароҷот муқаррар карда мешаванд. Стандартҳои камтар барои коҳиш додани хароҷот нисбати воҳидҳое истеҳсол карда мешаванд, ки маҳсулоти камолро истеҳсол мекунанд ва аллакай як қатор барномаҳои камхарҷро анҷом додаанд.

Дар сатҳи маҳсулот, арзишҳои кайзенӣ дар ҳолатҳои зерин истифода мешаванд:

- ҳангоми баланд бардоштани сатҳи хароҷот барои маҳсулоти нави, ки ба истеҳсолот бароварда мешаванд. Кам кардани хароҷот дар марҳилаи истеҳсоли ҳангоми таҳлили арзиши истеъмолии маҳсулот сурат мегирад. Таҳлили арзиши истеъмоли имкон медиҳад, ки хароҷотро кам карда, нақшаи тарҳрезии маҳсулотро аз нав дида бароянд, ба шарте ки функсия дар марҳилаи таҳия нигоҳ дошта шавад;

- ҳангоми кам кардани даромаднокии маҳсулот. Хароҷоти Кайзен имкон медиҳад, ки роҳҳои барқарор кардани даромаднокии ё баланд бардоштани даромаднокиро ҳангоми таҳлили ҳамачонибаи чараҳои ташаккули хароҷот барои як намуди муайяни маҳсулот муайян намояд;

- ҳангоми ҷустуҷӯи захираҳо барои кам кардани хароҷот барои ҷузъҳои алоҳидаи маҳсулот. Хароҷоти Кайзен нисбат ба ҷузъҳои алоҳидаи маҳсулот сурат мегирад, вақте ки арзиши компонент дар арзиши умумии маҳсулоти ниҳой ҳиссаи назаррасро ташкил медиҳад.

Соҳаи муҳимтарини хароҷоти кайзен ченкунӣ ва таҳлили хароҷот барои таъмини сифат мебошад, зеро хароҷот барои мутобиқат накардани маҳсулот бо стандартҳои муқарраршудаи сифат хеле баланд мебошанд. Арзиши Кайзен имкон медиҳад, ки шумораи хароҷоти марбут ба нуксонҳои маҳсулот кам карда шавад.

Баррасии усулҳои асосии идоракунии хароҷотро ба ҳулоса овардан мумкин аст, ки онҳо идоракунии гуногуни хароҷотро доранд. Ҳар як усул бартарӣ ва нуксонҳои худро дорад. Аз ин рӯ, истифодаи усулҳои омехтаи якҷанд усули идоракунии хароҷот тавсия дода мешавад. Масалан, як системаи идоракунии дар асоси истифодаи омезиши усули Кайзен ва системаи «стандарт-кост» ё истифодаи усули идоракунии хароҷот аз рӯи намуди ғайбӣ ва усули нархгузори мақсаднок истифода барда шавад.

Истифодаи усулҳои омехта самаранокии идоракунии хароҷотро афзун намуда ба натиҷаҳои баландтари иқтисодӣ ноил мегардад.

Адабиёт:

1. Гасин Ф.М. Стратегическое управление затратами // Экономические науки. – 2009. - № 9. – с 170-172.

2. Гомонко Э.А., Тарасова Т.С. Управление затратами на предприятии: Учебник. – М.: КНОРУС, 2010. – 320 с.

3. Залевский В.А. Управленческий учет и анализ формирования целевой себестоимости для целей стратегического менеджмента // Управленческий учет. -2009. - №12. – с. 3-14.

4. Ивашкевич В.Б., Шигаев А.И. Расчет прибыли от продаж продукции на основе учета и распределения затрат по видам внутривозвратной деятельности и бизнес-процессам // Экономический анализ: теория и практика. – 2010. - №12. – с. 19-30.

5. Шигаев А.И. Контроллинг стратегии развития предприятия: Учеб. пособие. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2008. – 351 с.

Турсунова Ш.Т.

*Донишқадаи политехникии Донишгоҳи техникии Тоҷикистон
ба номи академик М. С. Осимӣ дар шаҳри Хучанд*

НАҚШИ МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ ОЛӢ ДАР РУШДИ НЕРӢИ ИЛМӢ- ТАДҚИҚОТӢ

Ислоҳоти инноватсионӣ дар соҳаҳои саноат ва умуман дар иқтисодиёт дер боз ба вучуд омадааст. Мумайзона қайд мекунам, ки тараққиёти илмӣ-техникӣ кори ниҳоят гарон ва маблағталаб мебошад. Бо вучуди ин маҳз тараққиёти илмӣ-техникӣ дар асри ХХ ҳиссаи асосии (тақрибан 80%) рушди иқтисодиётро таъмин намуд.

Қайд карда мешавад, ки барои ҷаҳони муосир ташаккули шабакаҳои байналхалқии инноватсионӣ, тадқиқоту коркарди якҷояи илмӣ-техникии кишварҳои гуногун ва иттиҳодияҳо хос мебошад. Зеро аксар вақт дар нақшаи аввал на манфиатҳои тичорати миллӣ, балки манфиатҳои ширкатҳои умумичаҳонӣ ва иттиҳодияҳо ва ниҳоят тараққиёти иқтисодӣ ва илмӣ-техникии тамоми ҷаҳон меистад [1].

Имрӯзҳо дар доираи тадқиқотҳои илмӣ дар ҳуҷҷатҳои расмии давлатӣ масоили баҳамалокамандии чор унсур дида баромада мешавад: давлат, ҳамчун ҳокимияти иҷроия ва қонунбарор; сохторҳои тичоратӣ; илм, ки барои иштирок дар лоиҳаҳо ҳавасманд мебошанд (маркази стандартизатсия метрология, марказҳои ҳифзи ҳуқуқи истеъмолкунандагон, патентшиносон ва ғ.).

Давраи пасазсаноатии тараққиёт захираҳои иттилоотиро қариб ройгон намудааст, аммо набудани низоми пайгирӣ, гирдоварӣ ва татбиқи донишҳои зарурӣ чӣ дар сатҳи корхонаи муайян, ва чӣ дар сатҳи минтақа истифодаи чунин имкониятро ба сифр мебарад.

Бо мақсади ташкили низоме, ки қобилияти ҳалли чунин муаммоҳоро дорад, ба унсурҳои мавҷуда (давлат, тичорат, илм) зарурияти додани вазифаҳои нав ба миён меояд.

Дар замони муосир ба тичорат маблағгузорӣ намудани корҳои илмӣ-тадқиқотии муассисаҳои таҳсилоти олӣ манфиатовар нест, зеро ҳифзи тичоратии натиҷаҳои ҳосилшуда дар сатҳи паст қарор дорад. Ҳатто агар коркардҳои илмӣ-тадқиқотӣ ҳамчун моликияти зехнӣ ҳифз шавад ҳам, натиҷаҳои дар рафти тадқиқот бадастомада метавонад аз тарафи ҳайати омӯзгорону профессорон барои кор бо муаммоҳои шабехиятдошта истифода шавад, аммо аллакай барои рақибон. Илова бар ин, натиҷаҳои дар рафти ин тадқиқот бадастомада метавонад аҳамиятнокии нисбатан баландтар дошта, камхарҷ бошад, зеро ба таҷрибаи пешина асос карда шудааст.

Барои ҳифз намудани натиҷаҳои ҳосилшуда дар намудани афзалиятҳои рақобатӣ, корхонаҳо маҷбуранд, ки ё қорманда дар ҷараёни тадқиқот иштироккардари ба қор қабул кунанд, ё ҳамкориҳо бо МТОК қатъ намоянд.

Муассисаҳои таҳсилоти оли касбӣ — ягона ташкилотест, ки дар ҳар як минтақа мавҷуд буда, нерӯи таълимӣ ва илмию тадқиқотиро гирд меорад. Имрӯзҳо чор модели (навъи) асосии муассисаҳои таҳсилоти олии ташаккул ёфтааст:

- донишгоҳҳои илмӣ-тадқиқотӣ (донишгоҳҳои пешқадами манотиқи калон, муассисаҳои таълимие, ки бо сохторҳои бузурги илмӣ-тадқиқотӣ ҳамкорӣ мекунанд);

- муассисаҳои таҳсилоти олии таълимӣ-тадқиқотӣ (аксари донишгоҳҳои академияҳои минтақа) — навъи нисбатан паҳншудатарини МТОК, ки ба он ҳаҷми асосии омодакунии мутахассисон рост меояд;

- муассисаҳои таълимие, ки дар навбати аввал манфиати истеъмолкунандагонро ба назар мегиранд, (асосан хизматрасониҳои таълимӣ: донишкадаҳои соҳавӣ, муассисаҳои таълимии ғайридавлатӣ, ки эҳтиёҷоти ҷорӣ аҳолии қобилияти пардохтдоштаро қонеъ мегардонанд, инчунин татбиқкунандагони «барномаи таҳсилоти олии дуҷумба ба ташкили кафедраҳои дахлдор ва лабораторияҳои илмӣ»);

- маҷмӯи таълимии таҳсилоти олии касбӣ, (коллечҳо) [2].

Дар минтақаҳо МТОК метавонад маркази тавлиди ғояҳои инноватсионӣ гардад ва барои ин заминаҳои зерин ҷой дорад:

1. Таъминкунӣ бо кадрҳои, ки метавонанд корҳои илмӣ-тадқиқотиро пеш баранд (докторони илм, номзадони илм, ассистентон, ходимони илм ва амсоли инҳо);

2. Ҷамъ овардани мутахассисони дорои донишу малакаи васеъ;

3. Имконияти гузаронидани тадқиқотҳо аз рӯи самтҳои гуногун, ташкили гуруҳҳои лоиҳавӣ дар дохили муассиса;

4. Имконияти ҷалби омӯзгорон ба сифати машваратчиён аз муассисаҳои таълимии ватаниву хориҷӣ;

Расми 1. Намудҳои асосии фаъолияти МТОК дар марҳилаи муосири тараққиёт

5. Мавҷудияти пойгоҳи васеи иттилоотӣ (китобхонаҳо, феҳрасти рисолаҳои номзадӣ ва докторӣ, инчунин рисолаҳои таҳассусии хатм);

6. Мавҷудияти унвонҷӯёну донишҷӯён имконияти дар як вақт ҷалб намудани шумораи бештари иҷроқунандагонро барои татбиқи лоиҳа фароҳам меоварад.

Омилҳои дар боло номбаршуда боиси он шуданд, ки имрӯзҳо соҳаи фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ васеъ шуда, нисбати онҳо талаботи нав изҳор мегарданд (расми 1)

Низоми истифодабарии нерӯи илмию тадқиқотии МТОК дар расмҳои 2 ва 3 нишон дода шудааст.

Дар расми 2 раванди иҷроиши корҳои илмӣ-тадқиқотӣ дар доираи фаъолияти таълимӣ ба таври схемавӣ инъикос шудааст.

Дар доираи фаъолияти илмӣ-тадқиқотӣ рафти иҷроиши корҳои илмию тадқиқотӣ ҷи гуна сурат мегарад ба таври мухтасар дар расми 3 нишон дода шудааст.

Вобаста ба дараҷаи душвории лоиҳа метавонад:

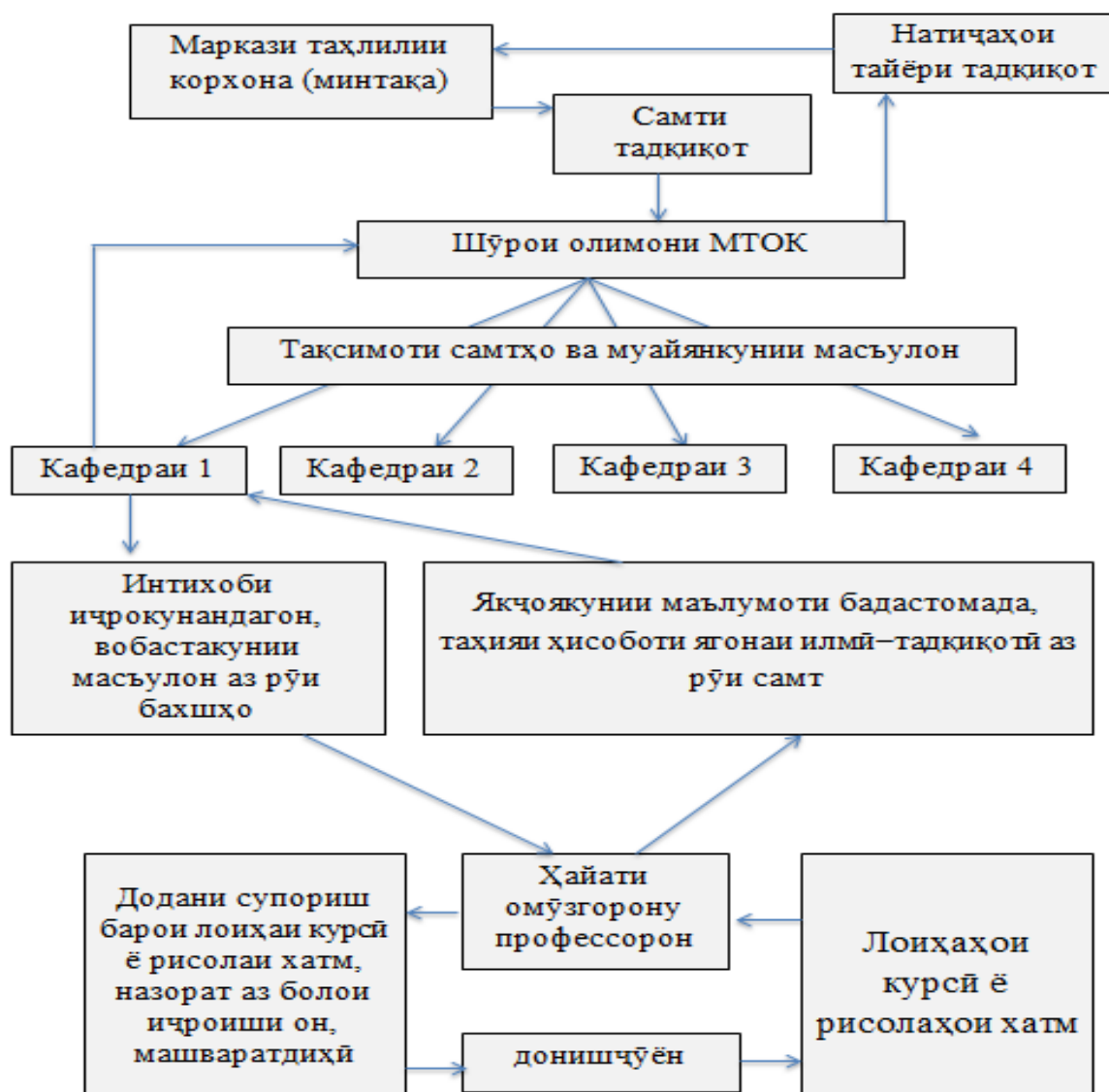
- дар раванди фаъолияти таълимии донишҷӯён (масалан, ҳангоми навиштани корҳои курсӣ, дипломӣ ва ғ. (ниг. ба расми 2);

- дар рафти иҷрои рисолаи номзадӣ ва докторӣ (ниг. ба расми 3) ҳал шавад.

Масалан, вазъи корҳоро дар самти истифодаи самарабахши маблағҳое, ки барои рушди нерӯи илмӣ ва таълимии вилояти Суғд сармоягузорӣ шудаанд, дида мебароем.

Аз рӯи маълумотҳои манобеи оморӣ соли таҳсили 2018-2019 дар вилояти Суғд 43139 нафар донишҷӯён дар 7 муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва 21,7 ҳазор нафар донишҷӯён дар 21 муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ таҳсил кардаанд. Дар як сол аз рӯи самтҳои гуногун ба аспирантура 76 нафар қабул шуда, аз онҳо 41 нафар хатм кардаанд.

Ҳамзамон 5 адад муассисаю ташкилотҳои илмӣ амал мекунанд, ки дар он 201 нафар кормандон фаъолияти илмиро пеш мебаранд. Аз ин миқдор 12 нафар докторони илм ва 71 нафар номзадони илм мебошанд. Соли 2018 2445,4 корҳои илмӣ-тадқиқотӣ иҷро карда шудааст. Соли мазкур барои илм аз буҷаи давлат 2445,4 ҳазор сомонӣ хароҷот шудааст [3].

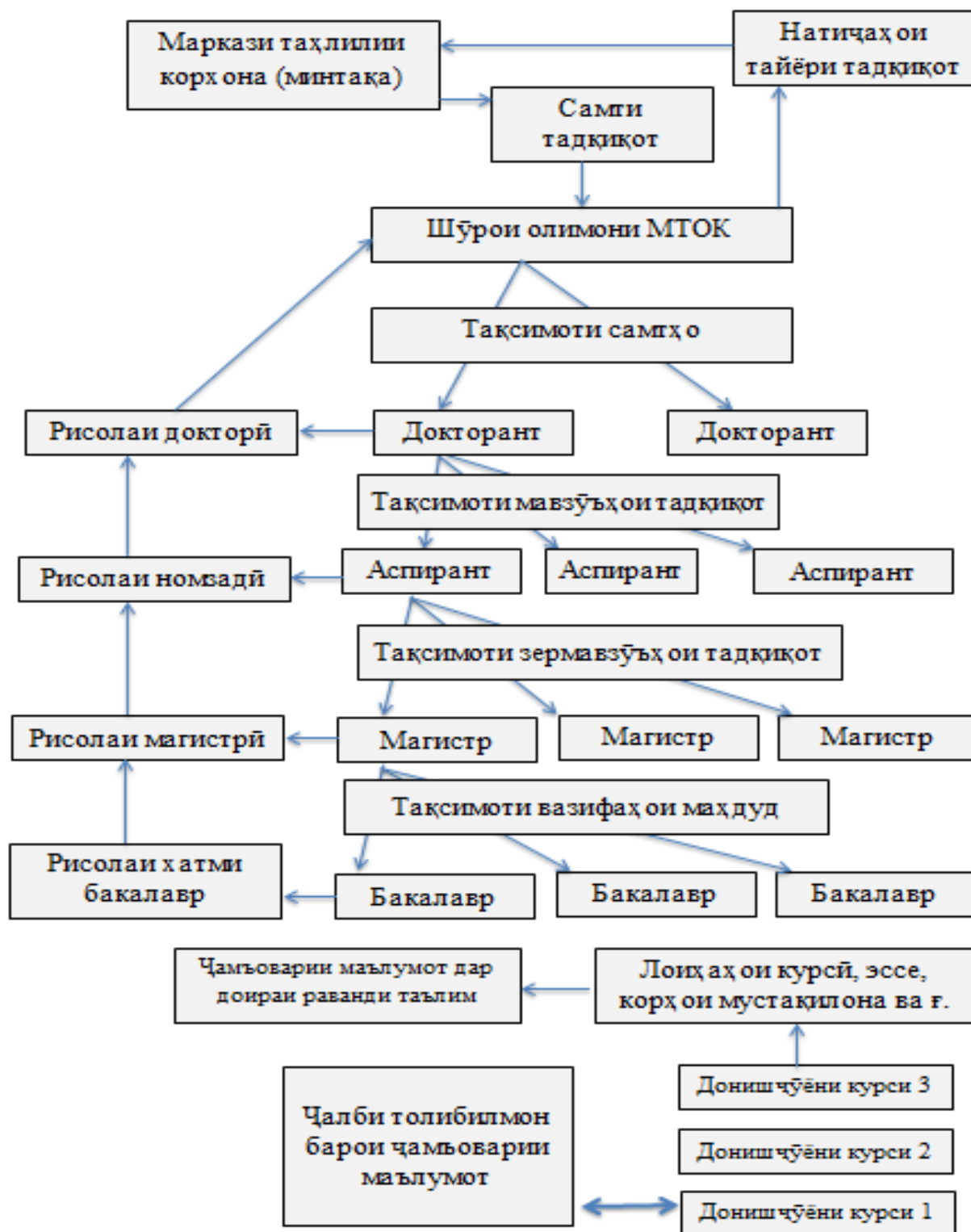

Расми 2. Раванди корҳои илмӣ-тадқиқотӣ дар доираи фаъолияти таълимӣ

Дар МТОК ҳамасола ҳазорҳо лоиҳаҳои курсӣ ва рисолаҳои хатм аз рӯи ихтисосҳои гуногун навишта мешаванд.

Тавре ки таҳлилҳо нишон медиҳанд, ё ин корҳо хусусияти амалие надоранд, ки ба ҳалли мушкилот дар корхонаҳои мушаххаси минтақа алоқаманданд ё натиҷаҳои бадастоварда аз тарафи корхонаҳо ба ҳеҷ ваҷҳ истифода намешаванд.

Аз ин хулоса баровардан мумкин аст, ки дар марҳилаи пасазсаноатӣ масъалаи асосӣ дар рушди инноватсионӣ на ҳаҷми маблағҳои сарфшуда, балки истифодаи роҳҳои нав, усулҳо ва механизмҳои идоракунии КИТ мебошад, ки самаранокии онҳоро баланд бардошта, рушди босуръати рақобатро таъмин мекунад.

Расми 3. Раванди корҳои илмӣ-тадқиқотӣ дар доираи фаъолияти илмӣ-тадқиқотӣ

Адабиёт:

1. <http://www.kapital-rus.ru/articles/article/615/>.
2. Григорянц И.А. Маркетинговое управление устойчивостью функционирования вуза в условиях нестабильной внешней среды: Автореф. дис. ... канд. экономич. наук: 08.00.05. Пенза, 2011. 23 с.
3. www.Stat-sugd.tj

ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В СИСТЕМЕ ФАКТОРОВ РЕГИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ

В современных условиях, экономика в целом развивается по тем объективным особенностям, которые связаны с рыночным механизмом. Рыночный механизм предполагает свои направления и пути развития для каждого государство по отдельности. Изучая данный подход на уровне макроэкономики (мировое хозяйство) и микроэкономики страны мира сталкиваются со многими трудностями и проблемами. В этой связи со стороны государств разрабатываются конкретные рычаги осуществления необходимых условий и требований. Одно из таких важных элементов реальной организации требований рыночного механизма и рыночных отношений является комплексная организация ее основных составляющих на макроуровне и микроуровне. Следует иметь в виду, что реальное осуществление поставленных задач перед государством и национальной экономике в целом зависит от отраслей народного хозяйства и регионов страны.

(Исторически) Концептуально доказано, что развитие региональной экономики связана с теми условиями, которые создаются со стороны государство. Кроме того, развитие региона зависит еще от трудовых условий и уровня жизни населения самого региона. Проблемы, связанные с региональным развитием в нашей республике, имеют и общую характеристику, и специальную характеристику. С учетом таких характеристик правительство республики разрабатывает определенные научно-практически обоснованные программы развития регионов и краткосрочные и долгосрочные стратегические направления. Достигая должный уровень развития в регионах можно надеется на то, что многие факторы национальной экономики преобладают лучший результат.

Для целенаправленного развития региональной экономики следует коренным или частичным образом изменять те жизненные условия, с которыми невозможно развиваться до уровня тех реальных требований, которые предназначены для населения региона в современных условиях.

Изучая экономику регионов и их проблемы Правительство Республики Таджикистан последовательно разрабатывает существенные направления их развития. В частности в «Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года» говорится, что « Развитие регионов страны является самым важным уровнем осуществления экономических реформ и рассматривается как конечная точка приложения всех усилий правительства в приоритетных направлениях: обеспечение приемлемых уровней энергетической и продовольственной безопасности, развитие коммуникационных возможностей страны и расширение продуктивной занятости» [4]. В течение годы независимости этот вопрос всегда считался ключевым для нашей республики.

Нам известно, что развитие региона связано с рядом социально – экономических основ. Прежде всего нужно выбрать актуальные направления развития, с помощью которых улучшаются социально-экономические рычаги региона.

На сегодняшний день регион признан основным субъектом экономических и политических отношений. В такой ситуации рекомендовано выявить специфику и

приоритеты внедрения региональной политики с использованием сравнительных преимуществ того или иного региона, его развития с точки зрения истории и культуры.

Несмотря на то, что уже более шести-семи десятка лет ведется активная дискуссия по поводу содержания и сущности понятия «регион», все еще единство обозначения данного понятия в региональной экономике до сих пор нет. Исходя из этого, следует отметить, что само понятие «регион» с точки зрения разных исследователей по-разному трактуется. Различные исследователи, по-разному исходя из своих соображений дают разные трактовки сущности и значения «региона».

Так Г. М. Федоров, В. С. Корнеев в своей работе констатируют, что «Понятие «регион» трактуется настолько многозначно представителями разных региональных наук (более того, даже внутри каждой из них), что регион у экономико-географа, регионального экономиста или представителя политической регионалистики имеет весьма разное содержание» [7]. Следует отметить, что авторы в этом смысле правильно подчеркивают, что каждый исследователь исходя из приближенности сферы исследования дают трактовку данного понятия. Однако, по мнению Е.А. Василковой, «Часть ученых-географов настроена критически по отношению к исследованию регионов, выделяемых с учетом целого комплекса факторов, считая, что при обобщении множества элементов может теряться достоверность выводов» [6]. Мы не можем согласиться с данной точки зрения, хотя бы в том плане, что экономическая интерпретация понятия «регион» предусматривает расширенный охват обобщения данного термина и необходимость растолкования его с различных сторон, особенно, с позиции социально-экономического преобразования.

Таким образом, предпринимательская деятельность в системе факторов регионального развития занимает особое место. По показателям развития регионов можно сделать выводы на сколько положительно влияют предприниматели для решения социально-экономических проблем в регионе.

В последние годы в Республике Таджикистан частный сектор приобрел похвальный характер. К тому же предпринимательская деятельность преобразовал свой характер. Она поэтапно перешла от простого характера к сложной, то есть от доставки готовой продукции и ее реализации переходило на производственную. Притом к инновационно-промышленному производству, точнее развивается инновационно-промышленное предпринимательство. Она нацелена на стратегию промышленного развития региона и всей страны. Соблюдаются вопросы импортзамещения в регионах республики. Предприниматели нацелены производит продукции в пределах самого региона, для внутреннего потребления и внешних рынков. С учетом развития предпринимательской деятельности в регионе открываются промышленные предприятия, которые выпускают продукцию не только в целях употребления внутренних потребителей, но и экспорта. Со счет экспорта продукции предприниматели получают доходы. Это в свою очередь непосредственно влияет на региональный бюджет. Именно с такими характеристиками и позициями предпринимательство может быть фактором для развития региона. Высокие темпы экономического роста предпринимательской деятельности и высокие финансовые результаты существенно влияют на экономический рост региона и на решение социальных вопросов в частности. На ряду с этим нужно отметить, что в последние годы уклоны мирового сообщества и Правительства Республики Таджикистан сделаны именно на инновационное предпринимательства.

Литература:

1. Закон Республики Таджикистан «О науке и государственной технической политике» от 31.12.2008 г. №477
2. Закон Республики Таджикистан "О технологическом парке" от 21.07.2010 г. №629
3. Закон Республики Таджикистан «Об инновационной деятельности» от 17.04.2012 г.
4. Национальная стратегия развития Таджикистан на период до 2030 года//Утверждена Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 1 октября 2016 года, № 392. - Душанбе: «КОНТРАСТ», 2016. - С.44. (106 с).
5. Анисимов Ю.П. Методика оценки инновационной деятельности предприятия / Ю.П. Анисимов // Инновации. - 2006. - № 11. - С.88-90.
6. Василькова Е.А. Понятие "регион" и современные тенденции развития регионализма//Вестник Таганрогского института управления и экономики. – Таганрог, 2018. - № 2(28). – С.57. (С.54-58).
7. Федоров Г. М., Корнеевец В. С. О сущности и соотношении понятий «Регион», «Международный», «Транснациональный» и «Трансграничный» регион // Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта. Серия: Гуманитарные и общественные науки. – Калининград, 2010. - №3. – с. 8-15

Нодиров Ф.М. – н.и.х., дотсент, **Орипов А.С.** – муаллими калон,
Нодирӣ М.Ф. – ассистент, **Дилшодзода Ф.** – ассистент

ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРИИ АУДИТОРӢ

Фаъолияти аудиторӣ ҳамчун навъи алоҳидаи фаъолияти соҳибкорӣ бо хусусияти касбӣ буданаш аз дигар навъҳои фаъолияти соҳибкорӣ фарқ мекунад. Бинобар ин, барои ба даст овардани вазъи ҳуқуқии соҳибкорӣ барои машғул шудан ба ин навъи фаъолият докталаб бояд дар қатори талаботҳои муқаррари инчунин ба якҷанд талаботи дигар низ ҷавобгӯ бошад. Аз қабилӣ муҳимтарини ин талаботҳо доштани таҳсилот дар баҳши тахассусҳои иқтисодӣ ё ҳуқуқӣ мебошад.

Фаъолияти соҳибкории аудиторӣ ҳамчун объекти танзимнамоии ҳуқуқӣ баромад менамояд ва вобаста ба ин дар ҷаҳони муосир консепсияҳои гуногуни онро истифода менамоянд. Таҷрибаи ҷаҳонӣ ду консепсияи танзими ҳуқуқии фаъолияти аудиториро медонад.

Консепсияи яқум, бештар дар Австрия, Исландия, Фаронса, Олмон паҳн шуда ба мақсади ғимоя намудани манфиатҳои бонкҳо ва ташкилотҳои давлатӣ таваҷҷуҳ зоҳир менамояд. Бинобар ин, фаъолияти аудиторӣ ба тарзи қатъӣ аз ҷониби мақомҳои марказӣ танзим карда мешавад. Функсияи асосии мақомоти маркази амали намудани назорат аз болои фаъолияти аудиторҳо мебошад.

Консепсияи дуюм хоси ҷунин кишварҳо, аз қабилӣ ИМА ва Британияи Кабир мебошад. Фаъолияти аудиторӣ дар ин кишварҳо аз ҷониби иттиҳодияҳои ҷамъиятии касбии аудиторҳо танзим карда мешавад. Аудитор дар ин ҷо бештар ба манфиатҳои сармоягузoron, саҳомон, қарздиҳандагон ва дигар субъектҳои хоҷагӣ таваҷҷуҳ зоҳир менамоянд.

Дар кишварҳои собиқи Шӯравӣ низоми мураккаби танзими фаъолияти аудиторӣ вучуд дорад. Дар низоми ин давлатҳо ҷойи асосиро қонун ташкил менамояд, аз ҷумла, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти аудиторӣ».

Ба гурӯҳи дуюм, санадҳои меъёрии зерқонунии, ки барои аудиторҳо иҷрои онҳо ҳатмӣ мебошанд, маҳсубанд. Дар баробари ин қонунгузор муқаррар намудааст, ки меъёрҳои, ки дар дигар қонунҳо ҷойгир карда шудаанд ва фаъолияти аудиториро танзим менамоянд, бояд ба меъёрҳои Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти аудиторӣ» мувофиқ бошанд.

Ба санадҳои гурӯҳи сеюм стандартҳои фаъолияти аудиторӣ дохил карда шудаанд, ки иҷрои онҳо низ барои аудиторҳо ҳатмӣ аст. Стандартҳои аудит гуфта, талаботи ягонро оид ба тартиби амалӣ намудани фаъолияти аудиторӣ, барасмиятдориҳои натиҷаҳо ва назорати сифати он менамоянд, ки дар навбати худ ба ду гурӯҳ ҷудо карда мешаванд: 1) стандартҳои миллии аудит ва 2) стандартҳои байналмилалӣ аудит.

Стандартҳои, ки барои истифода аз тарафи мақоми ваколатдори давлатӣ тасдиқ гардидаанд стандартҳои миллии аудит ном доранд. Стандартҳои, ки аз ҷониби Федератсияи байналмилалӣ муҳосибон ба нашр расонида шудаанд ва аз ҷониби мақоми ваколатдори давлатӣ барои истифода тасдиқ гардидаанд, стандартҳои байналмилалӣ аудит мебошанд.

Ҷунин стандартҳо аз ҷониби мақомоти ваколатдори давлатӣ дар ин соҳа, ки аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шудааст, қабул ва мавриди истифодаи ташкилотҳои аудиторӣ ва аудиторҳои инфиродӣ вогузошта мешаванд (м. 5 Қонун дар бораи фаъолияти аудиторӣ).

Мувофиқи моддаи 7 Қонун стандартҳои фаъолияти аудиторӣ талаботи ягонро нисбати тартиби амалӣ намудани фаъолияти аудиторӣ, ба расмият даровардани натиҷаҳо ва назорати сифатнокии аудит, инчунин хизматҳои ба аудит дахлдорро дар бар мегиранд.

Ҷунин намудҳои стандарти фаъолияти аудиторӣ вучуд доранд:

1) Стандарти фаъолияти аудиторӣ «Интиҳоби аудиторӣ» (АД 5/2003), ки бо фармони Вазири молияи ҚТ аз 14-уми октябри соли 2002 таҳти рақами 118 тасдиқ шудааст;

2) Стандарти фаъолияти аудиторӣ «Далелҳои аудиторӣ» (АД 6/2003), ки бо фармони Вазири молияи ҚТ аз 10-уми октябри соли 2002 таҳти рақами 117 тасдиқ шудааст;

3) Стандарти фаъолияти аудиторӣ «Тартиби таҳия намудани хулосаи аудиторӣ оид ба ҳисоботдиҳии муҳосибӣ» (АД 4/2002), ки бо фармони Вазири молияи ҚТ аз 25-уми июли соли 2002 таҳти рақами 93 тасдиқ шудааст;

4) Стандарти фаъолияти аудиторӣ «Мактуб-ӯҳдадориҳои ташкилоти аудиторӣ оид ба розигияшон ҷиҳати гузаронидани аудит» (АД 3/2002), ки бо фармони Вазири молияи ҚТ аз 12-уми феввали соли 2002 таҳти рақами 25 тасдиқ шудааст;

5) Стандарти фаъолияти аудиторӣ «Ҳуҷатиқунонии аудит» (АД 2/2002), ки бо фармони Вазири молияи ҚТ аз 29-уми январи соли 2002 таҳти рақами 14 тасдиқ шудааст;

6) Стандарти фаъолияти аудиторӣ «Банақшагирии аудит» (АД 1/2001), ки бо фармони Вазири молияи ҚТ аз 12-уми апрели соли 2001 таҳти рақами 65 тасдиқ шудааст ва ғайраҳо.

Ба зами ин ба ин гурӯҳи санадҳои меъёри инчунин санадҳои меъёриро, ки аз ҷониби вазорату муассисаҳо қабул шудаанд ва қоидаи ташкил ва гузаронидани аудиторро дар дохили як соҳа пешбинӣ менамоянд дохил карда мешаванд.

Ба гурӯҳи чорум стандартҳои дохилӣ ё ин ки локалии аудиториро дохил намудан мумкин аст, ки фаъолияти ташкилотҳои мушаххаси аудиториро дар бар мегиранд.

Стандартҳои дохилии ташкилотҳои аудиторӣ, бояд ба як қатор шартҳо ҷавобгӯ бошанд, аз ҷумла:

- стандартҳои дохилии ташкилот набояд ба қоидаҳои ғайриқонунии аудиторӣ зид бошанд;

- талаботи стандартҳои дохилии ташкилот набояд аз талаботи қоидаҳои стандартҳои марказӣ паस्तтар бошанд.

Дар адабиёт оид ба табиати ҳуқуқии ин стандартҳо бахсу музокираҳо вучуд дорад ва мувофиқи ақидаи олимон, онҳо аломатҳои меъёрҳои ҳуқуқиро надоранд, гарчанде ки онҳоро ҳамчун санадҳои локалӣ эътироф менамоянд. Чунин ҳуҷжатҳо одатан дар асос ва барои иҷро намудани санадҳои меъёрии қувваи авлотари ҳуқуқӣ дошта қабул карда мешаванд ва набояд муҳолифи онҳо бошанд.

Яке аз субъектҳои бозори хизматҳои аудиторӣ мақомоти ваколатдори давлатии танзимкунандаи ғайриқонунии аудиторӣ мебошад. Ба ҳайси чунин мақомот Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон баромад мекунад ва он ба ҳамаи ташкилотҳои аудиторӣ, ташкилоти аудитии суғурта ва сармоягузори иҷозати ғайриқонуният медиҳад.

Мақоми ваколатдори давлатӣ аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян гардида, ваколатҳои зеринро амалӣ менамояд:

- дар доираи ваколатҳои худ санадҳои меъёрии ҳуқуқие қабул мекунад, ки ғайриқонунии аудиториро танзим менамоянд;

- стандартҳои аудитро таҳия ва тасдиқ менамояд;

- аз тарафи ташкилотҳои аудиторӣ ва аудиторони инфиродӣ риоя шудани шарту талаботи иҷозатномаҳо назорат менамояд;

- риоя шудани стандартҳои аудитро аз тарафи ташкилотҳои аудиторӣ ва аудиторони инфиродӣ назорат мекунад;

- шакл, ҳаҷм ва тартиби ба мақоми ваколатдори давлатӣ пешниҳод кардани ҳисоботҳо барои аудиторони инфиродӣ ва ташкилотҳои аудиторӣ муайян мекунад;

- қоидаҳои аккредитатсияи ташкилотҳои касбии аудиторонро таҳия ва тасдиқ менамояд;

- аккредитатсияи ташкилотҳои касбии аудиторонро мегузаронад;

- пешбурди Феҳристи давлатии бақайдгирии аудиторонро, ки соҳиби Шаҳодатномаи таҳассусии аудиторӣ ва иҷозатнома мебошанд, анҷом медиҳад;

- Феҳристи аккредитатсияи ташкилотҳои касбии аудиторонро пеш мебарад;

- нашри феҳристҳо дар сомонии расмӣ худ таъмин менамояд;

- тартиби пешбурди Феҳристи бақайдгирии давлатии аудиторон ва аккредитатсияи ташкилотҳои касбии аудиторонро тасдиқ менамояд;

- қоидаҳои санҷиши ташкилотҳои касбии аудиторонро муайян менамояд;

- оид ба масъалаҳои ғайриқонунии аудиторӣ бо дигар мақомоти давлатӣ, ташкилоти аудиторӣ, ташкилотҳои касбии аудиторон ва дигар ташкилотҳои дахлдор ҳамкорӣ менамояд;

- Кодекси одоби касбии аудиторонро тасдиқ менамояд;

- дигар ваколатҳоро мутобиқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ менамояд (м. 5 Қонун дар бораи ғайриқонунии аудиторӣ).

Ваколатҳои мақомоти давлатиро ба ду намуд ҷудо намудан мумкин аст:

- муҳайё намудани шароит барои ташкил ва гузаронидани аудит (танзими ташкилӣ);

- созмон додани шароитҳои инкишофи аудит дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (танзимномаи стратегӣ).

Ба гурӯҳи якуми ваколатҳои мақомоти давлатӣ ташкили низоми аттестатсиякунии аудиторҳо, таълим ва баланд бардоштани дараҷаи тахассусии онҳо, иҷозатдиҳии фаъолияти аудиторӣ, ба амалбаровардани феҳристи давлатии аудиторҳои аттестатсияшуда ва иттиҳодияҳои аудиторҳои касбӣ дохил мешаванд.

Гурӯҳи дууми ваколатҳои мақомотҳои давлатӣ аз таҳия намудани стандартҳои фаъолияти аудиторӣ ва пешниҳод намудани онҳо барои тасдиқ ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, муайян намудани ҳаҷм ва тартиби пешниҳод намудани ҳисоботи ташкилотҳои аудиторӣ ва аудиторҳои инфиродӣ иборат аст.

Бонки миллӣ бошад танҳо ба аудиторҳои низоми бонкӣ иҷозат медиҳад. Масалан, бо Қарори Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон аз 30 октябри соли 2006 таҳти рақами 367 «Қоидаҳои гузаронидани аттестатсияи кормандони роҳбарикунандаи ташкилотҳои қарзӣ ва аудиторони бонкӣ» тасдиқ карда шудааст.

*Одинаев К.С. - к.э.н., доцент
Институт туризма, предпринимательства и сервиса,
Раджабов А.Х. – магистрант,
Таджикский государственный финансово-экономический университет*

ФИНАНСОВЫЕ АСПЕКТЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТРАХОВОЙ ОРГАНИЗАЦИИ

Финансовые отношения страховой организации - система денежных отношений, возникающих в процессе формирования собственного капитала, целевых фондов денежных средств, их распределения и использования. По экономическому содержанию совокупность денежных отношений страховой организации можно сгруппировать по следующим направлениям [1, с. 424]:

- между учредителями в момент создания страховой организации - связаны с формированием собственного капитала и в его составе уставного (акционерного, складочного) капитала. Конкретные способы образования уставного капитала зависят от организационно-правовой формы хозяйствования;

- между страховщиком и страхователями - связаны с уплатой страхователями страховой премии и выплатой страховщиками денежных сумм при наступлении страховых случаев, предусмотренных договором страхования. Эти финансовые отношения являются основными, поскольку от их эффективной организации во многом зависит конечный финансовый результат коммерческой деятельности страховой организации;

- между головной страховой организацией и ее подразделениями (филиалами, департаментами, отделами) - по поводу финансирования расходов, распределения и использования прибыли, оборотных средств;

- между страховой организацией и финансовой системой государства - при уплате налогов и осуществлении других платежей в бюджет, формировании внебюджетных фондов, предоставлении налоговых льгот, применении штрафных санкций, финансировании из бюджета;

- перестрахование - внутрикорпоративные финансовые отношения между страховыми организациями;

- между страховой организацией и вышестоящей организацией внутри холдинга, с союзами и ассоциациями, членом которых является страховая компания. Финансовые отношения возникают при формировании, распределении и использовании

централизованных целевых денежных фондов и резервов, финансировании целевых отраслевых программ, проведении маркетинговых исследований, научно-исследовательских работ, проведении выставок, оказании финансовой помощи на возвратной основе для осуществления инвестиционных проектов и пополнения оборотных средств;

- между страховой организацией и банковской системой - в процессе хранения денег в коммерческих банках, получения и погашения ссуд, уплаты процентов за банковский кредит, покупки и продажи валюты, оказания страховых услуг банкам;

- между страховой организацией и ее работниками - при распределении и использовании доходов, выпуске и размещении акций и облигаций страховой компании, выплате процентов по облигациям и дивидендов по акциям, взыскании штрафов и компенсаций за причиненный материальный ущерб, удержании налогов с физических лиц;

- между страховой организацией и инвестиционными институтами - в процессе осуществления инвестиционной деятельности, источниками которой являются собственные и заемные источники.

Среди заемных источников выделяют страховые резервы как заемные средства с особым правовым и экономическим статусом. В международной практике построение финансовой отчетности базируется на принципах [2, с. 416]:

а) открытости информации;

б) понятности финансовой отчетности лицам, принимающим деловые решения на ее основе;

в) полезности или значимости и достоверности;

г) допущений и ограничений, способствующих адекватной интерпретации финансовой отчетности.

В современных условиях особые требования предъявляются к открытости (прозрачности) финансовой информации. Свободный доступ к финансовой информации в рамках общепринятых понятий конфиденциальности способствует привлечению капитала. Известно, что данные бухгалтерского учета, отражающие фактические издержки, с течением времени под воздействием инфляции и других факторов искажают реальное финансовое состояние страховой компании.

Для повышения достоверности финансовой отчетности необходимо систематически вносить поправки в систему учета, нивелирующие искажения. Эта задача решается в рамках разработки и соблюдения учетной политики страховой компании.

Под учетной политикой принято понимать выбранную страховой компанией совокупность способов ведения финансового учета - первичного наблюдения, стоимостного измерения, текущей группировки и итогового обобщения фактов финансово-хозяйственной деятельности страховой компании.

Информационной основой деятельности финансового менеджера служат прежде всего данные финансового учета. Финансовый учет является системой ведения записей деловой документации, которая отражает суть происходящих в страховой компании процессов.

Страховая организация наряду с другими институтами (банками, биржами, инвестиционными фондами и др.) составляет органичный элемент финансовой системы общественного хозяйства. Принцип аккумуляирования и последующего распределения значительных денежных потоков определяет состав и структуру капитала страховой компании.

Финансовые ресурсы страховой организации в значительной степени представлены привлеченным капиталом, который некоторое время составляет группу временно свободных средств страховщика. Поэтому финансовый механизм страхования интересен с точки зрения использования таких привлеченных ресурсов в качестве источника инвестиций.

Кругооборот средств страховой организации не ограничивается осуществлением страховых операций, он усложняется постоянной вовлеченностью части средств в инвестиционный процесс. Это позволяет обозначить средства, находящиеся в обороте страховщика и используемые для проведения страховых операций и осуществления инвестиционной деятельности, как его финансовый потенциал.

Механизм формирования и использования капитала страховой компании исследован профессором Г. Лукаршем (Германия), который показал, каким образом формируется финансовые ресурсы страховщика [3, с. 613].

В момент организации страховой компании первым и исходным элементом финансового потенциала становится собственный капитал, который в процессе деятельности пополняется за счет различных источников (прибыли, результатов инвестиционной деятельности, эмиссионного дохода). Проведение страховых операций предполагает аккумулирование страховой премии, причем сбор взносов со всех участников страхового фонда сопровождается исполнением обязательств страховщика по страховым выплатам лишь некоторым из них. Из суммы собранных страховых взносов осуществляется финансирование расходов страховой организации на ведение дела, заложенных в структуре тарифа.

Принятие крупных рисков на страхование ставит страховую компанию в неблагоприятное положение с точки зрения платежеспособности. В такой ситуации страховщик вынужден использовать механизм перестрахования. Приобретение перестраховочной защиты основано на выплате перестраховочной премии. Вместе с тем в перестраховании существуют и обратные каналы движения денежных потоков: комиссионное вознаграждение за договор перестрахования и тантьема. В свою очередь у первичного страховщика формируется депо премий по перестрахованию (выставление депозитов) как форма гарантии исполнения обязательств перестраховщика.

Причитающаяся премия по перестрахованию не перечисляется перестраховщику, а заносится на специальный счет у перестрахователя. Операция гарантирует перестраховщику определенные проценты, которые предусматриваются в договоре.

Тем самым первичный страховщик приобретает дополнительные инвестиционные ресурсы и доход. Характер отношений по формированию депо премий зависит от формы и условий договора перестрахования, от целей участников этого договора.

Второй по значимости фактор формирования финансовых ресурсов страховой компании - инвестиционная деятельность, приносящая страховщику значительный инвестиционный доход на основе использования временно свободных средств страховых резервов.

Страховая организация должна обладать определенным объемом собственного капитала. Размер собственного капитала страховой организации регулируется нормативными актами органов надзора за страховой деятельностью при лицензировании. Установленный таким образом минимальный нормативный уровень собственного капитала выполняет функцию обеспечения платежеспособности страховщика по будущим обязательствам.

Специфика предоставления страховой услуги как основного направления деятельности страховой организации состоит в ее органической связи с другими видами деятельности. В их числе перестраховочная, инвестиционная, финансовая, предоставление различных услуг и т.п. Эти виды деятельности носят вторичный характер по отношению к собственно страхованию, однако играют исключительно важную роль в деятельности страховой организации, в формировании и наращивании ее финансового потенциала.

Литература:

1. Агеев Ш.Р. Страхование: теория, практика, зарубежный опыт. - М.: ЮНИТИ, 2006. - 424 с.
2. Архипов, А.П., Гомеля, В.Б., Туленты Д.С. Страхование. Современный курс: Учебник / под ред. Е.В. Коломина - М.: Финансы и статистика, 2007. - 416 с.
3. Ермасов, С.В., Ермасова, Н.Б. Страхование: Учебник. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Высшее образование, 2008. - 613 с.
4. Закон Республики Таджикистан «О страховой деятельности»

*Аҳмадов Фарвардин – ассистент
Донишқадаи сайёҳӣ, соҳибкорӣ ва хизмат*

АВВАЛ МАТЕМАТИКАИ МАКТАБӢ СИПАС МАТЕМАТИКАИ ОЛӢ

Чи тавре, ки ба ҳамагон маълум аст ҳамасола Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ироа мегардад ва дар он ба муҳимтарин масъалаҳои ҳаётан муҳими кишвар мӯҳтарам Пешвои маллат диққати ҳамаҷониба медиҳанд.

Дар Паёми имсола Президенти кишвар нисбати фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ диққати махсус доданд ва ибраз доштанд, ба хотири боз ҳам беҳтар ба роҳ мондани омӯзиши илмҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ, инчунин, барои инкишофи таваққури техникаи насли наврас солҳои 2020 - 2040 «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф эълон карда шавад». Пас мо омӯзгорони фанҳои дақиқ махсусан (Математика) – ро зарур аст, ки корро дар ин самт хубтар ба роҳ монем ва тамоми он нақшаю барномаҳое, ки оиди омӯзиши ин фанни ҳаётан муҳим равона шудааст дигаргуниҳои куллиро ба роҳ монем.

Айни замон дар кафедраи «Риёзиёт дар иқтисодиёт» се номгӯи фанҳо: концепсияи табиатшиносии муосир, математикаи олӣ ва эконометрика ба қатори номгӯи фанҳои таълимии кафедра дохил мебошанд, ки ба аксарияти гурӯҳҳои академӣ таълим дода мешаванд. Барои донишҷӯёни имрӯза омӯхтани ҳамаи он фанҳое, ки дар кафедраи мазкур таълим дода мешаванд шарт ва зарур мебошад, чунки ҳамаи он мавзӯҳои омӯхташаванда ба соҳаи дар умум иқтисодиёт бениҳоят алоқамандии зич доранд. Масалан якҷанд номгӯи мавзӯҳоро меорем: «татбиқи функсия дар иқтисодиёт», «татбиқи муодилаи хати рост дар иқтисодиёт», «татбиқи ҳосила дар иқтисодиёт», «татбиқи интеграл дар иқтисодиёт» ва ғайра. Камбудии асоси дар он аст, ки дониши математикаи донишҷӯён аз курси математикаи мактабӣ хело суст мебошад.

Бинобар ин ҳамасола дар оғози соли таҳсил мо омӯзгорони фанни математика бо супориши Шӯъбаи идоракунии сифати таҳсилот аз тамоми донишҷӯёни курсҳои яқум (ки курси математикаи олиро меомӯзанд) аз фанни математикаи мактабӣ кори санҷиширо

мегузаронем. Ва натиҷаҳо нишон медиҳанд, ки сатҳи дониши математикаи мактабии онҳо бениҳоят паст буда, аксарияти донишҷӯён ҳато ба чар амали арифметикӣ сарфаҳм намераванд. Қайд кардан ба маврид аст, ки тамоми он мисолу масъалаҳое, ки ба донишҷӯён аз тарафи кафедра пешниҳод мегардад бениҳоят содаанд ва барои иҷрои онҳо на он қадар дониши зиёд лозим аст. Акнун ҳулоса кунед, ки донишҷӯ аз ӯҳдаи иҷрои мисолу масъалаҳои математикаи мактабӣ набаромада чи тавр математикаи олиро, ки идомаи математикаи мактабӣ мебошад сарфаҳм меравад. Ҳарчанд мо омӯзгорон кушиш менамоем, ки пеш аз шуруби курси математикаи олий аввал мафҳумҳои оддитарини математики мактабиро ба донишҷӯён омӯзем, аммо барои ин вақт кифоягӣ намекунад.

Мақсад аз ин мушоҳидаҳо ва таҳлилҳо дар он аст, ки хуб мешуд ба донишҷӯён пеш аз он ки курси математикаи олиро меомӯзем аввал математикаи мактабӣ омузонда шавад. Муттасифона дар кафедра фанни математикаи мактабӣ аз рӯйхати фанҳои таълимӣ бардошта шудааст, ки ин ба омӯзиши курси математикаи олий бениҳоят таъсири калон мерасонад. Барои ин пешниҳод менамоем, ки ба кафедраи риёзат дар иқтисодиёт фанни математикаи мактабӣ ҳамчун фанни таълимии кафедра дохил карда шавад. Инчунин миқдори соатҳои фани математикаи олий низ бояд дар кафедра зиёд карда шавад.

Дар баробари ин пешниҳод менамоем, ки дар қорҳои курсӣ ва рисолаи хатми донишҷӯён яке аз бобҳои он ба фани эконометрика яъне таҳлилҳои регрессионӣ коррелясионӣ бахшида шавад ва ин бошад барои боз ҳам аниқтару дақиқтар гаштани қори илми донишҷӯён мусоидат менамояд.

Ҳулоса, мо омӯзгорон ин пешниҳоди Пешвои миллатро боз як иқдом ва ғамхорӣ дар ҳаққи насли наврасу ҷавонони кишварамон меҳисобем ва ҳамчун омӯзгори ташаббускор дар амали гардидани тамоми нуқтаҳои муҳими Паёми Пешвои муаззами миллат саҳми боризи худро мегузарем.

*Косимов Т.А. – старший преподаватель
Таджикский государственный финансово-экономический университет
Сангова Ф.Х. - старший преподаватель
Таджикский государственный университет коммерции*

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ ОВОЩЕКАРТОФЕЛЬНОГО ПОДКОМПЛЕКСА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Овощекартофельный подкомплекс АПК Республики Таджикистана является важным компонентом продовольственного комплекса страны, состояние и масштабы развития, которого непосредственно влияет на уровень продовольственной обеспеченности население. Состояние развития данного подкомплекса в последние годы оценивается позитивно, но, как показывает практика, это развитие еще, не получило необходимой устойчивости, так незначительные сдвиги цен на импорт упомянутых товаров приводят к росту, и часто скачкообразному повышению цен на этих продуктов на внутреннем рынке страны.

Следует отметить, что основные факторы, влияющие на устойчивое развития овощекартофельного подкомплекса АПК РТ. В качестве основных направлений предложены учет основных факторов влияющих на устойчивое развитие овощекартофельного подкомплекса, совершенствование организации маркетинга овощекартофельного подкомплекса, а также оптимизации размещения и эффективное функционирования овощекар-тофельного подкомплекса АПК РТ.

Было выявлено, что производства овощей и картофеля также находится под воздействием ряда факторов, которые можно объединить в несколько групп. Например, на

валовой сбор овощей и картофеля оказывают влияние природно-климатические, агротехнические и технологические, а также организационно-экономические и факторы.

Природные факторы, воздействующие на урожай овощей и картофеля, можно разделить на две группы. Первую из них составляют постоянные факторы: короткий вегетационный период, невысокая среднегодовая температура воздуха, низкое качество почвы и т.д. Вторую группу факторов образуют случайные отклонения от нормальных условий формирования клубней: ранние заморозки, длительное отсутствие осадков, градобитие и т.п. Влияние первой группы факторов на стабильность урожая овощей и картофеля во многом устраняется путем внедрения достижений научно-технического прогресса в производство, финансирования необходимых затрат по выведению пластичных к данным условиям сортов картофеля и овощей, расходов по улучшению плодородия почвы, применением более совершенного экономического механизма хозяйствования. Регулирование негативного воздействия второй группы факторов достигается, прежде всего, при помощи системы страховых фондов.

Агротехнические и технологические факторы получения высоких и устойчивых урожаев овощей и картофеля является выполнение требований научно обоснованной агротехники его возделывания, которая предполагает неукоснительное проведение необходимых мероприятий по подготовке почвы к посеву, внесение оптимальных доз органических и минеральных удобрений, использование высококачественных семян районированных сортов, соблюдение сроков «посадки» и норм посева семян, полный и качественный уход за растениями на различных стадиях их развития, своевременную и без потерь уборку урожая клубней. Однако, в последние годы в Республике Таджикистан вследствие значительного сокращения государственной поддержки сельского хозяйства прекратилось поступление новой техники в овощеводческие и картофелепроизводящие хозяйства. Уменьшилось, внесение минеральных удобрений и применение средств защиты растений. На грани выживания оказалась основа эффективного развития отрасли овощеводства и картофелеводства - селекция и семеноводство. Анализ показывает, что динамика материально-техническую обеспеченность сельского хозяйства Республики Таджикистан имеет тенденция к снижению. Динамика обеспечения сельского хозяйства РТ основными видами техники и минеральными удобрениями в территориальном разрезе за 1991- 2014г. приведено в работе. Анализ данных показывает, что количества тракторов по республике за анализируемый период сократились в 28,7%. Этот же показатель по ГБАО, Согдийская область, Хатлонская область и РРП соответственно сократились в 1,8; 1,3; 1,7 и 1,02 раза. Такая же тенденция зафиксировано и по другим видам основной техники сельского хозяйства по республике и регионам. Динамика обеспечения сельского хозяйства минеральными удобрениями также имеет тенденции к снижению. Так, его уровень по республике по сравнению с 2006 г. сократился на 10%, но если сравнить этот показатель с аналогичным показателем 1990 года (206 тыс. т) то объем сокращения составляет 4,2 раза.

В значительной степени оказалась разрушенной и без того относительно несовершенная МТБ семеноводстваспециализированных семеноводческих хозяйств и подразделений крупных сельскохозяйственных предприятий. Во многих из них произошла деградация семеноводства, вследствие чего преимущественное распространение получил способ обеспечения хозяйств не семенным, а собственным рядовым овощей и картофелем неизвестных сортов и массовых репродукций. Основной причиной такого явления стало отсутствие у большинства хозяйств необходимых денежных средств для приобретения высококачественных сортовых семян для своевременного сортообновления и сортосмены и специального оборудования и техники.

Специализации является ключевым организационно-экономическим фактором. Специализированные хозяйства имеет заметное различие от других хозяйств по основным характеристикам экономической эффективности относительно формирования и развития овощекартофельного подкомплекса АПК. В первую очередь этому способствует специализация и концентрация производства, которая создала благоприятные условия по

внедрению механизации, модернизированных форм, в т.ч. научной организации труда на основе совершенствования технологических процессов производственного процесса картофелеводства. В настоящем этапе развития овощеводства и картофелеводства республики наблюдается следующие основные типы специализированных хозяйств: овощекартофелеводческие, овоцемолочные, картофело-скотоводческие и скотокартофелеводческие с подтипами, КРС мясного и молочного направления.

Современная модель обеспечения рядовых картофеле производящих хозяйств сортовыми семенами картофеля не будет нормально функционировать без существенного улучшения материально-технической базы семеноводства, как специализированных семеноводческих хозяйств, так и семеноводческих подразделений картофелеводческих хозяйств. Это даст возможность всем звеньям семеноводства картофеля и овощи по итогам своей деятельности иметь прибыль, вполне достаточную для совершенствования производства, что окажет положительное влияние на увеличение товарных ресурсов картофеля и овощи, и повышение эффективности отрасли картофелеводства и овощеводство в целом. В этом направлении, нами рассчитан эффективность производства в хозяйствах Рудакинского, Шахринавского и Раштского районах, которые производят овощей и картофеля.

Таблица 5

Расчет эффективности выращивания картофеля, помидора, репчатого лука и капуста в 2018г,сомони

№	Наименование показателей	Овощи			
		картофель	помидор	Репчатый лук	капуста
1.	Приобретение семенного материала	8531	2100	5325	190
2.	Минеральные удобрения;	3590	3510	3652	3156
3.	Органические удобрения	1280	1280	1280	1280
4.	Хим. средства защиты растений	530,5	575	590	530
5.	Воду	116,4	178	270	110
6.	Дизтопливо	2721,6	2721,6	2721,6	2721,6
7.	Дизельное масло	96	96	96	96
8.	Оплата труда	4580	4286	5290	4200
9.	Прочие расходы	786,5	659	780	504
10.	Всего затрат	22232	15605,7	20004,6	12787,6
11.	Урожайность, ц/га (с учетом потери)	220	235	350	200
12.	Среднереализационная цена 1 кг	2,4	2,0	1,8	1,8
13.	Сумма реализации	52800	47000	63000	36000
14.	Прибыль от реализации	30568	19125	34325	23212,4
15.	Уровень рентабельности,%	137,2	201,1	214,9	181,5

Составлено по: Отчеты сельскохозяйственных предприятий и дехканских хозяйств РРП, специализирующие на производства овощей и картофеля, бизнес-планы сельских предпринимателей для получения кредиты от АО «Агроинвестбанка» и расчеты автора.

Целью данного исследования является среднестатистические экономические показатели в вышеупомянутых хозяйствах, т.е. выяснить какие затраты, прибыли с 1 га имеют эти хозяйства. Расчет эффективности выращивания картофеля, помидора репчатого лука и капуста на 1 гектар приведен в таблица 5.

Спрос на продукцию отрасли картофелеводства формируется за счет потребности населения в продовольственном картофеле, использовании его на семенные цели и для скармливания скоту, переработки клубней на спирт, крахмал, а также выработки картофелепродуктов (сухого картофельного пюре, быстрозамороженных продуктов, хрустящего картофеля, картофельных крекеров) и сухого картофеля. Кроме того, при учете

спроса следует принимать во внимание необходимость создания и пополнения необходимых фондов и запасов картофеля.

Конъюнктура рынка картофеля и овощей подвержена сезонным колебаниям. Ее сглаживание связано с объемами товарных запасов и условиями хранения клубней. В товарных запасах следует различать запасы, находящиеся в собственности сельских товаропроизводителей и потребителей (например, производственные запасы картофелеперерабатывающих предприятий), в торговых организациях. Хранение картофеля и овощей будет выгодно при условии, если уровень цены при поставке в будущем будет выше текущей цены с учетом издержек при хранении клубней. Анализ объемов товарных запасов по их владельцам, издержек хранения, условий расчетов за хранение в зависимости от срока, инфляции, изменения процентных ставок кредита, а также возможности получения прибыли от реализации картофеля и овощей в будущем позволят выработать меры по регулированию его сбыта, изменению сезонности конъюнктуры. Результаты изучения конъюнктуры предназначаются для принятия оперативных решений по управлению производством и сбытом картофеля и овощей. Согласно проведенного анализа, следует отметить, что прогноз конъюнктуры рынка картофеля и овощей базируется на следующие позиции: а) прогноз спроса (учитывая динамику демографии, численности населения, а также его платежеспособного спроса, некоторых изменений в системе питания, прогноза потребления картофеля и овощей на семеноводство; как на кормовые цели, так и на переработку (предприятия ряда отраслей пищевой и перерабатывающей промышленности), с учетом возможного экспорта, а также прогноза потребности в товарных ресурсах для обмена между регионами; б) прогноз предложения (учитывая прогноза объема производства картофеля, который также включает прогноз посевных площадей и урожайность картофеля по категориям хозяйств), изменчивость показателей запасов у производителей, возможность импорта, прогноз товарных ресурсов для обмена между регионами; в) прогноз роста и динамики уровня цен (учитывая возможные перемены в себестоимости картофеля и овощей касательно отдельных статей расходов/затрат, а также прогноза издержек на хранение и транспортировку).

В целях госрегулирования рынка овощей и картофеля госорганами делается прогноз, а с при предварительных расчетах, появляется необходимость в регулировании требуемых нормативных показателей объема овощей и картофеля, направленных на нужды населения, как республики, так и отдельно взятом регионе. Прогнозирование спроса на овощные культуры в Республики Таджикистан в территориальном разрезе за 2020 и 2025 гг. приведены в табл. 6.

Таблица 6

**Прогноз спроса на овощи и картофеля в Республике Таджикистан
в территориальном разрезе за 2020 и 2025 гг.**

Регионы	Годы	Рекомендуемые нормы, кг/чел/год	Население, млн. чел.	Овощи, тыс.т	Картофель тыс.т
По РТ, в т.ч.:	2020	Овощи - 130	9,65	1254,5	887,8
	2025	Картофель - 92	10,5	1365,0	966,0
ГБАО	2020	Овощи - 130	0,244	31,720	22,448
	2025	Картофель - 92	0,256	33,280	23,552
СОГД	2020	Овощи - 130	2,825	367,250	259,900
	2025	Картофель - 92	3,172	412,360	291,824
ХАТЛОН	2020	Овощи - 130	3,447	448,110	317,124
	2025	Картофель - 92	3,673	477,490	341,589
РРП	2020	Овощи - 130	2,232	290,160	205,344
	2025	Картофель - 92	2,344	304,720	215,648
г. Душанбе	2020	Овощи - 130	0,902	117,260	82,984
	2025	Картофель - 92	1,055	137,150	97,060

Составлено по: *Статистический ежегодник РТ/Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан-Душанбе, 2018.-С.42-43; Продовольственная безопасность и бедность // Статистический сборник. - Душанбе, Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан / Статистический ежегодник. -Душанбе, 2017. -С. 22, 34-35, 49-57 и расчеты автора.*

Немаловажным элементом рынка картофеля и овощей является информационное обеспечение. Использование разнообразной и большой по объему информации требует системного подхода к организации ее получения, обработки и анализа в процессе выработки управленческих решений. В этой связи маркетинговая информационная система рынка картофеля и овощей должна строиться на основе комплексности и увязки всех компонентов ее предметной области, что достигается применением современных средств вычислительной и информационной техники и использованием различных экономико-математических методов. Особое место в распространении информации должна занять реклама новых высокоурожайных сортов картофеля и овощей, устойчивых к заболеваниям и вредителям, высокого качества, прогрессивных технологий возделывания картофеля и овощей, а также его переработки. Такая информация должна издаваться в объемах и формах, доступных для всех субъектов рынка картофеля и овощей и других заинтересованных пользователей.

Таким образом, маркетинг как средство управления производством и реализацией картофеля и овощей несет в себе системный подход к решению проблем получения максимального эффекта как для его производителей, так и потребителей, обеспечивая поступление дополнительных денежных средств овощекартофелепроизводящим предприятиям. Однако для того, чтобы достичь успеха в производственной, коммерческой и любой другой хозяйственной деятельности, необходимо овладеть его современной методологией применительно к формирующемуся в стране овощекартофелепродуктовому подкомплексу.

Важнейшей особенностью развития овощекартофельного производства в условиях реализации продовольственного самообеспечения является его непосредственная подчиненность главной цели – достижению в возможно короткие сроки удовлетворения растущих потребностей населения в разнообразных продуктах питания по рациональным физиологическим нормам. В связи с этим, автор в качестве направления развития данного подкомплекса выдвигает оптимизации размещения и эффективное функционирования овощекартофельного подкомплекса республики (табл. 7).

Таблица 7

**Структурный анализ размещения овощекартофельные отрасли
в территориальном разрезе за на 01.01. 2017 г.**

№	Показатели	ВМКБ		Согдийская область		Хатлонская область		РРП	
		В натур.	В% к РТ.	В натур.	В% к РТ	В натур.	В% к РТ	В натур.	В% к РТ
Овощи	Посевные площади, га	632	1,05	16189	27,09	30497	51,04	124205	20,82
	Урожайность, ц/га	266,4	104,06	270,5	105,6	263,3	102,85	218,8	85,5
	Валовый сбор, тонн	16838	0,9	480551	25,8	1021221	54,9	340463	18,3
Картофеля	Посевные площади, га	2466	6,07	16063	39,5	9693	23,7	12393	30,5
	Урожайность, ц/га	207,7	108,5	201,3	105,1	163,0	85,1	197,9	103,4
	Валовый сбор, тонн	51210	6,5	324864	41,5	162677	20,8	244141	31,2

Источник: Сельское хозяйство Республики Таджикистан//Статистический ежегодник. -Душанбе, 2018.-С.104,167,201 и расчеты автора.

Анализ показывает, что при разработке оптимальных вариантов размещения овощекартофельных отраслей Республики Таджикистан хозяйств упомянутых отраслей имеют возможности эффективного функционирования, т.е. получение достаточного прироста и полного удовлетворения потребности населения республики продуктами данного сектора. С другой стороны, это очень выгодный аграрный бизнес, рынок которого имеет достаточную ёмкость, и не стоит отдавать ее в чужие руки. Следует отметить, что огромная доля площадей посева картофеля с высоким показателем урожайности, приходится на районы РРП (Джиргиталь, Таджикабад, Тавильдара, Рашт), расположенных в горной зоне Центрального Таджикистана, а также на долинных пригородных районах (Варзобский, Рудаки, Вахдатский и др.). У передовых хозяйств в последние годы, а также отдельных хозяйств в Джиргитальском районе, получены до 350-400 ц/га. Доказано, что при урожае 30 тонн клубней затраты не превышают 60% от суммы валового дохода.

В рамках заданных объемов межрегионального продуктообмена возникает альтернатива приоритета продовольственных отраслей по поводу земельных ресурсов, при соблюдении равного уровня их интенсификации во всем сельскохозяйственном производстве. Специфика демографической ситуации республики добавляет к этому также необходимость обеспечения по сравнению с другими республиками региона более высоких темпов развития сельского хозяйства, соответствующих росту численности ее сельского населения. Учет вышеприведенных факторов позволяет выявить характер внутрирегионального продуктообмена, а также объемы запределного вывоза (экспорта) продукции продовольственной необходимости на основе расчетов балансовых систем.

Специализация овощекартофельного подкомплекса АПК необходимо рассматривать в тесной связи с предпосылками оптимального размещения и развития продовольственных отраслей в других агропромышленных зонах. В общих характерных чертах они выражаются в следующем.

Кулябская зона. «Долинная ее часть имеет четко выраженную хлопковую специализацию с преобладанием климатических ареалов для производства хлопка тонковолокнистых сортов. Рельеф предгорных зон создает здесь наиболее благоприятные условия для организации масштабного нагульно-пастбищного мясного животноводства на мелиорированных пастбищах. А возможности сельскохозяйственного развития предгорной зоны определены влиянием высокогорного климата, который является один из наиболее увлажненных районов республики».

Гармская зона. «В данной зоне пока происходит начальная стадия специализации сельскохозяйственных предприятий. Другая картина наблюдается при освоении прилегающих к пашне пригодных под цели ведения садоводства, земель и массивов, которые расположены на пока еще труднодоступных высокогорных местностях».

Нижняя подзона «состоит из около 35 тыс.га земель, высотные отметки которых 1200-1800 м. н.у.м., из них пахотных - 14 тыс.га, а угодий, предназначенных под многолетние культуры - более, чем 20 тыс.га».

Средневысотная подзона включает в себя «земли с отметками 1800-2300 м. над уровнем моря. К ним относятся наличные и потенциальные пахотоспособные земли (Джиргитальский, Гармский и Дарбандский районы), расположенные как на наиболее крупных равнинных массивах, так и на многочисленных горных плато и доли (Даштан), которые насчитывают в общем до 14-16 тыс. га».

Верхняя подзона, состоящая из «совокупности массивов, общая площадь которых более 10 тыс. га пахотоспособных земель; она расположена на высоте 3100-3300 м н.у.м.».

Бохтарская зона. «Физико-географическое положение Вахшской долины описывается четкой однотипной природно-хозяйственной структурой сельского хозяйства, она предполагает четкую специализацию на производство хлопка, в особенности тонковолокнистых сортов».

Гиссарская долина. Гиссарская долина. Она должна стать базовой зоной пригородного хозяйства, соседствующей со столицей республики - г. Душанбе.

В работе проведены расчеты и анализ состояния возможного хода развития продовольственного сегмента агропромышленного комплекса Таджикистана, с учетом участия в нём различных зон, областей и регионов, а также показателей и параметров экспорта продукции отраслей специализации на республиканском уровне. Из анализа балансовых взаимосвязей производства и обмена продовольственными продуктами вытекает, что при оптимальном размещении и развитии продовольственных отраслей в прогнозируемом периоде можно достигнуть почти полное удовлетворение потребностей в них населения Таджикистана за счет собственных ресурсов агропромышленных зон.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Абалкин Л.И. и др. Национальная экономика. М.: ИНФРА-М, 2011. - 832с.
2. Ганиев Т. Б., Одинаев Х. А., Комилов С.Ч. Асосҳои агробизнес. Кито̀бидарсӣ. – Душанбе: «Диловар-ДДМТ», 2002. – 216с
3. Кундиус В.А. Экономика агропромышленного комплекса.- М.: КНОРУС, 2010.-554с.
4. Кадыров Д.К., Шукуров И.Ш. Организация фермерских хозяйств – важный путь преобразования. // Научн. теор. конф., посвященная проблемам макро и микроэкономики Республики Таджикистан. –Душанбе, 1996.-С.80-85.

Фозилханов Дилшод Отаджонович
доцент кафедры экономической теории и
мировой экономики РТСУ, к.э.н.

РАЗВИТИЯ СФЕРЫ БЫТОВЫХ УСЛУГ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН КАК УСЛОВИЕ ПРЕОДОЛЕНИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ

За последние годы в Республике Таджикистан, как и в других странах мира, финансово-экономический кризис стал основной угрозой социально-экономической сфере, особенно рынку труда. На фоне кризиса, как следует ожидать, идет процесс сокращения количества предпринимателей, что приводит к сокращению персонала, снижению заработной платы отдельных сотрудников, что в целом является источником роста безработицы среди трудоспособного населения.

Такие показатели некоторые учёные считают приемлемыми, т.е. «...снижение производства должно одновременно сопровождаться серьёзным ростом зарегистрированной безработицы. Здесь необходимо помнить и о так называемой латентной (лат. latens скрытый) безработице, т.к. статистика учитывает только обратившихся в службу занятости безработных или тех, кто во время опроса признал потерю работы» [7, с.42]. Особенность занятости Республики Таджикистан такова, что латентная безработица может приравняться к официальным статическим данным. Несмотря на ее объективный характер, безработица порождает социально-экономические потери и последствия, что может иметь долгосрочный период проявления данного процесса.

Следовательно, в первую очередь снижается уровень жизни безработного человека и членов его семьи, т.к. пособие по безработице в несколько раз меньше, чем средняя

заработная плата, что, в свою очередь, может привести к негативному изменению образа жизни. В этом случае человек и его семья будут вынуждены ограничивать себя в удовлетворении необходимых потребностей. Естественно, меняются приоритеты человека и его семьи в направлении только первичных необходимых потребностей. В результате наступает такой момент, когда они начинают испытывать неуверенность в планах, неустойчивость в заработках и ограничения, связанные с очень низким доходом. Не говоря уже о социальных последствиях, таких как ухудшение психологического состояния, частые конфликты в семье, алкоголизм, иногда приводящие к преступности.

Наряду с этим, проблемы с трудоустройством возникли и у молодого поколения. Выпускники различных вузов не имеют шансов на рынке труда при существующем уровне конкуренции. Многие из них из-за отсутствия вариантов вынуждены выезжать за пределы страны на заработки в качестве трудовых мигрантов (согласно официальным источникам. Из Республики Таджикистан в 2017 году 487757 человек выехали на работу в другие страны).

Темпы развития экономики Республики Таджикистан пока не создают необходимого количества рабочих мест для решения проблем рынка труда. В обществе давно сложился стереотип о беспомощности и низкой эффективности государственных служб занятости. В связи с этим многие безработные не желают обращаться в службу занятости, наоборот, люди предпочитают самостоятельный поиск работы, который занимает больше времени и требует дополнительных расходов (проезд, фото для анкеты и др.). К примеру, согласно статистическим данным 2018 года, трудовые ресурсы в Республике Таджикистан составляют 5427 тыс. человек, занятое население – 2426 тыс. человек, 92,6 тыс. человек - численность лиц, обратившихся по вопросу трудоустройства в службы занятости. Получается всего лишь 1,7% из общего количества трудовых ресурсов республики обратились в службы занятости.

Президент страны Эмомали Рахмон 26 декабря 2018 года в своем Послании Маджлиси Оли Республики Таджикистан отметил, что «... с учетом важности сферы промышленности в решении социально-экономических вопросов и создания рабочих мест, предлагаю ускоренную индустриализацию страны объявить четвертой национальной целью. Принимая это во внимание необходимо, чтобы до 2030 года доля сферы промышленности в валовом внутреннем продукте увеличилась до 22 процентов.»

В перспективе за счет индустриализации национальной экономики уверенно можно ожидать создания дополнительных рабочих мест по республике.

Но на сегодняшний день, наряду с другими секторами экономики, сфера услуг является самой востребованной сферой национального хозяйства, и можно сказать, что около половины трудоспособного активного населения в республике занято в сфере услуг. К примеру, за последние годы наблюдается тенденция активной занятости населения в сфере услуг, особенно в сфере бытовых услуг.

Согласно данным Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан численность работников, выполняющих работы по найму по видам экономической деятельности в стране в 2017 году составляет - 1147,7 тыс. человек, из которых 511,1 тыс. человек заняты в секторе услуг.

В общем смысле бытовой услугой можно назвать полезное действие, являющееся результатом преимущественно производительного труда, воплотившегося либо в материально-вещественных предметах, либо в виде определенной деятельности, не принимающей осознательных результатов [7, с.45].

К примеру, анализ динамики развития сектора услуг национального хозяйства

Российской Федерации позволяет выделить следующие тенденции развития рынка услуг:

- 1) Постепенный рост расходов населения на покупку услуг.
- 2) Сравнительно высокая доля мелкого предпринимательства и малого бизнеса в сфере услуг.
- 3) В сфере производства услуг происходят два взаимодополняющих процесса.
- 4) Наблюдается постепенное укрупнение бизнеса в сфере услуг.
- 5) Неуклонное повышение роли сферы услуг в формировании национального экономического потенциала.
- 6) Постепенное превращение рынка услуг в сферу высокоприбыльного приложения капитала.
- 7) Активное формирование и внедрение моделей вертикальной интеграции, что способствовало включению предприятий, работающих в сфере услуг, в состав крупных хозяйственных объединений, укрепило их связь со смежными производствами, усилило ориентацию на конечный потребительский спрос и тем самым обеспечило динамику развития рынка [3, с.12-13].

Следовательно, для развития рынка бытовых услуг можно внедрить эффективную российскую практику и в нашей стране, путём реализации следующих мер:

- создание небольших фирм по ремонту бытовой техники или в сферу ЖКХ;
- создание центров по профилактике безработицы;
- обеспечение занятости людей на объектах социально-культурного значения;
- более глубокое познание тех профессий, которые формировали бы гордость людей за их созидательный труд в области обслуживания населения, строительства, озеленения, реставрации культурно-исторических объектов и др.

В целом подобные программы могут способствовать созданию реальных рабочих мест, и одновременно эти сферы услуг могли бы смягчить скрытую безработицу на рынке труда и дали бы возможность дополнительного заработка.

На сегодняшний день отечественный рынок услуг, как и в других развивающихся странах, является одним из самых перспективных видов предпринимательской деятельности. Многие люди сами отказываются от выполнения бытовых проблем и обращаются к профессиональным специалистам сферы. К примеру по республике, открывается очень много салонов красоты, химчистки, мастерские по ремонту обуви и одежды, автомастерские и многие другие направления бытовых услуг. Данная отрасль составляет треть в структуре общего объема платных услуг и обеспечивает рабочими местами многих граждан. Согласно данным Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан, ежегодно объем бытовых услуг в общем объеме платных услуг в среднем увеличивается более чем на 2%.

На практике существует две формы введения бизнеса в сфере бытового обслуживания: сетевая и сопутствующая. Что касается сопутствующей формы, то можно выделить предприятия, для которых бытовые услуги – это сопутствующий бизнес, усиливающий конкурентное преимущество основного (например, сервисное обслуживание и ремонт бытовой техники и электроники). Сетевая форма бытового обслуживания подразумевает создание предприятиями своих сетей, филиалов или представительств по разным регионам, что пока не очень развито [5, с.42-48]. Конечно, мы к этому и идём.

Таким образом, можно сказать, что сфера бытового обслуживания находится в нашей стране в стадии умеренного развития. Одни инвестиции не достаточны для интенсивного развития сферы бытовых услуг, т.к. подготовка высококвалифицированных кадров должна

находится в приоритете государства. В этом случае появится возможность решить социально-экономические проблемы, такие как безработица; создание дополнительных рабочих мест, отвечающих современным требованиям; обеспечение социальной стабильности; обеспечение бытовыми услугами и улучшение качества жизни населения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Дмитриев В.И. Основы изучения и прогнозирования спроса на бытовые услуги/ В.И. Дмитриев. - М.: Легкая индустрия 2005.-119с.
2. Жильцов Е.Н., Казаков В.Н. Экономика социальных отраслей сферы услуг: Учеб. Пособие. - М.: Экономический факультет МГУ; ТЕИС, 2007. -288 с.
3. Заяц Е.Ю. Модернизация институционального механизма стабильного развития сферы бытового обслуживания // Экономика и предпринимательство. -2012,-№2. -С. 250-254
4. Зиновьева И.В., Кутуков К.В. Рынок услуг и управление им в условиях становления - // Научный журнал «Маркетинг услуг». - 2005. -№1 – С. 10-17.
5. Любимова М.В. Соотношение рыночных и государственных регуляторов в развитии сферы бытовых услуг: Дисс. ... канд.экон.наук: 08.00.05 / Любимова Марианна Викторовна - Н.Новгород, 2007. - 169 с.
6. Разомасова Е.А. Сфера услуг: теория, состояние и развитие: монография / НОУ ВПО Центросоюза РФ «Сибирский университет потребительской кооперации». - Новосибирск, 2011. - 136 с.
7. Хазов А.К. Развитие сферы бытовых услуг как ресурс в преодолении кризиса на рынке труда // Научный журнал РГУТИС Сервис плюс. – М., 2011. - №2. - С.42-48.

МУНДАРИЧА

БАҲШИ 1. ПРОБЛЕМАҲОИ МУОСИРИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБӢ, ТАҲЛИЛ ВА АУДИТ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....		3
<i>Асрорзода У.С., Каримиён М.Б.</i>	ТАРТИБИ БОЗДОШТКУНИИ АНДОЗИ ИҶТИМОӢ.....	3
<i>Низомов С.Ф., Икромов Д.Ҷ.</i>	НИЗОМИ НИШОНДИҲАНДАҲОИ МОЛИЯВӢ ВА ҒАЙРИМОЛИЯВИИ БАҲОДИҲИИ СЕГМЕНТИ БИЗНЕС...	7
<i>Каримов Б.Ҳ.</i>	БАҲИСОБГИРӢ ДАР ОЛАМИ ИСЛОМ.....	11
<i>Рахимов С.Х.</i>	ОСОБЕННОСТИ УЧЕТА И КОНТРОЛЯ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ ТУРИЗМА.....	17
<i>Расулов Т.М.</i>	ИНЪИКОСИ ҲАРАКАТИ ВОСИТАҲОИ ПУЛӢ ДАР ҲИСОБОТИ МОЛИЯВӢ.....	20
<i>Маъдиев С. Тиллоева Н.Ш, Асламхонова З.В.</i>	ҶАБҲАҲОИ БАҲИСОБГИРИИ ДОРОИҲОИ ҒАЙРИМОДДӢ ДАР БАРНОМАИ 1С: БУХГАЛТЕРИЯ.....	24
<i>Ойев Н.А., Акрамова Ҳ.А., Набиев Б.А.</i>	БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБИИ ХАРИДИ КОҒАЗҲОИ ҚИМАТНОК ДАР БОНКҲОИ ТИҶОРАТӢ.....	29
<i>Орзӯев П.Ҷ., Шарипова Ф.Қ., Ҳотамов Н.Ҳ.</i>	НАҚШИ АУДИТИ ДОХИЛӢ ДАР НИЗОМИ ИДОРАКУНИИ МУАССИСАҲОИ ДАВЛАТӢ.....	34
<i>Маъдиев С.</i>	ТАШАККУЛИ ОБЪЕКТ ВА МАВЗӢИ ОМУЗИШИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБИИ МОЛИЯВӢ ДАР ШАРОИТИ ҶАҲОНИШАВӢ.....	38
<i>Шоймардонов С.Қ., Қосимов М.Ш.</i>	ГУРӢҲБАНДИИ МАСРАФОТИ ШИРКАТ БО МАҚСАДИ ҚАБУЛИ ҚАРОРҲОИ ИДОРАКУНӢ.....	41
<i>Тоҳирова Р.С.</i>	ХУСУСИЯТҲОИ АУДИТИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР ШАРОИТИ ГУЗАРИШ БА ИҚТИСОДИЁТИ ИННОВАТСИОНӢ.....	46
<i>Бобиев И.А., Расулов Д.Т.</i>	БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБИИ ЗАХИРАҲО ВА ФОНДҲО БАРОИ ПУШОНИДАНИ ТАЛАФОТИ ИМКОНӢ АЗ РӢИ ҚАРЗҲО ДАР БОНКҲО.....	50
<i>Рахимов Г.М., Шарифов С.Р.</i>	ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЙ ПОДХОД К ИССЛЕДОВАНИЮ АУДИТОРСКИХ УСЛУГ.....	54
<i>Шоймардонов Ҳ.Қ., Рустамов С.Р.</i>	АСОСҲОИ ТАШКИЛИ БАҲИСОБГИРИИ ХАРОҶОТ ДАР НИЗОМИ «СТАНДАРТ-КОСТ».....	61
<i>Ғуломов З.Т.</i>	МОҲИЯТИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ АУДИТОРӢ ДАР ШАРОИТҲОИ МУОСИР.....	64
<i>Бобомуродов П.Х., Бурҳонов М.Н., Суюнов А.Ю.</i>	ТАСНИФОТИ НАҚШАИ ҲИСОБҲОИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБӢ ТИБҚИ СБҲМ ДАР КОРҲОНАҲО.....	69
<i>Раҷабов Т.Б., Давлатзода М.Х.</i>	МАСЪАЛАҲОИ МУОСИРИ БАҲИСОБГИРИИ ИДОРАКУНӢ ДАР ҒАЪОЛИЯТИ ХОҶАГИДОРИИ	74

	КОРХОНА.....	
<i>Буриева М.Ч., Сатторов А.</i>	АСОСҲОИ ИНСТИТУТСИОНАЛИИ СТАНДАРТҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ АУДИТ ДАР БАХШИ ДАВЛАТӢ	78
<i>Саидов Р.Н., Булбулов Ҷ.Ш.</i>	НАҚШИ АУДИТИ САМАРАНОКӢ ДАР ИДОРАКУНИИ МОЛИЯИ ДАВЛАТӢ.....	82
<i>Бобомуродов П.Х., Саидмусаламзода А.Ш., Сафаров Ҳ.Н.</i>	МАСЪАЛАҲОИ БАҲИСОБГИРӢ ВА ҲИСОБОТИ МОЛИЯВӢ ДАР ХОҶАГИҲОИ ДЕҲҚОНӢ (ФЕРМЕРӢ).....	85
<i>Ганиев У.Ф., Нусратуллои Х.</i>	АНАЛИЗ ФИНАНСОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УСЛОВИЯХ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ.....	90
<i>Досиев М.Н., Самадов Ш.А.</i>	АСОСҲОИ ТАШКИЛИ АУДИТИ ХИЗМАТИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБӢ ДАР КОРХОНАҲО.....	92
<i>Каримов Н.Я., Шарипов Ҷ.</i>	ХУСУСИЯТҲОИ АУДИТИ НИЗОМИ НАЗОРАТИ ДОХИЛӢ ДАР ТАШКИЛОТҲОИ СУҒУРТАВӢ.....	96
<i>Муҳаммадҷони Азиз, Олимзода Фирӯз</i>	ТАҲЛИЛИ НАТИҶАҲОИ МОЛИЯВӢ-ИҚТИСОДИИ ФАЪОЛИЯТИ КОРХОНАҲО.....	99
<i>Оев А.Д., Изатуллоев Б.И., Ҷӯраев С.М.</i>	МАҚСАД ВА ВАЗИФАҲОИ ТАҲЛИЛИ ҲОЛАТИ МОЛИЯВИИ ТАШКИЛОТҲОИ ҚАРЗӢ.....	101
<i>Раҳимов З., Латифова Р.Ғ., Давлатов Х.У.</i>	ҲИСОБГИРӢ ВА ТАРЗИ ДУРУСТ ҲИСОБ НАМУДАНИ МУЗДИ МЕҲНАТ БО МЕЪЁРҲОИ АМАЛКУНАНДА.....	103
<i>Раҳимов М.Х., Шарипов К.З.</i>	АСОСҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА МОҲИЯТИ АУДИТИ ДАВЛАТӢ.....	107
<i>Файзуллоев А.Х., Шарифзода Ф.Я.</i>	ИНКИШОФИ КОНСЕПСИЯҲОИ КОНТРОЛЛИНГ	111
<i>Ҳисайнов А.С., Ҷорубов О.Р.</i>	МОҲИЯТИ СТАНДАРТҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ АУДИТ ДАР БАЛАНД БАРДОШТАНИ СИФАТИ САНЧИШҲО.....	115
<i>Каримов Н.С., Давлатов Э.Ҷ., Иброҳимов Д.Н.</i>	ҚОИДАҲОИ ПЕШБУРДИ БАҲИСОБГИРИИ АМАЛИЁТИ АСЪОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	118
<i>Ғуломова З.З., Абдурахмонов С.Ф., Қосимов А.У.</i>	МУКАММАЛГАРДОНИИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБИИ АМАЛИЁТИ ВОРИДОТӢ ВА СОДИРОТӢ....	123
<i>Ҳисайнов А.С., Кубиков Э.Г., Раҳимов Ф.Р.</i>	ХУСУСИЯТҲОИ АУДИТИ ЗАХИРАҲОИ ИСТЕҲСОЛӢ ДАР КОРХОНАҲОИ ТИҶОРАТӢ.....	127
<i>Ҳакимова М.С., Буриев Х.М.</i>	ИДОРАКУНИИ РАВАНДҲОИ БУҶЕТӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	130
<i>Рустамов Р.У., Рустамов С.Р.</i>	МОҲИЯТ ВА ШАРОИТҲОИ ИСТИФОДАБАРИИ НИЗОМИ “СТАНДАРТ-КОСТ”	133
<i>Раҷабов С.К., Тоиров Т.Т.</i>	МОҲИЯТ ВА АҲАМИЯТИ ҲИСОБОТИ МОЛИЯВИИ КОРХОНА ДАР ШАРОИТИ СБҲМ.....	136
<i>Ализода М.Н.,</i>	ТАҲЛИЛИ УМУМИИ ВАЗӢИ МОЛИЯВИИ БОНК ДАР	140

<i>Шарипов Д.И., Ҳафизов Ҷ.К.</i>	АСОСИ ТАВОЗУНИ МУҲОСИБӢ.....	
<i>Бахронов Ш.Ю., Баротов Н.Н.</i>	ҚОИДАҲОИ АСОСИИ БАҲИСОБГИРИИ САРМОЯИ ХУДӢ ВА ЗАХИРАҲОИ БОНКИ ТИҶОРАТӢ.....	145
<i>Одинаев Б.Ҳ., Қаюмов Ҳ.Б. Авгонов И.М.</i>	ҲИСОБОТИ МОЛИЯВӢ ЧУН МАНБАӢИ АХБОРИИ ТАҲЛИЛИ ПАРДОХТТАВОНӢ ВА ҚАРЗАДОКУНӢ.....	149
<i>Курбанова С.М., Қосимов А.У.</i>	ФАӢОЛИЯТИ БЕРУНИИ ИҚТИСОДӢ ЧУН ОБЪЕКТИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР	153
<i>Қосимов М.Ш., Раҳимова О.М.</i>	МУКАММАЛСОЗИИ БАҲИСОБГИРИИ МАСРАФОТ ВА РОҲҲОИ КАМ КАРДАНИ ОНҲО.....	155
<i>Абдувоҳидов М.Р.</i>	АСОСҲОИ ҲУҚУҚИИ ФАӢОЛИЯТИ АУДИТОРӢ ВА ОМИЛҲОИ БА РУШДИ ОН ТАӢСИРКУНАНДА.....	159
<i>Оқилов Ф.М., Шарифов И.Х., Иброҳимов Д.Н</i>	ПЕШБУРДИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБӢ ДАР БОНКИ ТИҶОРАТӢ.....	162
<i>Давлатов Э.Ҷ., Ализода М.Н., Иброҳимов Д.Н. Авгонов И.М.</i>	ТАҲЛИЛИ АМАЛИЁТИ АСЪОРӢ ВА ҚАРЗӢ ДАР БОНКИ ТИҶОРАТӢ.....	166
БАҲШИ 2. НАҚШИ СОҲАҲОИ АЛОҲИДА ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ МИЛЛӢ.....		171
<i>Хоркашов И.С., Нодиров Ф.М.</i>	ХУСУСИЯТИ ТАВСИФДИҲАНДАИ ФАӢОЛИЯТИ СОҲИБКОРИИ АУДИТОРӢ	171
<i>Алишоев Х.Ҳ.</i>	НИЗОМИ МОЛИЯВИИ ИСЛОМӢ ВА НАҚШИ ОН ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ.....	175
<i>Рахимов С.Х.</i>	СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ УПРАВЛЕНИЯ РАСХОДОВ ТУРИСТИЧЕСКИХ ПРЕДПРИЯТИЙ.....	179
<i>Шафиев Б.З.</i>	ВАЗӢИ НИЗОМИ ҚАРЗҲОИ ИПОТЕКӢ ДАР ВИЛОЯТИ ХАТЛОН.....	183
<i>Расулов Т.М.</i>	РЕФОРМИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ И СОЗДАНИЕ НОВОЙ КОНЦЕПЦИИ И МЕТОДОЛОГИИ УПРАВЛЕНИЯ НАУЧНО- ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ ВУЗА.....	187
<i>Кадыров А.Л., Сабуров И.М.</i>	ОПТИМАЛИГАРДОНИИ РУШДИ САӢӢӢ.....	191
<i>Ғафуров С.Х., Нуров Н.Қ.</i>	МЕХАНИЗМИ ДАСТГИРИИ ДАВЛАТӢ ДАР РУШДИ ИННОВАТСИОНИИ КОРХОНАҲОИ САНОАТӢ.....	196
<i>Икромов Шодӣ, Набиев Давлатшо</i>	САБАБҲОИ БА ХАВФ ДУЧОР ШУДАНИ БОНКҲО ВА РОҲҲОИ БАРОМАДАН АЗ ХАВФИ БОНКӢ.....	199
<i>Каримов Гадомад, Сайфуллозода Ҷ.С.</i>	САНОАТИ САБУК ДАР БОЗОРИ МИЛЛӢ БА ЧАШМ НАЗАРРАС МЕБОШАД.....	202
<i>Мавлонов Р.А., Якубова Э.Н.</i>	БА МАСЪАЛАИ ТАШАККУЛИ МОДЕЛИ ИДОРАКУНИИ КОРПОРАТИВИИ ВАТАНӢ.....	204

<i>Мирзоева Е.Ш., Олимов З.А.</i>	АСОСҲОИ ҲУҚУҚИИ ИДОРАКУНИИ МОЛИЯИ ДАВЛАТӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	210
<i>Нуров Н.Қ., Муродова Ф.П.</i>	ТАКМИЛИ СИСТЕМАИ ИДОРАКУНИИ КОРХОНАҲОИ САНОАТӢ ДАР ШАРОИТИ МОДЕРНИЗАТСИЯ ВА ТАШАККУЛИ ИҚТИСОДИЁТИ ИННОВАТСИОНӢ.....	213
<i>Раҳматбеков Ш.Б., Шарипов Х.А., Махмадализода М.</i>	БЕДНОСТЬ КАК СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА.....	215
<i>Раҳматов У.Р., Талбаков Л.Қ.</i>	САРМОЯГУЗОРИҲО АЗ ҶОНИБИ СОЗМОНҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ МОЛИЯВӢ БА СОҲАҲОИ МУХТАЛИФ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	217
<i>Сайдуллоева Д.К., Хотамов А.Р.</i>	К ИССЛЕДОВАНИЮ ВОПРОСА ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ И ЕЁ ВЛИЯНИЯ НА ЭКОНОМИЧЕСКИЙ РОСТ.....	220
<i>Султонова Насиба, Кабиров Аслиддин</i>	ТАҲЛИЛИ РАВАНДИ МАБЛАҒГУЗОРИИ САРИКАСӢ ДАР СОҲАИ МАОРИФИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	224
<i>Тоҷибоева С.Н.</i>	ПРИНЦИПҲО ВА УСУЛҲОИ ИДОРАКУНИИ ХАРОҶОТИ ИСТЕҲСОЛӢ.....	227
<i>Турсунова Ш.Т.</i>	НАҚШИ МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ ОЛӢ ДАР РУШДИ НЕРӯИ ИЛМӢ-ТАДҚИҚОТӢ.....	232
<i>Фазилова М.И.</i>	ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В СИСТЕМЕ ФАКТОРОВ РЕГИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ.....	237
<i>Нодиров Ф.М., Орипов А.С., Нодирӣ М.Ф., Дилшодзода Ф.</i>	ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРИИ АУДИТОРӢ	239
<i>Одинаев К.С., Раджабов А.Х.</i>	ФИНАНСОВЫЕ АСПЕКТЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТРАХОВОЙ ОРГАНИЗАЦИИ.....	242
<i>Аҳмадов Фарвардин</i>	АВВАЛ МАТЕМАТИКАИ МАКТАБӢ СИПАС МАТЕМАТИКАИ ОЛӢ.....	245
<i>Косимов Т.А., Сангова Ф.Х.</i>	ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ ОВОЩЕКАРТОФЕЛЬНОГО ПОДКОМПЛЕКСА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН.....	246
<i>Фозилханов Д.О.</i>	РАЗВИТИЯ СФЕРЫ БЫТОВЫХ УСЛУГ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН КАК УСЛОВИЕ ПРЕОДОЛЕНИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ.....	252

МАВОДИ

**КОНФЕРЕНСИЯИ ҶУМҲУРИЯВИИ ИЛМӢ-АМАЛИИ
“БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБӢ, ТАҲЛИЛ ВА АУДИТ ДАР
ШАРОИТИ ҶАҲОНИШАВИИ ИҚТИСОДИЁТ”
(28 марти соли 2020)**

МАТЕРИАЛЫ

**РЕСПУБЛИКАНСКОЙ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ КОНФЕРЕНЦИИ
“БУХГАЛТЕРСКИЙ УЧЕТ, АНАЛИЗ И АУДИТ В УСЛОВИЯХ
ГЛОБАЛИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ”
(28 марта 2020 года)**

Ба чопаш 01.04.2020 имзо шуд. Андозаи 60x84¹/₈. Коғазии офсетӣ. Чопи офсетӣ. Гарнитурани Times New Roman Tj. Ҷузъии чопии шартӣ 39,5.

Нашриёти “Соҳибкор”